Türkçe Haberlerde Yeni Olay Bulma ve İzleme: Bir Deney Derleminin Oluşturulması

New Event Detection and Tracking in Turkish News: Construction of a Test Collection

Fazlı Can, Seyit Koçberber, Özgür Bağlıoğlu, Süleyman Kardaş, H. Çağdaş Öcalan ve **Erkan Uyar**

Bilkent Bilgi Erişim Grubu, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Bilkent Üniversitesi, 06800 Bilkent, Ankara.
{canf,ozgurb,skardas,hocalan,euyar}@cs.bilkent.edu.tr; seyit@bilkent.edu.tr

Öz: Yeni olay belirleme ve izleme (YOBİ) sistemleri zaman sırasıyla gelmekte olan haberlerin içindeki yeni olaylara karşılık gelen ilk hikâyeleri ve onların devamı olan haberleri saptamayı amaçlar. Bu bildiride, YOBİ sistemlerinin özellikleri anlatıldıktan sonra, Türkçeye yönelik YOBİ sistemlerinin etkinliğinin ölçümünde kullanılacak bir deney derleminin nasıl geliştirildiği anlatılmaktadır. Derlem, Web'deki beş haber kaynağından indirilen 2005 yılına ait saat ve dakika detayında zaman damgası içeren 200 bini aşkın haber belgesi içermektedir. Bildiride, ilk hikâye ve izleyen haberlerin yarı-özdevimsel olarak insanlar tarafından saptanması için geliştirilmiş olan sistemin tasarımı, yapımı ve haber indiriminin nasıl yapıldığı anlatılmakta, indirilen ve izlenen haberlerin deney derlemi içindeki dağılımıyla ilgili bazı sonuçlar verilmektedir.

Anahtar sözcükler: Yeni olay belirleme ve izleme (YOBİ), bilgi erişim, haber portalı, ilk hikâye

Abstract: A new event detection and tracking system (NEDT) aims to determine the first story and tracking news for the new events among the news articles that arrive in temporal order. In this paper, after introducing NEDT systems we describe the construction of a test collection for measuring the effectiveness of such systems designed for Turkish. The collection contains more than 200 thousand news articles, time stamped at the detail level of hour and minute, downloaded from five different Web news resources. In the paper, we describe the design and construction of a semi-automatic system that helps determine the first story and tracking news, how we download the news, and some results on the distribution of the tracking news in the test collection.

Keywords: First story, information retrieval, new event detection and tracking (NEDT), news portal

Giriş

Bilgi erişim (BE -information retrieval) ve bilgi süzme (BS -information filtering) sistemlerine benzer fakat farklı bir uygulama olan yeni olay belirleme ve izleme (YOBİ) sistemleri son yıllarda Web'deki haber kaynaklarının artmasıyla birlikte önem kazanmıştır. Bir YOBİ ortamında, sisteme zaman sırasıyla sürekli olarak gelmekte olan haberlerin içinde yeni olaylara karşılık gelen haberler ve bu ilk hikâyelerin devamı olan haberler saptanır. Bir YOBİ sistemi bilinmeyenlerin özdevinimli (otomatik) olarak keşfedilmesini amaçladığı için bir veri madenciliği uygulamasıdır (Witten ve Frank, 2000).

YOBİ için geliştirilen algoritmaların haber portallarında kullanımından önce etkinliklerinin deneysel olarak saptanması gerekir. Bu amaçla, insanlar tarafından ilk hikâyesi saptanmış ve izlenmiş haberlerden oluşan deney derlemleri kullanılır (Papka, 1999). Bu derlemler sayesinde, geliştirilen algoritmaların insanlar tarafından saptanmış gerçek duruma ne denli uyum gösterdiği yanlış ikaz (false alarm) ve kaçırma oranı (miss rate) gibi çeşitli kıstaslarla ölçülür. Böylece, bu algoritmaların gerçek bir uygulamada kullanıcıların etkinlik beklentilerini ne denli karşılayacağı saptanır. Etkinlik ölçümünde kullanılan yanlış ikaz konuyla ilgisiz olduğu halde ilgili sanılarak bulunan haberlerin, kaçırma oranı ise bulunması gerektiği halde kaçırılan haberlerin oranını yansıtır. Sistem geliştirimi sırasında deney derlemi yardımıyla, sistemin çeşitli parametrelerinin elde edilen başarıdaki etkileri saptanır ve bu parametrelerin daha iyi sonuç verecek biçimde seçilmesi sağlanır. YOBİ deney derlemleri sayesinde farklı yaklaşımlarla yapılmış olan sistemlerin etkinlikleri birbirleriyle karşılaştırılabilir. Bu karşılaştırma işlemi ortak kullanılan standart deney derlemleri ile yapıldığı takdirde farklı sistemlerin göreceli etkinliği daha sağlıklı bir biçimde saptanacağı için araştırmacılar ne yapmaları gerektiği konusunda doğru kararlar verebilirler.

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

Standart deney derlemlerinin yapılan araştırmaların düzeyini yükseltici olumlu etkisi literatürde kanıtlanmıştır (Voorhees, 2005).

Bu çalışmada YOBİ sistemlerinin özellikleri açıklandıktan sonra Türkçe haberler için geliştirmekte olduğumuz YOBİ yöntemlerini değerlendirmek amacıyla kullanacağımız bir YOBİ deney derleminin nasıl geliştirildiği anlatılmaktadır. Derlem, Türkçe YOBİ uygulamalarında bir standart olması amacıyla hazırlanmaktadır. Bildiride YOBİ sistemlerinin özellikleri, bu konuda yapılan çalışmalar, deney derlemi için kaynak seçiminin nasıl yapıldığı, haber kaynaklarından haber indirmek için kullanılan yöntemler ve indirilen HTML dosyalarından haberlerin nasıl ayıklandığı anlatılmaktadır. Daha sonra deney derleminde ilk hikâye ve izleyen haberlerin insan tarafından saptanması için geliştirilmiş olan sistemin tasarımı, yapımı ve izlenen haberlerin derlem içindeki dağılımıyla ilgili örnek bulgular verilmekte ve makale gelecekte yapılabilecek araştırmalara ilişkin notlarla birlikte sonuçlandırılmaktadır.

YOBİ Sistemleri

Internet'in bilgi ve belge paylaşımını elektronik ortamda sağlamasıyla belge sayısında bir patlama yaşanmıştır. Kullanıcıların büyük belge yığınları arasından ihtiyaç duyduğu bilgiye erişimini sağlamak için bilgi erişim (BE) konusunda çok sayıda araştırma yapılmıştır. Yeni yayınlanan belgelerin ilgi alanlarına göre kullanıcılara dağıtılması için bilgi süzme (BS) konusu da benzer biçimde araştırmaların yoğun olduğu bir alandır (Kobayashi ve Takeda, 2000).

Internet'in haberlerin yayınlanmasında kullanılmasıyla, bilgi ve belge konusunda yaşanan patlamaya benzer bir haber patlaması yaşanmaya başlanmıştır. Günümüzde haber üreten ve yayınlayan muhabir, haber ajansı, basın yayın organı kanallarına yakın gelecekte yeni haber üretim kanalları eklenecektir. Haber kaynağı sayısındaki patlamayla birlikte tüm haberlerin izlenmesi yerine, yeni haberlerin kullanıcılara bildirilmesi ve birbirinin devamı olan haber zincirlerinin takip edilmesini sağlayacak servislerin geliştirilmesi zorunlu olmaktadır. Örneğin NewsIsFree Web servisi 43 farklı dilde 24.000'den fazla Web haber kaynağı listelemektedir (NewsIsFree, 2007; Radev, Otterbacher, Winkel ve Balir-Goldensohn, 2005). Google News (2007) 4500 değişik haber kaynağını tarayan Türkçe dışında çok sayıda dilde YOBİ hizmeti sunan bir haber portalı olma özelliği taşımaktadır.

Haberin değeri ve önemi zamanla değişmektedir. Basın yayın kurumları bir haberi diğerlerinden önce duyurabilmek için kıyasıya bir yarış içindedir. Haberde bulunan bu zaman boyutu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan aciliyet özelliği, yeni olayların saptanması uygulamasında da göz önüne alınmalıdır. Haber geçmiş haberlerle benzerlik gösterse bile, yeniliğini ve tazeliğini ön plana çıkarmak için haberlere bir zaman penceresinden bakmak gerekmektedir.

YOBİ'leri BE sistemlerinden ayıran en temel özellik, haberin yapısında önemli bir öge olan yer, kişi ve zaman bilgileridir. YOBİ'lerde BE sistemlerinde kullanılan benzerlik hesaplama yaklaşımından farklı bir benzerlik ölçüsü geliştirilmesi veya bu türden (kişi, zaman, vb. gibi) bilgilere benzerlik ölçümünde daha fazla ağırlık verilmesi etkinliği artırmaktadır (Kumaran ve Allan, 2004).

Yukarıda anlatılan nedenlerle YOBİ yeni araştırma olanakları içeren bir alandır. Araştırmalar sonunda geniş toplum kesimlerinin kullanacağı, haber tüketicilerinin (news consumers) yeni haberlere daha etkin ve randımanlı bir şekilde erişmesini sağlayacak sistemler ortaya çıkmaktadır.

Yeni olay belirleme ve izleme araştırmalarında "yeni olay" (new event) belli bir zamanda ve belli bir yerde gerçekleşen aksiyon olarak tanımlanmıştır. Yeni olaylar beklenmedik bir biçimde oluşabileceği gibi zamanı önceden bilinen haberler de olabilir (örneğin, Türkiye'de 2007 yılında yapılacak olan genel seçimler). Bu noktada birbirine benzeyen ama farklı olan "olay" ve "konu" (topic) kavramlarını tanımlamakta yarar vardır. Örneğin "deprem" bir "konudur," fakat "17 Ağustos 1999" depremi oluştuğu anda "yeni bir olay"dır. Zaman geçtikçe bir aksiyon sonuçlarıyla birlikte bir konu haline dönüşebilir. Örneğin, ABD'nin Irak'ı işgali ilk günlerinde "yeni olay" tanımına uymaktadır. Ancak, zaman içinde bu durum bir "konu" haline dönüşmüştür. Olayların yeniliği göreceli ve bir zaman çerçevesi içinde geçerli olduğu için, yeni olay kavramına bir zaman penceresi içinde bakmak gerekir (Şekil 1).

Konuyla İlgili Çalışmalar

Yeni olayların belirlenmesi problemine yönelik ilk çalışmalar 1996 yılında Carnegie Mellon Üniversitesi, DARPA (US Department of Defense Advanced Research Projects Agency), Dragon Systems ve Amherst'teki Massachusetts Üniversitesi tarafından yürütülen konu belirleme ve izleme, Topic Detection and Tracking ([TDT], 2007) projesiyle başlatılmıştır. Bu projeden önce bu konuda yapılan çalışmalara literatürde az rastlanmaktadır (Papka, 1999, s. 9).

YOBİ konusundaki ilk kapsamlı araştırmalardan biri TDT projesinin kapsamı içindeki Papka'nın (1999) çalışmasıdır. Papka kümeleme (clustering) algoritmalarını YOBİ'de kullanmış ve özel isimlerin haberlerde kullanımına önem vererek sistem etkinliğini yükseltmiştir.

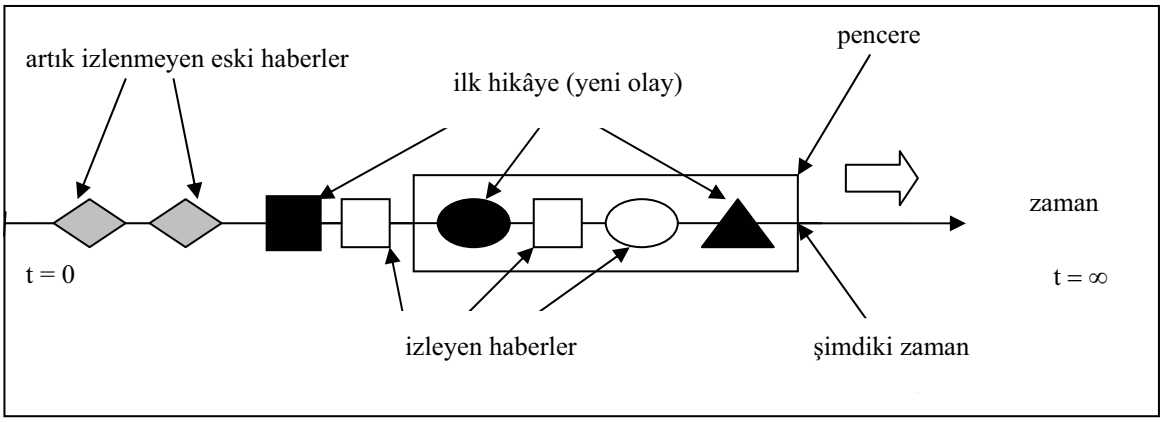

Şekil 1. Yeni olay belirleme ve izleme (YOBİ)

Geliştirilen yöntemin INQUERY bilgi erişim sistemi üzerinde çalışması ve bu sisteme bağlı parametreleri en iyileştirmeyle kullanması nedeniyle araştırmanın sonuçlarını tekrarlamak ve başka uygulamalara yansıtmak zordur. Aynı proje çerçevesinde Carnegie Mellon Üniversitesinde Yang, Pierce ve Carbonell (1998) tarafından yapılmış olan çalışmada ağaç yapılı (hierarchical) ya da tek düzeyli kümeleme algoritmaları anında ya da geriye dönük olarak ilk haber saptamada kullanılmıştır. Yang, Carbonell, Brown, Pierce, Archibald ve Liu (1999) yaptıkları çalışmada pratik uygulamalar için birtakım önemli noktalara işaret etmektedirler. Bunların bazıları küme temsilinin kullanıcıların aramalarını kolay biçimde yapabilmeleri için düzenlenmesi, bulunan haber kümelerinin kullanıcılar için özetlenmesi ve kullanıcılar tarafından verilecek olan bilgilerin küme yapısına yansıtılmasıdır.

YOBİ sürecinin birinci adımı olan "ilk hikâye"yi bulmanın zorlukları Allan, Lavrenko ve Jin (2000) tarafından incelenmiştir. Çalışmalarında amaç ilk hikâyeyi bulmak olup, "ilk hikâye" yakalama, problemi izleme (tracking) problemine indirgenmektedir. Deneylerde önceki haberlerin hiçbirine yeterince benzemeyen (bir eşik değeri – threshold – kullanarak) bir haber yeni bir olay olarak alınmaktadır. Çalışma ayrıca ilk haberlerin bulunmasının bir izleme problemi olarak çözüldüğü varsayımı ile yanlış ikazın üst sınırının nasıl hesaplanacağını da göstermektedir.

Yeni olayların saptanmasında rol oynayacak çeşitli etmenler (sözcüklere verilecek önem ağırlığı, önemsiz kelimelerin ayıklanması vb. gibi), yeni olay belirleme üzerindeki etkileri ve haber vektörlerinin farklı biçimlerde üretilip olumlu yanlarının birleştirilmesi gibi yaklaşımlar Kumaran ve Allan (2004) tarafından incelenmiştir. Çalışmada ad verilmiş nesnelere daha fazla önem verilmesi önerilmekte ve bu yaklaşımın olumlu etkileri gösterilmektedir. Hatzivassiloglou, Gravano ve Maganti (2000) tarafından yapılan çalışmada dört kümeleme yöntemi ve bazı dil özelliklerinin haber vektörlerine taşınması halinde başarıma (performans) etkileri ölçülmüştür.

Konuyla ilgili Türkiye'de yapılmış saptayabildiğimiz az sayıdaki çalışmadan ilki Kurt'un (2001) Türkçe'de YOBİ konusunda yaptığı yüksek lisans tezidir. Bu çalışma yaklaşık 47.000 belge içermektedir. Geliştirilen yöntem ile 15 haberin gelişimi izlenerek değerlendirilmiştir. Haberler için dört kaynak kullanılmış olup bu kaynakların derlem içindeki katkıları %69, %18, %11 ve %2 biçiminde dağılmıştır (Kurt, 2001, s. 55-56). Kullanılan 15 haberin toplam haberlerdeki belge payı %2,8'dir (Kurt, 2001, s. 38). Tezde geliştirilen yöntem Van Rijsbergen'de de anlatılan (1979, s. 52) tek geçişli bir kümeleme algoritması ile k-NN kümeleme algoritmasının bir birleşimidir (Kurt, 2001, s. 37).

Türkiye'de YOBİ konusunda saptayabildiğimiz diğer çalışma Vural'ın (2002) yüksek lisans tezidir. Vural kapsama katsayısı kavramından (Can ve Özkarahan, 1990; Can, 1993) ve TREC (Text Retrieval Conference, http://trec.nist.gov/) katılımcıları tarafından da kullanılan TDT (2007) deney derleminden yararlanmıştır.

Kullanılan Haber Kaynaklarının Seçimi

Deneyler için 2005 yılına ait haberlerin alınmasına karar verilmiştir. Derlemin kapsamış olduğu zaman süresi ve sonuçta elde edilen haber sayısı daha önce bu konuda yapılmış olan başka çalışmalarla uyumlu ve hatta daha uzun ve daha kapsamlı olduğu söylenebilecek niteliktedir (TDT, 2007; Kumaran, Allan ve McCallum, 2004; Papka, 1999). Kapsamış olduğu zaman aralığı sonuçta gerçekleştirilecek olan gerçek zamanlı uygulama ortamının özelliklerini yansıtmaktadır.

Çalışmada kullanılacak deney derleminin hazırlanmasında aşağıda belirtilen Web haber kaynaklarından yararlanılmış ve bu kaynaklardaki 2005 yılına ait saat ve dakika damgalı bütün haberler indirilmiştir.

- CNN Türk (http://www.cnnturk.com);

- Haber 7 (http://www.haber7.com);
- Milliyet Gazetesi (http://www.milliyet.com.tr);
- TRT (http://www.trt.net.tr);
- Zaman Gazetesi (http://www.zaman.com.tr).

Bu haber kaynakları

- Gün bilgisine ek olarak haberlerin yayınlanma zamanını istenilen ayrıntıyla (saat, dakika) vermektedir. Bu ayrıntı YOBİ işleminde önemlidir. Yararlanılan kimi haber kaynaklarında bu durum "son dakika" vb. gibi haberler için geçerli olabilmektedir. Bu gibi durumlarda sadece bu türden ayrıntılı zaman bilgisi içeren haberler deney derlemine dahil edilmiştir;
- Görüşleri doğrultusunda haberlere verdikleri önem ve farklı yorumlarıyla çeşitlilik sağlarlar. Farklı görüşlere sahip oldukları söylenebilecek haber kaynaklarını kullanmak, haberlerin çeşitli yönlerini yakalayabilecek bir sistemin geliştirilmesini destekleyecektir.

Bu haber kaynaklarından deney derlemi oluşturmak amacıyla indirilen haberlerle ilgili özet bilgi Tablo 1'de verilmiştir. Tabloda da görüldüğü gibi indirilen sayfalar (içerdikleri resim, reklam, vb. gibi bilgilerden ötürü) indekslemek için üretilen XML dosyalarına göre yaklaşık yirmi (17,4) kat daha büyüktür. Tablo 1'in üçüncü sütunu ve Şekil 2 haberlerin kaynaklar arasındaki dağılımını göstermektedir. Haberlerin en çoğu (%34,5) Milliyet gazetesinden, en azıysa (%9,1) TRT'den indirilmiştir. Derlemde toplam 209.305 haber bulunmaktadır. Haberlerin bütün zamanlara eşit dağıldığı varsayılırsa saat başına yaklaşık 24 ve her 150 saniyeye 1 haber düşmektedir. Ancak haberlerin kaynaklarına tek tek bakıldığında ya da tüm haber kaynaklarına birarada bakıldığında, farklı günlerde farklı sayılarda haber olduğu görülmektedir. Örneğin hafta sonları daha az sayıda habere rastlanmaktadır (bkz. Şekil 3). Bu gözlemler, deney derleminin gerçek bir uygulamada karşılaşılacak durumları temsil ettiğini gösterecek niteliktedir. Haber kaynaklarının farklı günlerde farklı haber üretmesi, yeni olay tanımada kullanılabilecek olan pencerenin zaman uzunluğu yerine haber sayısıyla tanımlanmasının daha uygun olacağına işaret etmektedir. Benzer bir biçimde Yang, Pierce ve Carbonell (1998) sabit sayıdaki haberi (400) kayan zaman penceresi tanımında kullanmışlardır.

Haber İndirme Yöntemleri

Bu bölümde haber kaynaklarından haber indirme yöntemleri ve Web sayfalarının indirilmesinden sonra oluşturulan dosyaların HTML etiketlerinden ayıklanması işlemi anlatılmaktadır. YOBİ çalışmalarında unutulmaması gereken bir nokta haber kaynaklarının haber Web sayfalarında kullandıkları HTML etiket yapılarını değiştirebilecekleridir. Bu nedenle haber portalı uygulamalarında Web sayfalarındaki HTML etiketlerini ayıklayacak olan alt sistemin esnek olması ve bir kaynakla ilgili olağandışı bir durum gördüğünde sistemin personeli uyarması gerekmektedir. Yazılım bu gibi durumları düşünerek geliştirilmelidir.

CNN Türk

CNN Türk Web sayfasında geçmiş tarihlere ait haberlere erişim her haber için farklı olarak verilmiş olan bir numara ile sağlanmaktadır. Ancak, erişim haberin kategorisine bağlı olarak belirlenen dokuz adet alt kategoriye ait Web adresinden biri üzerinden sağlanmaktadır. Son güne ait haber numarası ve kategori eşlemesi Web sitesinde mevcuttur. Ancak, Web sitesinde geçmiş tarihler için kategorilere ait haber numaralarını saptamak veya haber numarasının kategorisini saptamak için bilgi mevcut değildir. Bu nedenle 2005 yılına ait haberlere erişimde CNN Türk Web sayfasında bulunan arama motorunu kullanarak 2005 yılına ait haberlerin linklerini elde edecek bir yazılım sistemi geliştirilmiştir.

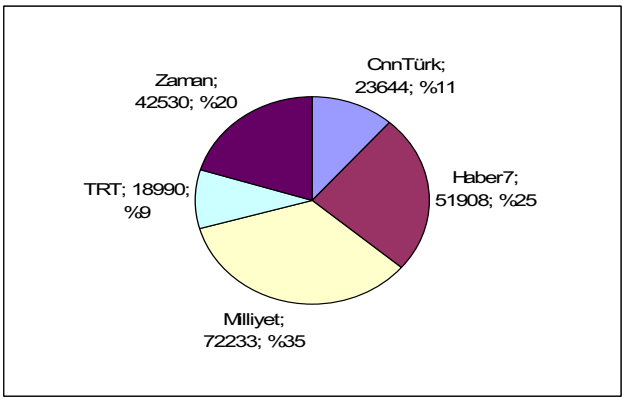

Şekil 2. Haberlerin kaynaklar arasındaki dağılımı

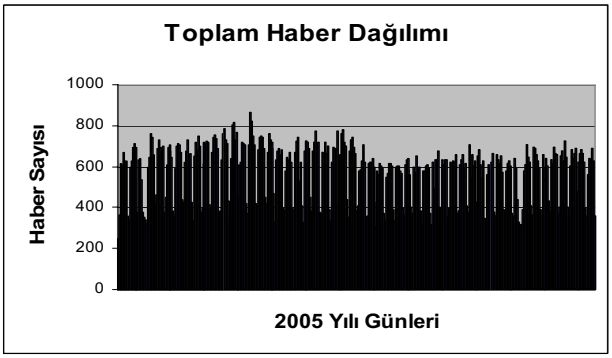

Şekil 3. Haberlerin yıl içindeki günlere sayısal dağılımı

Yazılım sistemi 2005 yılına ait haberleri dört adımda indirmektedir. Bu adımlar aşağıda anlatılmıştır.

1. Harf ve rakamlardan oluşan ve ilk 2 karakteri belli olan kısmî uyum (partial match) sorguları (aa*, ab*, …) oluşturulur ve CNN Türk arama servisine gönderilir. Sorgu sonucuna göre her biri 200 adet haber içerecek şekilde sorgu sayfası sonuçlarını indirecek linkler hazırlanır;

Tablo 1. İndirilen haberlerle ilgili özet bilgi

Haber kaynağı	Haber sayısı	Yüzde katkısı (%)	İndirilen bilgi (MB)	Ayıklanmış bilgi (MB)	Yaklaşık kelime sayısı
CNN Türk	23.644	11,3	1008,3	66,8	271
Haber 7	51.908	24,8	3629,5	107,9	238
Milliyet Gazetesi	72.233	34,5	508,3	122,5	218
TRT	18.990	9,1	937,9	18,3	121
Zaman Gazetesi	42.530	20,3	45,3	33,7	97
Hepsi birlikte	209.305	100	6129,3	349,2	200

2. Adım 1'de oluşturulmuş her bir linke ait haber özetlerini gösteren Web sayfaları indirilir;
3. Adım 2'de indirilen sorgu sonuç sayfaları taranarak haber linkleri saptanır. Haber linklerinde haberin tarihi de bulunmaktadır. Haber tarihi ve linki daha önceki sorgularda elde edilmişse dikkate alınmaz, yeni bir haberse indirilecek haber linkleri arasına eklenir;
4. Adım 3'te saptanmış haber linkleri içinden 2005 yılına ait olanlar her bir haber ayrı bir dosyada olacak şekilde indirilir.

Örneğin, içinde "az" ile başlayan kelime geçen haberlere erişmek için aşağıdaki link kullanılır:

http://www.cnnturk.com/arama/arama.asp?PID=3&QU=az*

"az" ile başlayan 201. ile 400. sıradaki haberlere erişmek için ise aşağıdaki link kullanılır:

http://www.cnnturk.com/arama/arama.asp?PID=3&QU=az*&MR=200&SH=201

CNN Türk için uygulanan bu yöntemle elde edilen haber numaraları incelendiğinde 2005 yılına ait en küçük ve en büyük haber numarası arasında indirilmemiş çok sayıda haber olduğu saptanmıştır. Tarama sisteminde yukarıda anlatılan yöntemle erişim bilgisi (path) bulunamayan haber numaralarının gerçekte bir habere karşılık gelip de bu haberin arama sistemine dahil edilmemiş olma olasılığı incelenmektedir. CNN Türk'te indirilen haberler arasında İngilizce haberler de bulunmaktadır. Bu haberler İngilizcede sık kullanılan "the" ve benzeri kelimeler kullanılarak ayıklanmıştır. Eğer haberlerde bu kelimeler belli sayıdan fazla geçerse bunlar veri tabanına eklenmemektedir; çünkü Türkçe haberlerde de, mesela bir filmi anlatıyorsa ("The Independence Day" gibi) bu türden sözcükler geçebilmektedir.

Haber 7

Haber 7 Web sitesinde gün boyu verilen haberlere bir numara verilmekte ve daha sonra bu haberler arşivde saklanmaktadır. Haber numarası bilinen bir habere doğrudan haber numarası verilerek erişilebilmektedir. Örneğin, haber numarası 100000 olan bir habere aşağıdaki linkten erişilmektedir.

http://www.haber7.com/haber.php?haber_id=100000

Haber 7 Web sitesinden haber indirmek için hazırlanan robot program verilen iki haber numarası arasındaki tüm haberleri indirecek şekilde düzenlenmiştir. 2005 yılına ait haberlerin en küçük ve en büyük haber numaraları saptanarak haber indirme programına parametre olarak verilmiştir. İndirilen dosyalar haber numarası, dosya adı olacak şekilde saklanmıştır.

Haber 7 Web sunucusu aynı IP numarasından kısa bir süre içinde gelen çok sayıda haber indirme isteğiyle karşılaştığında haber indirmeye çalışan bilgisayarın IP numarasını kara listeye eklemekte ve bir süre bu adresten gelen isteklere cevap vermemektedir. Hazırlanan robot programa cezalı duruma düşmeyi önleyici parametreler eklenmiştir.

Milliyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi Web sitesinde günlük gazetede çıkan haberlerin yanı sıra son dakika haberleri adı altında haberin oluş zamanını da içerecek şekilde günlük liste verilmektedir. Önceki tarihlere ait listelere

http://www.milliyet.com.tr/YYYY/AA/GG/son

linkiyle erişilebilmektedir. Bu linkde "YYYY" yıl, "AA" ay ve "GG" gün olacak şekilde son dakika haberlerine erişilecek tarihi temsil etmektedir. Örneğin, 23 Nisan 2005 tarihindeki son dakika haberlerinin listesine erişmek için aşağıdaki link kullanılır.

http://www.milliyet.com.tr/2005/04/23/son/

Bir güne ait son dakika haberleri "dünya," "ekonomi," "siyaset," "spor," "Türkiye" ve "yaşam" olacak şekilde altı kategoriye ayrılmıştır. Haberlere Türkçeye özel harf kullanmadan kategori adının ilk üç harfi kullanılarak ve her gün için baştan başlayacak şekilde iki basamaklı bir haber numarası verilerek oluşturulan statik linklerle erişilmektedir. Örneğin, "Türkiye" kategorisinde 25/03/2005 tarihindeki 45 numaralı habere

http://www.milliyet.com.tr/2005/03/25/son/sontur45.html

linkiyle erişilmektedir.

Milliyet Gazetesi son dakika haberlerini indiren robot programa parametre olarak başlangıç ve bitiş tarihleri verilmektedir. Robot program indirdiği haberleri kategori bilgisini de dosya adına ekleyerek saklamaktadır.

TRT

TRT Web sitesinde eski tarihli haberlere erişim Haber 7'dekine çok benzemektedir. Örneğin, haber numarası 120000 olan bir habere aşağıdaki linkten erişilmektedir.

http://www.trt.net.tr/wwwtrt/hdevam.aspx?hid=120000

TRT haber sitesinden haber indirmek için hazırlanan robot program verilen iki haber numarası arasındaki tüm haberleri indirecek şekilde düzenlenmiştir. 2005 yılına ait haberlerin en küçük ve en büyük haber numaraları saptanarak haber indirme programına parametre olarak verilmiştir. İndirilen dosyalar haber numarası dosya adı olacak şekilde saklanmıştır.

Zaman Gazetesi

Zaman Gazetesi sitesinde bir güne ait haberlerin tümüne bir defada erişilebilmektedir. Örneğin, 10 Nisan 2005 tarihine ait bütün haberlere aşağıdaki linkten erişilmektedir.

http://www.zaman.com.tr/sdk_hepsi.php?trh=20050410

Zaman Gazetesi sitesinden haber indirmek amacıyla hazırlanan robot program parametre olarak bir tarih aralığı kabul etmektedir. İndirilen haberler her gün için ayrı bir dosya olacak şekilde saklanmaktadır.

Zaman Gazetesi, biz 2005 yılına ait haberleri indirdikten sonra Web sitesinde servis veren yazılımını değiştirmiştir. Yeni yazılım için haber indirme robot programı TRT için geliştirilen haber indirme programına benzer olarak haber numarası aralığıyla çalışmaktadır.

İndirilen Sayfalardan Haberlerin Ayıklanması

Haber kaynaklarından haberleri içeren Web sayfalarının indirilmesinden sonra gelen aşama bu HTML dosyalarından HTML etiketlerinin (HTML tag) ve haber dışındaki reklam ve diğer sayfalara olan linklerin ayıklanması işlemidir. Haber sayfalarının Web programları tarafından oluşturulması, sayfa kaynak kodunda belirli karakter dizilerinin ayıklanmak istenilen bilgiler çevresinde tutarlı olarak gözlenmesini sağlar. Bu nedenle aynı kaynaktan gelen HTML dosyaları sınırlı sayıda çeşitlilikle kendi içinde tutarlı bir yapıya sahiptir. Bu dosyalardan haberlere ait haberin zamanı (gün/ay/yıl, saat:dakika detayında), başlığı ve içeriği olmak üzere üç temel bilgi ayrıştırılır.

Haber özelliklerini ayıklama işlemini yapan program Java dilinde yazılmıştır. Java'yı seçmemizin başlıca nedeni karakter dizgisi (string) işlemlerinin bu dilde oldukça kolay bir biçimde yazılabilmesidir. Ayrıca Java dilinde yazılmış HTML ayıklamaya yarayan birçok kütüphane de mevcuttur. Bu amaçla literatürde mevcut hazır kütüphanelerden biri sayfadaki HTML etiketlerini temizlemek ve haberle ilgili gerekli bilgileri sayfadan almak için kullanılmıştır. Bu kütüphane sourceforge.net'in "HTML Parser" kütüphanesidir (HTML, 2007).

"HTML Parser" kütüphanesi HTML sayfalarını doğrusal veya iç içe biçimde ayıklamak için kullanılmaktadır. Ana kullanım amacı sayfalardaki belli bilgileri ayıklamak, HTML etiketlerini sayfanın yapısından çıkarmak, HTML sayfalarının yapısını değiştirmek ve yenilemektir. Bu kütüphane hızlı ve doğru biçimde ayıklama işlemini geçekleştirmektedir.

"HTML Parser" kütüphanesi kullanılarak her bir haber kaynağı için özelleştirilmiş yöntemlerle haberler ayıklanmaktadır.

İlk ve İzleyen Haberlerin Saptanması

Deney derleminin oluşturulmasında Amerika Birleşik Devletleri'nde DARPA tarafından desteklenen TDT projesine benzer bir yol izlenmiştir. TDT projelerinde, yıllar içinde çeşitli biçimlerde deney derlemi geliştirilmiştir. Önceleri bütün haberleri gözden geçirerek yaratılan deney derlemleri (Papka, 1999) daha sonra yine insanlar tarafından fakat yazılım yardımıyla da yapılmıştır (TDT, 2004). Bizim yaklaşımımız TDT projesinde 2004'te kullanılan yaklaşımdan esinlenerek gerçekleştirilmiştir. İzleyen haberleri bulmak için bir BE sistemi kullanıldığından ötürü yarı-özdevimsel bir niteliktedir (TDT, 2004).

Yeni olayların ve onları izleyen haberlerin saptanması için hazırladığımız sistem ETracker (Event Tracker), Microsoft .net ortamında C# ile geliştirilmiş bir Web uygulamasıdır. Çalışmalarımızı proje sonrası aşamalarda İngilizce haberleri de kapsayacak şekilde genişletmeyi planlamamız nedeniyle ETracker'in kullanıcı arayüzü İngilizcedir.

Bu çalışmada eldeki bütün haberler Türkçe bilgi erişimde etkinliği kanıtlanmış bir yöntemle indekslenmiştir. Bu yöntem Can ve diğerlerinin (2006; yayın aşamasında) yaptığı çalışmada MF8 olarak tanımlanmaktadır. MF8 bilgi erişimde *tf.idf* (term frequency * inverse document frequency) yaklaşımını kullanmaktadır (Frakes ve Baeza-Yates, 1992). *tf.idf* yaklaşımına göre bir terimin değeri bir belgede ya da sorguda geçiş sıklığıyla doğru orantılı, derlemdeki farklı belgelerde geçiş sıklığıyla ise ters orantılıdır. İndekslenen kelimelerin kökleri bulunmuştur. Kök bulma amacıyla bilgi erişimde iyi sonuç verdiği gösterilen ilk beş karakter yöntemi kullanılmıştır (Can ve diğerleri, yayın aşamasında). İndeksleme sırasında yine aynı çalışmada verilen indekslenmeyecek kelimeler listesi (stopword list) kullanılmıştır.

MF8'e göre bir Q sorgusu ile bir d_j belgesi arasındaki benzerlik şu biçimde hesaplanmaktadır:

$$MF8 = \sum_{t \in Q} \left(\left(1 + \ln f_{dt}\right) / \sqrt{D} \right) \cdot \left(f_{qt} \cdot \ln\left(1 + N / f_t\right) \right) \quad (1)$$

Bu formülde

- f_{dt}: t teriminin d_j içindeki toplam geçiş sayısını;
- D: d_j içindeki toplam terim sayısını (yani d_j'nin içerdiği terimlerin f_{dt} değerlerinin toplamını);
- f_{qt}: t terimin Q içindeki geçiş sayısını;

- N: derlemdeki toplam belge sayısını;
- f_t: t terimin derlemdeki bütün belgelerde geçme sayısını

ifade etmektedir.

Aşağıdaki iki bölümde önce haber profillerinin ne olduğu, sonra bu haber profilleri yardımıyla ilk haberin ve onu izleyen haberlerin nasıl bulunduğu ve bu amaçla geliştirilen yazılım, ETracker, anlatılmaktadır.

Haber Profilleri

Deney derlemini oluşturmak için önce seçilen her bir haber için bir profil hazırlanmıştır. Bir haber profili şu maddelerden oluşmaktadır (örnek bir profil Şekil 4'te verilmiştir).

- **Başlık (Topic Title):** Olayı çağrıştıracak ve kolayca akılda kalan on kelimeden az bir cümle ya da kelimeler grubu;
- **Olay Tanımı (Event Summary):** Haber başlığını ayrıntılı hale getiren 1-2 cümle ile olayın tanımı;
- **Ne (What):** Olay sırasında ne olduğu;
- **Kim (Who):** Olayı gerçekleştiren veya olaydan etkilenen kişiler;
- **Ne zaman (When):** Olayın gerçekleştiği zaman;
- **Nerede (Where):** Olayın gerçekleştiği yer;
- **Sayı (Topic Size):** Tahmini haber sayısı;
- **Tohum (Seed):** Konu ile ilgili ilk haber (sistemdeki belge numarası);
- **Haber Türü (News Type):** Haberin türü ya da türleridir.

Haber türü, belirlenmiş 13 haber sınıfı (doğal afetler, kazalar, vb. gibi) (TDT, 2004) arasından seçilerek işaretlenir. Bu amaçla gerekiyorsa birden fazla haber türü seçilebilir.[1]

ETracker Sistemi

ETracker sistemi, birbirini izleyen ve aşağıda ayrıntıları verilen dört adımda ilk haber ve izleyen haberleri insan denetimi altında bulmaktadır. Değerlendirici ("annotator"), önce haber profilini ve tohum haberi (ilk hikâye-ilk haber, "first story") sistemin yardımıyla etkileşimli bir süreçten sonra belirler. Tohum sisteme girilen sorgular yardımıyla belirlenir. Her adımda değerlendirici, sistem tarafından bulunan haberlerin, tohumla ilgili olup olmadığını belirler. Sistemden gelen sonuçlar, ilk adımda 200 haber (belge), sonraki adımlardaysa sırasıyla 300 ve 400 haberle sınırlıdır ve o adımda kullanılan sorguya MF8 kullanılarak hesaplanan benzerliğine göre sıralanarak verilir.

İlgili haberin ilk hikâyesini (tohumunu) bulmak için kullanıcılar ETracker sisteminin BE sistemi özelliklerini kullanarak izlemek istedikleri habere ilişkin sorgularını girerler ve zaman sırasına göre listelenen haberler arasından tohum niteliği taşıyan haberi saptarlar. Bu işlem birinci adımdan önce yapılır. Değerlendirme sırasında izlenecek olan adımların tanımı ve "kalite kontrol" işlemi şu biçimde tanımlanmıştır:

- *Adım-1 (tohum ile ara)*: Değerlendirici, tohumu sorgu olarak kullanarak ETracker sisteminde arama yapar. ETracker en çok benzeyen 200 haberi sıralayarak değerlendiriciye sunar. Değerlendirici bu dokümanların tohumla ilgili olup olmadığına karar verip "Evet" ya da "Hayır" etiketini verir.
- *Adım-2 (profil ile ara)*: Değerlendirici, haber profilinden oluşturulan sorgu için sistem tarafından bulunan sonuçları değerlendirir. (Bu ve daha sonraki adımlarda kullanıcının daha önceki adım(lar)da "Evet/Hayır" biçiminde işaretlediği haberlerin linkleri yeşil ve kırmızı renklerle gösterilir.)
- *Adım-3 (ilgili haberleri kullanarak ara)*: Değerlendirici, ilk iki adımda "Evet" diye belirlenen ve bu adımlarda en başta sıralanan üçer belgeyi ETracker'a birer sorgu olarak gönderir (ilk sıralarda gelen belgelerin çakışması durumunda daha alt sıralardaki belgeler kullanılır ve toplam altı belge seçilir). Bu adımda elde edilen sonuçlar bir bilgi kaynaştırma (data fusion) algoritması (reciprocal rank) yardımıyla tek bir sıra haline sokulur (Nuray ve Can, 2006) ve değerlendiricinin dikkatine getirilir. Bilgi kaynaştırma işlemi, daha çok sorgu tarafından daha önlerde getirilen haberleri sıralamada daha üst sıralara yerleştirir.
- *Adım-4 (yaratıcı sorgular ile ara)*: Değerlendiricilerin kendi sorgularını (yaratıcı sorgular) oluşturmaları istenmektedir. Bu adıma kadar, değerlendiriciler olay hakkında uzmanlaştıkları için geriye kalan ilgili belgelerin saptanmasında değişik kelimeler, özel isimler, belirli haberler v.s. kullanabilirler. Bu adımda, değerlendiriciler istedikleri sayıda sorgu ile çalışabilirler.

Kalite kontrol amacıyla değerlendiricinin profil üzerinde yaptığı incelemeyi denetlemek için sistemden "ilgili" olarak işaretlediği tüm belgeler alınır, sonra bu belgelerin ilgili olup olmadığına karar verilir. Denetleyen kişi yanlış ikaz durumlarını tespit edip, "Evet" diye yanlışlıkla etiketlenen belgeleri "Hayır" diye düzeltir. Bunun yanı sıra ilgisiz haberler arasından rastgele 10 haber seçilir, bu haberlerin arasından en fazla bir tane ilgili haber çıkması beklenir. Birden fazla ilgili haber çıkarsa, incelenen profil için değerlendirmenin tekrarlanması istenir. Böylece, profillerle ilgili haberlerin gözden kaçırılması önlenmeye çalışılır.

[1] "Haber türü" maddesi ileride yapılması söz konusu olabilecek sınıflandırma araştırmasına gerekli bilgiyi sağlamayı amaçlamaktadır.

Şekil 4. Örnek profil: "Sahte rakı"

Deney Derlemindeki Profiller

ETracker sistemi kullanılarak üretilmiş haber profillerinden "sahte rakı" Şekil 4'te, "sahte rakı" ve "mortgage Türkiye'de" profilleriyle ilgili haberlerin yıl içindeki dağılımı Şekil 5'te, bazı örnek haber profillerine ait özellikler de Tablo 2'de verilmiştir. Halen derlemdeki haber profilleri yeni yapılan eklemelerle genişletilmektedir.

Şu ana kadar sistem 39 kullanıcı tarafından kullanılmıştır. Kullanıcı başına ortalama 2,4 profil düşmektedir. Kullanıcıların çok olması derlemin sağlıklı olması açısından da önemlidir. Her bir profil için ortalama 114 dakika harcanmıştır. En fazla profil 17 profille "şiddet ya da savaş haberleri" ile ilgilidir. Bu türü "Ünlüler/İnsanlarla ilgili haberler," "Kazalarla ilgili haberler" izlemektedir. Şu anda sistemde değerlendirilmiş ve kontrol edilmiş 90 profil yer almaktadır.

Sonuç ve Araştırma Olasılıkları

Geliştirmekte olduğumuz deney derlemi büyüklüğü ve kapsamıyla Türkçe için yapılacak olan YOBİ çalışmaları için ilk standart olması amacıyla hazırlanmaktadır. Derlem, başka araştırmacıların YOBİ çalışmalarını kolaylaştıracak ve yeni araştırmaları teşvik edecek niteliktedir. TDT'den (2004) esinlenerek geliştirilen derlem oluşturma yaklaşımı verimli ve etkin bir yöntem olması nedeniyle yeni YOBİ deney derlemlerinin hazırlanmasında kullanılabilir.

YOBİ araştırmalarının bir özelliği de kazanılacak olan deneyimin yeniliklerin saptanmasının (novelty detection) önemli olduğu başka uygulama alanlarına da aktarılabilir olmasıdır. Bunlar arasında istihbarat bilgilerinde yeni gelişmelerin saptanması, ticari veri madenciliğinde yeni alış veriş alışkanlıklarının belirlenmesi ve e-posta ortamlarında yeni başlatılan yazışma konularının saptanarak izlenmesi sayılabilir. Bu esneklik YOBİ alanını araştırmacılar için daha çekici bir hale getirmektedir.

Teşekkür

Çalışmadaki profilleri yazan ve değerlendiren meslektaş ve öğrencilerimize teşekkür ederiz. Bu çalışma, 106E014 numaralı projeyle TÜBİTAK tarafından kısmen desteklenmiştir. Çalışmada verilen öneriler ve sonuçlar yazarlara ait olup destekleyen kuruluşla bir ilgisi yoktur.

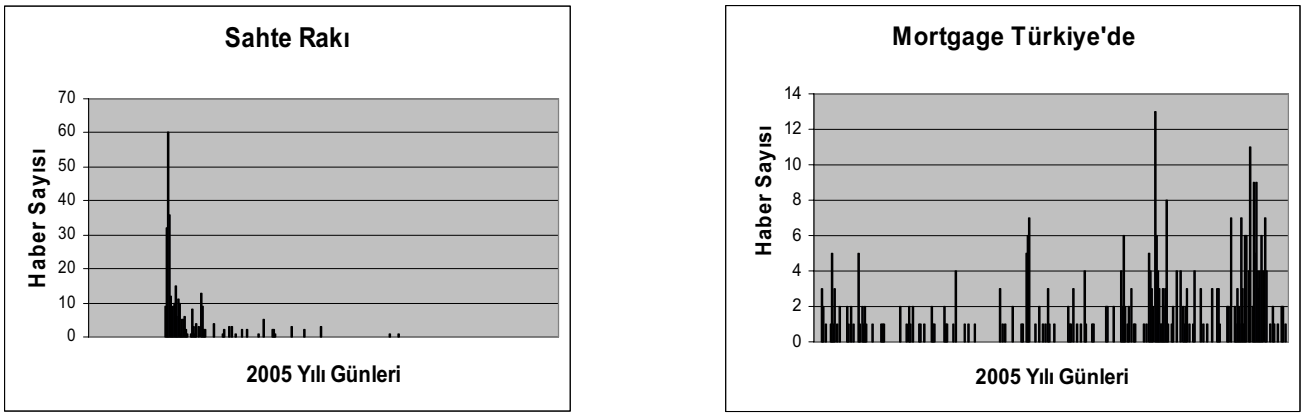

Şekil 5. Örnek iki profil için haberlerin günlük dağılımı

Tablo 2 . ETracker sistemiyle üretilmiş haber profillerinden örnekler

Haber profillerinin bazıları	İzleyen haber sayısı	Haber ömrü (gün)	İlk *n* günde izleyen haber sayısı			
			n=100	*n*=50	*n*=25	*n*=10
Londra metrosunda patlama	454	175	440	419	376	236
Sahte rakı	323	182	316	291	255	197
400 koyun intihar etti	10	8	10	10	10	10
Mortgage Türkiye'de	375	356	60	41	25	13
Onur Air'in Avrupa'da yasaklanması	159	203	154	154	148	105
İlk yüz nakli	14	17	14	14	14	10
Attilâ İlhan vefat etti	40	69	40	37	36	32
Şu anda toplam profil sayısı : 90 Ortalamalar:	75	97	64	54	47	36

Kaynakça

Allan, J., Lavrenko, V. ve Jin, H. (2000). First story detection in TDT is hard. *Proceedings of the 9th Conference of Information and Knowledge Management (ACM CIKM'00)* içinde (s. 374-381). McLean, VA: ACM. 6 Temmuz 2007 tarihinde http://delivery.acm.org/10.1145/360000/354843/p374-allan.pdf?key1=354843&key2=7708273811&coll=GUIDE&dl=GUIDE&CFID=23203773&CFTOKEN=18908848 adresinden erişildi.

Allan, J., Papka, R. ve Lavrenko, V. (1998). On-line new event detection and tracking. W.B. Croft ve diğerleri (Eds.), *Proceedings of the 21st International Conference on Research and Development in Information Retrieval (ACM SIGIR '98)* içinde (s. 37-45). Melbourne: ACM.

Can, F. (1993). Incremental clustering for dynamic information processing. *ACM Transactions on Information Systems, 10*, 143-164.

Can, F. ve Özkarahan, E.A. (1990). Concepts and effectiveness of the cover coefficient-based clustering methodology for text databases. *ACM Transactions on Database Systems, 15*, 483-517.

Can, F., Koçberber, S., Balçık, E., Kaynak, C., Öcalan, H.C. ve Vursavaş, O.M. (2006). First large scale ınformation retrieval experiments on Turkish texts. [Poster] *Proceedings of the 29th International Conference on Research and Development in Information Retrieval (ACM SIGIR '06)* içinde (s. 627-628). Seattle: ACM.

Can, F., Koçberber, S., Balçık, E., Kaynak, C., Öcalan, H.C. ve Vursavaş, O.M. (hakemlerce incelenme aşamasında). Information retrieval on Turkish texts. *Journal of the American Society for Information Science and Technology.*

Frakes, W.B. ve Baeza-Yates, R. (1992). *Information retrieval: Data structures and algorithms*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Google News. (2007). 28 Ocak, 2007 tarihinde http://news.google.com/ adresinden erişildi.

HTML parser. (2007). 13 Ocak 2007 tarihinde http://htmlparser.sourceforge.net/ adresinden erişildi.

Hatzivassiloglou, V., Gravano, L. ve Maganti, A. (2000). An investigation of linguistic features and clustering algorithms for topical document clustering. *Proceedings of the 23rd International Conference on Research and Development in Information Retrieval (ACM SIGIR '00)* içinde (s. 224-231). Athens: ACM.

Kobayashi M. ve Takeda, K. (2000). Information retrieval on the Web. *ACM Computing Surveys, 32*, 144-173.

Kumaran, G. ve Allan, J. (2004). Text classification and named entities for new event detection. *Proceedings of the 27th International Conference on Research and Development in Information Retrieval (ACM SIGIR '04)* içinde (s. 297-304). Sheffield: ACM.

Kumaran, G., Allan, J. ve McCallum, A. (2007). *Classification models for new event detection.* (CIIR Technical Report). 7 Ocak 2007 tarihinde http://ciir.cs.umass.edu/pubfiles/ir-362.pdf adresinden erişildi.

Kurt, H. (2001). *On-line new event detection and tracking in a multi-resource environment.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara. 12 Şubat 2007 tarihinde http://citeseer.ist.psu.edu/kurt01line.html adresinden erişildi.

NewsIsFree. (2007). 12 Şubat 2007 tarihinde http://newsisfree.com adresinden erişildi.

Nuray, R. ve Can, F. (2006). Automatic ranking of information retrieval systems using data fusion. *Information Processing & Management, 42*, 595-614.

Papka, R. (1999). *On-line new event detection, clustering, and tracking.* Yayımlanmamış doktora tezi, University of Massachusetts, Amherst.

Radev, D., Otterbacher, J., Winkel, A. ve Balir-Goldensohn, S. (2005). News InEssence: Summarizing online news topics. *Communications of the ACM*, *48*(10), 95-98.

TDT 2004: Annotation manual: Version 1.2 - August 4, 2004. (2004). 9 Ocak 2007 tarihinde http://projects.ldc.upenn.edu/TDT5/Annotation/TDT2004V1.2.pdf adresinden erişildi.

Topical Detection and Tracking (TDT). (2007). 12 Şubat 2007 tarihinde http://www.nist.gov/speech/tests/tdt/ adresinden erişildi.

Van Rijsbergen, C.J. (1979). *Information retrieval* (2nd ed.). London: Butterworths. 12 Şubat 2007 tarihinde http://www.dcs.gla.ac.uk/Keith/Preface.html adresinden erişildi.

Vural, A., (2002). *On-line new event detection and clustering using the concepts of the cover coefficient-based clustering methodology.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara. 12 Şubat 2007 tarihinde www.cs.bilkent.edu.tr/tech-reports/2002/BU-CE-0218.pdf adresinden erişildi.

Voorhees, E. (2005). TREC: Improving information access through evaluation. *Bulletin of the American Society for Information Science and Technology*, *32*(1). 6 Temmuz 2007 tarihinde http://www.asis.org/Bulletin/Oct-05/voorhees.html adresinden erişildi.

Witten, I.H. ve Frank, E. (2000). *Data mining: Practical machine learning tools and techniques with Java implementations*. San Francisco: Morgan Kaufmann.

Yang, Y., Carbonell, J., Brown, R., Pierce, T., Archibald, B. ve Liu, X. (1999). Learning approaches for detecting and tracking news events. *IEEE Intelligent Systems, 14*, 32-43.

Yang, Y., Pierce, T. ve Carbonell, J. (1998). A study on retrospective and on-line event detection. W.B. Croft ve diğerleri (Eds.), *Proceedings of the 21st International Conference on Research and Development in Information Retrieval (ACM SIGIR '98)* içinde (s. 28-36). Melbourne: ACM.

İlkçağ Anadolu Uygarlıklarında Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı Bağlamında Kütüphane/Arşiv Kurumu*

The Institution of Library/Archive in the Context of Socio-Economic and Cultural Structure of the Ancient Anatolian Civilizations

Bülent Yılmaz

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara
byilmaz@hacettepe.edu.tr

Öz: Bu çalışmanın temel amacı, İlkçağ Anadolusu'ndaki kütüphane ve arşiv kurumlarını sosyo-ekonomik ve kültürel yapı bağlamında değerlendirmektir. Çalışmada, öncelikle, İlkçağ Anadolusu kültür sürecinin temel özellikleri değerlendirilmiş, daha sonra arşiv/kütüphane kurumu, ağırlıkla, sözü edilen coğrafya ve sosyo-ekonomik-kültürel yapı çerçevesinde irdelenmiştir. Betimleme yöntemi ile gerçekleştirilen çalışma sonucunda Anadolu'da kültürel gelişmişliği yaratan sosyo-ekonomik gelişmişliğin kütüphane ve arşiv kurumu için temel varlık koşulu olduğu anlaşılmıştır. Arşiv kurumu İlkçağ kent devletlerinin genelde yönetim birimlerinden biri iken, kütüphane daha çok eğitim, bilim, sanat, edebiyat, kültür, din vb. gibi toplumsal yaşam alanlarının bir aracı olmuştur. Ayrıca, kütüphane/arşiv kurumu İlkçağ Anadolusu'nda kentler arası kültürel rekabetin bir aracı olarak kimlik kazanmıştır. Kütüphane ve arşiv sözü edilen coğrafyada eğitim ve bilimin organik parçası olma işlevi ile varlık bulmuştur. Bu kurumlar kentlerin ileri gelenleri tarafından prestij projeleri olarak da kurulmuş ve gelişmiştir. İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki uygarlıklarda kütüphane/arşiv kurumu aynı zamanda din ve hamam kültürü olguları ile ilgili olarak varlık kazanmıştır.

Anahtar sözcükler: İlkçağ kütüphaneleri, İlkçağ arşivleri, kültür ve kütüphane, eğitim ve kütüphane, kültür ve arşiv, eğitim ve arşiv

Abstract: The aim of this study is to evaluate the institution of library and archive in Ancient Anatolia in the context of socio-economical and cultural structure. In this study, first the basic characteristics of the culture process of Ancient Anatolia were examined. Then, the institution of library and archive was explored mainly in the framework of the geographic, socio-economic and cultural structure. The survey method was used. It was concluded that the fundamental condition of existence of the institution of library and archive had been the high level of socio-economic growth that engendered the cultural development. While the institution of archive was one of the administrative units of the ancient cities, generally, library functioned chiefly as a means of social life spaces such as education, science, art, literature, culture, and religion. Moreover, the institution of library/archive had had an identity as a means of cultural rivalry among the cities in Ancient Anatolia. Libraries and archives have come into existence as an organic function of education and science. These institutions were founded and developed by the noblemen of the cities as prestige projects. The institution of library and archive in Ancient Anatolia and in neighboring civilizations had also had an identity in relation to the culture and phenomena of religion and Turkish bath.

Keywords: Ancient libraries, ancient archives, culture and library, culture and archive, education and libraries, education and archives

---

* Bu çalışma fikir olarak Prof. Dr. Özer Soysal başkanlığında yaklaşık on yıldır sürdürülen benim ve Doç. Dr. Oya Gürdal Tamdoğan'ın da içinde yer aldığı, belirli sürelerle Yrd. Doç. Dr. Tûba Çavdar Karatepe, Neslihan Uraz, Dilek Bayır ve Elif Aytek Gürses'in katıldığı "Anadolu'nun Antik Kentlerinde Kütüphane ve Arşivler" adlı proje kaynaklıdır. Proje kapsamında yapılan konu dağılımı çerçevesinde hazırlanan çalışma planlanan ortak yayın olanağı ortadan kalktığı için bildiriye dönüştürülmüştür. Literatüre dayalı genel bir değerlendirme niteliği ağır basan bildiride yer alan yaklaşım ve düşüncelerde on yıllık ortak çalışmadan, bu kapsamda aramızda yaptığımız tartışma ve değerlendirmelerden, oluşturduğumuz ortak anlayıştan da doğal olarak esinlenilmiş ve yararlanılmıştır.

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

Giriş

Kültür/uygarlık olgusunu, insanoğlunun, tarih sahnesine çıktığı günden bu yana varlığını koruyarak, yaşamını sürdürmesini ve geliştirmesini sağlayan maddi ve tinsel ürünleri yaratma süreci olarak düşünmek yanlış olmayacaktır. "İnsan elinden çıkan her şey" diyebileceğimiz kültür, aynı zamanda, insanın biyolojik zayıflıklarını ve eksikliklerini yok eden ve canlılar arası egemenliğini sağlayan biricik araçtır. Toplumsal tarih, bir anlamda, insanın kültürü üreterek varlığını koruması ve korumakla yetinmeyip geliştirerek uygarlıkları yaratması sürecidir.

Toplumsal kurumlar toplumsal gereksinimlerin sonucu ortaya çıkan kurumlardır. Bir başka deyişle, bu kurumlar toplumsal yaşamın ürünleridir. Toplumsal koşulların ortaya çıkardığı bu kurumlar da toplumsal yaşamı üretirler. Bu döngüsel ilişki kültür sürecinin bir başka açıdan görünümü niteliği taşımaktadır.

Arşiv/kütüphane tarihsel-toplumsal kurumlardır. Diğer bir deyişle, arşiv/kütüphane kurumu tarihin ve toplumun ürünleridir. Tarihsel-toplumsal yaşamın, koşulların ya da gereksinimlerin yarattığı arşiv/kütüphane kültür/uygarlık sürecini hareketlendiren temel kurumlar arasında yer almaktadır. Arşiv/kütüphane kurumunu tarihin her dönemi için toplumsal niteliği ile kavramak, onu toplumsal ilişkilerin ve yapının bir parçası olarak değerlendirmek yöntemsel bir zorunluluk gibi görünmektedir.

İlkçağ (Eskiçağ)[1] Anadolusu ve çevresindeki coğrafyalar uygarlık sürecinde temel oluşturan, iz bırakan, yol açan anlamlı katkıların yapıldığı topraklardır. "Uygarlığın incisi" olarak nitelenen (Bursalı, 2003), tarihin hemen her döneminin yaşandığı, oransal olarak uygarlığın önemli bir bölümünün yaratıldığı ve en yalın anlatımıyla, "bilimin ortaya çıkış" ya da Tuğcu'nun (2000, s. 15) deyişiyle, "bilimsel bilginin yeşerdiği" döneme ev sahipliği yapmış olan İlkçağ Anadolusu, bu nedenlerle dünya uygarlık mirasının hem en önemli yaratıcıları hem de mirasçıları arasında özgün bir yere sahip görünmektedir.

İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki coğrafyalarda arşiv/kütüphane kurumunun sosyo-ekonomik ve kültürel yapı bağlamında değerlendirilmesi, bu kurumların varlık ve gelişim özelliklerini irdelemede bir yaklaşım tercihi olmanın ötesinde anlamlar taşımaktadır. Bu çerçevede yapılacak araştırmalar sözü edilen kurumların tarihsel-toplumsal varlık ve kimlik özelliklerini irdelemenin yanı sıra Anadolu'nun, uygarlık sürecindeki yerine ve işlevine de başka bir açıdan ışık tutabilecektir.

Bu çalışmada, İlkçağ Anadolusu öncelikle kültür sürecinin temel özellikleri, sosyo-ekonomik ve kültürel yapı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Daha sonra, arşiv/kütüphane kurumu, ağırlıkla, İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki uygarlıklar ölçeğinde ve sosyo-ekonomik ve kültürel yapı bağlamında ele alınmıştır. Çalışma, özellikle, kültür olgusunun "etkileşimli süreç" niteliğinden dolayı yalnızca Anadolu'da yaşamış uygarlıkları değil, çevresindeki İlkçağ uygarlıklarını da içermektedir. Dolayısıyla, çalışmamız bu döneme yönelik olarak kütüphane/arşiv kurumunu irdelemektedir. İncelenen dönem itibariyle, bu çalışmada gönderme yapılan başlıca uygarlıklar Sümer, Babil, Asur, Mısır, Hitit, Urartu, Frig, Lidya, Fenike, Miken, İon, Grek/Hellen ve Roma uygarlıklarıdır.

Kültür Sürecinin Temel Özellikleri Bağlamında İlkçağ Anadolusu

İlkçağ toplumlarında arşiv/kütüphanenin yerini ve işlevini irdeleyebilmek için ilk insan ile başlayarak süregelen kültürel sürecin çalışmamız açısından önemli saydığımız temel değişim özelliklerini ortaya koymak gerekli görünmektedir. İnsanın, varlığını geliştirerek sürdürmesini sağlayan maddi ve tinsel ürünleri üretme süreci olan "kültür", her şeyden önce tanımda da vurgulandığı üzere bir "süreç" özelliği gösterir.[2] Kültürün süreç niteliği, bir anlamda, onun "ortak" özelliğini, yani "evrensel" oluşunu, "birikime" dayalı olmasını ve "etkileşim" ile gerçekleştiğini ifade eder. Güvenç (2002, s. 16-20) bu süreci bir insan ömrünü aşması anlamında "canlıüstü" olarak adlandırır ve bir üst sistem olarak görür.

Kültür, dünyada her an her yerde üretilen ve bir kez üretildiğinde insanileşerek evrenselleşen ürünler bütünüdür. Bu anlamda kültür, gerek üretimi gerekse tüketimi belirli bir kişi, grup ya da topluma ait bir "şey" değildir. Üretilen her kültür ürünü üretildiği anda insanlığın ortak "malı", ürünü durumuna gelmekte, evrenselleşmektedir. Kuşkusuz, kültürün evrensel niteliği, onun aynı zamanda belirli bir coğrafyada üretilmesi, dolayısıyla o koşulların ürünü olması nedeniyle sahip olduğu yerel, ulusal ve/veya bölgesel niteliğini yok

[1] Tarihi, çağlara göre dönemlendirme tarih ve ilgili diğer disiplinler tarafından üzerinde görüş birliğine varılamamış konulardan biridir. Birbirinin yerine kullanılamayacağını savunan yaklaşımların varlığı gibi, kullanılma eğiliminin de olduğu Eskiçağ ve İlkçağ, genellikle, "en eski zamanlardan Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesine (İ.S. 395) ya da Batı Roma İmparatorluğunun yıkılmasına (İ.S. 476) kadar geçen süreyi" kapsayan dönem olarak kabul edilmektedir (*Meydan Larousse*, 1990, s. 276). Kuşkusuz, çalışmamızda bu çağa ilişkin başlangıcın bilginin kayıt altına alınmasını sağlayan "yazının bulunması" olacağı açıktır. Ayrıca, biz bildiride "İlkçağ" terimini kullanmayı tercih edeceğiz.

[2] Kültür kavramı, Güvenç'in (1979, s. 95-103) de belirttiği üzere çok sayıda (bir derlemede 164) tanıma sahiptir. Latince kökenli olup, Türkçeye Fransızcadan geçmiş olan kültür terimi sürüp, ekmek, biçmek anlamına gelir. Ancak biz bu çalışmada kavramsal ayrıntıya girmeyeceğiz.

edemez. Her kültür ürününün, insanlığın ortak havuzuna bir "damla" olarak eklendiğini, böylece evrensel nitelik kazandığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Kültürün, burada kısaca irdelenmeye çalışılan evrensel niteliğinin kuramsal yansıması, kültürel üretim sürecinin etkileşimli ve birikimsel yapıda ele alınması; davranışsal yansıması ise, insanın değerine zarar vermediği durumda kim, ne zaman, nerede üretmiş olursa olsun ona "sahip çıkma", onu "koruma" ve aynı zamanda "kendinin de görme" biçiminde ortaya çıkmaktadır. Kısaca;

1. Kültür, evrenseldir. Yani, bütün insanlığın her coğrafyada, her an ürettiği ortak bir şeydir.
2. Kültür, bir süreçtir. Bir başka deyişle, belli noktada başlayıp biten değil, süregiden, birikimsel nitelikli bir olgudur.
3. Kültür, etkileşimli bir süreç olup, bu etkileşim, zaman ve mekân boyutludur. Yani, kültür, zamansal ve mekânsal etkileşimler içinde üretilir. Daha açık bir deyişle, her kültür genel olarak kendinden önceki kültürlerin izleyicisi, sürdürücüsü ya da yeniden üreticisidir. Mekanik ve düz hatlı bir izleme niteliği olmayan, zaman zaman kopuklukların da görülebildiği bu süreç, aynı zamanda, coğrafi etkileşim içinde gerçekleşir. Yani, her kültür, genellikle, en yakınındaki coğrafyalarda üretilenlerden başlamak üzere, etrafında varolan kültürlerden etkilenerek ve onları etkileyerek işleyen bir süreçtir.

Timuçin'e (1992, s. 26) göre,

> Her uygarlık zamanda ve uzamda yayılmaya. . .çalışır. Bu yayılma çok zaman sessiz etkilenmelerle ya da etkileşimlerle gerçekleşir. . . . Bir uygarlık etkilediği ve etkilendiği ölçüde büyüktür. Her uygarlık görünür ve görünmez etkenlerle başka zamanlara ve başka topraklara taşınır. Bu yüzden uygarlıkların ölmediğini, yalnızca dönüştüğünü görürüz; bir uygarlığın bir başka uygarlıkta şu ya da bu biçimde varlığını sürdürdüğünü görürüz.

Aynı gerçek, bütün uygarlıkların insanın varoluşu ile birlikte tarih öncesi çağlardan bu yana oluşan kültür birikimleri ve etkileşimleri sonucunda doğduğu biçiminde de ifade edilebilir.

> Her ulusun, kendine özgü nitelikler gösteren bir toplum kimliğiyle oluşması bir tek "eski anayurt"tan gelmiş, bir tek göçmen topluluğunun üremesine, kendi öz dilini, kültürünü geliştirmesinde değil, pek çok "eski anayurt"tan gelmiş kimi gelip geçici nice göçmen halkların, karşılaştığı daha önceden gelmiş, daha sonra gelen halklarla yüzyıllar boyunca karışmasına, ayrıca komşu halklardan etkilenmesine, böylece soy ve kültür kökenleri pek dallı budaklı yeni kimlikte ulusların ortaya çıkmasına. . .dayanır. . . . Her yeni toplumda, onun oluşumuna katkıda bulunmuş daha eski toplumların çeşitli yönlerden etkisi ve izi bulunmaktadır. (Umar, 1999, s. vii)

Yukarıda çerçevesi kısaca çizilmeye çalışılan kültürel sürecin özelliklerine İlkçağ Anadolusu ve yakın çevresi özelinde bakıldığında kuramsal olarak öne sürülenler büyük ölçüde somutlaşmaktadır. "Anadolu" (Anatolia) sözcüğü Anadolu'yu adlandırmak için ilk kez 10. yüzyılda yaşamış Bizans İmparatoru Konstantin Porfirogenetos tarafından kullanılmıştır. Kökeni, eski Grekçeden "Anatello" fiilinden gelmekte ve "yükseltmek", "ortaya çıkarmak", "güneşi doğurtmak", "bir yıldızın yükselişi", "güneşin doğuşu" ve "gün dönümünde gökyüzünde güneşin doğduğu bölge" anlamları bulunmaktadır (Bayladı, 1996, s. 9). Tarihi İ.Ö. 600.000'e dek uzanan Anadolu'nun, dünyanın bilinen ilk neolitik yerleşiminin bulunduğu yer özelliği taşıdığı öne sürülmektedir (Köker, 2004, s. 7). Özellikle, Hititler nedeniyle Mısır ve Miken'den sonra bölgesinde tarihin üçüncü büyük gücü olduğu savlanan Anadolu uygarlığının (Homeros, 2004, s. 14), Mısır, Mezopotamya ve Grek uygarlığı ile birbirlerini etkileyerek, birbirlerinden etkilenerek ortaya çıktığı söylenebilir (Bayladı, 1996, s. 12). Örneğin, bu etkileşimin sanattaki durumuna dikkat çeken Ödekan (2004, s. 296), Anadolu'nun geniş ve yoğun bir etkileşim içinde sürekli sentezler oluşturarak sanatta bileşenleri yeniye dönüştürdüğünü ve dünya sanat tarihinde bu nitelikte gelenekle yeninin sürekli çatıştığı başka bir bölgenin olmadığını ileri sürmektedir. Kültürün süreç ve etkileşim özelliğini Bonnard (2004a, s. 73), yakın coğrafyaları içine alacak biçimde Mısır, Mezopotamya ve Hint uygarlıkları çerçevesinde dile getirmektedir. Buna göre, İ.Ö. 6000-4000 arasında Nil, Fırat ve İndus vadilerinde gelişen uygarlığın yaşamsal bir öneminin olduğu, buralarda gerçekleşen geniş teknik devrimin, antik uygarlığın maddi temelini oluşturmanın ötesinde, İ.S. XVIII. yüzyılın Sanayi Devrimine, atomun parçalanmasının ve nükleer enerjinin bulunmasına kadar uzanıldığında bundan daha önemli bir devrimin bulunmadığı öne sürülmektedir (Bonnard, 2004a, s. 73).

Günümüz Batı düşüncesine kaynaklık eden Grek Mitolojisinin Doğu'dan etkilenme boyutu, her iki kültür arasında bir köprünün varlığını düşündürmektedir (Dinçol, 2006, s. 76). Bu yaklaşımdan sözü edilen köprünün Anadolu olduğu ve çoğu zaman Anadolu'nun "beşik" niteliği ile anıldığı bilinmektedir. Işık'a (2004, s. 202-203) göre ise, Anadolu'nun Batı uygarlığının beşiği değil, "kökeni" olduğunu ve Grek halkının bugünkü Batı uygarlığının yaratılmasında sadece aracı payının bulunduğunu ortaya koyan önemli belgeler bulunmaktadır. Her yeni uygarlığı "insanlığın ağır ilerleyişinin yeni bir adımı" olarak değerlendiren Bonnard (2004b, s. 36-37), "Yunan halkı, içinde bulunduğu koşullarda, elinin altındaki olanaklarla ve göklerden özel bir bağış istenmesine gerek kalmadan kendisinden önce başlamış olan ve insan türünün yaşamasına ve yaşamını iyileştirmesine olanak veren bir evrimi geliştirmekten öte gitmez" demektedir. Bir başka deyişle, Greklerin, uygarlık sürecinde "mucize" olarak adlandırılan bu katkıyı gerçekleştirmelerinde Anadolu'da buldukları ve uygarlıkta çoktan bir yere varmış toplulukların etkisi belirleyicidir. Timuçin'e (1992, s. 114) göre de, "Grek mucizesi" zorunluydu; çünkü bütün eski

dünya onu hazırlamış, onun gelişmesini istemişti. Hellenlerin, her alanda olduğu gibi din ve mitoloji konularında da Mezopotamya ve Anadolu'nun etkileri altında kaldığını belirten Akurgal (1999, s. 319, 342), bu gerçeği daha açık biçimde dile getirerek, Hellenistik uygarlığın Anadolu'da gelişip büyüdüğünü, buralarda daha önceleri Hellen kültürüne kaynaklık eden ve Anadolu-İon sentezine dayalı bir temelin bulunduğunu belirtmektedir. Aynı yazar, sözü edilen bu sentezin, bugün dahi bütün dünyayı derin bir biçimde etkileyen ve ileri bir uygarlığın doğup gelişmesini sağlayan nitelikte olduğunu vurgulamaktadır.

Kültürün etkileşimli süreç niteliğini Anadolu ve çevresindeki uygarlıklarda görmek olanaklıdır. Örneğin, Aka kültürü Girit kültürü ile benzerlikler taşımaktadır. Frigler müzik alanında Hellenlere esin kaynağı olmuşlardır. Pers işgali döneminde Anadolu yaklaşık 200 yıl boyunca Doğu-Batı arasında bir köprü işlevi görmüştür. Lidya Uygarlığının hem Grek hem de Frig uygarlıklarından etkilenimlerinin sanatına yansıdığı bilinmektedir. Benzer biçimde, Girit uygarlığının Grek uygarlığına kaynaklık eden uygarlıklar arasında yer alması, Likya sanatındaki Hitit-Asur etkileri ve Hitit kabartma heykellerinin Grek sanatında görülmesi etkileşimin gerçekliğini ortaya koyar niteliktedir (Timuçin, 1992, s. 80; Demir, 2003, s. 86; Akurgal, 1999, s. 265; Cadoux, 2003, s. 64). Tarsus'un Hellenistik dönemdeki kültürel çeşitliliği yansıtan yapısı ve işlevi kültürel etkileşim için bir başka İlkçağ Anadolusu örneğidir (Desideri, 1994). Benzer biçimde, Mezopotamya ve Mısır'daki kil tabletlerden oluşan kütüphanelerin sahip oldukları uygarlığın barındırdığı diğer kültür unsurlarıyla birlikte İlkçağ Grek ve Roma dünyasına geçtiği düşünülebilir (Üreten, 2006, s. 207). Anadolu'daki Termessos'un kendine özgü yerleşim planının oluşmasında Bergama şehircilik özelliklerinin etkili olması (Çelgin, 2003, s. 98), bu etkileşime iyi bir örnek sayılabilir.

İlkçağ Anadolusu uygarlığı için Güneydoğu Avrupa kavimlerinin Anadolu'ya İ.Ö. 1200'lerde dalgalar halinde gerçekleştirdikleri akınların etkileri de kültürün etkileşim ve birikim nitelikleri açısından dikkat çekicidir (Akurgal, 1999, s. 193). İlkçağ Anadolusu uygarlıkları içinde hakkında görece daha çok veriye sahip olunduğu söylenebilecek Hititlere "çok yapılı uygarlık" adı da verilir. Bu niteleme ile Hititlerin dış etkilere, özellikle de doğrudan gelen etkilere çok açık oldukları anlatılmak istenir (Timuçin, 1992, s. 70). Din, mitoloji, töre ve örfler bakımından büyük ölçüde Hatti ekseninde kalan Hititler (Akurgal, 1999, s. 16), dil yönünden Akad, Asur ve Hurri etkisindedirler. Ayrıca, Hititlerin Hattilerden aldıkları zengin kültür mirası ile dünya tarihinin en ilginç ve özgün uygarlıklarından birini yarattığı söylenebilir. Akurgal'ın (1999, s. 195) "Asurlaşmış, Aramlaşmış ya da Fenikelileşmiş Geç Hitit Stili" kavramları kültürün etkileşim boyutuna bir başka ipucu oluşturmaktadır. Yine, Anadolu kavimlerinden Hurrilerin, özellikle mitoloji alanında verdikleri güzel yapıtlarla Hititlere, daha sonra Fenikeliler ve Geç Hititler aracılığıyla Hellen dünyasına büyük ölçüdeki etkileri olduğu bilinmektedir (Akurgal, 1999, s. 179). Hellen alfabesinin büyük ölçüde Fenike kaynaklı oluşu da irdelemeye çalıştığımız etkileşim kavramı açısından dikkat çekicidir. Hititlerin mimaride ve kent planlaması alanlarında Miken ve Troya IV ile belli ortak temel özelliklerinin olduğu ortaya konmuştur (Akurgal, 1999, s. 185). Yine, Hititlerin Mezopotamya kökenli çivi yazısını alıp, kendi dilleri yanı sıra o dönemde Anadolu'da konuşulan diğer dillere de uygulaması (Dinçol, 2003, s. 74) ilginç bir başka etkileşim örneğidir.

Kısaca, kültür olgusunun evrensel, birikimsel ve etkileşimli süreç yapısını İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki uygarlıklar arası ilişkilerde görmek olanaklıdır. Gerek İlkçağ Anadolusu gerekse çevresindeki uygarlıklara zamansal ve mekânsal etkileşim çerçevesinde bakmak, aynı zamanda, kültür olgusuna ideolojik temelde yaklaşmamak anlamına gelmektedir. Bu nitelikte bir yaklaşımın Türk ulusal kültürünü değerlendirmede de yeni olanaklar sunacağı söylenebilir. Bugünkü ulusal kültürümüzün geçmişini 1071 tarihi ile başlatmayan, onu Mısır-Mezopotamya uygarlıkları etkileşimi içinde İlkçağ Anadolusuna kadar götüren, Hint, Çin, Orta Asya Türk, Arap, Pers, Grek/Hellen, Roma, Selçuklu, Bizans ve Osmanlı mirasını ve bu anlamda etkilerini yadsımayan bilimsel bir bakış, ulusal kültür politikamızın biçimlendirilmesinde önemli ve yeni dayanaklar önermektedir. Bunun da ötesinde, bu çalışmada, kültüre doğru bakışın böyle olması gerektiği savunulmaktadır. Bu nedenle de çalışmanın adındaki "İlkçağ Anadolusu uygarlıkları" kavramı, çevresindeki İlkçağ uygarlıklarını da içeren anlamıyla kullanılmaktadır.

Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı Bağlamında İlkçağ Anadolusu Uygarlıkları

Uygarlığın, evrensel gelişim süreci içinde bazen bir coğrafyada, bir süre sonra başka bir coğrafyada "dönüm noktası" olarak nitelendirilebilecek dönüşümler yaşadığı ve sözü edilen süreçte bu dönüşümlerin kalıcı ve belirleyici etkiler yarattığı söylenebilir. Hint, Çin, Mısır, Mezopotamya, Grek, Anadolu, Ortaçağ Arap, Roma ve Rönesans ile başlayan Avrupa uygarlıklarını dünya uygarlık sürecinin öne çıkan aşamaları/kavşakları olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Uygarlık sürecinde iz bırakan toplumların bunu nasıl becerdiğini, bu yaratım için sahip oldukları olanakların neler olduğunu, kısaca bu süreçteki "parlamaların" hangi koşulların varlığına gereksinim duyduğunu ya da sonucu olduğunu irdelemek önemli görünmektedir. Bir başka deyişle, "uygarlığın neden belirli coğrafyalarda ve belirli zamanlarda parladığı" sorusu, bizi, konumuz bağlamında İlkçağ Anadolusu ile çevresindeki coğrafyalarda uygarlığa belirleyici katkılarda bulunmuş olan toplumların yönetimsel, sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarını incelemeye yöneltmektedir. Çünkü,

uygarlık olgusunun yalnızca rastlantılar, kişisel yaratıcılıklar, tarihte bireyin rolü, toplumsal şanslar vb. gibi kavramlar ile açıklanamayacağı söylenebilir. Tarihsel-toplumsal değişimin çok boyutlu ve karmaşık yapısı uygarlık süreci ya da ona ilişkin bir parçanın irdelenmesinde çok boyutlu ve diyalektik bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır.

İncelenen dönem itibariyle İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki uygarlıkların yönetim yapılarının bazı farklılıklar taşımalarına karşın genelde benzer bir görünüm sergiledikleri söylenebilir. Bu yönetim yapısının genelde "kent-devleti" biçiminde bir örgütlenme olduğu kabul edilmektedir. Güçlü krallık ya da imparatorlukların da zaman zaman görülmesine karşın çoğunlukla kent düzeyinde küçük devletlerin, kent devletlerinin söz konusu olduğu görülmektedir. Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarının yanı sıra Anadolu'da da kent devletleri kurulmuştur. Örneğin, tarihin en önemli uygarlıkları arasında sayılan İonya'da 12 kent devletinin varlığından söz edilmektedir. Bunlar; Miletos, Myus, Priene, Ephesos, Kolophon, Lebedos, Teos, Klazomenai, Phokaia, Khios, Erythrai ve Samos'tur (Tekin, 2003, s. 94). Kent devleti örgütlenmesi içinde genellikle bir kral, soylular sınıfı (üst yöneticiler ve zenginler, din adamları, üst askeri yetkililer/komutanlar), özgür halk (küçük meslek sahipleri, çiftçi, zanaatkâr, vd.) ve çoğunluğu oluşturan köleler bulunmaktaydı. Krallığa dayalı kent devletlerinin genelde dinsel nitelikli (teokratik) oldukları, kralın aynı zamanda dinsel bir otorite, güç ve yetkisinin bulunduğu da söylenebilir. Kent-devleti tarzında yönetim örgütlenmesine ve krallık olarak adlandırılan siyasi yapıya sahip antik toplumların temel toplumsal özelliğinin de "köleci" toplum yapısı olduğu söylenebilir. Toplumun çok büyük bölümünü oluşturan köleler, aynı zamanda ekonomik açıdan da ana üretici güçtür (Tanilli, 1984, s. 45; Sevin, 2003, s. 80; Akurgal, 1999, s. 317)). Kuşkusuz, ana hatlarıyla sunulan İlkçağ devlet örgütlenmesinin kendi içinde halk meclisi, yöneticiler kurulu, yaşlılar kurulu, komutanlar gibi alt örgütlenmelerinin bulunduğu ve görece yönetim yapısı farklılıklarına sahip oldukları unutulmamalıdır (Cadoux, 2003, s. 249-251). İlkçağ toplumlarının, örneğin Hititlerin, bu farklılığı dünyanın ilk meşruti krallığa dayalı devlet örgütlenmesi ile "insanlık tarihinde eşsiz bir yere sahip olma" noktasına taşıdıkları belirtilmektedir (Akurgal, 1999, s. 117). Hititlerde kral sadece siyaset çevresinde değil, askeri, hukuksal ve dinsel çevrede de en üst yetkili kişidir (Martino, 2006, s. 76). Yine, Anadolu uygarlıklarından Urartular, merkezi karakterli teokratik krallık görünümündedir (Sevin, 2003, s. 80). Grek ve İon yapılanmasının ise kent devletlerinin tipik örnekleri olduğu bilinmektedir.

İlkçağ toplumlarının geneldeki kent-devlet tarzı örgütlenme modellerine sahip olmalarının kentler arası ekonomik, siyasal ve özellikle kültürel rekabeti artıran bir durum yarattığı, bunun ise kültürel bir rekabet aracı olarak arşiv/kütüphane kurumu açısından bir varlık, gelişme ve yaygınlık nedeni oluşturduğu söylenebilir.

Ayrı bir çalışma konusu olmasına karşın, burada kısaca belirtilmesi gereken bir nokta da İlkçağ uygarlıklarında kent yerleşimleri için temel alınan ölçütler, bir başka deyişle kentlerin kuruluş yerini etkileyen hatta belirleyen etkenler konusudur. Bu etkenlerin en önemlilerinden biri kentin egemen konumuyla askeri açıdan savunma ve güvenliğe uygun olmasıdır. Bir başka deyişle, kentler için yer seçiminde savunma kaygısı ve arazinin doğal özelliklerinin korunma amacıyla kullanılabilmesi ön planda gelmekteydi (Owens, 2000, s. 37). Yine, belirlenen yerin genişlemeye ve ekonomik yaşama uygunluğu önemli ölçütlerdendir. Özellikle, o dönemler için temel ekonomik araç olan tarıma elverişli verimli topraklara sahip olup olmaması, çiftçilik ve hayvancılığa uygunluğu, belirli bir madenin ya da madenlerin varlığı, zanaat (en basit anlamıyla sanayi) etkinliğine olanak sağlaması ve olumlu iklim özellikleri kentlerin ve dolayısıyla uygarlıkların, yerleşim alanlarını belirlemede temel etkenler olarak değerlendirilmiştir. Bir kentin ya da uygarlığın yerleşiminde önemli ekonomik etkilerinin yanı sıra çok belirleyici kültürel yansımalarının da görüldüğü ticaret etkinliğine uygunluğu ayrıca belirtilmesi gereken çok önemli bir sosyo-ekonomik etkendir (Radt, 2002). Bu dönemde ticaret birçok uygarlığın ana varlık ve gelişme nedeni olmuştur. Kent yerleşimlerinde etkili olan bir başka unsur da diğer uygarlıklara yakınlıktır. Büyük ölçüde kültürel sürecin yapısından kaynaklanan bu unsur uygarlıkların genelde komşu olmalarına neden olmuştur.

Sosyo-ekonomik ve kültürel yaşama uygunluğun uygarlıkların coğrafik alanlarını belirlemedeki etkililiğini İlkçağ Anadolusu ölçeğinde de izlemek olanaklı görünmektedir. Örneğin, Troya, Asya-Güney Doğu Avrupa ticaret yolunun stratejik bir noktasındadır. Yine, Gordion'un konumu Friglere, Anadolu'dan geçen ana yolların kavşağında bulunması, ırmak ve diğer kaynaklar sayesinde suyun bolluğu ve çevresinin kuru tarım ve hayvancılığa uygun açık araziyle çevrili olması gibi nedenlerden dolayı çekici gelmiş olabilir. Lidya için, tek merkezli, bu merkezin etrafında tarım ve hayvancılıkla uğraşan halk, yönetici ve asil sınıfın ikamet ettiği endüstri ve ticaret bölgesinin ya da Hitit Uygarlığı için, üzerinde yeşerdiği toprakların coğrafi koşullarının ürünü olduğunu söylemek yanlış olmaz (Dinçol, 2006, s. 91; Demir, 2003, s. 88; Smas, 2003, s. 82). Batı Anadolu'daki İon uygarlığına yönelik olarak bu bağlamda yapılan değerlendirmeler bakış açımızı genişletir niteliktedir:

> Batı Anadolu'da bu büyük uygarlığın doğmuş olması, her çağda ve her yerde büyük uygarlıkların anası olmuş nedene, ekonomik gelişmeye bağlıydı ve bu da, yine her çağda, her yerde olduğu gibi, çağdaş üretim ve değişim ilişkileri açısından başka toplumlara göre daha elverişli koşullara sahip bulunmanın ya da böyle koşulları gerçekleştirmiş bulunmanın sonucuydu. (Umar, 1999, s. 23)

Yukarıda da sözü edilen Anadolu Uygarlığını yaratan koşullar ise kısaca şöyle sıralanmaktadır:

1. Temel ekonomik araç olan toprakların verimli oluşu;
2. Ticarete uygunluğu ve bu anlamda deniz yollarına yakınlığı;
3. Anadolu'nun içinden gelenlerin de Batı Anadolu aracılığıyla deniz ticareti yapabilmesi;
4. Hammadde (yer altı kaynakları) açısından çok zengin olması;
5. Diğer uygarlıklara (Mezopotamya, Mısır, Fenike, Kıbrıs, Girit, Ege Denizi adaları, Lidya, Yunanistan) yakınlığı;
6. Anadolu'daki eski üstün uygarlıkların kalıntıları, izleri, gelenekleri ve tekniklerinden yararlanma olanaklarına sahip oluşları. (Umar, 1999, s. 239)

Arşiv ve kütüphanelerin, daha sonra ayrıca değerlendirileceği üzere, önemli uygarlıkların içinde yeşerdikleri coğrafyaların ve bu coğrafyalara özgü olumlu sosyo-ekonomik koşulların ürünü oldukları söylenebilir. Özellikle, Anadolu ve çevresindeki uygarlıkların sosyo-ekonomik yapılarına/özelliklerine biraz daha yakından bakmak, arşiv ve kütüphaneleri ortaya çıkardığını varsaydığımız yapıyı irdelemek anlamına gelecektir.

İlkçağ uygarlıklarında ekonomik yapıyı oluşturan temel etkinliklerin tarım, ticaret, madencilik, zanaatlar ve diğer bazı etkinlikler olduğu söylenebilir. İlkçağ toplumlarının sözü edilen bu etkinliklerdeki düzeyi uygarlıklarının varlığı ve gelişimi ile doğrudan ilgili görünmektedir. Diğer bir deyişle, sıralanan ekonomik alanlarda güçlü olan toplumların uygarlık ürünleri yaratmada daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Toplumların güçlü bir sosyo-ekonomik yapı ile uygarlık yaratım sürecinde belirleyici rol oynamaları arasında günümüzde görülen doğru orantılı ilişkinin İlkçağ toplumları için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

İlkçağ Anadolusu uygarlıklarını yaratan toplumlarda temel üretim aracının toprak ve dolayısıyla başlıca ekonomik etkinliğin tarım olduğu söylenebilir. Doğal olarak verimli topraklar toplumlar için zenginlik ve gönenç (refah), ekonomik yaşam için de neredeyse tek kaynak anlamına gelmekteydi. Tarım bu toplumlar için toplumsal varlığı koruma ve geliştirmenin yanı sıra önemli bir diğer ekonomik etkinlik olan ticaret için de "mal (metâ)" üretimi işlevi görmekteydi. Tarımın o dönemler için de çiftçilik ve hayvancılık ana boyutlarının olduğu görülmektedir. Bonnard (2004b, s. 27), Hellen halkının Giritlilerden kendisini her zaman köylü ve denizci bir halk yapacak iki armağan aldığını, bunların tarım ve denizcilik olduğunu belirtmekte, bu etkinlikleri simgeleyen ürünlerin de zeytin ağaçları, üzüm bağları ve gemiler olduğunu dile getirmektedir. İon halkının tarımla geçindiği, üzüm, sebze ve meyve, zeytin, zeytinyağı, buğday, arpa, yağ, peynir ürettikleri ve şarapçılık, hayvancılık, balıkçılık yaptıkları bilinmektedir (Friedel, 1999, s. 39-43; Akurgal, 1999, s. 313). Gerek Anadolu ve gerekse yakın çevresi için zeytinyağı ve şarabın gündelik yaşamın neredeyse temel gereksinimleri, balığın da temel beslenme kaynağı olduğu belirtilmektedir (Bonnard, 2004b, s. 33). Strabon (2000, XII.3. 25) bu bölgelerde yapılan hayvancılık sayesinde bir koyun yünü endüstrisinin doğduğundan ve ayrıca Roma döneminde balıkçılık yapıldığından söz etmektedir. Yine, bu dönemlerde Anadolu'da hayvancılığın bir tarım kolu olarak insanların yaşamında önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Sığır, koyun, domuz, kümes hayvanları bu çerçevede yetiştirilen başlıca hayvanlardır. Meracılık ve odun kesimi diğer geçim kaynakları arasında yer almaktadır. Akurgal (1999), tarımın Hititlerde de halkın başlıca geçim kaynağı olduğuna dikkat çekmektedir. Bir kez daha vurgulanması gereken nokta, güçlü bir uygarlık için İlkçağ toplumlarında başlıca ekonomik etkinlik olan tarımın yapılmasına uygun verimli toprakların varlığının çok önemli olduğudur. Coğrafya, bu anlamda da, İlkçağ uygarlıkları için belirleyici bir unsur olarak kabul edilebilir.

Daha sonraki bölümde irdeleneceği üzere, İlkçağ Anadolusu'nda aynı zamanda arşiv/kütüphanelerin varlığını ve gelişimini de etkileyen unsur olarak bir diğer önemli ekonomik etkinlik alanı ticarettir. Asıl ekonomik yaşam ticarete dayanmakta ve dolayısıyla ticaret refahın en önemli kaynağını oluşturmaktadır (Bonnard, 2004b, s. 20). Örneğin, Miletos kentinin İ.Ö. 7.-6. yüzyıllardaki zenginliğinin verimli topraklar ile yaygın ticaret ilişkilerine dayalı olduğu, Attika kıyısında balıkçılar, denizciler, küçük kayık sahipleri, zanaatkârlar, tüccarlar topluluğunun kaynaştığı ve soyluların, ürünlerini satmak için bu denizcilere ve tüccarlara gereksinim duydukları belirtilmektedir. Hititlerde ticaret yaparak zenginleşenlerin olduğu, becerikli tüccarlar olarak da nitelenen Lidyalıların sattıkları önemli ticari ürünler arasında tekstil (kilim, kumaş), kırmızı boya, kozmetik maddelerin yer aldığı bilinmektedir (Demir, 2003, s. 88; Owens, 2000, s. 33; Bonnard, 2004b, s. 138). Önemli bir uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Pergamon büyük ulaşım yollarının kenarındadır. Aynı biçimde İzmir, İlkçağda da bir ticaret kentidir ve bu yörede yetişen buğdayın çoğu dışsatımla başka ülkelere gönderilir (Radt, 2002, s. 16; Cadoux, 2003, s. 106). Katran, reçine, odun kömürünün de o dönem için ticari mal olduğu bilinmektedir.

Antik dönemde sözü edilen coğrafyada da ticaret yapmanın en önemli yolu ticaret kolonileri (sömürgeleri) kurmaktır. Öncelikle ticaret yapmak amacı ile kurulan ticaret kolonileri, aynı zamanda bir bölgenin tarımsal potansiyelinden ya da doğal kaynaklarından yararlanmak, kimi zaman fazla nüfusu başka yerlere taşımak için ve bazen de askeri amaçlarla kurulmaktaydı (Owens, 2000, s. 8). İonlar İ.Ö. 650'lerde özellikle ticaret kolonileri ile o zamanki dünya pazarını ele geçirdiler ve o dönemki dünyanın en önemli, en başarılı işadamları oldular (Akurgal, 1999, s. 329). Yine, bölgenin en tanınan uygarlıklarından birini yaratmış olan Mikenlerin

Anadolu'da ticaret kolonileri kurdukları bilinmektedir. Asurlu tüccarlar Orta Anadolu'da ticaret kolonileri kurmuşlar, Anadolu'dan kereste, gümüş ve bakır gibi işlenmiş hammaddeler alıp, kendi ürünlerini satmışlardır. Alış verişin genelde eşya değişimine dayandığı ticarette altın ve gümüş esas alınıyordu (Akurgal, 1999, s. 40).

Kuşkusuz, zenginlik ve refahın en önemli aracı olan ticaretin antik dönemde toplumsal yaşama farklı etkileri de olmuştur. Eğitim, kültür, bilim ve sanata daha fazla yatırım yapma, bu alanlara daha fazla para ayırma olanağı yaratma gibi genel etkisinin dışında, örneğin, ticaretin gelişmesi Ege'de İ.Ö. 7. yüzyılda antik demokrasiye yönelişi sağlayabilmiştir. Aynı biçimde, ticaret ile uğraşan bir kavim olan Fenikelilerin Hellenlere ticaret sayesinde paha biçilmez bir armağan olarak kendi alfabelerini geçirmesi uygarlık tarihi açısından son derece önemlidir. İonların ticaret ve gemicilik yoluyla zenginlik ve refaha kavuştukları ve İ.Ö. 650-545 tarihleri arasında dünyanın kültür lideri oldukları söylenebilir (Cadoux, 2003, s. 87; Akurgal, 1999, s. 318,329). Bilimin neden Akdeniz'in doğusunda ortaya çıktığı sorusuna kesin yanıt verilemeyeceği, ancak İonların yeni bir politik çevrede ve tüccarların toplandığı "uyarıcı" bir ortamda yaşamış olmalarının bunda etkili olduğu belirtilmektedir (Ronan, 2003, s. 70).

Kısaca, antik dönemde gelişmiş bir ticari yaşamın zengin ve refahı yüksek bir toplum anlamına geldiği, bunun ise uygarlığın yaratımı açısından çoğu zaman belirleyici olduğu ve o topluma bu anlamda büyük avantaj sağladığı söylenebilir. Uygarlıkta önemli izler bırakmış İlkçağ toplumlarının büyük çoğunluğunun güçlü ticaret yaşamlarının olması anlamlı bir ilişki olarak değerlendirilebilir. Uygarlığın ürünleri arasında sayabileceğimiz arşiv/kütüphanelerin varlıklarında ve gelişimlerinde bu ilişkinin etkisi yadsınamaz görünmektedir.

İlkçağ'da temel ekonomik etkinlik alanlarından biri de madencilik olarak göze çarpmaktadır. Özellikle, köle emeğine dayanması ve böylesi bir işçiliğin son derece ucuz olması nedeniyle büyük kârlar sağlayan madencilik, tarım ve ticaret gibi çoğu toplumda ve uygarlıkta bir başka zenginlik ve refah kaynağı olabilmiştir (Friedell, 1999, s. 37). Bazı kentlerin madeni ile ünlü olduğu ve tanındığı bilinmektedir (Strabon, 2000, XII.3.34). Örneğin, Urartu Devleti'nin tarih sahnesinde aldığı etkin rolde demirin yarattığı itici gücün önemi büyüktü. Aynı biçimde, Batı Anadolu'daki yerli krallıkların en önemlilerinden biri olan Lidya Krallığı tarihteki yerini zengin maden yataklarına da borçludur. Hititler demir madenini topraktan çıkararak çeşitli aletler ve mobilya yapabiliyorlardı (Sevin, 2003, s. 79; Demir, 2003, s. 86; Akurgal, 1999). Bu dönemde kullanılan başlıca madenlerin demir, bakır, altın, gümüş, tunç, mermer, kurşun, zımpara, taş olduğu söylenebilir. Ekonomik etkinlik alanı olarak madencilik günlük toplumsal yaşam araçları ile savaşta üstünlük sağlamaya etkisi olan daha iyi savaş araçlarının üretimini içermekte ve daha önemlisi dışarıya satılan ticari mal üretiminin büyük bölümü bu sektörden gelmekteydi. Ayrıca, madenciliğin bir başka ekonomik etkinlik alanı olan zanaatkârlığı ve bir anlamda ilkel sanayiye de yaratıcı ve hammadde sağlayıcı etkisi olduğu söylenebilir. Nitekim, İ.Ö. 2250-2200'de Anadolu'da çömlekçi çarkının kullanılmış olması sanayileşmenin ilk adımı olarak değerlendirilmektedir (Akurgal, 1999, s. 12).

Tarım ve ticaret gibi madencilik sektörünün de zenginlik ve refah kaynağı olarak kültür-eğitim alanına parasal destek yaratma anlamında etkisinin olduğu, bunun da arşiv/kütüphane gelişim sürecine yansıdığı öne sürülebilir.

Ekonomik etkinlikler olarak İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki toplumlarda sayılanların dışında ve onlarla bağlantılı olarak, demir işçiliği, kakmacılık, yün ve kumaş üreticiliği, dericilik, gemi yapımcılığı, çömlekçilik, sarraflık, atölye işçiliği, kerestecilik, ilkel bankacılık gibi uğraşların olduğu, kentlerde dükkan, atölye, Pazar yeri, ticaret merkezi, çarşılar gibi yerlerin bulunduğu bilinmektedir (Strabon, 2000, XII.2. 9, 12; XIII.4.180; XIV.6.281; Radt, 2002, s. 84, 109).

Korsanlık, sömürgecilik ve askerliğin de bu dönemde sözü edilen coğrafyalarda önemli ekonomik alanlar ve toplumsal-bireysel zenginleşme yolları olduğu söylenebilir.

Kısaca, uygarlık sürecine anlamlı katkıları olmuş İlkçağ Anadolusu ve çevre toplumlarının güçlü ekonomik yaşamlara sahip oldukları, bunun kaynağında ise tarım, ticaret, madencilik, zanaatkârlık gibi ekonomik etkinlik alanları ile olumlu coğrafik koşulların bulunduğu anlaşılmaktadır.

İlkçağ Anadolusu'nda Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı Bağlamında Arşiv/Kütüphane Kurumu

Arşiv/kütüphane kurumunun günümüzde olduğu gibi bu çalışmaya konu olan dönemlerde de güçlü uygarlıkların ürünü ve aynı zamanda bu uygarlıklardaki toplumsal yaşamın zorunlu parçalarından biri olduğu söylenebilir. Yazının bulunması ile olanaklı duruma gelen "bilginin kayıt altına alınması ve kullandırılması" gerçeği ve gereği arşiv/kütüphane kurumunun uygarlık sürecinin başlangıcından itibaren tarih sahnesinde yer almasını sağlayan temel neden olmuştur. Geçerliliğini günümüze değin sürdüren ve arşiv/kütüphane kurumunun "temel işlevi" niteliğine dönüşmüş olan bu gereklilik/gerçeklik, sözü edilen kurumların aynı zamanda varlık koşulunu da oluşturagelmiştir.

Uygarlık olgusunun "süreç" niteliği, yani, her yeni uygarlığın önceki birikime dayanması, o birikimden yararlanması gereği bu birikimin yazının bulunmasıyla birlikte kayıt altına alınması olanağını ve zorunluluğunu doğurmuştur. Sözü edilen zorunluluk ise arşiv/kütüphane kurumunu yaratmıştır. Kısaca, arşiv/kütüphane kurumunu

tarihte ortaya çıkaran ve varlığını günümüze kadar sürdürmesini sağlayan ilk temel nedenin uygarlığın "süreç" niteliği olduğu söylenebilir.

Uygarlığın "mekânsal/coğrafik etkileşim" olarak adlandırılabilecek diğer bir niteliği de arşiv/kütüphane kurumunun varlık nedenlerinden bir başkasını oluşturmaktadır. Toplumların uygarlıkları üretebilmeleri için çevrelerindeki coğrafyalarda yaşayan toplumların birikimlerinden yararlandıkları bilinmektedir. Yazının bulunmasıyla birlikte birikimin büyük ölçüde kayıt altına alınmaya başladığı ve uygarlık süreci açısından "etkileşimin" kayıt altına alınmış bilgiye erişmek/ondan yararlanmak anlamına geldiği söylenebilir. Dolayısıyla, arşiv/kütüphane kurumu, özellikle sahip olduğu bilgi kaynakları aracılığıyla kayıt altına alınan birikimi saklayarak, düzenleyerek ve kullandırarak sözü edilen "etkileşimin" gerçekleşmesine anlamlı katkılar sağlamıştır.

İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki uygarlıklarda arşiv/kütüphane kurumunun ortaya çıkış ve varlığını sürdürme sürecinin de yukarıda çizilmeye çalışılan çerçeveye uygun olduğu söylenebilir. Bu çerçevenin İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki coğrafyalara ilişkin temel özelliklerinden söz etmek çalışmamızın içeriği açısından son derecede önemli görünmektedir.

İlkçağ Anadolusu'nun sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı bağlamında bir değerlendirmeye başlamadan önce arşiv ve kütüphane kurumlarının bu dönemlerde çok belirgin olmamasına karşın bazı işlevsel farklılıklar taşıdığını belirlemek gerekmektedir. Arşiv kurumu, İlkçağ kent devletinin genelde olağan yönetimsel birimlerinden biri olma işlevine sahip iken (Cadoux, 2003, s. 256), kütüphane kurumu daha çok eğitim, bilim, sanat, edebiyat, kültür, din vb. gibi toplumsal yaşam alanlarının parçası olma özelliği göstermektedir. Bu işlevsel farklılaşma özellikle her iki kurumun dermelerinin niteliğine yansımıştır. Genelde kil tablet, papirüs ve parşömenin temel yazı materyali olduğu bu dönem arşivlerinde saray ve tapınaklarda üretilen hükümdar kararnameleri, krallık buyrukları, uluslararası antlaşmalar, onur belgeleri, halk kararları, vatandaş listeleri, iç politika yönetmelikleri, dini belgeler gibi yönetimsel belgelerle; toplumsal ve ekonomik yaşamı denetlemeye yarayan tapu, sözleşme, antlaşma, mahkeme kararları, mektuplar, raporlar, notlar gibi belgeler yer almaktaydı (Radt, 2002, s. 166; Martino, 2006, s. 23-24; Cadoux, 2003, s. 256). Hattuşa'da 30.000'i aşkın kil tabletin bulunduğu devlet arşivi bir anlamda bu döneme ilişkin olarak arşivlerin yönetim alanındaki önem ve işlevini ortaya koymaktadır (Dinçol, 2006, s. 65; Seher, 2003, s. 14). İ.Ö. 1. yüzyılda Bergama antik kütüphanesinin 200.000 kitaba sahip olması (Radt, 2006, s. 19) bir anlamda, kütüphane kurumunun bu toplumlar için rolünü göstermektedir. Aynı dönem kütüphanelerinde edebi, eğitimsel, bilimsel metinler, destan, şiir, ders kitapları, astroloji kitapları, dinsel metinler gibi materyallerin bulunduğu söylenebilir. Materyallerin genelde türüne, büyüklüklerine ve konularına göre sınıflandığı bilinmektedir. Arşivleri çoğunlukla yöneticiler ve din adamları; kütüphaneleri öğrenciler, öğretmenler, bilim adamları, sanatçılar, filozoflar ve din adamlarının kullandığı düşünülebilir.

Bir İlkçağ kentinin siyasal, ekonomik, toplumsal ve dinsel işlevlerinin genelde oradaki kamu yapılarına ve bunların kent çevresi içerisindeki konumlarına yansıdığı görülmektedir (Owens, 2000, s. 3). Çok anlamlı ayrımlar olmasa da yönetim hizmetlerinin önemli bir aracı olması nedeniyle arşivlerin genelde saray içi ve tapınak yanlarında kuruldukları, belirli toplum kesimlerine yönelik olması nedeniyle de kütüphanelerin ise kent merkezinde, dinsel mekâna, gymnasiona ve agoraya yakın, bazen hamama bitişik bulundukları tahmin edilebilir.

İlkçağ toplumlarında güçlü bir ekonomik yapının canlı ve etkili kültürel yaşamı ve kültürel kurumları yarattığı, dolayısıyla ekonomik güç ile arşiv/kütüphane kurumlarının varlığı ve gelişmişliği arasında genelde doğru orantılı bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, sözü edilen dönemde de sosyo-ekonomik gelişmişlik kültürel gelişmişliği yaratmakta, bu da arşiv/kütüphane kurumunun varlığı ve gelişmesi için olumlu koşullar anlamına gelmekteydi. Örneğin, Atina tiranı Peisistratos'un (İ.Ö. 556-527) dönemi Greklerin en parlak dönemlerinden biridir ve ilk Grek kütüphanesi onun döneminde kurulmuştur. Bu bağlamda, bir ekonomik etkinlik olarak ticaretin, özelikle koloniler aracılığıyla kentler arasında kültürel etkileşimi sağladığı bilinmektedir. Örneğin, en önemli kültürel etkileşim aracı olan yazı, kentler ve özellikle ülkeler arası ticaret için en gerekli koşuldu (Akurgal, 1999, s. 41). İlkçağ Anadolusu'nda yazının ticari ilişkiler sayesinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kısaca, incelenen dönemde ticaretin arşiv/kütüphane kurumunun gelişim süreci açısından yazıyı yaygınlaştırması başta olmak üzere toplumlar arası kültürel etkileşim aracılığıyla dolaylı etkisinin olduğu düşünülebilir.

İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki uygarlıklarda kentin, onu kuran rejimi ve kişileri yücelten bir güç ve prestij simgesi olduğu ve kamu projelerinin de bireylerin ödüllendirilme ve daha iyi mevki sağlamalarında etkisi bulunduğu belirtilmektedir (Owens, 2000, s. 8-10). Hellenistik dönemde kentler arası rekabetin söz konusu olduğu, bu rekabetin kültürel alanı da içerdiği, örneğin, Atina, Antakya, İskenderiye ve Bergama arasında kültürel açıdan büyük bir rekabetin bulunduğu söylenebilir (Radt, 2002, s. 275). Dolayısıyla, kentin büyük bölümünü oluşturan kamusal yapıların ve bunların en önemlilerinden arşiv ve kütüphanenin bu güç, prestij ve rekabetin en çok yoğunlaştığı yapılar arasında yer aldığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Radt (2002, s. 282), kütüphanenin İlkçağ kentleri için bir cazibe merkezi olduğunu açıkça belirtmektedir. Kamusal nitelikli yapıların, dolayısıyla arşiv ve kütüphanelerin kentin ileri gelenleri (yüksek yöneticiler, zenginler, vd.) tarafından prestij, güç, statü sağlama ve

genelde imparatoru, kralı onurlandırma adına yaygın biçimde "bağış" yoluyla yaptırılmaları hem toplumsal bir işleyiş biçimi hem de bir gelenek niteliği kazanmıştır. Cadoux (2003, s. 238), zengin kentlilerin, yüksek yöneticilerin, emekli yüksek yöneticilerin kent içinde kamusal yapıların inşa edilmesi ve onarılması için cömertçe bağışlarda bulunmaları geleneğinin süregittiğinden söz etmektedir. Aynı yazar, örneğin, antik İzmir'de görkemli olarak tanımlanan bir gymnasionun yapılış giderlerinin İmparator Hadrianus'un, kentlilerin ve yüksek yöneticilerin bağışlarıyla karşılandığına dikkat çekmektedir. Efes Celsus Kütüphanesinin de benzer biçimde özel bir bağış sonucu kurulduğu bilinmektedir (Blanck, 2000, s. 191).

> İlkçağ kentlerinin hepsi kendi kamu yapılarının…diğer kentlerin yapıları ile karşılaştırıldığında daha güzel olmasına hırslı bir özen gösterirdi ve parasal kaynakların bu yarışma uğruna zorlandığı hiç de nadir görülen bir hal değildi…. Tüm kentlerde, yapılanların pek çoğu bireylerin bağışları ve harcamaları sayesinde gerçekleştirilmekteydi; kentlerin bir haylisinde de, özellikle eski Hellen topluluklarında, harcamaları üstlenen imparatorlar tarafından pek çok şey yapılmıştı. (Reid, 1913, s. 459)

Kısaca, arşiv ve kütüphane kurumlarının da yer aldığı kamu yapılarının kentler için prestij, güç, onurlandırma ve rekabet aracı olarak görüldükleri, yüksek yöneticiler ve kentin zenginleri tarafından genelde bağış yoluyla kuruldukları ve bunun bir toplumsal işleyiş/gelenek durumuna geldiği söylenebilir.

Antik dönemlerdeki arşiv kurumu için büyük ölçüde geçerli olmasa da, kütüphane varolan eğitim yaşamının en önemli parçalarından biridir (Yıldız, 1985, s. 168). En yaygın kütüphane türünün özellikle Hellenistik dönemde gymnasion kütüphaneleri olması (Blanck, 2000, s. 166-168) eğitim kütüphane bütünleşmesini yansıtan bir başka olgudur. Saray, tapınak ve hamam kütüphaneleri gibi bu kütüphane türünün de eğitim işlevi ağır basar. Gymnasionlar antik toplumlarda çok yönlü işlevleri olan en önemli toplumsal kurumlar arasında yer almaktadır. Radt'ın (2002, s. 112) antik Bergama Gymnasionuna ilişkin olarak yaptığı belirleme bu önemi somutlaştırmaktadır.

> Gymnasion, Hellenistik dönemde çok yönlü kullanılan bir binaydı. Okul eğitimine, felsefe derslerinin verilmesine. . . spor yarışmalarına, spordan sonra yapılan vücut bakımına hizmet ediyordu. Ayrıca, tanrı ve kahraman kültlerine, sosyal yaşantıya ve kaliteli eğlenceye de burada yer veriliyordu. Gymnasion'da halka açık ziyafetler, şölenler veriliyor ve bayram kutlamaları yapılıyordu. Kentin birçok kamu binası gibi, Gymnasion'da da halkın gelip görmesine açık, çok büyük sayıda yazıttan oluşan bir çeşit arşiv de bulunuyordu. Bu yazılı belgeler geçmişteki önemli olayları anlatıyor veya sadece, çok zengin yurttaşların beşeri zafiyetlerinden söz ediyorlardı. Gymnasionlarda kütüphanelerin de bulunduğu kanıtlanmıştır. (Radt, 2002, s. 112)

Görüldüğü gibi, arşiv ve daha çok da kütüphane kurumu eğitimin doğal bir parçası durumundadır. Gymnasionların toplumsal yaşam için çok boyutlu işlevleri göz önüne alındığında kütüphanenin de İlkçağ toplumlarındaki toplumsal işlevi ve önemi anlaşılır olmaktadır. Radt'ın (2002, s. 282) belirlemesiyle, kütüphane bu dönem için eğitim, bilim ve sanat politikalarının bir parçası olarak görülmüştür. Kütüphanecilik ve arşivciliğin bir üst sınıf mesleği olarak kabul edilmesi de (Yıldız, 1985, s. 21) bu kurumların önemsenme düzeyini ortaya koymaktadır. Kuşkusuz, gymnasion kütüphanelerinin kurulmalarında da yüksek yöneticilerin yaklaşımları büyük önem taşımaktadır. Örneğin, eyalet düzeyinde gymnasion kütüphanelerinin kurulmasına ilişkin yöntemler bilim ve kültüre önem veren Roma imparatorlarıyla yakından ilgilidir (Üreten, 2006, s. 213). Benzer biçimde, eğitim, bilim ve kültüre son derece duyarlı olduğu bilinen Pergamon'da yedi gymasionun bulunduğu, burasının Hellenistik dünyanın bilinen en büyük gymnasionuna sahip olduğu görülmektedir.

Kısaca, İlkçağ Anadolusu ve çevresi için arşiv/kütüphane kurumu toplumsal yaşamın önemli alanlarından eğitimin bir parçası olarak işlev yüklenmektedir. Dolayısıyla, varlığının ve gelişiminin büyük ölçüde eğitim alanına dayandığı arşiv/kütüphane kurumunun sözü edilen dönemler için toplumsal yaşamda eğitimin organik bir parçası olarak yer aldığı söylenebilir.

İlkçağ Anadolusu'nda arşiv/kütüphane kurumunun varlık ve gelişim sürecinde dikkati çeken bir başka toplumsal unsur kültür-sanat yaşamıdır. Arşiv/kütüphane kurumu bu dönem için, bilim ve edebiyatı içeren anlamıyla, kültür-sanat politikalarının ve etkinliklerinin parçası olarak da gelişim göstermiştir. Bir başka deyişle, kütüphane kurumu bu toplumlarda kültür-sanat yaşamının gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesinde önemli işlevler yüklenmiş, çoğu zaman bu yaşamın merkezinde yer almıştır. Arşiv/kütüphaneyi doğal ve zorunlu olarak içeren sanat, örneğin, Hititler tarafından "politik gücün önemli bir propaganda aracı olarak" önemsenmekteydi. Ya da Batı Anadolu'daki topluluklar kent devleti, kendi başlarına buyruk, bağımsız siyasal organlar olmaları ve küçük beylikler halinde yaşamaları nedeniyle, büyük krallıklar gibi dünyayı egemenlikleri altına alma hırsını taşımamakta, büyük ölçüde de bu yüzden kendilerini ticarete ve kültüre vermekteydiler (Akurgal, 1999, s. 125, 138). Sözü edilen nedenle kültüre bu güçlü yöneliş arşiv/kütüphane kurumu için de bir varlık ve gelişim nedeni olmaktaydı. Antik Bergama Kütüphanesinin başkentin sanat eserleri ile donatılmasının yanı sıra Bergama kültür politikasının da en önemli aracı ve zamanın önemli düşünürleri için cazibe nedeni olduğu dile getirilmektedir (Radt, 2002, s. 282).

Kuşkusuz, İlkçağ Anadolu toplumlarının her alanda olduğu gibi, kültür ve sanat alanlarında da çevresindeki coğrafyalardan ve özellikle Mezopotamya'nın kültür-sanat varlıklarından etkilenmesi arşiv/kütüphane kurumu için bir

başka varlık ve gelişim biçimi olmuştur. Mezopotamya'nın kültür-sanat kurumları arasında güçlü ve gelişmiş arşiv/kütüphanelerin bulunduğu düşünülürse, İlkçağ Anadolusu'nun yazıda olduğu gibi kültürel etkileşim sonucu Mezopotamya'dan arşiv/kütüphane kültürünü de aldığı söylenebilir.

Genel olarak kültür ve sanat alanları ve özel olarak da arşiv/kütüphane kurumu İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki uygarlıklar için kentler ve toplumlar arası üstünlük sağlama çabasının ve dolayısıyla rekabetin önemli bir aracıydı. Özellikle, kralların kültür ve sanatı politik güçlerinin bir yansıması olarak algılamaları ve rekabeti bu alan için de düşünmeleri kültür-sanatın doğal parçası olarak gördükleri arşiv/kütüphane kurumunun gelişimi için toplumsal koşul anlamına gelmekteydi. Kısaca, İlkçağ Anadolusu'nda arşiv/kütüphane gelişimini belirleyen toplumsal koşullardan birinin toplumlar arası sanatsal-kültürel rekabet olduğu söylenebilir.

Yazar, filozof ve bilim adamları antik dönemde yeni eserler yaratmak yanı sıra, eski yazarların eserlerinin eleştirmeni, koleksiyoncusu ve yorumlayıcısı olan kişilerdi (Radt, 2002, s. 276). Dolayısıyla, sözü edilen kişilerin eserlerini yazarken mutlaka arşiv/kütüphane kullanmaları gerekmekteydi. Kültür-sanat, edebiyat ve felsefe için kütüphane kurumu zorunluydu. Nitekim, örneğin antik Bergama Kütüphanesi, geniş bir bilim ve edebiyat çevresinin yararlanması öngörülerek yapılmıştı (Blanck, 2000, s. 164). Bu alanları önemseyen yöneticiler doğal olarak arşiv/kütüphaneleri destekliyor hatta bunların kurulmasına öncülük ediyorlardı. Ayrıca, arşiv ve kütüphane kurumunun işlevi yalnızca o toplum için sınırlı kalmıyor, sözü edilen kurumları ile ünlü kentler bu nedenle bir çekim merkezi durumuna geliyordu. Bunun farkında oldukları için yöneticiler ülkelerine gelişmiş arşivler ve kütüphaneler kurmayı önemsiyorlardı. Örneğin, İskenderiye ve Bergama kütüphaneleri eser yazanların zorunlu uğrak yerleri ve toplumlar arası kültürel ve politik rekabetin simgesiydiler. Yine, savaşlarda ele geçen en değerli köleler arasında arşivci/kütüphanecilerin de olduğu, bir ülke yöneticisinin diğer bir ülke yöneticisine verdiği en anlamlı ve değerli hediyeler arasında bu meslek grubu üyelerinin de bulunduğu bilinmektedir.

Radt (2002, s. 277), hükümdarların kütüphaneyi bilim ve sanatı koruma politikalarının bir parçası olarak gördükleri için önemsediklerini vurgulamaktadır. Kültür ve sanat gibi bilim de İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki coğrafyalarda arşiv/kütüphane kurumu için bir başka toplumsal varlık kaynağı olmuştur. Yöneticiler yaşadıkları kentin bir bilim merkezi olmalarını istiyorlar (Radt, 2002, s. 280); bu istek çoğu zaman o kentte iyi bir kütüphane kurulmasını da gerektiriyordu. Bir başka deyişle, arşiv/kütüphane kurumu İlkçağ toplumunda bilim yaşamının zorunlu bir parçası olarak varlık buluyor ve işlev görüyordu. Örneğin, zengin kütüphanesi ile Bergama bu dönemlerin büyük bir bilim ve eğitim merkezi olmuş (Akurgal, 1999, s. 342-343), aynı biçimde, Nysa, kütüphanesi sayesinde dönemin en önemli kültür kentleri arasında yer almıştır (Üreten, 2006, s. 215). Sözü edilen dönemde kütüphane yöneticilerinin genelde ünlü bilginler arasından seçilmesini, kütüphanecilik makamının çok önemli bir makam olmasını ve hatta kütüphane müdürlerinin genelde prenslere hocalık etmelerini (Dahl, 1999, s. 5-7; Blanck, 2000, s. 155), bu toplumlar için bilim-kütüphane-toplum ilişkisini ortaya koyan bir başka gerçek olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Bu dönemde sıradan sayılan ve kütüphanelere derme sağlamanın bir yolu olarak görülen bir uygulama da toplumsal yaşamda kütüphanenin önemini ortaya koyar niteliktedir. Buna göre, örneğin, İskenderiye'ye yanaşan gemilerin içlerinde kitap olup olmadığı denetleniyor ve ilginç kitaplar varsa el konulup çoğaltılıyor ve kütüphaneye konuyordu (Blanck, 2000, s. 155). Başgelen (1992) bilim tarihinin ilk bilim adamları ve eserlerinin İlkçağ Anadolusu kaynaklı olduğuna dikkat çekmektedir.

Kültür ve sanat, İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki toplumlar için aynı zamanda ekonomik yaşama katkı sağlama boyutuyla da önemliydi. Canlı ve güçlü kültür merkezi niteliği taşıyan kentlerin ticaret açısından olanakları da gelişmiştir. Örneğin, Hellen dünyası, Hellenistik dönem boyunca bir ekonomik atılım yapmıştır. Helenler, Doğu dünyası ile ilişkiler sayesinde ayrıca İskenderiye, Rodos, Bergama ve Efes gibi kültür merkezlerinin önderliğinde canlı bir ticaret geliştirmişlerdir (Akurgal, 1999, s. 342-343). Kültür ve onun önemli bir parçası olarak kütüphane kurumu İlkçağ toplumları için ticari yaşama sağladığı katkılar açısından kent yöneticileri tarafından dikkate alınarak da varlık ve kimlik kazanmıştır. Yine, Radt'ın (2002, s. 282) bir belirlemesine göre, antik dönemde ekonomik gelişme için Bergama yöresinde yeni bitki ve hayvan türleri yetiştirmeye yönelik bilimsel araştırmalar yapılmıştır. Bunun için kütüphaneye gereksinim duyulmuş olacağı öngörülebilir.

Bir başka önemli sayılabilecek ayrıntı da Athena heykeli-kütüphane ilişkisidir. Bilindiği gibi, Grek mitolojisinde Athena, yüklenen diğer bazı özelliklerin yanı sıra ağırlıkla aklın, bilginin ve bilimin simgesi sayılan bir tanrıçadır. Antik kentlerde gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkan bir yapının niteliğini saptamada bazı ipuçları yakalanmaya çalışılır. Arkeologlar, içinde Athena heykelinin yer aldığı yapıları, destekleyici diğer bazı unsurlarla birlikte genelde kütüphane olarak değerlendirme eğilimindedirler. Yani, akıl, bilgi ve bilimin simgesi kabul edilen bir heykelin kütüphane kurumu ile ilişkilendirilmesini bu uygarlıklarda bilim-bilgi-kütüphane ilişkisinin bir yansıması olarak görmek yanlış olmayacaktır. Antik Bergama Kütüphanesi'nin Athena kutsal alanı içinde yer almış olması (Radt, 2002, s. 163) sözünü ettiğimiz ilişki açısından dikkat çekicidir. Dolayısıyla, İlkçağ toplumunda kütüphane kurumu toplumsal yaşamın en önemli

Din, antik toplumların kültürel ve toplumsal yaşamlarındaki en önemli olgudur. Çalışmanın önceki bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alındığı üzere, bu toplumlarda devletlerin çok büyük çoğunluğu dinsel (teokratik) yapılıydı. Kral aynı zamanda dinsel otoritenin başıydı. Toplum için tinsel (manevi) yaşamı dolduran en önemli olgu dinsel görevler idi. Kısaca, din toplumsal yaşamın merkezinde yer alan ve onu kucaklayan nitelikte bir gerçeklikti. Yıldız (1985, s. 8), dinsel merkezler olarak tapınakların toplumsal yaşamın bütününü içine aldığı ve kent yaşamının merkezinin bu tapınaklar olduğu belirlemesini yapmaktadır. Örneğin, ilgisiz gibi görünmesine karşın İlkçağ heykel sanatının önemi biraz da dinden kaynaklanmakta, tanrı heykelleri yurtlarının kutsal simgeleri olarak kabul edilmekteydi (Akurgal, 1999, s. 127). Okullar gibi İlkçağ'da kütüphaneler de genellikle dinsel merkezlere, yani tapınaklara bağlıydı (Dahl, 1999, s. 5). Kütüphanenin, İlkçağ toplumunda dinsel yaşamın gereklerini yerine getirmek için yararlanılan/kullanılan bir kurum işlevi de görmekte olduğu söylenebilir. Daha önce belirtildiği üzere, antik Bergama Kütüphanesinin Athena kutsal alanının içinde yer alması ve kütüphanenin kurulmasıyla bu ana tapınağın bir "Bilim Tapınağı"na da dönüşmesi (Radt, 2002, s. 164) tapınak/din-kütüphane ilişkisini yansıtması açısından dikkat çekicidir. Bu yansıma, "kütüphanelerin, İlkçağ toplumunda hem dinin hem de bilimin bir parçası işlevi gördüğü" biçiminde yorumlanabilir. Kuşkusuz, bu ilişkinin sadece kütüphane kurumuna özgü olmadığı, tapınakların kent yaşamının toplumsal merkezleri olmalarından kaynaklandığı da unutulmamalıdır. Kısaca, arşiv/kütüphane kurumu İlkçağ Anadolusu'nda din/tapınak kurumunun bir parçası olarak da varlık bulmuş ve gelişmiştir.

İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki uygarlıklarda kütüphane kurumunun toplumsal yaşam içinde varlık bulduğu ve dolayısıyla ona gereksinim yaratan kültürel unsurlardan birinin de hamam kültürü olduğu tartışılabilir. Özellikle, Hellenistik dönem ile Roma dönemi Grek, Roma ve İlkçağ Anadolusu hamam kültürünün toplumsal yaşamın en önemli yanlarından biri olarak kabul edildiği ve yaşandığı bir coğrafyadır. Hamam, temizlik kültürünün olduğu kadar toplumsal iletişim, eğitim, spor, eğlenme, sohbet, boş zamanları değerlendirme, kitap okuma ve okunan kitaplar üzerine tartışmalar gibi etkinliklerin de yapıldığı mekândır. Dolayısıyla, hamam, temizlenme olgusu dışında toplumsal boyutlara sahip bir gerçeklik olarak İlkçağ kültürünün parçası olmuştur. Kentlerde hamam-gymnasion ya da hamam-kütüphane yapılarının yer yer bitişik yapılmış olmaları hamam kültürü-kütüphane kültürü ilişkisini yansıtır niteliktedir. Kütüphanelerin arkeolojik olarak tanımlanmalarında Athena heykeli gibi hamama bitişiklik/yakınlık da değerlendirilen ölçütler arasında olabilmektedir. Kısaca, kütüphane kurumunun bu dönem toplumsal yaşamının önemli kültürel kurumlarından olan hamam ile ilişkisi bağlamında da varlık ve kimlik kazandığı düşünülebilir.

Daha genel bağlamda söylemek gerekirse, İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki uygarlıklarda kültür-sanat-bilim alanı arşiv/kütüphane kurumu için önemli varlık ve gelişme nedenleri/koşulları arasında yer almıştır. Yıldız'ın (1985, s. 142) antik Bergama Kütüphanesini yaratan koşullara ilişkin değerlendirmesi bu çalışmanın sosyo-ekonomik yapı-kütüphane/arşiv ilişkisi olduğuna yönelik temel düşüncesini özetler niteliktedir. Yıldız'a (1985, s. 142) göre, Bergama Avrupa ile Asya arasında tarihi ve ticari yol üzerinde yer alır; kentin siyasal üstünlüğü söz konusudur ve sanat merkezi olma niteliği vardır. Ayrıca, öğretim kuruluşları ile dikkati çeker. Ülkenin refah içinde bulunması da bunlara eklenince kütüphane kurma ve geliştirme için gerekli ortam hazırlanmıştır.

Sonuç

Genelde literatüre dayalı bir değerlendirme özelliği taşıyan bu çalışmanın genel sonucunu şöyle özetlemek olanaklıdır: "Arşiv/kütüphane kurumu tarihin ve toplumun bir ürünü olup, bu önerme/sonuç İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki uygarlıklar için de geçerli görünmektedir." Tarihsel ve toplumsal koşulların ürünü olması, arşiv/kütüphane kurumunun varlık kazanma ve gelişim sürecini yine tarihsel ve toplumsal koşullar bağlamında değerlendirmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Çalışmamızda, sözü edilen değerlendirme İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki coğrafyalar için yapılmıştır. Elde edilen sonuçları kısaca sıralayabiliriz:

1. Arşiv/kütüphane kurumu için önemli bir üst sistem olan kültür evrensel, ortak üretilen, toplumsal, zamansal ve mekânsal etkileşimli bir süreç niteliği gösterir.

2. Kültürün zamansal ve mekânsal etkileşimli süreç niteliği İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki uygarlıklar için de geçerli görünmektedir. İlkçağ Anadolusu ve çevresinde bulunan coğrafyalardaki uygarlıklar birbirleri ile kültürel alış veriş içinde olmuşlardır. Sözü edilen coğrafyalarda yer alan toplumlar kendilerinden önceki uygarlıklardan aldıklarını genellikle geliştirerek kendinden sonraki uygarlıklara aktarmışlardır. İlkçağ Anadolusu'nun tam anlamıyla bir "uygarlıklar kavşağı" olma özelliği ona "kültürel taşıma" işlevini hem zaman hem de mekân boyutu ile daha belirgin bir biçimde yüklemiştir.

3. İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki toplumlarda siyasal yapı genelde "kent devleti" modelinde olup, toplumsal yapı çoğunlukla bir kral, soylular sınıfı (üst yöneticiler, din adamları, askeri yetkililer ve zenginler), özgür halk (zanaatkâr, çiftçi, esnaf, vd.) ile çoğunluktaki kölelerden oluşmaktaydı. Köleci ve dinsel niteliğe sahip toplumsal yapı merkeziydi.

4. İlkçağ Anadolusu ve çevresi, gelişmiş sosyo-ekonomik ve kültürel yaşam için son derece uygun coğrafyalar olmuştur. Olumlu coğrafik koşullar elverişli tarihsel-toplumsal koşulların hazırlayıcısı işlevi görmüştür. Bu

toplumsal koşulların hazırlayıcısı işlevi görmüştür. Bu durum, İlkçağ Anadolusu'nun tarihte önemli uygarlıklar yaratmasının da temel nedenlerinden olmuştur. Bir başka deyişle, İlkçağ Anadolusu uygarlıkları, büyük ölçüde, içinde yeşerdikleri coğrafyaların ve bu coğrafyalara özgü olumlu sosyo-ekonomik koşulların ürünüdür.

5. İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki coğrafyalarda başlıca ekonomik araç toprak, temel etkinlik alanları tarım, ticaret, zanaatkârlık, madencilik ile bir ölçüde de sömürgecilik ve korsanlık olmuştur.

6. Arşiv kurumu İlkçağ kent devletlerinin genelde olağan yönetim birimlerinden biri iken, kütüphane daha çok eğitim, bilim, sanat, edebiyat, kültür, din vb. toplumsal yaşam alanlarının bir aracı olmuştur.

7. İlkçağ Anadolusu ve çevresi toplumlarda güçlü ekonomik yapıların canlı ve etkili kültürel yaşam ve kurumları yarattığı, bunun da arşiv/kütüphane kurumunun varlık ve gelişimine doğrudan yansıdığı söylenebilir. Bir başka deyişle, İlkçağ Anadolusu'nda sosyo-ekonomik gelişmişlik kültürel gelişmişliği yaratmakta, bu da arşiv/kütüphanenin varlığı ve gelişmesi için olumlu koşullar anlamına gelmekteydi.

8. İlkçağ Anadolusu ve çevresi uygarlıklarda arşiv/kütüphane kurumu çoğunlukla kentin ileri gelenleri tarafından (kral, diğer yüksek yöneticiler, zenginler, vd.) prestij, güç ve statü sağlama ve/veya imparatoru, kralı onurlandırma adına bağış yoluyla kurulmakta ve yaşatılmaktaydı.

9. Arşiv/kütüphane kurumu incelenen dönemde kentler arası genel rekabetin ve özellikle kültürel rekabetin birer aracı olarak varlık ve kimlik kazanmıştır.

10. İlkçağ Anadolusu ve çevresi uygarlıklarda arşiv/kütüphane kurumu toplumsal yaşamın önemli alanlarından eğitimin organik bir parçası işlevi görerek varlık kazanmış ve gelişmiştir.

11. İlkçağ Anadolusu, çevresindeki uygarlıkların arşiv/kütüphane kültüründen etkilenmiş, bu etkilenme sözü edilen kurumların varlık nedenlerinden biri olmuştur.

12. Arşiv/kütüphane kurumu İlkçağ Anadolusu ve çevresinde kültür-sanat yaşamının ve politikasının bir aracı ya da parçası olarak görülmesiyle de varlık kazanmıştır.

13. Kültür ve sanat İlkçağ toplumlarında ekonomiye de katkı sağlayan etkinlik alanlarıydı. Kültür ve sanatın temel kurumlarından sayılan arşiv/ kütüphane İlkçağ Anadolusu ve çevresindeki toplumlarda ekonomik (özellikle ticari) yaşama sağladığı dolaylı katkılar nedeniyle varlığını koruyabilmiş ve geliştirmiştir.

14. İlkçağ Anadolusu'nda arşiv/kütüphane kurumu bilimin organik parçası olma özelliği ile yaşam bulmuş ve kimlik kazanmıştır.

15. Din ve tapınaklar İlkçağ Anadolusu ve çevresi uygarlıkların arşiv/kütüphaneleri için en önemli varlık alanlarından olmuştur.

16. Arşiv/kütüphane kurumu sözü edilen coğrafya ve zamanlarda hamam kültürünün bir uzantısı olarak da varlık kazanmıştır.

Yukarıda sıralanan sonuçlar çerçevesinde İlkçağ Anadolusu ve yakın çevresindeki toplumlarda arşiv/ kütüphane kurumunun bu toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel yapıları bağlamında varlık kazanıp, gelişim gösterdikleri genel bir sonuç olarak söylenebilir. Bir başka deyişle, arşiv/kütüphane kurumunun varlık ve gelişim özellikleri ile bu toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel yapıları arasında anlamlı ilişkiler olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen bu sonuç, arşiv/kütüphane kurumunun bugüne ilişkin "bilgiye eriştirme" olarak kavramlaştırabileceğimiz temel işlevinin İlkçağ toplumları için de büyük ölçüde geçerli olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle, araştırmaya konu ettiğimiz arşiv/kütüphane kurumunun tarihsel ve toplumsal işlevlerinde bir süreklilik ya da "değişmeyen bir öz" olduğu söylenebilir. Alanımız ile ilgili yapılacak çalışmalarda bu noktanın bir bakış açısı/temel ilke olarak dikkate alınması büyük önem taşımaktadır. İlkçağ Anadolusu, Türk kütüphaneciliği için sağlam ve zengin bir zemin olma olanağına ve kapasitesine sahip görünmektedir. Mesleki kimliğin kuramsal köklerini besleyici özelliği ile İlkçağ Anadolusu'nun arşiv ve kütüphaneleri incelenmeye değerdir.

Kaynakça

Akurgal, E. (1999). *Anadolu kültür tarihi*. Ankara: TÜBİTAK.

Başgelen, N. (1992). İlk bilim adamları ve bilimin ilk eserleri bu topraklardaydı. *Cumhuriyet Dergi, 341*, 4-5.

Bayladı, D. (1996). *Uygarlıklar kavşağı Anadolu*. İstanbul: Say Yayınları.

Blanck, H. (2000). *Antikçağda kitap* (Z. Aksu Yılmazer, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

Bonnard, A. (2004a). *Antik Yunan uygarlığı: Antigone'den Sokrates'e* (Cilt 2). (K. Kurtgözü, Çev.). İstanbul: Evrensel.

Bonnard, A. (2004b). *Antik Yunan uygarlığı: İlyada'dan Parthenon'a* (Cilt 1). (K. Kurtgözü, Çev.). İstanbul: Evrensel.

Bursalı, O. (2003). Anadolu: uygarlığın incisi, *Cumhuriyet Bilim Teknik*, *17* (873), 3.

Cadoux, C.J. (2003). *İlkçağ'da İzmir: Kentin en eski çağlardan M.S. 324'e kadar tarihi* (B. Umar, Çev.). İstanbul: İletişim.

Çelgin, A.V. (2003). Torosların koynunda uyuyan antik kent Termessos, *Toplumsal Tarih*, *113*, 98-101.

Dahl, S. (1999). *Antikçağ'dan günümüze her yönüyle kitabın tarihi* (M. Dündar, Çev.). Ankara: Millî Kütüphane Başkanlığı.

Demir, G.G. (2003). Lydia uygarlığı. *Toplumsal Tarih*, *113*, 86-89

Desideri, P. (1994). Culture and politics in Hellenistic Tarsus. *XI. Türk Tarih Kongresi* içinde (Cilt 1, s. 309-319). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Dinçol, A. (2003). Hititlerin kimlik sorunları. *Toplumsal Tarih*, *113*, 74-77.

Dinçol, A. (2006). Hititler: doğu ile batının buluşma noktasındaki imparatorluk. *National Geographic Türkiye*, *57*, 64-91.

Friedel, E. (1999). *Antik Yunan'ın kültür tarihi*. Ankara: Dost.

Güvenç, B. (1979). *İnsan ve kültür* (3. bs). İstanbul: Remzi.

Güvenç, B. (2002). *Kültürün abc'si*. İstanbul: YKY.

Homeros haklı çıktı, Troya savaşı gerçek. (2004). *Cumhuriyet Bilim Teknik, 18*(898), 12-14.

Işık, F. (2004). Anadolu yaratıcılığı. O. Köker (Yay. haz.), *Anadolu uygarlıklarından 3. binyıla mesajlar: Geçmişten geleceğe arayışlar buluşması, İstanbul, 9-10 Mart 2002* içinde (s. 201-224). İstanbul: TMMOB İstanbul Şubesi.

Köker, O. (Yay. haz.). (2004). *Anadolu uygarlıklarından 3. binyıla mesajlar: geçmişten geleceğe arayışlar buluşması. İstanbul, 9-10 Mart 2002.* İstanbul: TMMOB İstanbul Şubesi.

Martino, S. de. (2006). *Hititler*. Ankara: Dost Kitabevi.

Meydan Larousse: Büyük lügat ve ansiklopedi. (1990) İstanbul: Meydan Yayınevi.

Owens, E.J. (2000). *Yunan ve Roma dünyasında kent* (C. Birsel, Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi.

Ödekan, A. (2004). Anadolu'da sanatta etkileşim sorunu. O. Köker (Yay. haz.), *Anadolu uygarlıklarından 3. binyıla mesajlar: Geçmişten geleceğe arayışlar buluşması, İstanbul, 9-10 Mart 2002* içinde (s. 294-304) İstanbul: TMMOB İstanbul Şubesi.

Radt, W. (2002). *Pergamon: antik bir kentin tarihi ve yapıları* (S. Tamer, Çev., E. Steiner, Fotoğ.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Radt, W. (2006) The Library of Pergamon. Ancient libraries in Anatolia, *The 24th Annual Conference Libraries and Education in the Networked Information Environment June 2-5 2003, Ankara, Turkey* içinde (s. 19-31). Ankara: Middle East Technical University.

Reid, J.S. (1913). *The municipalities of the Roman Empire.* Cambridge: Cambridge University Press.

Ronan, C.A. (2003). *Bilim tarihi: dünya kültürlerinde bilimin tarihi ve gelişmesi* (İ. İhsanoğlu ve F. Günergun, Çev.). Ankara: TÜBİTAK.

Seeher, J. (2003). The Cuneiform tablet archives and libraries of Hattusha. *Ancient Libraries in Anatolia, The 24th Annual Conference Libraries and Education in the Networked Information Environment, June 2-5 2003, Ankara, Turkey*. içinde (s. 7-17). Ankara: Middle East Technical University.

Sevin, V. (2003). Urartular-Vanlılar. *Toplumsal Tarih*, *113*, 78-81.

Smas, G.K. (2003). Phrygler. *Toplumsal Tarih*, *113*, 82-85.

Strabon. (2000). *Geographika: Antik Anadolu coğrafyası. Kitap XII-XIII-XIV*. (A. Pekman, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Tanilli, S. (1984). *Yüzyılların gerçeği ve mirası: insanlık tarihine giriş İlkçağ I.* İstanbul: Say.

Tekin, O. (2003). Eskiçağda İonia. *Toplumsal Tarih, 113*, 94-97.

Timuçin, A. (1992). *Düşünce tarihi*. İstanbul: BDS Yayınları.

Tuğcu, T. (2000). *Batı felsefesi tarihi* (3. bs.). İstanbul: Alesta Yayınları.

Umar, B. (1999*). İlkçağda Türkiye halkı*. İstanbul: İnkılap.

Üreten, H. (2006). Bir antikçağ okul-gymnasion-kütüphanesi: Nysa kütüphanesi. *Türk Kütüphaneciliği, 20*, 207-216.

Yıldız, N. (1985). *Eskiçağ kütüphaneleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Enformasyon Bilimlerine Fütüristik Bir Yaklaşım

A Futuristic Approach to Information Sciences

Bekir Kemal Ataman

Marmara Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümü, 34722 Göztepe, İstanbul. bka@marmara.edu.tr

Öz: Bilgi çağını yaşayan dünyamızda her yıl Amerikan Kongre Kütüphanesini 37.000 kere dolduracak boyutlarda özgün bilgi üretilmektedir ve bu bilginin %92'si manyetik ortamda kayıtlıdır. Böylesi bir ortamda yetişen yeni nesil için kâğıt üzerinde kayıtlı bilgi "kapsama alanı dışında"dır. Onlar bilgiye bir kısım akıllı bilgisel ajanlar vasıtasıyla ve hemen o anda ulaşma eğilimindedirler. Dolayısıyla, giderek azalan zaman dilimleri içinde ulaşamadıkları bilginin bilinmeye değmez olduğunu düşünmektedirler. Enformasyon çalışanlarından, geleneksel olarak beklenen içerik sunumu, güvenilir bilgi saklama, orijinallik tespiti ve konservasyon gibi temel fonksiyonlar da değişen dünyanın koşullarına paralel olarak elektronik odaklı hale gelmektedir. Ancak, bu fonksiyonları elektronik ortamda yürütebilmek için gereken teknik bilgi alt yapısı, enformasyon bilimlerinin neredeyse bir "enformasyon mühendisliği" haline dönüşmesini gerektirecek boyutlardadır. Bu değişimlerden hareketle yola çıkan bu yazı, enformasyon çalışanlarının eğitimlerinde teknolojinin alması gereken yeri sorgulamakta ve bu eğitimin nerede verilmesi gerektiği üzerinde tekrar düşünmek gerektiği sonucuna varmaktadır.

Anahtar sözcükler: Enformasyon bilimleri, bilgibilim eğitimi, arşiv eğitimi, sayısal arşivler, sayısal adli bilimler

Abstract: In the Information Age, the amount of unique information created every year reaches a level high enough to fill the American Library of Congress 37,000 times and 92% of this bulk is recorded on magnetic media. For the upcoming younger generation, information recorded on paper is "out of coverage area." They tend to reach information on the spot, via some intelligent informational agents. Thus, they think information that cannot be accessed in increasingly shorter periods of time is not worth accessing. Traditional functions, like presentation of information, trusted information storage, maintaining authenticity and conservation, expected to be fulfilled by information professionals, are becoming increasingly electronic focused, in parallel to the changing world. The level of technical information infrastructure required to fulfill these functions in an electronic environment, on the other hand, has reached a level that requires information sciences to turn into an "information engineering." Setting out from these changes, this paper questions the ratio of technological aspects to be taught during the education of information professionals and concludes that the place that this education should take place should be reconsidered.

Keywords: Information sciences, education for information science, archival education, digital archives, digital forensics

Yeni Dünya

Arşivcilik dünyası onlarca yıl boyunca kâğıtsız ofis kavramını tartıştı. Temel iddia kâğıdın hiçbir zaman ortadan kalkmayacağı ve bilgisayarların, insanların hiçbir zaman yapamayacakları süratte kâğıt ürettikleri idi. Bu, bütünüyle doğru bir argümandır. Ancak kâğıt ortamda kayıtlı bilgideki artışın gerçek sebeplerine bakıldığında çok daha farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. İnsanların hiçbir zaman yapamayacakları süratte üreyen şey aslında kâğıt değil, bilginin kendisidir. Bilgisayarlar bize insanlık tarihi boyunca ürettiğimiz bilgiden daha fazlasını birkaç yıl içinde üretme imkânı vermiştir.

Dahası, bugün kâğıt üzerinde gördüğümüz bilgi de önce elektronik ortamda üretilip sonra kâğıda dökülür hale gelmiştir. Yani aslında içinde bulunduğumuz dönem bir geçiş dönemidir. Şu an gelinen noktada, toplam bilgi her sene ikiye katlanmaktadır. 2002 yılı rakamlarına göre dünyada her sene beş exabyte (beş milyar gigabyte) özgün (unique) bilgi üretilmektedir. Bu miktar, her sene Amerikan Kongre Kütüphanesinin kitap koleksiyonu büyüklüğünde 37.000 yeni kütüphane dolduracak kadardır. Bu bilginin %92'si ise manyetik ortamda kayıtlıdır (Lyman ve Varian, 2003).

IDC'nin bir araştırmasına göre 2006 yılında üretilen sayısal bilginin miktarı 161 exabyte'a ulaşmıştır. 2010 yılına gelindiğinde bu rakamın yıllık 988 exabyte seviyesine çıkacağı tahmin edilmektedir (Gantz ve diğerleri, 2007). Ancak bu rakam, analogdan sayısala dönüşüm sırasında yaratılan ve hiçbir zaman

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

kaydedilmeyen telefon konuşması gibi ses verileri ile sayısal TV yayını gibi çokluortam (multimedia) verilerini de içermektedir. Bu nedenle kayda geçen özgün bilgi için elimizdeki tek bilgi hâlâ 2002 yılına ait rakamdır. Ancak, bunun da katlanarak arttığını ve yakın gelecekte kâğıt üzerinde üretilen özgün bilginin bütünüyle ortadan kalkacağını, ya da oransal olarak iyice gözardı edilecek boyutlara geleceğini tahmin etmek güç değildir.

Her türlü bilgiyi yalnızca kâğıt üzerinde görerek büyüyen bizim kuşağımız hayatta olduğu sürece, bilginin kâğıt ortama aktarılması ihtiyacı bir süre daha devam edecektir. Çünkü bir çoğumuz için eski alışkanlıklarımızdan kurtulmak pek kolay değildir. Ama bizler ortadan çekilip de yerimizi yeni kuşaklara bıraktığımızda, artık üretilen bilgiyi kâğıt üzerine aktarmak gerekmeyecektir. Bu yüzden, geleceğin arşivleri, kütüphaneleri ve genelde bütün bilgi kaynakları tamamiyle elektronik ortamda olacaktır. Bizim ve bizden önceki kuşakların kâğıt üzerinde ürettiği bilgiyi, bizden sonrakilerin içinde yaşayacakları elektronik ortamda bulabilmeleri için, National Initiative for a Networked Cultural Heritage (NINCH), Digital Culture (DigiCULT), Public Libraries Mobilising Advanced Network (PULMAN) projesinin bir adımı olan CALIMERA, Cultural Objects in Networked Environments (COINE), Electronic Resource Preservation and Access Network (ERPANET), Networked European Deposit Library (NEDLIB), i2010, vb. gibi büyük çaplı projeler, dünyanın her yerinde uzunca bir süredir devam etmektedir ve bu türden projelere büyük paralar ayrılmaktadır (Tonta, 2007b, s. 100-101). Dahası, bu türden devlet destekli projelerin dışında, öncüllerini Michael Hart'ın Gutenberg projesinin oluşturduğu bir kısım özel sektör kaynaklı girişimler, günümüzde Google Book Search, The European Digital Library, Open Content Alliance, The Million Book Project gibi başka projelerle hız kazanarak devam etmektedir (Gutenberg, 2007; Google, 2007; Europeana, 2007; OCA, 2007; CMU, 2007). Yeni yetişen kuşaklar global infosferden oluşan bir ekosistem içinde yaşayan birer inforg olarak yetişmektedirler. Infosfer (infosphere), bütün bilgisel ajanlar (informational agents) da dahil olmak üzere her türlü bilgisel varlığın (informational entity) biraraya gelmesi, özellikleri, etkileşimleri, süreçleri ve birbiriyle ilişkilerinden oluşan bir bilgi ortamı olarak tanımlanmaktadır. Inforg ise bu ekosistem içinde yaşayan birbirine bağlı bilgisel organizmalardır. Kısacası, burada bir siber uzay ya da siborglar değil, bir bilgi evreninde yaşayan kanlı canlı insanlar söz konusudur. En basit tanımıyla, uykuda geçirdiği zamandan daha fazlasını çevrimiçi geçiren herkes birer inforgdur (Floridi, 2006).

Böylesi bir kuşağın bilgiyi kâğıt üzerinde görmekten hoşlanmadığı açıktır. Onlar için kâğıt ağır ve hantaldır. Daha açık bir ifadeyle çağdışıdır. Böyle düşünmelerinin birkaç sebebi vardır. Birincisi, içinde yaşadıkları sürat çağında onlar, her türlü bilgiye anında ulaşabilmek istemektedirler. Giderek azalan zaman dilimleri içinde ulaşamadıkları bilginin bilinmeye değmez olduğunu düşünmektedirler (Cox, 1998, s. 11).

İkincisi, onlar inanılmaz boyutlara ulaşan bilgi yığınlarının içindeki ayrıntılarla uğraşmak yerine doğrudan sonuca (bilginin konuyla ilgili kısmına) gitmek istemektedirler. Bunu sağlamak için de bilgiye bir kısım akıllı bilgisel ajanlar vasıtasıyla ulaşmaktadırlar. Bu yüzden, bir arama motorunun içinde dolaşamadığı (örneğin kâğıt üzerindeki) bilgi onlar için birşey ifade etmemektedir. Dolayısıyla, kitap ya da evrak dosyası gibi bilgi kaynakları onlar için "kapsama alanı dışında"dır.

Üçüncüsü, onlar eski değil en yeni ve güncel bilgiyle ilgilenmektedirler. Çünkü bilgi inanılmaz bir hızla eskimekte ve bu nedenle zamansal ömrü giderek kısalmaktadır (Kinsey, 1998, s. 8). Örneğin kişilerle ilgili bilginin bozulma hızı ayda %3 gibi inanılmaz bir seviyededir (Klau, 2003).

Hal böyle olunca, bu kuşağın fiziksel mekân olarak arşiv ve kütüphane kullanmak gibi bir alışkanlıkları yoktur ve olmayacaktır da. Ama bu, bilgi kaynaklarını daha az kullandıkları anlamına gelmemektedir. Tersine, kütüphaneleri sanal güzergâhlar olarak gören kullanıcılar kütüphane dermelerini daha yoğun olarak kullanmakta, daha fazla sayıda elektronik kitaba ya da makaleye erişim sağlamaktadırlar. Aynı şekilde, referans masasındaki tek kütüphanecinin önünde uzun kuyruklarda beklemek yerine, hizmet almaktan vazgeçtikleri de doğrudur (Tonta, 2007a, s. 354-355). Çünkü bu iş için ellerinin altında, doğrudan konu ile ilgili çok sayıda uzmanın referans kütüphanecisi işlevi gördüğü haberleşme ve tartışma grupları vardır (Ataman, 2004, s. 39).

Yeni Roller, Yeni Beceriler

Böylesi bir ortamda enformasyon çalışanlarına geleneksel rolleriyle, "bilgiye ulaşım konusunda yardımcı olan insanlar" olarak artık ihtiyaç yoktur. Bu işler için artık otomatik sistemler (arama robotları, vb. gibi) kullanılmaktadır. Geleneksel ortamlarda taşıyıcı ortam ve fiziki nesnenin koruma ve kontrol altına alınması ön plandadır. Oysa elektronik ortamlarda içerik ve güvenilirlik ön plana çıkmaktadır (Duranti, 2000). Bu nedenle, bu yazıda enformasyon çalışanlarının gelecekteki rollerine bakarken, konu öncelikle bu iki açıdan ele alınacaktır. Ardından, arşivcilerin ve el yazması kütüphanecilerinin geleneksel rollerinden orijinallik tespiti yapan bilirkişi rolünün ve daha sonra konservasyon fonksiyonunun gelecekte alacağı şekle, son olarak da evrak işletmecilerinin üstleneceği yeni rollere değinilecektir.

İçeriğin Sunumu

İçeriğin sunumu, enformasyon bilimlerine eskiden beri biçilen en temel roldür. Ancak enformasyon çalışanlarının, içeriğe ilişkin metadata (üst veri) yaratma işini eskiden olduğu gibi elle yapmaları artık mümkün değildir. Çünkü artık bilgi ve belge miktarı elle işlemeye imkân vermeyecek

kadar devasa boyutlardadır. Dahası, örneğin arşivlerde geleneksel olarak seri düzeyinde yapılan nitelemeler, elektronik ortamda unsur düzeyinde yapılmak zorundadır. Bilgiye erişimin bir kısım otomatik sistemler yoluyla sağlandığı yeni dünya, enformasyon çalışanlarının artık "bilgiye ulaşım konusunda yardımcı olan insanlar" değil, "bilgiye ulaşım yollarını yaratan ya da tasarlayan insanlar" olmalarını gerektirmektedir.

Geçiş döneminde, geleneksel "bilgiye ulaşım konusunda yardımcı olma" rolünün yeni şekli, çevrimiçi referans hizmeti yöntemlerini geliştirmektir. Bu, referans arşivcisi ya da kütüphanecisinin, kullanıcılara anında cevap verebileceği bir elektronik iletişim yöntemi olabileceği gibi, sıkça sorulan sorular (SSS), yardım sayfaları, çevrimiçi eğitim (tutorial) dokümanları gibi pek çok farklı şekil altında da olabilmektedir (Yakel ve Reynolds, 2006).

Buna bağlı olarak, bilginin sunuluş şekli ile ilgili yöntemler de sürekli olarak geliştirilmektedir. Geleneksel arşivcilerin ya da kütüphanecilerin pek çoğunun kullanıcı odaklı bir yaklaşımları olduğunu söylemek zordur (Yakel ve Reynolds, 2006). Oysa, yeni dünyada, çevrimiçi kaynakları kimlerin nasıl kullandığını, bu kişilerin arşiv ve kütüphane kaynaklarına ne kadar aşina olduklarını önceden araştırmak ve hazırlanacak sistemleri buna göre planlamak artık bir zorunluluktur. Bu nedenle, yeni dünyada bilgi mimarisi ve kullanıcı etüdleri gibi kavramlar öne çıkmaktadır (Wodtke, 2003; Garrett, 2003). İnsan ve Bilgisayar Etkileşimi (Human-Computer Interaction) alanında bilgi sahibi olmak giderek kaçınılmaz hale gelmektedir. Çünkü, kullanılan yazı karakteri ya da renk gibi çok basit unsurların değiştirilmesi bile kullanıcıların çevrimiçi malzemeyle etkileşimi üzerinde fark yaratabilmektedir (Yakel ve Reynolds, 2006).

Ancak, geleceğin enformasyon çalışanlarının içerik sunumu açısından sahip olması gereken beceriler bunlarla sınırlı değildir. Örneğin, bugünün enformasyon çalışanı için, herhangi bir bilgi kaynağının üzerine yapıştırılacak bir kâğıt etiketin üzerini yazmak ne kadar doğal ve kolaysa, geleceğin enformasyon çalışanları için bir kullanıcı arayüzü yazmak ya da mevcut bir arayüzü modifiye etmek için gereken programlama bilgisine sahip olmak o derecede doğal ve kolay olmak durumundadır.

Bir sonraki adımda, bilgiye akıllı bilgisel ajanlar yoluyla ulaşacak olan yeni kuşaklara yönelik olarak yaratılan bilgiye erişim yolları gelmektedir. Bunların başında ise, arama motorları tarafından taranıp dizinlenebilen çevrimiçi kaynakları hedef alan içerik metadatasıyla ilgili çalışma ve araştırmalar yer almaktadır. Bu konudaki araştırmalar epeyce yol almış durumdadır. Kütüphane dünyası tarafından geliştirilen Dublin Core Metadata Initiative (Dublin Core, 2007) ve arşiv dünyası tarafından geliştirilen Encoded Archival Description (EAD, 2002) standartları, bu konuda geliştirilen temel yapı taşlarının başında gelmektedir.

Bu tür araçlar temel olarak kaynağın keşfedilmesine (resource discovery) yönelik yöntemler olarak kabul edilmektedir. Ancak günümüzde kaynak keşfine ilave olarak, tanımlayıcı kimlik bilgileri (identifiers) ve bir güvenlik nüshası yaratmak üzere kaynağın kendisini de taşıyan, MPEG-21 DIDL XML belgesi veya METS XML belgesi gibi, daha karmaşık yapılara ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlar, niteleyici metadata, telif ve benzeri haklarla ilgili metadata, teknik metadata, yapısal metadata, provenans metadatası da dahil olmak üzere, sayısal nesnenin tam ve doğru bir şekilde temsil edilmesi esasına dayanan bir yapı sunmaktadır. OAI-PMH ise, bu tür karmaşık yapıları tek çatı altında toplayan ortak bir protokol olarak günümüzde giderek daha yaygın bir şekilde kabul görmektedir (Van de Sompel, Nelson, Lagoze ve Warner, 2004).

Bu noktada, oluşturulan metadatanın dağıtım ve paylaşımı için 1980'li yıllarda kütüphanecilik dünyası tarafından özel olarak geliştirilen ve yaygın şekilde kabul gören Z39.50 (2007) protokolünden bahsetmeden geçmek mümkün değildir.

Ancak, geleceğin bilgi kullanıcıları bunları yeterli görmemektedir. Çünkü onlar, otoriteler tarafından tanımlanmış kataloglama terminolojisiyle sınırlanmak yerine, kendi doğal dillerini kullanabilecekleri bir arama ve erişim yöntemini tercih etmektedirler. Bunun için de, günümüzde del.icio.us ve Flickr gibi sitelerde kendisini göstermeye başlayan, folksonomi adı verilen etiketleme yöntemini kullanmaktadırlar. Bu yöntem, bir katalogcunun genele şamil yüzeysel bakış açısı yerine, belirli konulara odaklanmış toplulukların içinden çıkan uzmanların, çok daha zengin ve konuya özel tasniflerini barındırmaktadır. Dahası, bizzat kullanıcılar tarafından yürütüldüğü için, anında denebilecek kadar da hızlıdır (Folksonomy, 2007).

Elbette bu tür bir yöntemin dezavantajları da yok değildir. Doğası gereği belirli bir standarttan yoksun olmasının ötesinde, spam türü bir suistimale açık olması, en büyük risklerin başında gelmektedir. (Hammond, Hannay, Lund ve Scott, 2005)

Alternatif olarak düşünülebilecek bir başka yöntem ise belgelerin başlık ve konusu gibi bir kısım metadatanın, veri madenciliğine benzer bir teknik kullanan metin madenciliği (text mining) yöntemleri ile oluşturulmasıdır (Stollar ve Kiehne, 2006, s. 5). Bu yöntemler, Google'ın halen geliştirilmekte olan, makineler tarafından yapılacak otomatik çok dilli çeviri motorunun da temelini oluşturmaktadır (CNN, 2007).

Güvenilir Saklama

Gelecekte enformasyon çalışanlarını en çok uğraştıracak konuların başında güvenilirlik meselesi gelmektedir. Koruma altındaki bilginin güvenilirliği, herşeyin başında bu bilginin orijinalliğini ne kadar iyi koruduğuna bağlıdır. İnsanların orijinal bilgi için başvurabilecekleri tek güvenilir üçüncü parti saklayıcı olarak (InterPARES, 2001, s. 21) arşivler ve kütüphaneler, gereken önlemleri alabilecek

durumda mıdır? Geleneksel ortamlarda fiziki nesnenin kontrol altına alınmasına karşılık, elektronik arşiv ve kütüphanelerde fonksiyonlar, süreçler ve kullanımların kontrol altında tutulması gerekmektedir (Gilliland-Swetland ve Eppard, 2000).

Fonksiyonların kontrolü: Elektronik ortamdaki evrak, gerek örgütün kendi içinde gerekse başka örgütlerle ilişkisi sonucu hem yatay hem dikey olarak son derece kolay bir şekilde yaratılabilmektedir. Bu durumda ortaya çoklu provenans gibi (görece) yeni bir kavram çıkmaktadır (Gavrel, 1990, s. 26-27). Temel arşivcilik teorilerinin kökten değişimini gerektiren bu durum, arşivcilik literatüründe – farklı noktalardan yola çıkılarak da olsa – provenans yerine fonksiyonel bir yaklaşım izlenmesi gerektiği yolundaki görüşlerle uzunca bir süredir tartışılmaktadır (Cunningham, 1998; McKemmish, Acland, Ward ve Reed, 1998).

Süreçlerin kontrolü: Herhangi bir evrakın orijinalliğinin tespitinde, temel referans kıstaslarından birisi, kesintisiz ve güvenilir bir emanet zincirinin korunabilmesi ve belgelenmesi üzerine kuruludur (Ashley, 2000). Bu türden dokümanter kanıt oluşturmaya yönelik bir belgelemeyi, elektronik ortamdaki evrak üzerinde uygulayabilmenin temel yolu ise, elektronik ortamda yaratılan bilgi ile ilgili metadatanın, gelecekte enformasyon çalışanları tarafından oluşturulması değil, söz konusu bilgi yaratıldığı anda evrakın bağlamsal (contextual) metadatasına işlenmesinde ve e-evrakın sonraki hayatında izlediği yolun her aşamasında yine otomatik olarak bu bağlamsal metadataya eklenmesinde görünmektedir (Wallace, 1995). Bağlamsal metadatayı otomatik olarak yaratacak sistemler henüz tam olarak yaratılmamış olsa da evrakın yaratılma sürecinde oluşturulan metadatayı bulup çıkaracak JHOVE gibi bir kısım araçlar (metadata extraction tools) şimdiden yaratılmaya başlanmıştır (JHOVE, 2006).

Aynı şey, elektronik yayınlar için de geçerlidir. Elektronik yayınların, hele ki "talep üzerine yayın" (on demand publishing) gibi kavramların söz konusu olduğu ve bunların elektronik olarak dağıtıldığı durumlarda, "son dakika baskıları"nı yaratmak teknik olarak son derecede kolaydır. Ancak, kütüphaneciler açısından, bağlamsal metadatası otomatik olarak yaratılmadığı takdirde bu kadar farklı "baskı"yı ya da daha kötüsü bu kadar farklı "el yazması" nüshasını takip etmek herhalde ancak bir kâbus olarak nitelenebilir.

Dahası, elde edilen nüshanın, e-kütüphaneye ulaşıncaya kadar geçtiği "emanet zinciri" içinde herhangi bir değişikliğe uğramadığını garanti edebilmek için, yine güvenilir bir zincire ve bu yoldaki duraklarla ilgili bilgilerin e-kütüphaneye ulaşıncaya kadarki her aşamada, yine otomatik olarak bağlamsal metadataya eklenmesi gerekmektedir.

Ancak, bunu yapmak pek o kadar kolay olmayacaktır. Çünkü, evrakın ya da yayının emanet zinciri içinde geçtiği her aşamada, bağlamsal metadatasının güncellenmesi demek, farklı kurum ve/veya birimler, muhtemelen farklı sistemler ve dolayısıyla farklı formatlar demek olacaktır. Bu kadar farklı standardı tek çatı altında toplayabilmek ise bırakalım enformasyon çalışanlarını, enformasyon teknolojisi uzmanları için dahi pek kolay bir iş değildir.

Bu iş için önerilen başlıca çözüm, "hadise farkındalığı" (event-awareness) üzerine kurulu bir modelin bütün araştırma araçlarına entegre edilmesini gerektirmektedir (Lagoze, 2000). Böylesi bir araştırma aracı ise, hem tek tek kaynakların yaşam döngülerinin anlaşılmasını, hem bunların kendi aralarındaki ilişkilerin anlaşılmasını, hem de "girdi" kaynaklarının "çıktı" kaynaklarına dönüşme sürecinde gerçekleşen hadiselerin ve bunlarla ilgili nitelemelerin (veya metadatanın) anlaşılmasını zorunlu kılmaktadır (Lagoze, Hunter ve Brickley, 2000). Sonrasında ise, oluşturulan bağlamsal metadatanın koruma altına alınması ve söz konusu evrakın hayatı boyunca evrakın kendisi ile beraber (hatta belki daha sonra da) saklanması gerekmektedir.

Kullanımların kontrolü: Geleneksel ortamlardaki evrakın ya da el yazmalarının orijinalliğinin tespiti amacıyla, zaman içinde pek çok yöntem geliştirilmiştir (Ataman, 2005). Ancak, bunların hemen hiçbirini elektronik evrak üzerinde doğrudan doğruya uygulayabilmek pek kolay değildir. Çünkü, elektronik ortamdaki belgeler üzerinde yapılan herhangi bir değişikliği, doğrudan belgenin kendisi üzerinden tespit edebilmek şu an için neredeyse imkânsızdır. Bu nedenle, e-evrak ya da yayınlarda, kullanımın kontrolü ve malzeme üzerinde değişiklik yapmaya izin vermeyen koruma yöntemlerinin geliştirilmesi başlıca seçenek olarak görünmektedir.

Doküman yönetim sistemi (DYS) adı altında sunulan yazılımlar, aynı e-doküman üzerinde, farklı zamanlarda, çoğunlukla farklı kişiler tarafından yapılan değişiklikleri takip etmeye imkân verecek şekilde tasarlanmışlardır. Ancak sıradan dokümanlar, evrak fonksiyonu taşımaya başladıkları andan itibaren, üzerlerinde değişiklik yapılması yasa gereği "tahrifat" kapsamına girdiği için, bu tür yazılımlar e-evrakın yönetimi için uygun değildir. Yazılım sektörü, bu ihtiyaçtan yola çıkarak, doküman yönetim sistemlerine bir kontrol ve takip mekanizması ekleme yoluna gitmiş ve böylece elektronik evrak yönetim sistemleri (EEYS) denilen yazılım türü ortaya çıkmıştır. EEYS'ler, sisteme kaydedilen e-evrak üzerinde değişiklik yapmaya izin vermez ve yalnız okuma amaçlı olanlar dahil tüm erişimleri ve erişim girişimlerini bir denetleme kütüğüne (audit log) kaydeder.

Ancak, bilginin güç ile eşdeğer olduğu bir dönemde, elektronik ortamdaki bilgi ve belgelerin korunmasını tek bir sistemin denetimine bırakmak elbette düşünülemez. Günümüzde bilgi güvenliği başlı başına bir uzmanlık

alanıdır. Enformasyon yöneticilerinin bu konulara uzak ve ilgisiz kalmasını düşünmek ise artık mümkün değildir. Dolayısıyla, ciddi bir bilgi güvenliği eğitiminden geçmemiş enformasyon çalışanlarının varlıklarını devam ettirebileceklerini düşünmek iyimserlik olur.

Fonksiyonlar, süreçler ve kullanımlar kontrol altında tutulabildiği takdirde, arşivler ve kütüphaneler gibi güvenilir üçüncü parti saklayıcıların elindeki orijinaller, herhangi bir malzemenin kıyaslanabileceği temel referans kıstası olabilecektir. Böylesi koşullarda, herhangi bir malzemenin orijinaliyle kıyaslanması işini de metin madenciliği araçlarıyla otomatik olarak yapmak mümkün olabilecektir.

Sayısal Adli Bilimler (Digital Forensics)

Eski tarihli belge ya da el yazmalarının orijinal olup olmadıkları konusunda şüpheye düşüldüğünde, orijinalliğinin tespiti için başvurulacak ana bilirkişilik makamı hemen her zaman arşivciler ya da el yazması kütüphanecileri olagelmiştir. Bu konuda çalışanlar, belgenin kaligrafi, filigran, diplomatika ve fiziksel yapı gibi bir kısım özelliklerini inceleyerek, hem kendi içinde tutarlılığını kontrol ederler hem de yaratıldığı öne sürülen dönemdeki benzerleriyle kıyaslayarak bir karara varırlar.

Özelikle belgenin emanet tarihçesini tam olarak takip etmenin mümkün olmadığı durumlarda, örneğin özel arşiv koleksiyonlarında ya da bağış yoluyla gelen yayınlarda, bu tür incelemeleri elektronik belgeler ve yayınlar için de yapma ihtiyacının doğacağı açıktır.

Kaligrafi: Bu amaçla başvurulacak yöntemler arasında ilk sırayı belgenin kaligrafi özellikleri, sayısal dünyadaki eşdeğeri ile söylersek karakter kodlamaları ve gömülü font özellikleri alacaktır. Bunlar bize en azından elimizdeki doküman ya da yayının en eski hangi tarihte yaratılmış olabileceği konusunda fikir veren unsurlardır (Lynch, 2000).

2004 yılında yapılan ABD seçimlerinde yaşananlar bu konuda güzel bir örnek oluşturmaktadır: Başkan adayı Kerry'nin yandaşlarının, George Bush'un askerlik hizmetinden kaçtığı yolundaki iddialar için sundukları 1971 tarihli "kanıt", 1990'lı yıllardan itibaren bilgisayarlarda kullanılmaya başlanan Times New Roman fontuyla yazılmıştı. Sonuç: İddianın ortaya atıldığı andan yalnızca 18 dakika sonra sahtecilik, yeni kuşağın bloglarında tartışılmaya başlanmıştı. Nihayetinde Kerry, çok güvendiği genç kesimin desteğini bir anda yitirdi (Karlgaard, 2004).

Filigran: Geleneksel ortamlarda zaman zaman orijinallik tespiti, çoğunlukla da tarihleme için kullanılan filigran (su damgası), elektronik ortamda yerini sayısal su damgalarına bırakma eğilimindedir. Palo Alto Research Center tarafından geliştirilen ve Xerox tarafından kâğıt çıktılar üzerinde uygulaması geliştirilen DataGlyph adlı teknoloji, bu konuda ciddi bir gelecek vaadetmektedir (PARC Research, 2002).

Diplomatika: Belgeler, ciltler ve benzeri tek tek arşivsel unsurların, yaratılışları, oluşturulma şekilleri, biçimleri, iç yapıları ve iletim şekillerini inceleyen ve bunların bağlam, içerik ve biçimleri arasındaki ilişkileri ortaya koymaya çalışan diplomatika bilimi, arşivciliğin temel araştırma alanlarından biridir (Duranti, 1998, s. 27).

Belgelerin diplomatik özellikleri ise orijinallik tespitinde kullanılan temel araçlardan birisidir. Çünkü, belgelerin biçim özellikleri, evrakın yaratılışının ardındaki fonksiyondan daha sonra hayata geçmesine karşın, çok daha süratli bir kimliklendirme unsurudur (Eastwood, 1988, s. 248). Bu nedenle, elektronik ortamdaki belgelerin orijinalliğinin tespitinde bu bilim dalından faydalanılmaması düşünülemez. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için, diplomatika biliminin de kendisini çağa uydurması ve elektronik evrakın diplomatik özelliklerini incelemeye başlaması gerekmektedir. En basitinden, bir e-postanın başlık (header) bilgilerinin nasıl oluştuğunu bilmeyen bir diplomatika uzmanının, gelecek kuşaklar açısından, ancak tarih öncesi belgeleri inceleyen bir "evrak arkeoloğu" olarak algılanacağını tahmin etmek güç değildir.

> *Fiziksel yapı:* Geleneksel ortamdaki belgelerde ve el yazmalarında orijinallik tespiti, kâğıdın dokusu, mürekkebin kimyası vb. gibi fiziksel yapı unsurları incelenerek yapılır. Bunların elektronik ortamdaki eşdeğerleri ise,
>
> - Yazı özellikleri: Font, format, araya eklenen unsurlar (insert), renk, vd.;
> - Özel işaretler: Ekler, yorumlar, sloganlar, amblemler, vd.;
> - Her türden damgalar: [Checksum ve MD5 veya SHA-256 türünden güvenlik algoritmaları da dahil olmak üzere] her türden sayısal imzalar, zaman ve tarih damgaları, vd.;
> - Kullanılan konfigürasyon;
> - İşletim sisteminin mimarisi;
> - Uygulama yazılımı; ve
> - Dosya formatları
>
> gibi, belgenin ya da yayının neye benzeyeceğini ve nasıl erişileceğini belirleyen teknolojik bağlam unsurları olarak tezahür etmektedir. Ancak, bu unsurlar bilgisayar kullanıcıları açısından şeffaf, yani görünmez durumdadır. (Duranti ve MacNeil, 1996, s. 49)

Bu tür unsurları kullanarak orijinallik tespitinde bulunması gereken bilirkişiler olarak, gelecekteki arşivcilerin ve kütüphanecilerin sahip olması gereken teknik bilgi alt yapısının boyutlarını ayrıca tarif etmeye gerek yoktur.

E-Konservasyon

Enformasyon çalışanlarının günlük işleri sırasında yapması gereken, malzemenin zararlı etkilere karşı korunması fonksiyonu da gelecekte farklı bir biçime dönüşmek zorunda kalacaktır. Taşıyıcı ortamın dayanıklılığı üzerine yapılan araştırmalar, kaçınılmaz olarak devam edecektir. Ancak bu kez dayanıklılığı araştırılan ortamlar, sayısal bilgilerin taşıyıcıları olmak durumundadır. Günümüzde CD ve DVD'lerin dayanıklılığı üzerine yapılan pek çok araştırma mevcuttur (bkz. Bradley, 2006). Yakın gelecekte, benzer araştırmaların BlueRay, flash disk, vb. gibi ortamlar için de yapılmasını beklemek hayal değildir.

Sayısal bilgi hazinesinin uzun süreli olarak kullanımını sağlamak ve gelecek kuşaklara aktarabilmek için, mevcut ve ilerideki dosya formatlarının ve bunlarla ilgili yapısal metadatanın takibi de yine bu çerçevede yapılması gereken işler arasındadır. Yapısal metadatanın bir kısmı belgelerin içinde gömülü olabilmektedir. Örneğin, kelime işlem yazılımlarının yarattığı "document properties" bilgisi veya MP3 ses dosyalarının ID3 etiketleri bu amaçla kullanılabilecek unsurlar arasındadır. Ancak, şu anki koşullarda, herhangi bir dosyayı üzerinde bulunduğu taşıyıcıdan başka bir taşıyıcıya aktarırken dahi yapısal metadatası bozulabilmektedir. Örneğin klasik MacOS ortamında kaydedilmiş bir dosya Windows ortamına aktarıldığında, dosyanın "resource fork" denen entegre kısmı ayrı bir dosya haline dönüşmektedir. Dahası, MacOS'ta dosyaya iliştirilen yaratılış ve son değişiklik tarihi Windows'da kaybolmaktadır. Çünkü Windows yaratılış tarihi olarak, dosyanın kopyalandığı tarihi esas kabul etmektedir (Stollar ve Kiehne, 2006, s. 3).

Bu konuda İngiliz Milli Arşivleri ilk adımları atarak farklı dosya formatlarının bir veri tabanını oluşturmaya başlamıştır (bkz. PRONOM, 2007). Ancak yüzlerce, belki de binlerce farklı dosya formatını takip edebilmek bile başlı başına bir iş iken, uzun vadede bu kadar farklı dosya formatında kaydedilmiş bilgileri yeniden ulaşılır kılmak çok daha çetrefil bir iş olacaktır. Öylesine ki, bu iş şimdiden "sayısal arkeoloji" olarak adlandırılmış durumdadır (Ross ve Gow, 1999).

Bu soruna karşı önerilen çözümlerin başında, mümkün olabilen her tür dosyayı, daha uygun başka bir formata aktarmak gelmektedir. Bu işleme "göç" (migration) denmektedir (Wheatley, 2001). Kabul gören en yaygın format, taşınabilir dosya formatıdır (PDF-A). Önceleri fiili (*de facto*) endüstri standardı olarak kabul edilen bu eğilim, artık bir ISO standardı olarak da kabul görmüş durumdadır (International, 2005; 2001-2003). Ancak, bu tür bir göç işleminde, fonksiyonlar, süreçler ve kullanımların kontrolü üzerine kurulu olanlar dışında, orijinallik tespiti için kullanılan pek çok yöntem sıfırlanmış olmaktadır.

Dahası, etkileşimli uygulamalarda bunu yapmak doğal olarak mümkün değildir. Bu tür belgeler için iki seçenek vardır: Birincisi teknoloji müzesi kurmaktır—ki o kadar eski sistemleri çalışır durumda tutmanın maliyeti inanılmaz boyutlara ulaşmaktadır (Rothenberg, 1998). İkincisi ise emülatörlerdir (Granger, 2000). Kişisel bilgisayarların erken dönemlerinde İngiltere'de BBC marka bilgisayarlar üzerinde geliştirilen Domesday Project adlı bir coğrafi bilgi sistemi, bu yöntemle kurtarılan ilginç örnekler arasında sayılmaktadır (Darlington, Finney ve Pearce, 2003).

Elektronik ortamdaki hayati evrakların yönetiminde (vital records management) özel bir yeri olan güvenlik nüshalarının saklanması için düşünülebilecek alternatiflerin başında ise LOCKSS (Lots of Copies Keep Stuff Safe) teknolojisi gelmektedir (Reich ve Rosenthall, 2001).

Evrak İşletmecilerine Yeni Roller

Yukarıda, yazının başında, bilginin inanılmaz bir hızla eskidiğinden, bu nedenle zamansal ömrünün giderek kısaldığından ve, örneğin, kişilerle ilgili bilginin bozulma hızının ayda %3 gibi inanılmaz bir seviyede seyrettiğinden bahsetmiştik. Böylesi bir ortamda, bilgi kalitesini koruyabilmek için düzenli ve sistemli olarak veri temizliği (data cleansing) yapmak kaçınılmaz bir zorunluluktur. Geleneksel olarak, kullanım ömrü dolmuş bilginin sistemli bir şekilde ayıklanıp imha edilmesinden sorumlu evrak işletmecilerinin, gelecekte bu türden veri temizliği görevlerini de üstlenmeleri hiç uzak bir ihtimal gibi görünmemektedir.

Sonuç

Her yıl Amerikan Kongre Kütüphanesini 37.000 kere dolduracak kadar özgün bilginin üretildiği ve bunun %92'sinin elektronik formatta olduğu bir ortamda, enformasyon çalışanları ileri teknolojiyle son derece iyi donanmış olmak zorundadır. Bu durumda, bu konuda uzman yetiştiren kurumların verdiği eğitimin de Benjamin Haspel'in deyimiyle "arşiv mühendisleri" (Haspel, 1998), ya da daha genel bir ifadeyle enformasyon mühendisleri yetiştirmeye yönelik olması gerekmektedir. Aksi takdirde arşivcilerin ve kütüphanecilerin, "tozlu malzeme yığınları arasında çalışan bir kısım yaşlı ve garip insanlar" şeklindeki imajı gerçekliğe dönüşecektir. Hatta bunun daha şimdiden gerçekleştiğini söylemek mümkündür. ABD'de 2004 yılında yapılan kapsamlı bir alan araştırmasına göre, mevcut arşiv çalışanlarının %60'tan fazlası 45 yaşın üzerindedir (Walch ve Yakel, 2006, s. 21).

Arşivlerin ve kütüphanelerin geleneksel ihtiyaçlarına yönelik (eski usul) eleman yetiştirme ihtiyacının bir süre daha devam etmesi gerektiği açıktır. Ancak, geleceğin enformasyon çalışanlarını şimdiden yetiştirmeye başlamadığımız takdirde, sayısal uçurumun (digital divide) dibinden kurtulmamız ve işin yeni teknoloji ile ilgili boyutlarını enformasyon teknolojisi uzmanlarının elinden almamız mümkün olmayacaktır. Bu durumda başka alanların güdümüne girmemiz kaçınılmaz olacak ve örneğin arşivcilik mesleğinin ilk doğduğu dönemlerde yaşanan mesleki "bağımsızlık savaşları"nı bir kez daha

vermemiz gerekecek demektir. Bu nedenle geleceğin enformasyon çalışanlarına kazandırmamız gereken mesleki beceriler arasında, geleneksel arşivcilik ve kütüphanecilik becerileri yanında, hatta onlardan daha çok, teknik becerilerin yer alması gerekecektir.

Bu noktada sorulması gereken can alıcı soru, eğitimde teknoloji ağırlığının ne oranda olması gerektiğidir. Hiç kuşkusuz bu soruya verilecek cevap her geçen gün değişecektir.

Bir sonraki adımda sorulması gereken soru ise daha can alıcıdır: Geleceğin enformasyon çalışanlarını yetiştirme yöntemimiz, şimdiki gibi enformasyon bilimleri alanında yoğunlaşan okulların müfredatına teknik konuları eklemek suretiyle mi olmalıdır, yoksa enformasyon teknolojileri üzerine yoğunlaşan mühendislik okullarının müfredatına arşivcilik ve kütüphaneciliğin geleneksel mesleki bilgilerini ekleyerek oluşturulacak bir enformasyon mühendisliği bölümü yaratmak suretiyle mi olmalıdır? Amerikan Arşivciler Cemiyeti'nin 2004 yılında arşivcilik eğitimi üzerine düzenlediği konferansta verilen ve 2006 yılında *Archival Science* dergisinde yayınlanan bildirilere bakılırsa, gerek eğitim gerekse araştırma açısından, arşivcilik okullarında bu konuda katedilen mesafe pek de iç açıcı değildir (Eastwood, 2006; Tibbo, 2006; Uhde, 2006; Cox, 2006). İkinci seçenek pek çoğumuza ilk bakışta aykırı gelse de, enformasyon teknolojileriyle ilgili konularda verilecek eğitimlerin işin uzmanlarına bırakıldığı bir ortam, enformasyon bilimleri alanında çalışan akademisyenlerin, kendi alanlarıyla ilgili kavramsal çalışmalara dayalı araştırmalara yoğunlaşabilmesini mümkün kılma potansiyeline sahiptir.

Bu konularda bir an önce ciddi olarak düşünmeye başlamamızda ve hızlı bir şekilde harekete geçmemizde fayda vardır. Aksi takdirde çok geç olabilir.

Teşekkür

Bu metnin hazırlanmasındaki değerli görüş ve katkıları için Prof. Dr. Yaşar Tonta'ya şükranlarımı sunarım.

Kaynakça

Ashley, K. (2000). *I'm me and you're you but is that that?* 2000 Preservation: An International Conference on the Preservation and Long Term Accessibility of Digital Materials, 6-8 Aralık 2000'de sunulan bildiri. 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.rlg.org/en/page.php?Page_ID=239 adresinden erişildi.

Ataman, B.K. (2004). Technological means of communication and collaboration in archives and records management. *Journal of Information Science, 30*, 30-40. 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.archimac.org/BKACV/Articles/TechMeans.spml adresinden erişildi.

Ataman, B.K. (2005). Elektronik ortamdaki bilginin arşivlenmesi. M.E. Küçük (Yay. haz.), *Prof. Dr. Nilüfer Tuncer'e Armağan* içinde (s. 78-100). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği. 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.archimac.org/BKACV/Articles/EArsiv.spml adresinden erişildi.

Bradley, K. (2006). *Risks associated with the use of recordable CDs and DVDs as reliable storage media in archival collections - Strategies and alternatives*. Paris: UNESCO. 14 Nisan 2007 tarihinde http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001477/147782E.pdf adresinden erişildi.

CMU. (2007). *Carnegie Mellon University Million Book Project*. 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.archive.org/details/millionbooks adresinden erişildi.

CNN. (2007). *Google speaking everyone's language: The Web search giant looks to instantly translate documents of the world's main languages*. 14 Nisan 2007 tarihinde http://money.cnn.com/2007/03/28/technology/google.reut/index.htm?postversion=2007032813 adresinden erişildi.

Cox, R.J. (1998). Do we understand information in the information age? *Records and Information Management Report*, *14*(3), 1-12.

Cox, R.J. (2006). Are there really new directions and innovations in archival education? *Archival Science, 6,* 247-261.

Cunningham, A. (1998). *Dynamic descriptions: Australian strategies for the intellectual control of records and recordkeeping systems*. 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.naa.gov.au/recordkeeping/control/strategies/default.htm adresinden erişildi.

Darlington, J., Finney, A. ve Pearce, A. (2003). Domesday redux: The rescue of the BBC Domesday Project videodiscs. *Ariadne, 36*. 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.ariadne.ac.uk/issue36/tna adresinden erişildi.

Dublin Core. (2007). *Dublin Core Metadata Initiative*. 14 Nisan 2007 tarihinde http://dublincore.org adresinden erişildi.

Duranti, L. (1998). *Diplomatics: New uses for an old science*. Lanham: Scarecrow Press.

Duranti, L. (2000). Permanently authentic electronic records: An international call to action. *Proceedings of the DLM-Forum on electronic records. European citizens and electronic information: The memory of the Information Society, Brussels 18 - 19 October 1999* içinde (s. 158-163). Luxembourg: European Communities. 14 Nisan 2007 tarihinde http://europa.eu.int/ISPO/dlm/program/abst_ld_en.html adresinden erişildi.

Duranti, L. ve MacNeil, H. (1996). The protection of the integrity of electronic records: An overview of the UBC-MAS Research Project. *Archivaria, 42*, 46-67. 14 Nisan 2007 tarihinde http://journals.sfu.ca/archivar/index.php/archivaria/article/view/12153/13158 adresinden erişildi.

EAD. (2002). *Encoded Archival Description* (Version 2002). 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.loc.gov/ead adresinden erişildi.

Eastwood, T. (1988). Nurturing archival education in the university. *American Archivist, 51*, 228-252.

Eastwood, T. (2006). Building archival knowledge and skills in the digital age. *Archival Science, 6*, 163-170.

Europeana. (2007). 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.europeana.eu adresinden erişildi.

Floridi, L. (2006, 25 Eylül). Peering into the future of the infosphere. *TidBITS, 848*. 14 Nisan 2007 tarihinde http://db.tidbits.com/article/8686 adresinden erişildi.

Folksonomy. (2007). 14 Nisan 2007 tarihinde http://en.wikipedia.org/wiki/Folksonomy adresinden erişildi.

Gantz, J.F., Reinsel, D., Chute, C., Schlichting, W., McArthur, J., Minton, S. ve diğerleri. (2007). *The expanding digital universe: A forecast of worldwide information growth through 2010.* IDC White Paper. 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.emc.com/about/destination/digital_universe/pdf/Expanding_Digital_Universe_IDC_WhitePaper_022507.pdf adresinden erişildi.

Garrett, J.J. (2003). *The elements of user experience: User centered design for the Web*. Indianapolis, IN: New Riders.

Gavrel, K. (1990). *Conceptual problems posed by electronic records: A RAMP study*. Paris: UNESCO. 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.unesco.org/webworld/ramp/html/r9012e/r9012e00.htm adresinden erişildi.

Gilliland-Swetland, A.J. ve Eppard, P.B. (2000). Preserving the authenticity of contingent digital objects: The InterPARES Project. *D-Lib Magazine, 6*(7/8). 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.dlib.org/dlib/july00/eppard/07eppard.html adresinden erişildi.

Google. (2007). 14 Nisan 2007 tarihinde http://books.google.com adresinden erişildi.

Granger, S. (2000). Emulation as a digital preservation strategy. *D-Lib Magazine, 6*(10). 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.dlib.org/dlib/october00/granger/10granger.html adresinden erişildi.

Gutenberg. (2007). 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.gutenberg.org adresinden erişildi.

Hammond, T., Hannay, T., Lund, B. ve Scott, J. (2005). Social bookmarking tools (I): A general review. *D-Lib Magazine, 11*(4). 18 Temmuz 2007 tarihinde http://www.dlib.org//dlib/april05/hammond/04hammond.html adresinden erişildi.

Haspel, B. (1998). Computer revolution and its impact on the archival world. *Atlanti, 8,* 30-40.

InterPARES. (2001). *Authenticity Task Force Report*. 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.interpares.org/book/interpares_book_d_part1.pdf adresinden erişildi.

International Organization for Standardization. (2005). *Document management -- Electronic document file format for long-term preservation -- Part 1: Use of PDF 1.4 (PDF/A-1), (Reference number: ISO 19005-1: 2005 (E)).* Geneva: ISO.

International Organization for Standardization. (2001-2003). *Graphic technology -- Prepress digital data exchange using PDF -- Part 1-8 (Reference number: ISO 15930-1-8).* Geneva: ISO.

JHOVE. (2006). *JHOVE-JSTOR/Harvard Object Validation Environment*. 14 Nisan 2007 tarihinde http://hul.harvard.edu/jhove adresinden erişildi.

Karlgaard, R. (2004, 29 Kasım). Digital rules. *Forbes*. 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.forbes.com/technology/free_forbes/2004/1129/041.html adresinden erişildi.

Kinsey, S. (1998, Mayıs). Putting images on the World Wide Web: A guide for business archivists. *Business Archives; Principles and Practice*, *75*, 1-14.

Klau, R. (2003, 2 Aralık). Driving successful CRM adoption. *Computerworld.* 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.computerworld.com/softwaretopics/crm/story/0,10801,87469,00.html?f=x51 adresinden erişildi.

Lagoze, C. (2000). *Business unusual: How "event-awarenes" may breathe life into the catalog?* 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.cs.cornell.edu/lagoze/papers/lagozelc.pdf adresinden erişildi.

Lagoze, C., Hunter, J. ve Brickley, D. (2000). An event-aware model for metadata interoperability. *Proceedings of the 4th European Conference on Research and Advanced Technology for Digital Libraries* içinde (s. 103-116). London: Springer Verlag. 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.cs.cornell.edu/lagoze/papers/ev.pdf adresinden erişildi.

Lyman, P. ve Varian, H.R. (2003). *How Much Information 2003?* 14 Nisan 2007 tarihinde http://www2.sims.berkeley.edu/research/projects/how-much-info-2003/index.htm adresinden erişildi.

Lynch, C. (2000). *Authenticity and integrity in the digital environment: An exploratory analysis of the central role of trust*. 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.clir.org/pubs/reports/pub92/lynch.html adresinden erişildi.

McKemmish, S., Acland, G., Ward, N. ve Reed, B. (1998). *Describing records in context in the continuum: the Australian recordkeeping metadata schema*. 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.sims.monash.edu.au/research/rcrg/publications/archiv01.htm adresinden erişildi.

OCA. (2007). *Open Content Alliance*. 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.opencontentalliance.org adresinden erişildi.

PARC Research. (2002). *DataGlyphs: Embedding digital data*. 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.parc.com/research/projects/dataglyphs adresinden erişildi.

PRONOM. (2007). *The online registry*. 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.nationalarchives.gov.uk/pronom adresinden erişildi.

Reich, V. ve Rosenthal, D.S.H. (2001). LOCKSS: A permanent Web publishing and access system. *D-Lib Magazine*, *7*(6). 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.dlib.org/dlib/june01/reich/06reich.html adresinden erişildi.

Ross, S. ve Gow, A. (1999). *Digital archaeology: Rescuing neglected and damaged data resources*. 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.ukoln.ac.uk/services/elib/papers/supporting/pdf/p2full.pdf adresinden erişildi.

Rothenberg, J. (1998). *Avoiding technological quicksand: Finding a viable technical foundation for digital preservation*. 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.clir.org/pubs/reports/rothenberg/contents.html adresinden erişildi.

Stollar, C. ve Kiehne, T. (2006). *Guarding the guards: Archiving the electronic records of hypertext author Michael Joyce*. New Skills for the Digital Era: Case Study 4. 31 May–2 June 2006 Washington'da sunulan bildiri. 14 Nisan 2007 tarihinde http://rpm.lib.az.us/NewSkills/CaseStudies/4_Stollar_Kiehne.pdf adresinden erişildi.

Tibbo, H.R. (2006). So much to learn, so little time to learn it: North American archival education programs in the informatian age and the role for certificate programs. *Archival Science, 6,* 231-245.

Tonta, Y. (2007a). Kütüphaneler sanal güzergâhlara mı dönüşüyor? A. Üstün ve Ü. Konya (Yay. haz.), *I. Uluslararası Bilgi Hizmetleri Sempozyumu: İletişim, 25-26 Mayıs 2006, İstanbul (Bildiriler)* içinde (s. 353-366). İstanbul: Türk

Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi. 14 Nisan 2007 tarihinde http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/tonta-istanbul-mayis-2006-bildiri.pdf adresinden erişildi.

Tonta, Y. (2007b). Libraries and museums in the flat world: Are they becoming virtual destinations? H.K. Achleitner ve A. Dimchev (Ed.), *Globalization, Digitization, Access, and Preservation of Cultural Heritage, Papers from the International Conference, Sofia, Bulgaria, 8-10 November 2006* içinde (s. 92-105). Sofia: "St. Kliment Ohridski" University of Sofia. 14 Nisan 2007 tarihinde http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/tonta-sofia-paper-2006-final.pdf adresinden erişildi.

Uhde, K. (2006). New education in old Europe. *Archival Science, 6*, 193-203.

Van de Sompel, H., Nelson, M.L., Lagoze, C. ve Warner, S. (2004). Resource harvesting within the OAI-PMH framework. *D-Lib Magazine, 10*(12). 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.dlib.org/dlib/december04/vandesompel/12vandesompel.html adresinden erişildi.

Walch, V. ve Yakel, E. (2006). The archival census and education needs survey in the United States (A*CENSUS). *OCLC Systems and Services*, *22*, 15-22.

Wallace, D.A. (1995). Managing the present: Metadata as archival description. *Archivaria, 39*, 11-21. 14 Nisan 2007 tarihinde http://journals.sfu.ca/archivar/index.php/archivaria/article/viewFile/12064/13037 adresinden erişildi.

Wheatley, P. (2001). Migration: A CAMiLEON discussion paper. *Ariadne, 29*. 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.ariadne.ac.uk/issue29/camileon adresinden erişildi.

Wodtke, C. (2003). *Information architecture: Blueprints for the Web*. Indianapolis, IN: New Riders.

Yakel, E. ve Reynolds, P. (2006). *The next generation finding aid: The polar bear expedition digital collections*: *A case study in reference and access to digital materials*. New Skills for the Digital Era: Case Study 8. 31 May–2 June 2006 Washington'da sunulan bildiri. 14 Nisan 2007 tarihinde http://rpm.lib.az.us/NewSkills/CaseStudies/8_Yakel_Reynolds.pdf adresinden erişildi.

Z39.50: Gateway to library catalogs. (2007). 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.loc.gov/z3950 adresinden erişildi.

Gelişmelerin Şekillendirdiği Bir Bilim Olarak Arşivcilik ve Arşivcilik Eğitimi

Archival Science and Archival Education as a Discipline Shaped by Developments

İshak Keskin

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 34459 Laleli, İstanbul.
ishakkeskin@hotmail.com

Öz: Bildiri, arşivcilik eğitiminin tarihsel süreçte nasıl şekillendiğiyle günümüzde hangi konulardan oluşabileceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Arşivcilik mesleği ve eğitimi, bilgi taşıyıcılarının çeşitlenmesi, teknolojik gelişmeler, yüksek miktarda belge üretimi, siyasal, bilimsel, hukuksal ve yönetimsel etkilerle değişime uğramıştır. Yeni belge türlerinin üretimi kullanıcıların arşivlerden beklentilerini ve yararlanma biçimini de değiştirmiştir. Böylelikle arşivcilik, idari bir faaliyet kimliğinden kurtulmuş, modern bir meslek niteliğine kavuşmuştur. II. Dünya Savaşı ve sonrasında belge yönetimi, ayıklama-imha ve enformasyon teknolojileri konularının arşivcilik programlarına alınması gerekmiştir. Eğitimin hem devlet hem de özel kuruluşların ihtiyaçlarını karşılayacak ve arşivlerde bulunan belgelerin anlaşılıp düzenlenmesine yardımcı olacak şekilde örgütlenmesi sağlanmıştır. Kullandırma, erişim araçları ve araştırma hizmetleri konuları programlarda giderek daha fazla yer almaktadır. Çağdaş arşivcilik eğitiminin temelinde enformasyon devriminin ve bilimsel paradigma değişiminin yatmakta olduğu söylenebilir. Eğitim mezunların tüm arşiv türlerinde görev almalarını sağlayacak şekilde geliştirilmeli, sürekli eğitim için hizmet içi eğitim programları ve bilimsel toplantılar düzenlenmelidir. Kısaca, arşivcilik ve arşivcilik eğitimi, geçmişte olduğu gibi gelecekte de kullanıcı odaklı olacaktır.

Anahtar sözcükler: Arşivcilik tarihi, arşivcilik eğitimi tarihi, arşivcilik eğitimi, arşivcilik eğitiminin şekillenmesi, arşivcilik eğitiminin konuları

Abstract: This article aims to present the way archival education has been shaped through time and the subjects that it can consist of today. The changes in the archival profession and education have taken place as a result of the increase of record production and diversity of information transmitters, of technological developments, and of political, scientific, legal and administrative expectations. The production of new types of records has also changed the expectations of users from archives and the ways in which they use them. Thus the archival science has left behind its identity as an administrative activity and has turned into a modern profession. During and after the World War II, the subjects of record management, retention and disposal, and information technologies needed to be included in the curriculum. Thus, the education of this field was organized in accordance with the needs of both state and private institutions and in a way that would help to understand and organize records. The issues of user services, access tools, and research services occupy an increasingly significant place in the curriculum. The information revolution and the change in scientific paradigms are the factors on which the modern archival education is based. In order to follow the developments and to provide a continuous education, in-service training and scientific conferences should be organized. Consequently, the archival practice and education will be, as it has been in the past, user-centered in the future.

Keywords: History of archival science, history of archival education, archival education, formation of archival education, subjects of archival education

Giriş

Bildiri, arşivcilik eğitiminin tarihsel süreçte nasıl şekillendiğini ve günümüzde hangi konulardan oluşabileceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, arşivcilik eğitiminin ortaya çıkmasının gerekçeleri, hangi etkenlerle ve taleplerle değişime uğradığı, hangi işlevleri yerine getirdiği ve bir arşivcilik eğitim programının hangi konulardan oluşması gerektiği sorularına cevap aranmıştır.

Her meslek arz–talep ilişkisiyle gelişir ve şekillenir. Bu süreç, mesleklerin zamana karşı direnmelerine, teorik sorunlarını çözmelerine ve varlıklarını sürdürmelerine yardımcı olmaktadır. Arşivcilik de kayıt tutma ve koruma

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

ihtiyacından doğmuş ve arz–talep ilişkisiyle özellikle bürokrasi içinde kendine yer bulmuştur.

Değişen ihtiyaçlar veya değişen dünyanın değişen talepleri arşivciliğin farklı alanların beklentilerini karşılamasını zorunlu hale getirmiştir. Bütün bunlar, arşivciliğin dolayısıyla arşivcilerin beklentilere cevap verme kaygısıyla çeşitli tercihlere yönelmelerine neden olmuştur. Nitekim arşivciliğin gelişim süreci, resmi makamların yanı sıra özel kurum ve kuruluşların taleplerine cevap verilebilecek hizmet anlayışının ve meslek eğitiminin değişen izlerini taşımaktadır.

Tarihsel Bir Bakış

Kökü yazının icadına kadar uzanan arşivcilik, 20. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar kendi teorisini ve metodolojisini geliştirerek evrimini tamamlamıştır. Mesleki çevre, bu gelişme sürecini *arşivciliğin bağımsızlık savaşı* olarak nitelendirmiştir (Schockenhoff, 1997, s. 725; 2003, s. 169).

Yaklaşık beşbin yıllık serüveni boyunca arşivcilik, çeşitli bilim dallarının etkisi altında kalmış, söz konusu bilim dalları ve bunların bilgi ihtiyaçları sayesinde varlığını sürdürebilmiş ve yükselişini gerçekleştirebilmiştir.

Arşivciliğin meslek olarak eski, ancak bilim dalı olarak oldukça yeni sayılabilecek bir tarihte (1930'lu yıllar) ortaya çıkışı meslek personelinin yetiştirilmesini geciktirmiştir. Bu gecikmenin altında yatan en önemli faktör, etkisinde kaldığı bilim dallarının baskısıdır. Arşivciliğin meslek olarak gelişmesini engelleyen diğer bir neden ise, arşivlerin hükümdarların malı kabul edilmesi, yani kamu malı sayılmamasıdır (Rumschöttel, 2001, s. 9). Bu nedenle, sorunların çözümü gecikmiş veya bu sorunlar uzun süre güncelliğini korumuştur.

Geriye dönüp bakıldığında, arşivciliğin, bir bilim dalı olarak 17. yüzyılda kurulan ve 20. yüzyılda prestijinin doruğuna çıkan diplomatiğin yardımcı bir bilim dalı olarak tanımlandığı görülmektedir. Arşivciliğin bundan önce feodal hak sahiplerinin haklarının korunmasından kaynaklanan bir gerekçeyle hukuk biliminin etkisinde kaldığı da bilinmektedir (Rumschöttel, 2001, s. 8). Sorunlar karşısında hukuksal çözüm önerileri sunmayı sağlayacak yargı sistemi bilgisi ve esasları da bu iş için zorunlu bir nitelik olarak görülmekteydi (Menne-Haritz, 1994, s. 401).

18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında hukukçuların kontrolünde olan arşiv depoları güçlü bir şekilde fonksiyonel bir değişime uğrayarak tarih araştırmalarının kaynağı haline dönüşmüştür. Paradigmadaki bu değişim, mevcut ağırlık merkezini arşivlerin hukuksal görevlerinden tarihsel işleve, devletsel amaçlardan araştırma merkezlerine doğru değiştirmiştir (Rumschöttel, 2001, s. 9).

Diplomatika biliminin etkisinden ne zaman kurtulduğu kesin olarak bilinmeyen arşivcilik, 20. yüzyılın başlarında tarih biliminin etkisi altına girmekten ve onun yardımcı bilim dalı olarak görülmekten de kendini kurtaramamıştır. Bu fiili durum İkinci Dünya Savaşından sonraki ilk yıllara kadar sürmüştür (Rumschöttel, 2001, s. 12). Çalışmalarını daha çok arşivlerde yapan tarihçiler, arşivleri kendilerine ait bir mesleki uygulama laboratuvarı olarak görmüşlerdir (Mykland, 1992, s. 5). Tarihçiler, sürecin doğal bir sonucu olarak, bahsedilen laboratuarlardaki malzemelerin düzenlenmesine yönelik birtakım gözlemler de ortaya koymuşlardır. Bu gözlemler, zaman içinde şekillenerek ve doğrulukları denenerek arşivciliğin teori ve metodolojisine dair temel prensipler halini almıştır (Mykland, 1992, s. 5; Aren, 2001, s. 79).

Kitabet Bürosundan Arşive, Katipten Arşivciye Mesleki Dönüşüm

Michael Cook (1984, s. 13), arşiv hizmetlerinin iyi organize edilmiş bir medeniyetin parçasını oluşturduğunu belirtmektedir. Ernst Posner'in (1972) çalışmasında da eski dünyaya ait bilinçli uygulamaların hakim olduğu arşiv düzenleme prensiplerinin varlığı açıkça görülmektedir. Gerçekten de, iyi örgütlenememiş, düzenli, disiplinli ve iş paylaşımına dayalı bir idari yapılanma gerçekleştirememiş uygarlıklara ait kültürel bir miras söz konusu değildir.

Bu noktada önemli birtakım sorular gündeme gelmektedir: Arşivlerin var olduğu bir yerde arşivcilerin durumu nasıldı? Arşivcilerin nitelikleri, iş tanımları ve eğitimleri nasıl gerçekleşmekteydi? Her şeyden önce, arşivler bugünkü fonksiyonlarına sahip miydi? Bu sorulara cevap bulmak çoğunlukla arşiv tarihiyle ve özellikle de arkeolojik araştırmalarla mümkün olabilmektedir.

İlk arşiv hizmetlerinin görüldüğü eski Önasya medeniyetlerine ait bir arşivci tanımından söz etmek şimdilik mümkün değilse de, arşiv hizmetlerinin iyi örgütlenmiş olduğu kültürlerde arşivciden en azından teorik olarak söz edilebilir. Coğrafyanın birbirine yakın oluşu dolayısıyla, Ortadoğu'da kurulan devlet yönetimlerinde arşiv ve arşivcinin varlığı bilinmektedir. Bu da, daha eski medeniyetlerde arşivcinin varlığına bir işaret olarak görülebilir. Abbasi (749-1258) ve özellikle de Fatımi (909-1171) dönemlerine ilişkin mesleki bilgiler, bu konuda tatminkar veriler sunmaktadır (Kutluoğlu ve Keskin, 2005, s. 387-407). Avrupa'da ise, XVI. yüzyıldan sonra kitabet bürosu ile arşivin birbirinden ayrıldığı görülmektedir (Ottnad, 1986, s. 4). 1550'de Stuttgart'ta yapılan bir düzenleme çalışması iç içe geçmiş olan iki mesleğin ayrılması yönünde verilebilecek güzel bir örnektir. Buradan hareketle, arşiv depolarındaki düzenleme çalışmalarında yer alan ilk personelin kitabet bürosunun çalışanları arasından seçildiği söylenebilir.

Kendi kültürümüzde kitabet bürosu ile arşivin birbirinden ayrılmaya başlaması ancak Tanzimat ve sonrasında gerçekleşmiştir. Modern arşivciliğe geçişte yapılan ilk çalışmalar Sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa döneminin (1845) Maliye Nazırı Safveti Paşa'ya aittir. Bu çalışmalarla evrak öncelikle kaynağına göre ayrılmıştır. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından görevlendirilen Muhsin Efendi'nin çalışması (1847) da, arşivlerdeki düzenleme sırasında katiplerden yararlanıldığını göstermektedir. Seçilen katiplerde aranan en temel özellik ise, büroların

idari işlemleri ve iş süreçleri hakkında bilgi sahibi olmalarıydı. Bu bilgi arşiv işlerinin farklı bir idari birim olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Ayakta Kalışın Öyküsü: Arşiv Okullarının Kurulması

Feodal devletlerin ortadan kalkarak yerlerine güçlü merkezi devletlerin kurulmasıyla birlikte arşivlerin de merkezileşme eğilimine girmesi, tarih biliminin gelişimini büyük ölçüde tamamlaması ve 19. yüzyılda arşivlerin politik yapılanmadan ve siyasi organlardan bağımsız biçimde gelişme göstermesi arşivcilik eğitimine yol açan en önemli etkenler olarak görülmektedir (Leesch, 1986, s. 149).

Arşivlerin var olduğu günden itibaren buralarda arşivci istihdam edildiği düşünülebilir. Ancak çok eski dönemlerin arşivcilerine ait usta–çırak ilişkisinin ötesinde bir eğitimden söz etmemiz şimdilik mümkün gözükmemektedir. İstihdam edilen arşivcilerde aranan şartlara bakarak bir arşivcinin eğitimiyle ilgili bilgiler edinebiliriz. Örneğin Stuttgart'taki düzenleme çalışması sırasında, çalışanlardan, Latince ve Fransızca bilgisi, belgelerin form ve içerik özelliklerini bilmeleri, idari işleyiş ve hukuk eğitimi istenmiştir (Ottnad, 1986, s. 4).

İlk arşiv okulu olarak Avrupa'nın en eski arşiv teorisi kitabının (1571) yazarı olan Jakob von Rammingen'in başında bulunduğu Kitabet Okulu (Registraturenschule) zikredilir (Franz, 1993, s. 73). Rammingen, arşivcinin yaptığı işin bir meslek olduğunu belirttiği eserinde, arşivcinin faaliyet sahaları ve kişisel özellikleri yanında eğitimi konusuna da değinmiştir. Ona göre arşivci, Latince ve dil bilgisine sahip olmalıdır. Rammingen, göreve alınacak arşivcilerin bir sözlü sınavdan geçirilmesini, bununla da belgenin içerik analizi, özeti, belge kabulü ve depoya yerleştirilmesine kadar bir dizi görevin sınanmasını istemektedir (Ottnad, 1986, s. 5, 7-8). Mesleğe giriş sınavında bu tür beceriler sorgulandığına göre, arşivcinin mesleğe girişten önce edinmesi gereken eğitimsel özelliklerin de benzer konuları içermesi gerekmektedir.

Philipp Ernst Spiess (1734-1794) ise, 1777 yılında yazdığı eserinde, Latince (mümkünse diğer yabancı diller), hukuk (özellikle devlet, feodal ve Alman hukuku, kilise hukuku ve medeni hukuk), coğrafya, arma bilimi, nümizmatik, tarihin bütün yardımcı bilimleri, bölgesel tarih, diplomatika ve kançılarya bilgilerini gerekli görmüştür (Brenneke ve Leesch, 1953, s. 46, 50; Papritz, 1998, s. 2-3; Mikoletzky, 1956, s. 311-12).

Bunların yanında, resmi olarak düzenlenen arşiv eğitimi çabaları da dikkate değerdir. Örneğin, Julius Leichtlen (1791-1830), 1816 yılında Karlsruhe Genel Devlet Arşivinde üç aylık bir pratik eğitimden geçirildikten sonra Göttingen ve Heidelberg Üniversitelerinde yardımcı bilimler ve arşivcilik eğitimi almıştır (Leesch, 1986, s. 149).

Bu arada arşivcilik konularının üniversite düzeyinde dikkate alınmaya başlandığı görülmektedir. 1790'lı yılların başlarında Mainz Üniversitesinde arşivcilik öğretimine yönelik özel bir kürsü kurulmuştur (Rukancı, 1998, s. 13). İtalya'da kurulan arşiv okulları ve kuruluş tarihleri ise şöyledir: Bologna (1765), Napoli (1770), Padua (1806), Turin (1820) (Duranti, 1988, s. 347). Bunları Ecole des Chartes (Paris, 1821), Archivalische Unterrichtsinstitut (Münih, 1821), Institut für österreichische Geschichtsforschung (IföG, Viyana, 1854); Floransa (1856); Roma (1884) ve Marburg (1894) arşiv okulları takip etmiştir. İtalya, Fransa ve Almanya'da kurulan bu okulların neredeyse tamamı başlangıçta diplomatika konularına ağırlık vermişlerdir.

Georg August Bachmann da, eserinde (1801), arşivcilik eğitiminin şu konulardan oluşması gerektiğini söylemiştir: Medeni hukuk; imparatorluk tarihi; Alman amme hukuku; feodal hukuk; prenslikler ve taşra tarihi; diplomatika; tarihin yardımcı bilimleri; yabancı dil, özellikle de Fransızca; gerekli bütün konuları ile birlikte devlet ekonomisi (Mikoletzky, 1956, s. 312; Papritz, 1998, s. 3-4). Venedikli arşivci Battagia ise, 1817'de idare ve hukuk tarihini arşivcilik eğitiminin en önemli ögelerinden saymıştır (Duranti, 1993, s. 12).

Tarih ve tarihin yardımcı bilimleri ile hukuk ve dil eğitimine dair konuların programda etkili biçimde sunulmasının amacı, arşivlerden ve arşivciden beklenen görevlerin en iyi şekilde yerine getirilmesini sağlamaktır. Bu konuların eğitim programında yer almasının önemli nedeni olarak şunlar zikredilebilir: Hukuk bilgisi, feodal devletlerin ortadan kalkışıyla ilişkilidir ve feodal hak sahiplerinin haklarının korunmasında arşivlerin rolüne işaret etmektedir. Diplomatika ise Ortaçağ'dan kalma bir konudur ve zamanın belge sahteciliklerine karşı alınmış bir önlemdir. Yabancı dil bilgisi de arşiv belgelerinin yazıldığı dilin, dolayısıyla belgelerin anlaşılmasına dönüktür. Halen Avrupa'nın köklü arşiv eğitim kurumlarında Latince'nin okutulmasının nedeni de budur. Tarih, teşkilat tarihi ve tarihin yardımcı bilimlerinin okutulması ise, yine belgelerin daha iyi anlaşılmasına, belgelerin genetik yapısının korunmasına yöneliktir.

17. yüzyıldan sonra arşivcilerin eğitimi konusunda çok ciddi bir gelişme olmamıştır. Arşivcilerin uzun yıllar üniversite eğitimi almış hukukçulardan oluştuğu görülmektedir (Franz, 1993, s. 73-74). 18. yüzyılda tarihsel kaynak kritiği metodunun ve anlayışının gelişmesi ise, arşivcilerin daha çok üniversite eğitimi almış tarihçilerden oluşmaya başlamasına neden olmuştur. Fransız İhtilali de bir bakıma bu gelişmeyi tetiklemiştir. Bununla birlikte, arşivlerde çalışan hukuk eğitimine sahip kişilerin yerini tarih kökenli kişiler almaya başlamıştır (Enders, 1987, s. 64; Papritz, 1998, s. 4). Bir anlamda arşivler el değiştirmiştir.

Bu değişim süreci, zaman içinde gerçekleşen arşivlere olan toplumsal bakış açısında gelinen noktayı ortaya koymaktadır. Avrupa'da gelişen (romantizm dönemi başta olmak üzere hümanizm, laikleşme, şehir tarihçiliği gibi o zaman önem verilen) bazı akımlar değişen toplumsal bakış

açısını yönlendiren temel etkenlerdir. Avrupa'nın giderek daha demokratik hale gelen yapısı, geçmiş olayların yeniden yapılandırılması, *Romantizm Çağı*'nın etkileriyle geçmişe yönelen toplumsal ve bilimsel ilgi arşiv belgelerine yönelik beklentileri de şekillendirmiştir (Menne-Haritz, 1994, s. 401). Bütün bunlar, spesifik arşivci eğitiminin sürekli olarak yeniden biçimlenmesine yol açmıştır. Bu durum, neredeyse Yakınçağ boyunca üstünlüğünü korumuş olan bir gelişmedir ve en azından çoğunlukla Ortaçağ tarihi uzmanı olan Alman arşivcileri arasında hüküm sürmüştür (Papritz, 1998, s. 4). Gerekli tarihsel yardımcı bilimler konusunda eğitim alarak mesleğe hazırlanmış kişiler, bu süreç sonucunda arşivlerde tercih edilir olmuştur.

Bu arada değişen en önemli anlayış, arşivlerin toplumun kimliğini oluşturduğu anlayışıdır (Enders, 1987, s. 13-14). Bu, 16. yüzyılda Avrupa'nın belli başlı yerlerinde devletlerin merkezileşmesiyle ve bürokratik yapılanmaların güçlenmesiyle ortaya çıkan bir gelişmedir (Burke, 2001, s. 119-120, 139, 141).

Fransız İhtilalinden sonra arşiv belgesinin belgeleme değeri, büyük ölçüde anlamını kaybetmiştir. Bundan böyle kamunun kendini yönetenleri kontrol etmeye dayalı yeni bir hak ve hukuk mekanizması ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, arşivlerin özellikle tarih araştırmalarına yönelik bilimsel amaçlı kullanımı başlamıştır. Fransız İhtilalinden sonra arşivler, hem pratik yönetimsel çalışmalara, hem de kamu yararına ve bilimsel araştırmalara hizmet etmişlerdir.

Tarihçi olan 19. yüzyılın arşivcileri arşiv teorisinin problemleriyle neredeyse hiç ilgilenmemişlerdir. Örneğin Ecole des Chartes'ta arşiv malzemesinin düzenlenmesiyle ilgili ilk ders 1846'da, arşiv kaynaklarıyla ilgili dersler ise 1869'da okutulmaya başlanmıştır (Delmas, 1989, s. 7; Aren, 2001, s. 80). IföG'de ise ilk arşivcilik dersi ancak 1874'te ders programına girebilmiştir (Auer, 1975, s. 146).

20. yüzyılın teknolojik gelişmeleri, arşivsel görev ve faaliyet sahalarının genişlemesi ile meslek tablosunu değiştirmiştir. Bu durum, sadece geleneksel arşivlerde değil, aynı zamanda, yeni ortaya çıkan iş dünyası, parlamento ve medya arşivlerindeki arşivistlerin kurumsal, koruma, teknik, dokümanter veya eğitimsel görevlerle ve kurumlarda biriken yığın halindeki arşiv malzemesinin devralınmasıyla yüzleşmesini gerektirmiştir (Rumschöttel, 1989, s. 190). 1917 yılında Milano Arşiv Okulunda bir profesör olan Giovanni Vittani de, öğrencilere farklı arşivlerde çalışabilmelerini sağlayacak bir eğitimin verilmesi gerektiğini belirterek gelişmelerin farkında olduğunu göstermiştir (Duranti, 1993, s. 16).

Arşiv çalışmaları, İkinci Dünya Savaşından sonra teknik beceriyi zorunlu hale getirmiştir. Teknik ekipman, arşivlerde önemli düzenleme, koruma ve yararlandırma araçları olarak kabul görmüştür. Bu durum, yeni arşiv türlerinin eğitimde dikkate alınmasını da gerektirmiştir. 20. yüzyılın başlarının, özellikle de ikinci yarısının bu gelişmeleri; 19. yüzyılda başlayan tarihçi-arşivci ilişkisinin tartışmaya açılmasına ve zamanla da yok olmasına yol açmıştır.

Arşiv okullarının programları 1950'li/1960'lı yıllara kadar çok az değişikliğe uğramıştır (Rumschöttel, 1989, s. 189-190). Bu sefer eğitim programlarının gözden geçirilmesine yol açan önemli etken teknolojik gelişmeler olmuştur. Arşiv hizmetlerinin değişmesine, bilgi taşıyıcılarının farklılaşmasına ve yeni arşiv türlerinin ortaya çıkmasına neden olan teknolojik gelişmeler, bilgi teknolojilerinin mesleki eğitim konuları arasına girmesini de sağlamıştır.

1970'li yıllardan sonra bilgiyi işleyen mesleklerin eğitim programlarında uyum sağlamaya yönelik uluslararası bir tartışma söz konusudur. Bu tartışma, doğal olarak, arşivcilik mesleğinin eğitimini de etkilemiştir. Arşivcilik sürecin kendisine yüklediği sorumlulukları üstlenmiş görünmektedir. Aslında bu sorumluluklar, bir zorunluluk olarak kabullenilmiştir. Uzun bir süreden beri geleneksel malzeme olan kağıdın dışında yeni bilgi taşıyıcılarıyla ilgilenme zorunluluğu doğmuştur.

Arşivciler, metin, görüntü, ses, grafik ve veriden oluşan karmaşık veri tabanlarıyla ve bu belge gruplarını koruma, düzenleme ve yararlandırma sorunuyla karşılaşmışlardır (Dearstyne, 2001, s. 218). Arşivler bağlı bulundukları organlar veya diğer kurumlarca üretilen bu farklı bilgi taşıyıcılarını gerek kurumsal ve gerekse bilimsel kaygılarla devralmak durumundadır.

Bir yandan bilgi taşıyıcılarının koruma, düzenleme ve erişim sorununun arşiv okullarında tartışılmasını, diğer yandan da idari ve yasal bir sürecin parçası olabilecek farklı bilgi taşıyıcılarının yasal süreçte kabulünü sağlayacak bu durum, gerekli alt yapının da kurulmasını gerektirmektedir. Bu, aslında şu anlama gelmektedir: Arşivcilik Yeniçağ'da tanıştığı hukuk ve sonrasında sahtekârlık sorunu yüzünden yüzleştiği diplomatikanın temel kriterlerini bu defa yeni bir bilgi taşıyıcısına uygulayacaktır. Zira elektronik, manyetik, fotoğrafik ve optik ortamlar kendilerine has fiziksel niteliklere ve içerik özelliklerine sahip olup, bu nitelik ve özellikler söz konusu ortamların idari ve yasal sürecin parçası olduğuna ve güvenilirliğine işaret etmektedir. Dolayısıyla arşivciler, kurumun idari süreçte oluşturduğu ve kullandığı bu tür belgelerin idari ve yasal sorunları karşılama yeterliliğini ve garantisini vermek durumunda kalmışlardır. Bu sorumluluğun aşılmasında, arşiv okulları büyük bir görev üstlenmek zorundadır.

Dış etkenlerin hangi çerçevede geliştiği ve gerçekleştiği burada tartışılması gereken diğer bir konudur. Etkenler, geçmişte, mesleğin özüyle değil, aksine özellikle idari belgelerden ve arşivlerden yararlanma süreciyle ilgiliydi. Bu da, dış etkenlerden başarılı şekilde sıyrılabilmeyi kolaylaştırmıştır. Ancak günümüzde meydana gelen gelişme, enformasyon teknolojileri, bu teknolojilerin sağladığı kolaylıklar ve üretilen yeni bilgi taşıyıcılarıyla ilgilidir. Bu durum, mesleği temelden etkileyen önemli yeniliklerin tartışılmasını gerektirmektedir. Bu tartışma,

arşiv belgesi tanımına yeni bilgi taşıyıcılarının dahil edilmesiyle başlayıp -provenans sisteminin tehlikede olduğunu belirtenlerin aksine- bunlara uygulanabilirliğinin ortaya konulmasıyla devam etmiştir (Dearstyne, 2001, s. 319, 223; Menne-Haritz, 1995, s. 365). Yeni bilgi taşıyıcılarının depolanması, depo şartlarının şekillendirilmesi ve duruma göre önlemlerin alınması bir başka gelişmedir. Eski belge türleriyle birlikte yenilerinin de yönetimi, değerlendirilmesi, arşivlere devri, özellikle de idari belgelerden ve arşivlerden yararlanma konusunda yeni bakış açılarının kazandırılması sürecin diğer etkileridir. O halde, mesleğin bütün konuları ya ilavelerle ağırlaşmış ya da yeni konuların mesleki birikime dahil edilmesi gerekmiştir.

Bütün bu gelişmeler, bir yandan hukuk ve diplomatika derslerini gerekli kılmakta, diğer yandan da enformasyon teknolojileri ve yeni arşiv uygulamalarıyla ilgili derslere yeni başlıkların ilave edilmesini gerektirmektedir. Yeni bilgi taşıyıcılarına dönük telif ve erişim sorunlarının değerlendirilmesi de ele alınması gereken konulardır. Sonuçta arşivciler, kendi mesleki rollerinin bir kısmını artık enformasyon teknolojileri aracılığıyla yürüttükleri gerçeğiyle yüzleşmişlerdir (Aydın, 2003, s. 47).

Arşivlere yukarıda belirtilen yeni belge gruplarının girişiyle birlikte, arşivcilik tekniği ve erişim sistemleri konularında önemli gelişmeler görülmüştür. Belgelerin fiziksel yapıları dolayısıyla yeni tür belgelerden yararlanmak, geleneksel sistemlerle çok zor hatta imkânsız olacağından, yeni erişim sistemlerinin geliştirilmesini gerektirmiştir. Arşive gelen araştırmacıların istekleri ve bu isteklerin değerlendirilmesi de bu yönde etkili olmuştur. Dolayısıyla, arşivlerde kullanılan erişim araçları üzerinde yeniden düşünülmesi ve yeni alternatiflerin sunulması gerekmiştir.

Son dönemde yaşanan teknolojik gelişmeler, meslekte önemli bir zemin kaymasına ve meslek eğitiminde değişime yol açmıştır. Enformasyon teknolojileri, ortak kullanım araçları olmaları nedeniyle, arşivcilik–dokümantasyon–kütüphanecilik meslekleri arasında önce yakınlaşma, ardından da ortak bir eğitim programı oluşturma yönünde tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu durum, şimdilik, ortak eğitim, kısa bir ortak eğitimden sonra branşlaşma ve her alanın bağımsız bir eğitim sürdürmesi şeklinde görülmektedir. Ülkelerin arşiv kültürü ve gelenekleri bu şekillenmede önemli bir rol sahibidir.

Dünyada tek biçimli bir arşivcilik eğitimi söz konusu değildir (Cook, 1984, s. 15, 22-23). Ülkelerin tarihsel geçmişi ve kültürü, sahip oldukları belgelerin türleri, içerikleri ve olayların kaydedilmesinde kullanılan yazı ve yazı dili ile idari yapıları ve gelenekleri, hatta hukuksal sistemleri buna izin vermeyen etkenler olarak sıralanabilir. Söz konusu etkenler ülkelerin arşivcilik eğitimini ve eğitimin konularını sınırlandıran veya şekillendiren önemli farklılıklardır. Bu bağlamda, iki ayrı idari sistem ve alfabe kullanmış bir toplum olarak, ülkemizde hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemi arşiv malzemesinin ve güncel belgelerin arşiv sorunlarını çözmeye yönelik bir eğitim programının uygulanması gerekmektedir. Odabaş'ın (2004: s. 139) ifadesiyle ". . . Osmanlı. . .ve Cumhuriyet dönemi kurumlarının yapıları . . . eğitimde bu tür bir ayrımı zorunlu kılmaktadır." Burada önemli olan eğitim sırasında arşivcilik mesleğinin temel standartlarına programda yer verilmesidir.

Uzun süredir gündemde olan bu gelişmenin arşivcilik eğitimine yeni konular ve perspektifler kazandırdığı açıktır. Dünya tarihinin kendine yüklediği görevlerin izlerini taşıyan arşivcilik mesleği ve eğitimi, bu gelişmelerden payına düşeni hiç kuşkusuz alacaktır. Zira geçmişte karşılaştığı yeni durumların etkisinde kalan ve onlardan izler taşıyan arşivcilik ve eğitimi, bu etkiden ihtiyacı olanı alıp sıyrılmayı başarabilmiştir. Bu sürecin belirgin ve kalıcı etkileri ise mesleğin kazançlarıdır.

Verilen bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, arşivcilik eğitimi uzun bir tarihsel sürecin izlerine sahiptir (Menne-Haritz, 1994, s. 401). İlgili dönemin gelenek ve normlarını anlamaya yardımcı olan hukuk bilgisi, belgelerin form özelliklerini (diplomatika) ve yazıldığı dili (Batı ülkeleri için Latince ve Fransızca, ülkemiz için Arapça ve Farsça) anlama, elle veya eski alfabeyle yazılmış belgeleri yorumlama (paleografya) ve soy araştırmaları (jeneoloji) konuları söz konusu tarihsel izleri açıkça göstermektedir. Bunlar dışında, her tür belgenin düzenlenmesi, korunması ve araştırmaya sunulması ile özellikle elektronik belgelere arşivsel metodların nasıl uygulanacağı konularını içeren temel modern mesleki bilgiler de arşivcilik mesleğinin güncel sorunlarını ve sürecin günümüzdeki konularını ortaya koymaktadır.

Arşivcilik Eğitimi ve Eğitimi Oluşturan Konular

Bilimsel ilkelere uygun arşivcilik eğitimi veren bir okul, iyi eğitilmiş kişilerin mesleğe kazandırılmasını; bilginin talebi karşılayacak düzeyde ve pratiğe uygun biçimde verilmesini bir sorumluluk olarak üzerine almış demektir. Dolayısıyla, iyi örgütlenmiş bir arşivcilik eğitimi, arşivcilik uygulamaları sırasında, belgelerin düzenlenmesiyle anlaşılmasına yarayan ve arşivcilik uygulamalarını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen diğer bütün disiplinleri kapsamalıdır.

Arşivciler, en eski mesleki tanımlarda kendilerine teslim edilen belgeleri veya devlete ait her türlü kaydı korumak ve bunları günün kabul görmüş ilkelerine göre düzenlemekle görevlidir. Belgelerin yönetimsel amaçlı kullanımından da sorumludurlar. Ancak yaşanan siyasal, kültürel ve bilimsel gelişmeler dolayısıyla, arşivlere yönelik bakış açısının gelişmesi arşivcilerin sorumluluklarını ve sahip olmaları gereken özellikleri çeşitlendirmiştir.

Arşivcilik eğitimini oluşturan dersler birtakım gruplara ayrılabilir. Ancak bu işlem, derslerin önem derecelerini göstermez. Zira konulardan birinin eksikliği verilecek hizmeti veya yerine getirilecek görevin başarı derecesini olumsuz etkileyecektir. Bu dersler, temel konular, tarihin

yardımcı bilimleriyle ve diğer disiplinlerle ilişkili konular olarak üç grup altında değerlendirilebilir.

Temel Arşivcilik Konuları

Temel arşivcilik dersleri, konunun özünü oluşturmaktadır. Bunlar, programın oluşturulduğu veya uygulandığı zamana kadarki gelişmeleri olduğu kadar, günün gelişmelerini ve arşivciler ile arşivlerden beklentileri karşılayacak biçimde düzenlenmelidir. Arşivcilikle ilgili konular iki aşamada öğrencilere aktarılabilir: Mesleğe hazırlayıcı dersler ve ileri düzey mesleki konular.

Mesleğe hazırlayıcı dersler: Arşivsel beceriler, arşiv alanında genel bir bilgi birikimini zorunlu kılmaktadır. İşlerin yürütülmesinde yeterli beceriyi okul hayatında edinmemiş olan adayların mesleklerini profesyonelce gerçekleştiremeyeceklerini düşünmek haklı bir yaklaşımdır. Bu dersler, adayların mesleğin mantığını anlamasında ve meslekle ilgili temel bilgiler edinmesinde etkin rol oynarlar. Zaten mesleğe hazırlayıcı derslerin verilmesindeki amacın da uyum sağlamaya ve mesleğin ana çizgilerini vermeye yönelik olması gerekmektedir. Bu çerçevede, arşivcilik tarihi, bilgi kurumları, arşivcilik teori ve uygulamasının tarihi, terminoloji, mesleki literatür bilgisi öğrencilere aktarılmalıdır.

İleri düzey mesleki konular: İleri düzey arşivcilik konuları çeşitli derslerden oluşmaktadır. Bu kategoriler arasında diğerleri lehine veya aleyhine bir tavır sergilenemeyecek ölçüde girift bir ilişki söz konusudur. Bu konular şunlardır:

Belge yönetimi: Belge yönetimi konusu, bilginin hızla artması ve aynı şekilde hızla yok olması yüzünden yaşanan erişim sorunu dolayısıyla önemlidir. Yine bilginin bu özelliklerinden dolayı, sistematik biçimde üretilmesi ve yönetimsel kullanım için hazırlanması gerekmektedir. Belge yönetiminin en zor ve en sorunlu kısmı, kayıtların saklanmasına ya da yok edilmesine neden olan değerlendirme işlemidir. Bu işlem sonucunda belgeler dosya serileri bazında değerlendirilir ve saklama planları oluşturulur.

Elektronik belgeler: Elektronik belgelerin değerlendirilmesi günümüzün önemli konuları arasındaki yerini almıştır. Günümüz kurumları tarafından iş aktiviteleri sırasında bol miktarda üretilmesi dolayısıyla, bu konu ayrı bir ders olarak ele alınmalıdır.

Bu belgeler donanım ve yazılım bağımlıdırlar. Dolayısıyla enformasyon teknolojilerinin değişim yönünü arşive yönelik beklentiler değil, aksine teknolojik ilerlemeler ve ticari düşünceler belirlemektedir (Dearstyne, 2001: s. 219). Konuyu donanım ve yazılım alanında sürekli yeni gelişmelere açık hale getiren bu durum, arşivcileri, teknolojiye dayalı elektronik bilgileri koruma ve gelecekte de erişilebilirliğini sağlama yönünde bir sorumlulukla yüzleştirmiştir. Manyetik, elektronik, optik belgeler, bunların yönetilmesi ve arşivlenmesi sorunu bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu kapsamda değerlendirilmesi gereken konular arasında, otantiklik ve güvenlik sorunları ile erişim ve sürekli değere sahip olanların belirlenmesi de vardır. Bu belgelerin özniteliklerinin değerlendirilmesi ise ele alınması gereken en temel konulardan birini oluşturmaktadır (Kandur, 2004, s. 123-128).

Arşiv yönetimi / Tarihi arşivlerin yönetimi: Bu konunun amacı, bir düzenleme sistemi olan provenansın mantıksal olarak devamlılığının sağlanabilmesi ve belgelere erişim metodlarının başarılı biçimde ortaya konulabilmesidir. Kurumlarca üretilen dosyaların arşivler tarafından teslim alınması ve bunun araştırmaya açık hale getirilmesi konunun en önemli yanını oluşturmaktadır.

Görsel–işitsel belgelerin yönetimi: Ses kayıtları, fotoğraflar ve sesli–hareketli belgeler görsel–işitsel belge grubuna girerler. Günümüzde hemen bütün ülkelerde görsel–işitsel belgeler bulunmakta ve bu belgeler ilgili ülkenin kültürel mirası olarak kabul edilmektedir. Söz konusu belgelerin özellikleri, düzenlenme biçimleri, koruma, erişim ve diğer mesleki uygulamalar konu kapsamında öğretilmelidir.

Arşivcilik mevzuatı: Ülkede geçerli olan arşiv yasaları ve yönetmelikler ile diğer ilişkili mevzuat bu konunun kapsamını oluşturmaktadır. Arşiv kanunları her tür arşiv için açıklayıcı tanımlar ortaya koyarlar. Konu, ayrıca, belgelerin yaşam evrelerinin, imha prosedürlerinin, birim ve kurum arşivleri ile tarihi arşivlere devrinin, gizlilik durumlarının belirlenmesinin ve belgelerden ne zaman ve nasıl yararlanılabileceğinin öğretilmesi açısından da önemlidir. Mevzuat konusu, arşivsel telif hakkı, koleksiyon oluşturma politikalarının kapsamı, bilgi edinme özgürlüğü gibi düzenlemeleri de kapsamalıdır.

Arşivlerin ulusal kültüre ve eğitime katkıları: Arşivciler, çeşitli nedenlerle arşive gelemeyen kesimlerin arşivlere girişlerini ve arşivler hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlayabilir. Söz konusu ders, kamunun arşivden nasıl yararlanabileceği üzerine yoğunlaşmalıdır. Bunu yapabilmek için, öncelikle hedef kitlenin nasıl belirleneceği öğretilmelidir. Bu kitlelerden biri öğrencilerdir. Dolayısıyla, okul yönetimleriyle planlı bir çalışmanın nasıl yapılabileceği ve öğrencilerin arşivler hakkında nasıl bilgilendirilebilecekleri ele alınmalıdır. Arşiv ile okul yönetimi arasında kurulacak iyi bir ilişki, öğrencilere arşivlerin ne amaçla ve nasıl kullanabileceğini öğretebilir. Ayrıca, çeşitli gruplardan yetişkinlerin buradan nasıl yararlanabilecekleri de ders içeriğine dahil edilmelidir. Hangi alan(lar)da kurs düzenlenebileceği ve gezi yapılabileceği, hangi aktüel veya toplumsal konularda sergi açılabileceği, toplantılar düzenlenebileceği ve bunların nasıl organize edilebileceği öğrencilere aktarılmalıdır. Bu etkinlikler, sonuçta, arşivler hakkında ilgi ve bilgi düzeyini artıracak, daha geniş bir kitlenin arşivlerden yararlanmasını sağlayacaktır.

Arşiv binaları ve araç-gereçleri: Bu dersin kapsamı, sadece bir arşiv binasının mimari özelliklerinin verildiği bilgilerle

sınırlı olmamalı, aynı zamanda bir arşiv binasında kullanılması olası olan araç–gereçler de ders kapsamında incelenmelidir.

Araştırma araçları: Arşivler, varlık nedenlerinden biri olan araştırma hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için, araştırmacılara bilgi sunan araştırma araçları üretirler. Bu da, öncelikle belgelerin tanımlanmasını gerektirmektedir. Araştırmacıların bilgiyi nasıl aradıkları, belgelere yönelmede özet veya detaylı analiz yöntemlerinden hangisini arzuladıkları davranışı üzerine kurulacak olan bu çalışma, araştırmacıların kendileri için yararlı olacağına inandıkları belli belgelere yönelmelerini sağlar. Bu kapsamda, iç (kurum içi yararlanmaya dönük araştırma araçları, geçici araştırma araçları olarak kullanılabilecek olan sağlama dokümanları ve ön listeler, envanterler, fiş katalogları ile bilgisayar tabanlı dahili veri tabanları) ve dış (giriş ve tanıtıma yönelik bilgi içeren kitapçıklar, özet rehberler, belli konular veya belgelere yönelik araştırma araçları ve bilgisayar destekli bölgesel veya ulusal veritabanları) araştırma araçları incelenmelidir (Dearstyne, 2001, s. 139-145). Konu, erişimi sınırlandırılmış belgelerin durumu ve bunun erişim araçları üzerine nasıl yansıtılması gerektiği konusuna da açıklık kazandırmalıdır.

Araştırma hizmetleri ve yöntemleri*:* Bu ders, araştırmacılara çalışmalarında yardımı amaç edinerek, bir araştırmanın nasıl yürütülebileceği, yönlendirilebileceği ve araştırmacılarla nasıl iletişim kurulabileceği konularını açıklamalıdır. Erişim konusunun sınırları burada ele alınabilecek diğer bir konudur.

Konservasyon ve restorasyon teknikleri: Arşivler, yakın geçmişin kayıtlarını olduğu kadar geçmişin belgelerini de daha uzun yıllar korumakla yükümlüdürler. Bundan dolayı arşivci, her tür belge grubunun en iyi nasıl korunabileceğini, neden dolayı zarar gördüğünü ve nasıl iyileştirilmesi gerektiğini belirleyebilecek bilgi birikimine ihtiyaç duymaktadır.

Enformasyon teknolojisi: Enformasyon teknolojisi üç ana gruba ayrılabilir: Reprografi, enformatik ve telekomünikasyon. Günümüzde arşiv hizmetlerinde sıkça kullanım ve hizmet kalitesini yükseltme gereği dolayısıyla, bu konuların ayrıntılı işlenmesinde yarar vardır. Reprografi, bilginin yönetimsel ve bilimsel amaçlı olarak baskı, fotokopi ve mikroform gibi şekillerde çoğaltılmasını; enformatik, bilgisayarların çeşitli arşivsel amaçlara yönelik kullanılmasını, dijital ve metne dayalı olarak bilginin işlenmesini; telekomünikasyon ise her türlü iletişimi ifade etmektedir. Gittikçe farklılaşan çoğaltma tekniklerinin yarar ve zararları yine bu ders kapsamında incelenmelidir. Programda önemle yer ayrılması gereken konulardan birini de, her türlü arşivsel hizmetlerin eksiksiz, kapsamlı ve hızlı bir şekilde verilmesini sağlayan bilgisayar teknolojisinin arşivlerde uygulanması oluşturmaktadır. İçerik olarak oldukça geniş bir açılıma sahip olan bu konu, bilgisayarların kullanımı, basit ihtiyaçlar düzeyinde programlama, Internet ve web sayfası tasarımı, belge ve görüntü işleme, veri tabanları ve araştırma araçlarının hazırlanması konularını kapsamalıdır. İletişim teknolojilerinin türleri ve arşiv hizmetlerinde bu araçlardan hangi amaçla yararlanılacağı yine ele alınması gereken diğer konulardır.

Tarihin Yardımcı Bilimleri

Tarihin yardımcı bilimleriyle ilgili konuların arşiv eğitiminde ele alınması ülkeye göre değişmektedir. Bunun nedeni, her ülkenin kendine has bir kültürel miras ve geleneğe sahip olmasıdır. Bu alan soy araştırmaları, nümizmatik ve ölçü bilimi vb. gibi derslerden oluşmakla birlikte, burada, sadece paleografya ve diplomatika ile devletin tarihi ve güncel teşkilat yapısı üzerinde durulacaktır.

Paleografya ve diplomatika: Yardımcı bilimler, tarihin alt bilim dalları arasında olmakla birlikte, arşivciliğin konuları arasında da yer almaktadır. Köklü devlet geleneğine sahip ve bunlara dayalı olarak geçmişte birçok belge üretmiş olan her toplum bu konuların öğretilmesine ihtiyaç duymaktadır. Feodal kurumlara sahip olan Avrupa'da dönemin belgelerinin anlaşılmasına yardımcı olan bu konuların arşiv okullarındaki önemi bundan kaynaklanmaktadır. Ülkemiz için de paleografya ve diplomatika bilimi ve bunların uygulamalı eğitimi önemli yer tutmalıdır. Özellikle tarihi arşivlerin depolarında korunan belgelerin okunup–anlaşılmasında, düzenlenmesinde ve araştırmacıya sunulmasında bu derslerin büyük rolü bulunmaktadır. Devletin güncel evrakı üzerine yoğunlaşan bir diplomatika dersi de belgelerin anlaşılmasında ve düzenlenmesinde önemli katkılar sağlayacaktır. Paleografya dersleri ise, ülkemizde başlangıç düzeyinde bir Osmanlıca okuma becerisinin kazandırılmasıyla başlatılabilir. İleri düzey paleografya dersleri bütün yazı çeşitlerinin rahatlıkla okunmasını sağlamalıdır.

Teşkilat tarihi ve devletin güncel teşkilat yapısı: Bu konu, ülkenin eski kurumlarının tarihi ve yapıları ile ülkenin güncel teşkilat yapısını ele almalıdır.

Teşkilat tarihi: Düzenleme sırasında, belgelerin üretildiği kurumların örgüt yapıları dikkate alınmaktadır. Bu durum, belgelerin organik bağı ve bu bağı oluşturan fonksiyonlar açısından önemlidir. Provenans sistemi de temelde bu organik bağ üzerine kurulmuştur. Osmanlı kurumlarına yönelik bir dersin verilmesi tarihi belgelerin düzenlenmesi konusuna yardımcı olacaktır.

Devletin güncel teşkilat yapısı: Düzenleme sırasında, belgelerin organik bağı ve hangi fonksiyon doğrultusunda üretildiği bilgilerine ihtiyaç duyulur. Devletin güncel kurumsal yapısı günümüz kamusal belgelerin düzenlenmesini kolaylaştırmakta, kamusal fonların arşivlerde sağlıklı biçimde korunmasını sağlamaktadır.

Diğer Bilim Dallarıyla İlgili Konular

Arşivcilik eğitiminde, arşivcilik konularının dışında azımsanmayacak sayıda başka konulara da yer verilmektedir. Bu konular arşivcilik uygulamalarının dayandığı temel ilkelere yardımcı olmak amacıyla programa dahil edilmiştir. Bir arşivcilik eğitimi, Türkiye gibi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü çatısı altında yürütülüyorsa, bu konular kütüphanecilik ve dokümantasyon bilimlerinin ihtiyaçlarını da kapsayacak biçimde şekillendirilmelidir. Bağımsız bir eğitim söz konusuysa, bir kurumun kütüphane malzemesine de sahip olacağı ve bunlar için personel istihdam etmenin ekonomik olmayacağı gerçeğinden hareketle, kütüphanecilik ve dokümantasyon bilimlerinin temel ilke ve teorisi yanında uygulamalarının da ayrı konular altında incelenmesi gerekmektedir.

Disiplinler arası bir konu bütünlüğü (geçmişin izlerini de içinde barındıran) arşivlerin amacı ve verilen hizmetin doğasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde tarih, yönetim bilimi ve yönetim enformatiği ile kütüphanecilik, dokümantasyon ve diğer disiplinler arasında sıkı bir ilişki kurulması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu sıkı ilişkinin ve konusal kesişme alanlarının giderek daha da artacağına kuşku yoktur. Buna karşın, bilimlerin bağımsızlığı veya aralarındaki işbirliği bir arşivcilik eğitiminin yapısına ters düşmemektedir (Rumschöttel, 2001, s. 19). Burada önemli olan, bilimsel metodların ve konuların birbirinin içine geçirilerek yürütülmesi tehlikesinden kaçınmak ve öğrencilerin mantık karmaşasına düşmesine engelleyecek sorumluluk duygusu içinde hareket etmektir. Bu, aynı zamanda, ortak bir yaşam ilişkisinin çerçevesine saygı demektir. Bu başlık altında yer alabilecek derslerden bazıları aşağıda listelenmektedir.

Kamu hukuku: Arşivciler, genel olarak, kamuda çalışacakları dikkate alınarak, temel hukuk bilgisi ile kamu hukukunun temel ilkeleri konularında eğitilmelidir.

İşletme: Arşiv de bir organizasyondur ve arşivlerin yönetimini üstlenecek kişilerin yönetim bilgisine ihtiyacı vardır. Bir arşiv, bir örgüt olmasının gereği olarak, sadece personele ve bir bütçeye değil, aynı zamanda belli bir iş yüküne de sahiptir. Yönetim metodları, planlama, bütçe yönetimi, kamu maliyesi, personel yönetimi, materyal yönetimi, işletme yönetimi bu konu kapsamında ele alınabilir.

İstatistik: Bir arşivci, istatistik raporlarını anlayacak ve temel istatistik metodlarını bilecek kadar istatistik bilgisine sahip olmalıdır. Bu konunun gerekliliği günümüz belgelerinin değerlendirilişi sırasında daha belirgin biçimde anlaşılmaktadır.

Filoloji: Birçok ülke, eskiden konuştuğu veya bürokrasisinde kullandığı dilleri geçmişte ürettiği belgelerine yansıtmıştır. Bu eski dillerin ilgili ülkenin arşivcilik eğitimi veren kurumlarında öğretilmesi gerekmektedir. Söz konusu diller Avrupa ülkelerinin neredeyse tamamında Latince, işgal altında veya kültürel etki altında yaşamış olanlar açısından Fransızca veya baskın kültürün dili, Türkiye için de Arapça ve Farsçadır. Eski belgelerin daha iyi anlaşılıp değerlendirilmesi bu bilgilerin edinilmesine bağlıdır. Ülkemizde bu dillerin öğretimi, temel dil kurallarının bilinmesini ve sözlük yardımı olmaksızın bir metinde bulunan yabancı kelimelerin belirlenip anlaşılmasını sağlayabilmelidir.

Bundan başka, bir yabancı dil de öğretilmelidir. Eğitim sırasında verilmesi gereken yabancı dil, bir arşivciye uluslararası düzeyde mesleki bağlantı kurabilme imkânı sunabilmelidir. Diğer yandan yeni mesleki ve teknik gelişmelerin geldiği düzeyi anlamakta büyük kolaylık sağlayacak olan bir yabancı dilin dikkate alınması, sürekli öğrenmenin yolunu açık tutacaktır. Bu nedenle, eğitimi verilecek olan dilin güncel ve geçerli bir dünya dili olması gerekmektedir.

Stajlar ve Diğer Uygulamalarla Eğitimin Desteklenmesi

Arşivciliğin sadece teorik değil, aynı zamanda uygulamalı bir bilim dalı oluşu, staj uygulamalarını gerekli kılmaktadır. Bundan dolayı, mesleği öğretmeye yönelik teoriden oluşan bütün çabalar, arşivcilik eğitiminde tek başına yeterli değildir. Diğer yandan öğrenciler, bütün bir eğitim süresi boyunca öğrendikleri teorik bilgilerin meslek hayatında uygulanabilirliğini stajlarla test etmektedirler.

Seçmeli Derslerle Programın Genişletilmesi

Ders programlarında seçmeli derslerin yer alması, öğrencilere ilgi alanlarına göre alternatif sunacaktır. Diğer yandan bu dersler, uzmanlaşmanın yolunu açan bir etkiye de sahiptir. Bu seçmeli derslerle birlikte öğrenciler, nasıl bir arşivde veya kurumda çalışacaklarını bir anlamda üstü kapalı ifade etme fırsatını bulurlar.

Eğitimde Sürekliliğin Sağlanması

Arşivsel faaliyetlerin sürdürüldüğü kurumlar, mesleki ve teknik bilgi ve becerilerin yenilenmesi ve sürekli olarak artırılması fırsatını vermeyebilir. Mesleki bilginin yenilenmesi ise, arşiv kurumlarında düzenlenecek olan hizmet içi eğitim ile meslek okulları ve dernekleri tarafından düzenlenecek kurs veya bilimsel toplantılar yoluyla gerçekleştirilebilir.

Sonuç ve Öneriler

Arşivcilikteki ve arşivcilik eğitimi ders programlarındaki değişim, belge türlerinin çeşitlenmesine, belge yığınlarının artmasına ve siyasal, bilimsel, hukuksal ve yönetimsel beklentilere paralel olarak yaşanmıştır. Yeni belge türlerinin üretimi, işlenmesi ve kullanımı, bu tür belgeleri üretenlerin davranışlarını etkilediği gibi, kullanıcı durumundakilerin arşivlerden beklentilerini ve bunlardan

yararlanma biçimini de değiştirmiştir. Böylelikle arşivcilik, uzun yıllar sahip olduğu idari bir faaliyet kimliğinden sıyrılarak modern bir meslek niteliğine kavuşmuş, eğitimi de personelin her tür arşivde çalışabileceği biçimde genişletilmiştir. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında, belge yönetimi ve ayıklama–imha konusu ile teknolojik gelişmelere paralel olarak enformasyon teknolojilerinin programa alınması kaçınılmaz olmuştur. Yine koruma, kullandırma, erişim araçları ve araştırma hizmetleri derslerde kendine güçlü bir yer bulmuştur. Buna göre çağdaş arşivcilik eğitiminin temelinde enformasyon devriminin yatmakta olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak şu değerlendirmelerde bulunulabilir:

- Ortaçağ ve Yeniçağ boyunca görülen siyasal, toplumsal ve bilimsel gelişmeler arşivciliğin yükselişinde önemli bir pay sahibidir.
- İlk arşivcilik okulları, daha çok paleografya ve diplomatika okulları niteliğindedir.
- Fransız Devrimi ve sonrasında yaşanan gelişmeler sonucunda arşivcilik eğitimi de kendi kurumsallaşmasını başarmıştır.
- 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren bilimsel gelişimini tamamlayan arşivcilik eğitim konularını da yeniden düzenlemiş ve geliştirmiştir.
- Özellikle İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan teknolojik gelişmeler, arşiv malzemesindeki hızlı çeşitlenme ve sayısal artış eğitim programlarının gözden geçirilmesinde etkili olmuştur.
- Bu gelişmelerle birlikte arşivcilik güncel belgelerin düzenlenmesi işini de üstlenmiş ve belgelerin düzenlenmesi için arşive teslimi beklenmemiştir.
- Tarihsel mirasa sahip ülkelerde arşivcilik eğitiminin tarih ve kültürle ilişkisi sürdürülmüştür.
- Yeni belge türlerinin sürekli artışı dolayısıyla arşivcilik eğitimi teknik konularla desteklenmiştir.
- Arşivcilik eğitiminin; arşiv malzemesinin devralınmasını, düzenlenmesini, korunmasını, ayıklanmasını ve yararlandırmayı doğrudan etkileyen ve bunları yapmada yararlanılacak diğer bilimsel konulardan oluşması gerekmektedir.
- Eğitimin güçlü bir pratik eğitimle bütünleştirilmesi ve teorik bilginin deneyimlerle pekiştirilmesi gerekmektedir.
- Eğitim hem devlet ve hem de özel sektörün ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde düzenlenmelidir.
- Hizmet içi eğitim ve bilimsel toplantılarla eğitim sürekli hale getirilmelidir.
- Eğitim programında değişen rollere bağlı olarak kullanıcı ihtiyaçlarına ve taleplerine daha fazla yer vermek gerekmektedir.
- Yaşanan teknolojik ve toplumsal gelişmeler, arşivcinin mesleki alt yapı ve becerilerinde, örgüt içindeki konumu ve ilişkilerinde, hatta yönetimsel beceriler kazanmasında önemli bir rol değişimi içine girmesini sağlamıştır.
- Eğitimde yakın bilim dallarıyla iletişim, bütün konuların birleştirilmesi eğilimine neden olmamalıdır.
- Disiplinler arası yakınlaşma ürkülecek bir gelişme değil, aksine meslek için bir açılımdır.

Kaynakça

Aren, T. (2001). Arşivciliğin gelişimi ve arşivci yetiştirilmesi. *Arşiv Araştırmaları Dergisi*, *3*, 81-94.

Auer, L. (1975). Archive und Geschichtswissenschaft in Österreich. *Archives et Bibliotheques de Belgique (Archief- en Bibliotheekwezen in Belgie), 46*, 144-148.

Aydın, C. (2003). *Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler ışığında arşivcinin değişen rolü.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Brenneke, A.W. ve Leesch, W. (1953). *Archivkunde: Ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des europäischen Archivwesens*. Leipzig: Koehler & Amelang.

Burke, P. (2001). *Bilginin toplumsal tarihi* (M. Tunçay, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Cook, M. (1984). Arşivcilerin eğitimine çağdaş yaklaşımlar (İ. Erünsal, Çev.). J. Baysal (Yay. haz.), *Günümüzde arşiv yönetimi meslek eğitiminin temelleri* içinde (s. 13-24). İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi.

Dearstyne, B.W. (2001). *Arşivsel girişim. Modern arşivcilik ilkeleri, uygulamaları ve yönetim teknikleri* (M. Akbulut ve A. İcimsoy, Çev.). İstanbul.

Delmas, B. (1989). L'Ecole des chartes et l'Enseignement de l'Archivistique. W.A. Eckhardt (Ed.), *Wissenschaftliche Archivarsausbildung in Europa: Marburger Vorträge* içinde (s. 7-13). Marburg: Archivschule Marburg–Institut für Archivwissenschaft.

Duranti, L. (1988). Education and the role of the archivists in Italy. *American Archivist*, *51*, 346-355.

Duranti, L. (1993). The archival body of knowledge: Archival theory, method, and practice, and graduate and continuing education. *Journal of Education for Library and Information Science*, *34,* 8-24.

Enders, G. (1987). Probleme der Archivgeschichte und der Archivgeschichtsschreibung: Ein historischer Überblick. *Archivmitteilungen*, *37*, 63-67.

Franz, E.G. (1993). *Einführung in die Archivkunde.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Kandur, H. (2004). Elektronik belgelerin özniteliklerinin elektronik belge yönetimi açısından incelenmesi. M. Yalvaç ve B.K. Ataman (Yay. haz.), *Aysel Yontar Armağanı* içinde (s. 121-131). İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi.

Kutluoğlu, M.H. ve Keskin, İ. (2005). Ortaçağ İslam dünyasında arşivcilik: Fatımi dönemi arşivciliğine ve arşivcilik uygulamalarına dair bir değerlendirme. *Türk Kütüphaneciliği, 19*, 387-407.

Leesch, W. (1986). Zur Geschichte der Archivarsausbildung. *Der Archivar*, *39*, 219-254.

Menne-Haritz, A. (1994). Archival training in Germany: A balance between specialization in historical research and administrative needs. *American Archivist*, *57*, 400-408.

Menne-Haritz, A. (1995). Archivausbildung: Professionalisierung statt harmonisierung. T. Seeger (Ed.), *Aspekte der*

Professionalisierung des Berufsfelds Information içinde (s. 361-375). Konstanz: Univesitätsverlag.

Mikoletzky, H.L. (1956). Archivschulen. *Der Archivar, 9*, 311-318.

Mykland, L. (1992). Arşivcilikte bütünlük ve muhafaza (N. Olsa, Çev.). *XII. Milletlerarası Arşiv Kongresi, 6-11 Eylül 1992, Montreal, Sunulan Tebliğler – II* içinde (s. 1-12). Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Odabaş, H. (2004). Türkiye'de arşivcilik eğitimi. D. Atılgan (Yay. haz.), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü'nün kuruluşunun 50. yılına armağan* içinde (s. 138-149). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.

Ottnad, B. (1986). Das Berufsbild des Archivars vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart. G. Richter (Ed.), *Aus der Arbeit des Archivars: Festschrift für Eberhard Gönner* içinde (s. 1-22). Stuttgart: Staatliche Archivverwaltung Baden-Württemberg.

Papritz, J. (1998). *Archivwissenschaft* (Zweite ed.). Bd. 2, Marburg: Archivschule Marburg–Institut für Archivwissenschaft.

Posner, E. (1972). *Archives in the ancient world*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Rukancı, F. (1998). *Türkiye'de arşivcilik eğitimi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Rumschöttel, H. (1989). Zur Aus– und Weiterbildung der Archivare in der Bundesrepublik Deutschland. *Aus der Arbeit der Archive* içinde (s. 187-200). Boppard am Rhein.

Rumschöttel, H. (2001). Die Entwicklung der Archivwissenschaft als wissenschaftliche Disziplin. *Archivalische Zeitschrift, 83*, 1-22.

Schockenhoff, V. (1997). Integration oder isolation? Wie soll die archivarsausbildung in der zukunft gestaltet werden? *Der Archivar, 50*, 723-734.

Schockenhoff, V. (2003). Entegrasyon veya izolasyon: Gelecekte arşivcilik eğitimi nasıl yapılandırılmalı? (İ. Keskin, Çev.). *Türk Kütüphaneciliği*, *17*, 167-178.

Google Scholar ve Scirus Arama Motorlarında Türkçe Anahtar Sözcüklerle Yapılan Aramalar Üzerine Bir Değerlendirme*

An Evaluation of Google Scholar and Scirus Search Engines Using Turkish Search Queries*

Seda Kesen, Canan Şenol ve **Zehra Yanar**

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara.
{seda.kesen, canansenol, zehrayanar}@gmail.com

Öz: Bilgi miktarının hızla arttığı Internet'te, farklı dillerde yaratılmış belgelerdeki bilgilere erişmek için arama motorları kullanılmaktadır. Bu çalışmanın amacı açık erişim bilgi kaynaklarına erişim sağlayan Google Scholar ve Scirus arama motorlarının özel Türkçe karakterleri (ç, ğ, ı, ö, ş, ü) doğru görüntüleyip görüntülemediklerini saptamak ve bu arama motorlarını erişilen belge sayısı yönünden değerlendirmektir. Her iki arama motorunda da özel karakterler alfabeye uygun olarak görüntülenmiş, fakat Türkçe karakterler farklı yorumlanmıştır. Bu farklılıklar bilgi erişim açısından büyük sorunları da beraberinde getirmektedir. Türkçe açık erişim kaynaklarının üst verileri (metadata) Türkçe özel karakterlere uygun bir şekilde oluşturulmalı ve arama motorları Türkçe karakterleri destekleyecek biçimde geliştirilmelidir.

Anahtar sözcükler: Bilgi erişim, arama motorları, Google Scholar, Scirus, Türkçe, özel karakterler

Abstract: Due to the rapid growth of information on the Internet, search engines are used to getting information included in documents created in different languages. This paper aims to find out if the two search engines providing access to Open Access information sources, Google Scholar and Scirus, display the search results appropriately for special Turkish characters (ç, ğ, ı, ö, ş, ü) and to evaluate them on the basis of the total number of retrieved documents. Both search engines displayed the Turkish special characters correctly, but the search results differed. These differences create information retrieval problems for Turkish queries. Metadata of the Open Access Turkish information sources should be created using special Turkish characters and search engines should be developed to support them.

Keywords: Information retrieval, search engines, Google Scholar, Scirus, Turkish language, special characters

Giriş

Büyük miktarda bilgi barındıran World Wide Web'de, gereksinim duyulan bilgiye erişim sağlanması önemli bir sorundur. Arama motorları ağ üzerinde dizinledikleri kaynakları kullanıcı sorguları doğrultusunda çok kısa bir sürede tarayarak sonuçları ekrana getirmektedir. Gereksinim duyulan ilgili kaynağa hızlı ve doğru bir şekilde ulaşmak zorunlu hale gelmekte, bu da "bilgi erişim" kavramını ortaya çıkarmaktadır.

Bilgi erişim terimi belgeye ya da belgeyi temsil eden bir grup bilgiye ulaşabilme kapasitesine sahip bir sistemi tanımlamak için kullanılır (Lancaster ve Fayen, 1973). Bilgi erişim bilgi kaynaklarının temsil edilmesi (representation), depolanması, düzenlenmesi ve bilgi kaynaklarına erişim sağlanması ile ilgili bir kavramdır (Salton ve McGill, 1983).

Bir bilgi erişim sisteminin temel işlevi dermedeki ilgili belgelerin tümüne erişmek, ilgili olmayanları da ayıklamaktır. İdeal bir bilgi erişim sistemi ilgili belgelerin tümüne ve salt ilgili belgelere erişim sağlamalıdır (Tonta, 1995). Bilgi erişim sistemleri bilgi gereksinimini ifade eden sorguları alıp, dosya ve kayıtları işleyerek bazı belirli dosya ve kayıtları sorgulara karşılık olarak getiren sistemlerdir. Belirli kayıtların seçilmesi, sorgu ile kayıtlar arasındaki benzerliklerden faydalanılarak gerçekleştirilen bir işlemdir (Salton, 1989).

Bilgi erişim sistemleri bilgileri analiz etmek üzere tasarlanır, bilgi kaynaklarını işleme tabi tutar ve kullanıcıların isteğine karşılık gelen kaynakları sunar

* En İyi Öğrenci Bildirisi Birincilik Ödülü / Winner of the Best Student Paper Award, First Place.

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

(Chowdhury, 2004). Bilgi erişim sistemleri nesnel (objective) ve öznel (subjective) terimleri içerir. Nesnel terimler anlamsal içeriğin dışındadır. Bu terimler yazar adı, kaynağın adresi (URL) ve yayın tarihi gibi tartışma kabul etmeyen alanları içerir. Öznel terimler ise dokümanın konusunu yansıtmak üzere kullanılır. Bir dokümanın konusu ya da bunu tanımlamak için kullanılacak terimler üzerinde anlaşma olmayabilir (Gudivada, Raghavan, Groksy ve Kasanagottu, 1997).

Arama motorları web üzerinde aranılan bilgilere ulaşmayı sağlayan bilgisayar yazılımlarıdır. Arama motorları bilgi erişim sistemlerini temel alır.

Web üzerinde ilgili kaynaklara ulaşmanın bir yolu web robotu (wanderer, worm, walker, spider veya knowbot) olarak bilinen yazılımlar kullanmaktır. Bu yazılımlar bir sorguyu alıp ilgili belgeleri bulmak için sistematik bir biçimde ağı tarayıp buldukları her belge için ilgililik değerini hesaplar ve ilgililik sırasına göre bir sonuç ekranı sunarlar (Gudivada, Raghavan, Groksy ve Kasanagottu, 1997).

Arama motorları üç önemli olanak sağlar. Bunlar:

- Araştırmacının arama yaptığı evrendeki web sayfalarını biraraya toplar ve ilgili sayfalara eriştirir.
- Web sayfalarının içeriğini web üzerinde temsil eder.
- Erişim algoritması kullanarak arama sorgularıyla ilgili belgelere erişir ve araştırmacıya sunar (Gordon ve Pathak, 1999).

Arama motorları farklı dillerde pek çok kaynağı dizinlemektedir. 2002 yılında yapılan bir araştırmada Internet üzerinde yer alan belgelerin %72'sinin İngilizce, %7'sinin Almanca, %6'sının Japonca, %3'ünün ise Fransızca olduğu görülmüştür (OCLC, 2002). Ancak 2004 yılına gelindiğinde İngilizce kaynakların oranı neredeyse yarı yarıya (%38,3) düşmüş, Çince (%11,2), Japonca (%10) gibi diğer dillerdeki kaynakların oranı hızla yükselmeye başlamıştır. 2002 ve 2004 yıllarında Internet'te dil kullanım oranları Şekil 1'de verilmektedir (Translate, 2005).

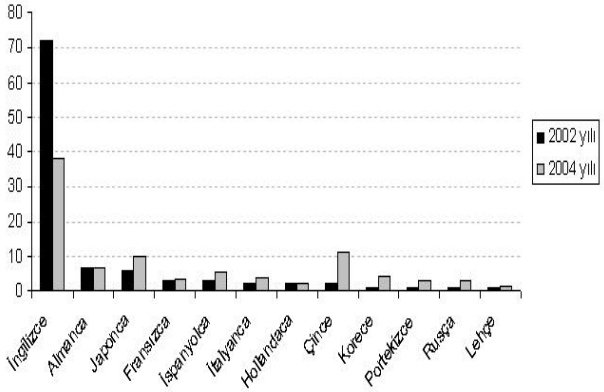

Şekil 1. 2002 ve 2004 yıllarında Internet'te dil kullanım oranları (OCLC, 2002; Translate, 2005)

İki yıl içerisinde Web'de İngilizce kullanımı büyük bir düşüş gösterirken, başta Çince olmak üzere Uzak Doğu dillerinde bu oran artmıştır. Web'de erişim İngilizce odaklıyken zamanla çoklu dilde erişim artmıştır. Ülkeler anadilde erişime yönelmişlerdir.

Türkçe ise bu listelerde 2004–2005 yılında yapılan bir araştırmaya göre %0,7 oranıyla 16. sırada yer almıştır (Translate, 2005).

Önceki Çalışmalar

Kullanıcıların arama motorlarından etkin bir şekilde bilgi erişim sağlamaları için yapılan analiz çalışmaları arama motorlarının zayıf ve güçlü yönlerini tespit etmek için gereklidir. Bu tür çalışmalar arama motorlarının geliştirilmesi ve iyileştirilmesi için önemli bir adımdır.

Arama motorlarının performanslarına dair yapılan çalışmalar aşağıda özetlenmektedir.

Bir tez çalışmasında AltaVista, Excite, HotBot, Infoseek ve Northern Light arama motorlarının anma ve duyarlık açısından bilgi erişim performansları incelenmiş, ortalama duyarlık değerleri (yaklaşık %50) açısından adı geçen arama motorları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür (Soydal, 2000). Ortalama anma değerlerinin ise %14 ile %31 arasında değiştiği gözlenmiştir.

Google Scholar ve Scirus arama motorları çeşitli yönlerden (indeksledikleri belge sayısı, kullanıcılara sundukları tarama seçenekleri, vd.) birbiriyle karşılaştırılmış, Scirus'ın pek çok özellik bakımından Google Scholar'dan daha üstün olduğu görülmüştür (Notess, 2005).

Bilimsel bilgiye erişimde arama motorlarının getirdiği yenilikler, yapılan karşılaştırmalı bir çalışma çerçevesinde değerlendirilmiştir (Felter, 2005). Scirus'ın sahip olduğu kurumsal kaynaklarla, kullanıcının aşina olduğu Google Scholar yapısının bütünleştirilmesi savunulmuş; bu sayede araştırmacılara faydalı olunacağı görüşü öne sürülmüştür.

Google Scholar, PubMed ve Scirus'un ele alındığı bir çalışmada Google Scholar ve PubMed karşılaştırılırken Google Scholar'a alternatif olarak Scirus önerilmiştir (Giustini ve Barsky, 2005). Scirus, Google Scholar'dan farklı olarak erişilen belgelerin yer aldığı kaynağı da (ScienceDirect, BioMedCentral, Beilstein) listelemektedir. Sricus'da konu kategorilerinin belirlenebilmesi bu arama motoruna esneklik sağlayarak ve kullanıcılara isteğe göre düzenleme imkânı sunarak duyarlık oranını artırmaktadır.

2005 yılında yapılan bir çalışmada Çin'e ait iki arama motoru (Baidu ve Sohu) ile Google ve AllTheWeb'in Çince sorguları nasıl algıladıkları karşılaştırılmıştır (Moukdad ve Cui, 2005). Çalışmada önce Çince'nin özellikleri tanıtılmış, daha sonra araştırma metodu tanımlanmıştır. Araştırma ölçütleri kelime bölümlendirilmesi, erişilen doküman sayısı, Çince karakterlerin kimliklendirilmesi ve doğru görüntülenmesi olarak belirlenmiştir. Dört arama motoruna yönlendirilen sorgular isim, fiil, sıfat gibi kelime özelliklerine göre

sınıflandırılmış ve sonuçlar karşılaştırılmıştır. Çince arama motorlarının kelime bölümlendirmesi, erişilen doküman sayısı ve karakterlerin görüntülenmesi konusunda daha üstün bir performans sergiledikleri görülmüştür.

Bir diğer çalışmada ise Rusça, Fransızca, Macarca ve İbranice'nin Web'de kullanımı araştırılmıştır (Bar-Ilan ve Gutman, 2005). Bu çalışmada İngilizce olmayan diller için arama motorlarının kapasitesi ölçülmüştür. Çalışma kapsamına üç genel arama motoru (AltaVista, FAST ve Google) ile bazı yerel arama motorları alınmıştır. Sorguların çoğunda genel arama motorları İngilizce olmayan dillerdeki özel karakterleri görmezlikten gelmiş, hatta bazı işaretleri yok saymıştır.

"Tam Metin Arapça Veri Tabanlarından Bilgi Erişim" adlı çalışmada Arapça öneklerin erişimdeki etkisi araştırılmıştır (Moukdad ve Large, 2001). Arapça'nın sağdan sola yazılmasının AltaVista'da erişimde farklılık yaratıp yaratmadığı incelenmiş, öneklerinden ayrılan isimler üzerindeki arama sonuçları anma oranının azaldığını göstermiştir.

Sroka'nın (2000) hazırladığı "Lehçe Bilgiye Erişim için Web Arama Motorları" adlı çalışmada beş arama motoru değerlendirilmiştir. Arama motorlarından elde edilen kayıtlar duyarlılık (erişilen ilgili belgelerin erişilen tüm belgelere oranı), çakışma ve erişim süresine göre değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Sonuç olarak beş arama motoru içinden Polski Infoseek ile Onet.pl arama motorlarının en yüksek duyarlığa sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Belgelere en hızlı erişim sağlayan ve en kapsamlı arama motoru Polski Infoseek'dir.

Yapılan bir diğer araştırmada 2002 yılında Türkiye'de yaygın olarak kullanılan dört Türkçe arama motorunun (Arabul, Arama, Netbul ve Superonline) bilgi erişim performansları çeşitli ölçütlere göre değerlendirilmiştir. Değerlendirme ölçütlerinden biri de Türkçe karakter kullanımının erişim sonuçlarına etkileridir. Türkçe arama motorlarında "ç", "ş", "ü" gibi Türkçeye özgü karakterler kullanılarak yapılan aramalarda sorun olup olmadığı test edilmiştir. Bu çalışma sonucunda Türkçe karakterler kullanılarak yapılan aramaların farklı sonuçlar verdiği gözlenmiştir. Ayrıca aynı arama motorunda Türkçe karakter kullanılarak ve kullanılmadan yapılan farklı taramalarda erişilen belge sayılarının eşit olmadığı görülmüştür (Tonta, Bitirim ve Sever, 2002).

Türkçe kendine özgü özelliklerinden dolayı bu tür çalışmalarda yer verilmesi gereken bir dildir. Arama motorlarının arama yapılacak olan kelimenin kökünü alıp (gövdeleme) arama yapması yapı bakımından eklemeli (agglutinative) diller arasında yer alan Türkçe için önemlidir. Gövdeleme algoritmaları kullanılarak Türkçe derlemler (corpora) üzerinde yapılan bilgi erişim performans değerlendirmelerinde anma ve duyarlık değerlerinin %20-%25 civarında arttığı gözlenmiştir (Tonta, Bitirim ve Sever, 2002).

Bilgi erişimde gövdeleme algoritmaları kadar Internet üzerindeki bilgi kaynaklarının üst verilerinin (metadata) oluşturulması da etkilidir. Kullanıcıların bilgi gereksinimlerini karşılayacak belgelere erişimlerinin sağlanmasında üst veri önemli rol oynamaktadır. Üst verinin arama motorlarını geliştirenler ile web sitelerinin içeriklerini yaratanlar tarafından kullanılmasının web aramalarındaki etkinliği artıracağı öne sürülmüştür (Thornely, 2000; aktaran: Al ve Küçük, 2003).

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada Türkçe kullanımı, açık erişim bilgi kaynaklarına erişim sağlayan arama motorlarından Google Scholar ve Scirus'da değerlendirilmiştir. Değerlendirme kapsamında Türkçe karakterlerin doğru görüntülenmesi ve erişilen belge sayısı ölçüt olarak belirlenmiştir. Türkçe karakterlerin doğru görüntülenmesi karakterlerin Internet tarayıcılarda alfabeye uygun, okunaklı şekilde görüntülenmesi anlamına gelmektedir. Erişilen belge sayısı kriterinde ise taramalar hem Türkçe karakterlerle hem de bunlara en uygun İngilizce karakterlerle yapılmış ve erişilen belge sayıları karşılaştırılmıştır.

Google Scholar ve Scirus arama motorlarında Türkçe kullanımı üzerine yapılan bu çalışmada özel Türkçe karakterler (ç, ğ, ı, ö, ş, ü) içeren 18 Türkçe sorgu cümlesi kullanılmıştır (Tablo 1). Sorguların erişim sonuçlarının karşılaştırılabilmesi için harfler en uygun İngilizce karakterler kullanılarak değiştirilmiştir (ç→c, ğ→g, ı→i, ö→o, ş→s, ü→u). Örneğin, ilk sorgu cümlesi olan "direnç" "direnc"e çevrilmiştir. Bu kelimeler Google Scholar ve Scirus'da taranmış ve sonuçlar tablolaştırılmıştır.

Tablo 1. Türkçe sorgu cümleleri

Sorgu cümleleri		
direnç	veri tabanı	şeffaf
çeviri	ıhlamur	kurtuluş
uçurum	donanım	bilişim
yanardağ	rejisör	üroloji
eğim	ödenti	telekomünikasyon
yoğunluk	terör	menisküs

Tarama sonuçları incelenirken her iki arama motoru tarafından erişilen ilk 20 kayıt incelenmiştir. Yirmi kayıttan az belgeye erişildiğinde ise belgelerin tümü dikkate alınmıştır.

Taramalar yapılırken dil kodlaması olarak Unicode (UTF-8) seçeneği belirlenmiştir. Çünkü Unicode diğer şifreleme yöntemlerine göre daha avantajlıdır. Eski şifreleme yöntemleri kendi aralarında çelişmektedir. İki farklı şifreleme, aynı sayıyı iki farklı karaktere vermiş olabilir ya da farklı sayılar aynı karakteri kodlayabilir (Unicode, 2007). Unicode, bilinen tüm modern ve eski dilleri, noktalamaları, bileşik karakterleri ya da matematik sembolleri kapsayan bir milyondan fazla karakteri

tanımlamaktadır. Ayrıca tanımlamada standart bir yapı sunması nedeniyle yeni ortaya çıkan karakterlerin tanımlanmasına imkân vermektedir (Alır, 2007).

Aşağıda uygulamanın yapılacağı arama motorları tanıtılmaktadır.

Google Scholar (GS)

Google Scholar (scholar.google.com) bilimsel literatürün kolay yoldan taranmasına imkân verir. Tek bir yerden, pek çok disiplin ve kaynak sorgulanabilir. Tarama kapsamına aldığı kaynaklar ile Google Scholar araştırmacılara dünya çapında araştırma konularıyla ilgili belgeleri sağlar (Google Scholar, 2007). Dizinlediği kaynak sayısı tam olarak bilinmemektedir. Bu konudaki çalışmalar Google Scholar Takımı tarafından sürdürülmektedir.[2]

Google Scholar dergiler, özler, gözden geçirilmiş makaleler, tezler, kitaplar, sunular ve teknik raporlar üzerinde arama yapar (Noruzi, 2005, s. 171).

Scirus

Scirus (www.scirus.com) web üzerindeki bilimsel, akademik, teknik ve tıbbi veriler içeren hakemli makaleler, teknik raporlar ve patentler üzerinde arama yapar. Bilim insanları ve araştırmacılar için tasarlanmıştır. Üç yüz milyonun üzerinde sayfanın bulunduğu ağı arar ve gerekli bilgileri sağlar. Scirus filtreleme özelliğine sahiptir. Bilimsel olmayan siteleri tarama dışında bırakır.

Scirus dünya çapında 104 milyon .edu, 26 milyon .org, 12,9 milyon .ac.uk, 25 milyon .com, 7,4 milyon .gov uzantılı ve 87 milyonun üzerinde diğer ilgili siteleri tarar (Scirus, 2007).

Google Scholar ve Scirus'ın Özelliklerinin Karşılaştırılması

Google Scholar ile Scirus'un benzer ve farklı yönleri aşağıda verilmektedir.

Benzerlikler:

- Basit ve gelişmiş arama imkânı sağlarlar;
- Aramayı tarihe ve konuya göre sınırlandırma seçeneği sunarlar;
- Her iki açık erişim arama motoru da yapılan atıfları görüntüler;
- Sonuç sayfasının farklı bir pencerede açılmasını sağlamak ve her bir sayfada gösterilecek sonuç sayısını belirlemek olanaklıdır;
- Büyük – küçük harf duyarlılığı yoktur;
- Boole işleçlerinin Türkçeleri geçerli değildir (VE, VEYA, DEĞİL);
- Kelimeler arasındaki boşluklar "AND" işleci olarak algılanır;
- Her iki arama motoru da bilgi kaynağının formatını (.pdf, .doc, .html) seçme imkânı sunar. Scirus ayrıntılı aramada seçeneklerle bu imkânı sağlarken, Google Scholar'da sorgu sözcüğüne "filetype" ya da "ext:" (pdf, doc, html) eklenerek bu işlem gerçekleştirilir.

Farklılıklar:

- Scirus bilgi kaynağının türünü (öz, makale, kitap vb.) seçme imkânı sunarken Google Scholar'da bu imkân verilmemektedir;
- Scirus seçilen veri tabanları ve dergi isimleri arasında seçim yaparak tarama imkânı sunar. Bu özellik Google Scholar'da bulunmaz;
- Google Scholar basit taramada sınırlandırma yapmaya olanak vermezken, Scirus'da basit taramada sınırlama yapmak mümkündür;
- Scirus tarama sonuçlarını belge ilgililiği ve tarihe göre sıralama seçeneği sunar. Varsayılan ilk değer ilgililik seçeneğidir;
- Google Scholar'da arayüz ve tarama dili için seçenekler bulunur. Arama sekiz dille yapılırken, arayüz dillerinde altı dil seçeneği daha mevcuttur.

Her iki arama motorunda kullanılan Boole işleçleri ve arama özellikleri Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2. Google Scholar ve Scirus'da kullanılan Boole işleçleri ve arama özellikleri

İşleç/özellik	Komutlar	
	GS	Scirus
∩ (Kesişim)	Boşluk, AND, and, +, &	Boşluk AND, and, +
U (Birleşim)	OR	OR, or
Yakınlık	Yok	NEAR, near
Tamlama özelliği	""	"", &
Dışlama özelliği	Yok	ANDNOT, andnot, -

- Kesişim: Arama sözcüklerinden hepsinin geçtiği belgelere erişilir;
- Birleşim: Arama sözcüklerinden herhangi birinin tek tek veya birarada geçtiği belgelere erişilir;
- Yakınlık: Sorgu cümlesinde yer alan kelimelerin ilgili belgelerde en az kaç kelime arayla geçmesi gerektiğini belirler;
- Tamlama özelliği: Arama sözcüklerinin yan yana geçtiği belgelere erişimi sağlar;

[2] "Ryan Google Scholar Team" üyesinden yazarlara gönderilen 25.01.2007 tarihli elektronik posta mesajı.

- Dışlama özelliği: İçerikte istenmeyen kelimelerin ANDNOT, NOT gibi işleçler kullanılarak sorgu sonuçlarında yer almaması sağlanır.

Bulgular ve Değerlendirme

Seçilen kelime ve kelime grupları üzerinde Türkçe karakterleri değiştirmeden yapılan taramada erişilen belge sayıları Tablo 3'te verilmektedir.

Tablo 3. Türkçe karakterlerle ve onlara en uygun İngilizce karakterler ile yapılan taramalarda erişilen belge sayıları

		Türkçe karakterlerle yapılan sorgular		İngilizce karakterlerle yapılan sorgular	
no	Sorgu sözcükleri	GS	Scirus	GS	Scirus
1	çeviri/ceviri	1260	12.683	84	12.683
2	bilişim/bilisim	3860	12.524	194	12.524
3	donanım/donanim	1210	6934	80	2745
4	kurtuluş/kurtulus	946	5167	818	5167
5	veri tabanı/ veri tabani	448	4724	56	2260
6	terör/teror	590	4632	1140	4632
7	menisküs/meniskus	171	2544	2860	2544
8	telekomünikasyon/ telekomunikasyon	498	2179	77	2179
9	direnç/direnc	3390	2100	198	2100
10	yoğunluk/yogunluk	1480	1168	116	117
11	şeffaf/seffaf	688	875	27	875
12	üroloji/uroloji	1150	856	321	856
13	uçurum/ucurum	245	495	77	495
14	ödenti/odenti	11	301	17	301
15	eğim/egim	776	214	433	2235
16	yanardağ/yanardag	74	169	235	278
17	ıhlamur/ihlamur	50	36	91	380
18	rejisör/rejisor	5	24	0	24

Genel olarak, her iki arama motorunda yapılan sorgular sonucunda erişilen belge sayılarının farklı olduğu ve farklı belgelere erişildiği saptanmıştır. Sorgu sonuçlarına göre saptanan Türkçe karakterlerle yapılan taramalarda Scirus'un Google Scholar'a oranla daha fazla belgeye eriştiği Şekil 2'de daha net bir şekilde gözlenebilmektedir.

Google Scholar'da Türkçeye özgü karakterlerin İngilizceleştirilmeden ("Anglicize") ve en uygun İngilizce karakterlere dönüştürülerek yapıldığı sorgular karşılaştırıldığında tutarlı bir davranış sergilenmediği gözlenmiştir. Sorgular İngilizceleştirildiğinde bazı sorgular için erişilen belge sayısı artarken ("menisküs"- "meniskus" → 2689 artış), bazılarının azaldığı ("direnç" – "direnc" → 3192 azalma) gözlenmiştir. Bir sorgu için ("rejisör") hiçbir belgeye erişilememiştir.

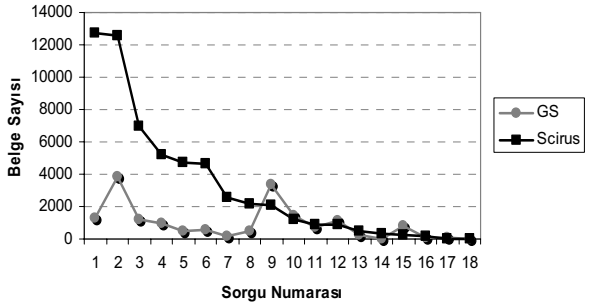

Şekil 2. Türkçe terimler için erişilen belge sayıları

Scirus'da iki Türkçe karakter ("ğ", "ı") hariç erişilen belge sayılarının eşit olduğu ve aynı belgelerin aynı sıralama ile listelendiği görülmüştür.

Karakterler İngilizceleştirilerek yapılan taramalarda da Scirus'un erişilen belge sayısı açısından üstünlüğünün devam ettiği gözlenmiştir. Şekil 3'te bu durum açıkça görülmektedir.

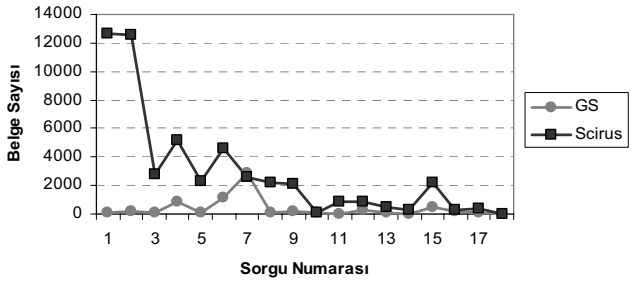

Şekil 3. İngilizceleştirilmiş terimler için erişilen belge sayıları

"ğ" ve "g" karakterini içeren anahtar sözcüklerle yapılan taramalar sonucunda her iki arama motoru da belgelere sorguda yazılan biçimiyle erişim sağlamıştır. Erişilen belgelerin sayısı açısından bir benzerlik görülmemektedir. Google Scholar'da, sorgu sözcüklerinden "yanardağ" ve "yanardag" için erişilen belgelerin tümü yazar soyadlarından oluşmuştur. Scirus'da "ğ" için seçilen bir sözcüğün ("eğim") İngilizceleştirilmesi ile elde edilen belge sayısı, özgün haline göre büyük artış göstermiştir. Bunun sebebi "egim" sözcüğünün EGIM (Enterprise Geographic Information Management) olarak işlem görmesidir.

"ö" ve ona en yakın İngilizce karakter olan "o" kullanılarak yapılan sorgularda Google Scholar'da sözcükler sadece yazıldıkları şekliyle yorumlanmıştır. Bunun yanında erişilen belge sayılarının da oldukça düşük olduğu gözlenmiştir. Karakterler İngilizceleştirildiğinde iki sorgu için erişilen belge sayısı artarken ("teror", "odenti"), bir sorguda ("rejisor") hiçbir belgeye erişim sağlanamamıştır. Scirus'da ise "ö" ve "o" karakterleri ile

yapılan sorgularda yine aynı belgelere erişim sağlanmış, bu belgeler aynı sıra ile sunulmuştur.

"ş" ve "s" karakterlerini içeren sorgular her iki arama motoruna uygulandığında Google Scholar'daki tutarsızlığın devam ettiği saptanmıştır. "bilişim", "kurtuluş" ve "şeffaf" taramalarında iki sorguda ("kurtuluş, şeffaf") içerisinde hem "ş" hem de "s" karakterinin geçtiği belgelere erişim sağlanabilirken, birinde ("bilişim") belgelere yazıldığı şekli ile erişim mümkün olmuştur. Ayrıca "ş" karakteri "s" karakterine dönüştürüldüğünde erişilen belge sayılarında azalma gözlenmiştir. "s" karakteri ile yapılan taramalarda ise yazıldığı şeklinden farklı sonuç veren tek sorgunun "bilişim" sorgusu olduğu görülmüştür. Scirus'da sorgu sözcüklerinde geçen "s" ve "ş" karakterleri sorgularda değişiklik yaratmamış, aynı belgelere aynı sıra ile erişim sağlanmıştır.

"ü" karakteri ile yapılan aramalarda Google Scholar sadece "ü" geçen sonuçlara erişmiş, "u" ile yapılan aramalar sonucunda ise "u" harfi geçen kelimeleri bulduğu gibi (meniskus) hem "u" hem "ü" geçenleri de bulmuştur (telekomunikasyon, uroloji). Scirus'daki sonuçlar ise her iki sorguda da aynı olmuştur.

Sonuç

Google Scholar ve Scirus arama motorlarında özel karakterlerin görüntülenmesi ve erişilen belge sayısı konusunda aşağıda sıralanan sonuçlar elde edilmiştir;

Her iki arama motorunda da çıkan sonuçlar alfabeye uygun ve okunaklı bir şekilde görüntülenmiştir.

Erişilen belge sayılarında elde edilen sonuçlar arasında en dikkat çeken bulgu Scirus'un Google Scholar'dan daha fazla belgeye erişmesidir.

Google Scholar ile Scirus arasında Türkçeye özgü karakterleri yorumlama yönünden farklılıklar vardır. Anlaşıldığı kadarıyla Google Scholar girilen sorgu cümlelerinin hangi dilde olduğunu tahmin etmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla Google Scholar sorguda sadece sorgu kelimelerinin geçtiği belgelere erişmekte, Türkçeye özgü karakterleri İngilizceleştirme yoluna gitmemektedir. Scirus ise "ç, ş, ö, ü" harflerini hem oldukları gibi hem de en uygun karakterlere çevirerek görüntülemiştir. Ancak "ğ" ve "ı" harflerini sadece tarama sorgusunda yer aldığı şekliyle sunmuştur.

Google Scholar sorgu sözcüklerinde geçen Türkçeye özgü karakterleri en yakın İngilizce karşılıklarına dönüştürmediğinden, örneğin, "ıhlamur" ve "ihlamur" iki farklı sorgu olarak işlem görmekte ve farklı sonuçlara ulaşılmaktadır. Scirus 18 anahtar sözcükten 12'si için karakterler değiştirilmesine rağmen aynı sonuçları aynı sıralama ile ekrana getirmiştir ("ı" ve "ğ" hariç).

Kullanıcılar genellikle anadilde arama yapma eğilimindedirler. Bu sebeple üst veri oluşturulurken gerek web sitelerini tasarlayanların gerekse arama motoru geliştirenlerin kullanıcı odaklı düşünerek hareket etmeleri gerekmektedir. Türkçe açık erişim kaynaklarının üst verileri oluşturulurken Türkçeye özgü karakterler dikkate alınmalıdır. Google Scholar ve Scirus gibi açık erişim bilgi kaynaklarına erişim sağlayan arama motorları da üst verilerin kaynağın diline uygun olup olmadığını kontrol edebilmelidir.

Arama motorlarını karşılaştırmaya yönelik çalışmalarda genellikle belgelerin ilgili olma durumu da değerlendirilmektedir. Fakat bu çalışmada erişilen belgelerin ilgili olma durumuna bakılmadığından kapsam dâhilindeki arama motorlarının birbirlerinden üstün oldukları söylenemez. Google Scholar ve Scirus arama motorları bilgi erişim performansları (ilgililik, anma, duyarlık ve çakışma) açısından da değerlendirilebilir.

Teşekkür

Bu çalışma için bizi cesaretlendiren ve çalışmamızı destekleyen hocalarımız Prof. Dr. Yaşar Tonta ile Araş. Gör. İrem Soydal'a teşekkür ederiz.

Kaynakça

Al, U. ve Küçük, M. (2003). Üst veri standartları ve uygulamaları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 20*(1), 167-185.

Alır, G. (2007). *Standartlar ve protokoller.* 17 Mayıs 2007 tarihinde http://yunus.hacettepe.edu.tr/~gulbun/standartlar26122005.doc adresinden erişildi.

Bar-Ilan, J. ve Gutman, T. (2005). How do search engines respond to some non-English queries? *Journal of Information Science, 31,* 13-28. 20 Mayıs 2007 tarihinde http://jis.sagepub.com/cgi/reprint/31/1/13 adresinden erişildi.

Chowdhury, C.G. (2004). *Introduction to modern information retrieval* (2nd ed). London: Facet. 26 Ocak 2007 tarihinde http://www.britishcouncil.org/lithuania-information-centre-collections-issue-2.doc adresinden erişildi.

Felter, L. M. (2005). Google Scholar, Scirus, and the Scholarly Search Revolution. *Searcher 2*(13), 43–48. 20 Mayıs 2007 tarihinde http://www.scirus.com/press/pdf/searcher_reprint.pdf adresinden erişildi.

Google: About Google Scholar. (2007). 10 Mayıs 2007 tarihinde http://scholar.google.com/intl/en/scholar/about.html adresinden erişildi.

Gordon, M. ve Pathak, P. (1999). Finding information on the World Wide Web: the retrieval effectiveness of search engines. *Information Processing & Management*, 35, 141-180. 21 Ocak 2007 tarihinde ScienceDirect 2007 veri tabanından erişildi.

Gudivada, V.N., Raghavan, V.V., Groksy, W.I. ve Kasanagottu, R. (1997 Eylül-Ekim). Information retrieval on the World Wide Web. *IEEE Internet Computing, 1*(5), 58-68. 20 Mayıs 2007 tarihinde http://ieeexplore.ieee.org/iel1/4236/13574/00623969.pdf?tp=&arnumber=623969&isnumber=13574 adresinden erişildi.

Guistini, D. ve Barsky, E. (2005). A look at Google Scholar, PubMed and Scirus: comparisons and recommendations. *Journal of the Canadian Health Libraries Association, 26*(3), 85-89 19 Mayıs 2007 tarihinde http://pubs.nrc-cnrc.gc.ca/jchla/jchla26/c05-030.pdf adresinden erişildi.

Lancaster, F.W. ve Fayen, E.G. (1973). *Information retrieval online.* Los Angeles, CA.: Melville Publishing Company.

Moukdad, H. ve Cui, H. (2005). How do search engines handle Chinese queries? *Webology, 2*(3). 18 Mayıs 2007 tarihinde http://www.webology.ir/2005/v2n3/a17.html adresinden erişildi.

Moukdad, H. ve Large, A. (2001*).* Information retrieval from full-text Arabic databases: can search engines designed for English do the job? *Libri, 51*, 63-74. 17 Mayıs 2007 tarihinde http://librijournal.org/pdf/2001-2pp63-74.pdf adresinden erişildi.

Noruzi, A. (2005). Google Scholar: the new generation of citation indexes. *Libri, 55*, 170-180.

Notess, G. (2005). Scholarly web searching: Google Scholar and Scirus. *Online, 29*(4), 39. 20 Mayıs 2007 tarihinde www.infotoday.com/online/jul05/OnTheNet.shtml adresinden erişildi.

OCLC. (2002). *Country and language statistics.* 10 Mayıs 2007 tarihinde http://www.oclc.org/research/projects/archive/wcp/stats/intnl.htm adresinden erişildi.

Salton, G. (1989). *Automatic text processing.* Boston, MA: Addison-Wesley.

Salton, G. ve McGill, M.J. (1983). *Introduction to modern information retrieval.* New York: McGraw-Hill.

Scirus: About Scirus. (2007). 9 Mayıs 2007 tarihinde http://www.scirus.com/srsapp/aboutus/ adresinden erişildi.

Soydal, İ. (2000). *Web arama motorlarında performans değerlendirmesi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Sroka, M. (2000). Web search engine for Polish ınformation retrieval: question of search capabilities and retrieval performance. *International Information & Library Review, 32*, 87-98. 9 Mayıs 2007 tarihinde tarihinde ScienceDirect 2007 veri tabanından erişildi.

Thornely, J. (2000). Metadata and deployment of Dublin Core at State Library of Queensland and Education Queensland, Australia. *OCLC Systems & Services, 16*(3), 118-129.

Tonta, Y. (1995). Bilgi erişim sistemleri. *Türk Kütüphaneciliği, 9,* 302-314, 1995. 19 Mayıs 2007 tarihinde http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/tkbes95.pdf adresinden erişildi.

Tonta, Y., Bitirim, Y. ve Sever, H. (2002). *Türkçe arama motorlarında performans değerlendirme.* Ankara: Total Bilişim. 19 Mayıs 2007 tarihinde http://eprints.rclis.org/archive/00009697/01/tonta-bitirim-sever-arama-motorlari.pdf adresinden erişildi.

Translate to success: Internet language use statistics. (2005). 13 Mayıs 2007 tarihinde http://www.translate-to-success.com/internet-language-use.html adresinden erişildi.

Unicode: Evrensel kod nedir? (2007). 16 Mayıs 2007 tarihinde http://www.unicode.org/standard/translations/turkish.html adresinden erişildi.

Resim Arama Motorlarının Sorgu Sözcük Sayısına Göre Performans Değerlendirmeleri

Performance Evaluation of Image Search Engines Based on the Number of Query Words

Erkan Emirzade

Yakın Doğu Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Lefkoşa, KKTC.
erkan_emirzade@analiz-systems.com

Yıltan Bitirim

Doğu Akdeniz Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Mağusa, KKTC. yiltan.bitirim@emu.edu.tr

Öz: Bu çalışmada, sorgu sözcük sayısının bilgi erişim etkinliği açısından resim arama motorları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Öncelikle, üç popüler resim arama motoru (Google, Yahoo ve MSN) seçilmiş ve Wordtracker'ın yayımlamış olduğu en sık aranan sorgular listesinden alınan 40 sorgu bir, iki, üç ve dört sözcüklü sorgu grupları şeklinde sınıflandırılmıştır. Seçilen sorgu sözcükleri resim arama motorlarında ayrı ayrı çalıştırılmış ve erişim çıktıları üzerinde ilgililik değerlendirmeleri yapılmıştır. Daha sonra arama motorlarının iki farklı kesme noktası (ilk 10 ve ilk 20) üzerinden farklı sorgu sözcük sayılarına göre erişim performansları duyarlılık ve normalize sıralama ölçütleri kullanılarak değerlendirilmiş ve genelde sorgu sözcük sayısı arttıkça resim arama motorlarının bilgi erişim etkinliklerinde düşüş gözlenmiştir. Resim arama motorlarının geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

Anahtar sözcükler: Resim arama motorları, sorgu sözcük sayısı, performans değerlendirme, duyarlılık, normalize sıralama

Abstract: In this article, the impact of the number of query words on information retrieval effectiveness of image search engines was investigated. First of all, three popular search engines, namely, Google, Yahoo and MSN, were selected. Then, 40 queries were extracted from the list of Wordtracker and categorized in four groups as one-, two-, three- and four-word queries. After every query was run on the selected image search engines and binary human relevance judgments were done, the performance evaluation of image search engines was carried out on two cut-off points (first 10 and first 20 retrievals) in terms of precision and normalized recall. In general, the information retrieval effectiveness of image search engines decreases as the number of query words increases. Retrieval performance of image search engines needs to be improved.

Keywords: Image search engines, number of query words, performance evaluation, precision, normalized ranking

Giriş

Bilgi çağında bilgiye hızlı erişmek daha çok önem kazanmıştır. Genç olmasına karşın üzerinde barındırdığı bilgi yoğunluğuyla ve hızlı büyüyen yapısıyla Internet, insanların ilk başvuru kaynağı olmayı şimdiden başarmıştır. Yeni kayıt ortamı olan Internet hızlı gelişimini sürdürürken, bilgiye erişimde kullanılan arama motorları da kendilerini sürekli geliştirmeye devam etmektedir. Ne var ki arama motorlarının etkinliği artarken diğer taraftan düşük ilgililik ve büyük miktarlardaki veri sonuçları problem olmaya devam etmektedir (Zhang ve Mostafa, 2002). Bu nedenle yapılan birçok araştırma ve geliştirme çalışmasının amacı, bilgi erişim sistemlerinin etkinliğini ve verimliliğini artırarak kullanıcıların bilgi gereksinimlerinin daha iyi karşılanmasını sağlamaktır (Van Rijsbergen, 1979).

Internet büyüdükçe üzerinde saklanan resimler de artmaktadır (Fukumoto, 2006; Brilakis ve Soibelman, 2005). Bu artışla birlikte ilgili resimlere erişim daha karmaşık bir hal almıştır. Internet üzerinde ilgili resimlere erişim konularında birtakım çalışmalar (bkz. Stevenson ve Leung, 2005; Kuwabara ve Tanaka, 2005) yapılmış

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

olmasına karşın, farklı sayıda sorgu sözcüğü kullanımının popüler resim arama motorları üzerindeki etkisi şimdiye kadar araştırılmamıştır.

Bu çalışmada, duyarlılık ve normalize sıralama ölçütleri kullanılarak farklı kesme noktaları (ilk 10 ve ilk 20) için sorgu sözcük sayısındaki değişimin seçilen popüler resim arama motorları (Google, Yahoo ve MSN) üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Çalışmanın yöntem bölümünde deney için seçilen arama motorları, seçilen sorgu grupları, ilgililik değerlendirmeleri için kullanılan kıstaslar ve performans ölçümleri ele alınmıştır. Bulgular ve yorum bölümünde araştırmada elde edilen sonuçlar yorumlanarak verilmiş, sonuç kısmında ise elde edilen bulgular özetlenmiştir.

Yöntem

Artan sorgu sözcük sayısının resim arama motorları üzerindeki etkisini ölçmek için öncelikle üç popüler resim arama motoru seçilmiştir. Bunlar Google (www.google.com), Yahoo (www.yahoo.com) ve MSN'dir (www.msn.com). Daha sonra Wordtracker (http://www.wordtracker.com) tarafından Haziran 2006 tarihinde yayımlanmış en sık aranan sorgular listesinden kırk sorgu seçilmiştir. Wordtracker haftalık olarak güncellenen ve 330 milyonun üzerinde sorgu terimi içeren bir veri tabanını taramaktadır. Bu veri tabanındaki sorgu terimleri Dogpile ve Metacrawler gibi büyük meta-arama motorlarından toplanmaktadır. Gerekli deneyleri yapabilmek için farklı konulardan sorgular seçilmiş, bu sorgular bir, iki, üç ve dört sözcüklü olarak dört grupta sınıflandırılmıştır. Deneyde kullanılan sorgular ve grupları Tablo 1'de verilmiştir.

Her sorgu seçilmiş resim arama motoru üzerinde tek tek ve bağımsız olarak çalıştırılmıştır. Araştırmamızda aynı sorgular farklı arama motorlarında mümkün olduğu kadar kısa aralıklarla çalıştırılmış ve bütün sorguların araştırılması yaklaşık bir haftada bitirilmiştir. Böylece sürekli çalışan dizinleme yazılımlarının iki arama motorunun denenmesi sırasında geçen zaman zarfında yeni adresleri dizinlemesi ve daha sonra denenen motorun bu nedenle daha başarılı bulunması olasılığı ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Internet kullanıcılarının %80'i arama motoru sonuçlarının sadece ilk 20 ögesine (ilk iki sayfasına) bakmaktadır (Jansen ve Spink, 2003). Bu bilgiye dayanarak, erişilen ilk 20 resim "ilgili" ya da "ilgisiz" olarak değerlendirilmiş olup değerlendirme yazarlar tarafından ayrı ayrı yapılmış ve ilgililik kararı konsensüs yoluyla alınmıştır. İlgililik değerlendirilmesi yapılırken dikkat edilen noktalar (Bitirim, Tonta ve Sever, 2002) şunlardır: (1) Erişilen resim ögeleri teker teker incelenip "ilgili" veya "ilgisiz" olarak sınıflandırılmıştır; (2) aynı resmi içeren fakat farklı adresleri olan ögeler (mirror items), farklı resim ögeleri olarak değerlendirilmiştir; (3) aynı resmi içeren ve adresleri de aynı olan ögelerden ilki değerlendirilmiş, diğer(ler)i kullanıcının bakmayacağı düşünülerek "ilgisiz" kabul edilmiştir; ve (4) bağlantı olmasına rağmen bunların çalışmadığı durumlarda resim ögesi "ilgisiz" olarak kabul edilmiştir.

Duyarlılık ve normalize sıralama değerleri kesme noktası 10 ve kesme noktası 20 için teker teker hesaplanmıştır. Duyarlılık, sistem tarafından erişilen ilgili ögelerin erişim çıktısında yer alan (ilgili ve ilgisiz) toplam ögelere oranını verir. Duyarlılık değerleri 0 ile 1 arasında değişmektedir. Duyarlılık değerleri ne kadar yüksek olursa bir bilgi erişim sisteminin etkinliğinin de o kadar yüksek olduğu kabul edilmektedir (Vaughan, 2004).

Duyarlılığın (*D*) hesaplanmasında kullanılan formül aşağıda verilmiştir.

$$D = \text{Erişilen ilgili öge sayısı / Erişilen toplam öge sayısı} \quad (1)$$

Tablo 1. Sorgu listesi

S. no.	Bir sözcüklü sorgular	S. no.	İki sözcüklü sorgular	S. no.	Üç sözcüklü sorgular	S. no.	Dört sözcüklü sorgular
1	car	11	50 cent	21	valentine day cards	31	halloween costumes for kids
2	map	12	britney spears	22	white roller skate	32	ray ban metal sunglasses
3	game	13	star wars	23	martin luther king	33	calvin klein deodorant perfume
4	tattoo	14	crazy frog	24	equipment travel bag	34	wood made musical instruments
5	flower	15	halloween costume	25	wild animal rescue	35	lord of the rings
6	beach	16	funny picture	26	wireless ethernet bridge	36	rosewood hand made furniture
7	simpsons	17	city map	27	bottled drinking water	37	remote control hobby toys
8	amazon	18	hard job	28	antic wall clocks	38	silver watch with leather
9	wallpaper	19	cat scan	29	white sleeveless shirt	39	hydro electric power plant
10	cat	20	football shoes	30	pink rose bouquet	40	pink high heeled shoes

Örneğin sorgu sözcüğü "araba" için sistemde 80 ilgili resim bulunmaktadır. Eğer "A" isimli resim arama motoru 60 adet resim ögesine erişiyorsa ve bunlardan 40 tanesi ilgili ise o zaman resim arama motorunun "araba" sorgu sözcüğü için duyarlılığı 40/60=0,67'dir. Duyarlılık normalize sıralama ile yakından alâkalı bir ölçüttür (Yao, 1995). Normalize sıralama (S_{norm}) erişilen ögelerden en ilgili olanın ilk sırada, ilgililik derecelerine göre diğer ögelerin de izleyen sıralarda yer alma başarımını ölçmeye yarayan bir ölçüttür. Normalize sıralama bilgi erişim sisteminin etkinliğini ölçmek için erişim çıktılarındaki sıralamayı kullanır (Yao, 1995). Normalize sıralama değerlerinin hesaplanması için kullanılan formül aşağıda verilmiştir.

$$S_{norm}(\Delta) = \frac{1}{2}\left(1 + \frac{S^{+} - S^{-}}{S^{+}_{\max}}\right) \qquad (2)$$

Δ : Erişim çıktısı sıralaması;

S^{+}: Erişim çıktısında ilgili ögelerin ilgisiz ögelerin önünde yer aldığı öge çiftleri sayısı;

S^{-}: Erişim çıktısında ilgisiz ögelerin ilgili ögelerin önünde yer aldığı öge çiftleri sayısı;

S^{+}_{max} : Mümkün olan en fazla S^{+}.

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde yapılan deneylerden elde edilen bulgular ve sonuçlar tartışılmıştır. Resim arama motorlarının performansları, erişilen ilgili öge sayılarına göre değerlendirilebilir. Arama motoru üzerinde çalıştırılan her sorgu için erişilen ilk 20 resim "ilgili" ya da "ilgisiz" olarak değerlendirilmiştir. Bir, iki, üç ve dört sözcüklü sorgu grupları için erişilen ilgili resim öge sayıları Tablo 2'de verilmiştir.

Bir sözcüklü sorgu grubundaki toplam 10 sorgu için Yahoo ve MSN sırasıyla 153 ve 154 ilgili resim ögesine erişirken, Google 143 ilgili ögeye erişmiştir (yaklaşık %5 daha az). İki sözcüklü sorgu grubunda Google ve Yahoo sırasıyla 157 ve 156 ilgili ögeye erişmiş, MSN ise 133 ilgili ögeye erişmiştir (%11 daha az). İki sözcüklü sorgu grubunda, bir sözcüklü sorgu grubuna göre artış gösteren Google, üç sözcüklü ve dört sözcüklü sorgu gruplarında kendi içinde düşüş yaşamıştır (sırasıyla 153 ve 135). Buna rağmen, üç sözcüklü ve dört sözcüklü sorgu gruplarında Google Yahoo'dan yaklaşık %17 ve %19, MSN'den de %18 ve %23 daha fazla ilgili resim ögesine erişmiştir. Başka bir deyişle, erişilen ilgili öge sayısı açısından bakıldığı zaman sorgu sözcük sayısı artarken Google ile diğer arama motorları arasındaki fark da artmaktadır. Google bir sözcüklü sorgu grubu dışındaki tüm gruplarda en yüksek sayıda ilgili resim ögesine erişmiştir. Genel olarak tüm gruplar değerlendirildiğinde Google, Yahoo ve MSN sırasıyla yaklaşık olarak %27, %34 ve %38 oranlarında ilgisiz resim ögesini erişim çıktılarında listelemişlerdir. Google ve Yahoo en iyi performanslarını iki sözcüklü sorgu grubunda elde etmişlerdir. MSN ise en iyi sonucu bir sözcüklü sorgu grubunda elde etmiş, fakat sorgu sözcük sayısı arttıkça erişebildiği ilgili öge sayısı azalmıştır. MSN dört sözcüklü sorgu grubunda iki sorgu için ("wood made musical instruments" ve "rosewood hand made furniture") herhangi bir resim ögesine erişememiştir.

Google, Yahoo ve MSN resim arama motorlarının iki farklı kesme noktasındaki (ilk 10 ve ilk 20) ortalama duyarlılık oranları Şekil 1'de verilmektedir.

Tablo 2. Sorgu grupları için erişilen ilgili resim öge sayıları

Bir sözcüklü sorgu grubu				İki sözcüklü sorgu grubu				Üç sözcüklü sorgu grubu				Dört sözcüklü sorgu grubu			
Sorgu no	G	Y	M	Sorgu no	G	Y	M	Sorgu no	G	Y	M	Sorgu no	G	Y	M
S1	13	17	14	S11	19	19	20	S21	20	13	15	S31	14	4	11
S2	17	17	20	S12	20	20	20	S22	11	5	5	S32	19	12	15
S3	17	4	9	S13	18	18	15	S23	15	18	15	S33	16	16	20
S4	13	20	16	S14	20	20	19	S24	19	18	14	S34	9	4	0
S5	16	19	17	S15	15	15	9	S25	5	2	3	S35	13	17	9
S6	15	16	18	S16	10	11	8	S26	17	17	15	S36	11	19	0
S7	13	18	18	S17	19	19	19	S27	12	5	11	S37	12	5	3
S8	4	3	3	S18	7	5	3	S28	20	14	14	S38	17	13	19
S9	17	20	20	S19	12	12	12	S29	15	12	11	S39	11	5	5
S10	18	19	19	S20	17	17	8	S30	19	16	15	S40	13	1	6
Toplam	143	153	154	Toplam	157	156	133	Toplam	153	120	118	Toplam	135	96	88
Ort. %	72	77	77	Ort. %	78	78	67	Ort. %	77	60	59	Ort. %	68	48	44

Not: G: Google; Y: Yahoo; M: MSN.

a) Google

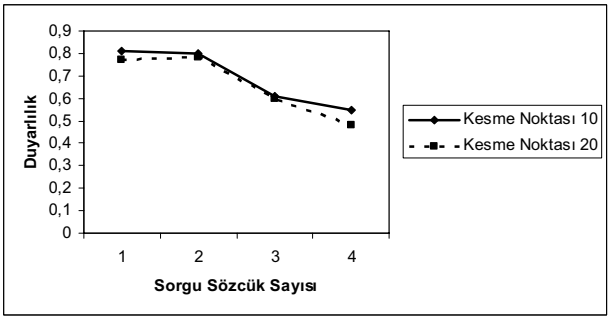

b) Yahoo

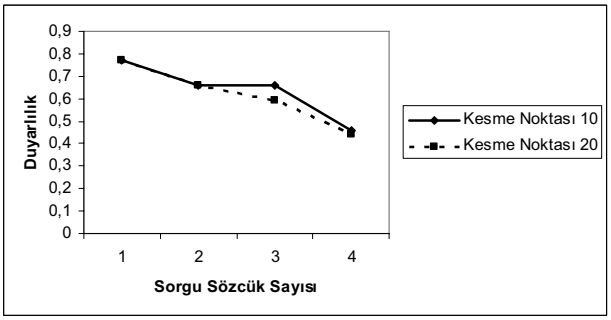

c) MSN

Şekil 1. Resim arama motorlarının ortalama duyarlılık oranları: a) Google; b) Yahoo; c) MSN

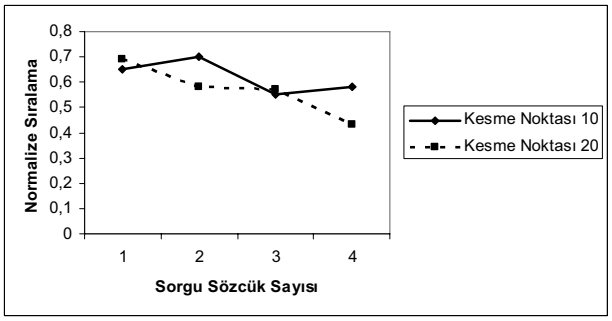

a) Google

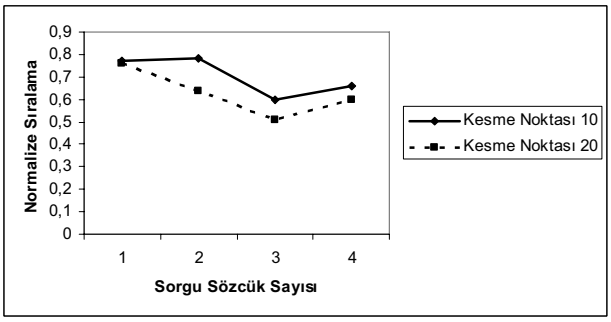

b) Yahoo

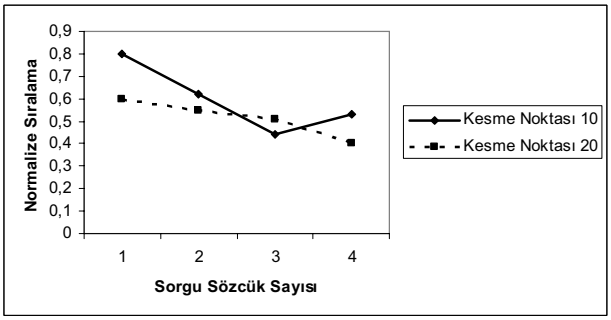

c) MSN

Şekil 2. Resim arama motorlarının ortalama normalize sıralama oranları: a) Google; b) Yahoo; c) MSN

Google bir, iki ve üç sözcüklü sorgularda iki farklı kesme noktasında birbirine yakın ortalama duyarlılık performansı göstermiş, ancak dört sözcüklü sorgu grubunda ortalama duyarlılık oranı yaklaşık %17 oranında düşmüştür (Şekil 1a). Kesme noktası 20'de sorgu sözcük sayısı birden ikiye çıktığında ortalama duyarlılık oranı %6 artmıştır. Başka bir deyişle, Google'ın bir sözcüklü sorgu çıktılarında ilk 20 öge arasında nispeten daha az ilgili öge bulunmaktadır. Her iki kesme noktasında da Google resim arama motoru iki sözcüklü sorgularda en fazla ilgili ögeye erişirken, sorgu sözcük sayısı ikiden üçe çıktığında duyarlılık oranı biraz düşmüş, dört sözcüklü sorgu grubunda ise en düşük düzeye inmiştir.

Yahoo'nun kesme noktası 10'daki bir, iki, üç ve dört sözcüklü sorgular için ortalama duyarlılık oranları sırasıyla %81, %80, %61 ve %55'tir (Şekil 1b). Yahoo'nun kesme noktası 20'deki performansı da benzer bir yönelim sergilemiş, üç ve dört sözcüklü sorgularda ortalama duyarlılık oranı sırasıyla %17 ve %29 düşmüştür. Açıkça görüldüğü gibi sorgu sözcük sayısı arttıkça ortalama duyarlılık oranları düşmektedir.

MSN resim arama motorunun her iki kesme noktasında da bir ve iki sözcüklü sorgular için ortalama duyarlılık performansı birbirine eşittir (Şekil 1c). Sorgu sözcük sayısı birden ikiye çıktığında ortalama duyarlılık oranı %11 düşmüştür. Bu düşüş üç ve dört sözcüklü sorgularda da devam etmiş, dört sözcüklü sorgularda ortalama duyarlılık performansı %50'nin altına düşmüştür. MSN'de de sorgu sözcük sayısı arttıkça ortalama duyarlılık oranları düşmüştür.

Genel olarak, sorgu sözcük sayısı arttıkça ortalama duyarlılık performansı her üç resim arama motorunda da düşmüştür. Bu düşüş Google'da nispeten daha azdır.

Google, Yahoo ve MSN resim arama motorlarının iki farklı kesme noktasındaki (ilk 10 ve ilk 20) ortalama normalize sıralama oranları Şekil 2'de verilmektedir. Sorgu sözcük sayısı birden ikiye çıktığında Google'ın ortalama normalize sıralama oranları yaklaşık %5'lik bir artış göstermiştir (Şekil 2a). Başka bir deyişle, iki sözcüklü sorgu sonuçlarında ilgili ögeler biraz daha üst sıralarda yer almıştır. Sözcük sayısı üç ve dörde çıktığında normalize sıralama performansı beklendiği gibi düşmüştür. Kesme noktası 20'de ise sorgu sözcük sayısı artarken normalize sıralama oranlarında %14'e kadar varan sürekli bir düşüş gözlenmiştir. Google'ın normalize sıralama oranları bir ve üç sözcüklü sorgular için kesme noktası 20'de kesme noktası 10'a göre yaklaşık %4 daha yüksektir. Öte yandan, Google iki ve dört sözcüklü sorgular için kesme noktası 10'da kesme noktası 20'ye göre sırasıyla %12 ve %15 daha yüksektir. Google ilgili resim ögelerini ilk 10 sırada ilk 20'ye oranla daha üst sıralarda göstermektedir. Sorgu sözcük sayısı arttıkça ilgili ögeleri üst sıralarda gösterebilme başarısı da düşmektedir.

Yahoo'nun bir ve iki sözcüklü sorgulardaki ilk 10 resim ögesi için ortalama normalize sıralama oranları birbirine çok yakındır (Şekil 2b). Üç sözcüklü sorgularda bu oran düşmüş, dört sözcüklü sorgularda ise biraz (%6) yükselmiştir. Bir, iki ve üç sözcüklü sorgularda ilk 20 resim ögesi için ortalama normalize sıralama oranları yaklaşık %12'lik düşüşler göstermiş, dört sözcüklü sorgularda ise %9 oranında yükselmiştir. Sorgu sözcük sayısı arttıkça genelde Yahoo'nun ortalama normalize sıralama oranlarının düştüğünü söylemek mümkündür. Yahoo erişilen ilk 10 resim içinde ilgili olanları ilk 20'ye göre daha üst sıralarda göstermektedir.

MSN'de bir sözcüklü sorgular için kesme noktası 10'da ortalama normalize sıralama oranı kesme noktası 20'ye göre %20 daha yüksektir (Şekil 2c). Bu fark iki sözcüklü sorgularda %7'ye düşmüş, üç sözcüklü sorgularda ise kesme noktası 20'dekinden daha düşük düzeye (%7) inmiş, dört sözcüklü sorgularda yeniden artmıştır (%13). Google ve Yahoo'da olduğu gibi, MSN'de de sorgu sözcük sayısı arttıkça ilgili ögeleri üst sıralarda gösterebilme başarısı korunamamıştır. MSN de erişilen ilk 10 resim içinde ilgili olanları ilk 20'ye göre daha üst sıralarda göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada üç resim arama motorunun (Google, Yahoo ve MSN) iki kesme noktasında (ilk 10 ve ilk 20) farklı sorgu sözcük sayılarına göre erişim performansları duyarlılık ve normalize sıralama ölçütleri kullanılarak birinci dereceden istatistiksel olarak değerlendirilmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar şöyle özetlenebilir:

Google, Yahoo ve MSN resim arama motorlarında sorgularda yer alan sözcük sayısı arttıkça arama motorlarının duyarlılık performansları genelde düşmektedir. Duyarlılık oranları kesme noktası 10 iken genelde daha yüksektir. Başka bir deyişle, erişilen resim sayısı arttıkça duyarlılık oranları da düşmektedir.

Benzeri bir durum normalize sıralama oranları için de geçerlidir. Sorgu sözcük sayısı arttıkça arama motorlarının normalize sıralama performansları düşmektedir. Arama motorlarının kesme noktası 10'daki normalize sıralama oranları kesme noktası 20'dekilerden genelde daha yüksektir. Başka bir deyişle, erişilen resim sayısı arttıkça ilgili resimleri daha üst sıralarda gösterebilme başarısı düşmektedir.

Her üç arama motoru için de sorgu sözcük sayısı üçten dörde çıktığında kesme noktası 10'da ortalama normalize sıralama oranlarının kısmi bir artış gösterdiği dikkati çekmektedir. Benzeri bir artış Yahoo için kesme noktası 20'de de söz konusudur. Sorgu sözcük sayısının daha da artmasının normalize sıralama oranlarında artış sağlayıp sağlamayacağı yanıtlanması gereken bir sorudur. İleriki çalışmamızda, sorgu sayısı artırılacak, kesme noktaları dörde (5, 10, 15 ve 20) çıkarılacak ve değişik bilgi erişim sistemlerinin performansları arasında anlamlı derecede fark olup olmadığını test etmek için derinlemesine istatistiksel analizler yapılacaktır. Böylece, sorgu sözcük sayısı arttıkça resim arama motorlarının bilgi erişim performanslarının düşmesindeki etkenler daha ayrıntılı olarak incelenebilecektir.

Metin türü veri tabanlarında sorgu sözcük sayısı arttıkça bilgi erişim performansı artarken, resim içeren veri tabanlarında bunun tam tersi bir sonuç elde edilmesi dikkat çekicidir. Sorgu sözcük sayısı arttıkça Google, Yahoo ve MSN resim arama motorlarının ortalama duyarlılık ve ortalama normalize sıralama performansları düşmüştür. Bu sonuçlar resim arama motorlarının geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Resim arama motorlarının bilgi erişim performansını artırmak için resimleri tanımlamada daha kapsamlı üst verilerin (metadata) ve resim ontolojilerinin kullanılması (image ontologies) ve örüntü tanıma algoritmaları ile makine öğreniminin geliştirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Bitirim, Y., Tonta, Y. ve Sever, H. (2002). Information retrieval effectiveness of Turkish search engines. T. Yakhno (Ed.), *Advances in Information Systems: Second International Conference, ADVIS 2002, İzmir, Turkey, October 23-25, 2002, Proceedings* içinde (s. 93-103). Berlin: Springer-Verlag.

Brilakis, I., ve Soibelman, L. (2005). Content-based search engines for construction image databases. *Automation in Construction, 14*, 537-550.

Fukumoto, T. (2006). An analysis of image retrieval behavior for metadata type image database. *Information Processing & Management, 42*, 723-728.

Jansen, B.J. ve Spink, A. (2003). An analysis of web information retrieved and viewed. H.R. Arabnia ve Y. Mun (Ed.), *Proceedings of the International Conference on Internet*

Computing, IC '03, Las Vegas, Nevada, June 23-26, 2003 (2 vols.) içinde (s. 65-69). Las Vegas: CSREA. 21 Temmuz 2007 tarihinde http://www.viktoria.se/~dixi/BISON/resources/jansen-spink-2003.pdf adresinden erişildi.

Kuwabara, A. ve Tanaka, K. (2005). RelaxImage: A cross-media meta-search engine for searching images from web based on query relaxation. *Proceedings of the 21st International Conference on Data Engineering, ICDE 2005, April 5-8, 2005, Tokyo, Japan* içinde (s. 1102-1103). Tokyo: IEEE Computer Society.

Stevenson, K. ve Leung, C. (2005). Comparative evaluation of web image search engines for multimedia applications. H.Ip.A. Smeaton, J. Smith ve A.W.M. Smeulders (Ed.), *Proceedings of the International Conference on Multimedia and Expo, July 6-8, 2005, Amsterdam, The Netherlands* içinde (s. 4). Amsterdam: IEEE Press.

Van Rijsbergen, C.J. (1979). *Information retrieval* (2nd ed.). London: Butterworths.

Vaughan, L. (2004). New measurements for search engine evaluation proposed and tested. *Information Processing & Management, 40*, 677–691.

Yao, Y.Y. (1995). Measuring retrieval effectiveness based on user preference of documents. *Journal of the American Society for Information Science, 46*, 133-145.

Zhang, J. ve Mostafa, J. (2002). Examining the relationships among user involvement, profile quality, and information filtering performance. *Proceedings of the American Society for Information Science and Technology Annual Meeting, 39*, 298-306.

Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası 1923-1999: Eleştirel Bir Değerlendirme*

The Bibliography of Articles of the Republican Era 1923-1999: A Critical Review

Yaşar Tonta ve **Umut Al**

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara.
{tonta, umutal}@hacettepe.edu.tr

Öz: Millî Kütüphane 2001'de *Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası 1923-1999 (CDMB)* adlı bir CD-ROM yayımlamıştır. *CDMB* derleme yoluyla Millî Kütüphane'ye gönderilen dergilerdeki makalelerin dizinlendiği en kapsamlı kaynakçadır. *CDMB,* 1923 ile 1999 yılları arasında Türkiye'de çıkarılan 4418 dergide yayımlanan 566.627 makale hakkında bibliyografik bilgi içermektedir. Bu çalışmada *CDMB* CD-ROM'u kullanıcı arayüzü, veri tabanı tasarımı ve veri kalitesi açısından değerlendirilmektedir. *CDMB* kullanıcı arayüzü insan-bilgisayar etkileşimi ve kullanılabilirlik ölçütleri dikkate alınmadan tasarlanmıştır. Arayüzün kullanımı sezgisel değildir. *CDMB* veri tabanı kapsamlı bir sistem analizi yapılmadan ve bazı temel veri tabanı tasarım ilkeleri dikkate alınmadan geliştirilmiştir. *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*'nın basılı kopyasında yer alan veriler tek bir düz tabloya aktarılmıştır. Bu durum veri tekrarına ve makalelerin bibliyografik bilgilerini girmek için ayrılan bazı alanların önemli bir kısmının boş kalmasına yol açmıştır. Yazar ve makale adları üzerinde Boole işleçleri kullanılarak arama yapılamamaktadır. Kayıtların %9'unda makale, dergi ve yazar adları hatalı girilmiştir. Halen Millî Kütüphane'nin web sayfası aracılığıyla kullanıma açık olan *CDMB* veri tabanı yeniden tasarlanmalı, arama motorunun işlevleri artırılmalı ve kullanıcı arayüzü kullanılabilirlik ilkeleri dikkate alınarak iyileştirilmelidir.

Anahtar sözcükler: Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası 1923-1999, kullanıcı arayüzü, veri tabanı tasarımı, veri kalitesi

Abstract: The Turkish National Library has recently published the* Bibliography of Articles of the Republican Era 1923-1999 (BARE) *on CD-ROM. BARE is the most comprehensive bibliography that indexes the articles contained in Turkish journals received by the Library through "legal depot". It contains bibliographic information on a total of 566,627 articles that appeared in 4,418 Turkish journals and periodicals. This paper critically reviews the Bibliography on the basis of its user interface, database design and data quality. Human-computer interaction (HCI) issues and the usability criteria seem to have not been taken into account when designing the user interface of the BARE CD-ROM. The user interface is not intuitive. It appears that a comprehensive systems analysis study was not carried out before designing the database and the principles of database management design seem to have been ignored. Bibliographic data listed in the printed copies of the Bibliography was simply transferred to a flat table, which resulted in data redundancy and waste of space. Boolean searches cannot be performed on author and article titles. Nine percent of the records contained errors in article and journal titles as well as authors' names. Used through the web site of the Turkish National Library, the Bibliography and its interface should be redesigned and improved, and the functions of the search engine should be increased.

Keywords:* Bibliography of Articles of the Republican Era 1923-1999, *user interface, database design, data quality

---

* Bu çalışma TÜBİTAK Sosyal Bilimler Araştırma Grubu (SOBAG) tarafından desteklenen "Türkiye'nin bilimsel yayın haritası: Türkiye'de dergi yayıncılığı üzerine bir araştırma" başlıklı projenin (Proje no: 105K088) sonuç raporuna dayanarak hazırlanmıştır. Proje raporu için bkz. http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/cdmb-projesi-sonuc-raporu-24ocak.pdf.

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

Giriş

Millî Kütüphane, 1934 tarihli 2527 sayılı Basma Yazı ve Resimleri Derleme Yasasına göre derlenerek Millî Kütüphane'ye gönderilen bilimsel ya da kültürel ağırlıklı dergilerden seçilmiş makalelerin bibliyografik kayıtlarından oluşan *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*'nı (TMB) hazırlamaktan sorumludur. *TMB*, 1952 yılından bu yana sürekli yayımlanmaktadır (www.mkutup.gov.tr). 1923-1945 yılları arasında çıkan dergilerde yayımlanan makalelerin bibliyografik kayıtları ise Millî Kütüphane kurulmadan önce faaliyet gösteren Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü çalışanlarının çabalarıyla 1940-1945 yılları arasında beş cilt halinde yayımlanmıştır.

TMB ülkemizde yayımlanan en kapsamlı kaynakçadır. Ancak Türkiye'de yayımlanan süreli yayınlarda çıkan bütün makalelerin *TMB*'de yer aldığını söylemek güçtür. Çünkü yayımlanan her süreli yayının bir kopyası Derleme Yasası gereği Millî Kütüphane'ye gönderilmemekte, söz konusu süreli yayınlarda çıkan makaleler de ne yazık ki *TMB*'de dizinlenememektedir. Yasanın denetim ve yaptırım gücü kısıtlı olduğundan "derleme kaçağı" olarak adlandırılan bu sorun yıllardır devam etmektedir. Derleme kaçağının büyüklüğüyle ilgili resmi kaynaklara dayanan sayılara ne yazık ki ulaşılamamıştır. Fakat bazı yazarlar, somut verilere dayanmasa da, Türkiye'de derleme kaçağı oranının %40 ile %70 arasında olduğunu tahmin etmektedirler (Atılgan, 2005; Kaygusuz, 1998, s. 49; Polat, 1999, s. 179; Tavacı, 1998, s. 234).

Millî Kütüphane, 2001'de *TMB*'nin 1923-1999 yıllarını kapsayan basılı kopyalarında yer alan tüm bibliyografik künyelerin bir proje kapsamında elektronik ortama aktarılmasını kararlaştırmıştır. Projeyi üstlenen Nüvis Beşeri Araştırmalar ve Yayıncılık Ltd. Şirketi tüm bibliyografik künyeleri bir veri tabanına aktarmış ve Millî Kütüphane bu çalışmayı *Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası 1923-1999* (CDMB, 2001) adıyla CD-ROM olarak yayımlamıştır. *CDMB*'de yer alan makale künyeleri Millî Kütüphane'nin Web kataloğu aracılığıyla çevrimiçi olarak da taranabilmektedir (www.mkutup.gov.tr). Bu bildiride *CDMB* tanıtılmakta ve kullanıcı arayüzü, veri tabanı tasarımı ve veri kalitesi açılarından değerlendirilmektedir.

Bilgi Erişim Sistemleri

Bilgi erişim sistemi belge dermesi (ya da bu belgeleri temsil eden kayıtların bulunduğu veri tabanı), kullanıcıların sistemle etkileşimlerini sağlayan kullanıcı arayüzü ve kullanıcıların sorgularında yer alan terimlerle veri tabanındaki belgelerde ya da belge tanımlarında geçen terimlerin eşleştirilerek ilgili belgelerin saptanmasına yarayan erişim kuralından oluşurlar (Tonta, 1995, s. 303-304).

Bir bilgi erişim sistemi için belgeleri ya da belgelerin tanımlarını içeren bir veri tabanı olması ön koşuldur. Veri tabanı tasarımı depolanacak verilerin saptanmasını ve bu verileri temsil etmek için uygun yapıların seçimini içerir. Bu işlemler genellikle veri tabanı kurulmadan önce gerçekleştirilir. Kullanıcıların gereksinimlerini karşılayan bir tasarım geliştirmek veri tabanı tasarımcılarının sorumluluğundadır (Elmasri ve Navathe, 1989, s. 10). Veri tabanındaki kayıtlara erişmek için hangi erişim kuralının (Boole mantığı, vektör uzayı modeli, olasılıksal model, vd.) kullanılacağına da bu aşamada karar verilir. Veri tabanlarında depolanan verilerin kalitesi de önemlidir. Veri kalitesi girilen verilerin eksiksiz ve hatasız olmasıyla ölçülür. Heceleme hataları ya da yanlış girilen veriler bilgi erişimi engeller.

Bir bilgi erişim sistemiyle kullanıcı arasındaki etkileşimi kullanıcı arayüzü sağlar. Kullanıcı arayüzü insan-bilgisayar etkileşimi (human-computer interaction) alanının bir alt konusunu oluşturur (Shneiderman, 2002; 1986). Kullanıcı arayüzü, kullanıcıların sorgularını sisteme girmelerine izin verir, bu sorguları değerlendirerek bilgi erişim sistemi tarafından anlaşılabilecek bir biçime dönüştürür, veri tabanından erişilen sonuçları listeler ve veri tabanı, sistem ya da kullanımla ilgili yararlı bilgiler sağlar (Tonta, 1995, s. 305-306).

Günümüzde birçok bilgi kaynağına ve bilgi hizmetine web arayüzleri aracılığıyla erişim sağlandığından, arayüzlerin "kullanılabilirliği" (usability) büyük önem taşımaktadır. Bir kullanıcı arayüzünün kullanılabilirliği, kullanıcıların arayüzü etkin ve verimli bir biçimde kullanıp kullanmadıkları ve sistemle etkileşimlerinden memnun kalıp kalmadıklarıyla ölçülmektedir. "Etkinlik" görevlerin doğru ve tam olarak tamamlanma düzeyini, "verimlilik" görevler tamamlanırken harcanan çaba ve süreyi, "memnuniyet" ise kullanıcıların sisteme karşı olumlu ya da olumsuz tutumlarını ifade etmektedir (Gürses, 2006, s. 14).

Bu çalışmada bir bilgi erişim sistemi olarak değerlendirilen *CDMB* CD-ROM'u incelenmektedir.

Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası 1923-1999

CDMB CD-ROM'unun tanıtım bilgilerinde ürün hakkında şunlar söylenmektedir:

> Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası çalışması 15 Temmuz 2001 – 30 Kasım 2001 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş, 4418 periyodik yayından 566.627 makale taranmıştır. Çalışma kendi içinde iki ayrı bölümden oluşmuştur. Milli Kütüphane tarafından 1952 yılından bu yana yayımlanan "Türkiye Makaleler Bibliyografyası"nda yer alan bibliyografik künyeler, Dewey 20. Versiyon 2. Özet kurallarına uygun biçimde standardize edilerek elektronik ortama aktarılmış ve 1923-1951 yılları arasında yayımlanan 670 derginin mevcut nüshaları taranarak, yayınlanmış makalelerin bibliyografik künyeleri tespit edilmiş ve elektronik ortama aktarılmıştır. . . .
>
> Araştırma Dönemi 1923-1999 yılları arasını kapsıyor olmakla birlikte, tarama kapsamına alınan süreli yayınların çıkış tarihleri 1923 öncesine gittiğinde, o derginin 1923

> öncesi sayılarında yayımlanan makaleler de bibliyografya kapsamına alınmıştır. (. . .)
> Bibliyografya'da yer alan makalelerin bibliyografik künyeleri, Milli Kütüphane'nin künye sistemine göre verilmiştir. (Cumhuriyet, 2001)

CDMB CD-ROM'unun önce bilgisayara kurulması gerekmektedir. Kurulum için yaklaşık 80 megabaytlık (MB) bir disk alanına ihtiyaç duyulmaktadır. Söz konusu ürün aşağıda kullanıcı arayüzü, veri tabanı tasarımı ve veri kalitesi açısından incelenmektedir.

Kullanıcı Arayüzü

Yukarıda da değinildiği gibi, kullanıcılar bir bilgi erişim sistemindeki bilgilere kullanıcı arayüzü aracılığıyla erişim sağlarlar. *CDMB* CD-ROM'unun kurulumu tamamlandıktan sonra basit bir kullanıcı arayüzü karşımıza gelmektedir (Şekil 1). Kullanıcı arayüzü mönüsünde "kayıt arama", "Sütun ayarları", "standart sütunlar", "sütunları eşit böl", kullanım kılavuzu", program hakkında", milli kütüphane", "NÜVİS LTD", "ÇIKIŞ", "ENGLISH" ve "ANKET"[1] seçenekleri yer almaktadır. İlk seçenekle ("kayıt arama") ilgili ayrıntılı değerlendirme aşağıda yapılmaktadır. Diğer seçenekler ise erişilen kayıtların kısa gösterimi sırasında tercih edilen alanları ("sütun ayarları") ve bu alanların genişliklerini ("sütunları eşit böl") düzenlemek içindir. Varsayılan "standart sütunlar" Şekil 1'de verilmektedir (makale adı, dergi adı, makale yazarı/hazırlayan, katkıda bulunanlar, cilt, sayı, baskı yeri, tarih, konu kodu 1). İstendiği takdirde bu alanlara birkaç alan (konu kodu 2, konu kodu 3, sayfa, açıklama, tanıtan) daha eklenebilir ya da alanlardan bazıları çıkarılabilir. Program hakkında bilgi, mönü seçeneklerinin işlevleri ve aramaların nasıl yapılacağı "program kılavuzu" seçeneğinde açıklanmaktadır. Bir sonraki seçenek ("program hakkında") altında *CDMB*'nin Millî Kütüphane tarafından Nüvis Beşeri Araştırmalar ve Yayıncılık Ltd. Şti.'ne yaptırıldığı; yazılım tasarlama ve programlamanın ise Pusula Yayıncılık ve İletişim Ltd. tarafından gerçekleştirildiği belirtilmektedir. "milli kütüphane" ve "NÜVİS LTD" seçeneklerine tıklandığında Internet bağlantısı olan bilgisayarlarda sistem Millî Kütüphane'nin (www.mkutup.gov.tr) ve Nüvis şirketinin (www.nuvis.com.tr) web sayfalarına bağlanmaktadır. Bir sonraki seçenek ("ÇIKIŞ") programdan çıkış içindir. Ekrandaki mönü seçenekleri İngilizce de gösterilebilmektedir ("ENGLISH"). İsteyen kullanıcılar ürün ve program hakkındaki görüşlerini sağlanan anket formunu ("ANKET") doldurarak firmaya elektronik posta olarak gönderebilmektedir.

Kullanıcı arayüzü ekranının yaklaşık üçte ikisi arama sonucu erişilecek kayıtların kısa gösteriminde, üçte biri ise erişilen kayıtlar arasından seçilecek bir kaydın daha detaylı bilgilerinin listelenmesinde kullanılmak üzere ayrılmıştır. Oysaki kullanıcı açısından erişilecek kayıtların gösterimi bir sonraki aşamada, yani *CDMB*'de bir arama gerçekleştirildikten sonra önem kazanacaktır. Arayüzle ilk kez karşılaşan bir kullanıcı önce sisteme girme ve mevcut mönü seçeneklerinden kendisine en uygun olanını seçme göreviyle karşı karşıyadır. Mevcut arayüzde kullanıcının sistemi başlatabilmesi ve belki de *CDMB* CD-ROM'unu kullanmasının temel nedeni olan veri tabanı üzerinde arama yapabilmesi için ekranın sol üst köşesinde yer alan "kayıt arama" seçeneğini fark etmesi gerekmektedir. Bu seçenek tıklandığında kullanıcının karşısına ana ekranın üzerine yerleştirilmiş olan kayıt arama formu gelmektedir (Şekil 2). Arama ölçütleri ilgili alan ya da alanlara girilerek arama yapılabilmektedir. Arama alanlarına en az üç karakter girildiği zaman "Bul" düğmesi aktif hale gelmektedir. Arama sonucunda bulunan ilk 100 kayıt gösterilmektedir. Erişilen kayıt sayısı 100'den fazlaysa "Sonraki 100 Kayıt" seçeneğine tıklanarak bulunan diğer kayıtlar da yirmişer yirmişer listelenebilmektedir. Arama formunun sağ alt köşesinde yer alan "Bir kerede bütün kayıtları tara" seçeneğine tıklanarak bu sayı değiştirilebilmektedir.

Şekil 3'te varsayılan (default) "Kelime başında ara" seçeneği ile arama yapılarak erişilen ve adında "Atatürk" ("Atatürkçü", "Atatürkçülük" vd.) geçen ilk 100 makale gösterilmektedir. Ekranın sol alt köşesinde bulunan "100 kayıt bulundu" ibaresi aramanın bütün kayıtlar üzerinde yapılacağından haberi olmayan ve sonuçlardan sonra verilen "Sonraki 100 kayıt" seçeneğini göremeyen kullanıcıları yanıltabilir. "Bir kerede bütün kayıtları tara" seçeneğine tıklandığında Atatürk ile ilgili veri tabanında toplam 5244 makale olduğu anlaşılmaktadır. Kayıt arama formunun sağ alt köşesindeki "Tam kelime ara" seçeneğine tıklandığında ise kayıt sayısı 4717'ye düşmektedir. Bu arama seçeneğinde makale adında "Atatürkçü", "Atatürkçülük" gibi sözcükler geçen kayıtlar elenerek sadece "Atatürk" geçenler listelenmektedir. "Tam kelime arama"da kesme işareti (') dikkate alınmadığından adında "Atatürk'ün", "Atatürk'ten" gibi sözcükler geçen makalelere de erişilmektedir. "Kelime başında ara" seçeneğiyle "Tam kelime ara" seçeneği arasındaki bu fark kolayca anlaşılamamaktadır.[2] Kullanım kılavuzunda "Bu seçenekler sayesinde Eser adında Osman yazdığınızda isterseniz, içinde hem Osman, hem Osmanlı hem de Nuruosmaniye sözcükleri geçen bütün eserleri bulabilirsiniz" ibaresi yer almasına karşın, makale adı alanına "Osman" yazarak içinde "Nuruosmaniye" geçen makalelere erişilememiştir.

---

[1] Metinde kullanıcı arayüzünde tercih edilen tipografi (büyük harf-küçük harf kullanımı) aynen korunmuştur.

[2] Kullanıcı arayüzü "Tam kelime ara" seçeneğini tek başına işaretlemeye izin vermemekte, bu seçenek ancak "Kelime başında ara" seçeneğiyle birlikte işaretlenebilmektedir.

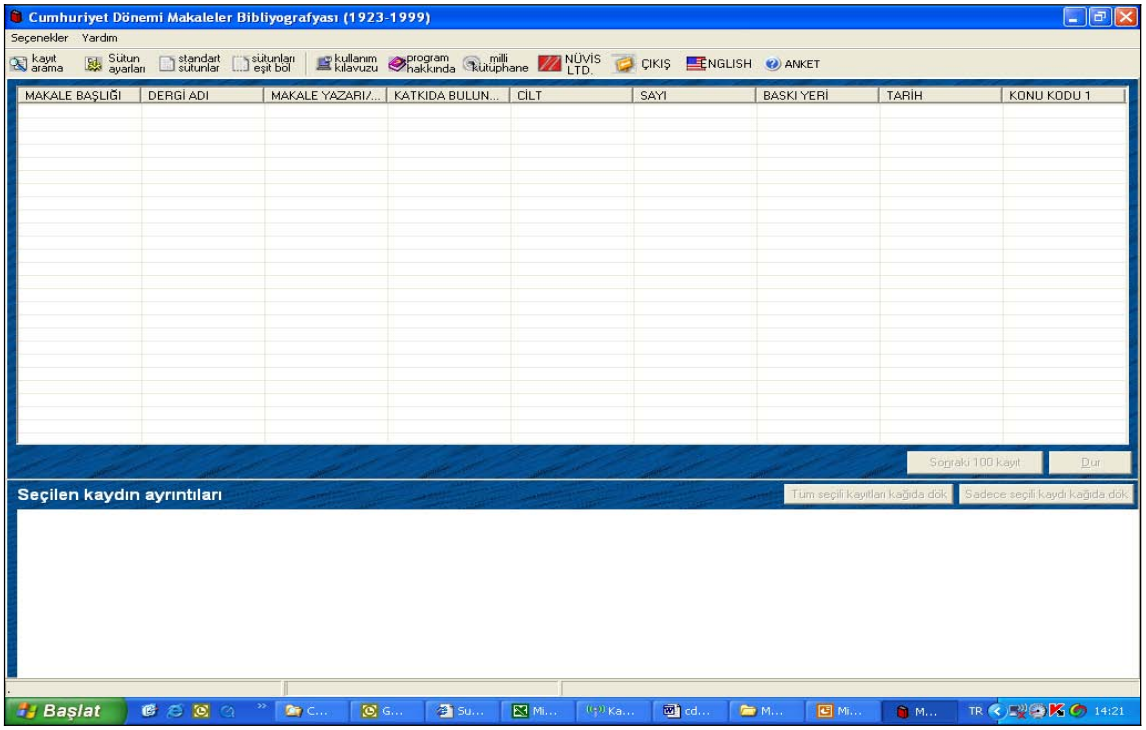

Şekil 1. *Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası 1923-1999* CD-ROM'u kullanıcı arayüzü

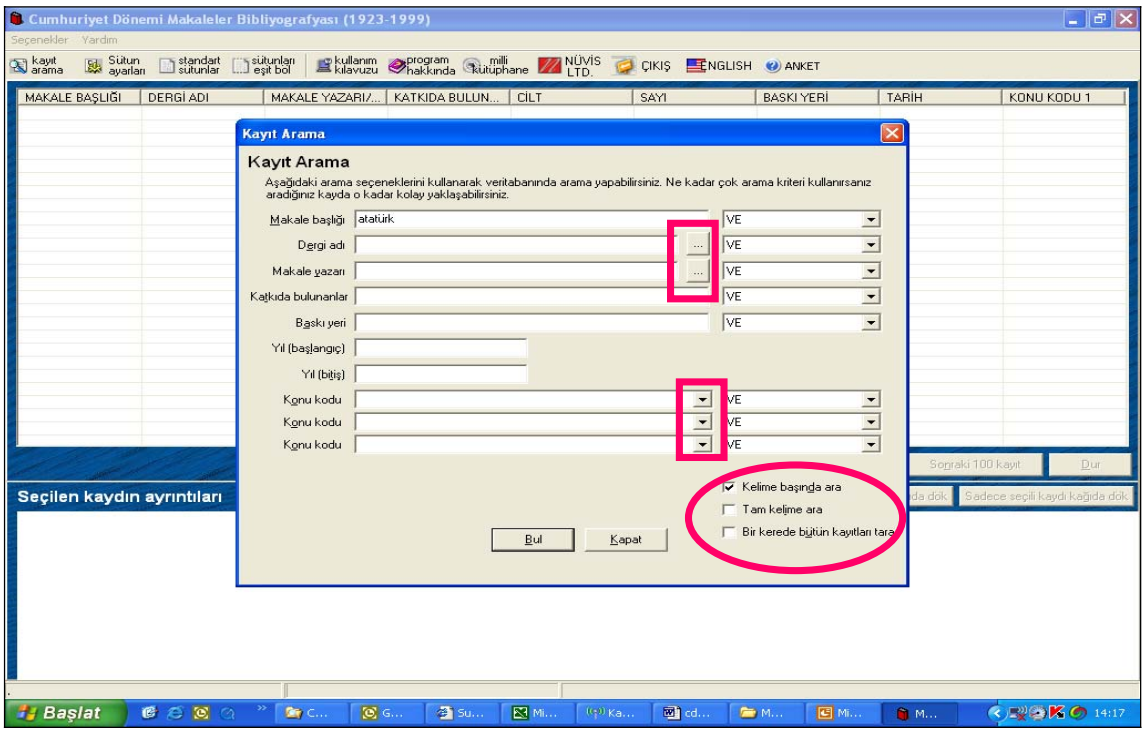

Şekil 2. *Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası 1923-1999* CD-ROM'u arama ekranı

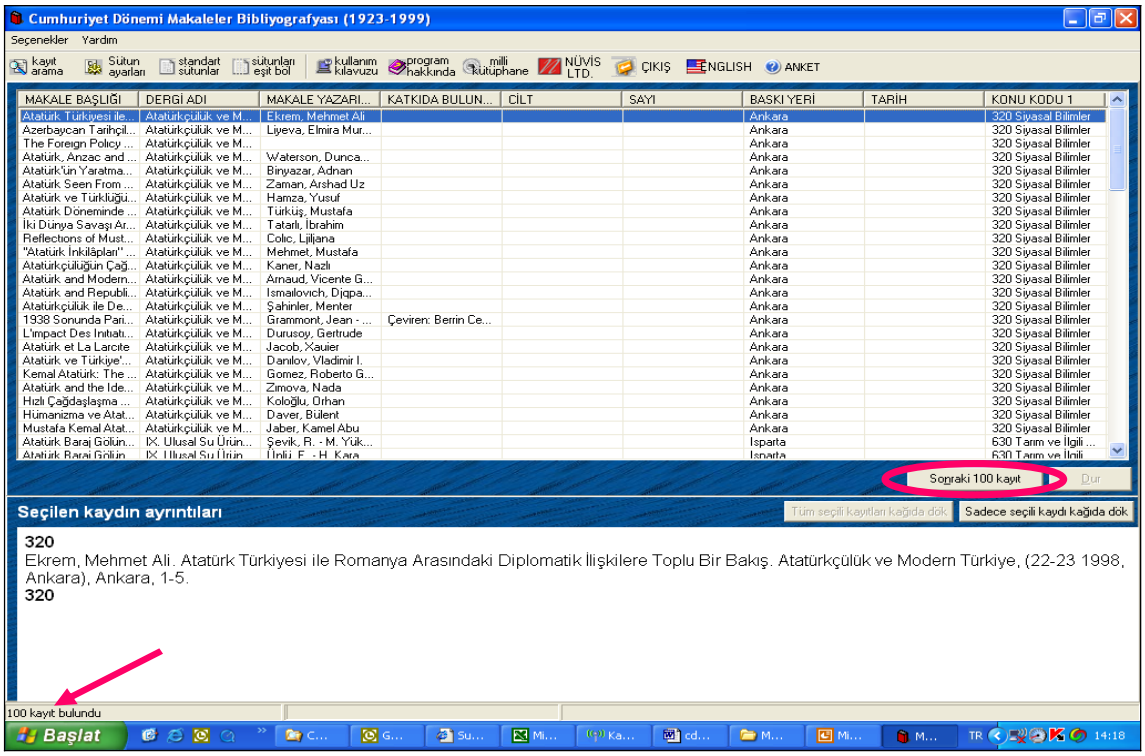

Şekil 3. *Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası 1923-1999* CD-ROM'unda arama sonuçları

İstendiği takdirde farklı alanlara girilen ölçütler Boole işleçleri (VE, VEYA, DIŞINDA) ile birleştirilebilmektedir. Kayıt arama formunda "Ne kadar çok arama kriteri kullanırsanız aradığınız kayda o kadar kolay yaklaşabilirsiniz" denilmektedir. Fakat ölçüt sayısı arttıkça kayıtlara erişim nispeten yavaşlamaktadır. Örneğin, 1.70 Ghz işlemci gücü ve 480 MB ana belleği olan bir dizüstü bilgisayara kurulan sistemde kaba bir test yapıldığında yazar adında "tonta" geçen yayınlara 15 saniyede, yazar adında "tonta" VE makale adında "elektronik yayıncılık" geçen kayıtlara 22 saniyede, yazar adında "tonta" VE makale adında "elektronik yayıncılık" VE dergi adında "Türk Kütüphaneciliği" geçen yayınlara 24 saniyede erişim sağlanmıştır.

Kullanıcı arayüzü makale adında, örneğin, hem "elektronik yayıncılık" hem de "bilimsel iletişim" geçen makaleleri Boole işleci "VE" kullanarak birleştirmeye izin vermemektedir. Bu tür aramalar "Makale başlığı" alanına sözcüklerin tümünü girerek yapılabilmektedir. Arama algoritması dizi arama (string search) tekniğine dayanmakta, makale adları soldan sağa doğru aranmaktadır. Bu nedenle makale başlığı alanına ayrı ayrı "elektronik yayıncılık", "bilimsel iletişim" ya da "elektronik yayıncılık bilimsel iletişim" sözcükleri girildiğinde "Elektronik yayıncılık, bilimsel iletişim ve kütüphaneler" başlıklı bir makaleye erişilmekte, ancak aynı makaleye sözcüklerin sırası değiştirildiğinde ("bilimsel iletişim elektronik yayıncılık") erişilememektedir.[3] Aynı şekilde, veri tabanında "Bilim ve Teknik" dergisi yer aldığı halde, adında sırasıyla "teknik" ve "bilim" geçen dergiler arasında bulunamamaktadır. Başka bir deyişle, arama algoritması kayıt arama formunda yer alan alanlar üzerinde gerçek anlamda anahtar sözcüklerle (keywords) arama yapmaya olanak vermemektedir.[4]

CDMB CD-ROM'unun tanıtım bilgilerinde ürünün bir "arama motoru" ile birlikte kullanıma sunulduğu kaydedilmektedir (Cumhuriyet, 2001). Yukarıda incelenen arama özellikleri, bu özelliklerin işleyiş biçimi, yanıt süresi vb. gibi hususlar göz önüne alındığında, bu ürünün arama motorunun yeterli işlevlere sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

---

[3] Herhangi bir kayda erişilemediği zaman ekranın sol alt köşesinde gösterilen "0 kayıt bulundu" ibaresi zor fark edilmektedir. Arama uzun sürdüğü takdirde "Arama sürdürülüyor" ibaresi de aynı yerde verilmekte ve aynı satırda bir ilerleme çubuğu gösterilmektedir.

[4] Sistemde bir makalenin konularını kaydetmek için üç ayrı alan (konu kodu 1, konu kodu 2 ve konu kodu 3) ayrılmıştır. Bu bakımdan ilgili alanlar üzerinde Boole işleçleri kullanılarak, örneğin, konu kodu 020 VE konu kodu 050 olan makalelere erişilebilmektedir. Sistem ilgili alanlara anahtar sözcük girilmesine izin vermemesine karşın (sadece konu kodları listesinden seçim yapılabilmektedir), aslında bu aramalar teknik olarak anahtar sözcük araması olarak nitelendirilebilir.

Kayıt arama formunda (bkz. Şekil 2) dergi adı, makale yazarı ve konu kodları için ayrılan alanlara önceden hazırlanan listelerden seçim yapılarak da ölçüt girilebilmektedir. Dergi adı seçeneğine tıklandığında kaynakçada geçen 4400'ün üzerindeki dergi ve konferans/sempozyum/kongre adlarının alfabetik listesinden seçim yapmak gerekmektedir. Yazar adları için de aynı durum söz konusudur. Yazar adları listesi yazar soyadının ilk harfine göre alfabetik olarak bölümlenmiştir. Konular için ise Dewey Onlu Sınıflama Sistemindeki konu kodları listesinden ("000 Genel Konular"dan "990 Diğer Bölgelerin Genel Tarihi"ne kadar) seçim yapılabilmektedir.

CDMB kullanıcı arayüzünün insan-bilgisayar etkileşimi ve kullanılabilirlik ölçütleri dikkate alınmadan ve yeterince profesyonel olmayan bir biçimde tasarlandığını söylemek mümkündür. Başlama ekranındaki mönü seçenekleri önem sırası gözetilmeksizin yerleştirilmiştir. Kullanıcı arayüz tasarımında yer kullanımı son derecede önemlidir. Ekrandaki seçeneklerin konumu, kullanıcının bir sonraki adımda ne yapacağına kolayca karar verebilmesi, kullanıcıya verilen mesajların ekranda kolayca fark edilebilmesi yer kullanımıyla ilgili hususlardan bazılarıdır. Daha önce de değindiğimiz gibi, başlama ekranının büyük bir kısmı kullanıcının daha sonra yapacağı işlemler için (erişilen kayıtların gösterimi) ayrılmıştır. Kullanıcı her aramada ölçütleri yeniden girmek zorundadır. Daha önceden girilmiş olan bir arama sorgusunu düzeltmek ya da erişilen kayıtlar üzerinde ek ölçütlerle sınırlama yapmak mümkün değildir. Arama sonuçları geçici olarak dahi olsa saklanamamaktadır. Bir önceki arama sonuçlarına dönmek için aynı aramanın yeniden yapılması gerekmektedir. Kullanıcıların arama sonuçlarını kendi bilgisayarlarına kaydetmek isteyebilecekleri dikkate alınmamıştır. Erişilen sonuçlar sadece yazıcıdan bastırılabilmektedir.

Veri Tabanı Tasarımı

CDMB veri tabanının bazı temel veri tabanı tasarım ilkeleri dikkate alınmadan geliştirildiği anlaşılmaktadır. *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*'nın basılı kopyasında yer verilen bilgiler tek bir düz tabloya aktarılmıştır.[5] Tabloda her makaleyle ilgili 14 bilgi ögesi (makale başlığı, dergi adı, makale yazarı/hazırlayan, katkıda bulunanlar, cilt, sayı, baskı yeri, tarih, konu kodu 1, konu kodu 2, konu kodu 3, sayfa no, açıklama, tanıtan) kaydedilmiştir. Ancak kayıtlardaki bazı alanlar için veri olmadığından bu alanların büyük bir kısmı boş bırakılmıştır. Örneğin, toplam 566.627 kaydın %81,2'sinde ikinci konu kodu alanı, %93,2'sinde katkıda bulunanlar alanı boştur. Üçüncü konu kodu, açıklama ve tanıtan alanları için boş olan kayıtların oranı ise %98'in üzerindedir. Bu oranlar bir makale için ayrılan yaklaşık 900 karakterlik alanın önemli bir kısmının boş kaldığını göstermektedir.

Öte yandan dergi adı, baskı yeri ve konu kodları gibi bazı alanlara sürekli aynı veriler girilmiştir. Örneğin, toplam 566.627 kaydın %48'inde baskı yeri "İstanbul", %45'inde "Ankara" olarak kaydedilmiştir. Veri tabanında toplam 2500 tekil dergi adı bulunmaktadır. Başka bir deyişle, her dergi adı veri tabanına ortalama 227 kez (bazıları hatalı olarak) girilmiştir. Konu kodları ise Dewey Onlu Sınıflandırma Sistemine göre oluşturulmuş kod listesinden seçilerek konu kodlarının açılımlarıyla birlikte girilmiştir. Oysaki konu kodlarının açılımında yer alan sözcüklerle (örneğin, "askerlik") arama yapıldığında hiçbir kayda erişilememekte, sonuç alabilmek için arama ölçütünün mutlaka listeden (örneğin, "355 Askerlik Bilimi") seçilmesi gerekmektedir. Böylece konu kodlarının açık halini veri tabanına girmek için kullanılan alan verimsiz kullanılmıştır.

Yukarıda sıralanan veri tekrarı, bazı alanların boş kalması vb. gibi sorunlar *CDMB* veri tabanı tasarlanırken esaslı bir sistem analizi yapılmadığını göstermektedir. Daha önce de değinildiği gibi, veri tabanı yaklaşık 80MB yer kaplayan tek bir tablodan oluşmaktadır. Yazar adları, dergi adları ve konu kodları için ayrı dizinler yaratılmış olmasına karşın, anlaşıldığı kadarıyla bu dizinler ana tabloyla ilişkisel veri modeli kullanılarak ilişkilendirilmemiş ve veri tabanı "normalize" edilmemiştir (Kroenke, 2004, s. 119-150). Hatta ana tablodaki belli alanlara veri girişi yapılırken bazı temel kurallar ihlal edilmiştir. Örneğin, birden fazla yazarı olan makalelerin tüm yazarları "makale yazarı/hazırlayan" alanına girilmiştir. Oysa bir alana girilen veriler "atomik" olmalı, bir alana birden fazla veri girilmemelidir. Tasarım sırasında yazar adları için bu kural ihlal edilmiş, ama benzeri bir durumda konu kodları için üç ayrı alan açma yoluna gidilmiştir. Tüm yazar adlarının aynı alana girilmiş olması yazar adları üzerinde Boole işleçleri kullanarak arama yapmayı olanaksız hale getirmiştir. Benzeri bir biçimde, "Makale başlığı" alanında yer alan verilerden bir anahtar sözcük dizini yaratılmamış olduğu için, Boole işleçlerini kullanarak anahtar sözcüklerle arama yapılamamaktadır. Aslına bakılırsa *CDMB* tek bir tablodan oluşan, dizin dosyaları eksik (örneğin, anahtar sözcük dizini) ve birbiriyle ilişkilendirilmemiş, yazar, dergi adı vb. gibi alanlara standart verilerin girilmediği bir "veri tabanı"dır.

Veri Kalitesi

Bu kısımda veri girişiyle ilgili bazı hatalara değinilmekte ve *CDMB* CD-ROM'unda yer alan verilerin kalitesi incelenmektedir.

Daha önce de değinildiği gibi, *CDMB* CD-ROM'u dergilerde ve bildiri kitaplarında yayımlanan yaklaşık 566 bin makalenin bibliyografik bilgilerini içermektedir. Veri tabanı tasarımı sırasında esaslı bir analiz yapılmaması ve verilerin tekrar edilmesi veri giriş hatalarının da artmasına neden olmuştur. Örneğin, Yaşar Tonta'nın adı "Makale yazarı/Hazırlayan" alanında (ikisi tipografik hata içeren) beş ayrı biçimde yer almaktadır. Yazar adının eksik, hatalı ya da

[5] Aynı tablo, yukarıda da değinildiği gibi, arama sonuçlarının gösterimi için de kullanılmıştır.

farklı girildiği çok daha çarpıcı örneklere rastlanmıştır. Örneğin, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun adı veri tabanına bir kısmı hatalı olmak üzere 34 farklı biçimde girilmiştir. Girişlerin büyük bir kısmı yazım farklılıklarından ("Ziyaeddin", "Ziyaettin") ve birinci ya da ikinci ismin baş harfinin ya da sadece adının ("Ziyaeddin Fahri") verilmesinden, bir kısmı da hatalı girişlerden ("Ziayaeddin", "Fındıklıoğlu") kaynaklanmaktadır. *CDMB* veri tabanındaki mevcut yazar girişleri gerekli ayıklamalar yapıldıktan sonra tekil yazar sayısı 149.632'ye düşmüştür. Bu durum uzun yıllardır eksikliği hissedilen bir yazar adı yetke dizinine (authority file) büyük gereksinim olduğunu göstermektedir.

CDMB veri tabanına dergi adları da bazen değişik ve hatalı biçimde girilmiştir. Veri tabanında bir dergiye ait on ve daha fazla sayıda farklı girişin bulunduğu 25 dergi vardır. TÜBİTAK tarafından yayımlanan *Doğa Türk Mühendislik ve Çevre Bilimleri Dergisi'*nin adı veri tabanına 34 farklı biçimde kaydedilmiştir. Genelde farklı girişlere yazım hatalarının neden olduğu görülmektedir. Bununla birlikte dergilerin yabancı dildeki adlarının ve paralel adlarının kullanımı ile ilgili politikaların belirlenmemiş olması, yapılan kısaltmalarda tutarlılık olmaması, veri girişi yapılırken bilgilerin dergilerin farklı yerlerinden (kapak sayfası, iç kapak, derginin sırtı gibi) alınmış olması, veriler girildikten sonra yeterli kontrol yapılmaması hata sayısının artmasına neden olmuştur. Ayrıca dergilere ilişkin yabancı dilde yapılan girişlerde birçok heceleme hatası vardır. Dergi adları için de bir yetke dizinine gereksinim duyulduğu anlaşılmaktadır.

Yazar adları ve dergi adlarına ek olarak, bazı kayıtlar için basım yılı ("9185", "9159", "2964", "2017" gibi) ve basım yeri bilgileri hatalı ("Eruzrum", "Dıyarbakır", "Sakaraya" gibi) ya da farklıdır ("Londra"–"London", "Elazığ"–"Elâzığ" gibi). Benzeri hatalara konu kodlarında da rastlanmıştır. Bazı bilgilerin ise yanlış alanlara girildiği gözlenmiştir. Örneğin, çeviri olmayan makalelerde çeviren adlarına rastlanmaktadır.

CDMB veri tabanındaki hatalı girişlerin oranını saptayabilmek amacıyla toplam 566.627 bibliyografik giriş üzerinden sistematik bir örneklem seçilmiştir. Örneklem büyüklüğünü hesaplamak için

$$n = 1 / ((1 / N) + (e^2 / (Z^2 (p (1 - p))) \qquad (1)$$

formülü kullanılmıştır. Formülde hata oranı (e) 0,02, güven düzeyi (Z) 1,96, tüm girişlerde (evren) veri giriş hatasına rastlanma olasılığı (p) 0,50 kabul edilerek örneklem büyüklüğü 2390 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 1'de kayıtlarda rastlanan hata türleri ve sıklıkları verilmektedir. Buna göre *CDMB* veri tabanındaki dergi adlarının %4,4'ü, makale başlıklarının %4,4'ü, yazar adlarının %0,8'i yanlış ya da hatalı girilmiştir. Dergi adı, makale başlığı ya da yazar adından en az birinin hatalı girildiği kayıt sayısı %9,2'dir. Başka bir deyişle, *CDMB* veri tabanında bulunan toplam 566.627 kayıttan yaklaşık 52.000'inde dergi adı, makale başlığı ya da yazar adından en az biri hatalı girilmiştir. Bu hataların ne kadarının *CDMB*'ye temel oluşturan özgün verileri hazırlayan ve *Türkiye Makaleler Bibliyografyası'*nda yayımlayan Millî Kütüphane'den, ne kadarının bu verileri elektronik ortama aktaran proje ekibinden kaynaklandığını mevcut verilere dayanarak bilmek mümkün değildir. Ancak hata oranının yüksek olduğu açıktır. *CDMB* veri tabanının yaklaşık beş ay gibi kısa bir sürede geliştirildiği ve bu süre içinde veri girişinin de hızla yapıldığı CD-ROM kullanım kılavuzunda belirtilmektedir. Bu durum Millî Kütüphane verilerinin CD-ROM'a aktarılması sırasında hata denetimi yapılmadığını düşündürmektedir.

Tablo 1. *CDMB*'de veri giriş hataları (n = 2390)

Hata türü	N	%
Dergi adı	106	4,4
Makale başlığı	104	4,4
Yazar adı	18	0,8
En az birinde hata olan kayıt sayısı	220	9,2

Derleme kaçağı nedeniyle bazı dergilerin Millî Kütüphane'ye gönderilmediğine ve bu dergilerde yayımlanan makalelerin *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*'nda dizinlenemediğine yukarıda işaret etmiştik. Öte yandan, Derleme Yasası gereğince Millî Kütüphane'ye düzenli olarak gönderilen bazı süreli yayınların bütün sayılarının *CDMB*'de dizinlenmediği gözlenmiştir. Örneğin, 1987'den beri yılda dört kez yayımlanan *Türk Kütüphaneciliği* dergisinin toplam 15 sayısının *CDMB* CD-ROM'unda taranmadığı görülmüştür. Hatta söz konusu derginin 7. cildinin (1993) hiç bir sayısı taranmamıştır. Aynı şekilde, *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, *Kütüphanecilik Araştırmaları* gibi birçok başka derginin de bütün sayılarının dizinlenmediği anlaşılmaktadır (Keseroğlu, 2006, s. 38-39).

Sonuç ve Öneriler

CDMB CD-ROM'unun kullanıcı arayüzü tasarımında insan-bilgisayar etkileşimi ve kullanılabilirlik ölçütleri dikkate alınmamıştır. Arayüz ekranındaki mönü seçenekleri rastgele yerleştirilmiştir. Ekrandaki belli alanların hangi amaçla kullanılacağını kestirmek zordur. Kullanıcı arayüzü sezgisel olarak tasarlanmadığından ekran üzerinde sistem iletilerinin verildiği ve sonuçların gösterildiği bölgeler kolayca görülememektedir.

CDMB veri tabanı kapsamlı bir sistem analizi yapılmadan ve bazı temel veri tabanı tasarım ilkeleri dikkate alınmadan geliştirilmiştir. *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*'nın basılı kopyasında yer alan veriler tek bir düz tabloya aktarılmış, yazar adları, dergi adları ve konu kodları için ayrı dizinler yaratılmış, ama bu dizinler ana tabloyla ilişkisel veri modeli kullanılarak ilişkilendirilmemiş ve veri tabanı "normalize" edilmemiştir. Bu durum veri tekrarına ve makalelerin bibliyografik bilgilerini girmek için ayrılan

bazı alanların (örneğin, 2. ve 3. konu kodları, tanıtan, vd.) önemli bir kısmının boş kalmasına yol açmıştır. Birden fazla yazarı olan makalelerin tüm yazarları aynı alana girilmiştir. Makale başlıklarında geçen sözcükler için ayrı bir dizin yaratılmamıştır. Bu nedenle yazar ve makale adları üzerinde Boole işleçleri kullanılarak arama yapılamamaktadır.

CDMB veri tabanında yer alan her 11 kayıttan birinde yazar adı, dergi adı veya makale adı hatalı girilmiştir. Millî Kütüphane'de yazar adları ve dergi adları için yetke dizinler (authority files) yaratılmamış olduğundan aynı yazar ya da dergilere ait veriler çok farklı biçimlerde girilmiştir. Veriler girildikten sonra gerekli denetimler titizlikle yapılmamıştır.

Genelde *Türkiye Makaleler Bibliyografyası* özelde *CDMB* veri tabanıyla ilgili bazı öneriler aşağıda sıralanmaktadır:

- Derleme kaçağını ortadan kaldırmak ya da azaltmak için yasal önlemler alınmalı ya da Millî Kütüphane *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*'nı eksiksiz yayımlayabilmek için derlenemeyen yayınları başka kanallardan (örneğin, satın alma) edinme yoluna gitmelidir.

- Halen Millî Kütüphane'nin web sayfası aracılığıyla kullanıma açık olan *CDMB* veri tabanı yeniden tasarlanmalı, arama motorunun işlevleri artırılmalı (örneğin, anahtar sözcük ve Boole işleçleriyle arama özellikleri eklenebilir) ve kullanıcı arayüzü kullanılabilirlik ilkeleri dikkate alınarak iyileştirilmelidir.

- Millî Kütüphane'nin makale dizinleme politikaları gözden geçirilmeli, makalelere Dewey Onlu Sınıflandırma Sistemine (DOS 21) dayanan daha ayrıntılı konu kodları ve anahtar sözcükler verilmelidir.

- Yazar ve dergi adlarının tekbiçim ve hatasız girilmesini sağlamak için Millî Kütüphane tarafından yazar ve dergi adları yetke dizinleri hazırlanmalı ve veri girişleri titizlikle denetlenmelidir.

Kaynakça

Atılgan, D. (2005). Bilginin organizasyonunda ulusal dizinlerin önemi ve atıf sistemi üzerine düşünceler. *Sosyal Bilimlerde Süreli Yayınlar ve Bilgi Teknolojileri Sempozyumu, 2 Nisan 2005 Ankara. Bildiriler.* Ankara: Yeni Avrasya Yayınları. 19 Kasım 2006 tarihinde http://eprints.rclis.org/archive/00005677/01/bilgininoragnizasyonu.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası 1923-1999. (2001). [CD-ROM]. Ankara: Nüvis.

Elmasri, R. ve Navathe, S.B. (1989). *Fundamentals of database systems*. Redwood City, CA: Benjamin/Cummings.

Gürses, E.A. (2006). *Kütüphane web sitelerinde kullanılabilirlik ve kullanılabilirlik ilkelerine dayalı tasarım.* Yayımlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Kaygusuz, A. (1998). Türkiye'de derleme hizmetleri. *50. kuruluş yılında ulusaldan evrensele Türk Milli Kütüphanesi (1946-1996) Sempozyum (Bildiriler) 19-21 Haziran 1996 Millî Kütüphane, Ankara* içinde (s. 46-51). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Keseroğlu, H.S. (Haz.). (2006). *Akıl ve yürek: Jale Baysal ile söyleşi*. İstanbul: Mephisto.

Kroenke, D.M. (2004). *Database processing: Fundamentals, design & implementation* (9th ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.

Polat, C. (1999). *Başlangıcından bugüne ülkemizde derleme çalışmaları.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara. 20 Aralık 2006 tarihinde http://eprints.rclis.org/archive/00007275/01/MA_These.pdf adresinden erişildi.

Shneiderman, B. (1986). *Designing the user interface: Strategies for effective human-computer interaction*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Shneiderman, B. (2002). *Leonardo's laptop: Human needs and the new computing technologies*. Cambridge, MA: MIT Press.

Tavacı, Y. (1998). Derleme bilincinin yaygınlaştırılması. *50. kuruluş yılında ulusaldan evrensele Türk Milli Kütüphanesi (1946-1996) Sempozyum (Bildiriler) 19-21 Haziran 1996 Millî Kütüphane, Ankara* içinde (s. 233-236). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Tonta, Y. (1995). Bilgi erişim sistemleri. *Türk Kütüphaneciliği, 9,* 302-314.

Kütüphanecilik ve Bilgi Yönetimi Literatüründe Kullanıcı

Users in Literature of Librarianship and Information Management

Nazan Özenç Uçak

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara
ucak@hacettepe.edu.tr

Öz*:* Bu çalışmada Türkiye'de kütüphanecilik ve bilgi yönetimi alanlarında kullanıcılar konusunda yapılan tez ve makaleler incelenmiştir. Bu amaçla yüksek lisans ve doktora tezleri ile alanın önemli süreli yayınları olan *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* (1952-1986), *Türk Kütüphaneciliği* (1987-2006) ve *Bilgi Dünyası* (2000-2006) dergilerinde yayımlanan makaleler araştırılmıştır. İncelenen 239 tezin 42'sinde (%17,57) ve 1788 makalenin 44'ünde (%2,4) kullanıcılara doğrudan veya dolaylı olarak yer verildiği saptanmıştır. Tezlerin %88'i (42 tez) 1990 sonrasında yapılmıştır. İçerik analizi sonuçlarına göre tezlerin %69'unda kullanıcıların bir bilgi merkezi veya sistemiyle ilişkilendirildiği; %83'ünde betimleme yönteminin kullanıldığı; anketin en sık kullanılan veri toplama tekniği olduğu ve araştırmaların akademisyenler üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Makalelerde ise 1971 yılına kadar kullanıcı faktörünün incelenmediği, 1980'li yıllarda bu konuya gösterilen ilginin nispeten arttığı, 1990 sonrasında ise ilgili makale sayısında büyük bir artış olduğu görülmektedir. Makalelerde en sık (%40) araştırılan kullanıcı grubunun öğrenciler olduğu; ağırlıkla bilgi okuryazarlığı ve okuma alışkanlığı konularına değinildiği; betimleme yöntemi ile anket ve görüşme tekniklerinin en sık tercih edilen yöntem ve veri toplama teknikleri olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Kullanıcılar, kullanıcı araştırmaları, kullanıcı araştırmaları literatürü, Türkiye'de kullanıcı araştırmaları, *Bilgi Dünyası, Türk Kütüphaneciliği, Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*

Abstract: In this paper, theses and articles on librarianship and information management focusing on users are studied. Masters and PhD theses along with articles published in the most important periodicals of the field,* Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni *(1952-1986),* Türk Kütüphaneciliği *(1987-2006) and* Bilgi Dünyası *(2000-2006), are examined. Some 42 out of 239 theses (17.57%) and 44 out of 1788 articles (2.4%) focused on users either directly or indirectly. The majority of such theses (88%) were written after 1990. Content analysis of theses indicates that users have been studied primarily in relation with an information center or system (69%); academicians as a user group was studied most often; survey as a research method was used in 83% of the theses; and, the questionnaire was the most popular data gathering technique. Although no articles emphasizing the users were published before 1971, a growing interest towards the users was detected in 1980s. The number of articles published on the subject significantly increased after 1990. Also, findings on articles indicate that students were the most frequently surveyed user group (40%); subjects such as information literacy and reading habits were studied the most while surveys, questionnaires and interviews were the most popular research methods and data collection techniques.

***Keywords: Users, user studies, literature of user studies, user studies in Turkey,* Information World, *journal of the* Turkish Librarianship, Journal of the Turkish Library Association**

Giriş

Bilgi yönetimi ve kütüphaneciliğin temel felsefesi bilgi ile bireyleri buluşturabilmektir. Bu nedenledir ki bilgi sağlanır, düzenlenir ve sunulur. Bütün bu süreç ve bu süreç içinde gerçekleştirilen çalışmalar ve kullanılan araçlar bilim dalımızın kapsamı içine giren işlerdir. Ancak bu süreç, yapılan işler ve araçlar çoğu kez bunları kimin için yaptığımızı düşünmeden, sadece yaptığımız işe yoğunlaşarak geçmektedir. İşte bu noktada, bütün bu uğraşın kimin için olduğu sorusunu yanıtlamamızda ve elde ettiğimiz bulgularla daha iyi hizmetler tasarlayabilmemizde bize yardımcı olan kullanıcı araştırmalarıdır. *Harrod's Librarians' Glossary*'de kullanıcı araştırmaları (user studies) "kullanıcıların bilgi hizmetlerinden ne bekledikleri, nasıl bilgi aradıkları, var olan hizmetlerin ihtiyacı karşılayıp karşılamadığı ve amaca göre en iyi hizmetlerin nasıl tasarlanacağının ve geliştirileceğinin betimleme veya anketlerle saptandığı araştırmalardır" (Prytherch, 1995) şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak bu tanımın, bugün için yetersiz ve araştırmaları belli yöntemlerle sınırlandırması açısından ise hatalı olduğunu söyleyebiliriz. Kullanıcı araştırmaları bireylerin bilgi ile ilişkisini içeren tüm

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

konuları kapsamaktadır. Bu konuları sadece bilgi merkezleri ile ilişkilendirerek ele almak bugünün bilgi ortamı için geçerli değildir. Bilgi ihtiyacı, bunun ifade edilişi, bilgi arama ve kullanma özellikleri bunları etkileyen nedenler, bilginin zihinde işlenişi ve bütün bunların bireylere göre gösterdiği farklılıklar kullanıcı araştırmalarının konusunu oluşturmaktadır. Literatürde kullanıcı araştırmasından çok "bilgi gereksinimi", "bilgi arama davranışı" ve "bilgi kullanımı" sözcükleri altında eriştiğimiz bu çalışmalar, Wilson'ın (1981) bu kavramları birbirine etkisini de dikkate alarak tek bir başlık altında toplamasından bu yana, "bilgi davranışı" (information behavior) başlığıyla da sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Kullanıcı araştırmaları var olan sistemleri, hizmetleri değerlendirmek açısından önemli olduğu kadar; insanın bilgiyle olan ilişkisini, içsel süreçleri, bilgiyle ilgili davranışların nedenlerini anlamak açısından da önemlidir. Bu çalışmalar sonucu elde edilen bulgular etkili hizmet ve sistemlerin tasarlanabilmesi için gereklidir. Bilgi hizmetlerinin giderek elektronik ortama kaydığı günümüz iletişim ortamında bu verilerin önemi daha çok anlaşılmaktadır. Kullanıcının bilgi ile olan ilişkisi içinde bulunulan toplum, çalışma ortamı ve bilgi sistemleri gibi pek çok unsurdan etkilenmektedir. Bu nedenle kullanıcının çevresi ile ele alınması gereği, her toplumun kendi kullanıcı profilini ortaya çıkarması için bu araştırmalara ağırlık vermesini gerektirmektedir.

Bu bildirinin amacı, kullanıcı araştırmalarının bilgi yönetimi için önemine dikkat çekmek ve Türkiye'de kütüphanecilik ve bilgi yönetimi literatüründe yer alan kullanıcı ile ilgili yazıları değerlendirmektir.

Kullanıcı Araştırmalarının Dünya Literatüründeki Yeri ve Gelişimi

Kullanıcı araştırmalarının başlangıç tarihi ile ilgili farklı yaklaşımlar vardır. Case'in (2002) Poole'a (1985) dayanarak belirttiği gibi, kullanıcı araştırmalarının başlangıç tarihini 1902 yılında Charles Eliot'ın kütüphane koleksiyonlarının kullanılma oranlarını araştırdığı yazısına kadar dayandıran araştırmacılar vardır. Bouazza (1989) kullanıcı araştırmalarını farklı yönleriyle tanıttığı yazısında bu çalışmaların başlangıç tarihini 1920'li yıllar olarak göstermektedir. Wilson (2000) 1948 yılında toplanan "Royal Society Scientific Information Conference"ın yaptığı çalışmaların kullanıcı araştırmaları için başlangıç oluşturduğunu, bu çalışmaların 1958 yılında "International Conference on Scientific Information"da yeniden ele alındığını, ancak bu çalışmaların ciddi sonuçlara ulaşmadığı yönünde genel bir fikir birliğinin olduğunu belirtmektedir. 1950 ile 1960 yılları arasında yapılan çalışmalarda, daha çok temel ve uygulamalı bilimler alanında çalışan kullanıcılar ele alınmış ve genelde bu kullanıcıların materyal kullanım özellikleri incelenmiştir. 1966 yılında *Annual Review of Information Science and Technology (ARIST)* adlı yıllığın bilgi gereksinimi ve kullanımıyla ilgili yayınları ve bunlara ilişkin değerlendirmeleri vermeye başlamasıyla birlikte, bu alandaki literatürün takibi kolaylaşmıştır. Bu dönemde Menzel (1966) ve Paisley (1968) tarafından 1960 öncesi yapılan kullanıcı araştırmaları değerlendirilerek, bu çalışmaların yüzeysel nitelikte oldukları ve elde edilen bulguların pek çok açıdan birbiriyle karşılaştırılabilir özellikte olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca bu dönemde yapılan çalışmaların kullanıcıların bilgi gereksinimi ve kullanımını tanımlamada yetersiz kaldığı ve bu konuda yaklaşım ve yöntem de dahil olmak üzere yeni bakış açılarına ihtiyaç olduğu dile getirilmiştir. Bu değerlendirmeler konuyla ilgili sorunların ilk kez dile getirilmesi açısından olduğu kadar, 1960 öncesi araştırmaları anlamamızda da önemlidir.

ARIST kullanıcı araştırmalarına erişimde önemli bir kaynak olmasına rağmen, bu kaynakta genelde "bilgi gereksinimi ve kullanımı" (Information needs and uses) başlığı altında yer alan değerlendirme yazıları bazen değerlendirmeyi yapan yazarın ilgi alanına göre konunun belli bir kısmıyla (fen ve teknik bilim kullanıcıları, yöntem gibi) sınırlı kalmış, çoğu kez de kesintiye uğramıştır. Buna rağmen *ARIST*'te yer alan değerlendirme yazılarına ve atıflara bakarak 1960 sonrası kullanıcı araştırmalarının sayısının giderek arttığını söyleyebiliriz. 1966–1990 yılları arasında yayımlanan toplam 11 değerlendirme yazısında yıllık ortalama 67 araştırma olmak üzere yüzlerce çalışma tanıtılmıştır. Bunlara iki bibliyografik makale de eklenecek olursa bu süre içinde 13 makalede toplam 1998 yayına atıf yapıldığı anlaşılmaktadır (Case, 2002).

Bu konudaki literatürün sayısal gelişimi hakkında bilgi veren başka çalışmalar da vardır. Bunlardan bir tanesi de Bates'in (2000) hazırlamış olduğu bilgi arama, indeksleme ve bilgi erişim sistemleri tasarımı ile ilgili bibliyografyadır. Bu bibliyografyada yer alan dokuz başlıktan bir tanesi de bilgi arama davranışıdır. Bu başlık altında Bates yedi alt başlık açarak her başlık altında o konuda olan yayınları listelemiştir. Bu yayınlar arasında birkaç kitap ve rapor da yer almaktadır. Bu başlıklar altında 585 yayın listelenmiştir (bilgi arama – genel, teorik: 74, bilgi arama – halk, çocuklar, öğrenciler: 129, bilgi arama – doğa ve sosyal bilimler: 55, bilgi arama – sanat ve insani bilimler: 159, bilgi arama – meslekler ve sanayi: 59, bilgi arama – kütüphane ve bilgi hizmetlerinin kullanımı: 97 ve okuryazarlık: 12). Case'in (2002) bilgi gereksinimi, bilgi arama ve davranışlarıyla ilgili araştırmaları betimlediği çalışmasında ise konuyla ilgili 738 yayına atıf yapıldığı görülmektedir.

Kullanıcı araştırmalarıyla ilgili gelişmelerin ancak bu alandaki literatürün çok yönlü irdelenmesiyle saptanabileceğini savunan Julien (2000), *Library Literature'*da "kullanıcı araştırmaları" ve "bilgi gereksinimi" başlıkları altında yer alan bine yakın makaleyi yazar, yayın, kullanıcı grubu, yöntem, yapılan atıflar gibi pek çok özelliği dikkate alarak çok yönlü olarak incelemiştir. 1984-1998 yılları arasında yayımlanan makaleleri değerlendiren Julien (2000) bu makalelerin

%45'inde konunun bir sistemle ilişkili olarak ele alındığını, daha çok öğrencilerin, akademisyenlerin ve belli meslek gruplarına bağlı kullanıcıların incelendiğini saptamıştır. İncelenen araştırmaların büyük bir kısmının nicel yöntemlerle gerçekleştirildiği, en fazla anket ve görüşme teknikleri ile veri toplandığı elde edilen bulgulardan anlaşılmaktadır. Ayrıca Julien (2000), makalelerde bilgibilim ve kütüphanecilik alanına ve bu alan dışındaki bilim dallarına yapılan atıfları incelemiştir. Çalışmalarda alan dışına yapılan atıflarda artış olması, kullanıcı araştırmalarının giderek daha çok disiplinler arası bir biçimde ele alındığını göstermesi açısından önemli bulunmuştur.

Literatürde kütüphanecilik ve bilgibilim literatürünü genel olarak ele alıp, çalışma konularının oranlarını veren araştırmalar da vardır. Bu araştırmalar genel literatür içinde kullanıcı ile ilgili olan yayınların oranını anlamak açısından yardımcıdır. Jarvelin ve Vakkari'nin (1990) yapmış oldukları araştırmaya göre kütüphanecilik ve bilgibilim literatürünün %8'ini bilgi gereksinimi ve kullanımı konusunda yapılan araştırmalar oluşturmaktadır. Ancak bu konularda yapılan araştırmaların 1990 sonrası hızla arttığı dikkate alınacak olursa bugün bu oranın daha fazla olduğu söylenebilir.

Kullanıcı araştırmalarını nitelik olarak değerlendirdiğimizde, bu çalışmaları iki grup altında toplamak gerektiği anlaşılmaktadır. Başlangıcından 1980'li yıllara kadar olan çalışmalarda kullanıcı anlayışının bir bilgi merkezini kullanan aktif kullanıcı ile sınırlı olduğu, araştırmaların sistem merkezli tasarlandığı ve genelde "ne" sorusuna yanıt arandığı ve bu nedenle de nicel yöntemlere ağırlık verildiğini görüyoruz. 1980 sonrası yapılan araştırmaların ise kullanıcıyı bir bilgi merkezi ile ilişkilendirmeden doğal çevresi içinde ele alan kullanıcı merkezli çalışmalar olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bu tarihten sonra kullanıcı ve kullanıcı araştırmalarının kapsamına bakış büyük ölçüde değişmiştir. Kullanıcılar bilgi merkezlerini bizzat kullanan aktif kullanıcıların yanı sıra pasif kullanıcılardır. Bu dönemden sonra kullanıcının birey olarak ele alınması, bilgi gereksinimi, bilgi arama, bilgi kullanma davranışları ve bunları etkileyen unsurlar üzerinde yoğunlaşılmaya başlanmıştır. 1990 sonrasında ise özellikle Internet'in yaygın kullanımının etkisiyle birlikte bilgi sistemlerinin kullanıcı özellik ve beklentilerine göre tasarlanması gereği bu çalışmaların önemini artırmıştır. Bu durum araştırma sayısını ve niteliğini yükseltirken, yapılan araştırmaların uygulamaya aktarımında yaşanan sorunlara daha çok dikkat çekilmesine neden olmuştur. Araştırmalarda, var olan durumun tekrar tekrar betimlenmesinden kurtulup, nedenleri saptamak amacıyla sosyal bilimlerin farklı alanlarında kullanılan nitel yöntemlerden yararlanılmasına, alanın kuram ve modellerinin geliştirilmesine son yirmi yıl içinde daha çok ağırlık verilmiştir.

Türkiye'de Konuyla İlgili Çalışmalar

Türkiye'de kullanıcı araştırmaları üzerine ilk değerlendirme Çapar (1990) tarafından yapılmıştır. Çapar (1990) makalesinde ülkelerin bilgi politikalarının oluşturulmasında kullanıcı araştırmalarının önemine değindikten sonra, bu tarihe kadar yapılan kullanıcı araştırmalarının sayısının yetersizliğine dikkat çekmektedir. Bu tarihten sonra Uçak'ın 2001 ve 2004 yıllarında yaptığı çalışmalarda kullanıcı araştırmalarının sorunlarını ele alıp incelediği ve kullanıcı araştırması içeren tezleri değerlendirdiği görülmektedir. Ancak bu çalışmaların ülkemizde yapılan kullanıcı araştırmalarının bütününü vermediği açıktır.

Türk kütüphaneciliği ve bilgi yönetimini değerlendiren yazılar incelendiğinde, kullanıcı araştırmalarının literatürümüzdeki yeri hakkında dolaylı da olsa bir fikir edinmek mümkündür. Bu konuda yapılan çalışmalara kısaca bir göz atacak olursak; literatürü değerlendiren ilk yazının Adnan Ötüken'e ait olduğunu görürüz. Ötüken tarafından ilk mesleki dergimiz olan *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*'nin (TKDB) on yıllık kapsamı bir indeks denemesi ile değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme kapsamında belirlenen konu başlıkları içinde "kullanıcı" veya "okuyucu" başlığının yer almadığı görülmektedir (Ötüken, 1961). Ötüken tarafından saptanan konu başlıkları şu şekildedir: Amerikan kütüphaneleri; bibliyografya ve dokümantasyon meseleleri; çocuk kütüphaneleri; gezici kütüphaneler; halk kütüphaneleri; İran kütüphaneleri; kanunlar, tüzükler, yönetmelikler; kitaba, kitaplara, okumaya dair; kütüphanecilik öğretimi ve eğitimi; kütüphanecilik tekniği; Millî Kütüphane; okul kütüphaneleri; şahıs bibliyografyaları; Türk kütüphaneciliğine hizmet edenler; üniversite kütüphaneleri (1961, s. 164-165). Bu sınıflamadan da anlaşılacağı gibi derginin ilk on yıllık yayın hayatında kütüphane türleri, kütüphanecilik eğitimi ve işlemleri konuları ağırlık kazanırken, bu süre içinde kullanıcı ile ilgili hiç bir yazı yayımlanmamıştır.

Türk kütüphanecilik literatürünü süreli yayınlar açısından değerlendiren ikinci çalışma Yontar ve Yalvaç (2000) tarafından 1952-1994 yılları arasında yayımlanan makaleleri konu ve yöntem açısından inceleyen araştırmadır. Bu araştırmaya göre bu dönem içinde süreli yayınlarda en fazla yer alan konu "kütüphane" ve "bilgi hizmetleri" konularıdır. Bunları "kütüphane yönetimi", "bibliyografya", "kataloglama ve sınıflama" konuları izlemektedir. Araştırma sonucuna göre bu dönemde üzerinde en az çalışılan konu "kullanıcılar"dır.

Mesleki literatürümüzü değerlendiren bir diğer önemli araştırma Tonta'ya (2002) aittir. Tonta, 1987-2001 yılları arasında *Türk Kütüphaneciliği* dergisinde yayımlanan 238 makaleyi bibliyometrik özellikler açısından incelemiştir. Dergide yer alan makalelerin konuları 25 başlık altında gruplandırılmıştır. Bu sınıflamaya göre 238 makalenin 51'i (%21) "kütüphaneler", 29'u (%12) "bibliyografik denetim", 19'u (%8) "bilgi teknolojisi", 15'i (%6) "bilgi

kaynakları" konusundadır. İncelenen 238 makalenin sadece 4 tanesi (%1,7) "kullanıcı ve bilgi kullanımı" ile ilgilidir.

Yontar'ın (1995) 1958-1994 yılları arasında kütüphanecilik bölümlerinde yapılan lisansüstü tezleri konularına göre incelediği yazısı ise, bize bu dönemde yapılan tez konuları hakkında bir ipucu vermektedir. Bu araştırmaya göre 1958-1994 yılları arasında "kütüphane ve bilgi hizmetleri" %50,9 ile en çok araştırılan konu olurken, "bilgi arama davranışları" en az incelenen tez konusu olmuştur.

Belli dönemlerde genel olarak kütüphanecilik ve bilgi yönetimini değerlendiren bu araştırmalar, alanımızda yapılan araştırma konuları hakkında bilgi vermekle birlikte, literatürümüzde yer alan kullanıcı araştırmalarını bir bütün olarak yansıtmamaktadır.

Yöntem

Bu araştırmaya Türk kütüphanecilik ve bilgi yönetimi literatüründe yer alan kullanıcı araştırmalarının nicelik ve niteliğinin saptanması amacıyla başlanmış, kullanıcı araştırması niteliğinde araştırma sayısının çok az sayıda olması, ancak kullanıcı ile ilgili dolaylı veri ve görüşleri veren yazıların varlığı nedeniyle çalışmanın kapsamı genişletilmiştir. Bu nedenle doğrudan veya dolaylı olarak kullanıcı faktörüne yer veren yazı ve tezler çalışma kapsamına alınmıştır. Bu amaçla Kütüphanecilik Bölümleri ve Yükseköğretim Kurulu Yayın ve Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı Tez Merkezinden erişilen 239 tez ile alanımızın mesleki süreli yayınları olan *TKDB*, *Türk Kütüphaneciliği* ve *Bilgi Dünyası* dergilerinin tüm sayıları incelenmiştir. *TKDB'*nin 1987'ye kadar hakemli bir dergi olmaması nedeniyle çalışma kapsamına duyurular dışında hakemli hakemsiz tüm yazılar dahil edilmiştir. Yayın hayatına 2000 yılında hakemli bir dergi olarak başlamasına rağmen *Bilgi Dünyası* dergisi kapsamında yer alan hakemsiz makaleler de çalışmanın bütünlüğü açısından araştırma kapsamına alınmıştır. *TKDB*'nin 1952-1986 yıllarında ve aynı yayının devamı niteliğinde olan *Türk Kütüphaneciliği* dergisinin 1987-2006 yıllarında yer alan toplam 1690 makale ile *Bilgi Dünyası'*nın 2000-2006 yılları arasında yayımlanan 98 makale olmak üzere toplam 1788 makale araştırmamız kapsamında incelenmiştir. İncelenen tez ve makalelerin konuya yaklaşım, ele alınan kullanıcı grubu, (varsa) yöntem ve veri toplama teknikleri gibi farklı açılardan içerik analizleri yapılmıştır.

Kullanıcılarla İlgili Tezler

Türkiye'de Ankara Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Başkent Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi olmak üzere beş üniversitede "Bilgi ve Belge Yönetimi" bölümü vardır. 1954 yılında kurulmuş olan Ankara Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde 1958 yılından bu yana doktora düzeyinde, 1976 yılından bu yana da yüksek lisans düzeyinde tez hazırlanmaktadır (Atılgan ve Türkan, 1995). İstanbul Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü 1963 yılında kurulmuş ve ilk tez çalışması 1967 yılında doktora düzeyinde yapılmıştır (Keseroğlu, 1987). İstanbul Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde yüksek lisans tezleri 1985 yılından itibaren yapılmaya başlanmıştır (Uraz, 1995). Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü 1972 yılında yüksek lisans eğitimi amacıyla kurulmuş, 1974 yılında yüksek lisansın yanı sıra lisans eğitimi de vermeye başlamıştır. Bu üniversitede 1974 yılında ilk doktora tezi, 1975 yılında ise ilk yüksek lisans tezi tamamlanmıştır (Çakın, 1997). Bu üç bölümde yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları sayıları artarak devam etmektedir. 1995 yılında kurulan Atatürk Üniversitesi Kütüphanecilk Bölümü ile 2002 yılında kurulmuş olan Başkent Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde henüz tamamlanmış tez yoktur.

Uçak'ın (2004) bu bölümlerde 2002 yılına kadar yapılan tezler üzerinde yaptığı çalışma bu konuda bir profil elde etmemize yardımcıdır. Bu araştırmada alanımızda yapılan 206 tezin 33'ünün doğrudan veya dolaylı olarak kullanıcılarla ilgili olduğu saptanmıştır. Kullanıcı araştırması içeren bu tezler yapıldıkları yıl, bölüm, derece, yöntem, veri toplama tekniği, model ve kullanıcı grubu açısından incelenmiştir. Bu çalışmayı bugüne taşımak amacıyla 2003-2006 yılları arasında yapılan tezler Yükseköğretim Kurulu Yayın ve Dokümantasyon Dairesi Tez Merkezinden ve ilgili bölümlerden araştırılarak son dört yıllık sürede yapılan 33 tez bu sayıya eklenmiş ve toplam 239 teze ulaşılmıştır. Son dört yılda eklenen 33 tezin 9'unun kullanıcılarla ilgili olduğu anlaşılmıştır. Bu 9 tez de eklendiğinde bugüne kadar kullanıcılarla ilgili olarak yapılan tez sayısı 42'ye ulaşmaktadır. Bu sayı tezlerin %17,57'sini oluşturmaktadır. Söz konusu 42 tezin konuya, yıllara ve derecelere göre dağılımı, konuya yaklaşımları, incelenen kullanıcı grupları, kullanılan araştırma yöntemleri ve veri toplama teknikleri açısından değerlendirilmesi aşağıdadır.

Yıllara ve Derecelere Göre Dağılım

Kullanıcı görüşlerine yer veren ilk tez 1976 yılında Hacettepe Üniversitesinde yüksek lisans tezi olarak bir bilgi merkezi tasarımında kullanıcıların beklenti ve gereksinimlerini saptamak üzere yapılmıştır. 1976 yılından 1990 yılına kadar yapılan tezlerde kullanıcı görüş ve beklentilerine yer veren tez sayısı 5 adettir. 1990 yılından sonra bu sayının giderek arttığı görülmektedir. 1990 yılından 2006 yılının sonuna kadar ise bu sayı 37'ye ulaşmıştır. Kullanıcılarla ilgili toplam 42 tezin %88'ini 1990 sonrası yapılan tezler oluşturmaktadır. 1990-2000 yılları arasında 22, 2000-2006 yılları arasında ise 15 tez kullanıcılarla ilgilidir. Toplam 42 tezin 33 (%78) tanesi yüksek lisans, 9 (%21) tanesi ise doktora düzeyinde yapılan çalışmalardır.

Konuya Yaklaşım

Çalışma kapsamındaki tezlerin büyük çoğunluğunda araştırmanın sistem merkezli olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. İncelenen 42 tezin 29'u (%69) kullanıcıları bir bilgi merkezi veya sistemi ile ilişkilendirerek araştırmaktadır. Bu çalışmalarda, ya verilen bir hizmetin kullanım oranı ya da belli kaynakların tercih edilme oranları gibi bir sistem veya kaynağın kullanımına yönelik değerlendirme araştırmalarının bir parçası olarak kullanıcı görüşlerine yer verildiği görülmektedir. Tezlerden sadece 13 tanesi (%31) kullanıcının gereksinim ve davranışlarını belli bir merkez, sistem veya kaynağa bağlı olmadan belirlemek amacıyla konuyu ele almaktadır.

İncelenen Kullanıcı Grupları

Tezler inceledikleri kullanıcı gruplarına göre sınıflandırıldığında, 42 tezden 17'sinin (%40) akademisyenlerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bunu 6'sı (%14,2) genelde kütüphaneler ya da halk kütüphaneleri ve 4'ü (%9,5) çocuklar üzerine yapılan tezler izlemektedir. Orta öğrenim öğrencileri 3, üniversite öğrencileri 3 ve özel kurum çalışanları ile ilgili olarak 3 tez yapılmıştır. İkişer tez ile hekimler, özürlüler/hastalar ve sanayi çalışanları, üzerinde en az çalışılan kullanıcıları oluşturmaktadır.

Araştırma Yöntemi ve Veri Toplama Teknikleri

İncelenen 42 tezin 35'inde (%83) betimleme yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Betimleme ve bibliyometri yöntemini kullanan bir, karşılaştırmalı tekniği kullanan bir araştırmacı vardır. Bir tezde içerik analizi, 2 tezde deneysel yöntem tek başına kullanılırken, son yapılan doktora tezlerinin bir tanesinde deneysel yöntem içerik analizi ile birlikte kullanılmıştır. Tüm tezler içinde sadece bir tanesinde nitel yöntem kullanıldığı, iki tezde ise hem nitel hem de nicel yöntemlerden yararlanıldığı anlaşılmaktadır.

Yapılan tezlerden 20 (%47) tanesinde veri toplama tekniği olarak sadece anket tekniği kullanılmıştır. Ancak bunun dışında anket tekniğinin diğer tekniklerle birlikte kullanıldığı tezler de vardır. Nitekim 5 (%11,9) tezde anket ve görüşme; 4 (%9,5) tezde anket ve gözlem; 6 (%14,2) tezde anket, görüşme ve gözlem; bir tezde anket ve sözlü protokol; bir tezde anket gözlem ve sözlü protokol, bir tezde de anket ve log analizinin birlikte kullanıldığını görmekteyiz. Bu çalışmaları da dahil ettiğimizde anket tekniğinden yararlanan tez sayısı 38'e (%90,4) çıkmaktadır. Bunun yanı sıra sözlü protokol olarak da bilinen yüksek sesle düşünme (think aloud) tekniğini tek başına kullanan ve görüşme ve sözlü protokol tekniğini birarada kullanan birer adet tez vardır.

Kullanıcılarla İlgili Makaleler ve Diğer Yazılar

Kütüphanecilik ve bilgi yönetimi alanının önemli süreli yayınları olan *Türk Kütüphaneciliği* ve *Bilgi Dünyası* dergileri başlangıç sayılarından bu yana ele alınmış ve kullanıcılarla ilgili yazılar saptanarak incelenmiştir.

TKDB ve *Türk Kütüphaneciliği*

Yayın hayatına 1952 yılında *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* (TKDB) olarak başlayan ve alanımızın ilk mesleki süreli yayını olan dergi, 1987 yılında *Türk Kütüphaneciliği* adını almıştır. Bu yıla kadar hakemsiz olan derginin, bu tarihten sonra hakemli olduğunu ve yazıların hakemli ve hakemsiz yazılar olarak gruplandırılarak yayımlandığını görüyoruz. Gerekli bütünlüğün sağlanabilmesi için duyuru ve haberler dışında kalan hakemli ve hakemsiz tüm yazılar çalışma kapsamına alınmıştır. Çalışmamız sonucunda *TKDB* ve *Türk Kütüphaneciliği* dergilerinde 1952-2006 yılları içinde toplam 1690 yazının yayımlandığı, bunlardan sadece 41'inde kullanıcı/okuyucu faktörüne yer verildiği saptanmıştır. Bir başka deyişle, 55 yıllık sürede bu dergide yer alan yazıların sadece %2,4'ünün kullanıcılarla ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Bu yazıların konuya yaklaşımlarına, kullanıcı gruplarına, yıllara, kullanılan yöntem ve veri toplama tekniklerine göre dağılımları şu şekildedir:

Yıllara göre yazıların dağılımı: Bu araştırmada, *TKDB* ve *Türk Kütüphaneciliği'*nde 55 yıllık sürede yayımlanan yazılar onar yıllık zaman dilimleri içinde ele alınıp incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda *TKDB*'de 1952-1961 yıllarını kapsayan ilk on yıllık sürede 261 yazı yer almasına rağmen, bunlardan hiç birinin kullanıcılarla ilgili bilgi ve görüş içermediği görülmektedir. Derginin 1962-1971 yılları arasında ise toplam 279 yazı yayımlanmış ve bunlardan 3 tanesinde kullanıcılarla ilgili veri ve görüşlere yer verilmiştir. Bunlardan ilki 1964 yılında "Halk kütüphanelerinde neler okunmaktadır?" başlığı altında yayımlanmıştır. Bu yazıda okuyucu istatistiklerine dayanılarak halk kütüphanelerinde en çok okunan kitapların bir listesinin oluşturulmasına çalışılmıştır. Bir sonraki yazı, Danimarka'da gençlerin okuma alışkanlıklarını inceleyen bir makalenin çevirisi olarak 1970 yılında yayımlanmıştır. Bu on yıllık dönemde yayımlanan son yazı 1971 yılında yayımlanan okuyucu eğitimi hakkında yazılmış kuramsal bir yazıdır.

1972-1981 yılları arasında toplam 252 yazı yayımlanmış ve bunlardan yine 3 tanesinde kullanıcılara yer verilmiştir. Bunlardan ilki 1979 yılında, anaokuluna giden çocukların resimli kitaplar hakkındaki görüşlerini araştıran bir yazıdır. Yüz çocuk üzerine yapılan bu özgün araştırma, kütüphanecilik dışında çalışan bir araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen ikinci ve üçüncü yazılar 1980 yılında yayımlanmıştır. Bunlardan ilki üst düzey yöneticilerin kütüphane algısını araştıran özgün bir araştırmadır. Diğer yazı ise kütüphane okuyucusunun eğitilmesinin önemi üzerine hazırlanmış kuramsal bir makaledir.

1982-1991 yılları arasında dergide yer alan yazı sayısı toplam 290'a ulaşırken, kullanıcılara yer veren yazı sayısı da 8'e yükselmiştir. 1984 yılında 3; 1985, 1988 ve 1989

yıllarında birer; 1990 yılında 2 yazıda kullanıcı faktörüne yer verilmiştir. Bu yazılardan ilki 1973 yılında 1446 gezici kütüphane kullanıcısı üzerine yapılan, ancak 1984 yılında yayımlanan bir araştırmadır. 1984 yılında yayımlanan ikinci yazı Cebeci Halk Kütüphanesini kullanan yetişkinler üzerine yapılan bir araştırmadır. Aynı yıl cezaevlerinde kütüphane hizmetlerinden yararlanan kullanıcıları konu alan bir başka özgün araştırma da yayımlanmıştır. 1985 yılında yapılan bir başka araştırmada Millî Kütüphane kullanıcıları incelenmiştir. 1988 yılında gençlerin okuma davranışları literatüre dayalı olarak değerlendirilmiş; 1989 yılında 32 anaokulu çocuğunun, resimli kitaplarda yer alan resimlere tepkisi bir araştırmayla incelenmiştir. 1990 yılında üniversite öğrencilerinin okuma alışkanlıkları ve ”Niçin az okuyoruz?” adlı kamuoyu araştırması sonuçlarını değerlendiren iki yazı yer almıştır.

Türk Kütüphaneciliği'nde 1992-2001 yılları arasında yer alan toplam yazı sayısı ile birlikte kullanıcılarla ilgili yazıların sayısında da büyük artış olduğu görülmektedir. 1992-2001 yılları arasında adı geçen dergide yer alan hakemli hakemsiz toplam yazı sayısı 451'dir. Bu yazıların 19'unda kullanıcı faktörüne yer verilmiştir. Bunlardan ilki 1990 yılında üniversite kütüphanelerinde kütüphaneci-kullanıcı etkileşimini literatüre dayanarak açıklayan bir çalışmadır. Bu yazıyı 1993 yılında İngiliz Kültür Heyeti Ankara Kütüphanesi okuyucularının çevrimiçi katalog kullanımına ilişkin görüşlerini araştıran bir yazı ile anaokulu öğretmenlerinin çocuk kitaplarına ilişkin görüşlerini saptamaya çalışan bir yazı izlemektedir. 1995 yılında, Ankara halkının okuma alışkanlığı konusunda ve teze dayalı kapsamlı bir araştırma dergide yer almıştır. Aynı araştırmanın bir başka boyutuyla 1996 yılında da dergide yer aldığını görüyoruz. 1997 yılında bilgi gereksinimi ve bilgi arama davranışları ile bunları etkileyen nedenleri ele alan kuramsal bir yazı; 1998 yılında tekstil endüstrisinde yer alan firmalarda bilgi gereksinimini saptamaya yönelik bir doktora tezinin sonuçlarının; 1999 yılında DTCF kütüphanesi kullanıcılarının kütüphanenin hizmet kalitesine ilişkin görüşlerini araştıran bir çalışmanın yayımlandığını görüyoruz. 2000 yılının kullanıcılarla ilgili yazıların dergide en fazla yer aldığı yıl olduğu anlaşılmaktadır. 2000 yılında 7 yazıda kullanıcılardan söz edilmektedir. Bunlardan ilk üçü farklı kullanıcı gruplarının Internet kullanımıyla ilgili literatüre dayalı ve kuramsal çalışmalardır. Diğer iki çalışmanın çocukların okuma alışkanlıkları üzerine literatür araştırmalarına dayanan yazılar olduğunu görüyoruz. 2000 yılında yayımlanan son iki yazı ise müşteri memnuniyeti ve bilgi kullanımında insan ögesinin önemine değinen kuramsal çalışmalardır. 2001 yılında yayımlanan kullanıcılarla ilgili yazıların ilki engelli kullanıcıların bilgiye erişimi ve buna katkı sağlayacak unsurların ele alındığı kuramsal bir çalışmadır. Bunu öğretim üyelerinin danışma kütüphanecileri açısından önemini inceleyen yabancı bir yazının çevirisi izlemektedir. Aynı yıl Kütüphanecilik Bölümü öğrencilerinin okuma alışkanlıkları üzerine gerçekleştirilen bir araştırma ile çocukların Internet kullanımı ve konuyla ilgili yasaları literatüre dayanarak değerlendiren bir yazı yer almaktadır.

2002- 2006 yılları son beş yıllık dönemi kapsamakta ve bu dönemde yayımlanan hakemli ve hakemsiz toplam 157 yazının 8'ini kullanıcı ile ilgili yazılar oluşturmaktadır. Bunlardan ilki bir önceki yıl yayımlanan Kütüphanecilik Bölümü son sınıf öğrencileri üzerine yapılan çalışmanın devamıdır. Bu yazıyı ilköğretim öğrencileri ve öğretmenlerinin bilgi okuryazarlığı üzerine yapılan iki araştırma yazısı izlemektedir. 2002'de yayımlanan son yazı ise ilköğretim öğretmenlerinin okuma ve halk kütüphanelerini kullanma alışkanlıklarını araştırmaktadır. 2003 ve 2004 yıllarında kullanıcıları konu alan hiçbir yazıya rastlanmazken; 2005 yılında üniversite öğrencilerinin bilgi okuryazarlığı becerilerindeki zorlanma düzeylerini araştıran teze dayalı bir yazı ile kullanıcı hakları konusunda deneme niteliğinde bir yazı yer almaktadır. Son olarak 2006 yılında kullanıcıların bilişsel yapılarının bilgi arama davranışları üzerine etkisini kuramsal olarak irdeleyen bir yazı ile bilgi merkezlerinde kullanıcıya bakış açısını hicveden deneme niteliğinde bir yazı yayımlanmıştır.

Kullanıcı türü, yaklaşım ve yöntem açısından yazıların değerlendirilmesi: TKDB ve *Türk Kütüphaneciliği*'nde kullanıcıları konu alan 41 yazının büyük bir kısmını halk ve halk kütüphanelerinin kullanıcıları oluşturmaktadır. Bunu sırasıyla üniversite öğrencileri, okul öncesi ve ilkokul öğrencileri, akademisyenler ve ilkokul öğretmenleri üzerine yazılan yazılar izlemektedir. Genel kapsamlı yazıların yanı sıra, engelliler, endüstri alanında çalışanlar veya yöneticileri konu alan yazılar da dergide yer almaktadır.

Yazıların büyük bir kısmı kullanıcıları belli bir sistemle ilişkilendirerek ele almaktadır. Kullanıcıyı sistemden bağımsız ele alan yazı sayısı çok azdır. Araştırmaya dayalı olarak hazırlanan yazıların tamamında nicel yöntemler kullanılmıştır. Betimleme yöntemi (18 yazıda) ilk sırada tercih edilirken, bunu ikinci sırada deneysel yöntem (4) izlemektedir. Yazıların büyük bir kısmı kuramsal ve literatür değerlendirmesine dayanmaktadır (14). Bunun yanı sıra üç yazının çeviri ve 2 yazının da deneme niteliğinde yazılar olduğu görülmektedir.

Veri toplama tekniği olarak en fazla anket tekniğinin (15) kullanıldığı; bunu az sayıda kullanılan görüşme ve gözlem tekniklerinin izlediği; bazı araştırmalarda okuyucu istatistiklerinin değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Bilgi Dünyası

Kullanıcı araştırmaları açısından ülkemizde kütüphanecilik ve bilgibilim alanında yayımlanan ikinci önemli yayın olan *Bilgi Dünyası* dergisi için de durum farklı değildir. Bu derginin yayımlanmaya başladığı 2000 yılından bu yana yılda iki sayı olmak üzere toplam 14 sayısı yayımlanmıştır. Dergide 2000-2006 yılları arasında 58'i hakemli olmak üzere toplam 98 makale

yayımlanmıştır. Bu makaleler içinde sadece 3 tanesinde kullanıcılarla ilgili veri ve görüşlere yer verilmektedir. Kullanıcılarla ilgili makalelerin 2000-2006 yılları arasında yayımlanan tüm makalelere oranı %3'tür.

Bu makalelerden ilki 2000 yılında, ilköğretim öğrencilerinin okuma alışkanlıklarını ölçmek amacıyla yapılmıştır. İkinci çalışma 2004 yılında yayımlanmıştır ve öğrenci velilerinin okuma ve halk kütüphanesi kullanma alışkanlıklarını konu almaktadır. Üçüncü çalışma ise 2006 yılında yayımlanmıştır. Bu son çalışmada üniversite öğrencileri araştırma konusu olarak ele alınmakta ve öğrencilerin kitap seçiminde etkili olan biçimsel faktörlerin betimlenmesine çalışılmaktadır. Kullanıcı görüşlerine yer veren bu üç araştırma da hakemli yazılar kısmında yer almaktadır. Her üç makalede de betimleme yöntemi kullanılmıştır. Anket tekniğinin üç makalede de veri toplama tekniği olarak tercih edildiği; makalelerden birinde anket ve görüşme tekniklerinin birarada kullanıldığı anlaşılmaktadır. Makalelerin hepsinde kullanıcı bir bilgi sistemi ile ilişkilendirilerek ele alınmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Kütüphanecilik ve bilgi yönetimi alanında yapılan 239 tezin %17,57'si ve 1788 makalenin %2,4'ü doğrudan veya dolaylı olarak kullanıcılarla ilgilidir. Elde edilen veriler ülkemizde bu konuda ilk çalışmaların 1970'li yıllarda başladığını ve 1990 sonrası artış kaydettiğini göstermektedir. Kullanıcılarla ilgili tezlerin %88'i 1990 sonrasında yapılmıştır. İncelenen tezlerden, kullanıcı anlayışının daha çok bir merkez ve sistemi kullanan aktif kullanıcı ile sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Çalışma kapsamında değerlendirilen tezlerin %69'u var olan sistem ve hizmetlerin işleyişini ve kullanılırlığını sınamak amacıyla kullanıcı görüşlerine yer veren çalışmalardır. Bilgi gereksinimi, bilgi arama ve kullanma davranışı, bunları etkileyen nedenler, kullanıcı grupları arasındaki farklılıklar ihmal edilen konulardır. Bu çalışmalarda daha çok var olan durum veya sorunun tanımlanabilmesi esas alındığı için kullanıcının birey olarak bilgiyle ilişkisi ve bunu etkileyen nedenler yeterince sorgulanmamıştır. Sorunun bu şekilde ele alınıyor olması araştırma yöntemi seçimini de etkilemektedir. Araştırmalarda en çok betimleme yöntemi kullanılırken, anket en çok tercih edilen veri toplama tekniği olmuştur. Çalışma kapsamında incelenen tezlerin %83'ünde betimleme yöntemi kullanılmıştır. 2000 yılı sonrası yapılan üç tezde nitel yöntemlerden yararlanılmış olması, sayılardaki artışla birlikte konuya yaklaşım ve buna uygun yöntem seçiminde de yeni arayışlar olduğunu göstermektedir. Tezlere konu olan kullanıcı grupları içinde en çok akademisyenler üzerinde araştırma yapıldığı görülmektedir. İncelenen 42 tezin %40'ı akademisyenleri konu almaktadır. Bu grubu ikinci sırada halk kütüphanelerinin kullanıcıları ve üçüncü sırada çocuklar izlemektedir.

İncelediğimiz süreli yayınlarda 1971 yılına kadar hiç bir makalede kullanıcı faktörü yer almazken, 1980'li yıllarda konuya ilginin arttığı, 1990 sonrası ise kullanıcıları konu alan makale sayısında önceki yıllara oranla daha büyük artış olduğu görülmektedir.

Her üç dergide yer alan toplam 44 makaleden 14'ü (%31,8) halk ve genel kapsamlı olarak kullanıcıları ele alırken, 9'u (% 20,4) üniversite öğrencilerini kullanıcı grubu olarak ele almakta, bunu 5 makale ile (%11) okul öncesi çocuklar, 4 makale ile eşit oranda (%9) akademisyenler ve ilköğretim öğrencileri izlemektedir. Bu sonuçlara göre tüm öğrenci grupları %40,4 oranıyla üzerinde en çok çalışılan grubu oluşturmaktadır. En az üzerinde çalışılan gruplar ise engelliler ve yöneticilerdir. Bazı meslek gruplarının ise hiç ele alınmadığı anlaşılmaktadır.

Çalışılan konu açısından baktığımızda, bilgi okuryazarlığı ve okuma alışkanlığı gibi konuların ağırlıklı olarak incelendiği görülmektedir. Son yıllarda Internet kullanımı üzerine yapılan araştırmaların sayısında da artış olduğu anlaşılmaktadır. Tezlerde olduğu gibi makalelerde de en çok betimleme yönteminin (21) tercih edildiği, bunu ikinci sırada deneysel yöntemin (4) izlediği anlaşılmaktadır. Ancak pek çok makale özgün bir araştırmaya dayanmadığı için konuyla ilgili literatür değerlendirmesi (16) niteliğindedir. Bunun yanı sıra çeviri ve deneme niteliğinde yazılar da literatürde yer almaktadır. Ayrıca araştırmaya dayalı makalelerde anket ve görüşme tekniklerinin en fazla tercih edilen veri toplama teknikleri olduğu da sonuçlardan anlaşılmaktadır.

Elde edilen bulgular, dünya literatürüyle karşılaştırıldığında, ülkemizde "bilgi gereksinimi", bilgi arama davranışları", "bilgi kullanım özellikleri", "kullanıcı grupları ve özellikleri" gibi konuların yeterince ele alınmadığını göstermektedir. Araştırmalarda üzerinde yoğunlukla çalışılan grupların ülkemizde ve yurt dışında akademisyenler ve öğrenciler olarak ilk sırada yer aldığı ve seçilen yöntemlerin ise benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak yurt dışında yapılan çalışmalarda, çok daha farklı kullanıcı gruplarının giderek daha çok nicel ve nitel yöntemler birarada kullanılarak araştırıldığı görülmektedir. Ayrıca dünyada 1990 sonrası bilgi davranışlarını etkileyen nedenlerin sıklıkla çalışılmakta olduğu, bu araştırmalarda konunun disiplinler arası boyutuyla ele alındığı bilinmektedir. Yapılan çalışmaların sistemden bağımsız olarak ele alınması, çalışmalarda aktif kullanıcıların yanı sıra pasif kullanıcıların da dikkate alınması araştırma sonuçlarının uygulamaya etkisini artırmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye'de yapılan kullanıcı araştırmalarının ülkenin kullanıcı profilini oluşturmada yeterli sayı ve nitelikte olmadığını söyleyebiliriz. Bu sonucun hizmetleri tasarlarken ve değerlendirirken bu hizmetlerin kimin için tasarlandığının dikkate alınmaması ile yakından ilgisi vardır. Kullanıcı unsurunun önemsenmesi kadar bu alanda yapılacak araştırmaların sonuçlarının uygulamaya aktarılabilmesi de önemlidir. Bu nedenle yapılacak araştırmalar öncesinde yaklaşımın

belirlenmesi, problemin saptanması ve buna uygun yöntemin seçilmesi gerekmektedir. Wilson'a (2000) göre kullanıcı pek çok iletişim ve bilgi süreci içinde tanımlanabilir. Bu nedenle herhangi bir kullanıcı araştırması planlamadan önce kullanıcıyı bir grubun üyesi olarak mı; bir ürünün, hizmetin alıcısı olarak mı; yoksa herhangi bir nedenle bilgi arayan bir birey olarak mı tanımladığımız çok önemlidir. Bu tanımlama konuya ne açıdan yaklaştığımız kadar, nasıl incelememiz gerektiğini göstermesi açısından da gereklidir.

Kaynakça

Atılgan, D. ve Türkan, Ç. (1995). A.Ü. DTCF Kütüphanecilik Bölümünde yapılan doçentlik, doktora, master ve Emily Dean ödülü alan lisans tezleri bibliyografyası, *Türk Kütüphaneciliği*, *9*, 439-447.

Bates, M.J. (2000). *Bates' bibliography of works on information seeking, indexing, and information retrieval system design*. 5 Aralık 2006 tarihinde http://www.gseis.ucla.edu/faculty/bates/bib-intro.html adresinden erişildi.

Bouazza, A. (1989). Information user studies. *Encyclopedia of library and information science* içinde (cilt 44, ek 9, s. 144-164). New York: Dekker.

Case, D.O. (2002). *Looking for information: a survey of research on information seeking, needs, and behavior.* London: Academic Press.

Çakın, İ. (1997). 25. Yılında Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü. B. Yılmaz (Yay. haz.), *Kütüphanecilik Bölümü 25. Yıl'a Armağan* içinde (s.7-31). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Çapar, B. (1990). Kullanıcı incelemeleri. D. Atılgan ve F. Özdemirci (Yay. haz..), *Türk Kütüphaneciler Derneği 40. Yıl Kütüphanecilik Kurultayı (30 Kasım–1 Aralık 1989, Ankara)* içinde (s. 161-164). Ankara: TKD.

Jarvelin, K. ve Vakkari, P. (1990). Content analysis of research articles in library and information science. *Library & Information Science Research, 12*, 395-421.

Julien, H. (2000). A longitudinal analysis of the information needs and uses literature. *Library & Information Science Research*, *22*, 291-309.

Keseroğlu, H. (1987), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü öğretim elemanlarının yayınları ile doktora, doçentlik, profesörlük çalışmaları, bitirme tezleri 1967-1984. *Kütüphanecilik Dergisi: Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları, 1*, 187-218.

Menzel, H. (1966). Information needs and uses in science and technology. C.A. Cuadra ve A.W. Luke (Ed.), *Annual Review of Information Science and Technology* içinde (cilt 1, s. 41-69). Chicago: Encyclopedia Britannica.

Ötüken, A. (1961). Türk kütüphaneciler Derneği Bülteni on yıllık tahlili indeksi. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, 2*, 163-165.

Paisley, W.J. (1968). Information needs and uses. C.A. Cuadra (Ed.), *Annual Review of Information Science and Technology* içinde (cilt 3, s. 1-30). Chicago: Encyclopedia Britannica.

Prytherch, R. (Derl.). (1995). *Harrod's librarians' glossary* (8th ed.). Aldershot: Gower.

Tonta, Y. (2002). *Türk Kütüphaneciliği* dergisi, 1987-2001. *Türk Kütüphaneciliği*, *16*, 282-320.

Uçak, N.Ö. (2001). Kullanıcı araştırmalarının sorunları. T. Fenerci ve O. Gürdal (Yay. haz), *21. Yüzyıla Girerken Enformasyon Olgusu, Ulusal Sempozyum Bildirileri 19-20 Nisan 2001, Hatay* içinde (s. 207-214). Ankara: TKD.

Uçak, N.Ö. (2004). User studies in Turkey: an evaluation of dissertations. *Information Development, 20*, 122-129.

Uraz, N. (1995). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümünde yapılan tez çalışmaları: 1985-1994. *Türk Kütüphaneciliği, 9*, 170-172.

Wilson, T.D. (1981). On user studies and information needs. *Journal of Documentation, 37*, 3-15.

Wilson, T.D. (2000). Recent trends in user studies: action research and qualitative methods. *Information Research, 5*(3), 1-38. 24 Aralık 2006 tarihinde http://informationr.net/ir/5-3/paper76.html adresinden erişildi.

Yontar, A. (1995). Main research problems being investigated in Turkey as revealed in graduate theses. *Booklet 7, Division of Education and Research, 61st IFLA Council and General Conference, Istanbul, Turkey, August 20-26, 1995* içinde (s. 38-47). İstanbul: IFLA.

Yontar, A. ve Yalvaç, M. (2000). Problems of library and information science research in Turkey: a content analysis of journal articles 1952-1994. *IFLA Journal, 26*, 39-46.

Bilgi Teknolojilerinin Mühendislerin Bilimsel İletişim Davranışlarına Etkisi *

The Impact of Information Technologies on the Scholarly Communication Behavior of Engineers

Burcu Tanrıkulu

Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi, 06800 Bilkent, Ankara. tburcu@bilkent.edu.tr

Öz: Bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler bilgi kanal, kaynak ve hizmetlerini çeşitlendirmekte, bu durum, kütüphanelerin sundukları bilgi hizmetlerini elektronik ortama yönlendirmekte ve bilimsel iletişimde oynadıkları rolü değiştirmektedir. Bu çalışmanın amacı, bilgi teknolojilerinin akademisyen mühendislerin bilimsel iletişim davranışları (iletişim kanal ve kaynaklarını kullanma, resmi/resmi olmayan iletişim kurma) üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amaçla betimleme yöntemi kullanılarak Bilkent Üniversitesinde yürütülen çalışma kapsamında 267 akademisyen mühendise anket dağıtılmıştır (cevaplanma oranı %93,2). Bulgular bilgi teknolojilerinin mühendislerin iletişim davranışlarını değiştirdiğini, elektronik ortamlardan bilgi aramaya yöneliş olduğunu ve Internet'in yoğun olarak kullanıldığını, arama motorlarının en çok kullanılan bilgi erişim araçlarından biri olduğunu ve mühendislerin meslektaşlarıyla iletişim şekillerinin değiştiğini göstermektedir.

Anahtar sözcükler*:* Bilgi teknolojileri, bilimsel iletişim, mühendisler, teknik bilgi, bilimsel iletişim davranışları, bilgi arama davranışları

Abstract: The developments of information technologies affect diversity of the information channels, sources and services. As a result, the role of academic libraries in scientific communication has changed and library services are moved into the electronic environment. The aim of this study is to investigate the impact of information technologies on the scientific communication behaviors, such as the use of communication channels and sources, and formal/informal communication, of academic engineers. The survey method was used and a questionnaire was distributed to 267 academic engineers (response ratio is %93.2) at the Bilkent University. The results indicate that communication behaviors of engineers are effected by information technologies; Internet and search engines are heavily used for information seeking; the way engineers communicate with their colleagues also changed.

Keywords: Information technology, scientific communication, engineers, technical information, scientific communication behaviors, information seeking behavior

Giriş

Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, bilimsel bilgi ortamını değiştirmekte; kullanılan bilgi kanallarını, kaynaklarını ve hizmetlerini çeşitlendirmektedir. Bu değişimlere bağlı olarak üniversite kütüphanelerinin bilimsel iletişimdeki rolleri değişikliğe uğramakta, kütüphanelerin sundukları bilgi hizmetleri elektronik ortama yönelmektedir.

Bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler kullanıcıların bilgi gereksinimlerini, bilgi arama davranışlarını ve bilimsel iletişim özelliklerini de etkilemektedir.

Kütüphanelerde kullanıcı merkezli hizmet tasarımı prensibi benimsendiğinden; bilgi hizmetleri tasarlanırken, kullanıcı gruplarının özellikleri dikkate alınmaktadır. Bu bağlamda, üniversite kütüphanelerinin bilgi teknolojilerinde yaşanan değişimleri takip ederek, kullanıcılarının bilgi arama davranışlarındaki ve bilimsel iletişim özelliklerindeki değişimleri izlemeleri önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada bilgi teknolojilerinin akademisyen mühendislerin bilgi arama ve iletişim özellikleri üzerindeki etkileri ve yaşanan değişimler araştırılmaktadır.

Literatür Değerlendirmesi

Bilgi, insanlık tarihi boyunca yaşamın vazgeçilmez bir parçası olmuş ve uygarlığın tarihsel gelişimine bağlı olarak bilginin önemi giderek artmıştır. Bilim ve teknik konularında yapılan çalışmalar ve bu çalışmaların yayımlanarak duyurulması sayesinde bilimsel yayın sayısı hızla artmıştır.

Kütüphaneler açısından değerlendirildiğinde, sayısı hızla artan yayınları hizmete sunabilmek için bilgisayarların kullanılması gerekli olmuş ve bu sayede kâğıda dayalı

---

* Bu bildiri yazarın yüksek lisans tezine dayanmaktadır (Tanrıkulu, 2006).

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

sistemlerden otomasyona dayalı sistemlere ve elektronik sistemlere geçiş yaşanmıştır (Çelik, 2000, s. 47).

Bilgi iletişim teknolojileri bilgi ortamına bağlı olarak gelişmektedir. Teknolojilerdeki bu değişim, tüm kullanıcılar için aynı derecede etkili olmamaktadır. Bunun nedeni, kullanıcıların, insan yapısının genel bir özelliği olarak, durağan bir bilgi arama özelliği göstermemeleridir. Bu doğrultuda, bilgi teknolojilerinin kullanıcıların bilgi arama davranışları üzerinde neden olduğu değişikliklerin araştırılması için "kullanıcı araştırmaları" yapılması gerekmektedir.

Araştırmamıza konu olan mühendislik, bilimsel bilgi üzerine yapılan uygulamalı çalışmalar ile yaratılan ya da geliştirilen teknolojinin, insanlığın yararı için kullanılmasını inceleyen bilim dalıdır (Pinelli, 1993, s. 169). Mühendisler üzerine yapılan kullanıcı araştırmaları incelendiğinde, genellikle mühendislerin bilgi arama ve iletişim özelliklerinin modellendiği görülmektedir. Mühendislerin bilgi arama davranışları üzerine ilk modeli Richard Orr (1970) geliştirmiştir. Geliştirilen son model ise Thomas Pinelli'ye aittir (Uçak, 1997, s. 70-71).

Mühendislik alanında güncel ve geniş kapsamlı bilgi ihtiyacı duyulmakta ve bu alandaki bilgi üretimi hızla artmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalara göre, başta akademisyen mühendisler olmak üzere genel olarak mühendisler, tüm meslek grupları içerisinde en fazla bilgi gereksinimi duyan kullanıcılardır (Leckie, Pettigrew ve Sylvain, 1996). Bilgi gereksinimleri çok fazla olmakla beraber, mühendislerin bilgi merkezlerince sunulan geleneksel bilgi hizmetlerinden en az yararlanan kullanıcılar olmaları dikkat çekicidir (Anthony, 1985, s. 2). Bu bağlamda, kütüphaneler açısından mühendislerin bilimsel iletişim özelliklerinin saptanması önemlidir.

Mühendislerin bilgi teknolojilerinden yoğun olarak yararlanmaya başlamaları özellikle 1980'li yılların sonu ve 1990'lı yılların başlarına rastlar. Internet ve özellikle World Wide Web'in yaygınlık kazanması sonucunda elektronik dergiler ve kitaplar, çevrimiçi bibliyografik veri tabanları ve tam metin veri tabanları, elektronik önbasılar ve dijital ürünler kullanılmaya başlanmıştır. Bu değişimler ışığında, özellikle 1990'lı yılların sonuna doğru, mühendislerin elektronik kaynakları kullanma yoğunluklarının hızla arttığı görülmektedir (Tenopir ve King, 2004). Tüm bu gelişmelere ek olarak, üniversite kütüphaneleri veya araştırma merkezleri gibi elektronik ortamda hizmet veren ticari bilgi hizmeti sağlayıcılar da bu ortamda söz sahibi olmaya başlamışlardır. Bu durumda, mühendislerin yapısına uygun hizmet politikası belirlemek sadece kütüphaneleri değil, tüm bilgi sağlayıcıları ilgilendiren bir konudur (Ball, 2000).

Bilimsel iletişim konusunda çeşitli iletişim kanallarının kullanıldığı bilinmektedir. Bu kanallar, bir sorunun cevabını bulmak, çalışılan alanlardaki gelişmelerden haberdar olmak, araştırma konularını keşfedilebilmek gibi amaçlarla kullanılmaktadırlar (Walker ve Hurt, 1990, s. xii-xiv).

Mühendislerin kullandıkları iletişim kanallarını belirleyen bazı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler ilk olarak 1970'lerde ortaya konmuş ve 2000'li yıllarda tekrar yorumlanarak "kişisel faktörler" ve "durumsal faktörler" olarak iki başlık altında toplanmıştır (Anderson, Glassman, McAfee ve Pinelli, 2001). Kişisel faktörlerde eğitim, daha önce yapılan çalışmalardan kazanılan tecrübe, çalışılan ortam ve kullanılan kanalla ilgili tecrübe, statü ve kariyer, demografik faktörler, kişilik ve çalışma sistemi etkili olurken; durumsal faktörlerde bilgi gereksiniminin yapısı, üzerinde çalışılan proje, projenin aşaması ve işletmenin yapısı, kurumun büyüklüğü, kaynak sağlayıcıların özellikleri, meslektaş toplulukları, kullanılan kanalın yeterliliği etkili olmaktadır (Tenopir ve King, 2004, s. 30).

Mühendislerin iletişim özellikleri, en genel haliyle "resmi" ve "resmi olmayan iletişim" olarak iki gruba ayrılmaktadır. Bu bağlamda, akademisyen mühendislerin iletişim özelikleri ise bilimsel yayın hazırlama aşamasında belirlenmektedir. Resmi olmayan iletişim genellikle yayın öncesinde kullanılmaktadır. Bu türde sözlü bağlantı kurulduğundan, iletişimin yapısı durağan değildir (Poland, 1994, s. 171). Resmi iletişim ise yayın aşamasında kullanılmaktadır. Çalışmanın resmi yollarla iletilmesi, araştırmanın sonuçlandığını göstermektedir (Pruett, 1986, s. 51-53; Zimmerman ve Clark, 1987, s. 6).

Mühendislerin iletişim türleri, "sözlü", "yazılı" ve "elektronik iletişim" olarak da sınıflandırılmaktadır (Kim, 1998, s. 2; Hertzum, 2002, s. 2). Sözlü iletişim bilinen en eski yöntemdir ve yazılı iletişim kadar kalıcı olmaması en büyük dezavantajıdır. Bu iletişim türü daha çok meslektaşlarla yapılan görüşmelerde tercih edilir ve genelde resmi olmayan iletişim türüne dahildir. Yazılı iletişimin ise hem resmi hem de resmi olmayan türleri vardır. Mektuplar resmi olmayan iletişim türüne, bilimsel yayınlar ise resmi iletişim türüne örnektir. Elektronik iletişimin ortaya çıkışı ile diğer iletişim türlerinin kullanılma oranları azalmıştır. Elektronik iletişimin en çok tercih edilen iletişim türü haline gelmesinin başlıca sebebi, iletişime harcanan zamanın en aza indirmesidir. 1990'ların sonlarında mühendislerin yüz yüze iletişime ayırdıkları süre ile e-posta gönderme ve telefonla iletişime ayırdıkları süre birbirine oldukça yakınken; günümüzde yüz yüze iletişimin yerini büyük ölçüde elektronik iletişim almıştır (Seggern ve Jourdain, 1996, s. 100; Tenopir ve King, 2004, s. 30).

İletişim özelliklerinin belirlenebilmesi amacıyla yapılan çalışmalar sonucunda, mühendislerin çalışmaya ayırdıkları sürenin %40 ile %66'sını meslektaşlarıyla iletişim kurmak için kullandıkları, kalanını ise tasarım ve diğer faaliyetler için ayırdıkları görülmüştür (Hertzum, 2002, s. 2). Özellikle tasarım alanında çalışan mühendisler arasında ekip içi iletişim, tüm iletişim türlerinden daha fazla kullanılmaktadır. Diğer faaliyetler ise azalan sıra ile benzer konularda çalışan ancak farklı kurumlarda görev yapan mühendisler arasındaki iletişim ve farklı projeler üzerinde çalışan mühendisler arasındaki iletişimdir (Pinelli, 1993, s. 170).

Kullanıcıların bilimsel iletişim özelliklerinin belirlenebilmesi için nicel ve nitel yöntemlerin birarada kullanıldığı bilinmektedir. Dinamik yapıda olan insan davranışlarına bilgi teknolojilerinin etkisini belirleyebilme düşüncesi ile geliştirilen teoriler ve modeller arasında "Yeniliğin Yayılması Teorisi" (The Innovation Diffusion Theory) en fazla bilinen teoridir. Everett Rogers tarafından geliştirilmiş olan bu teoriye göre teknolojik yenilikler yayılma (difüzyon) yoluyla ve belirli kanallarla, sosyal sistemin üyelerine ulaşmaktadır. Teoriye göre teknolojik yeniliğin kabullenilmesinde bazı faktörler etkili olmaktadır. Bunlar:

- Yeniliğin, halen uygulanmakta olan yöntemden/üründen daha iyi olduğunun bilinmesi;
- Yeniliğin, bu yeniliğe adapte olacak topluluğun sahip olduğu bilgi, deneyim, potansiyel ve gereksinim ile uyum içinde olması;
- Yeniliğin anlaşılmasındaki zorluk derecesi;
- Yeniliği deneme imkânının olması;
- Yenilik kullanıldığında elde edilen sonuçların diğer bireylerce de fark edilebilmesidir (Starkweather ve Wallin, 1999, s. 643).

Bu teori üzerine yapılan araştırmaların sonucunda, meslek gruplarının teknolojik yeniliklere adapte olma oranları belirlenmiştir (Starkweather ve Wallin, 1999, s. 642-644). Genel olarak tüm kullanıcı gruplarının yeni bilgi kanal ve kaynaklarını kullanmaya başlamaları zaman almaktadır (Herman, 2001, s. 431-432). Akademisyen mühendisler, bilgi teknolojilerine, sosyal bilimler ve insani bilimlerde çalışan akademisyenlere göre yaklaşık iki kat daha hızlı adapte olmaktadırlar. Böylece, mühendislerin bilgi sağlama konusunda geliştirilen yöntemleri ve teknolojileri kullanmaya, diğer disiplinlerdeki kullanıcılardan daha yatkın oldukları belirlenmiştir (Jankowska, 2004).

Kullanıcı gruplarının bilgi arama ve iletişim davranışlarını açıklayabilmek için kuram oluşturulurken psikoloji, sosyoloji ve kitle iletişimi başta olmak üzere yönetim ve pazarlama gibi farklı alanlardan yararlanılmaktadır (Case, 2002, s. 138-140; Fidel ve Green, 2004, s. 563). Sosyolojik ve psikolojik açılardan bilgi arama davranışlarının incelenmesinde birçok paradigma bulunmaktadır. Psikolojik paradigmalar, "en az çaba kuramı" (principle of least effort), "kullanım ve memnuniyet" ve "anlamlandırma"dır (sense-making). Sosyolojik paradigmalar ise "medya kullanımı" ve "oyun kuramı"dır. Bu paradigmalar içerisinde mühendislerin bilgi arama davranışlarını şekillendiren en önemli prensip "en az çaba kuramı"dır ve bu kuram doğrudan mühendisler üzerine geliştirilmiştir (Case, 2002, s. 140). Zipf tarafından, 1949 yılında geliştirilen bu kurama göre, kişiler yaptıkları işlere harcadıkları çabayı, masrafı ve zamanı en aza indirmeye çalışmaktadırlar. Zipf'in bu kuramı, insan davranışlarının birçok yönüne açıklama getirmektedir. İnsanların yaptıkları her işte en az çaba harcamayı hedeflemeleri, tüm insanların yapısında bulunan genel bir davranış özelliğidir (Zipf, 1949). Bu davranış, tüm özellikleri ile mühendislerin bilgi arama davranışlarında görülmekte ve bilgi kanal ve kaynaklarını seçmelerinde etkili olmaktadır. (Kwasitsu, 2003, s. 459-460; Hertzum, 2002; Rosenberg, 1967; Pinelli, 1993).

Mühendisler bilgi gereksinimlerini karşılarken, kullandıkları zamanı en az seviyede tutabilmek amacıyla "psikolojik" ve "fiziksel" çaba harcamaktadırlar. Psikolojik çaba, bilgi kaynağının kullanımı sırasında harcanan çabayı; fiziksel çaba ise bilgi kaynağına erişebilmek için harcanan çabayı ifade etmektedir (Fidel ve Green, 2004, s. 564-565).

Mühendisler, farklı bir yolla bilgi sağlamanın avantajlı olduğunu öğrendiklerinde, o metodu öğrenmek ve kullanmak için isteklidirler (Brown, 1999; Tenner ve Yang, 1999; Herman, 2001, s. 437; Brown, 2003; Dillon ve Hahn, 2003). Tüm disiplinlerdeki akademisyenler içerisinde mühendisler, elektronik kaynaklara en hızlı adapte olan kullanıcılardır (Jankowska, 2004). Elektronik kaynakları yoğun kullanma nedenlerinin başında, bu kaynakların zaman kazandırması ve güncel bilgiye erişim olanağı sağlaması gelmektedir (King, Tenopir, Montgomery ve Aerny, 2003; Vincente, Crawford ve Clink, 2004, s. 406). Bu sebeple, bilgi teknolojilerinin mühendislerin bilimsel iletişimde kullandıkları kanallar ve kaynaklar üzerinde etkisi büyüktür ve elektronik kaynaklar giderek basılı eş değerlerinin yerini almaktadır.

Bilgi teknolojileri sayesinde mühendislerin özellikle meslektaşlarıyla iletişim özellikleri farklı boyut kazanmaktadır. Akademisyen mühendislerin bilimsel yazı hazırlama ve ortak çalışma yapmalarındaki artış sonucunda, bilimsel dergilerde çok yazarlı yayınlanan makalelerin sayısında artış görülmektedir (Vickery, 1999, s. 506-507). Ayrıca mühendisler arasında özellikle e-posta hizmetinin kullanımı yüksektir (%100'e yakın) ve bunu sırasıyla web kullanımı, dosya aktarımı ve veri tabanlarında tarama yapma hizmetleri izlemektedir. Mühendislerce diğerleri kadar tercih edilmeyen hizmet türü ise tartışma gruplarına katılmaktır (Abels, Liebsher ve Denman, 1996, s. 147-156).

İletişim dendiğinde akla gelen seçeneklerin başında Internet gelmektedir. Internet, bilgi teknolojileri içerisinde iletişimde hız sağlama, bilgiye dünya genelinde erişme, güncel bilgi sağlama olanakları sunan vazgeçilmez bir iletişim aracıdır. Ayrıca, değişik formattaki bilgiye dünya çapında erişim sağlaması, açık erişimli kaynaklar ile elde edilen bilginin ücretsiz oluşu ve iletişimde çok düşük maliyet getirmesi nedeniyle yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple, Internet'in, özellikle araştırma kurumlarında ve üniversitelerde kullanılma oranı oldukça yüksektir (McNab ve Winship, 1996, s. 636-637). Akademisyen mühendisler Internet'i iletişim (öğrencilerle ve meslektaşlarla), araştırma (araştırma taslağı hazırlama, kütüphane elektronik kaynaklarına erişim, veri toplama), eğitim (ders notları hazırlama, bilgi yayınlama, sınav soru-cevaplarını

ve sonuçlarını yayınlama) ve bilimsel yayıncılık amaçlarıyla kullanmaktadırlar (Jankowska, 2004, s. 56).

Günümüzde bilimsel makaleler, kişisel abonelikler ya da kütüphane abonelikleri dışında, önbası ve ayrı bası arşivlerinden, yazar web sayfalarından ya da yayınevleri web sayfalarından sağlanabilmektedir (King ve diğerleri, 2003). Bilimsel iletişimin geleneksel bilgi ortamına etkisini belirlemek üzere yapılan çalışmalar sonucunda "Elektronik bilimsel iletişimin, elektronik bilgi ortamına etkisi" adlı bir model oluşturulmuştur. Bu sayede günümüzün bilgi ortamı ve iletişim kanalları açıklanmaktadır. Modele göre bilgi ortamı oldukça karmaşık bir hal almakta, resmi ve resmi olmayan iletişim türleri giderek birbirine karışmaktadır. Örneğin, elektronik ve hakemli olmayan bir önbası belge, hakemli bir dergide yayımlanabilmektedir. Bilgi teknolojilerinin kullanılması ile kişisel kanalların daha verimli ve etkili olduğu, ancak uygun kanalın seçiminin zorlaştığı anlaşılmaktadır. Özellikle akademisyen mühendisler için elektronik bilimsel iletişim yoluyla meslektaşlarla ve öğrencilerle iletişim, konferans ve toplantı bildirileri, önbasılar, teknik raporlar, bilimsel dergiler ve kitaplar ile e-posta hizmetleri ve tartışma listelerine katılma gibi imkânlar bulunmaktadır (Hurd, 2004, s. 14-20; Vickery, 1999, s. 515; Gessesse, 1994, s. 343; Armstrong, 2005).

Akademisyen mühendislerin, üniversitelerdeki idari görevleri ve hızla artan iş baskısı sebebiyle, bilimsel yayın yapmaya ayıracakları zamanı çok iyi değerlendirmeleri gerekmektedir. Bu nedenle mühendisler, elektronik iletişimin imkânlarını kullanarak idari görevleri için harcadıkları zamanı azaltmakta; böylelikle iş ve yayın yapma alanlarında verimlerini artırmaktadır (Barry, 1995, s. 108).

Araştırmanın Metodu

Araştırma 2006 yılı mayıs ayında tamamlanmıştır. Araştırmanın evreni Bilkent Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Bilgisayar, Elektrik-Elektronik ve Endüstri Mühendisliği bölümlerine bağlı olarak çalışan akademisyen mühendislerdir. Bu bölümlerde akademisyen olarak çalışan tüm öğretim üyelerine, öğretim görevlilerine ve araştırma görevlilerine anket çalışması uygulanarak var olan durum betimlenmiştir.

Bilkent Üniversitesi Mühendislik Fakültesinde toplam 267 akademisyen mühendis görev yapmaktadır. Anketi yanıtlayan deneklerin sayısı 249 (%93,2) olarak belirlenmiştir.

Bulgular ve Değerlendirme

Araştırmaya katılan mühendislerin %39'u Bilgisayar Mühendisliği Bölümünde, %36,5'i Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümünde, %24,5'i Endüstri Mühendisliği Bölümünde görev yapmaktadır. Mühendislerin %78,7'si araştırma görevlisi, %21,3'ü ise öğretim üyesi statüsündedir.

Mühendislerin Bilgiyi Kullanma Amaçları

Akademisyen mühendisler bilgiye en fazla ders amaçlı çalışmaların yürütülmesi amacıyla ihtiyaç duymaktadırlar (%44,2) (Tablo 1). Bu bulgu ile literatürde değinilen çalışma sonuçları kıyaslandığında, literatürde ders amaçlı bilgi ihtiyacının son sıralarda olduğu belirlenmiştir. Araştırmamızda, yalnızca akademisyen mühendisler üzerinde çalışıldığı ve uygulamada çalışan mühendisler kapsam dışı bırakıldığı için böyle bir farklılığın oluştuğu düşünülmektedir. Proje oluşturma ve yürütme amaçlı bilgi gereksinimi ikinci sırada (%53,4), yayın yapma amacıyla bilgi ihtiyacı ise üçüncü sırada (%41,0) tercih edilmektedir. Mühendislerin proje oluşturma ve yürütme ile araştırma ve yayın yapma amacıyla bilgi ihtiyacı duyma yüzdeleri literatürdeki bulgular ile büyük benzerlik göstermektedir. Mühendisler, bilgilerini güncel tutmak ya da yönetim işleri için pek bilgi ihtiyacı duymamaktadırlar.

Mühendislerin Bilgi Arama Yolları

Mühendisler bilgi ararken öncelikle arama motorlarını kullanmaktadırlar (%38,2). Arama motorlarını kullanarak bilgi edinme sistematik bir bilgi arama yolu olmayıp, mühendisler için önemi büyük olan bilgiye en kolay yoldan, en kısa sürede ve en az masrafla erişme imkânı vermektedir. Mühendisler, üniversite kütüphanesi web sayfası aracılığıyla bilgi aramayı %34,1 oranında tercih etmektedirler (Tablo 2). İlk iki tercih toplamı dikkate alınarak sıralandığında, arama motorları vasıtasıyla bilgi arama (%58,3) ve üniversite kütüphanesi web sayfası aracılığıyla bilgi arama (%53,8) önceliklidir.

Üniversite kütüphanesine giderek bilgi arama genellikle tercih edilmemektedir. Bunun yerine üniversite kütüphanesi web sayfasından tarama yaparak bilgiye erişim yoğunlukla tercih edilmektedir.

Tablo 1. Mühendislerin bilgiyi kullanma amaçları (*N*=249)

	1. Tercih		2. Tercih		3. Tercih		4. Tercih		5. Tercih	
Bilgiyi kullanma amacı	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Eğitim/ders	110	44,2	93	37,3	33	13,3	13	5,2	0	0,0
Proje oluşturma/yürütme	97	39,0	133	53,4	19	7,6	0	0,0	0	0,0
Bilgiyi güncel tutma	7	2,8	15	6,0	94	37,8	133	53,4	0	0,0
Yayın yapma	35	14,1	8	3,2	102	41,0	103	41,4	1	0,4
Yönetim/idari işler	0	0,0	0	0,0	1	0,4	0	0,0	248	99,6

Tablo 2. Mühendislerin bilgi arama yolları (*N*=249)

	Tercih etmeyen		1. Tercih		2. Tercih		3. Tercih	
Bilgi arama yolları	N	%	N	%	N	%	N	%
Kişisel kayıtlar	188	75,5	47	18,9	4	1,6	10	4,0
Meslektaşlar	155	62,2	17	6,8	44	17,7	33	13,3
Arama motorları	83	33,3	95	38,2	50	20,1	21	8,4
Açık arşivler	170	68,3	0	0,0	41	16,5	38	15,3
Kütüphane web sayfası	77	30,9	85	34,1	49	19,7	38	15,3
Kütüphaneye gitmek	218	87,6	1	0,4	15	6,0	15	6,0
Bildiği web sayfası	161	64,7	2	0,8	41	16,8	45	18,1
Bildiği basılı kaynak	192	77,1	3	1,2	5	2,0	49	19,7

İlk iki tercih toplamları dikkate alındığında, mühendislerin %24,5'i meslektaşlarına danışarak, yani kişisel iletişim yoluyla, bilgi edinmeyi tercih etmektedirler. Mühendislerin %20,5'i kişisel kayıtlarına bakarak bilgi edinmeyi, %17,6'sı ise bildikleri web sayfalarını kullanarak bilgi aramayı tercih etmektedirler.

Internet'in insan hayatının bir parçası olmasıyla birlikte coğrafi konum faktörü ortadan kalkmış, kolay erişilebilirlik faktörü biçim değiştirmiştir. Elektronik ortamdaki bir kaynak için "kolay erişim" faktörü yerini "ucuza erişim" ve "kolay bir arayüz kullanarak erişim" faktörlerine bırakmıştır. Bu nedenle, mühendisler için kişisel kayıtlara bakmak, daha önceden bilinen ve kullanılan web sayfalarını incelemek kolay erişim gerekliliği ile ilişkili görülmektedir. Mühendisler açık arşivleri ve bildikleri basılı kaynakları pek kullanmamaktadırlar.

Mühendislerin Bilgi Ararken ve Yayın Yaparken Tercih Ettikleri Ortamlar

Elektronik ortamdan bilgiye erişim, az çaba harcama ile hızlı ve coğrafi sınırlamalardan bağımsız olduğundan, mühendisler bilgi ararken büyük oranda elektronik ortamı tercih etmektedirler (%73,5). Basılı ortamı ise yok denecek kadar az kullanmaktadırlar (%0,4).

Mühendisler bilgi ararken özellikle elektronik ortamı tercih etmelerine karşın, araştırma sonuçlarını duyururken hem basılı hem de elektronik ortamları tercih etmektedirler (%61).

Mühendislerin Internet'i Kullanma Amaçları

Mühendisler Internet'i genellikle iletişim için (%84,3) kullanmaktadırlar (Tablo 3). Internet'in coğrafi sınırları ortadan kaldırması ile mühendislik alanında oldukça sık rastlanan ekip çalışmaları dünya genelinde yapılabilir hale gelmiştir. Ekip çalışmaları, meslektaşlarla ortak çalışma yürütme amaçlı Internet kullanımını artırmaktadır. Akademisyen mühendisler öğrencileriyle iletişimlerinde, ders notlarının sunumu ve sınav sonuçlarının elektronik ortamda yayınlanması gibi olanaklar nedeniyle Internet'i yoğun olarak kullanmaktadırlar. Tüm seçenekler için ilk iki tercih dikkate alındığında, mühendisler sırasıyla iletişim (%94,7), ders notlarının sunumu ve duyurular (%35,8), eğlence (%22,9), meslektaşlarla ortak çalışma yürütme (%20,1), araştırma (%18,5) ve proje yürütme (%8) amacıyla Internet kullanmaktadırlar.

Mühendislerin Internet'ten Yararlanma Olanakları

Mühendisler, Internet olanakları içerisinde en fazla (%66,7) arama motorlarından yararlanmaktadırlar (Tablo 4). Bunun sebebi, arama motorlarından çok kısa sürede yanıt alınabilmesidir ve bu durum mühendislerin genel bilgi arama davranışlarına uygun bulunmuştur. Mühendislik alanındaki ilgili kuruluş ve yayınevi web sayfalarını inceleyebilme seçeneğinin ikinci tercihte %41,4 oranında olduğu belirlenmiştir. Internet üzerinden kuruluş ve yayınevlerinin web sayfalarını inceleme olanakları, en önemli bilgi edinme kanallarından biridir. Mühendislerin kütüphane kataloglarına erişebilmeyi tercih ettikleri belirlenmiştir.

Mühendislerin %10,4'ü açık arşivleri inceleyebilmeyi tercih etmektedirler ve bu durum mühendislerin kendi araştırma sonuçlarını hızlı bir şekilde duyurabilmeyi ya da araştırma sonucu türündeki bilgilere erişmeyi oldukça önemli bulduklarını göstermektedir.

Mühendislerin tartışma gruplarına katılma, ilgili kuruluş ve yayınevi web sayfalarına erişebilme, elektronik topluluklara katılma, elektronik konferansları izleme ve Internet aracılığıyla kaynak sağlama olanaklarını ise pek tercih etmedikleri anlaşılmaktadır.

Mühendislerin Elektronik Ortamı Kullanırken Karşılaştıkları Sorunlar

Mühendislerin %32,5'i bilgiye elektronik ortamdan ulaşırken herhangi bir sorun yaşamamaktadır (Tablo 5). İlk iki tercih dikkate alındığında, mühendislerin yaşadıkları sorunların başında, bilgiye hangi adresten ve nasıl erişeceklerini bilmemeleri gelmektedir (%37,4). Bu bulgu mühendislerin özellikle Internet üzerinden ücretsiz olarak erişilebilen açık arşivlerin kullanımları hakkında bazı sorunlar yaşadıklarını göstermektedir. Mühendislerin yaşadıkları diğer bir sorun, sorgu cümlesi hazırlamak için kullanılan tarama işleçlerini bilmemekten kaynaklanmaktadır (%34,1). Bu durumda, mühendisler sorgu cümlesini belirlerken, anahtar kelime seçme ya da

veri tabanlarının kullanıcı ara yüzlerini rahat kullanabilme konularında da danışma kütüphanecisine ihtiyaç duymaktadırlar.

Mühendislik alanı ile ilgili veri tabanlarını bilmeyenlerin (%30,1) ve bilgi gereksinimini tanımlayamayanların (%26,5) danışma kütüphanecisine ihtiyaç duydukları anlaşılmıştır. Bilginin doğruluğundan emin olamayan mühendislerin ilk iki tercih toplamındaki oranının %6,4 olması, mühendislerin elde ettikleri bilginin doğruluğuna güvenememe gibi bir kaygılarının pek bulunmadığını göstermektedir. Bunun başlıca sebebinin, mühendislerin arama motorlarını tercih etmelerinde belirleyici olan "en az çaba kuramı" olduğu düşünülmektedir. Ayrıca mühendislerin en önemli bilgi arama yollarından bir diğeri de kütüphane web sayfasını kullanmak olduğundan (bkz. Tablo 2), kütüphane kaynaklarının bilimsel niteliğinin yüksek olması nedeniyle bilgi kaynaklarının güvenilir bulunduğu düşünülmektedir.

Tablo 3. Mühendislerin Internet'i kullanma amaçları (*N*=249)

	Tercih etmeyen		1. Tercih		2. Tercih		3. Tercih	
Internet'i kullanma amacı	N	%	N	%	N	%	N	%
İletişim (e-posta, duyuru)	6	2,4	210	84,3	26	10,4	7	2,8
Meslektaşlarla ortak çalışma	149	59,8	8	3,2	42	16,9	50	20,1
Proje yürütme	179	71,9	0	0,0	20	8,0	50	20,1
Ders notlarının sunumu	98	39,4	12	4,8	76	30,5	63	25,3
Araştırma / yayın yapma	162	65,1	12	4,8	34	13,7	41	16,5
Eğlence	154	61,8	6	2,4	51	20,5	38	15,3

Tablo 4. Mühendislerin Internet'ten yararlanma olanakları (*N*=249)

	Tercih etmeyen		1. Tercih		2. Tercih		3. Tercih	
Internet'ten yararlanma olanakları	N	%	N	%	N	%	N	%
Kütüphane kataloğuna erişme	68	27,3	56	22,5	62	24,9	63	25,3
Tartışma gruplarına katılma	232	93,2	1	0,4	4	1,6	12	4,8
Kuruluş web sayfalarına erişme	108	43,4	0	0,0	103	41,4	38	15,3
Elektronik toplulula katılma	225	90,4	0	0,0	8	3,2	16	6,4
Elektronik konferansları izleme	236	94,8	0	0,0	8	3,2	5	2,0
Arama motorlarını kullanma	21	8,4	166	66,7	27	10,8	35	14,1
Açık arşivleri inceleme	147	59,0	26	10,4	27	10,8	49	19,7
Kaynak sağlama, sipariş	216	86,7	0	0,0	6	2,4	27	10,8

Sonuç

Araştırmadan elde edilen sonuçlar şunlardır:

- Eğitim alanında çalışan mühendislerle üretim alanında çalışan mühendisler arasında bilgi gereksinimleri bakımından bazı farklılıklar bulunmaktadır. Akademisyen mühendisler için ders amaçlı bilgi ihtiyacı öncelikliyken, uygulamadaki mühendisler için proje oluşturma ve yürütme amaçlı bilgi ihtiyacı önceliklidir.
- Mühendisler bilgi ararken özellikle elektronik ortamı yoğun olarak kullanmakta, yayın yaparken ise hem basılı hem de elektronik dergileri tercih etmektedirler.
- Mühendisler Internet'i yoğun olarak kullanmaktadırlar. Internet'i kullanmalarındaki en önemli amaç iletişimdir (e-posta ve duyurular). Bunu ders notlarının sunumu, meslektaşlarla ortak çalışma yürütme, araştırma ve proje yürütme amaçları izlemektedir.
- Mühendisler tüm Internet olanakları içerisinde en fazla arama motorlarını kullanmayı, kütüphane kataloglarına erişebilmeyi, açık arşivleri inceleyebilmeyi tercih etmektedirler.
- Mühendislerin bilgiye elektronik ortamdan ulaşırken yaşadıkları sorunların başında bilgiye hangi adresten ve nasıl erişileceğini bilmemeleri gelmektedir. Tarama yaparken hazırlanan sorgu cümlesi için gerekli işleçleri bilmemek, ilgili alandaki veri tabanlarını bilmemek ve bilgi gereksinimini tanımlayamamak ise yaşadıkları diğer sorunlardır. Bütün bu sorunlar, mühendislerin danışma kütüphanecisine duydukları gereksinimleri ortaya koymaktadır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgularla, ilgili literatür arasında büyük benzerlikler olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, bilgi teknolojilerinin, akademisyen mühendislerin bilimsel iletişim özellikleri üzerindeki etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 5. Mühendislerin elektronik ortamı kullanırken karşılaştıkları sorunlar (*N*=249)

	Tercih etmeyen		1. Tercih		2. Tercih		3. Tercih	
Elektronik ortamda yaşanan sorunlar	N	%	N	%	N	%	N	%
Veri tabanlarını bilmemek	137	55,0	24	9,6	51	20,5	37	14,9
Nasıl erişeceğini bilmemek	117	47,0	35	14,1	58	23,3	39	15,7
Bilgi ihtiyacını tanımlayamamak	145	58,2	38	15,3	28	11,2	38	15,3
Tarama işleçlerini kullanamamak	116	46,6	61	24,5	24	9,6	48	19,3
Bilginin doğruluğundan emin olamamak	228	91,6	10	4,0	6	2,4	5	2,0
Sorun yaşamıyor	168	67,5	81	32,5	0	0,0	0	0,0

Kaynaklar

Abels, E., Liebscher, P. ve Denman, D. (1996). Factors that influence the use of electronic networks by science and engineering faculty at small institutions. Part I. *Journal of the American Society for Information Science, 47*, 146-158.

Anderson, C.J., Glassman, M., McAfee, R.B.; ve Pinelli, T. (2001). An investigating of factor affecting how engineers and scientists seek information. *Journal of Engineering and Technology Management*, *18*(2), 131-155.

Anthony, L.J. (1985*). Information sources in engineering*. London: Butterworths.

Armstrong, W. (2005). Communication in the sciences as seen through physics and chemistry: A look at the complex relationship between author, publisher, and distributor as they relate to the reader. *College and Research Libraries*, *66*, 98-113.

Ball, R. (2000). The scientific information environment in the next millennium. *Library Management*, *21*, 10-12.

Barry, C.A. (1995). Critical issues in evaluating the impact of IT on information activity in academic research: Developing a qualitative research solution. *Library and Information Science Research*, *17*, 107-134.

Brown, C.M. (1999). Information seeking behavior of scientists in the electronic information age: astronomers, chemists, mathematicians, and physicists. *Journal of the American Society for Information Science*, *50*, 929-943.

Brown, C.M. (2003). The role of electronic preprints in chemical communication: Analysis of citation, usage and acceptance in the journal literature. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, *54*, 362-371.

Case, D. (2002). *Looking for information: A Survey of research on information seeking needs, and behaviour*. Amsterdam: Academic Press.

Çelik, A. (2000). Üniversite kütüphanelerinin geleceği. *Bilgi Dünyası*, *1*, 42-55.

Dillon, I.F. ve Hahn, K.L. (2003). Are researchers ready for the electronic-only journal collection: Results of a survey at the University of Maryland. *portal: Libraries and the Academy*, *2*, 375-390.

Fidel, R. ve Green, M. (2004). The many faces of accessibility: Engineers' perception of information sources. *Information Processing and Management*, *40*, 563-581.

Gessesse, K. (1994). Scientific communication, electronic access and document delivery: The new challenge to the science/engineering reference librarian. *International Information and Library Review*, *26*, 341-349.

Herman, E. (2001). End-users in academia: Meeting the information needs of university researchers in an electronic age. Part 2. Innovative information-accessing opportunities and the researcher: User acceptance of IT-based information resources in academia. *ASLIB Proceedings*, *53*(10), s.431-457.

Hertzum, M. (2002). The importance of trust in software engineers' assessment and choice of information sources. *Information and Organization*, *12*(1), 1-18.

Hurd, J.M. (2004). Scientific communication: New roles and new players. *Science and Technology Libraries*, *25*(1), 5-22.

Jankowska, M.A. (2004). Identifying university professors information needs in the challenging environment of information and communication technologies. *The Journal of Academic Librarianship*, *30*, 51-66.

Kim, L. (1998). Measuring the importance of information on work performance of collaborative engineering teams. Wildemuth, K. Liberman ve D.H. Sonnewald (Ed.), *ASIS Midyear '98: Proceedings of the 1998 ASIS Midyear Meeting, Orlando, FL, May 16-20, 1998* içinde. 03 Mart 2005 tarihinde http://www.asis.org/Conferences/MY98/Kim.htm adresinden erişildi.

King, G.K., Tenopir, C., Montgomery, C.H. ve Aerny, S.E. (2003). Patterns of journal use by faculty at three diverse universities. *D-Lib Magazine, 9*(10). 2 Şubat 2005 tarihinde http://www.dlib.org/dlib/october03/king/10king.html adresinden erişildi.

Kwasitsu, L. (2003). Information seeking behavior of design, process, and manufacturing engineers. *Library and Information Science Research*, *25*, 459-476.

Leckie, G., Pettigre, W. ve Sylvain, C. (1996). Modelling the information seeking of professionals: A general model derived from research on engineers, healthcare professionals and lawyers. *Library Quarterly*, *66*, 161-193.

McNab, A. ve Winship, I. (1996). Internet: Use in academic libraries. *Library Association Record*, *12*, 636-638.

Orr, R. (1970). The scientist as an information processor: A conceptual model illustrated with data on variables related to library utilization. C.E. Nelson ve D.K. Pollock (Ed.) *Communication among scientists and engineers* içinde (s. 143-189). Lexington, MA: Health Books.

Pinelli, T. (1993). The information-seeking behavior of engineers. A. Kent (Ed.), *Encyclopedia of Library and Information Science* içinde (cilt 52, s. 167-201). New York: Marcel Dekker.

Poland, J. (1994). Informal communication among scientists and engineers. A. Kent (Ed.), *Encyclopedia of Library and Information Science* içinde (cilt 53, s. 171-181). New York: Marcel Dekker.

Pruett, N. (1986). *Scientific and technical libraries: functions and management*. New York: Academic Press.

Rosenberg, V. (1967). Factors affecting the preferences of industrial personnel for information gathering methods. *Information Storage Retrieval*, *3*(3), 119-127.

Seggern, M. ve Jourdain, J. (1996). Technical communications in engineering and science: The Practices within a government defence laboratory. *Special Libraries*, *87*(2), 98-119.

Starkweather, W.M. ve Wallin, C.C. (1999). Faculty response to library technology: Insights on attitudes. *Library Trends*, *47*(4), 640-668.

Tanrıkulu, B. (2006). *Akademisyen mühendislerin bilgi arama davranışlarına bilgi teknolojilerinin etkisi: Bilkent Üniversitesi örneği.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Tenner, E. ve Yang, Z.Y. (1999). End-user acceptance of electronic journals: A case study from a major academic research library. *Technical Services Quarterly*, *17*, 1-14.

Tenopir, C. ve King, D. (2004). *Communication patterns of engineers*. New York: Wiley&Sons.

Uçak, N.Ö. (1997). *Bilim adamlarının bilgi arama davranışları ve bunları etkileyen nedenler*. Yayımlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Vickery, B. (1999). A century of scientific and technical information. *Journal of Documentation*, *55*, 476-527.

Vincente, A., Crawford, J. ve Clink, S. (2004). Use and awareness of electronic information services by academic staff at Glasgow Caledonian University. *Library Review*, *53*(8), 401-407.

Walker, R. ve Hurt, C.D. (1990). *Scientific and technical literature*. Chicago: American Library Association.

Zimmerman, D. ve Clark, D. (1987). *The Random House guide to technical and scientific communication.* New York: Random House.

Zipf, G.K. (1949). *Human behavior and the principle of least effort*. Cambridge: Addison-Wesley.

Tarihçilerin Bilgi Gereksinimleri ve Bilgi Kullanımları*

Information Needs and Information Use of Historians

Hatice Gülşen Birinci

Bilkent Üniversitesi Halil İnalcık Osmanlı Araştırmaları Merkezi, 06800 Bilkent, Ankara.
birinci@bilkent.edu.tr

Öz: Bu bildiride Ankara'daki üniversitelerin tarih bölümlerinde görevli akademisyenlerin bilgi arama davranışları üzerine yapılan araştırmanın bulguları yer almaktadır. Bulgular kitap ve dergilerin tarihçiler için en önemli basılı kaynaklar olduğunu, yayın taramasında ise çoğunlukla kitap ve makale kaynakçalarını gözden geçirme ve kütüphane kataloglarından yararlanma tekniklerinin kullanıldığını göstermektedir. Tarihçiler öncelikle kendi kütüphanelerinden, kendi kaynak ve notlarından yararlanmayı tercih etmektedirler. Yayın ödünç alma ve süreli yayın takibi kütüphane kullanım nedenleri arasında ilk sıradadır. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Millî Kütüphane, Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi en çok kullanılan bilgi merkezleridir. Araştırmalarda arşiv belgesinin orijinal formu tercih edilirken, orijinallik, erişilebilirlik ve doğruluk en önemli özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihçilerin bilgiye erişimde resmi ve resmi olmayan bilgi kanallarını birarada kullandıkları görülmektedir. Araştırma sonucunda bilgi merkezleri, bilgi kaynak, kanal ve teknolojilerinin tarihçilerin bilgi arama ve kullanım özelliklerini etkilediği ortaya çıkmıştır.

Anahtar sözcükler: Bilgi gereksinimi, bilgi kullanımı, bilgi arama, tarihçiler, bilgi arama davranışı

Abstract: In this paper, findings of a survey on information seeking behaviors of academics in the history departments of universities in Ankara are presented. Books and periodicals are the most important printed sources for academic historians. Chasing footnotes in the bibliographies of articles and books, and searching library catalogs are the two major search techniques used by historians. They prefer to use their own collections and notes in seeking information. Borrowing books and scanning periodicals are the most important reasons for library use. The Turkish Historical Society Library, The National Library of Turkey, The Ottoman Archives and The Republican Archives are the most heavily used information centers. Historians prefer the original form of archival materials; such characteristics as the originality, accessibility, and accuracy of archival materials matter to them. Historians use both formal and informal information channels to get access to information. Information centers, information sources, information channels and information technologies affect the information seeking and information use of historians.

Keywords: Information needs, information use, information seeking, historians, information seeking behavior

Giriş

Tarihi 1800'lü yıllara kadar uzanan kullanıcı araştırmaları sadece bilgibilim alanında değil diğer pek çok alanda da önemli bir araştırma konusudur. Araştırmalar başlangıçta fen bilimleri, sosyal bilimler ve insan bilimleri üzerinde yoğunlaşmışsa da var olan bilgi boşluğunun görülmesiyle giderek alt alanlara da kaymıştır (Bates, 1996, s. 155; Birinci, 2007, s. 31). Tarih alanında yapılan kullanıcı araştırmaları 1970'li yıllarda başlar. Bu alanda yapılan ilk araştırmalar tarihçilerin kullandıkları kaynak türleri ve kütüphane kullanım özellikleri üzerinedir. Teknolojinin gelişmesine ve bilgibilim alanının bu gelişmelerden etkilenmesine paralel olarak araştırmalar çeşitlenmiş ve sayıları artmıştır.

Bilgi merkezlerinin, özellikle arşivlerin önemli kullanıcı gruplarından birini oluşturan tarihçilerin bilgi gereksinimlerinin ve bilgi kullanım özelliklerinin bilinmesi bilgi merkezleri için plan ve politika oluşturma açısından önemlidir.

---

* Bu bildiri yazarın yüksek lisans tezine dayanmaktadır (Birinci, 2006).

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

Önceki Çalışmalar

Tarihçiler üzerine yapılan ilk araştırma 1972 yılında yapılan bir atıf analizi çalışmasıdır. Bu çalışmada tarihçilerin atıf yaptıkları kaynaklar incelenerek kitap, dergi ve el yazmalarının en çok atıf yapılan kaynak türleri olduğu saptanmıştır (Jones, Chapman ve Woods, 1972, s. 141). Bu alanda ilk kullanıcı araştırması ise 1977 yılında Uva tarafından yapılmıştır. Uva (1977, s. 14), tarihçilerin araştırma sürecini birbirini takip eden beş aşama ile açıklamıştır: Problem seçimi; detaylı olarak plan yapma; veri toplama; analiz etme ve yorumlama; yazma ve gözden geçirme.

Araştırmalardan elde edilen bulgular tarihçiler için en önemli bilgi kaynaklarının kitaplar, dergiler ve el yazmaları olduğunu göstermektedir. Tarihçiler için önemli bir diğer bilgi kaynağı ise birinci elden ve orijinal bilgi sağlayan arşiv belgeleridir. Tarihçiler tarafından arşiv belgesinin orijinal formu tercih edilmekte, bunu mikrofilmi ve fotokopisi izlemektedir. Arşiv belgesinin dijital formunun orijinalinin yerini tutmayacağına inanan tarihçilerin bu tutumu, belgelerin orijinalini kullanma alışkanlığına bağlanmaktadır (Steig, 1981, s. 551; Jones, Chapman, Woods, 1972, s. 141; Mahowald, 1995, s. 19; Dalton ve Charnigo, 2004, s. 404; Graham, 2002; Duff, Craig ve Cherry, 2004a, s. 66; 2004b, s. 17-19).

Tarihçiler için arşivler bilgiye erişimde önemli bir yere sahip olmakla birlikte tarihçilerin arşiv kullanımında bazı engellerle karşılaştıkları da bilinmektedir. Duff, Craig ve Cherry (2004a, s. 63; 2004b, s. 14-15), araştırmaların ertelenmesine veya iptal edilmesine neden olabilen bu engelleri, erişim araçlarının eksikliği, coğrafik ve bürokratik engeller şeklinde listelemektedir.

Bilgiye erişimde tarihçilerin hem resmi hem de resmi olmayan iletişim kanallarını kullandıklarını söylemek mümkündür. Bilgiye erişimde ilk tercih edilen yol dipnotların takibidir. Meslektaşlarla iletişim de bilgiye, özellikle arşiv kaynaklarına erişimde önemli rol oynar (Stevens, 1977, s. 69; Steig, 1981, s. 554-556; Tibbo, 2002; 2003, s. 20; Anderson, 2004, s. 95; Orbach, 1991, s. 36; Case, 1991, s. 79; Duff ve Johnson, 2003, s. 81; Dalton ve Charnigo, 2004, s. 407).

Bilgiye erişimde bir diğer önemli yol bilginin tesadüfi olarak keşfidir. Bilgiye tesadüfi olarak erişim tarih araştırmalarında kritik değer taşımaktadır (King, 1994, s. 99; Dalton ve Charnigo, 2004, s. 410). Özellikle kitap ve makale okurken, kütüphane raflarına göz atarken ve meslektaşlarla konuşurken tarihçiler bilgiye tesadüfi olarak erişmektedirler (Steig, 1981, s. 556).

Akademisyenler için yabancı dil bilgiye erişimin önünde engel teşkil edebilmektedir. İngiliz tarihçilerin sadece %7'sinin (Jones, Chapman ve Woods, 1972, s. 146), Rus tarihçilerin de sadece %9'unun (Mahowald, 1995, s. 18) yabancı dillerdeki yayınlara atıf yaptıkları saptanmıştır. Steig (1981, s. 556), tarihçilerin %58'inin yabancı literatürdeki bilgiyi takip etmediklerini, hatta Arapça bilmeyen Orta Doğu tarihçilerinin, Rusça bilmeyen Doğu Avrupa tarihçilerinin olduğunu; ayrıca yabancı dilde süreli yayınlara abone olan tarihçilerin çok nadir görüldüğünü belirtir. Tarihçilerin sadece üçte biri yabancı yayınları okumakta, üçte biri yabancı yayınlardan çevirisini yaptırmak yoluyla yararlanmakta, azımsanmayacak sayıda tarihçi ise konusuyla ilgili yabancı dildeki kaynakları görmezden gelmektedir (Steig, 1981, s. 557).

Tarihçilerin alanlarındaki güncel gelişmeleri takip etmek için tercih ettikleri kaynaklar dergiler, kitaplar, kitap eleştirileri ve konferans bildirileridir (Straw, 1993, s. 57) Meslektaşlarla iletişim de güncel gelişmeleri takip edebilmek için tercih edilen yöntemler arasındadır (Delgadillo ve Lynch, 1999, s. 255).

Tarihçiler sosyal bilimciler içinde bilgi merkezlerini etkin olarak kullanan gruplardan biridir. Delgadillo ve Lynch'e (1999, s. 245) göre tarihçiler üniversite kütüphanelerinin en önemli kullanıcı gruplarından biridir. Üniversite kütüphaneleri koleksiyonlarının önemli bir bölümünü bu kullanıcı grubu için oluşturmaktadır. Tarihçiler aynı zamanda kendi koleksiyonlarını oluşturma eğilimi taşıyan bir gruptur. Andersen (1998), tarihçilerin yarısına yakınının araştırmaları için anahtar nitelikteki kaynaklara bireysel olarak sahip olduklarını belirtir.

Tarihçilerin bilgi hizmetlerinden yeterince faydalanabildiğini söylemek güçtür. Tarihçiler kütüphanecilere nadiren danışırlar. Bu konuda güvensiz ve isteksiz oldukları bilinmektedir (Steig, 1981, s. 559; King, 1994, s. 89). Tarihçilerin kütüphane hizmetleri içinde en çok yararlandıkları kütüphaneler arası ödünç verme hizmetidir (Delgadillo ve Lynch, 1999, s. 251).

Steig (1981, s. 559), pek çok tarihçinin bilgi kaynaklarını kullanma konusunda başarısız olduğunu vurgulayarak bu başarısızlığı üç nedene bağlar: Birincisi tarihçilerin var olan bilgi kaynaklarından haberdar fakat bunları kullanmak için çaba sarf etmede isteksiz olmaları; ikincisi, var olan bilgi kaynaklarından haberdar fakat elde etme konusunda yetersiz olmaları; üçüncüsü ise var olan bilgi kaynaklarından haberdar olmamalarıdır.

Tarihçiler teknolojinin gelişmesiyle birlikte elektronik ortamda yer alan bilgiden de yararlanma çabası içine girmişlerdir. Diğer disiplinlerdeki akademisyenlere oranla elektronik ortamdan daha az yararlanan tarihçiler (Gilmore ve Case, 1992, s. 682; King, 1994, s. 90), elektronik kaynakları kullanmayı da kendi kendilerine öğrenmişlerdir (Dalton ve Charnigo, 2004, s. 413; Anderson, s. 1998). Önemli elektronik kaynaklardan biri olan veri tabanlarını kullanan tarihçilerin %70'i konularıyla ilgili kayıtları kendileri seçmeyi tercih etmektedirler. Tarama sonucunda çok sayıda kayda eriştikleri durumlarda sırasıyla; anahtar kelimeyi değiştirmeyi, bütün kayıtları gözden geçirmeyi ve en güvenilir dergilerde yer alan kayıtları kullanmayı tercih etmektedirler. İsabet oranı yüksek bir tarama yapabilmek için kütüphaneciye veya arşivciye danışanların oranı ise sadece onda birdir (Dalton ve Charnigo, 2004, s. 411).

1972 yılından 2007 yılına kadar olan zaman dilimi içinde tarihçiler 26 araştırmaya konu olmuştur. Yapılan araştırmaları kullanıcı araştırmaları ve atıf analizi araştırmaları olmak üzere iki grupta incelemek mümkündür. Atıf analizi araştırmalarında tarihçilerin kullandıkları kaynak türleri, kaynakların dili ve yaşı, kullanıcı araştırmalarında ise bilgi kullanım özellikleri ve bilgi arama davranışları incelenmiştir. Özellikle 1990 sonrası yapılan araştırmalarda teknolojik gelişmelere paralel olarak Internet ve elektronik kaynak kullanımının ele alındığı görülmektedir. Bu dönemden sonra yapılan araştırmalarda arşiv kullanımına da yer verilmektedir.

Tarihçiler üzerine yapılan kullanıcı araştırmalarında karşılaşılan en büyük sorun cevaplanan anket sayısının dağıtılan anket sayısından düşük olmasıdır. 1972 ve 2006 yılları arasında tarihçiler üzerine yapılan araştırmalar incelendiğinde yanıtlama oranlarının %13 ile %68 arasında değiştiği görülmektedir. Araştırmalarda anketlerin ortalama yanıtlanma oranı %35'tir.

Amaç, Kapsam ve Yöntem

Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye'deki devlet ve vakıf üniversitelerinin tarih bölümlerinde görev yapan öğretim elemanlarının bilgi gereksinimlerinin ve bilgi kullanım özelliklerinin ortaya çıkarılmasıdır. Kullanıcı merkezli yaklaşım esas alınarak tarih alanındaki kullanıcıların bilgi kullanım özelliklerinin ve bilgi gereksinimlerinin bilgi merkezlerinden bağımsız olarak ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Bulguların kütüphaneler ve arşivler gibi tarihçilere hizmet veren bilgi merkezlerinin hizmet politikalarının gözden geçirilmesinde ve yeniden düzenlenmesinde yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Türkiye'deki devlet ve vakıf üniversitelerinin toplam sayısı araştırmanın yapıldığı tarihte (2006) 93'tü. Altmış sekiz devlet üniversitesinden 59'unda, 25 vakıf üniversitesinden yedisinde tarih bölümü bulunmakta ve bu bölümlerde toplam 893 öğretim elemanı görev yapmaktadır (ÖSYM, 2007).

Araştırmanın evrenini Ankara'daki devlet ve vakıf üniversitelerinde tarih lisans eğitimi veren bölümlerdeki akademisyenler oluşturmaktadır. Ankara'da tarih alanında lisans eğitimi veren Ankara (AÜ), Gazi (GÜ), Hacettepe (HÜ), Orta Doğu Teknik (ODTÜ) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Ekonomi ve Teknoloji (TOBB-ETÜ) üniversitelerinde bu alanda toplam 100 öğretim elemanı görev yapmaktadır. Öğretim elemanlarının %29'u profesör, %14'ü doçent, %21'i yardımcı doçent, %30'u araştırma görevlisi ve %6'sı öğretim görevlisidir.

Araştırmada betimleme yöntemi ve veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Çoktan seçmeli olarak düzenlenen anket soruları seçeneklerin önem sırasına göre dizilmesini sağlayacak şekilde hazırlanmıştır.

Bulgular ve Değerlendirme

Araştırma kapsamına alınan öğretim elemanlarından %60'ı anketi yanıtlamıştır. Araştırmaya katılan öğretim elemanlarının %13'ü (8) profesör, %13'ü (8) doçent, %27'si (16) yardımcı doçent, %37'si (22) araştırma görevlisi ve %10'u (6) öğretim görevlisidir. Öğretim elemanlarının %28'i (17) kadın, %72'si (43) ise erkektir

Katılımcıların %32'si (19) yakın çağ tarihi, %25'i (15) yeni çağ tarihi, %15'i (9) orta çağ tarihi, %13'ü (8) Türkiye Cumhuriyeti tarihi, % 8'i (5) genel Türk tarihi ve %7'si (4) eski çağ tarihi ana bilim dalına mensuptur.

Bilgi Arama Yöntemleri

Bilgi ihtiyacının karşılanmasında birinci tercihlerde kendi kütüphanesinden ve kaynaklarından yararlanmak (%65) ön plana çıkarken, toplamda bilgi merkezlerinden yararlanmak (%100) ilk sıraya yerleşmektedir (Tablo 1). Bilgi ararken Internet'ten faydalanma birinci tercihler arasında çok düşük bir yer tutarken (%8), toplamda %88'lik bir oranla kendi kaynaklarından ve kütüphanesinden yararlanma seçeneği ile birlikte ikinci sıraya yerleşmektedir. Bu durum teknolojinin tarihçilerin bilgi arama davranışında yarattığı etkiyi göstermesi bakımından önemlidir. Arkadaşlardan fikir alma ve toplantıları takip etme bilgi ararken katılımcılar tarafından birinci sırada hiç tercih edilmezken toplamda sırasıyla %17 ve %6 oranlarıyla en son tercih edilen seçeneklerdir.

En Önemli Kaynaklar

Arşiv belgesi (orijinal, basılı, çevrimiçi gibi farklı formatlarıyla) tarihçiler tarafından en çok tercih edilen kaynak türüdür. Kitap (ilk tercihte %38, toplamda %73), arşiv belgesinden sonra en çok kullanılan kaynaktır. Diğer kaynak türlerinin birinci ve ikinci tercihler arasındaki oranları kitap ve arşiv belgelerine göre oldukça düşüktür. Toplama bakıldığında kitaplar ve arşiv belgelerinden sonra en çok kullanılan kaynakların sırasıyla kataloglar (basılı, çevrimiçi), dergiler, Internet ve yazmalar olduğu görülmektedir. Bu bulgu literatürde yer alan bulgular ile örtüşmektedir (Steig, 1981; Jones, Chapman ve Woods, 1972; Mahowald, 1995; Dalton ve Charnigo, 2004).

Bulgular indeks, abstrak, bibliyografya ve veri tabanı kullanımının tarih alanında düşük düzeyde olduğunu ve söz konusu kaynakların en önemli kaynaklar sıralamasında sonlarda yer aldığını göstermektedir. Bu durumun tarih alanındaki indeks, abstrak, bibliyografya ve veri tabanı sayısının az olmasından, tarihçilerin bu kaynaklardan haberdar olmamalarından ve söz konusu kaynakların kullanımını bilmemelerinden kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. Tarih alanında geriye dönük tam metin veri tabanlarının yetersizliği de veri tabanı kullanımını etkileyen bir unsur olarak değerlendirilebilir. Filmler, videolar, ses kayıtları ve haritalar en önemli ilk üç kaynak türü sıralamasında yer bulamamıştır (Tablo 2).

Tablo 1. Bilgi arama yöntemleri

	1. Tercih		2. Tercih		3. Tercih		Toplam	
Yöntemler	n	%	n	%	n	%	n	%
Kütüphane ve arşivlerden yararlanma	16	27	26	43	18	30	60	100
Kendi kütüphanesinden yararlanma	39	65	8	13	6	10	53	88
Internet'ten yararlanma	5	8	22	37	26	43	53	88
Arkadaşlardan fikir alma	-	-	2	3	8	13	10	17
Toplantıları takip etme	-	-	2	3	2	3	4	6

Yayın Taramasında Kullanılan Yöntemler

Güncel bilgi gereksinimi çeşitli ortamlardan yayın taraması yapmayı gerektirmektedir. Araştırmaya katılan tarihçilerin tamamının yayın taramasına ihtiyaç duyduğu ve taramalarını kendilerinin yaptığı görülmektedir. Hem tercih sıralamasına (1. tercihlerde %62) hem de tercihlerin toplamına bakıldığında (%89) yayın taraması için en sık başvurulan yöntemin kitap ve makale kaynakçalarının incelenmesi olduğu görülmektedir. Bu bilgi arama davranışının, tarihçiler için karakteristik olduğu lireratürde de belirtilmektedir. Kütüphane kataloglarının kullanımı kitap ve makale kaynakçalarının incelenmesinden sonra en çok tercih edilen yöntem (%78) olarak belirlenmiş olsa da, 1. tercihler arasında sadece %10'luk bir yer tutması katalogların bilgiye erişimde tarihçilerin öncelikli tercihi olmadığını göstermektedir. İlk iki tercihte %10'u bulmayan veri tabanı kullanımı, %25 ile toplamda en az tercih edilen bilgi erişim yöntemidir (Tablo 3).

Kütüphane Kullanım Nedenleri

Kütüphane kullanım nedenlerinin başında %89 ile ödünç alma gelmektedir. Süreli yayın takibi %78 ile kütüphane kullanımında tarihçiler için ikinci önemli neden olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her alanda olduğu gibi tarih alanında da danışma kaynaklarının kütüphane kullanımında önemli bir yeri olduğu açıktır. Bu amaçla kütüphane kullanan tarihçilerin oranı %60 olarak saptanmıştır. Fotokopi çektirmek amacıyla kütüphane kullanımı %48 ile dördüncü sırada yer almaktadır. Kütüphaneyi tezlere bakmak ve yayın alımı yaptırmak amacıyla kullanan tarihçilerin oranı ise oldukça azdır (sırasıyla %13 ve %17). Literatürde kütüphane kullanım nedenleri arasında önemli bir yere sahip olan kütüphaneler arası ödünç vermenin %25'lik tercih oranıyla sıralamada ilk üçe giremediği görülmektedir.

Tablo 2. En önemli kaynaklar

	1. Tercih		2. Tercih		3. Tercih		Toplam	
Kaynaklar	n	%	n	%	n	%	n	%
Kitap	23	38	12	20	9	15	44	73
Arşiv belgesi	24	40	12	20	5	8	40	68
Dergi	1	2	9	15	5	8	15	25
Internet	1	2	2	3	12	20	15	25
Yazmalar	2	3	5	8	4	7	11	18
Arşiv belgesi *	1	2	5	8	5	8	11	18
Kataloglar *	1	2	4	7	4	7	9	16
VT/CD-ROM	2	3	4	7	3	5	9	15
Kataloglar **	1	2	2	3	4	7	7	12
İndeks/Abstrak *	-	-	1	2	5	8	6	10
Gazete	-	-	1	2	3	5	4	7
İndeks/Abstrak **	1	2	2	3	-	-	3	5
Mikroform	1	2	2	3	-	-	3	5
Arşiv belgesi **	1	2	-	-	1	2	2	4

* Basılı; ** Çevrimiçi

Tablo 3. Yayın taramasında kullanılan yöntemler

	1. Tercih		2. Tercih		3. Tercih		Toplam	
Yöntemler	n	%	n	%	n	%	n	%
Kitap makale kaynakçaları	37	62	7	12	9	15	53	89
Kütüphane katalogları	6	10	21	35	20	33	47	78
İndeks, abstrak, bibliyografya	5	8	18	30	13	22	36	60
Arşiv katalogları	7	12	11	18	11	18	29	48

Yararlanılan Kütüphaneler ve Arşivler

Ülkemizde Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Tarih Vakfı Bilgi ve Belge Merkezi, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Kütüphanesi ve Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi gibi tarih alanında hizmet veren ihtisas kütüphaneleri bulunmaktadır. Araştırmaya katılan tarihçilerin söz konusu ihtisas kütüphanelerinden Türk Tarih Kurumu Kütüphanesini yoğun olarak kullandıkları (%82) görülmüştür. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesini sırasıyla Milli Kütüphane (%61), araştırmacının kişisel kütüphanesi (%52) ve üniversite kütüphaneleri (%50) izlemektedir. Kişisel kütüphaneden yararlanma oranının tercihler toplamında üçüncü sırada yer almakla birlikte birinci tercihler arasında %38 ile ilk sıraya yerleşmiş olması tarihçilerin öncelikle kişisel koleksiyonlarındaki kaynaklara yöneldiklerini göstermektedir. Tarihçilerin kişisel koleksiyonlarını kullanma eğilimi ile ilgili bulgular literatürdeki bulgularla örtüşmektedir.

Birinci elden orijinal bilgi sağlayan arşivler tarihçiler için vazgeçilmez bilgi merkezleridir. Katılımcıların arşivler ile ilgili tercihleri değerlendirildiğinde ilk sırada %88 ile Osmanlı Arşivinin ikinci sırada %49 ile Cumhuriyet Arşivinin yer aldığı görülmektedir. Katılımcılar içinde yeni çağ ve yakın çağ tarihi ana bilim dalları mensuplarının sayıca yoğun olmasının özellikle yeni çağ ve yakın çağ tarihi alanlarında önemli belgeler barındıran bu arşivlerin ön plana çıkmasında etken olabileceği düşünülmektedir.

Arşivlerde Karşılaşılan Engeller

Arşivlerde en sık karşılaşılan engeller sıralamasında fotokopi (%75), bürokratik engeller (%70) ve tasnifle ilgili engeller (%57) ilk üç sıraya yerleşmektedir. Bazı arşivlerde belge fotokopisine getirilen sınırlamaların araştırmaları zora soktuğu bilinmektedir. Tercihler toplamında fotokopi engeli ön plana çıkmış olsa da birinci tercihlerde %40 ile bürokratik engellerin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bazı arşivlerde çalışmak için izin gerekmesi, kurum kanalıyla yazı isteği, kimliklerin onaylı suretlerinin istenmesi araştırmacıların arşivlerde karşılaştığı bürokratik engellerden bazılarıdır. Cumhuriyet ve Osmanlı Arşivi Daire Başkanlıklarında bulunan belgelerin tasnifinin tamamlanamamış olması da kullanımı sınırlandırmaktadır. Arşivlerde karşılaşılan diğer engeller ulaşım ve çalışma saatleri (%30'ar) ve belgelerin durumudur (%16).

Arşiv Materyalinin Tercih Edilen Formu ve En Önemli Özellikleri

Tarihçilerin %77'si arşiv materyalinin orijinalini, %15'i fotokopisini, %8'i elektronik formunu tercih etmektedir. Literatürde de arşiv belgesinin öncelikle orijinalinin tercih edildiği belirtilmektedir (Duff, Craig ve Cherry, 2004a; Duff, Craig ve Cherry, 2004b; Graham, 2002).

Tarihçiler için arşiv materyalinin en önemli özelliği orijinalliğidir (%96). Orijinallik özelliği hem toplamda hem de birinci tercihlerde ilk sırada yer almaktadır. Orijinalliği sırasıyla erişilebilirlik (%75), doğruluk (%51) ve kullanılabilirlik (%38) özellikleri izlemektedir. Bedel, kullanım kolaylığı gibi özelliklerin tercih edilme oranları %20'nin altında kalmaktadır.

Dil Tercihi

İngilizce %83 ile araştırmacılar tarafından en çok kullanılan yabancı dildir. Bunu %22 ile Arapça, %17 ile Fransızca, %15 ile Farsça ve %10 ile Almanca izlemektedir. Diğer seçeneği (%18) Çince, Rusça, Sırpça, Kazakça, Özbekçe, Tatarca, Boşnakça ve Hırvatçayı içermektedir.

Tarihçilerin %43'ü bir, %40'ı iki, %13'ü üç, %3'ü ise dört dilde kaynak okuyabilmektedir. Tarih, kaynakları çok ve çeşitli bir bilim dalı olduğundan bu alanda çalışan akademisyenlerin dil engelini aşabilmek için birden çok dil öğrenme gereksinimi duydukları söylenebilir.

Tarihçilerin %37'si kullandıkları kaynakların orijinal dilinin Türkçe olmasını tercih etmektedirler. "Kaynağın dili tercihimi etkilemez" seçeneğini işaretleyenlerin oranı %32, "bildiğim bir yabancı dilde yazılmış olmasını tercih ederim" seçeneğini işaretleyenlerin oranı %22, "Türkçe'ye çevrilmiş olmasını tercih ederim" seçeneğini işaretleyenlerin oranı ise %10'dur.

Konferans, Seminer ve Toplantılara Katılma Sıklığı ve Nedenleri

Tarihçiler içinde konferans, seminer ve toplantılara imkânlar elverdiği ölçüde katılanların oranı %85, ara sıra katılanların oranı %13'dür. Geriye kalan %2'lik kesim tüm toplantılara katılmaya çalışmaktadır. Tarihçilerin konferans ve seminerlere katılma nedenleri arasında gelişmeleri takip etmek ve meslektaşlarla görüşmek eşit tercih oranıyla (%90) ilk sırada yer alırken, konuşmaları takip etmek (%79) ve bildiri sunmak (%48) bunları izlemektedir.

Birinci tercihlerde gelişmeleri takip etmek %48 ile ön plana çıkarken meslaktaşlarla görüşmek %5 ile tercihler arasında en son sıraya düşmektedir.

Güncel Gelişmeleri Takip Edebilmek İçin İzlenen Yöntemler

Güncel gelişmeleri takip edebilmek için izlenen yöntemlerde birinci tercihler arasında %37 ile süreli yayın takibi ilk sıradayken tercihlerin toplamında %67 ile konferansları takip etmek ilk sırada, %59 ile süreli yayın takibi ikinci sırada yer almaktadır. Yayın katalogları, meslektaşlarla görüşme ve çevrimiçi tarama %40'ın üzerinde tercih edilen yöntemlerdir (Tablo 4).

Elektronik Kaynak Kullanımı

Elektronik kaynakları sık kullanan tarihçilerin oranı %18, hiç kullanmayanların oranı ise %17'dir. Tarihçilerin %58'i bu kaynakların orijinaline de bakma ihtiyacı hissetmektedirler.

Veri tabanlarını kullanırken tarihçilerin %67'si basit taramayı, %33'ü gelişmiş taramayı tercih etmektedirler. Bu durumda tarihçilerin veri tabanlarının çok sayıda kaynak içinden kısa zamanda yalnız konuyla ilişkili kayıtlara erişim sağlama özelliğinden yeterince yararlanmadıkları anlaşılmaktadır. Tarihçilerin veri tabanlarının sunduğu sonuçlara güvenmedikleri için fazla kayıt görmek istedikleri de düşünülebilir. Bu bulgu literatürde yer alan bulgularla örtüşmektedir (Dalton ve Charnigo, 2004).

Tarihçiler tarama sonucunda çok sayıda kayıt bulduklarında öncelikle anahtar kelimeleri değiştirmeyi (%87) tercih etmektedirler. İsabet oranı yüksek bir tarama yapabilmek için kütüphaneciye veya arşivciye danışanların oranı önemsenemeyecek kadar azdır (%12) ve tercihler sıralamasında en sonda yer almıştır. Bu bulgu tarihçilerin kütüphanecilerden ve arşivcilerden yardım isteme konusundaki isteksizliklerini ve güvensizliklerini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Bilginin Tesadüfi Keşfi

Bilgiye tesadüfi olarak erişim tarihçiler için karakteristik sayılan bir bilgi davranışı olarak literatürde yer bulmuştur. Bilgiyi bu yolla bazen keşfeden tarihçilerin oranı %67, sıklıkla keşfedenlerin oranı ise %33'tür. Tarihçilerin öncelikle kitap ve makale okurken (%90), sonra sırasıyla katalog tararken ve Internet'te tarama yaparken (%49), meslektaşlarla konuşurken (%45), konferansları izlerken (%25) ve veri tabanı tararken (%23) bilgiyi tesadüfi olarak keşfettikleri görülmektedir. Literatürde de daha çok kitap ve makale okurken ve meslektaşlarla konuşurken bilginin tesadüfi olarak keşfedildiği bulgusu yer almaktadır (Dalton ve Charnigo, 2004; Steig, 1981).

Sonuç ve Öneriler

Bilgi hizmetlerinin geliştirilmesinde, kullanıcıların bilgi gereksinimlerinin ve bilgi arama davranışlarının bilinmesi önem taşımaktadır. Kullanıcı araştırmaları kullanıcıların tanınması ve gereksinimlerinin anlaşılması konusunda değerli bilgiler sağlar. Akademisyenler bilgi merkezlerinin en önemli kullanıcı gruplarından birini oluşturur. Bu kullanıcı grubu içinde bilgi merkezlerini en yoğun kullanan gruplardan biri olan tarihçilerin bilgi arama davranışlarının ortaya çıkarılması önem taşımaktadır.

Bulgular tarihçilerin bilgi gereksinimleri ve bilgi kullanımları açısından mesleğe has özellikler gösterdiği ve resmi ve resmi olmayan bilgi kanallarını bilgiye erişimde birarada kullandıklarını göstermektedir. Teknolojinin gelişmesiyle Internet'ten yararlanma ve dijitalleştirilmiş kaynakları kullanma gibi yeni bigi arama davranışları geliştiren tarihçilerin bilgiye erişimde dipnotları takip etme ve arşiv kaynaklarının orijinalini görme eğilimi gibi klasik bilgi arama davranışlarını sürdürdükleri de görülmektedir.

Ülkemizde bu alanda yapılan kullanıcı çalışmalarının yetersiz olduğu görülmektedir. Bu araştırma tarihçilerin bilgi gereksinimleri ve bilgi kullanımları alanında ülkemizde yapılan, bilinen ilk çalışmadır. Farklı şehir ve üniversitelerdeki tarihçiler üzerinde özellikle daha küçük ve istekli gruplarla yapılacak çalışmalardan elde edilecek daha ayrıntılı verilerle bu kullanıcı grubunun profilini oluşturmak mümkündür. Araştırmalardan elde edilecek bulgular bilgi merkezlerinde sunulan bilgi hizmetlerinin gözden geçirilerek kullanıcıların ihtiyaçları doğrultusunda yeniden düzenlenmesine olanak sağlayacaktır.

Tablo 4. Güncel gelişmeleri takip edebilmek için izlenen yöntemler

	1. Tercih		2. Tercih		3. Tercih		Toplam	
Yöntemler	n	%	n	%	n	%	n	%
Konferansları takip etme	6	10	8	13	23	38	37	61
Süreli yayın takibi	22	37	9	15	4	7	35	59
Yayın katalogları	10	17	10	17	11	18	31	52
Meslektaşlarla görüşme	4	7	16	27	9	15	29	49

Kaynakça

Andersen, D.L. (1998). Academic historians, electronic information access technologies, and the World Wide Web: A longitudinal study of factors affecting use and barriers to that use. *The Journal of the Association for History and Computing, 1*(1). 1 Ekim 2005 tarihinde http://mcel.pacificu.edu/history/jahcI1/Anderson/Anderson.html adresinden erişildi.

Anderson, I.G. (2004). Are you being served? Historians and the search for primary sources. *Archivaria, 58*, 81-129.

Bates, M.J. (1996). Learning about the information seeking of interdisciplinary scholars and students. *Library Trends, 45*(2), 155-164.

Birinci, H.G. (2006). *Tarih alanındaki kullanıcıların bilgi gereksinimleri ve bilgi kullanımları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Birinci, H.G. (2007). Tarihçilerin bilgi arama davranışları. *Türk Kütüphaneciliği, 21*, 29-44.

Case, D.O. (1991). The collection and use of information by some American historians: a study of motives and methods. *Library Quarterly, 61*, 61-84. 1 Ekim 2005 tarihinde EBSCO Host veri tabanından erişildi.

Dalton M.S. ve Charnigo, L. (2004). Historians and their information sources. *College & Research Libraries, 65,* 400-424.

Delgadillo, R. ve Lynch, B. (1999). Future historians: their quest for information. *College & Research Libraries, 60*, 245-259.

Duff, W.M. ve Johnson, C.A. (2003). Where is the list with all the names? Information-seeking behavior of genealogists: Users and archival research. *American Archivist, 66*(1), 79-95.

Duff, W., Craig, B. ve Cherry, J. (2004a). Finding and using archival resources: a cross-Canada survey of historians studying Canadian history. *Archivaria, 58*, 50-80.

Duff, W., Craig, B. ve Cherry, J. (2004b). Historians' use of archival sources: promises and pitfalls of the digital age. *The Public Historian, 26*(2), 7-22.

Gilmore, M.B. ve Case, D.O. (1992). Historians, books, computers and a library. *Library Trends, 40*(4), 667-686.

Graham, S.R. (2002). Historians and electronic resources: Patterns and use. *The Journal of the Association for History and Computing, 5*(2). 1 Ekim 2005 tarihinde http://mcel.pacificu.edu/JAHC/JAHCV2/ARTICLES/graham/graham.html adresinden erişildi.

Jones, C., Chapman, M. ve Woods, P.C (1972). The characteristics of the literature used by historians. *Journal of Librarianship, 4*(3), 137-156.

King, J.B. (1994). History research into the 21st century. *Reference Librarian, 47*, 89-108.

Mahowald, T.T. (1995). *The research needs of historians in Russian ans Slavic History: a citation analysis of the "Russian Review" 1991-1994.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kent State University, Ohio. 15 Temmuz 2005 tarihinde ERIC veri tabanından erişildi.

Orbach, B. (1991). The view from researcher's desk: Historians' perceptions of research and repositories. *American Archivist, 54*, 28-43.

ÖSYM. (2007). *2006-2007 öğretim yılı yükseköğretim istatistikleri.* 20 Nisan 2007 tarihinde http://www.osym.gov.tr/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF1A9547B61DAFFE2A4334B67836F053C0 adresinden erişildi.

Steig, M.F. (1981). The information needs of historians. *College & Research Libraries, 42*, 549-560.

Stevens, M.E. (1977). The historians and archival finding aids. *Georgia Archives*, *5*, 64-75.

Straw, J.E. (1993). *Convergence or divergence? A study of the information seeking behavior of historians and political scientists.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kent State University, Ohio. 15 Temmuz 2005 tarihinde ERIC veri tabanından erişildi.

Tibbo, H.R. (2002). *Building and using cultural digital libraries: Primarily history: Historians and the search for primary source materials*. 1 Ekim 2005 tarihinde http://portal.acm.org/citation.cfm?id=544222&coll=Portal&dl=GUIDE&CFID=64594201&CFTOKEN=52840319 adresinden erişildi.

Tibbo, H.R. (2003). Primarily history in America: how U.S. historians search for primary materials at the down of thew digital age. *American Archivist, 66*(1), 9-50.

Uva, P.A. (1977). *Information-gathering habits of academic historians: Report of the pilot study.* New York: State University of New York, Upstate Medical Center.

The Decade of the Electronic Book: Evolution or Revolution?

Elektronik Kitapların Son On Yılı: Evrim mi Devrim mi?

Daniela Živković

University of Zagreb, Faculty of Philosophy, Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb, Croatia.
daniela.zivkovic1@zg.htnet.hr

Abstract: The aim of the paper is to show the most important developments of the electronic book (e-book) in the last 10 years. Special emphasis is on the activities contributing to the creation of favorable condition for the production, distribution and reading e-books. Successful information management with regard to e-books means defining the term e-book itself, developing identification systems, digital rights management and legal deposit as a part of digital libraries and cultural heritage.

Keywords: E-book, digital library, electronic publishing, legal deposit, copyright

Öz: Bu bildirinin amacı elektronik kitaplarla ilgili son 10 yılın en önemli gelişmelerini incelemektir. Elektronik kitapların üretim, dağıtım ve okunması için gerekli koşulların yaratılmasına yardımcı olan etkinliklere özel önem verilmiştir. Elektronik kitaplarla ilgili başarılı bilgi yönetimi elektronik kitap teriminin tanımlanması, tanımlama sistemlerinin geliştirilmesi, sayısal hakların yönetimi ve sayısal kütüphaneler ve kültürel sistemin bir parçası olarak derleme yasasının geliştirilmesi anlamına gelmektedir.

Anahtar sözcükler: E-kitap, dijital kütüphane, elektronik yayıncılık, derleme yasası, telif hakkı

Introduction

At the turn of the twentieth to the twenty first century the exhibition "100 in 1000 - the most famous Croatian books of the last millennium" took place at the National and University Library in Zagreb, Croatia. The jury had a very difficult task to choose one hundred books from various fields of human knowledge published in the period of one thousand years which had an outstanding impact on the total life of the country representing cultural heritage. The chosen titles ranged from the handwritten books like *De essentiis* by Herman Dalmatinac published in 1143 to those printed at the end of the 20th century. Browsing the catalog of the exhibition makes the reader wonder how many electronic books (e-books) would be presented at such an exhibition at the turn of the next century or millennium.

For sure the first e-books "electronic incunabula" did exist even before the introduction of the term "electronic book". There are some milestones in the infancy of electronic book production in general and in every country. The first electronic book in Croatia was published in 1995. It was the Bible (Živković, 2001a, p. 177-179; 2001b, p. 27).

Wilf Lancaster (1995) in his article "The Evolution of Electronic Publishing" mentioned that:

> electronic publishing can be considered to have evolved gradually over a period of about 30 years, passing through the following stages:
>
> 1. Use of computers to generate conventional print-on-paper publications.
> 2. The distribution of text in electronic form, where the electronic version is the exact equivalent of a paper version and may have been used to generate the paper version.
> 3. Distribution in electronic form only but with the publication being little more than print on paper displayed electronically. Nevertheless, it may have various 'value added' features. . .
> 4. The generation of completely new publications that exploits the true capabilities of electronics.

Pettenati (2001) noticed that the very first electronic publication came in the 1980s in the form of plain text e-mails. They were sent to the subscriber via a mailing list. This kind of distribution was abandoned as soon as more effective media for publishing and distribution were introduced in the 1980s and 1990s.

In the years 1994-1995 the first electronic journals appeared. Web distribution started in 1995-1996. It was possible to use the rich format PDF, Portable Data Format, to embed links in the text and take the advantage of multimedia tools. It was not until 1999 that the e-book began to gain more importance in the plans of publishers and in the holdings of libraries. Since then it has been an object of interest for publishers, librarians and book traders, and also of professionals outside the traditional book sector, information scientists and lawyers, who are trying to formulate the rules for its successful management. This has resulted in the pressing need to define the e-book as precisely as possible. Moreover, considerations with

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

regard to its typology, identification, digital rights management and depositing as a part of cultural heritage cover a considerable section of information management. The daily increasing number of new e-books poses the question of their management. Are the numerous digital libraries real libraries or just collections of digital books?

Research on the Definition of the E-book

Even at the end of the twentieth century a book was still defined in accordance with the 1985 UNESCO recommendation as a "non-periodic publication of at least 49 pages exclusive of the cover pages, published in a particular country and made available to the public". This definition was adopted in the ISO 9707:1991 with a note saying that "Within the ISBN system, books include microfilm and mixed media publications" (International Organization for Standards [ISO], 1991).

In the age of intensified standardization it has become clear that the book, primarily a cultural asset, becomes a commodity when it receives its identifier ISBN (International Standard Book Number). Thus, it should be considered that the ISBN is the only practical parameter whose allocation defines the book not only in the practical but also in the theoretical sense, leading us to a practical definition of the e-book. The author of this article carried out the first research into what the concept of a book covers in the above system (Živković, 2001a; 2005). There were several reasons for this approach. The ISBN is a distinct identifier that accompanies the book as a publishing product from its design until it reaches its reader. It was originally introduced in 1966 to identify the printed book and improve book management in an automated world, but in time it also began to be used for books that were not published on paper only. Its allocation is supervised by standardisation organizations and the ISO 2108 gives the principles and procedure for its use. The ISBN identifies a title or the edition of a title provided by a specific publisher at an international level, and it is unique to that particular edition (ISO, 1992). One of the goals the system had to comply with was universality, and in 1974 it was clearly stated that the "International Standard Book Number is a universally accepted method of numerically designating books" (ISBN, 1974). Although this only referred to printed books at that time, publishers soon began to put out books in media that were not exclusively of paper. In 1978 the Panel proposed a revision of the ISO standard to define the book as "any medium intended to be read" (Advisory, 1978, p. 4). Various other forms of non-book material were officially included in the system in the following order: machine-readable tapes and multiple media (1975), video tapes, microfiche and films produced for educational purposes (1977), software (1983), audio books on cassettes (1986), machine-readable tapes and CD-ROM (1986). In 1993 the formulation began of *Guidelines for allocating ISBNs to non-book material*, and it was firmly decided that whereas ISBN allocation does not depend on the physical format of the book, the definition of electronic publications would have to include the requirement of public availability.

In 1999 a sample of 40 countries in four continents were surveyed to discover which publications in a particular country are allocated an ISBN. The author was the head of the Croatian ISBN Agency. She used a research sample of forty countries because in 1999 the national ISBN agencies of those countries submitted an annual report to the International ISBN Agency. Respondents from 27 countries filled out a questionnaire: Australia, Belgium, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Cyprus, Czech Republic, Estonia, Finland, France, Germany, Hungary, Iran, Italy, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Macedonia, Netherlands, New Zealand, Norway, Portugal, Russia, Slovakia, Slovenia, Sri Lanka, Sweden and the USA.

The results showed that all the sample countries allocate an ISBN to printed books, as the most widespread book form. Some countries also mark pamphlets but in doing so they use additional criteria besides the size of the publication, such as the quality of the text and pictures and the purpose of the pamphlet. Twenty out of 27 countries allocate an ISBN to mixed media publications, which shows that it has become customary to mark combinations of printed material and newer media. Fourteen countries mark educational videos and transparencies, 17 mark audio books on cassettes, 17 mark audio books on CDs, 16 mark software. Microfilm publications are allocated an ISBN in 16 countries, 21 countries mark CD-ROM and diskette publications, and 16 countries mark Internet publications. These results show that the number of publications that are considered to be "books" has increased and that in three decades the ISBN has grown from an identifier for the printed book to an identifier for a product of monographic character published in any medium (Živković, 2001a; 2005). This is completely consistent with the view that: "The medium is never of crucial importance. A product which by its content, periodical nature or purpose has the function of a book is suitable for being included in the system regardless of whether the medium is paper, fabric, animal skin, film, tape or disc" (Mollison, 1995). The great spread of the ISBN system, which in 2001 had a membership of 560,000 publishers and in 2006 of 628,795 publishers from 218 countries worldwide, affected the traditional parameters defining the book, such as its size and medium. The firm boundary based on number of pages that differentiated between the book and the pamphlet has gradually disappeared and the emphasis is now laid on a work of monographic character with the function of a book published in any medium.

On the basis of the research described, it is possible to define the e-book as a document of monographic character available to the public online or in physical form (on CD-ROM, DVD). In addition to text, it may include pictures and sounds, links with related online pages, and programmes to change and supplement it. The e-book

should have an ISBN, either as its only identifier or as part of the DOI (Digital Object Identifier) and URN (Uniform Resource Name) identifiers specific for electronic material. The e-book may be available in various formats. The recommendation is for every format of the e-book to have its own ISBN.

Typology of E-books

At the end of the 20th century the e-book was not present as a separate entry in reference works. Today's definitions mostly take into account the way of production and usage as follows (Reitz, 2007):

> Electronic book. A digital version of a traditional print book designed to be read on a personal computer or an *e-book reader* (a software application for use on a standard-sized computer or a book-sized computer used solely as a reading device). Although the first hypertext novel was published in 1987 (*Afternoon, A Story* by Michael Joyce), electronic books did not capture public attention until the online publication of Stephen King's novella *Riding the Bullet* in March 2000. Within 24 hours, the text had been downloaded by 400,000 computer users. Some libraries offer access to electronic books through the online catalog. A universally accepted format and simple delivery system are needed. Synonymous with *e-book*, *ebook*, and *online book.*

One may wonder why typology of e-books at all? Models of electronic publishing are most frequently mentioned concerning journal publishing. In the course of bibliographic standardization IFLA developed the typology of e-resources distinguishing physical e-books from online books in the nineties. Nowadays, the notion of e-book becomes increasingly associated with the e-book published on the Internet rather than the physical one.

Another distinction is between the digitized e-books and digitally born books. In the evolution of the e-book the large digitization projects like Gutenberg, netLibrary.com, Google, Amazon, etc. play an important role in becoming milestones in e-book production. The Gutenberg Project was driven by the enthusiasm of the student Michael Hart in 1971 who was aware that the digital media and the Net offer an enormous possibility to distribute publications of various kinds. At the time when the Gutenberg Project was started there were as many as 100 users on the Net though it was obvious that Internet will connect the whole world one day. At the beginning just one printed book was copied manually a year. Today the project offers over 20,000 free e-books in the Project Gutenberg Online Book Catalog and about 3 million e-books are downloaded each month. Over the past 36 years it remained devoted to its primary aim to digitalize as many works from the public domain as possible and make them available free of charge (http://www.gutenberg.org). Unlike Gutenberg the commercial project netLibrary.com was launched by a number of businessmen from Colorado who started to digitalize and distribute copyrighted works over the Internet (http://netlibrary.com). They developed the Knowledge Station software that ensured charging for the access to e-books, as well as the protection of copyrighted material while being used by controlling duration of reading, the amount of copying and downloading of e-books. University libraries as the biggest buyers of books very soon accepted charging for using e-books. This way of management of digital rights gave an impetus to the spreading of e-books. Today netLibrary.com offers 130,000 e-book titles. Google has launched a program with a number of research libraries in the US and the UK aimed at ultimately scanning all the books in their collections. The result of this project would be a digital library of as many as 30 million volumes (Quint, 2004). Today, the majority of e-books present on the e-book market are digitized.

There were several attempts to count e-books. There are more than fifty available formats of e-books in the world. The book market in the USA has a total of 110,000 e-book titles, achieving 36 times the size of the German e-book market (Just, 2006). In June 2006, Springer launched a new platform with more than 10,000 e-book titles available at www.springerlink.com. In Nov. 2006 the purchase of e-books in the USA increased 9.2% as compared to Nov. 2005 (Verlage, 2007).

In the age of rationalization in the book market attempts have been made to develop the best standards for production of e-books. Considerations are made on what kinds of paper books are suitable for translation into electronic form. Studies into the design, development, and evaluation of e-books were done with the aim of helping designers and implementers to better integrate appearance and functional aspects of books into a more general methodology for the automatic production of e-books for information access. The Visual Book project explored the importance of the visual component of the book metaphor in the production of "good" e-books for referencing. The Hyper-TextBook project concentrated on the importance of models and techniques for the automatic production of functional electronic versions of textbooks (Crestani, Landoni & Melucci, 2005).

There are also some other standards to facilitate digital content creation, distribution and use by consumers. The International Digital Publishing Forum (IDPF) has just released a new standard for packaging a digital publication, including the contents of the publication, metadata, signatures, encryption, rights and other information into one standard file. Entitled "the Open eBook Publication Structure Container Format" (OCF), the new IDPF standard will allow publishers to release a single standard file into their sales and distribution channels and will also enable consumers to exchange unencrypted e-books and other digital publications between reading systems that support the new standard (New, 2006). In addition to this, e-books may be classified in the traditional way (like printed book) as handbooks, textbooks, literary works, etc. Textbooks are

a very promising section of electronic publishing in which the appropriate ratio of text and illustrations should be found out.

The advantages and disadvantages of e-book readers (devices) have been discussed and development in this field may make the e-book more users friendly (Pietila, Timonen, Seisto & Nieminen, 2005).

Identifiers for E-books

The history of the ISBN -the international book numbering system- began at the end of 1965. Even at that time it was obvious that a unique and simple printed book identification number was a prerequisite for successful automation.

In the electronic environment it is even more important than in the traditional book sector to clearly define concepts such as publication, edition and publisher. Electronic trading demands standardized identification of items, especially those that are protected by copyright, and this includes the e-book. Therefore the e-book must clearly show who the publisher is, as the natural and legal person in charge of its publication and the investor in its production and distribution.

The speed with which e-books can be electronically managed makes it important to recognize that a distributor becomes the publisher of a particular book, and may become part of the ISBN system, as soon as it acquires the copyright for that title. At the moment when an e-book is identified as a publishing product the question necessarily arises of its edition.

An edition is a product of monographic character that includes sufficient contextual differences in relation to the same or similar contents with the same title, and it is the publisher who decides what these differences should consist of. A new edition is defined by: a) changes in format of the computer file, and/or b) changes of content exclusive of a new form of packaging and proof reading.

The online book is not associated with concepts such as copy, print and edition (in the sense of the total number of all the copies produced from one matrix) in the traditional meaning they have in publishing. On the other hand, for the e-book in physical form these concepts have retained the same meaning as they have for the printed book.

The assignment of a unique ISBN to each format of an e-book has called for the redefinition of the ISBN as a 13-digit identifier, as is currently the case. The ISO addressed this matter in its new edition

ISO 2108:2005, *Information and Documentation -- International Standard Book Number (ISBN)*. This new fourth edition of ISO 2108 introduces the first major change in decades to the global ISBN system as it changes from a 10-digit to a 13-digit number. The revised ISBN standard specifies an implementation date of 1 January 2007 for the new 13-digit ISBN so that publishers, book retailers and libraries around the world can adapt their local systems and practices to the 13-digit ISBN.

Existing ISBNs will be prefixed with the EAN (European Article Number) "bookland" prefix 978, bringing the ISBN into line with the EAN13 barcode number. On exhaustion of existing group prefixes, ISBNs will be allocated with the prefix 979. A separate identifier is required for each electronic version separately traded. ISBNs can be allocated to parts of books and e-books traded separately. Joint GS1 (EPC)/ISBN working group announced at Frankfurt Book Fair to agree standards for incorporating ISBN within EPC (Electronic Product Code). It will include publishers, booksellers and systems vendors.

Unlike the ISBN, the DOI and URN are identifiers used for managing electronic and other kind of material on the Internet. They are not only identifiers but they also provide resolution services. Both include the ISBN as a composite part when they are used to identify an e-book. DOI registration agencies (DOI-RAs) already operated alongside the ISBN agencies in Germany (sub-agency of mEDRA), Italy (mEDRA), UK (Nielsen BookData) and US (Bowker) (International ISBN Agency, 2007).

E-books as Modern Cultural Heritage

Today the primary purpose of legal deposit is to preserve a nation's cultural heritage. Compilation of a national bibliography is hardly imaginable without legal deposit. The increasingly frequent situation, that certain contents are published only electronically, called for immediate revision of present laws so that in the future the total national publishing output of a country would be covered.

IFLA position on copyright in the digital environment (2000) points out that legislation should cover the legal deposit of electronic media. In the late nineties the e-book as a legal deposit has posed a number of questions that should be answered by bibliographic centers in cooperation with publishers and legislators. Just to mention some of them: "What is a legal deposit for an e-book? Is it a deposit or is it privileged access negotiated by the user with the producer/publisher? Can legislation specify a right of use particular to the national agency in order to guarantee access and preservation, independent of commercial rights?" Following the model of the printed book, professionals in the book sector are expected to identify e-books for legal deposit, to develop selection criteria, to archive books and to make them available to users. Bibliographic centers are expected to have a dominant role in this process, as already stated in the report on electronic publications by the European Commission as early as 1996 (Mackenzie, Owen & Wale, 1996).

Though in some countries the legal deposit law started to cover online publications quite early (Norway in 1989, Croatia and Denmark in 1998), the Conference of European National Librarians and Federation of European Publishers recommended voluntary deposit of electronic publications in 2000. The reason for voluntary deposit was that at the turn of the century the methods of collecting online electronic publications were not developed, tested and

generally accepted. In the meantime the situation has changed for the better and national bibliographic centers developed instructions for collecting electronic publications.

Commission Recommendation of 24 August 2006 on the digitization and online accessibility of cultural material and digital preservation points to the fact that "web harvesting is a new technique for collecting material from the Internet for preservation purposes. It involves mandated institutions actively collecting material instead of waiting for it to be deposited, thus minimising the administrative burden on producers of digital material, and national legislation should therefore make provision for it." It also recommends that the member states "make provision in their legislation for the preservation of web-content by mandated institutions using techniques for collecting material from the Internet such as web harvesting, in full respect of Community and international legislation on intellectual property rights". As web harvesting is necessarily not exhaustive for commercial publications some national bibliographic centers additionally rely on individual cooperation with electronic publishers to inform the center about the publication and allow its preservation and use on certain conditions.

The situation concerning legal deposit varies from country to country because it depends on special features of publishing. Despite the complex situation, three main approaches to the collection of electronic library materials exist:

1. Legal deposit laws cover offline electronic publications (e.g., Australia, Austria, France, Sweden, United Kingdom, USA);
2. Legal deposit laws cover both offline and online publications (e.g., Canada, Croatia, Denmark, Germany, Norway); and
3. Absence of any legal deposit law, so that libraries must negotiate with publishers on voluntary basis (e.g., Netherlands).

Some countries from the first group give instructions to their electronic publishers to submit information on electronic publications or publications themselves on a voluntary basis and develop some projects in this sense (e.g., Australia, Austria, United Kingdom). In Finland new Act on Legal Deposit is under preparation. It is expected to take effect in 2008. The amendment of the Copyright Act (effective from the beginning of 2006) gives the National Library the right to collect freely accessible online electronic materials and make these materials available to the public within the premises of the Library or other legal deposit libraries. On January 1, 2007, legal deposit legislation in Canada was extended to include the deposit of online publications (Guidelines, 2007). Among online publications that do not need to be deposited are databases. The author of this article discussed the relation of databases and e-books (Živković, 2001a; 2005). Databases still remain the most complex questions of deposit because of digital rights management issues. Commission Recommendation of 24 August 2006 encourages effective collaboration between EU member states to avoid a wide variety of rules governing deposit of digital material. The development of these deposit rules and their effective application at the national level are the most objective criteria to measure considerable progress in e-book evolution.

E-books as Intellectual Property

Traditionally, libraries have been able to provide reasonable access to the purchased copies of copyright works held in their collections. Whereas the EU Directive on Copyright (2001) provides for limitations of rights in favor of public libraries and other institutions, in the case of online resources the obtaining of permission from a publisher is recommended. The e-book thus requires awareness of copyright as a driving force in the book sector by establishing a legal framework for the operation of the e-book business following the example of the printed book.

However, if in future all access and use of information in digital format becomes subject to payment, a library's ability to provide access to its users will be severely restricted. In order to maintain a balance between the interests of rights holders and users, IFLA has developed the IFLA position on copyright in the digital environment (2000). This is a set of exemptions to copyright protection that it considered reasonable and national legislation should take care of them. In the autumn of 2003 the new Croatian Copyright Law harmonized with the EU Directive on Copyright was adopted by the Parliament.

Horvat (2005) noticed that for all candidate countries harmonization with the directive meant a general rise in the level of copyright protection. The bitter fight that EBLIDA led in the years preceding the enactment of the EU Directive on Copyright should be taken as a warning.

In line with the efforts of international organizations mentioned above and WIPO a legal framework for the e-book has been created. As one or several computer datafiles e-books are protected under Article 5 of the WIPO Copyright Treaty which protects collections of data or other material in any form which satisfies the selection or content criteria for intellectual creations. Article 4 of the same Treaty protects computer programmes regardless of their form or the manner of expression. For e-books the right of access is essential which is regulated under Article 8 of the Treaty as the right of any communication to the public of works by wire or wireless means, including the making available to the public of works in such a way that members of the public may access these works from a place and at a time individually chosen by them. In the preamble of the Treaty the need to maintain a balance between the rights of authors and the larger public interest is recognized particularly with respect to education, research and access to information as reflected in the Berne

Convention. In light of this, EU Directive additionally specifies limitations to the rights for the needs of persons with impaired hearing and poor sight for non-commercial purposes.

In the IFLA licensing principles set up by the Copyright and other Legal Matters Committee (CLM) in 2001 IFLA presents a set of 36 basic principles that should prevail in the contractual relationship between libraries and information providers. Due to digitization some segments of the e-book production will be subject to contracting between the author, publisher, distributor and libraries more often than before. Experts estimate that 80 percent of printed books in copyright fall into the orphan category. Commission of the European Communities recommends that member countries should improve conditions for digitization of, and online accessibility to, cultural material by creating mechanisms to facilitate the use of orphan works and promote the availability of lists of known orphan works and works in the public domain (Commission, 2006). The Creative Commons website (creativecommons.org) enables copyright holders to grant some of their rights to the public while retaining others through a variety of licensing and contract schemes including dedication to the public domain or open content licensing terms. The intention is to avoid the problems current copyright laws create for the sharing of information.

Some Incentives and Obstacles in Electronic Publishing

The publishing industry is backed in different ways by Community activities in its efforts to adapt to the new digital age.

In Resolution on "New frontiers in book production: electronic publishing and printing on demand", the European Parliament (2001) put forward various proposals aimed at supporting literary creation and electronic publishing in Europe. The European Commission's eEurope initiative is designed to help the Union exploit all the new opportunities afforded by the Internet and information technologies. In this context, the eContent Programme supports the production of European digital content, while the User-friendly Information Society research programme is experimenting, in the electronic publishing sector, with technologies allowing, for example, the management of copyright and the sale of literary works on-line. The Information Society Technologies Programme (IST) supported a project launched in 2001 called TEL (The European Library) the principal aim of which was to develop a digital library accessible in several languages.

Taxes have been present in the industrial world for a long time. However, some national book policies recognize the specificity of the book and provide for tax exemptions in the case of books. In most countries today the VAT rate is reduced for printed products including books, but VAT on electronic information is charged. In some countries electronic publications published in physical form are available at a reduced VAT rate (e.g., Croatia), but the delivery of purchased material over the Internet is still subject to higher VAT rates.

The Frankfurt Group Study (2006) shows that VAT is the greatest obstacle to electronic information in Europe. Within the European Union, regarding taxation, printed and electronic versions of publications are treated differently. Whereas printed publications throughout the EU are subject to a reduced rate of VAT, electronic publications in most countries are charged with the highest rate. It also affects the development of science in the EU compared to countries without VAT charges on electronic publications such as the USA.

Conclusion

Compared with printed books, the history of the e-book is very short. Yet, it is safe to say that thanks to making content of monographic character available on a digital medium and distributed via the Internet the e-book means a revolution at the threshold of the third millennium. Over the past ten years different modes of production, distribution, usage and preservation of e-books were developed. E-books, mostly from the public domain, have increasingly become parts of today's digital and hybrid libraries mostly due to both numerous or large digitization projects and the activities of e-book publishers producing digitally born books. The technological advance has dematerialized the book. Most of the definitions or concepts relating to printed books have, after the appearance of digital medium, undergone some changes. An e-book cannot be associated with notions such as a copy or print run in the traditional sense of the word. As stated by IFLA, the usage of digital materials including e-books should not be different from that of analogue. The achievement of this goal poses a number of questions and tasks to be solved by librarians and other participants in the book sector. The Conference "Gutenberg's Heritage: the Electronic Book" held in April 2006 in Graz, Austria, put forward what e-books should really be in the future. They should be owned by the library and not just accessed by library users. They should be offered on the book market accompanied by added values such as catalog entries to ensure efficient bibliographic control. Librarians advocate the seamless use of digital library collections. The evolutionary side of the process over the past decade created legal framework for the e-book and paved to some extent the technological way for its deposit as cultural heritage in national bibliographic centers on the one hand and selection criteria on the other. EU urges member states to invest more money into research of technological development of e-books (Framework Programme 7) and realization of digitization projects. Viviane Reding, Member of the European Commission responsible for Information Society and Media in her closing speech at the

Conference on Scientific Publishing in the European Research Area "Access, Dissemination and Preservation in the Digital Age" in Brussels on February 16, 2007, said:

> Research on digital preservation will also be enhanced, and some 25 million euro has been earmarked to this end within the ICT-programme for the years 2007 and 2008. 10 more million euro will be dedicated to a better accessibility and usability of scientific information through the *e*Content*plus* programme. The Commission will also take a more pro-active role in the discussions between stakeholders and try to bring them closer together. One forum for these discussions is the high level group on digital libraries, where I listen to all views with the greatest attention.

The issue of the e-book and digital libraries has been increasingly present in the LIS curricula (for example, at the Department of Library Science, University of Zagreb, Croatia, since 2000).

Having traditional functions of a library in mind, one should notice that via Internet digital collections of e-books rather than real digital libraries are available. Therefore evolution is still expected to continue in the years to come because more efficient ways to distribute, use and preserve e-books should be found out. Let us hope that in the next decade e-book will continue to enhance its quality and quantity, giving more emphasis to its content accessible online. The real speed at which evolution takes place is to be measured by the number of commercially distributed copyrighted e-books present in digital libraries of the future. Because, as stated by Michael Gorman (2003, p. 3):

> we are merely at a given point in the steady evolution of libraries and human communication, with much change behind us and much change yet to come. Given that understanding, we as a profession can relax and deal with our problems coolly and on the basis of analysis and logic – evolutionary times call for evolutionary responses. The chief evolutionary response is, of course, the incorporation of computer technology and digital communication into library services in a balanced and practical way. To take the opposite view is to proclaim a revolution calling for nothing less than the overthrow of all existing structures.

References

Advisory Panel. (1978). *ISBN Review, 2,* 4.

Commission Recommendation of 24 August 2006 on the digitisation and online accessibility of cultural material and digital preservation. (2006). Brussels: Commission of the European Communities.

Crestani, F., Landoni, M., & Melucci, M. (2006). Appearance and functionality of electronic books. *International Journal on Digital Libraries*, *6*(2), 192-209.

Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of May 22 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society. Retrieved May 13, 2006 from http://www.ivir.nl/legislation/eu/copyright-directive.doc

European Parliament resolution on new frontiers in book production: Electronic publishing and printing on demand (2000/2037(INI)) (Final ed.). Retrieved January 2007 from http://www.europarl.europa.eu

Frankfurt Group Report. (2006). *Survey on the impact of VAT on libraries and the scientific publication markets.* Retrieved January 6, 2007 from http://www.sub.uni-goettingen.de/frankfurtgroup/vat/EndberichtVAT210906.pdf

Gorman, M. (2003). *The enduring library: technology, tradition, and the quest for balance.* Chicago: American Library Assoociation.

Guidelines for legal deposit procedures for online publications. (2007). Retrieved on May 13, 2007 from http://www.collectionscanada. ca/electroniccollection/003008-1000-e.html

Horvat, A. (2005). Libraries as protectors of copyright and providers of free access to information. In S. Dragojević et al. (Eds.), *Round Table Meeting eCulture: the European perspective cultural policy, creative industries, information lag* (pp. 123-129). Zagreb: Institute for International Relations.

IFLA licensing principles. (2001). Retrieved December 21, 2006 from http://www.ifla.org.

IFLA position on copyright in the digital environment. (2000). Retrieved December 20, 2006 from http://www.ifla.org

ISBN system. (1974). Berlin: International ISBN Agency.

International ISBN Agency. (2007). Retrieved from http://www.isbn-international.org/

International Organization for Standardization. (1991). *Information and documentation. Statistics on production and distribution of books, newspapers, periodicals and electronic publications. (Reference number: ISO 9707: 1991).* Geneva: ISO. Retrieved August 2004 from htttp://www.iso.org.

International Organization for Standardization. (1992). *ISO 2108 1992-05-15. Information and documentation. International Standard Book Numbering (ISBN)* (3rd ed.). Geneva: ISO.

Just, P. (2006). *E-books für Bibliotheken: eine Bestandsanalyse.* Berlin: BibSpider.

Kadlecova, I., & Simon, E. (2003). *Electronical information: the role of consortia in organizing knowledge.* Berlin: BibSpider.

Lancaster, W. (1995). The evolution of electronic publishing *Library Trends, 43*(4), 518-527. Retrieved July 2007 from http://findarticles.com

Mackenzie Owen, J.S., & Wale, J.v.d. (1996). *Deposit collections of electronic publications*. Luxembourg : European Commission.

Mollison, A. (1995). Notes on the allocation of ISBNs to non-printed books. *ISBN Review, 16*, 87-92.

New digital book standard released. (2006). International Digital Publishing Forum. Retrieved November 10, 2006 from http:// www.idpf.org/pressroom/pressreleases/ocf1.0.htm

Pettenati, C. (2001). *Electronic publishing at the end of 2001.* Retrieved November 30, 2006 from http://villaolmo.mib.infn.it/Manuscripts/10_generalities/pettenati.pdf

Pietilä, K., Timonen, S., Seisto, A., & Nieminen, S. (2005). Reading with eBooks. In N. Enlund, & M. Lovreček (Eds.), *Digitalisation and print media: Proceedings of the 32nd International Research Conference of Iarigai 4-7 September 2005, Iarigai, Espoo* (pp. 17-26). Zagreb: Acta Graphica Publishers.

Quint, B. (2004). *Google and research libraries launch massive digitization project.* Retrieved July 17, 2007 from http://newsbreaks.infotoday.com/nbreader.asp?ArticleID=16307

Reding, V. (2007). *Scientific information in the digital age: how accessible should publicly funded research be?* Speech delivered at Conference on Scientific Publishing in the European Research Area Access, Dissemination and Preservation in the Digital Age. Brussels, 16 February 2007. Retrieved July 17, 2007 from http://ec.europa.eu/research/science-society/page_en.cfm?id=3459

Reitz, J.M. (2007). *ODLIS: online dictionary of library and information science.* Retrieved July 17, 2007 from http://lu.com/odlis/search.cfm

Unesco revised recommendations concerning the international standardization of statistics on the production and distribution of books, newspapers and periodicals. (1985). Paris: Unesco.

Verlage auch ohne Potter auf Vorjahrsniveau. (2007). *Börsenblatt-Newsletter,* 11.2.2007. Retrieved July 17, 2007 from http://www.boersenblatt.net/136460/template/b3_tpl_suche_detail/

Živković, D. (2001a). *Elektronička knjiga.* Zagreb : Multigraf.

Živković, D. (2001b). Recent trends and developments in publishing in Croatia. *Slavic & East European Information Resources, 2*(3/4), 13-50.

Živković, D. (2005). *The electronic book: the change of paradigm for a changing bookmarket.* Berlin: BibSpider.

Türkiye'de Bilimsel Elektronik Dergiler*

Scholarly Electronic Journals in Turkey

Mehmet Emin Küçük, Umut Al

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara.
{mkucuk, umutal}@hacettepe.edu.tr

N. Erol Olcay

Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı, Zonguldak.
erol.olcay@karaelmas.edu.tr

Öz: Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki bilimsel elektronik dergilerin profilini oluşturmaktır. Çalışmada öncelikle, "bilimsel elektronik dergi" ölçütüne uyan dergiler belirlenmiştir. Belirlenen dergilerin bir envanteri oluşturulmuş, bu envanter üzerinde Türkiye profilini belirlemeye yönelik analizler yapılmıştır. Belirlenen ölçütlere uyan toplam 253 dergi tespit edilmiştir. Bunların %60'ı üniversitelerce yayımlanmaktadır. Sadece elektronik ortamda yayımlananların oranı %10'dur. Mevcut dergilerin üçte ikisinin 2000 yılından sonra e-yayıncılığa başladığı, toplam dört derginin 20 yıl ve üzeri sayısının elektronik ortamda bulunduğu görülmüştür. E-yayıncılığın ülkemiz için "yeni" olmasının doğal bir sonucu olarak teknolojinin, işlemlerin ve işlevlerin tamamına entegre edilmediği gözlemlenmiştir. Örneğin, dergi içeriklerine erişim noktaları sınırlı olup, tarama özelliği dergilerin sadece %39'unda mevcuttur. Yine dergilerin sadece %19'unun çevrimiçi makale başvurusu kabul ettiği saptanmıştır. Konu ve yayın dili dağılımları incelendiğinde, sağlık bilimleri (%37) ve sosyal bilimler (%34) alanlarındaki dergilerin mevcut dergilerin üçte ikisinden fazlasını oluşturması diğer disiplinlerin bu disiplinlere göre oldukça "ağır" davrandığı ve Türkçe dışındaki dillerin de ülkemiz dergilerinde bilimsel iletişim dili olarak desteklendiği gözlemlenmiştir (sadece Türkçe yayın yapan dergilerin oranı %39'dur). Mevcut dergilerin %94'ü ücretsiz, bir başka ifadeyle açık erişimlidir.

Anahtar sözcükler: Bilimsel dergiler, elektronik dergiler, bilimsel elektronik dergiler, açık erişim, bilimsel iletişim, elektronik yayıncılık

Abstract: This study aims to establish the profile of Turkish scholarly electronic journals. Initially, scholarly electronic journals were identified. Then, the journals' inventory was established and analyses for establishing a country profile were performed by using the data gathered from the inventory. Some 253 "scholarly electronic journals" were identified, and 60% of those journals are published by Turkish universities and 10% of them are electronic only. Two-thirds of the present journals have started e-publishing after the year 2000 and only four journals' back issues go back to 20 years or earlier. It is observed that, information technology is not being fully integrated into the function and process of e-publishing. For example, access points to journals' contents are limited: only 39% of the journals facilitate search in current and back issues. Again, just 19% of the present journals accept online article submission. Examination of subjects and languages of journals has shown that researchers in health sciences (37%) and social sciences (34%) are the two major groups that strive to publish in electronic journals. Other subject groups are in a slow transformation process. Languages other than Turkish are also used for scholarly communication in Turkish journals (39% of journals are in only Turkish). Some 94% of journals provide open access.

Keywords: Scholarly journals, electronic journals, scholarly electronic journals, open access, scholarly communication, electronic publishing

Giriş

Bilimsel iletişimde dergilerin özel bir yeri bulunmaktadır. Çeşitli bilim dallarında en güncel bilgileri içermeleri nedeniyle, dergiler kütüphane koleksiyonlarının en önemli kaynakları arasında yer almakta, özellikle temel bilimler, mühendislik ve tıpta araştırma sonuçlarını diğer kaynaklara göre daha çabuk yansıttıkları için dergiler daha fazla kullanılmaktadır. Dergiler, ortak bir ad altında yılda en az iki defa ve belirlenmiş aralıklarla çıkan, her sayısı numaralı

* Bu bildiri TÜBİTAK tarafından desteklenen proje raporuna (No: SOBAG-105K096) dayanarak hazırlanmıştır.
S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

ve tarihli olan, değişik kişilerin makale, öykü v.b. gibi yazılarını içeren, sonsuza dek yayımlanacağı varsayılan ve belli bir amaca yönelik olarak hazırlanan yayınlardır.

Yayıncılık dünyası elektronik ortamın da devreye girmesiyle birlikte yeni gelişmelere tanık olmuş ve olmaya devam etmektedir. Söz konusu gelişmelerden en çok etkilenen gruplar arasında yayıncılar ve "akademik çevre" bulunmaktadır. Dergiler de bu değişimden etkilenmiş, elektronik dergiler bilimsel yayın dünyamızdaki yerini hızla almıştır. Dergileri sürüm bakımından sınıflandırdığımızda genel olarak üç grup karşımıza çıkmaktadır: Sadece basılı dergiler, sadece elektronik dergiler ve paralel dergiler (hem basılı hem de elektronik sürümü olanlar). Bu çalışmada Türkiye'de yayımlanan (sadece elektronik sürümü ve hem elektronik hem de basılı sürümleri olan) bilimsel elektronik dergiler ele alınmaktadır.

Literatür Özeti

Bilimsel iletişim, çok uzun bir dönem boyunca sınırlı ortamlarda paylaşılan bilimsel araştırmalar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Benzer konularda çalışan araştırmacıların birbirleriyle mektuplaşmaları, soyluların gözetiminde yapılan toplantılar ya da konuya hâkim topluluklara yapılan sözlü sunuşlar söz konusu bilimsel iletişimin yapıldığı ortamlar olarak dikkati çekmiştir. Bu durumun en önemli sakıncaları benzer konularda yapılan araştırmaların, dolayısıyla bu araştırmalar için gösterilen çabanın tekrar edilmesi ve bunun doğal sonucu olarak bilginin birçok durumda ikilenmesi olmuştur. Bunun yanı sıra belirli bir iletişim yöntemi ya da önceden belirlenmiş sunuş kurallarının olmaması da önemli araştırmaların ya da büyük keşiflerin kolayca anlaşılmasını engellemiştir (Carriveau, 2001, s. 74).

Araştırmacıların ve araştırma ile ilgilenen kuruluşların "dergi" olgusu ile tanışması 1600'lü yılların ikinci yarısını bulmaktadır. Dergiler sayesinde en son haberleri, araştırmaları tek bir kaynak ile geniş kitlelere yaymak mümkün olmuştur. Yayıncılar araştırmacılar arasında benimsenen bu iletişim yöntemini, yazılar yayımlanmadan önce uzmanların gözden geçirip fikir bildirdiği bir sistemle daha da geliştirmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde bu sistem, bu tip "hakemli" dergilerde yayımlanan yazıların nitelikli olduğu görüşünü yaygınlaştırmıştır. Bu durum hem bilgiyi üretenlerin hem de paylaşanların, bilgiyi yalnızca dergilerden değil, özellikle hakemli dergilerden edinmeyi ya da bu dergiler aracılığıyla paylaşmayı tercih etmelerine neden olmuştur (Carriveau, 2001, s. 74; Correia ve Teixeira, 2002).

Bilimsel iletişimde 20. yüzyılla birlikte önemli değişimlerin olduğu görülmüştür. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan teknolojik gelişmeler ve "bilgi patlaması" (buna bağlı olarak görülen yayın patlaması), üretilen bilginin düzenlenmesi konusunda ciddi yenilikler yapılması gerektiğini göstermiştir. Yeni disiplinlere paralel olarak artan yayın sayısı ve yükselen fiyatlar bilimsel bilginin takip edilmesini zorlaştırmıştır. Bu değişim, basılı dergilerde yer alan bilginin güncelliğini yeterince koruyamamasına neden olmuştur. 20. yüzyılın özellikle son 20 yılı elektronik yayıncılık, bilginin dijital olarak işlenmesi ve büyük bilgi yığınlarının depolanması konularında yapılan çalışmalara sahne olmuştur. Bu çalışmalar sonucunda elektronik dergiler, elektronik ortamda yer alan özler ve bilginin yalnızca bibliyografik tanımlamasına değil kendisine de ulaşılmasına olanak tanıyan *Index Medicus*, *Chemical Abstracts*, *Engineering Index*, vb. gibi geniş kapsamlı elektronik veri tabanları ortaya çıkmıştır (Correia ve Teixeira, 2002).

Tüm bu gelişmeler ışığında yayıncılık kavramının başına "elektronik" kelimesinin konulması kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Elektronik yayıncılık; belgelerin elektronik ortamlar ve ağlar aracılığıyla dağıtımı, arşivlenmesi ve bu belgelere erişilmesi olarak tanımlanmaktadır (Tonta, 2000, s. 89). Bu terim, önceden basılı sürümü yayımlanan dergilerin elektronik sürümlerini de kapsamaktadır (Arms, 2000, s. 52). Kendini elektronik dergi olarak nitelendiren her yayının bilimsel olduğunu söylemek mümkün değildir. Bilim dünyası açısından basılısında aranılan özelliklerin (örneğin hakem denetimi) elektronik dergilerde de bulunması gerekmektedir.

Bilimsel iletişimde elektronik yayıncılığın en önemli ürünleri arasında ise elektronik dergiler yer almaktadır. "Elektronik dergiler" için "e- dergi" (e-journal), "çevrimiçi dergi" (online journal), "elektronik süreli yayınlar" (electronic periodicals) gibi farklı terimler kullanılmaktadır (Chan, 1999, s. 10). Elektronik dergiler basılı dergilerin hemen hemen tüm özelliklerini taşımaktadır. Elektronik dergilerin basılı dergilerden en önemli farkı elektronik sürüm şeklinde yayımlanmasıdır.

Dergilerin tam metinlerinin Internet aracılığıyla hizmete sunulmasına ilk olarak 1983 yılında Amerikan Kimya Kurumu (ACS) tarafından başlanmıştır (Tonta, 1997, s. 306). Elektronik dergiler başlangıçta basılı dergilerin ikinci kopyası olarak, basılı dergiden sonra piyasaya sürülmekteydi. Ancak ilk "sadece elektronik dergi" 1992'de *The Online Journal of Current Clinical Trials* adıyla yayımlandı. Bu derginin basılı sürümü olmadığından, araştırmacılar tarafından kabul görmedi (Arms, 2000, s. 52). Ancak daha sonra çok sayıda çevrimiçi derginin ortaya çıktığı ve araştırmacıların bu dergilere oldukça yoğun ilgi gösterdiği görüldü. Özellikle 2000'li yıllardan sonra elektronik kaynakların kullanımında artış gözlendi. Açık erişim kavramının giderek önem kazanmasına paralel olarak elektronik dergi

sayısında da artış oldu. Mayıs 2007 itibariyle Açık Erişim Dergileri Rehberi'ne (DOAJ, 2007) kayıtlı dergi sayısı 2686'dır.

Makalelerin basılı ortamda yayımlanması uzun zaman alan bir süreci kapsamaktadır. Elektronik dergilerdeki makaleler ise web üzerinden hızla yayımlanmakta olup (Moret, 1997), örneğin Amerikan Kimya Derneği'nin makalelerine basılmadan 11 hafta önce ağ üzerinden erişilmektedir. Bu nedenle elektronik dergilerdeki makaleler basılı dergilerden çok daha güncel olarak yayımlanmaktadır (Neal, 1997; Pettenati, 2001, s. 3). Bunun yanı sıra elektronik dergilerin kolaylıkla taranabilir olmaları da elektronik sürümleri olan kaynakların temel avantajlarından biridir (Neal, 1997).

Basılı dergilerden birden fazla kişinin aynı anda yararlanması sadece birden fazla kopya satın almakla mümkündür. Buna karşılık elektronik dergilerde birden fazla kişi eş zamanlı olarak aynı makaleye erişim sağlayabilmektedir. Elektronik dergiler çoklu ortam (multimedia) özelliği içeren bilgilerin kullanılmasında da avantajlar sağlamaktadır. Bu tür bilgilerin kullanılması sadece elektronik dergilerde mümkündür. Kullanıcılar dijitalleştirilmiş ses, görüntü ve hareketli resim halindeki bilgileri kolayca indirebilmektedirler (Afzali, 2003, s. 33).

Elektronik dergiler fiyat açısından da avantajlıdır. Örneğin, Harnad'a (1996) göre elektronik dergilerin ilk kopyalarında %30, Whisler ve Rosenblatt'a (1997) göre %20 tasarruf sağlanmaktadır. Bakker (2000) bu oranın %15 ile %30 arasında değiştiğini ifade etmektedir.

Kütüphanelerin çalışma saatleri basılı dergilerden yararlanmayı sınırlandırmaktadır. Günde 24 saat çalışan kütüphane sayısı yok denecek kadar azdır. Genellikle araştırmacıların çalışma zamanında kütüphaneler kapalıdır (Buckland, 1992). Kullanıcılar bilgiye istedikleri yerde ve zamanda hızla ve zahmetsiz bir şekilde erişmek istemektedirler (Malinconico, 1996, s. 211). Yukarıda sözü edilen avantajlar göz önünde bulundurulduğunda, elektronik dergilerin bu talebi karşılama açısından araştırmacılara önemli kolaylıklar sağladığı görülmektedir.

Yöntem

Çalışma kapsamında Türkiye'deki bilimsel elektronik dergiler incelenmektedir. Öncelikle, hangi dergilerin bilimsel elektronik dergi kapsamına girdiği araştırılmıştır. Literatürdeki değerlendirmeler ışığında, web ortamında yayımlanan, içeriğinde yayın kurulu ve hakemler tarafından onaylandığı görülen makalelerin yer aldığı dergilerin "bilimsel elektronik dergi" olarak kabul edilmesine karar verilmiştir.

Bilimsel elektronik dergilere ait bir listenin elde edilebilmesi için farklı kaynaklardan yararlanılmıştır. Söz konusu kaynaklar arasında Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü (BYEGM, 2006) tarafından web ortamında yayımlanan *Türkiye'de Süreli Yayınlar* veri tabanı, Sakarya Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı tarafından yayımlanan web sayfası (Sakarya Üniversitesi, 2006) ve Nazmi Kozak (2003) tarafından hazırlanan *Türkiye Akademik Dergiler Rehberi* yer almaktadır. Öte yandan Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ISSN Ofisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Millî Kütüphane ve Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü gibi kurumlardaki ilgili kişilerle bir dizi görüşme gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'deki bilimsel elektronik dergilere ulaşmak için yoğun ve uzun dönemli bir "bilgi keşfi" çalışması yapılmıştır. Tek tek üniversitelerin web siteleri taranmış, kütüphanelerin kataloglarında elektronik dergilere bağlantı verilip verilmediği araştırılmıştır. Ayrıca, arama motorlarından farklı anahtar kelimelerle taramalar yapılarak mümkün olduğunca çok sayıda bilimsel elektronik dergiye erişim sağlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada bilimsel elektronik dergilere ait çeşitli bilgiler toplanmış ve Türkiye'nin bilimsel elektronik dergi profiline ilişkin bulgular sunulmuştur. Söz konusu bilgiler arasında, derginin adı, web adresi, paralel yayıncılığın olup olmadığı, makalelerin formatı, elektronik ortamdaki ilk ve son yayın yılları, yayımlanma sıklığı, dergide arama yapılıp yapılmadığı, konusu, yayın dili, yayıncısı, dizinlerde yer alıp almadığı ve elektronik posta adresi gibi bilgiler yer almaktadır.

Araştırma süresince bir dizi sorunla karşılaşılmıştır. En önemli sorunlardan biri, web sayfası tasarımından ya da içerik eksikliğinden kaynaklanan güçlüklerdir. Bazı dergilere ait bibliyografik bilgilere erişilememiş, birçoğunda bilgilerin eksik olduğu gözlenmiştir. Örneğin, derginin hakemli olup olmaması, makale kabul koşulları, tam metin elektronik yayına başlama tarihi, yayıncı bilgileri, derginin nerelerde dizinlendiği vb. gibi bilgilere ulaşmada sorun yaşanmıştır. Bu tür bilgilerin dergilerin web sitelerinde bulunamadığı durumlarda editörlere başvurmak yoluna gidilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Araştırmaya kaynaklık edecek dergilere ilişkin bilgiler 15 Ekim 2005–1 Eylül 2006 tarihleri arasında toplanmıştır. Söz konusu süre zarfında birçok dergi incelenmiş, içlerinden Internet aracılığıyla erişim sağlanan bilimsel elektronik dergiler kayıt altına alınmıştır. Mevcut ölçütlere uyan toplam 253 bilimsel elektronik dergi saptanmıştır. Söz konusu dergilerin %10'u (26 dergi) sadece elektronik ortamda yayımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle, Türkiye'deki bilimsel dergilerin %90'ının (227 dergi) elektronik sürümleri ile birlikte basılı sürümleri de yayımlanmaktadır. Türkiye'deki bilimsel elektronik dergilerin önemli bir kısmının paralel yayıncılık ürünü olması, sadece elektronik ortamda yayımlanan makalelere akademik camia içindeki muhafazakâr bakış açısı ile açıklanabilir. Öte yandan dergi yayımlayanların basılı ortamdan bu denli kısa sürede vazgeçmelerini beklemek de çok gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.

Üniversiteler dergi yayıncılığında oldukça önemli bir konuma sahiptir. Çalışma kapsamındaki dergilerin %60'ının (153 dergi) üniversiteler tarafından yayımlandığı belirlenmiştir. Cumhuriyet, Gazi, İstanbul, Uludağ Üniversiteleri gibi bazı üniversitelerin, dergilerini özellikle elektronik ortamda yayımlamaya özen gösterdikleri gözlenmektedir.

Dosya formatı elektronik yayıncılık açısından dikkat edilmesi gereken bir konudur. Dergi paralel yayıncılık ürünü ise, kullanıcılar genellikle basılı formatın birebir aynısını elektronik sürümde görmek istemektedirler. Bu durum kullanıcıların PDF (Portable Document Format) dosya formatını tercih etmelerine neden olmaktadır. Türkiye'deki elektronik dergilerde de en çok PDF dosya formatı (%67) tercih edildiği saptanmıştır. Dergilerin %18'i birden çok dosya formatı ile kullanıcılara ulaşmaktadır. Buna ek olarak PDF formatı ile birlikte diğer formatların (örneğin, PHP, DOC) da kullanıldığı görülmektedir.

Dergileri elektronik ortamdaki en eski sayılarının yayımlandıkları yıllara göre değerlendirdiğimizde 2000'li yılların yoğunluğu göze çarpmaktadır. Bu durum hem yeni dergilerin ortaya çıkmasından kaynaklanmakta, hem de dergilerin eski sayılarının geriye dönük olarak elektronik ortama aktarılmasına gerek duyulmadığı şeklinde yorumlanabilmektedir. Şekil 1'de elektronik dergilerin ilk sayılarının hangi yıl Internet ortamında yayımlandığı bilgisi sunulmaktadır. Dergilerin üçte ikisi 2000 yılı ve sonrasında elektronik ortamda yayımlanmaya başlamıştır.

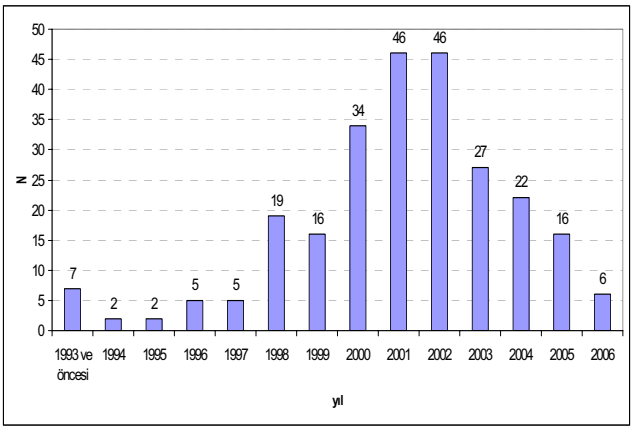

Şekil 1. Dergilerin ilk kez elektronik ortamda yayımlandığı yıllar

Dergilerin elektronik ortamda kaç yıllık sayılarının olduğu da araştırılmıştır (bkz. Tablo 1). Sadece bir yılı elektronik ortamda olan 38 dergi bulunmaktadır. Yirmi yıl ya da uzun süreyi kapsayan koleksiyonu elektronik ortamda bulunan toplam dört adet dergi vardır. Örneğin, 1952'den beri yayımlanan *Türk Kütüphaneciliği* dergisinin tüm sayılarına elektronik olarak erişilebilmektedir.

Şekil 2'de dergilerin yayımlanma sıklıkları ve yüzdeleri verilmektedir. Dergilerin yüzde %39'u (98) yılda dört, %38'i (96) yılda iki, %13'ü (33) yılda üç kez yayımlanmaktadır. Her ay yayımlanan beş dergi vardır. Dergilerin düzenli aralıklarla yayımlanması önem taşımaktadır. Ancak birçok derginin Internet ortamında düzenli olarak yayımlanmadığı görülmektedir. Aynı problem paralel yayıncılığın söz konusu olduğu dergilerin basılı sürümleri için de geçerlidir.

Tablo 1. Dergilerin elektronik ortamda yayımlanma süreleri

Yıl	N	%
1	38	15
2	52	21
3	45	18
4	34	13
5	25	10
6	28	11
7	12	5
8	3	1
9	5	2
≥10	11	4
Toplam	253	100

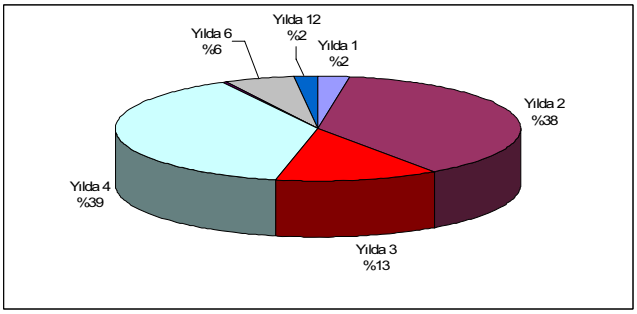

Şekil 2. Dergilerin yayımlanma sıklıkları

Farklı erişim noktaları (anahtar sözcük, yayın yılı, vd.) kullanılarak elektronik dergilere erişim sağlanması yayınların niteliğini artıran bir etmendir. Elektronik yayınlar için bir katma değer faktörü olan tarama özelliğine dergilerin %39'unda rastlanmaktadır. Fakat tarama seçeneklerinin çok fazla olmadığı da bir gerçektir. Konu, yazar, anahtar kelime ve tüm bunları birleştirerek yapılmak istenen taramalarda tam bir başarının olduğu örnek sayısı azdır. Dergilerin %61'inde herhangi bir tarama seçeneğinin bulunmaması, elektronik ortamın sunduğu zengin olanak ve araçlara rağmen, hâlâ basılı yayıncılığın etkisinin sürdüğünü, e-dergilerin basılı dergileri taklit ettiğini kanıtlamaktadır. (Tarihte benzer bir durum matbaanın yaşama geçtiği dönemde de görülmüş, ilk basmalar kitap düzeni açısından el yazmalarını taklit etmiştir.)

Çalışmamızda dergilerin konu dağılımı da incelenmiş, bir fikir vermesi açısından dergiler çok genel konular altında

sınıflandırılmıştır. Dergilerin üçte birinden fazlasının (92 dergi) tıpla ilgili olduğu görülmektedir. Tıp konusundaki dergilere dişçilik ve eczacılık alanlarındaki birer dergi eklendiğinde, sağlık bilimleri alanı toplam 94 dergi ile tüm konular içinde en çok dergiyi kapsayan alan olmaktadır (bkz. Tablo 2). Sağlık bilimleri alanında basılı dergilerin sayısının da çok olmasının bu duruma neden olduğu düşünülmektedir. Ayrıca güncelliğin sağlık alanında önemli olması ve daha kolay sponsor bulunabilen bir alan olması da bu duruma etki etmektedir. Dergilerin konuları çok geniş bir yelpazeye sahiptir. Eğitim, biyoloji, istatistik, ekonomi, psikoloji ve kütüphanecilik belli başlı konu alanları arasındadır.

Tablo 2. Dergilerin konulara göre dağılımı

Konular	N	%
Sağlık bilimleri	94	37,2
Sosyal bilimler	85	33,6
Fen bilimleri	25	9,9
Tarım, ormancılık, hayvancılık	20	7,9
Mühendislik	17	6,7
Genel	12	4,7
Toplam	253	100,0

Araştırma kapsamında dergilerin hangi dilde yayımlandıkları da incelenmiştir. Tek dilde yayımlanan dergilerin oranı %52'dir. Bu dergilerin ya sadece Türkçe ya da sadece İngilizce yayımlandıkları görülmektedir. Dergilerin %39'u sadece Türkçe olarak yayımlanırken, %13'ü sadece İngilizce olarak yayımlanmaktadır. Birden çok dilde makale yayımlayan dergiler tüm dergilerin %48'ini kapsamaktadır. Tüm yayınlar içinde iki dilde (hem Türkçe hem de İngilizce) olarak yayımlanan dergilerin oranı ise %38'dir. Sayıları az olmakla birlikte üç ya da daha fazla dilde yayın yapan dergiler de bulunmaktadır.

Dergilerin %19'unda makale başvuruları çevrimiçi gerçekleştirilebilmektedir. Dergilerin önemli bölümüne (%81) hâlâ geleneksel yöntemlerle makale gönderilmesi elektronik ortamın olanak ve araçlarından tam olarak yararlanılmadığının önemli bir göstergesidir.

Dergiler erişim modellemeleri açısından da incelenmiştir. Türkiye'deki bilimsel elektronik dergilerin %94'üne ücretsiz olarak erişim sağlanabilmektedir. Açık erişimin önem kazandığı son yıllarda bu durum bilimsel bilgiye ücret ödemeksizin, bulunduğu yerden ulaşmak isteyen kullanıcılar açısından olumlu bir konudur.

Türkiye'deki bilimsel elektronik dergiler farklı kaynaklar tarafından dizinlenmektedir: *Türk Tıp Dizini*, *Türkiye Makaleler Bibliyografyası, ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, Chemical Abstracts*, *Library and Information Science Abstracts*, *Biological Abstracts, Science Citation Index*. Türkiye'deki bilimsel elektronik dergilere hem elektronik ortam aracılığıyla erişilebilir olması hem de dergilerin sözü edilen dizinlerde yer alması bu dergilerde yayımlanan makalelerin görünürlüğünü ve bilim camiası içindeki etkisini kanımızca artıracaktır.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'deki bilimsel elektronik dergilerin daha çok üniversiteler tarafından yayımlandığı saptanmıştır. Üniversiteler ile birlikte TÜBİTAK gibi kamu kurumları ve sivil toplum örgütlerinin de elektronik dergi yayıncılığına önemli ölçüde katkı sağladığı görülmektedir. Türkiye'deki bilimsel elektronik dergilerin tamamının saptanması Internet ortamının "kaygan" zemini nedeniyle oldukça güçtür. Dergilerin web sitelerinde bibliyografik bilgilerin eksik olması elektronik dergi kavramının düşündürdükleri ve elektronik ortamın sunduğu olanaklar ile örtüşmemektedir.

Kullanıcıların dergilerde yer alan makalelere ne şekilde erişim sağlayacakları genelde fazla düşünülmemiş, buna olanak tanıyacak en önemli araç olan veri tabanı uygulamalarına çok az sayıda dergide rastlanmıştır. Veri tabanı uygulaması olan bilimsel akademik dergilerde ise erişim noktalarındaki seçenek sayısının az olduğu ve bilinen temel tarama işleçlerinin kullanımına olanak tanınmadığı saptanmıştır.

En çok bilimsel elektronik dergi tıp alanında yayımlanmaktadır. Konu çeşitliliğinin artması farklı disiplinlerdeki kullanıcı gereksinimlerinin giderilmesi açısından yararlı olacaktır.

Elektronik dergileri bulan, düzenleyen ve onlara erişim olanağı yaratan bir yapının olmaması da sorun yaratmaktadır. Kurumsal bir yapı olmadan Türkiye'deki bilimsel elektronik dergilerin tam bir listesini oluşturabilmek ve yaşatmak olanaksızdır. Özellikle elektronik ortamın özelliğinden (dergilerin bulunduğu sunucuların değişmesi, yayın hayatı sona erdirilen dergilere ait web adreslerinin işler olmaması gibi) kaynaklanan durumlar nedeniyle elektronik dergileri izlemek pek de kolay değildir. Örneğin, TÜBİTAK bünyesinde oluşturulacak bir grup ile söz konusu değişiklikleri izlemek ve yaşatmak daha tutarlı bir yaklaşım olacaktır.

Açık erişim son zamanlarda büyük ölçüde ilgi gören bir konudur. Çalışma sonucunda 253 dergiye ait bilgileri içeren veri tabanı oluşturulmuştur.[2] Söz konusu veri tabanının yaşatılması bilimsel iletişimi kolaylaştıracak ve Türkiye orijinli kaynakların daha çok kullanılmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

Afzali, M. (2003). *Elektronik bilgi kaynaklarının üniversite kütüphanelerine ekonomik etkisi: İran Temel Bilimler İleri Araştırmalar Enstitüsü örneği.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Arms, W. (2000). *Digital libraries.* Cambridge, MA: MIT Press.

[2] Söz konusu veri tabanına http://www.acik-erisim.hacettepe.edu.tr/ejournal adresinden ulaşılabilir.

Bakker, S. (2000). To mediate or not: it depends on the medium. *Health Libraries Review, 17*(1), 41-45.

Buckland, M. (1992). *Redesigning library services: A manifesto.* 9 Nisan 2007 tarihinde http://sunsite.berkeley.edu/Literature/Library/Redesigning/ adresinden erişildi.

Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü. (2006). *Türkiye'de süreli yayınlar.* 11 Mayıs 2006 tarihinde http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/TurkSureliYayinlar/iller.asp adresinden erişildi.

Carriveau, K.L. (2001). A brief history of e-prints and the opportunities they open for science librarians. C. Schlembach ve W.H. Mischo (Ed.), *Electronic resources and services in sci-tech libraries* içinde (s. 73-82). Mary Binghamton, NY: Haworth Information Press.

Chan, L. (1999). Electronic journals and academic libraries. *Library Hi Tech, 17*(1), 10-16.

Correia, A.M.R. ve Teixeira, J.C. (2002). New initiatives for electronic scholarly publishing: Academic information sources on the Internet. Y. Tonta (Ed.), *Electronic information management for PfP nations* içinde (s. 2-1 – 2-24). (RTO Lecture Series 231, Publication no. RTO-ENP-026-AC/323(IMC 001)TP/44). Ottawa: RTO/NATO.

Directory of Open Access Journals. (2007). 15 Mayıs 2007 tarihinde http://www.doaj.org/ adresinden erişildi.

Harnad, S. (1996). Implementing peer review on the net: Scientific quality control in scholarly electronic journals. R.P. Peek ve G.B. Newby (Ed.), *Scholarly publishing: The electronic frontier* içinde (s. 103-108). 9 Şubat 2007 tarihinde http://www.ecs.soton.ac.uk/~harnad/Papers/Harnad/harnad96.peer.review.html adresinden erişildi.

Kozak, N. (2003). *Türkiye akademik dergiler rehberi-2002.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Malinconico, M. (1996). Electronic documents and research libraries. *IFLA Journal. 22*, 211-225.

Moret, B.M.E. (1997). ACM's journal of experimental algorithmics: bridging the gap between theory and practice. *The Journal of Electronic Publishing, 3*(1). 9 Şubat 2007 tarihinde http://www.press.umich.edu/jep/03-01/JEA.html adresinden erişildi.

Neal, J.G. (1997). Academic libraries: 2000 and beyond. *Library Journal, 121*(12), 74-76.

Pettenati, C. (2001). *Electronic publishing at the end of 2001*. 9 Şubat 2007 tarihinde http://villaolmo.mib.infn.it/Manuscripts/10_generalities/pettenati.pdf adresinden erişildi.

Sakarya Üniversitesi. (2006). *Sanal kütüphane*. 15 Mayıs 2006 tarihinde http://www.kutuphane.sakarya.edu.tr/index.php?pid=sanal adresinden erişildi.

Tonta, Y. (2000). Elektronik yayıncılıkta son gelişmeler. *Bilgi Dünyası, 1*, 89-132.

Tonta, Y. (1997). Elektronik yayıncılık, bilimsel iletişim ve kütüphaneler. *Türk Kütüphaneciliği, 11*, 305-314.

Whisler, S. ve Rosenblatt, S.F. (1997). The library and the university press: Two views of the costs and problems of the current system of scholarly publishing. *Scholarly Communication and Technology Conference (Atlanta, GA, April 24-25, 1997)*'da sunulan bildiri. 11 Temmuz 2007 tarihinde http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/15/1c/57.pdf adresinden erişildi.

Türkiye'de Elektronik İmza ve Elektronik Devlet Uygulamaları: Elektronik Belge Yönetimi Açısından Bir Değerlendirme Denemesi*

Electronic Signature and Electronic Government Applications in Turkey: An Evaluative Essay from the Viewpoint of Electronic Records Management

Esin Altın

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara. esinaltin@gmail.com

Öz: Elektronik devlet (e-devlet) uygulamalarının işlerliğini sağlayan en önemli unsur elektronik belge (e-belge) yönetimidir. E-belge yönetim stratejileri doğrultusunda devletin ürettiği her türlü bilgi ve belge kamu erişimine açılır. Bu stratejiler izlenerek oluşturulan e-belge yönetim sistemleri (EBYS) sayesinde belgelerin denetimi kolaylaşır ve iş süreçleri hızlanır. EBYS ile e-belgelerin bütünlük, güvenlik gibi gereklilikleri yerine getirilir. Elektronik imza (e-imza) teknolojileri de bu noktada devreye girer. E-imza, e-belge ve daha genel olarak e-arşiv uygulamalarının güvenli olarak yürütülmesinde, yasal geçerlilik kazanmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu bildiri ile e-belge yönetiminin e-dönüşüm sürecindeki önemine değinilerek gerekliliği konusunda farkındalık yaratmak amaçlanmıştır. İnceleme e-devlet ve e-imza hakkında genel bilgiler, e-imza ve e-devletin e-belge yönetimi ile olan ilişkileri olmak üzere iki aşamalı yürütülmüştür. Çalışma kapsamında betimsel yöntemle 1999–2006 yılları arasında İngiltere, ABD, Türk hükûmetlerinin yayımladığı resmi kurum yayınları incelenmiş, toplantı bildirilerinden yararlanılmıştır. Sonuç olarak ülkemizde e-belge yönetiminin e-devlet için öneminin henüz tam anlamıyla kavranamamış olduğu ve e-dönüşüm sürecinde e-belge yönetimi uygulamalarında yer alacak nitelikli insan gücüne ihtiyaç olduğu saptanmıştır.

Anahtar sözcükler: E-belge, e-belge yönetimi, e-devlet, e-imza

Abstract: The most important component that enables electronic government (e-government) applications function is that of electronic record (e-record) management. In accordance with the e-record management strategies, all information and records produced by the state are opened to public access. By means of electronic record management systems (ERMS), record supervision becomes easy and processing time becomes shorter. E-record applications bring along the absolute necessity of accomplishing total record security, integrity and so on. That's where electronic signature (e-signature) technologies come on scene. E-signature holds an important place in terms of implementing ERMS and, in a more general sense, electronic archive (e-archive) applications securely, and in terms of legal validity. Taking this fact as a starting point, this paper is an attempt to create consciousness on the necessity of the e-record management by emphasizing its importance in the process of e-transformation. This study provides introductory information on e-government, e-signature and the relationship between the e-record management and e-government, and erecord managemnt and e-signature applications. Using the survey method, proceedings and governmental publications issued by the USA, England and Turkey between 1999 and 2006 were reviewed. It was concluded that the importance of the e-record management for e-government has not been fully appreciated in Turkey. More qualified humanpower is needed during the e-transformation process to carry out the e-record management applications.

Keywords: E-record, e-record management, e-goverment, e-signature

Giriş

İnsanın yaptığı işi daha hızlı, hata yapmadan, sayısız kez yapabilen bilgisayar ile zamanı ve mekânı ortadan kaldıran

---

* En İyi Öğrenci Bildirisi İkincilik Ödülü / Winner of the Best Student Paper Award, Second Place.

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

Internet işbirliğinin 2000'li yıllara yansıyan en kapsamlı etkisi devlet hizmetlerinin elektronikleştirilmesi olmuştur. Bu girişimin en önemli çıktıları hizmetlerde şeffaflık ve demokrasi süreçlerinin etkinleştirilmesidir.

E-devlete geçiş sürecinde e-belgeler üzerinde önemle durulması gerekmektedir. E-belgeler geleneksel kâğıt belgelerde olduğu gibi bir ulusun hayati önem taşıyan deneyimlerine dayanak oluşturan stratejik değerde unsurlardır. E-belgelerin vatandaşların hakkı, menfaati ve ülke geleceği için mutlaka korunması gerekmektedir. Devlet hizmetleri elektronik ortamdan (e-ortam) yürütülmeye başlandığında, hukuki davalara kanıt sağlama, ülke adına karar verme, görevdeki hükûmetin başarısının tanımlanması veya ihlallerinin bir kanıta dayandırılması, ulusal kalkınmanın izlenmesi gibi pek çok önemli işlem ve bilgi edinme e-belgeler aracılığı ile gerçekleştirilmektedir (E-records, 2004).

Bu çalışmada genel kapsamıyla e-devlet ve e-imza uygulamalarının e-belge yönetimi ile olan ilişkileri incelenmekte ve bilgi yöneticilerinin e-dönüşüm sürecine sağlayacakları olumlu katkılar göz önüne alınarak neler yapılması gerektiği konusunda görüşler sunulmaktadır.

E-devlet

E-devlet, kamu hizmetlerinin bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak sanal ortamdan sunulması olarak adlandırılabilir (OECD, 2003). Ancak e-devletle ifade edilmek istenen konu çok daha derindir. Devlet hizmetlerinin elektronikleştirilmesinde bilgi ve iletişim teknolojileri sadece birer araçtır (İnce, 2001, s. 13). E-devlette asıl amaç kamu yönetiminde örgütsel değişim yaratmak, halka verilen hizmetleri geliştirmek, kamu politikasını güçlendirmeye destek vermek ve demokratik süreçler yaratmaktır (Better, 2006). Bu doğrultuda E-Dönüşüm Türkiye Projesi kapsamında benimsenen e-devlet yaklaşımı ise; kullanıcıların e-ortamda sunulacak kamu hizmetlerine farklı platformlardan, güvenilir şekilde ve tek noktadan erişebilecekleri, vatandaş ve iş dünyasının ihtiyaçlarına odaklanmış, katılımcı, şeffaf ve hesap verebilir bir devlet yapısının oluşturulması olarak belirlenmiştir (E-dönüşüm, 2004).

Gelişmekte olan ülkelerde yürütülen e-dönüşüm projelerinin %15'inin başarılı, %50'sinin kısmen, %35'inin tamamen başarısız olduğu saptanmıştır. Başarı oranlarındaki bu düşüklük yüksek maliyetlere yol açan e-devlet projelerinin başarısı ve sürdürülebilirliği için ihtiyaçların tespit edilmesi ve bu ihtiyaçlara göre kaynak planlaması yapılmasının önemini artırmaktadır (Sayıştay, 2006, s. 18).

Birleşmiş Milletlere üye ülkelerin e-devlet başarı oranlarının verildiği 2005 yılı Global E-devlete Hazırlık Raporu'na (Global E-Government Readiness Report) göre e-devlet uygulamalarına hazırlık düzeyi en yüksek ülke 2004'te olduğu gibi ABD'dir. ABD'yi Danimarka, İsveç ve İngiltere takip etmektedir. Ayrıca e-devlet kullanım oranı en yüksek ülkeler arasında üç Doğu Asya ülkesi (Güney Kore, Singapur ve Japonya) ile birlikte İsrail, Şili, Avustralya ve Yeni Zelanda da yer almaktadır (United Nations, 2005, s. 24–25).

Türkiye'de E-devlet

E-devlete geçişte temel gereklilik, vatandaşların bilgisayar ve Internet olanaklarına sahip olması ve bunları etkin şekilde kullanabiliyor olmasıdır. Türkiye nüfusunun Internet ve bilgisayar kullanım oranları incelendiğinde vatandaşların henüz e-devlet hizmeti alacak düzeyde olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) 2006 yılında yaptığı bir araştırmada Türkiye nüfusunun %62'sinin Internet hakkında herhangi bir fikri bulunmadığı saptanmıştır. Diğer taraftan bilgisayar ve Internet olanaklarına sahip kullanıcıların büyük çoğunluğu Internet'i bilgilenme, oyun, iletişim, vb gibi amaçlarla kullanmaktadır (DPT, 2006, s. 6). Örneğin Birleşmiş Milletler 2005 yılı verilerine göre e-hizmetlere katılım (e-participation) oranı en yüksek ülke olan İngiltere'de elektronik bilgi edinmenin yanında, elektronik danışma ve elektronik karar destek hizmetleri yoğun olarak kullanılmaktadır (United Nations, 2005, s. 98).

Economist dergisi ve IBM tarafından hazırlanan 2007 yılı e-hazırlık sıralaması (2007 E-readiness Rankings) araştırması Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 69 ülke arasında yapılmıştır. 2006'da 45. sırada olan Türkiye, 2007 yılı sonuçlarına göre 42. sıradadır (The Economist and IBM, 2007, s. 5). Aynı araştırmaya göre Türkiye, İsrail'in ilk sırada yer aldığı Orta Doğu ve Afrika ülkeleri arasında 2. sırada yer almaktadır (Economist and IBM, 2007, s. 17).

E-devlet, Internet'te bilgi paylaşımından başlayıp devlet ve özel sektörün web sitelerini bütünleştirme uygulamalarına doğru yol alan bir geçmişe sahiptir (Nohutçu ve Demirel, 2004, s.3). Türkiye'de e-devlet çalışmalarının 1972 yılında temelleri atılan MERNİS (Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi) ile başladığını söylemek mümkündür (MERNİS, 2007). Ancak e-devlet çalışmaları 2001 yılında taraf olunan E-Avrupa+ Girişimi ile hız kazanmıştır (eAvrupa+, 2005). Bu katılım, projelerin ve alınacak kararların daha sağlam bir temelde yürütülmesi adına önemli bir adım olmuştur. E-Avrupa+ Girişimini takiben başlatılan E-Türkiye Girişimi kapsamında yürütülen çalışmalar e-devletin yol haritası olarak adlandırılan Kısa Dönem Eylem Planının (KDEP) hazırlanması ile sonuçlandırılmıştır (Çakal, 2003, s. 73). KDEP kapsamında e-devlet hizmetleri yürütme işinin sorumluluğu ilgili kurumlar arasında paylaştırılmıştır. Bu işbirliği kapsamında E-Dönüşüm Türkiye Projesinin koordinasyonunu sağlama amacıyla 2003 yılında DPT bünyesinde Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı kurulmuştur (DPT, 2005, s. 10). Kamu hizmetlerinin tek kapıdan sunumunu sağlayacak olan e-devlet ana kapısının kurulması ve yönetilmesi görevi Türksat Uydu Haberleşme ve Kablo TV İşletme A.Ş.'ye, Türksat'ın hazırladığı

merkezin tesliminden sonra sistemlerin kurulması görevi ise Oyak Teknoloji firması OYTEK'e 2005 yılında verilmiştir (Başkaya, 2006).

Ülkemizde şu an e-devlet hizmeti kapsamında kurum içi ve kurumlar arası pek çok çalışma yürütülmektedir. Bunların yanında toplumun geniş kısmını ilgilendiren ana e-devlet projeleri bulunmaktadır. Bu projeler arasında Adalet Bakanlığı – UYAP (Ulusal Yargı Ağı Projesi), İçişleri Bakanlığı-MERNİS Projesi, Emniyet Genel Müdürlüğü – POLNET, Maliye Bakanlığı-Vergi Daireleri Otomasyon Projesi (VEDOP), Devlet Malzeme Ofisi – E-Satış, Çalışma Bakanlığı – E-Bildirge, Gümrük Müsteşarlığı – Gümrük İdaresinin Modernizasyonu Projesi (GİMOP), Maliye Bakanlığı – Say2000i Projesi, Başbakanlık – Mevzuat Bilgi Sistemi yer almaktadır (OECD, 2004, s. 13).

E-devlet ticaret, hukuk, sağlık gibi pek çok alanda kapsamlı değişimleri beraberinde getiren büyük bir yapıdır. Toplumun tümünü ilgilendirdiğinden yapılması muhtemel bir hata telafisi zor zararlara yol açabilir. Bu nedenle, e-devlet yapısını kurmak demek sadece bir web sitesi tasarlayarak e-ortama belge aktarmak ya da e-belge üretmek demek değildir. Hizmetlerin sunumuna geçilmeden önce alt yapı çalışmalarının üzerinde titizlikle durulması gerekmektedir. Alt yapı oluşumlarında öncelikli olarak ele alınması gereken konular arasında bilgi güvenlik ve bütünlüğünü sağlayan e-imza ile e-belge yönetimi yer almaktadır.

E-belge Yönetimi

E-ortamdan devlet hizmetleri verilmeye başlandığında ulusal, kurumsal veya kişisel olarak verilen kararlar, yürütülen süreçler ve yapılan anlaşmaların tek ve en önemli kanıtı e-belgeler olacaktır (Introduction, 2006, s. 5). E-ortamda üretilen ya da e-ortama aktarılan belgelerin kontrol ve yönetiminde alışılagelen geleneksel pek çok uygulama değişime uğrayacaktır. Bu yeni sürece uyum sağlayabilmek ve bu değişimi yönetebilmek sağlam temellere oturtulmuş bir Elektronik Belge Yönetim Sistemi (EBYS) ile mümkündür.

Belge yönetimi, örgütlerin işlerini yürütmesi sırasında ürettikleri veya dışarıdan aldıkları her türlü dokümantasyonun içerisinden kurum aktivitelerinin delili olabilecek belgelerin ayrılması, dağıtımı, dosyalanmaları ve imha edilmelerine yönelik olarak her çeşit örgütte uygulanabilecek bir yönetim idare sistemidir (Odabaş, 2005, s. 37). Belge yönetim döngüsü içerisinde yer alan süreçler e-belge yönetimi için de geçerlidir. Ancak e-belge yönetiminde geleneksel belge yönetimine göre daha çok önem kazanan nokta veri güvenliğidir. E-belge yönetimi kapsamında saklanan belgelerin tüm yaşam süreçlerinde içerik, format ve ilişkisel özelliklerinin korunarak yönetimi önem kazanır (Kandur, 2006, s. 12). Burada sözü edilen, belgelerin içerik, format ve ilişkisel özelliklerinin korunması e-imza desteği olmadan neredeyse imkânsızdır.

Türkiye'nin, EBYS'lerin yapı taşı olan e-belge kavramı ile tanışması 1997 yılına rastlamaktadır. 1997 yılı içerisinde başlatılan e-evrak faaliyetleri çerçevesinde üç ay içerisinde tüm evraklara e-ortamdan erişileceği kamu oyuna duyurulmuştur. 1998'de yapılan Kamu-net Konferansını takiben Kamu-net yapılanmasına yönelik çalışmalar başlamıştır. Ancak bu tür değişimlerin bel kemiği olan alt yapı çalışmalarının üzerinde yeteri kadar durulmamış olması nedeniyle çalışmalar istenen düzeye gelebilmiş değildir (Akgül, 2003, s. 75). Erişime açılan e-belgelerin ne derece korunduğu sorusu halen netlik kazanmamıştır. Örneğin, e-devlet konusunda önde gelen ülkelerden biri olan İngiltere'de, ilk kez 1999 yılında 2004 yılı itibariyle tüm ulusal belgelerin erişim ve saklanma işlemlerinin e-ortamdan yürütüleceği ve gerekli risk analiz işlemlerinin yapılacağı duyurulmuştur (Modernising, 1999). Sözü edilen risk analizleri, belge güvenliği ve saklama işlemlerinin yanında şifreleme teknikleri ile yapılmaktadır (Public Record Office, 1999, s. 48). Türkiye ve İngiltere'nin e-ortama belge aktarım konusunda izledikleri programa sadece tarih aralıkları bakımından bakıldığında dahi aralarındaki fark açıkça ortaya çıkmaktadır.

E-belge yönetimi ile e-devlet ve e-imza arasındaki ilişkilerin açıklanması e-belge yönetiminin gerekliliğini daha iyi ortaya çıkaracaktır.

E-belge Yönetiminin E-devlet İçin Önemi

Demokrasinin en önemli yansımalarından olan, şeffaflık ve hesap verebilirlik hükûmetin her eyleminde, vatandaşlar ve iş dünyası ile olan ilişkilerinde yer alması gereken değerlerdir. Şeffaf devlet derken belirtilmek istenen bir bakıma devletin ürettiği her belgenin erişime açılması ve bu belgelere dayanarak hesap verebilmesidir. Hükûmete olan güven, güvenilirliğine inanılan belgelerle desteklenen açıklık ve hesap verebilirliğe bağlıdır. Devlete olan güven düzeyini ölçmeye yönelik araştırma sonuçlarıyla da bu görüş desteklenmektedir. Örneğin, 1960'larda Kanada'da konuyla ilgili olarak yapılan bir araştırmada vatandaşların %80'inin hükûmetin her kararını destekledikleri belirtilirken, aynı araştırma 2002 yılında tekrarlandığında bu oran %30'a gerilemiştir. Bu azalışın nedenleri arasında devletin belgelere erişimi engellemesi ve bazı nedenlerden ötürü kamuoyundan gizli olarak belgeleri değiştirmesi ya da imha etmesi gösterilmiştir. Çünkü belgeler devletin her eyleminin en önemli kanıtlarıdır. Hükûmetle ilgili herşey belgelerle tanımlanır, açıklanır, sunulur. Hükûmet belgelendirilmiş yasalar ve yönergelere göre kurulur ve yetkilendirilir. Kurum politika ve eylemleri belgelere dayanarak gerçekleştirilir. Finansal ve diğer kaynaklar belgeler aracılığı ile tanımlanır, sayılır ve harcanır. Yapılan işlemin kanunun öngördüğü şekilde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini, yapılanların organizasyonun

kültürüne uygunluğunun denetlenmesini tüm açıklığı ile tarafsızca ortaya koyan en güvenilir kaynaklar belgelerdir (Lipchak, 2002, s. 28-29). Bu doğrultuda e-devletin en büyük getirisinin ulusal belgelere daha etkin ve kolay erişimi sağlaması olacağı söylenebilir. Bu durum etkin bir belge yönetim stratejisini zorunlu kılacaktır. Üretilen, erişilen belgeler çoğalacak ve bu belgelerin sunumuna yönelik beklentiler artacaktır. Geleneksel devlet anlayışında belgelere erişmek için bir personele ihtiyaç duyulurken ve işlem sırasında tüm sorumluluk bu personelin üzerindeyken e-devlette vatandaş ile sistem arasında bir aracı olmayacaktır. Bu nedenle sistemden hem karmaşık olmayan arayüzler aracılığı ile hizmet vermesi hem de pek çok açıdan erişim olanağı sunması beklenecektir. E-ortamın fiziksel ortama göre daha soyut olması nedeniyle e-ortamda hata yapma riski daha yüksek ve kontrol etme olanağı daha düşüktür. Bu yüzden neyin nasıl yapılacağına dair sağlam temellere oturtulmuş politikalar, stratejiler geliştirilmelidir. Risk analizlerinden geçirilmiş güvenli ve merkezi bir belge yönetim sistemi zaman ve para tasarrufu sağlamanın yanında farklı istek ve beklentilere de cevap verecektir.

E-belge yönetiminin e-devletin işlerliğini sağlayacak önemli bir bileşen olduğunu kavrayan ABD Hükûmeti e-devlet ana başlığı altında belirlediği 24 eylem içerisinde e-belge yönetimi stratejilerine de yer vermiştir. Belirlenen eylemler kapsamında Amerikan Ulusal Arşivi (NARA: National Archives and Records Administration) stratejilerin uygulanmasında tek yetkili kurum olarak belirlenmiştir. Bu merkezi çalışma sayesinde e-belgelerin etkinliği artırılırken, denetimi de kolaylaşacaktır (The National Archives and Records Administration [NARA], 2000).

E-devlet çatısı altında faaliyet gösterecek olan EBYS'nin geçerlilik kazanmasında birtakım sorunlar vardır. E-belgelerin güvenliğinin, bütünlüğünün korunması, yetkisiz kullanımlarının engellenmesi zorunluluğu bunlardan sadece birkaçıdır. E-imza teknolojileri bu engelleri aşmada etkili çözümler üretir.

E-imza

E-imza insanoğlunun fiziksel ortamdan aldığı önemli bir güvenlik ve doğrulama aracıdır. E-imza kimlik doğrulama (authentication), gizlilik (confidentiality) ve veri bütünlüğünü (integrity) sağlayabilen alt yapısı ile gerçek hayatta ıslak imza ile yapılan her işin (kanunla hariç tutulanlar dışında: evlenme, tapu işlemleri, vb. gibi) e-ortam üzerinden güvenilir şekilde yapılabilmesini sağlamaktadır (Karakoçak, 2006, s. 11).

23 Ocak 2004 tarih ve 25355 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanmış olan 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu'nda e-imza, başka bir elektronik veriye eklenen veya elektronik veriyle mantıksal bağlantısı bulunan ve kimlik doğrulama amacıyla kullanılan elektronik veri olarak tanımlanmıştır.

E-imza, tıpkı ıslak imzada olduğu gibi evrakla kişi arasında benzersiz bir ilişki kurar. İmzayı atacak kişiye özel anahtar ile birlikte imzalanacak olan belgenin, birtakım matematiksel işlemlerden geçirilmesi sonucunda oluşturulan ve imzalanacak veriye eklenen sayısal bir veri sayesinde sadece kişinin kimlik bilgisiyle değil ayrıca mesajın içeriği ile de ilişki kurar (Selçuk, 2006, s. 212). E-imza bilgilerin kolaylıkla silinip değiştirildiği e-ortam üzerinden gönderilen bir mesajın bir yerden bir yere giderken bozulmadan, değiştirilmeden, orijinal haliyle gitmesini sağlamada büyük rol oynamaktadır (Karakoçak, 2006, s. 11).

E-imza, sadece bir alt yapıdır. Uygulamalarda e-imzanın kullanılabilmesi için uyum sağlayabilecek ek yazılımlara gerek vardır. Örneğin, bir belge yönetim sisteminde e-imzanın kullanımının sağlanabilmesi için öncelikle uygulamaların e-ortama aktarılması ve e-imza ile çalışabilir hale getirilmesi gerekecektir (Karakoçak, 2006, s. 11).

Bir e-imza değeri oluşturulurken elektronik sertifika (e-sertifika) kullanılır (Selçuk, 2006, s. 213). E-sertifika, e-imzanın güvenilir ve geçerliliğinin, yani nitelikli e-imza olduğunun kanıtıdır. Nitelikli e-imza, yetkili kurum tarafından verilen e-sertifika ile elde edilmektedir. E-sertifika, 5070 Sayılı Kanunda, imza sahibinin imza doğrulama verisini ve kimlik bilgilerini birbirine bağlayan elektronik kayıt olarak tanımlanmıştır.

E-sertifika sağlamak için bir Elektronik Sertifika Hizmet Sağlayıcısına (ESHS) başvurmak gerekmektedir. Kamu kurum ve kuruluşlarında kullanmaya yönelik sertifika başvuruları için yetkili kurum, TÜBİTAK'a bağlı Ulusal Elektronik ve Kriptoloji Araştırma Enstitüsü Müdürlüğüdür (UEKAE) (Kamu, 2006). Özel kurumların ve kişilerin işlemlerinde kullanılacak e-sertifikalar için ise başvurulabilecek kurumlar, TURKTRUST, E-GÜVEN ve E-TUGRA'dır (Tüfekçi, 2006, s. 11). Bu kurumlardan e-sertifika sağlayan bir birey nitelikli bir e-imza sahibi olmasının yanında e-ortamda e-imzalı olarak yaptığı her işlemden sorumludur.

Türkiye'de yürürlükte olan çok kullanıcılı pek çok e-imza uygulaması bulunmaktadır. Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM) bünyesinde yürütülen Dahilde İşleme Rejimi, Adalet Bakanlığı tarafından yürütülen UYAP bu konuda öne çıkan uygulamalardandır. Ayrıca Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Devlet Demir Yolları İşletmesi Genel Müdürlüğü (TCDD), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) gibi kurumlar hazırlıklarını yaptıkları veya test aşamasında olan projelerinde kullanmak üzere Kamu Sertifikasyon Merkezine e-sertifika başvurusunda bulunmuşlardır (Sağıroğlu, Kabasakal ve Alkan, 2006, s. 21). ESHS'nin belirlediği sürelerde e-sertifikalar geçerliliğini korur ve ESHS e-imza üretir. 06.01.2005 tarih ve 25692 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanmış olan Elektronik İmza Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmelik'in 18. Maddesinde e-

sertifika geçerlilik süresinin en çok 10 yıl olabileceği belirtilmiştir. Belirlenen geçerlilik süresi sona erdiğinde e-imza geçersiz konuma geçmektedir.

E-belge Yönetiminde E-imza

E-imza ve e-belge yönetimi birbirini tamamlayan iki uygulamadır. Belirli program ve stratejilere göre oluşturulmuş e-belge yönetim birimi olmadan başarılı bir e-imza uygulamasını sürdürmek mümkün değildir. Aynı şekilde e-imza olmadan geçerli ve güvenilir bir e-arşiv uygulaması düşünülemez.

E-belge yönetiminin geleneksel belge yönetimine göre bir farklılığı da belgelerin yanında e-imza ve e-sertifikaların da arşivlenmesi gerektiğidir. E-imzalı belgelerin arşivlenmesine yönelik olarak önemli yönergeler içeren Elektronik İmza Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmelik'in 14. maddesinde, ESHS'lerin, geçerlilik süresi sona eren nitekli e-sertifikaları, başvuru sırasında talep edilen bilgi, belge ve elektronik verileri, sertifika ilkelerini ve uygulama esaslarını, zaman damgası ilkelerini ve uygulama esaslarını, nitelikli e-sertifika yönetimine ilişkin tüm işlemleri, işlemlerin yapıldığı zamana ve işlemleri yapan kişiye ait bilgileri içeren kaydı en az yirmi yıl saklaması gerektiği belirtilmiştir. Bu durumda arşivlenen e-sertifikalar, hukuksal zorunluluğunun yanında ESHS'lerin önemini artırırken, gerek kurum gerekse devlet arşivleri yöneticileri için eşsiz bir bilgi kaynağı konumunda olacaktır.

Daha önce de bahsedildiği üzere e-sertifikalar sınırlı bir sürede geçerliliklerini korur. Arşivlenecek e-imzalı belgelerin uzun süre geçerliliğini koruyabilmesinde önemli olan, imzanın bir kez geçerli bulunmasından yıllar sonra da geçerliliğinin doğrulanabilmesi ve korunabilmesidir. Bu durum taraflar arasında fiziksel ortamda yapılan bir sözleşmenin geçerli olduğu süre zarfında taraflarca saklanmasına benzetilebilir. E-ortamda yapılan bir anlaşma da geçerli olduğu sürece taraflarca atılan e-imzaların geçerliliğinin korunması gerekecektir. Bu doğrulama e-imzanın belirli bir tarihten önce varolduğunu ispat eden arşiv amaçlı elektronik imzanın (Archival Electronic Signature - ES-A) bir bileşeni olan zaman damgası fonksiyonu ile sağlanabilir (Selçuk, 2006, s. 213-214). Zaman damgası, bir elektronik verinin, üretildiği, değiştirildiği, gönderildiği, alındığı zamanın tespit edilmesini sağlayan ve ESHS firma tarafından veriye eklenen elektronik bir mühürdür (Zaman, 2007). İlgili yönetmeliğin 31. maddesinde nitelikli e-sertifika sahibi zaman damgası hizmetini talep etmesi durumunda ESHS'nin zaman damgası ve hizmetlerini sağlamakla yükümlü olduğu belirtilmiştir.

E-arşivlemede karşılaşılabilecek önemli sorunlardan biri e-imza oluşturulurken kullanılan kriptografik algoritmaların ve zaman damgasının zamanla zayıflaması ve kırılabilir hale gelmesi olacaktır. Bu zayıflamalara karşı e-belge yönetim döngüsü sürecinde arşivlenen imzanın geçerliliğini koruyabilmesi için periyodik olarak tekrar güçlendirilmesi gerekecektir (Selçuk, 2006, s. 216).

E-belgeler ve Standartlaşma Çalışmaları

EBYS'ler kurumdan kuruma farklılık gösteren bir yapıya sahiptir (Introduction, 2006). E-belgelerin yönetimi konusunda uzman kurum ve kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen standartlaşma çalışmaları birlikte çalışabilirliğin (interoperability) temelini oluşturmada büyük önem taşımaktadır.

Standartlar e-imzalı belgelerin uzun süreli saklanması, imhası, vb. gibi konular üzerine çözümler üreten rehberler niteliğindedir. Yurt dışında hazırlanan e-belge standartları üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında EESSI (European Electronic Signature Standardization Initiative-Avrupa E-imza Standartlaşma Girişimi) tarafından hazırlanan TAS (Trusted Electronic Archive Services-Güvenilir Elektronik Arşiv Hizmetleri) ve Avrupa Komisyonu için hazırlanan MOREQ (The Model of Requirements for The Management of Electronic Records- Elektronik Belge Yönetimi Gereksinim Modeli) öne çıkmaktadır. İngiltere, ABD gibi pek çok ülke varolan ulusal arşiv temelleri üzerine standartlardan yararlanarak kendi EBYS'lerini geliştirmektedir. Ülkemizde ise Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Elektronik Belge Yönetim Sistemleri Kriterleri Referans Modeli konusunda hazırlanan tek ve önemli bir çalışmadır (Kandur, 2006).

MOREQ (The Model of Requirements for The Management of Electronic Records): Cornwell Yönetim Danışmanlığı (Cornwell Management Consultants) tarafından Avrupa Komisyonu'nun devletler arasındaki e-belge değişim girişimi için hazırlanmış bir standarttır (Cain, 2003, s. 54–57). MOREQ'e göre, e-imzalı belgelerin uzun süreli saklanması ve doğrulanması konularında bilirkişilerin onayının alınması gerekmektedir. EBYS, belgenin üst verisini (metadata) kaydeder gibi, e-imza doğrulama aşamalarını, sertifika geçerliliğini, algoritma tipini, şifre iletim tekniğini, zaman ve tarih kontrolü ile birlikte belgenin içine gömebilmelidir. EBYS yöneticisine gerektiğinde üst veri alanlarında değişiklik yapma yetkisi verilse de, e-imzalı belgenin içeriğinde değişiklik yapmasına izin verilmemektedir (Model, 2001, s. 68).

TAS (Trusted Archive Services): TAS, e-imza standartlaşma girişimi olan EESSI tarafından hazırlanmıştır. TAS'ın MOREQ'le özellikle e-imzalı belgelerin saklanması ve uzun süreli arşivlenmesine yönelik olarak sundukları çözümler arasında benzerlikler bulunmaktadır. TAS'da da MOREQ gibi e-belgenin üst verisiyle birlikte e-imzanın kaydedilmesi ve uzun süreli arşivlenen belgelerin sorumluluğunun bağımsız bir üçüncü tarafa verilmesi gereğine değinilmiştir. TAS'a göre, arşivde kalma süreleri boyunca arşivlenen e-belgelerin e-

sertifikalarının doğrulanması yapılmalıdır (Yeşil, Alkan ve Acarer, 2006, s. 5). Çalışma raporunda ayrıca, Amerikan Ulusal Arşivi'nde de uygulandığı gibi, e-imzanın uzun süreler saklanabilmesini sağlamanın en güvenilir yolunun dokümanın elektronik formatının yanında yazılı çıktısının da arşivlenmesi olduğu belirtilmektedir (NARA, 2000).

EBYS Kriterleri Referans Modeli: E-Dönüşüm Türkiye Projesinin ilk eylem planında, e-imza yasal geçerlilik kazanmadan önce oluşturulması gereken EBYS'ye ilişkin düzenleme yapılmamıştır. Eksikliğin fark edilmesiyle birlikte bu konuda çalışma yapmak üzere Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (DAGM) görevlendirilmiştir. Ağustos 2005'te DAGM tarafından EBYS Kriterleri Referans Modeli taslağı hazırlanmış ve kamuoyunun görüşlerine sunulmuştur (Sayıştay, 2006, s. 17). Model, 2006 yılının son aylarında üzerinde gerekli düzenlemeler yapılarak tekrar yayımlanmıştır. Gözden geçirilmiş 2. basım, başta "belge", "doküman" ve "kayıt" kavramları olmak üzere, EBYS'nin mevcut belge yönetim sistemleri ile nasıl entegre edileceği ve iş süreçlerine nasıl yansıtılacağı konularındaki temel sorular ve öneriler dahilinde gerekli düzenlemeler yapılarak oluşturulmuştur. Ayrıca, referans modelinde yer alan bilgiler standart formatında yeniden düzenlenerek Nisan 2006 tarihinde Türk Standardları Enstitüsüne sunulmuştur. Yakın bir gelecekte EBYS'nin bir Türk Standardı olarak yayınlanması beklenmektedir (Kandur, 2006, s. 12). Modelde, Türkiye için standartlar belirlenirken Avrupa Birliği başta olmak üzere gelişmiş ülkelerin standartlarına uyumlu olmasına özen gösterildiği belirtilmiştir.

EBYS Referans Modeli dört ana modül üzerinde tasarlanmıştır:

- *Sistem Kriterleri*: Sistem tasarımı ve e–belgelerin sisteme dahil edilmesi için gerekli gereksinimleri ele alan zorunlu bölümdür.
- *Belge Kriterleri*: E-belge özelliklerini, dijital görüntüleme sistemlerini, fiziksel ortamdaki belge yönetimini ve EBYS içerisindeki entegrasyonu içermektedir.
- *Üst veri Modülü*: Üst veri elemanlarının tasarımı ve kullanımına ilişkin bilgiler bu bölümde ele alınmaktadır.
- *Referans ve Modeller*: EBYS sisteminin uluslararası modellere uygunluğu ve bu dokümanda kullanılan terimlerin açıklandığı modüldür.[2]

Sistem kriterleri, belge ve üst veri kriterleri modüllerinde e-imzaya ve zaman damgasına kısaca değinilmiştir. Buna göre, belgeyi gönderen ve alan kişiler ile belgenin alınma - gönderilme tarih ve saatleri e-imza aracılığı ile güvence altına alınarak değişikliğe izin verilmemesi gerektiği belirtilmiştir.

[2] Modelin yapısı incelenerek genel bilgi verilmeye çalışılmıştır, ayrıntılı bilgi için bkz: http://www.devletarsivleri.gov.tr/EBYS_v_2_0.pdf.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'deki e-devlet uygulamalarına ilişkin pek çok kapsamlı çalışma E-dönüşüm Türkiye Projesi'nin koordinasyonu ile görevlendirilen DPT tarafından yapılmaktadır. Belirli aralıklarla yenilenen araştırmalar mevcut durumu ve ilerlemeleri gözlemlemek açısından oldukça değerlidir. Ancak, sadece DPT kapsamında yapılan çalışmaların tek boyutluluğu ilerleyen zamanlarda daha çok göze çarpacaktır. Çünkü, DPT görevi gereği faaliyette olan projeleri, uygulanması gereken programları sayısal olarak değerlendirmektedir. Uygulamadaki herhangi bir projenin kullanıcılarının bilgisayar ve Internet okuryazarlığı düzeyine ne derece uygun olduğu konusunda ayrıntılı bilgi edinilememektedir. Bunun için oluşturulan danışma kurullarının kapsamı genişletilmeli ve alınan kararların uygulanması yönünde somut adımlar atılmalıdır.

E-devlet ana kapısının kilidi olan e-imza uygulamalarında, e-ortamda imzalanmış dokümanların arşivlenmesi ve bu imzaların uzun dönemde doğrulanması işlemlerinin çok karmaşık ve belirsiz olması nedenleriyle e-imzanın nasıl ve nerede kullanılacağı soruları cevapsız kalmaktadır. Bilgi yöneticilerine özellikle bu noktada çok ihtiyaç vardır. EBYS Referans Modeli, diğer disiplinlerde ve bilgi bilimlerinde bu ihtiyacın varlığının hissettirilmesinde büyük bir fırsattır. Model, arşiv konusunda eğitimli profesyoneller tarafından hazırlanmasının da katkısıyla, bilgi ve belge yöneticisini sistemin yönetiminde yetkili olarak göstermektedir.

Bilgi yöneticilerinin e-dönüşüm sürecine aktif katılımıyla e-devlet ve e-imza uygulamalarında şu an var olan pek çok soru ve sorunun çözümüne katkı sağlayacakları düşüncesinden hareketle bazı önerilerde bulunulabilir:

- Halk kütüphaneleri başta olmak üzere halka bilgisayar ve Internet okuryazarlığının kazandırılmasına yönelik sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yapılarak eğitici programlar düzenlenmelidir. Böylece bir taraftan e-devlet hizmetlerinin teknik hazırlıkları devam ederken, sistemlerin kullanıcısı olacak vatandaşların, e-vatandaş olmalarına katkıda bulunulacaktır.
- Bilgi yöneticilerinin e-dönüşüm sürecindeki yerleri ve önemlerine ilişkin bilgilendirici eğitimler düzenlenerek meslek bilinci oluşturulmalıdır.
- Bilgi yöneticileri uygulamadaki sorunlara daha etkin çözümler üretebilmek için aralarında çalışma grupları oluşturmalıdırlar. Bu çalışma grupları Türkiye'de var olan e-arşiv uygulamalarını çeşitli yönlerden inceleyerek sorunları tespit etmelidirler. Dış ülkelerde yürütülen başarılı örnekler göz önüne alınarak yeni ve uygulanabilir fikirler geliştirilmelidir.
- EBYS'ler e-arşiv ve e-imza uygulamalarını geliştirici uluslararası geçerlilikteki standartlar ile uyumlu hale getirilmelidir.
- Hukuk ve bilişim sektörlerinin tekelinde olan e-devlet çalışmalarını tek boyutluluktan kurtarmak ve en önemli alt

yapı gereksinimi olan EBYS'nin nitelikleri açısından kararlar almak üzere bilgi yöneticileri ülke çapında oluşturulan çalışma gruplarında, danışma kurullarında yer almak için girişimlerde bulunmalıdırlar.

- E-dönüşüm sürecinde EBYS'nin gerekliliğine ilişkin kamu kurum ve kuruluşları çalışanlarını ve karar vericileri bilgilendirmeye yönelik toplantılar, konferanslar düzenlenmelidir.
- E-arşiv uygulamaları başta olmak üzere, teknik alt yapının oluşturulmasında, vatandaş odaklı hizmetlerin sunulmasında bilgi yöneticileri, hukukçular, mühendisler ve karar vericiler ortak çalışmalar yürütmelidirler. Çeşitli kurum ve kuruluşlarda edindikleri deneyimler dâhilinde bilgi yöneticilerinin gerekli gördükleri uygulamalar, mühendisler tarafından geliştirilirken gerekli hukuki alt yapı hukukçuların desteği ile karar vericilere sunulmalıdır.
- E-arşiv ve e-imza uygulamalarının önündeki yasal yetersizlik engelinin aşılması yönünde çalışmalar yapılmalıdır. Bunun için hukukçularla işbirliğine gidilmelidir.
- E-sertifikaların uzun süreli arşivlenmesini ve doğrulanmasını sağlayacak EBYS'ler konusunda ESHS'lerle bilgi yöneticileri ortak çalışmalar yürütmelidirler.
- Bilgi yöneticileri şu anda var olan en önemli başvuru kaynağı olan EBYS Referans Modelini standartlaşmadan önce bir kez daha gözden geçirmelidirler. ESHS'ler, sertifika geçerliliklerinin takibi, zaman damgası, uzun süreli e-imzalı belgelerin arşivlenmesi gibi konulara daha somut ve ayrıntılı çözüm üretebilmelidir.

Teşekkür

Bu çalışma sırasında yardım ve desteklerini esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Yaşar Tonta'ya, Yrd. Doç. Dr. Mete Yıldız'a ve Arş. Gör. Gülten Alır'a teşekkürlerimi borç bilirim.

Kaynakça

Akgül, M. (2003, Eylül). E-dönüşüm acil eylem planı: Bir değerlendirme denemesi. *Bilişim Kültür Dergisi, 87*, 75–78.

Başkaya, S. (2006, 11 Eylül). *e-Devlet kapısında bilinmeyenler*. 5 Aralık 2006 tarihinde CNN Türk Web sitesinden erişildi: http://www.cnnturk.com/BILIM_TEKNOLOJI/haber_detay.asp?PID=16&HID=1&haberID=229591

Better public services. (2006). 20 Aralık 2006 tarihinde Avrupa Komisyonu Web sitesinden erişildi: http://europa.eu.int/information_society/soccul/egov/index_e.htm

Cain, P. (2003). Moreq: The standard of the future? *The Information Management Journal, 37*(2), 54-59.

Çakal, R. (2003, Eylül). E-dönüşüm Türkiye projesi kısa dönem eylem planı. *Bilişim Kültür Dergisi*, *87*, 72-74.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2006). *Bilgi toplumu stratejisi 2006-2010.* Ankara: DPT. 8 Kasım 2006 tarihinde DPT Bilgi Toplumu Dairesi Web sitesinden erişildi: http://www.bilgitoplumu.gov.tr/btstrateji/Strateji_Belgesi.pdf

Devlet Planlama Teşkilatı. (2005). *E-dönüşüm Türkiye projesi 2003-2004 KDEP uygulama sonuçları 2005 eylem planı.* Ankara: DPT. 6 Kasım 2006 tarihinde http://www.bilgitoplumu.gov.tr/yayin/KDEPUygulamaSonuclari_2005EylemPlani.pdf adresinden erişildi.

eAvrupa+. (2005). 16 Kasım 2006 tarihinde DPT Bilgi Toplumu Dairesi Web sitesinden erişildi: http://www.bilgitoplumu.gov.tr/eAvrupa/euindex_3.html

The Economist and IBM. (2007). *The 2007 e-readiness rankings: raising the bar.* 10 Mayıs 2007 tarihinde IBM Web sitesinden erişildi: http://www-03.ibm.com/industries/government/doc/content/bin/e-Readiness_2007.pdf

E-dönüşüm Türkiye. (2004). 16 Kasım 2006 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı Bilgi Toplumu Dairesi Web sitesinden erişildi: http://www.bilgitoplumu.gov.tr/edtr.asp

E-records readiness tool. (2004). 2 Mayıs 2007 tarihinde United Kingdom National Archives Web sitesinden erişildi: http://www.nationalarchives.gov.uk/rmcas/documentation/eRecordsReadinessTool_v2_Dec2004.pdf

Elektronik imza kanunu: Kanun no: 5070. (2004, 15 Ocak). *Resmî Gazete,* Sayı: 25355. 16 Kasım 2006 tarihinde Başbakanlık Web sitesinden erişildi: http://rega.basbakanlik.gov.tr/index.aspx#

Elektronik imza kanununun uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar hakkında yönetmelik. (2005, 6 Ocak). *Resmî Gazete,* Sayı: 25692. 14 Mayıs 2007 tarihinde Başbakanlık Web sitesinden erişildi: http://rega.basbakanlik.gov.tr/#

Introduction to electronic records management. (2006). 18 Mayıs 2007 tarihinde http://www.archives.sa.gov.au/files/management_standard_introelecrecmgmt.pdf adresinden erişildi.

İnce, M. (2001). *Elektronik devlet: Kamu hizmetlerinin sunulmasında yeni imkanlar.* 10 Mayıs 2007 tarihinde Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Web sitesinden erişildi: http://www.nvi.gov.tr/attached/NVI/makale/18.pdf

Kamu sertifikasyon merkezi. (2006). 7 Aralık 2006 tarihinde Kamu Sertifikasyon Merkezi Web sitesinden erişildi: http://www.kamusm.gov.tr/net/bilgiler/kurumsal/ kimlik.jsp

Kandur, H. (2006). *Elektronik belge yönetimi sistem kriterleri referans modeli (v.2.0).* 24 Ocak 2007 tarihinde Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Web sitesinden erişildi: http://www.devletarsivleri.gov.tr/EBYS_v_2_0.pdf

Karakoçak, K. (Yay. haz.). (2006). *Elektronik imza el kitabı*. Ankara: Ankara Barosu.

Lipchak, A. (2002). *Information management to support evidence-based governance in the electronic age: A public policy forum discussion paper.* 30 Ocak 2007 tarihinde http://www.ppforum.ca/common/assets/publications/en/ow_p_11_2002b.pdf adresinden erişildi.

MERNİS. (2007). 17 Mayıs 2007 tarihinde Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Web sitesinden erişildi: http://www.nvi.gov.tr/81,Mernis,2.html

Model requirements for the management of electronic records: MoReq specification. (2001). 16 Temmuz 2007 tarihinde http://www.cornwell.co.uk/moreqdocs/moreq.pdf adresinden erişildi.

Modernising government. (1999). 6 Şubat 2007 tarihinde Great Britain Cabinet Office Web sitesinden erişildi: http://www.archive.official-documents.co.uk/document/cm43/4310/4310.htm

The National Archives and Records Administration. (2000). *Government Paperwork Elimination Act (GPEA).* 18 Ocak 2007

tarihinde http://www.archives.gov/records-mgmt/faqs/pdf/electronic-signiture-technology.pdf adresinden erişildi.

Nohutçu, A. ve Demirel, D. (2004). *E-devlet: Genel bir çerçeve ve teorik bir yaklaşım.* 10 Mayıs 2007 tarihinde Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Web sitesinden erişildi: http://www.nvi.gov.tr/attached/NVI/makale/e-devlet-genel_cerceve.pdf

OECD. (2004). *E-transformation Turkey project: Turkish case for e-government*. OECD Senior Officials from Centres of Government on Using New Tools for Decision Making: Impacts on Information, Communication and Organisation Toplantısı, 7-8 Ekim 2004'te sunulan doküman 20 Ocak 2007 tarihinde http://www.bilgitoplumu.gov.tr/eng/docs/OECD%20Room%20 Document-TURKEY.pdf adresinden erişildi.

OECD definition of E-government. (2003). 10 Ocak 2007 tarihinde OECD E- government Project Web sitesinden erişildi: http://webdomino1.oecd.org/COMNET/PUM/egovproweb.nsf

Odabaş, H. (2005). Belge yönetimi ve Türkiye'de belge yönetimi gereksinimi. *Bilgi Dünyası*, *6*: 36-57. 18 Mayıs 2007 tarihinde ULAKBİM Sosyal Bilimler veri tabanından erişildi.

Public Record Office. (1999). *Management, appraisal and preservation of electronic records: Vol 2: Procedures*. 18 Mayıs 2007 tarihinde http://www.nationalarchives.gov.uk/documents/procedures.pdf adresinden erişildi.

Sağıroğlu, S., Kabasakal D. ve Alkan M. (2006). E-imzadan mobil imzaya geçiş sürecinde Türkiye. M. Alkan ve Ş. Sağıroğlu (Yay. haz.), *"Ulusal Elektronik İmza Sempozyumu" bildirileri*: *07-08 Aralık 2006 Ankara* içinde (s. 21-27). Ankara: Telekomünikasyon Kurumu, TÜBİTAK ve Gazi Üniversitesi.

Sayıştay Başkanlığı. (2006). *E-dönüşüm Projesi çerçevesinde yürütülen faaliyetler konulu performan raporu.* Ankara: Sayıştay.

Selçuk, G.H. (2006). E-devlet uygulamaları için e-imza formatları. . M. Alkan ve Ş. Sağıroğlu (Yay. haz.), *"Ulusal Elektronik İmza Sempozyumu" bildirileri*: *07-08 Aralık 2006 Ankara* içinde (s. 212-216). Ankara: Telekomünikasyon Kurumu ve Gazi Üniversitesi.

Tüfekçi, T. (2006). İki yılın sonrasında elektronik imzada neredeyiz?. M. Alkan ve Ş. Sağıroğlu (Yay. haz.), *"Ulusal Elektronik İmza Sempozyumu" bildirileri: 07-08 Aralık 2006 Ankara içinde* (s. 10-15). Ankara: Telekomünikasyon Kurumu ve Gazi Üniversitesi.

United Nations. (2005). *Global e-government readiness report 2005: From e- government to e-inclusion.* United Nations Web sitesinden erişildi: http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan021888.pdf

Yeşil, S., Alkan M. ve Acarer, T. (2006). E-imza uygulamalarında AB ve Türkiye mevcut durum ve öneriler M. Alkan ve Ş. Sağıroğlu (Yay. haz.), *"Ulusal Elektronik İmza Sempozyumu" bildirileri*: *07-08 Aralık 2006 Ankara* içinde (s. 1-9). Ankara: Telekomünikasyon Kurumu, TÜBİTAK ve Gazi Üniversitesi.

Zaman damgası. (2007). 18 Mayıs 2007 tarihinde http://www.e-tugra.com/_eTugra/web/ gozlem.aspx?sayfano=85 adresinden erişildi.

Türkiye'de E-devlet Uygulamaları Kapsamında Kamu Kurumlarına Ait Web Sayfalarının Değerlendirilmesi

Assessment of Public Agencies' Web Pages in Terms of E-government Applications in Turkey

Gülten Alır, İrem Soydal

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara.
{alir, soydal@hacettepe.edu.tr}

Özgür Öztürk

ecoshu@gmail.com

Öz: Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak Devlet kuruluşlarının işleyişinin yeniden yapılanması gündeme gelmiş ve e-devlet kavramı ortaya çıkmıştır. Bu araştırmada amaç, e-devlet uygulamalarının önemli bir parçası olan web sayfalarını değerlendirerek genel ve teknik özellikler açısından mevcut durumu ortaya koymak, eksiklikleri ve hataları belirleyerek bu sayfaların e-devlet sisteminde daha verimli kullanılabilmesi konusunda önerilerde bulunmaktır. Bu amaç doğrultusunda, e-devlet hizmetlerinin geliştirilmesi yönünde bir grup değerlendirme kriteri belirlenmiştir. Söz konusu kriterler literatür incelemesi ile oluşturulmuş, World Wide Web Konsorsiyumunun "Web İçeriği Erişilebilirlik Rehberi Kontrol Listesi" ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu-Marmara Araştırma Merkezi (TÜBİTAK-MAM) tarafından yayımlanan *Kamu Kurumları İnternet Sitesi Kılavuzu* da kriterler oluşturulurken dikkate alınmıştır. Araştırmamızda 24 Kamu Kurumunun web sitesinin ana sayfası (16 Bakanlık ve sekiz Genel Müdürlük/Başkanlık) sekiz kategori altında toplam 30 kriter açısından değerlendirilmiştir. Araştırma bulgularına göre kamu web sayfaları genel özellikler açısından çoğunlukla belirlenen kriterleri karşılarken, hizmet sunumu, teknik özellikler ve etkileşimli hizmetler konusunda kayda değer oranda eksiklikler göstermektedirler. Sonuç olarak kamu web sayfalarının iyileştirilmeye gereksinim duyulan özellikleri ortaya konularak önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar sözcükler: E-devlet, web değerlendirme, W3C, Webxact Watchfire, Türkiye-Kamu Web Sayfaları

Abstract: The functions and procedures of the government institutions have had to be reformed in line with the development in information and communication technologies. As a result, the e-government concept was developed. This paper firstly aims to identify the technical flaws and insufficiencies of the web pages, which is an important part of the e-government, by a thorough analysis of the current situation of the related web sites; secondly, to offer some suggestions in order to make use of these sites more effectively within the e-government system. For this purpose a list of evaluation criteria were developed in accordance with the data collected from the literature as well as that from the Web Content Accessibility Guidelines of W3C and Government Internet Sites Guide of TÜBİTAK Marmara Research Center. The web site of 24 public institutions (16 ministry and 8 general directorates) were assessed against a total of 30 criteria grouped under 8 categories. The results showed that most of the public institutions' web sites meet the requirements of the listed criteria in terms of their general features, although some do not meet the criteria grouped under technical issues, service presentation and interactive services. In conclusion, some suggestions were presented in order to improve the public web sites.

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

Keywords: E-government, web assessment, W3C, Webxact Watchfire, Turkey-Public Web Pages

Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, ülkeleri küreselleşmeye doğru götürmektedir. Bu teknolojilere sahip olan ve söz konusu teknolojileri ekonomik ve toplumsal gelişme için kullanan ülkeler her geçen gün bir adım daha ileriye gitmektedir. Bu durum, ülkelerin, diğer ülkelerle arasındaki farklılıkları kapatabilmek, onlarla paralel ve birlikte çalışabilmek, daha da önemlisi onlarla rekabet edebilmek için yeniden yapılanmaları gereğini ortaya çıkarmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin şekilde kullanımı bu yeniden yapılanmanın temelini oluşturmaktadır. Bilginin daha etkin, hızlı ve ekonomik olarak iletilmesi ticaret, eğitim, yönetim gibi alanlarla birlikte devlet kuruluşlarının işleyişinin de gözden geçirilmesini gerektirmiş ve elektronik devlet (e-devlet) kavramı ortaya çıkmıştır. Geleceğin devleti olarak nitelenen e-devlet; vatandaş, devlet ve iş dünyası arasında elektronik bilgi yönetimine dayalı bütünleşik bir yapı oluşturulmasını; hizmetlerin daha şeffaf, hızlı ve daha az maliyetle yürütülebilmesini; ve teknoloji kullanımının vatandaşa daha yakın hale getirilerek hayatın kolaylaştırılmasını amaçlamaktadır. Tanımlarda e-devlet her ne kadar "devlet kurumlarının tüm işlemlerinin . . . bilgi ve iletişim teknolojileri kullanarak yapılabilmesi" (Silcock, 2001, s. 88) şeklinde tanımlansa da, bu değişim sadece teknolojik çerçevede görülmemelidir. Bu, kamu, iş dünyası, sivil toplum örgütleri ve vatandaş arasında bütünleşik olarak gerçekleştirilmesi gereken, dijital güvenlikten bilişim suçlarına, eğitimden ahlaki sorunlara kadar bireylerin yaşamsal anlayış ve kültürünün de etkilendiği toplumsal bir değişimdir. E-devlet, elektronik ortamda verilen hizmetlerin daha etkili bir süreçte gerçekleşmesini ve çeşitlenmesini sağlar. Böylece, mevcut hantal ve pahalı kamu hizmetlerinin terk edilerek e-devlete geçilmesiyle birlikte sağlanacak fayda, bu geçişte harcanacak maliyetlerden daha fazla olacaktır (Grant ve Chau, 2005, s. 2; İnce, 2001, s. 13; Çetin, Aydoğan ve Ertuğrul, 2001).

İnce (2001, s. 22-24), çalışmasında gelişmişlik düzeyi ile bilgi paylaşımı arasındaki ilişkiye değinmektedir. Gelişmiş ülkelerde kamu bilgisi, geliştirilmesi ve korunması gereken ulusal bir kaynaktır. Çalışmada, demokrasinin gereği olarak katılımcı, paylaşımcı ve şeffaf bir yapı oluşturulmasında kamu bilgilerinin paylaşımının öneminden bahsedilmektedir. Kamu bilgilerinin vatandaşa sunulmasında e-devlet, geleneksel devletin aksine, vatandaşı kamu kurumları ile karşı karşıya bırakmaz. Vatandaş, sistem ile iletişime geçer, sistemin ardında çalışan kuruluşlar gerekli işlemi yaparak vatandaşa tekrar sistem aracılığı ile hizmet verir (Erdal, 2004, s. 2).

E-devlet yapılanması, dört temel alanda ilişkilerin yeniden düzenlenmesini gerektirir:

1. Devlet ve vatandaş arasında (government to citizen-G2C);
2. Devlet ve iş dünyası arasında (government to business-G2B);
3. Kamu kurumları/birimleri arasında (government to government-G2G); ve
4. Devlet ve çalışanlar arasında (government to employee-G2E) (Erdal, 2004, s. 4-7).

E-devlet yapısı devlet hizmetleri ve teknolojinin bilgi ortak paydasında buluşması olarak değerlendirilebilir. Bu payda, toplumsal gelişmenin ve ülkeler arası rekabetin öne çıktığı 21. yüzyılda, etkin ve hızlı kullanılıp değere dönüştürüldüğü oranda ülkelere rekabet şansı vermektedir.

E-devlet ve Türkiye

E-devlet hedefinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla ulusal ve uluslararası düzeyde çalışmalar yapılmış, girişimler oluşturulmuştur. Bunlardan biri de Avrupa Birliği (AB) çerçevesinde gerçekleştirilen eAvrupa (eEurope) girişimidir. Bu girişim çerçevesinde gerçekleştirilen eAvrupa Eylem Planında, Avrupa'yı dünyanın bilgi ekonomisine dayalı en dinamik ve rekabetçi yapısı haline getirmek hedeflenmektedir. Türkiye de bu planı kendi inisiyatifi doğrultusunda benimseyerek, "eAvrupa+" (eEurope+) adı verilen eylem planını uygulamaya koymayı kabul etmiştir. eAvrupa gibi eAvrupa+'da da aday ülkelerin ekonomisinde reform ve modernleşme çalışmaları yapılarak şirketlerin veriminin artırılması, yeni şirketlerin kuruluşunun desteklenmesi, rekabetin artırılması ve aday ülkeler için belirlenmiş özel bazı uygulamaların gerçekleştirilmesi hedeflenmekte ve bununla ilgili kriterler ve takvim sunulmaktadır. Bu sayede aday ülkelerin bilgi toplumu olma yolunda potansiyelinin ortaya çıkarılması ve dijital uçurumun ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Ayrıca, aday ülkelere AB üyesi ülkelerle birlikte çalışma ve deneyimlerini paylaşma imkânı verilerek, Avrupa'ya entegrasyonda kolaylık sağlanması beklenmektedir (State Planning Organization, 2003, s. 2-3).

eAvrupa+ çerçevesinde hedeflerin gerçekleştirilmesi konusunda Türkiye de AB'ye taahhütlerde bulunmuş; bu amaçla takvim ve kriterler saptanmıştır. Bu hedeflerin yerine getirilmesi için, özellikle e-devlet yapısının sağlam temellere oturtulabilmesi açısından tek bir ana kapıdan (portal) işleyen; teknik ve hukuki yapısı oluşturulmuş ve standartlara uygun bir yapının geliştirilmesi konusunda görüş birliği sağlanmıştır. Bu amaçla hedefler belirlenmiş, devlet kurumları, kuruluşlar ve bakanlıkların sorumluluğunda projeler başlatılmıştır.

Elli sekizinci hükûmet tarafından hazırlanan Acil Eylem Planında eDönüşüm Türkiye Projesine yer verilmiş ve eTürkiye koordinasyon sorumluluğu 2003 Mart ayında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığına bırakılmıştır. Bu amaçla DPT bünyesinde Bilgi Toplumu

Dairesi Başkanlığı kurulmuştur. 2003-2004 tarihlerini kapsayan "E-Dönüşüm Türkiye Projesi Kısa Dönem Eylem Planı (KDEP)" (DPT, 2005b) çerçevesinde, gerçekleştirilecek eylemler, sorumlu kuruluşlar, ilgili kuruluşlar, uygulama aracı, hedeflenen tarihler, finansman ihtiyacı ve bu eylemlerle ilgili öncül ve ardıl eylemler sunulmuştur. Söz konusu planın 31 no'lu eyleminde "Kamu kurumlarının web sayfalarında asgari ölçüde sunulması gereken bilginin ve sunum esaslarının tespit edilmesi, uygulamanın sağlanması" konusunda koordinasyon görevi DPT'ye verilmiştir. E-Dönüşüm Projesi 2005 Eylem Planı 30 no'lu kararında da "Kamu Kurumları Internet Sitesi Kılavuzunun hazırlanması" eylemi belirlenmiş ve Ağustos 2006 tarihinde söz konusu rapor kamuoyuna sunulmuştur.

E-devlet Web Değerlendirme Çalışmaları

Eschenfelder, Beachboard, McClure ve Wyman (1997) tarafından yapılan çalışmada, federal kurumların web teknolojilerini ne kadar iyi kullandıkları sorusundan yola çıkılarak Birleşik Devletler'deki federal hükûmetlerin web sitelerini değerlendirebilmek amacıyla kullanılacak kriterler belirlenmiştir. Bunun için öncelikle kütüphane ve bilgibilim, işletme, eğitim ve bilgisayar bilimleri alanlarında yapılmış web sitesi değerlendirme çalışmaları incelenmiş, daha sonra web sitesi tasarımcıları ve deneyimli kullanıcılarla görüşülerek bu kriterler rafine edilmiş ve düzenlenmiştir. Sonuç olarak içerik, güncellik, gizlilik, doğruluk gibi değerlendirme başlıklarının bulunduğu "bilginin içeriği" kriteri ile erişim, tasarım, dolaşılabilirlik gibi değerlendirme başlıklarının bulunduğu "kullanım kolaylığı" kriteri ortaya çıkmıştır. Bu kriterler 2001 yılında yapılan bir çalışmada (Smith, 2001) Yeni Zelanda'ya ait kamu web sitelerinin değerlendirilmesi amacıyla kullanılmıştır. Çalışmada söz konusu kriterlerin uygulanabilirliğinin test edilebilmesi için beş devlet sitesi belirlenmiş ve bu sitelerin kriterlere uygunluğu incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda sitelerin söz konusu kriterleri genel olarak yerine getirmedikleri belirlenmiştir. Ayrıca, kurum amaç ve hedeflerinin sitelerde açıkça belirtilmesi; gizlilik ve telif hakkı gibi bildirimlerin, güncelleme, gözden geçirme tarihlerinin ve iletişim bilgilerinin uygun yerlerde bulundurulması; sitelerin ilgili arama motorları ve web rehberlerine kaydettirilmesi, genel erişilebilirlik ve engelliler için erişilebilirlik kuralları dikkate alınarak tasarlanması gibi bir dizi öneri getirilmiştir.

Potter (2002), Alabama Eyaletine ait e-devlet web sitelerinin World Wide Web Konsorsiyumu (World Wide Web Consortium [W3C], 1999) kriterlerine uygunluğunu test eden çalışmasında Watchfire Bobby 4.0.1 aracını kullanarak eyalete ait e-devlet web sitelerini erişilebilirlik açısından değerlendirmiştir. Bölüm (Section) 508 olarak anılan değerlendirme kriterleri kullanılarak engelli vatandaşların web sitelerine erişim olanaklarının standartlara uygunluğu test edilmiş; %63 oranında kriterleri karşıladığı bulunmuştur. Ayrıca, web sitelerinin Web Erişilebilirlik Girişimi (Web Accessibility Initiative, WAI) birincil uygunluk düzeyi (conformance level A) kriterlerini %77 oranında karşıladığı saptanmıştır.

West, 2000 yılında hazırladığı raporda, Internet, demokrasi ve hizmet sunumu üçgeni içerisinde Birleşik Devletler'deki eyalet hükûmetleri ve federal hükûmetlerin web sitelerini değerlendirmiştir. Çalışma kapsamında 1813 site çevrimiçi bilgi, güvenlik, gizlilik, engellilerin erişimi, yabancı dilde erişim, sunulan hizmetler, reklâm kullanımı ve demokratik erişim başlıkları altında değerlendirilmiştir (West, 2000). Bu çalışma 2004 yılında tekrarlanmış, ilk yapılan çalışmaya göre sitelerin çevrimiçi bilgi ve dolaşılabilirlik konularında ilerleme kaydettikleri belirlenmiştir. Ayrıca federal hükûmetlerin %42'si, eyalet hükûmetlerinin de %37'sinin sitelerinin W3C tarafından hazırlanan engelli erişimi rehberine uygun olduğu, eyalet hükûmetlerinin %56'sının çevrimiçi hizmet verdiği belirlenmiştir (West, 2004).

West 2001 yılından itibaren her yıl küresel düzeyde e-devlet değerlendirme çalışmaları da yapmıştır. 2006 yılı raporunda, 198 ülkeden 1782 kamu kurumu web sitesini çevrimiçi bilgi, elektronik hizmetler, gizlilik ve güvenlik, engelli erişimi, reklâmlar, kullanıcı üyelik ücretleri ve kamu erişimi kriterleri açısından değerlendirmiş ve en düşük performansı Orta Amerika (%25) ve Afrika ülkelerinin (%24), en yüksek performansı ise Kuzey Amerika (%43), Asya (%36) ve Batı Avrupa ülkelerinin (%35) sergilediklerini belirlemiştir. Kuzey Kore'nin ilk sırada (%60) yer aldığı bu değerlendirmede Türkiye 27. sırada (%34) yer almıştır. Çalışmada, sitelerin dolaşılabilirlik, yüklenme ve görüntülenme hızı, kullanıcı hizmetleri gibi özelliklerinin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi, ülkelere ait e-devlet web sitelerinin tekbiçim bir düzene sahip olması, tasarımda dikkat çekici ve rahatsız edici renklerden uzak durulması ve hatta tek bir tasarımcının elinden çıkması önerilmiştir (West, 2006).

Avrupa Birliği ülkeleri için Capgemini araştırma şirketi tarafından yapılan kapsamlı bir çalışmada, Avrupa Birliği ülkelerinde e-devlet çevrimiçi hizmetlerinin gelişmişlik düzeyinin %65'lere ulaştığı belirlenmiştir (Capgemini, 2005, s. 45).

E-devlet çalışmaları, siteleri hem içerik ve kullanışlılık açısından hem de sunulan hizmetlerin türü ve düzeyi açısından ele almaktadır. Avrupa Birliği'nin belirlediği ve DPT raporlarında (2005a, s. 5-6) da yer verilen 20 temel hizmetin (Tablo 1) varlığı ve düzeyi çeşitli çalışmalarda incelenmiştir (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2006; Graafland-Essers ve Ettedgui, 2003; UN, 2005; Capgemini 2005).

E-devlet sürecinde hizmet düzeyleri şu şekilde gruplanmaktadır (Layne ve Lee, 2001, s. 123-126; Uçkan,

2003, s. 49-57; T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2006; Graafland-Essers ve Ettedgui 2003; UN, 2005; Capgemini, 2005):[1]

1. Düzey: Basit bir Internet sitesi şeklinde görünen bu sitelerde kurum hakkında temel bilgiler ve halkın kullanımına sunulan belli başlı basılı dokümanların elektronik sürümleri yer alır, çevrimiçi herhangi bir işlem yapılmaz.
2. Düzey: Elektronik yayıncılık olarak tanımlanan bu düzey, kurum iletişim stratejisinin önemli bir parçası olarak görülür ve web sitesinin kapsamı kurum bilgilerinin önemli bir bölümü eklenerek genişletilir. Bu aşamada basit e-posta bağlantısı sağlanır; ayrıca kullanıcı bazı formları indirip doldurarak geri postalayabilir, ancak çevrimiçi olarak gönderemez.
3. Düzey: Etkileşimli e-yayıncılık olarak tanımlanan bu düzeyde, kullanıcı hizmetle ilgili başvurularını Internet'ten gönderilebilir ve sorgulama yapabilir. Örneğin, kullanıcı adres veya posta kodu belirterek, kurumun veri tabanındaki bazı bilgilere ulaşabilir, tüm formlar indirilebilir ve bazıları çevrimiçi olarak geri gönderilebilir. Kurum kısmi intranete sahiptir.
4. Düzey: İşlem yapılabilen Internet sitesi olarak tanımlanan bu düzeyde kullanıcı kurum ile çevrimiçi bağlantı kurarak, güvenilir bir şekilde kimliğini belgeleyip onaylatarak, özel işlemlerini Internet üzerinden gerçekleştirebilir. Örneğin, vergi ve ceza ödeme gibi işlemlerini yapabilir. Kurumun kendi personeli için Internet sitesi ile bağlantılı tam bir intranet ağı ve yakın ilişkide bulunduğu diğer kurumlarla bağlantısını sağlayan bir ekstranet ağı bulunur.
5. Düzey: "Katılımcı e-yönetişim" (participative e-governance) olarak adlandırılan bu düzeyde kullanıcı, kamu kurumlarının Internet sitelerinde verilen hizmetlere çevrimiçi olarak ve bir hizmetin tüm süreçlerinin entegre edildiği bir yapıda tek bir noktadan ulaşabilir. Bu sitelere erişim sadece kullanıcının bağlandığı noktayı değil, bir bütün olarak merkezi kamu kurumlarını kapsar. Bunun yanı sıra, gerektiği zaman diğer alanlar veya yönetim kademeleriyle, özellikle de bölgesel ve yerel yönetimlerle bağlantı kurulmasına olanak verir ve işlemler bir insanın aktif aracılığı olmadan gerçekleştirilebilir. Kurumlar kullanıcıların ihtiyaçlarını dikkatle inceleyip analiz ederek tahminler yapar.

Birleşmiş Milletler tarafından 2005 yılında yayımlanan rapora göre Türkiye'de çevrimiçi e-devlet hizmetlerinin %50 oranında sunulduğu bildirilmiştir. Bu rakamla Türkiye, 191 ülke içerisinde 46. sırada yer almıştır. Türkiye ile ilgili sayılara bakıldığında dördüncü düzeydeki hizmet oranının %0, beşinci düzeydeki hizmet oranının ise %26 olduğu görülmektedir (UN, 2005, s. 236). Buna karşılık, beşinci düzeyden bahseden T.C. Sayıştay Başkanlığı raporunda da (2006, s. 12) bu düzey; *katılımcı e-yönetişim,* yani "kullanıcının, kamu kurumlarının Internet sitelerinde verilen hizmetlere çevrimiçi olarak ve bir hizmetin tüm süreçlerinin entegre edildiği bir yapıda tek bir noktadan ulaşabilmesi" olarak tanımlanmakta, ancak raporda incelenen 32 kamu kurum ve kuruluşu arasında bu düzeyde hizmet veren kurum bulunmadığı belirtilmektedir. Raporda hizmetlerin ağırlıklı olarak 1. ve 2. düzeyde verildiği (toplam %71) vurgulanmıştır. Sayıştay ve DPT raporlarında hizmet sunumu ve yapısal olarak standartlara uygunluk açısından ülkemizde henüz e-devlet kavramının yerleşmediği, mevcut durumun daha çok e-kurum düzeyinde bulunduğu ifade edilmektedir (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2006, s. 85, 89; DPT, 2005a, s. 3)[2].

Tablo 1. 20 temel kamu hizmeti

Vatandaşa yönelik hizmetler	İş dünyasına yönelik hizmetler
• Gelir vergileri • İş arama • Sosyal güvenlik katkısı • Kişisel belgeler (pasaport, sürücü belgesi) • Araç ruhsatı • İnşaat ruhsatı • Polise ihbarda bulunma • Halk kütüphaneleri • Doğum ve evlilik belgeleri • Yüksek öğrenime kayıt • Taşınma bildirimi • Sağlıkla ilgili hizmetler	• Çalışanlar için sigorta primleri • Kurumlar vergisi • Katma değer vergisi • Yeni şirket kaydı • İstatistik birimine veri iletimi • Gümrük bildirimleri • Çevre ile ilişkili izinler • Kamu alımları

Amaç ve Yöntem

Araştırmanın amacı, e-devlet uygulamalarının bir parçası olan web sayfalarını değerlendirmek, web sayfalarının genel özellikler ve teknik özellikler açısından mevcut durumunu ortaya koymak, eksiklikleri ve hataları belirleyerek e-devlet sisteminde web sayfalarının daha verimli kullanılabilmesi konusunda önerilerde bulunmaktır. Bu amaç doğrultusunda, e-devlet hizmetlerinin geliştirilmesi yönünde 30 sorudan oluşan kriterler belirlenmiştir.

E-devlet hizmetlerinin ilk aşaması, kurumların web sayfalarının oluşturularak vatandaşın kullanımına sunulmasıdır. Ancak standartlara uygun, doğru içerikte ve kullanıcı gereksinim ve algılarına uygun yapılandırılmamış web sayfaları amaçladıkları hizmetleri gerçekleştirememektedir. Çalışmamızda, bakanlıkların ve bazı genel müdürlüklerin ana sayfaları değerlendirilmiş ve

[1] Capgemini (2005), Graafland-Essers ve Ettedgui (2003), Uçkan (2003), Layne ve Lee'ye (2001) ait çalışmalarda ikinci düzey olarak gösterilen "etkileşim", BM ve Sayıştay raporlarında iki ayrı aşamada ele alınmıştır. Burada yer verilen liste Sayıştay Raporundan alınmıştır (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2006, s. 12).

[2] Avrupa Birliği tarafından belirlenmiş hizmetler arasında yer almamakla birlikte trafik ceza puanı öğrenme ve trafik para cezası ödeme hizmetleri DPT tarafından Türkiye için önemli hizmetler olarak görülmüş ve e-devlet sisteminde bu hizmetlerin de yer almasının uygun olacağı belirtilmiştir.

bu sayfaların belirlenen kriterlere uygunluğu araştırılmıştır. Ancak bu hizmetlerin niteliği ve niceliği incelenmemiş, sadece verilip verilmedikleri belirlenmiştir.

Araştırmada öncelikle web sayfalarının değerlendirilmesi ile ilgili kriterlerin ortaya konulması amacıyla literatür incelenmiştir. W3C tarafından hazırlanan "Web İçeriği Erişilebilirlik İlkeleri Denetleme Listesi" (W3C, 1999) ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu-Marmara Araştırma Merkezi (TÜBİTAK-MAM) tarafından yayımlanan *Kamu Kurumları Internet Sitesi Kılavuzu* (TÜBİTAK, 2006) incelenerek e-devlet hizmetlerinin gerçekleştirildiği web sayfalarında bulunması gereken web sayfası değerlendirme kriterleri ortaya konulmuştur. Sekiz ana başlık (çevrimiçi bilgi, elektronik hizmetler, gizlilik ve güvenlik, engelli erişimi, yabancı dil erişimi, kamu erişimi üst veri ve teknik özellikler) altında toplanan 30 kriter incelenmiştir.[3] Araştırmada teknik özellikler ve üst veri özellikleri WebXact programı kullanılarak tespit edilmiştir (Potter, 2002; West, 2004). Bu programın e-devlet web sitelerinin değerlendirilmesinde kullanımı TÜBİTAK (2006, s. 33) tarafından da önerilmiştir.

Bulgular ve Yorum

1998 yılında eAvrupa+ Eylem Planı ile başlayan eTürkiye sürecinin önemli bir ayağını da e-devlet oluşturmaktadır. E-devlet sürecinin ilk aşaması olarak "e-Dönüşüm Türkiye Projesi Kısa Dönem Eylem Planı"nın (2003-2004) 31. maddesinde de belirtildiği gibi kamu Web sayfalarının WAI Kılavuzu da dikkate alınarak, içerik ve tasarım uyumu sağlanması amaçlanmıştır. Araştırmamızda 16 bakanlık ve 8 genel müdürlük/başkanlıktan oluşan 24 kamu kurumu (Ek 1) 30 kritere göre değerlendirilmiştir (Tablo 2 ve Tablo 3).

Araştırmamızda, belirlenen asgari hedefler çerçevesinde Türkiye'deki kamu Web sayfalarının bakanlıklar ve bazı genel müdürlükler çerçevesinde incelenerek siteler arasındaki tutarlılık ve gerekleri karşılama oranı belirlenmiştir.

Kurumlar öncelikle çevrimiçi bilgi içeriği açısından incelenmiştir. Buna göre kamu web sayfalarında; kurumun logosu ve açık adı, başlık, adres bilgisi, bağlantılar, yayınları ve veri tabanı bilgilerinin büyük çoğunluğunun yer aldığı belirlenmiştir. Buna karşılık kurumların web sayfalarının genelde (%79) sorumluluk bilgisi içermediği, sayfaların hiçbirinde sitenin amacının belirtilmediği saptanmıştır.

Sayfalarda kullanıcı yardımı ile ilgili özelliklerin de zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Sayfaların %91'inde yardım mönüsü, %62,5'inde sık sorulan sorular seçeneği bulunmamaktadır. Ayrıca ses dosyası, video dosyası gibi kullanıcılara yardımcı olabilecek araçlara sayfalarda çok fazla yer verilmediği görülmektedir. Kurumların %95'inin ses dosyası, %83'ünün de video dosyası içermediği tespit edilmiştir. Sitelerde vatandaşlara kullanım kolaylığı sağlayan yardım, sıkça sorulan sorular, ses ve video görüntüleriyle desteklenmiş sayfalar gibi bazı özelliklerin eksik ya da zayıf olması ve sitelerin amacının açıklanmamasından kaynaklanan bilgi eksikliklerinin bulunması, kullanıcıların sitenin kullanımı ve siteden bilgi edinme konularında kabul edilmiş standartlara uygun bir hizmet alamadığını göstermektedir.

Tablo 2. Temel kriterler açısından kamu web sayfalarının durumu (*N*= 24)

	Var		Yok	
	N	%	N	%
Çevrimiçi Bilgi				
1- Logo ve açık ad	21	87,5	3	12,5
2- Başlık	20	83,3	4	16,7
3- Telefon-iletişim	14	58,3	10	42,7
4- Adres bilgisi	16	66,7	8	33,3
5- Bağlantılar	21	87,5	3	12,5
6- Sitenin amacı	0	0,0	24	100,0
7- Yayınlar	22	91,7	2	8,3
8- Veri tabanları	20	83,3	4	16,7
9- Yardım	2	8,3	22	91,7
10- Sık sorulan sorular	9	37,5	15	62,5
11- Ses dosyaları	1	4,2	23	95,8
12- Video dosyaları	4	16,7	20	83,3
Elektronik Hizmetler				
13- Kuruma gitmeden alınabilecek hizmetler	10	41,7	14	58,3
14- Çevrimiçi yardım (sohbet odası, interaktif)	1	4,2	23	95,8
Gizlilik ve Güvenlik				
15- Ziyaretçi bilgilerinin kullanılmayacağına dair bilgi	0	0,0	24	100,0
16- Gizlilik ve güvenlik sözleşmesi	0	0,0	24	100,0
Engelli Erişimi				
17- Engelli erişim seçenekleri	2	8,3	22	91,7
Yabancı Dil Erişimi				
18- Farklı dillerde erişim	10	41,7	14	58,3
Kamu erişimi				
19- Personel e-posta	5	20,8	19	79,2
20- Arama	17	70,8	7	29,2
21- Mesaj tahtası	0	0,0	24	100,0
22- Güncelleme bilgisi	6	25,0	18	75,0
23- e-bülten ve hatırlatma mesajı	6	25,0	18	75,0
Üst veri				
24- Sorumluluk-yazar	5	20,8	19	79,2
25- Tanımlama	3	12,5	20	83,3
26- Anahtar kelimeler	3	12,5	20	83,3

Kurumların web sayfalarındaki elektronik hizmetler incelendiğinde; kurumlara gitmeden alınabilecek hizmetlerin gelişme sürecinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu tip hizmetlerin sunulma oranı yarıya yakın olmakla birlikte (%41,7) halen kurumların çoğunluğunda benzer imkânların bulunmadığı görülmektedir. Son yıllarda yaygınlaşan ve kullanıcıya web sayfası kullanma ve hizmetlerden yararlanma açısından anında yardımcı olabilmeyi

[3] Sekiz başlık altındaki kriterlerin tam listesi için bkz. Tablo 2 ve Tablo 3.

amaçlayan çevrimiçi yardım olanaklarının da kurumların büyük çoğunluğunda sunulmadığı görülmektedir. Kullanıcılarına çevrimiçi yardım sağlayan sayfa oranı sadece %4,2'dir (1 kurum). Oysa bu tür hizmetlerle, vatandaşların uğrayabileceği zaman ve emek kaybından kaynaklanan mağduriyet önlenebilecektir.

Güvenlik açısından tereddütlere neden olan elektronik sistemlerin kullanımında, kullanıcıya kişisel bilgilerinin ve işlemlerinin gizli ve güvenlikte olduğu bilgisini sağlamak önemlidir. Bu nedenle, kurum web sayfalarında vatandaşa yönelik gizlilik ve güvenlik sözleşmesi oluşturulması, kullanıcılara bilgilerinin hiçbir koşulda hiç kimseyle paylaşılmayacağına dair garanti sağlayan bir belge sunulması gerekmektedir. Bu tür bir bilgi vatandaşa rahatlık sağlayacağı gibi kurumun ve sitenin itibarını da güçlendirecektir. Araştırmamız kapsamında incelenen web sayfalarının hiç birinde gizlilik ve güvenlik sözleşmesi ya da bu konuda bir ibare veya bilgilendirme metninin bulunmaması bu açıdan önemli bir eksikliği ortaya koymaktadır.

Toplumun her kesimine hitap eden e-devlet hizmetlerinin özellikle sıradan kullanıcı grubu dışında gruplara da kullanım kolaylığı sunması beklenmektedir. Bu grupların başında engelli vatandaşlar gelmektedir. Kurum web sayfalarında sunulan hizmetlerin görme ve duyma engelli vatandaşlara da ulaştırılması toplumsal sorumluluğun bir parçasıdır. Ancak araştırmamızda, Türkiye'deki kamu web sayfalarının engelli erişimi açısından da zayıf olduğu, sadece %8,3'ünde (2 kurum) engelli erişimi imkânı bulunduğu saptanmıştır.

Küreselleşen dünyada artık birçok ülke vatandaşları farklı ülkelerde çalışmakta ve yaşamaktadırlar. Bu nedenle kurumlar toplumun bütününe hitap edebilmek ve hizmet sunabilmek için farklı dillerde erişime olanak sağlamalıdır. Araştırmamızda kamu kurumlarının farklı dillerde erişim olanağı sunmada eksiklikleri olduğu gözlenmiştir. Kamu kurumlarının sadece %41,7'si ikinci bir dil desteği vermektedir. Çok az sayıda ana sayfa İngilizce haricinde başka bir yabancı dil seçeneği sunmaktadır. Toplumun tüm kesimlerine eşit şekilde ve çağdaş bir anlayışla hizmet verilmesi ilkesinin bir gereği olarak dil alternatifinin yaygınlaştırılması gerekmektedir.

E-devlet oluşumlarında hizmeti sunanlara ulaşabilmek son derece önemlidir. Artık iletişim sadece telefonla değil, yoğun bir şekilde elektronik ortamda gerçekleştirilmektedir. Günümüzde, elektronik ortamın kullanılma sıklığı, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde önemli bir gösterge olarak kullanılmaktadır (UN, 2006). Araştırma sonucunda kamu web sayfalarında hizmet sunanlara e-posta yoluyla erişimin genelde (%79,2) desteklenmediği görülmektedir. Bu noktada kamu web sayfalarına personel e-posta adreslerinin de bulundurulmasının kurumun sunduğu bilgi veya hizmetlere erişimi kolaylaştıracağı dikkate alınmalıdır. Bunun yanı sıra, kullanıcı ile iletişim halinde olma seçenekleri açısından mesaj tahtası ve e-bülten imkânlarının fazla kullanılmadığı gözlenmiştir. Web sayfalarının hiçbirinde mesaj tahtası bulunmazken, sadece %25'inde e-bülten ve hatırlatma mesajı seçeneklerinin var olduğu görülmektedir. Vatandaşların kurumla olan etkileşimine bütünlük ve süreklilik kazandırılması amacıyla mesaj tahtası, e-bülten ve hatırlatma mesajları gibi araçlar kullanılması gerekmektedir. Böylece, vatandaşlar kurum ve hizmetlerle ilgili yeniliklerden ve değişikliklerden haberdar olabilecek, kendi öneri ve isteklerini kurumlara iletebileceklerdir. Hizmet ve şeffaflık odaklı e-devlet yapısında bu tür uygulamaların etkin olarak kullanılması kurum ve vatandaşlar arasındaki etkileşimi artıracaktır. Kamu kurumlarının Web sitelerinde bu konuya gereken ilginin gösterilmediği görülmektedir.

Hizmetlerin var olması kadar, var olan hizmetlere ulaşabilmek de önemlidir. Kurumların sundukları hizmetlerin ve veri tabanlarının karmaşık yapısı, web sayfalarının kalabalıklaşmasına neden olmakta ve şahısların aradıkları bilgi ya da hizmete ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Bu noktada site içi arama özelliği önemlidir. Kamu kurumlarının büyük bir kısmında (%70,8) site içi arama olanağı sunulmaktadır. Web sitelerinin kullanılabilirliğini artıran en temel özelliklerden biri olan arama seçeneğinin kurumlara ait ana sayfalarda – yaklaşık %30 oranında bile olsa – bulunmuyor olması, bu konuda sitelerin işlevselliği düşünülerek daha hassas olunması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Web siteleri, belli bir birikime sahip uzman kişiler tarafından, zaman harcanarak kurulan karmaşık yapılardır. Web sitesinde meydana gelebilecek olası hatalar da, o siteyi kuran uzman kişi ya da kişilerin çabalarıyla düzeltilebilmektedir. Bu açıdan sitede karşılaşılan sorunların ilgili kişiye iletilebilmesi önemlidir ve web sitesini kuran kişilerin isimleri ve erişim bilgilerine ana sayfada yer verilmesi gerekmektedir. Web siteleriyle ilgili başka bir olgu da tanımlama bilgileri ve anahtar kelimelerin belirlenmesidir. Tanımlama bilgileri tek bir cümleden oluşan özet anlamına gelmektedir. Şahıslar sayfanın üstünde yer alan bu açıklayıcı bilgiyi gördüklerinde, siteyle ilgili genel bir bilgiye sahip olurlar. Anahtar kelimeler ise, şahısların aradıkları hizmetlere ulaşabilmelerinde işlevsellik ve kolaylık sağlamaktadır. Araştırmamızda kamu kurumlarına ait web sayfaları, yukarıda bahsedilen sorumluluk ya da yazar bildirimi, tanımlama bilgisi ve anahtar sözcüklerin varlığı gibi temel üst veri etiketleri açısından da değerlendirilmiştir. Kurumların web sayfalarında üst verilerin yoğun kullanılmadığı; kurumların yaklaşık %80'inin ana sayfalarında temel üst veri etiketlerine yer verilmediği görülmektedir. Kamu web sitelerinde doğru ve verimli bir etkileşim sağlanabilmesi için sayfaların bu üst veri etiketleri dikkate alınarak geliştirilmesi gerekmektedir.

Kamu web sitelerinde 26 temel kritere ek olarak kırık bağlantılar, dosya boyutu, sayfanın yüklenme süresi ve

güvenlik düzeyi gibi teknik özellikler de incelenmiştir (bkz. Tablo 3). Kırık bağlantılar, sayfalarda çalışmayan, hata veren bağlantıları tanımlamakta; dosya boyutu, ilgili HTML dosyasının içerdiği resimlerin ve betiklerin (script) büyüklüklerinin toplamından oluşmakta; yüklenme süresi 56K modem kullanıldığında sayfanın ekranda tam görüntülenme süresini göstermekte; güvenlik düzeyi ise ilgili web sayfasının kaç bit'lik (SSL) güvenlik sertifikasına sahip olduğunu tanımlamaktadır.

Tablo 3. Kamu web sayfalarının teknik özellikleri

Teknik Özellikler	Min.	Maks.
27- Kırık bağlantılar	0	35
28- Dosya boyutu	0,11 MB	258,27MB
29- Yüklenme süresi	0,01 dk.	2,05 dk.
30- Güvenlik düzeyi	0	0

Web sayfalarının kalitesi ile bağdaştırılan kırık (çalışmayan) bağlantılar, sayfanın kullanılabilirliği ve güvenilirliğini etkilemektedir. Kırık bağlantılar kullanıcıya zaman kaybettirmekte, aynı zamanda sayfanın dolaşılabilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Standartlarda, bir bağlantı alt metni oluşturulmadıkça o adresin hizmete açılmaması önerilmektedir. İncelenen web sayfalarında hiç kırık bağlantı olmayan kamu kurumları (9 kurum) olduğu gibi, kırık bağlantı sayısının 35'e kadar yükseldiği kurumlara da rastlanmaktadır. Bu gibi durumlar, kamu web sayfalarının güvenilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir.

Web sayfaları teknik olarak incelendiğinde, dosya boyutu ve yüklenme süresi açısından da kullanıcıyı olumsuz olarak etkileyebilecekleri görülmektedir. Yapılan araştırmalarda bu tür sayfalar için öngörülen standart dosya boyutunun 50 megabayttan fazla olmaması gerektiği belirtilmiştir (TÜBİTAK, 2006, s. 21). İncelenen 24 kurumun ana sayfa dosya boyutları 0,11 MB ile 258,27 MB arasında değişmektedir. Kamu web sayfalarının dosya boyutu ortalaması standart boyutları aşmaktadır. Bu durum, düşük nitelikte teknoloji ve bağlantı kullanan vatandaşların bazı sayfaları kullanırken sorun yaşamasına neden olabilir. Sayfaların dosya boyutu ile doğru orantılı olan sayfa yüklenme sürelerinin de kabul edilen ortalamaların oldukça üzerinde olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalar bir sayfanın yükleme süresi 10 sn.'yi geçtiğinde kullanıcıların sayfayı açmaktan vazgeçtiklerini göstermektedir (Watchfire, 2007). Kamu web sayfalarının yüklenme süresi (standart kabul edilen 56K bağlantı hızında) 0,01dk. (dakika) ile 2,05dk. arasında değişmektedir. Bağlantı hızının henüz çok da yüksek olmadığı ülkemizde bu durumun vatandaşların sayfaları görüntülemesi açısından sorun oluşturabileceği anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Tüm kurumların bütünleşik olarak çalıştığı, tam işlerlik kazanmış bir e-devlet yapısının oluşturulabilmesi, standartlara uygun bir yapılandırma ile mümkündür. Bunun da ilk aşaması kurumların elektronik ortamdaki, uzantıları olan web siteleridir. Türkiye yaklaşık sekiz yıl önce e-devlet çalışmalarına hız vermiş bir ülke olarak, bu konudaki çalışmalara uzun zaman önce başlanmasına karşın, bu konuda bazı sorunlar olduğu görülmektedir.

Türkiye'de kamu web sitelerinin ana sayfalarının bile halen bazı temel özellikleri karşılayamadığı görülmektedir. Vatandaşın, kamu web sitelerinden elde edebileceği bilgi standart bir beklentiye cevap verememektedir. Eksiksiz olarak tüm kurumlarda bulunması beklenen ad, başlık gibi bilgilerde dahi eksiklikler bulunması tasarım ve içerikle ilgili sorunlara işaret etmektedir. Bu nedenle öncelikle bu gibi temel bilgilerin tüm kamu web sitelerinde eksiksiz olarak düzenlenmesi gerekmektedir. Bir kurumun sunduğu elektronik hizmetler o kurumun Web'den hizmet sunma kapasitesi ve hizmetlerinin kapsamı ile doğru orantılıdır. Ancak unutulmamalıdır ki, beşinci düzey e-devlet hizmetine ulaşabilmenin önemli bir aşaması kurumların vatandaşa elektronik ortamda hizmet sunabilmesidir. Bu nedenle kurumların elektronik olarak sundukları hizmetlerin sayısının ve türünün artırılması önerilebilir.

Kamu web sitelerinin ana sayfalarının farklı türden gereksinimleri olan kullanıcılara yönelik eksiklikleri olduğu da görülmekte, özellikle engelli vatandaşlara yönelik yazılım, tasarım hizmetlerinin geliştirilerek zaman kaybedilmeden bu konudaki eksikliğin giderilmesi gerekmektedir. Aynı durum yabancı dillerde erişim eksikleri için de söz konusudur.

Kamu web sitelerinin en büyük eksiklerinden bir diğeri ise vatandaş ile devlet arasındaki elektronik iletişimi güçlendirecek olan gizlilik ve güvenlik sözleşmeleridir. Bu konuda kurum bazında ya da ortak oluşturulacak metinlerin bir an önce hazırlanarak kolaylıkla görülebilecek şekilde sayfalara yerleştirilmesi hem vatandaşı hizmeti alırken rahatlatacak hem de kurumların güvenilirliğini artıracaktır.

Sayfaların kullanımını kolaylaştırmak, vatandaşlarda elektronik ortamı ve kurum web sayfasını kullanma alışkanlığı yaratmak için de mesaj tahtası, e-bülten, hatırlatma mesajı gibi hizmetlerin yaygınlaştırılması uygun olacaktır. Aynı zamanda kurumların görünürlüğünü artırmak ve sayfanın kimliğinin belirlenebilmesi için kamu web sayfalarının üst veri alanlarının da titizlikle oluşturularak sayfalara eklenmesi gerekmektedir.

Web sayfalarının bazı teknik özelliklerinin kabul edilmiş standartlardan sapmış oldukları görülmektedir. Sayfaların dosya boyutunun 50 kilobaytı, yüklenme süresinin de 10 saniyeyi geçmemesi için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

E-devlet yapısının gerçekleştirilmesi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, sadece bilgi ve iletişim teknolojilerinin uygulanması ile mümkün değildir. Teknolojik alt yapı kadar hukuksal ve yönetimsel alt yapıların da bu süreç başlangıcında düzenlenmesi gerekmektedir. Ulusal eylem planlarında ya da uluslararası raporlarda ortaya konulan kriterleri kâğıt üzerinde yerine getirme gayreti gerçek e-

devlet sürecini zayıflatmakta, omurgası sağlıksız ve devşirme yöntemlerle ayakta tutulmaya çalışılan bir yapının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Tek bir noktadan tüm kamu kurumlarına açılan merkezi bir e-devlet kapısının henüz bulunmaması, kurumların hizmetlerini elektronik ortamda kendi sunucuları ve web sistemleri üzerinden vermelerine neden olmaktadır. Halen devam etmekte olan e-devlet kapısı yazılım çalışmalarının standartlar gözetilerek yaratılacağı düşünülürse, teknik kullanım ve bilginin içeriği ile ilgili kriterleri yerine getirebilecek bir yapı sergileyecektir. Ancak sözünü ettiğimiz politikaların belirlediği işlem ve hizmetlerin uygulanabilirliğini, sağlıklı yürüyüp yürümediğini, yeniliklere adapte edilip edilmediğini denetleyecek merkezi bir denetim ve değerlendirme mekanizmasının da bu yeni kapı (portal) oluşumu ile birlikte devreye sokulması gerekmektedir.

Merkezi bir e-devlet yapısı oluşana kadar Web üzerinden sunulan ve büyük bir çoğunluğu kurumsal bazda olan temel birtakım hizmetlerin Web üzerindeki sunum biçiminin en azından uluslararası standartlara uygun hale getirilmesi, benzer denetim veya değerlendirme çalışmalarının daha geniş kriterlerle düzenli olarak gerçekleştirilmesi, ülkeye özgü hizmetler için yeni değerlendirme kriterleri geliştirilmesi uygun olacaktır.

Kaynakça

Capgemini. (2005). *Online availability of public services: How is Europe progressing? Web based survey on electronic public services,* Report of the fifth measurement October 2004. 17 Ocak 2007 tarihinde http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/i2010/docs/benchmarking/online_availability_2006.pdf adresinden erişildi.

Çetin, H., Aydoğan, O. ve Ertuğrul, Z. (2001). *E-Türkiye durum analizi ve çözüm önerileri. Türkiye'de Internet konferansları. VII*, 1-3 Kasım 2001, İstanbul. 27 Ocak 2007 tarihinde http://inet-tr.org.tr/inetconf7/eposter/aydogan.html adresinden erişildi.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2005a). *E-devlet proje ve uygulamaları*. Ankara: DPT. 17 Ocak 2007 tarihinde http://www.bilgitoplumu.gov.tr/yayin/eDevletProjeveUygulamalari.pdf adresinden erişildi.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2005b*). E-dönüşüm Türkiye projesi kısa dönem eylem planı: Değerlendirme raporu. Rapor no: 4*. Ankara: DPT. 17 Ocak 2007 tarihinde http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/aep/e-dtr/deger04.pdf adresinden erişildi.

Erdal, M. (2004). *Elektronik devlet E-Türkiye ve kurumsal dönüşüm.* İstanbul: Filiz Kitabevi.

Eschenfelder, K.R., Beachboard, J.C., McClure, C.R. ve Wyman S.K. (1997). Assessing U.S. federal government Websites. *Government Information Quarterly, 14*(2), 173-189.

Graafland-Essers, I. ve Ettedgui, E. (2003). *Benchmarking e-government in Europe and the US.* RAND Europe, Santa Monica. 17 Ocak 2007 tarihinde http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1733/MR1733.pdf adresinden erişildi.

Grant, G. ve Chau, D. (2005). Developing a generic framework for e-Government. *Journal of Global Information Management*, *13*(1): 1-30.

İnce, N.M. (2001). *Elektronik devlet: Kamu hizmetlerinin sunulmasında yeni imkânlar*. 27 Ocak 2007 tarihinde http://ekutup.dpt.gov.tr/bilisim/incem/e-devlet.pdf adresinden erişildi.

Layne, K ve Lee, J. (2001). Developing fully functional e-government: A four stage model. *Government Information Quarterly*, *18*, 122-136.

Potter, A. (2002). Accessibility of Alabama government Web sites. *Journal of Government Information, 29*, 303-317.

Silcock, R. (2001). What is e-government. *Parliamentary Affairs*, *54*, 88-101.

Smith, A.G. (2001). Applying evaluation criteria to New Zealand government websites. *International Journal of Information Management*, *21*, 137-149.

State Planning Organization. (2003). *e-Europe+ Interim report.* 17 Ocak 2007 tarihinde http://www.bilgitoplumu.gov.tr/yayin/eEurope2003_Interim_Report_TURKEY.pdf adresinden erişildi.

T.C. Sayıştay Başkanlığı. (2006). *E-devlete geçişte kamu kurumları İnternet siteleri. Performans denetimi raporu*. 17 Ağustos 2007 tarihinde http://www.sayistay.gov.tr/rapor/perdenrap/2006/2006-2Web/2006-Web.pdf adresinden erişildi.

TÜBİTAK. (2006). *Kamu kurumları İnternet sitesi kılavuzu*. 1 Şubat 2007 tarihinde http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2007/01/20070127-7-1.doc adresinden erişildi.

Uçkan, Ö. (2003). *E-devlet, e-demokrasi ve Türkiye*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

UN. (2005). *Global e-government readiness report 2005: From e-government to e-inclusion.* New York: UN. 1 Şubat 2007 tarihinde http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan021888.pdf adresinden erişildi.

UN. (2006). *Human development report 2006-Beyond scarcity: power, poverty and the global water crisis*. 20 Ocak 2006 tarihinde http://www.un-ngls.org/site/article.php3?id_article=164 adresinden erişildi.

W3C. (1999). *Checklist of checkpoints for Web content accessibility guidelines 1.0.* 21 Ocak 2007 tarihinde http://www.w3.org/TR/WAI-WEBCONTENT/full-checklist.html adresinden erişildi.

Watchfire. (2007). *Webxact*. 20 Ocak 2007 tarihinde http://webxact.watchfire.com/themes/standard-en-us/help/Server_default.html adresinden erişildi.

West, D.M. (2000). *Assessing e-government: The Internet democracy and service delivery by states and federal governements.* 17 Ocak 2007 tarihinde http://www.insidepolitics.org/egovtreport00.html adresinden erişildi.

West, D.M. (2004). *State and federal governments in United States.* 17 Ocak 2007 tarihinde http://www.InsidePolitics.org/egovtdata.html adresinden erişildi.

West, D.M. (2006). *Global e-government*. 17 Ocak 2006 tarihinde http://www.InsidePolitics.org/egovtdata.html adresinden erişildi.

Ek 1. Araştırma kapsamında web sayfaları incelenen kamu kurumlarının listesi

1- Adalet Bakanlığı (www.adalet.gov.tr)
2- Bağ-Kur Genel Müdürlüğü (www.bagkur.gov.tr)
3- Başbakanlık (www.basbakanlik.gov.tr)
4- Bayındırlık Bakanlığı (www.bayindirlik.gov.tr)
5- Çalışma Bakanlığı (www.calisma.gov.tr)
6- Çevre-Orman Bakanlığı (www.cevreorman.gov.tr)
7- Devlet Personel Başkanlığı (www.basbakanlik-dpb.gov.tr)
8- Devlet Planlama Teşkilatı (www.dpt.gov.tr)
9- Dışişleri Bakanlığı (www.disisleri.gov.tr)
10- Diyanet İşleri Başkanlığı (www.diyanet.gov.tr)
11- Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü (www.emekli.gov.tr)
12- Enerji Bakanlığı (www.enerji.gov.tr)
13- Gelir İdaresi Başkanlığı (www.gib.gov.tr)
14- İçişleri Bakanlığı (www.icisleri.gov.tr)
15- Kültür-Turizm Bakanlığı (www.kulturturizm.gov.tr)
16- Maliye Bakanlığı (www.maliye.gov.tr)
17- Milli Eğitim Bakanlığı (www.meb.gov.tr)
18- Milli Savunma Bakanlığı (www.msb.gov.tr)
19- Sağlık Bakanlığı (www.saglik.gov.tr)
20- Sanayi Bakanlığı (www.sanayi.gov.tr)
21- SSK Genel Müdürlüğü (www.ssk.gov.tr)
22- Tarım Bakanlığı (www.tarim.gov.tr)
23- Türkiye İstatistik Kurumu (www.tuik.gov.tr)
24- Ulaştırma Bakanlığı (www.ubak.gov.tr)

Bilgi Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Öğrenme Stilleri

Learning Styles of the Students of the Department of Information Management

Serap Kurbanoğlu

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara.
serap@hacettepe.edu.tr

Buket Akkoyunlu

Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara. buket@hacettepe.edu.tr

Öz: Öğrenci merkezli eğitim anlayışında öğrencilerin özelliklerini bilmek önem taşımaktadır. Öğrenme stilleri de her bireyde farklı olabilen bir özelliktir. Öğrenme stillerini bilmek bireylerin öğrenme döngüsündeki güçlü ve zayıf yönlerinin bilinmesine, zayıf yönlerinin geliştirilmesi için önlemler alınmasına, birlikte çalışmaya en uygun bireylerin biraraya getirilmesine, öğrencilerin başarı, ilgi ve motivasyonlarını olumlu yönde etkileyecek öğrenme ortamlarının ve eğitim programlarının hazırlanmasına yardımcı olur. Bu çalışmanın temel amacı Bilgi Yönetimi Bölümü öğrencilerinin öğrenme stillerini belirlemektir. Çalışmada öğrenme stillerini; *yerleştiren*, *değiştiren, ayrıştıran* ve *özümseyen* olarak dört farklı kategoride tanımlayan Kolb Öğrenme Stili Envanteri kullanılmıştır. Envanter, Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde 273 öğrenciye dağıtılmış ve öğrencilerin öğrenme stillerinin sırasıyla *özümseyen* (%50,2), *ayrıştıran* (%24,9), *değiştiren* (%13,6) ve *yerleştiren* (11,4) olduğu belirlenmiştir. Bulgular, *özümseyen* öğrenme stilinin öğrenciler tarafından en çok tercih edilen stil olduğunu göstermekle beraber, sınıflarda farklı öğrenme stillerini tercih eden öğrencilerin olduğu da görülmektedir. Elde edilen sonuç, öğretim üyelerinin öğrenme ortamlarını düzenlerken çeşitli öğrenme stillerini göz önüne almaları gerektiğini ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar sözcükler: **Öğrenme stilleri, öğrenme tercihleri, kütüphanecilerin öğrenme stilleri, Kolb öğrenme stili**

Abstract: Student-centered approach in education requires collecting information about the students' individual characteristics. Learning styles as one of these individual characteristics vary from one student to the other. Knowing learning styles of the students helps educators to identify the weakest and the strongest sides of each individual and gives them a chance to take action towards improvement. It also helps creating the most appropriate learning environments which directly effect the motivation and achievement of the students. The main aim of this study is to identify learning styles of the Department of Information Management students. Kolb's Learning Style Inventory, which identifies four different learning styles, namely accommodator, diverger, converger, and assimilator, was used. The survey instrument was distributed to 273 students at the Hacettepe University Department of Information Management. Learning styles of the students were found to be of the type: the assimilator (50.2%), the converger (24.9%), the diverger (13.6%), and the accommodator (11.4%) respectively. These findings suggest that although the assimilator is the most preferred learning style by the students, a wide variety of individual learning styles exist in the classrooms. Consequently, it is important that lecturers should accommodate multiple learning styles when creating learning environments.

Keywords: Learning styles, learning preferences, librarians' learning styles, Kolb's learning styles

Giriş

Günümüzde giderek daha fazla benimsenen öğrenci merkezli eğitim anlayışı, eğitimcileri, öğrencilerin özellikleri üzerinde araştırmalar yapmaya yöneltmiştir. Öğretim ortamlarının öğrenenin özelliklerine göre düzenlenmesi öğrenci başarısı açısından önem taşımaktadır. Söz konusu özelliklerden biri de bireyin bilgiyi alma ve içselleştirme süreci olarak tanımlanan ve her birey için farklı olan öğrenme stilidir.

Literatürde öğrenme stillerini ve öğrenme stili modellerini ele alan çok sayıda çalışma yer almaktadır (Fischer ve Fischer, 1979; Entwistle, Hanley ve Hounsell,

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

1979; Dunn ve Dunn, 1979; Schmeck, 1983; Canfield, 1988; Felder, 1996). Öğrenme stili kavramı farklı araştırmacılar tarafından "bireylerin bilgiyi işleme ve düzenlemede ya da çevresel uyarıcılara verdikleri tepkilerde kulladıkları yollar" (Newby, Stepich, Lehman ve Russell, 2000); "düşünme, anlama ve bilgiyi işleme yolu" (Jensen, 2003); "bilgiyi kavrama ve işlemede (transformation) kişisel olarak tercih edilen yöntem" (Kolb, 1984) gibi benzer şekillerde tanımlanmıştır.

Felder (1993), bilgiyi algılamada kullanılan duyu (duyu organları, sezgiler), bilgi almada tercih edilen sunum şekli (görsel, sözel), bilginin organizasyonunda tercih edilen yöntem (tümdengelim, tümevarım), bilgi işlemede izlenen yol (aktif/fiziksel katılım, pasif/düşünsel katılım) gibi pek çok unsurun öğrenme stillerinin şekillenmesinde etken olduğunu belirtir.

Öğrenme stilleri üzerine geliştirilen modellerde öğrenme stilini etkileyen farklı unsurların ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Gregorc Öğrenme Stili Modeli, Kolb Öğrenme Stili Modeli, Bernice McCarthy 4MAT Öğrenme Stili Modeli, Dunn ve Dunn Öğrenme Stili Modeli, Myers-Briggs Öğrenme Stili Modeli verilebilecek örneklerden sadece birkaçıdır (Felder, 1996).

Kolb Öğrenme Stili Modeli

Kolb Öğrenme Stili Modeli, diğer bilişsel öğrenme kuramlarından farklı olarak öğrenme sürecinde yaşantıların önemini vurgulayan ve öğrenmenin yaşantı, biliş, algı ve davranışın bileşimi olduğunu savunan *Yaşantısal Öğrenme Kuramına* (Experiential Learning Theory) dayanır. Yaşantısal Öğrenme Kuramında öğrenme bir süreç olarak görülmektedir. Bu kuramı temel alarak geliştirdiği öğrenme stilleri modelinde Kolb, söz konusu süreci algılama/kavrama ve işleme/dönüştürme olarak iki temel boyutta ele almaktadır. Kolb'ün modeli dört öğrenme biçimine dayanır. Bunlar öğrenmenin algılama boyutunu oluşturan *somut yaşantı* (concrete experience) ve *soyut kavramsallaştırma* (abstract conceptualization) ile işleme boyutunu oluşturan *aktif yaşantı* (active experience) ve *yansıtıcı gözlem'*dir (reflective observation). Somut yaşantıda hissederek; yansıtıcı gözlemde izleyerek ve dinleyerek; soyut kavramsallaştırmada düşünerek; aktif yaşantıda yaparak öğrenme söz konusudur (Kolb, 1984).

Somut yaşantı öğrenme biçiminde duygular düşüncelerin; sezgiler bilimsel yaklaşımın önüne geçmektedir. Bu öğrenme biçimine sahip bireyler olayların içinde yer almaktan ve diğer bireylerle birlikte olmaktan hoşlanırlar. Yeni görüş ve düşüncelere açık, incelemeye istekli, sezgilerine dayalı karar vermeye yatkın bireylerdir. Grup tartışmaları, bireysel çalışma, oyunlar ve rol yapma başlıca öğrenme etkinliklerini oluşturur. *Soyut kavramsallaştırma* öğrenme biçiminde ise mantık ve düşünceler duygulardan daha önemlidir. Problem çözümünde bilimsel yaklaşım ve genel kuramlar ön plana çıkmaktadır. Bu öğrenme biçimine sahip bireyler sistematik planlama konusunda başarılı olmakta ve zihinsel analiz yoluyla düşünerek öğrenmeyi tercih etmektedirler. Bireysel çalışma ve yapılandırılmış bilgi sunumu bu grup için uygundur. *Yansıtıcı gözlem* öğrenme biçiminde olayları dikkatle gözlemleme ve farklı görüş açılarını değerlendirme, olayların özünü kavrama, tarafsız ve düşünerek karar verme ön plana çıkmaktadır. Bu gruba giren bireyler için bireye gözlemci rolü veren anlatım yöntemi önerilmektedir. *Aktif yaşantı* öğrenme biçiminde ise izlemekten çok uygulama ön plana çıkmaktadır. Bu öğrenme biçimine sahip bireylerde risk alma, başladığı işi tamamlama, çevreyi etkileme özellikleri görülmektedir. Grup tartışmaları, bireysel etkinlikler ve projeler içeren uygulamaya dönük öğrenme ortamları bu grup için uygun bulunmaktadır (Kolb, 1984; 1985; 1999).

Söz konusu dört öğrenme biçiminin iki boyutlu öğrenme sürecini yansıtmakta tek başlarına yetersiz kaldığını düşünen Kolb, modelinde öğrenme biçimlerinin bileşenlerinden oluşan ve *değiştiren* (diverger), *özümseyen* (assimilator), *ayrıştıran (*converger) ve *yerleştiren* (accommodator) kavramlarıyla* tanımladığı dört ayrı öğrenme stili ortaya koymuştur (bkz. Şekil 1) (Kolb, 1984; Ergür, 1998; Hasırcı, 2006).

Şekil 1. Kolb Öğrenme Stili Modeli

Değiştiren Öğrenme Stili

Bu stil, *somut yaşantı* (hissederek) ve *yansıtıcı gözlem* (izleyerek) öğrenme biçimlerinin bileşimidir. Algılama ve kavramada somut yaşantı; işleme ve dönüştürmede ise yansıtıcı gözlem öğrenme biçimleri ağır basmaktadır. Değiştiren öğrenme stiline sahip bireyler somut durumlara farklı açılardan bakmak, fikirlere odaklanma ve fikirleri ilişkilendirme konusunda başarılıdırlar. Olaylar karşısında harekete geçmek yerine gözlem yapmayı tercih ederler. Farklı fikirlerin üretildiği durumlardan hoşlanırlar. Öğrenme sürecinde sabırlı ve dikkatlidirler. Tarafsız

* Kavramların bir kısmının sözlük karşılıkları farklı olmakla birlikte Türkçe literatüre burada geçtiği şekliyle yerleşmiştir.

yargılarda bulunabilirler. Hayal gücü, problemleri ortaya çıkarma, farklı görüş açılarını değerlendirme güçlü; seçim yapma konusunda zorlanma, karar vermede güçlük çekme, fırsatları değerlendirememe zayıf yönleridir. Düşünceleri biçimlendirirken kendi duygu ve düşüncelerini göz önüne alırlar, öğrenirken bireysel çalışmayı tercih ederler (Kolb, 1984; Kolb, Baker ve Dixon, 1985; Ergür, 1989; Riding ve Rayner, 1998; Hasırcı, 2006).

Özümseyen Öğrenme Stili

Bu öğrenme stiline sahip bireyler algılamada *soyut kavramsallaştırma* ve işlemede *yansıtıcı gözlem* öğrenme biçimlerini kullanırlar. Düşünerek ve izleyerek öğrenirler. Geniş kapsamlı bilgileri anlama, düşünme yeteneği, soyut kavramlar ve fikirler üzerinde odaklanma bu öğrenme stiline sahip bireylerin özellikleri arasındadır. Planlama, model yaratma, kuram geliştirme, problem tanımlama güçlü; hatalardan öğrenememe, hayalcilik, uygulama ve pratik eksikliği, sistematik bir yaklaşım izleyememe zayıf yanlarıdır. Yapılandırılmış, sistematik bilgiyi tercih ederler. Bu öğrenme stiline sahip bireylere sunulan bilgi sıralı, mantıklı ve ayrıntılı olmalıdır. İşitsel, görsel sunumları ve ders anlatımlarını tercih ederler (Kolb, 1984; Felder, 1996; Ekici, 2003).

Ayrıştıran Öğrenme Stili

Soyut kavramsallaştırma ve *aktif yaşantı* öğrenme biçimlerinin bileşimidir. Bu öğrenme stiline sahip bireyler düşünerek ve yaparak öğrenirler. Problem çözme, karar verme, zihinsel analiz, tümdengelimci akıl yürütme ve sistematik planlama bu öğrenme stiline sahip bireylerin özellikleridir. Bu stile sahip bireyler teknik sorunlarla uğraşmayı sosyal ilişkilere tercih ederler, detaylara önem verirler, parçalardan hareketle bütünü anlamaya çalışırlar, öğrenme etkinliklerinde basamakları sıra ile takip ederler. Çabuk karar verme, odak noktasını kaçırma, dağınık düşünme yapısı zayıf yönleridir. (Kolb, 1984; Jonassen ve Grabowski, 1993; Felder, 1996; Riding ve Rayner, 1998).

Yerleştiren Öğrenme Stili

Somut yaşantı ve *aktif yaşantı* öğrenme biçimlerinin bileşimidir. *Yerleştiren* öğrenme stiline sahip bireyler algılamada somut yaşantı, işlemede aktif yaşantı biçimlerini ağırlıklı olarak kullanırlar. Bir başka deyişle hissederek ve yaparak öğrenirler. Planlama yapma, kararları yürütme, yeni deneyimler içinde yer alma bu öğrenme stiline sahip bireylerin belirgin özellikleridir. Zihinsel analizlerden çok duygulara dayalı davranma eğilimleri vardır. Teknik analizler yerine insanlarla diyalog sonucu bilgi edinmeyi tercih ederler. Araştırarak, bir şeyleri keşfederek, uygulayarak öğrenmekten hoşlanırlar. Liderlik ve risk alabilme güçlü; anlamsız etkinliklerde bulunma, pratik ve hedefe yönelik olmayan planlar yapma zayıf yönleridir. (Kolb, 1984; Aşkar ve Akkoyunlu, 1993; Jonassen ve Grabowski, 1993; Felder, 1996).

Öğrenme Stilini Etkileyen Faktörler

Bireylerin öğrenme stillerinin şekillenmesinde içedönük, dışadönük, sezgisel, duyusal gibi psikolojik özellikleri/tipleri; sosyal bilimler, fen bilimleri gibi eğitimde uzmanlaştıkları alan; meslekleri; idari, teknik, bireysel, iletişime dayalı gibi özellikleriyle yaptıkları iş ve uyum sağlama yeterlikleri gibi faktörlerin rol oynadığı bilinmektedir (Kolb, 1984; Kolb, Boyatzis ve Mainemelis, 1999; Hasırcı, 2006). Araştırmalardan elde edilen bulgular söz konusu beş unsurun bireyin baskın öğrenme stilini etkilediğini doğrulamaktadır. Bulgulara göre, *yerleştiren* öğrenme stiline sahip bireyler pazarlamacılık, kamu yönetimi, eğitim yönetimi, yönetim, bankacılık; *değiştiren* öğrenme stiline sahip bireyler sosyal çalışmalar, gazetecilik, psikoloji, edebiyat, sanat ve tiyatro; *özümseyen* öğrenme stiline sahip bireyler biyoloji, eğitim, öğretmenlik, hukuk, sosyoloji; *ayrıştıran* öğrenme stiline sahip bireyler ise tıp, mühendislik, ekonomi ve bilgisayar bilimleri gibi meslek alanlarını tercih etmektedirler (Kolb, 1999; Terrel, 2005).

Kolb (1984), üniversite eğitimi aldıkları alanın bireylerin öğrenme stillerinin şekillenmesinde en önemli etken olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, bu noktada bireylerin alan tarafından mı şekillendirildiği yoksa öğrenme stillerine uygun alanları mı tercih etme eğiliminde oldukları sorusu yanıtsız kalmaktadır. Nitekim, Kolb her iki faktörün de etken olması olasılığının yüksek olduğunu, uyumsuzluk durumunun genelde alan değiştirme veya eğitimi yarım bırakma gibi sonuçlar doğurduğunu belirtmektedir.

Literatürde Kolb Öğrenme Stili Envanteri kullanılarak yürütülen çok sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Öğrenme stilleri ile meslekler arasındaki ilişkilerin incelendiği araştırmaların yanı sıra akademik başarı, öğrenme ortamları, öğrenme etkinlikleri tercihleri ile öğrenme stilleri arasındaki ilşkilerin incelendiği çalışmalar da vardır (Wunderlich ve Gjerde, 1978; Ergür, 1998; Kolb, Boyatzis ve Mainemelis, 1999; Kılıç, 2002; Kılıç ve Karadeniz, 2004; Demirbaş ve Demirkan, 2003; Loo, 2002; Hasırcı, 2006).

Kütüphanecilerin Öğrenme Stilleri

Literatürde kütüphanecilik ve bilgibilim alanlarında eğitim gören öğrencilerin öğrenme stilleri ile kütüphanecilerin öğrenme stilleri üzerine yapılmış çalışmalara da rastlanmaktadır.

Üniversite kütüphanelerinde çalışan 148 kütüphaneci üzerinde Kolb Öğrenme Stili Envanteri kullanılarak yürütülen bir çalışmadan elde edilen bulgular, *özümseyen* (%38,6) ve *ayrıştıran* (%27,1) öğrenme stillerinin kütüphaneciler arasında daha baskın olduğunu ortaya koymaktadır. Yine bu çalışmada deneklerin %19,3'ünün *değiştiren* ve %15'inin *yerleştiren* öğrenme stillerini tercih ettikleri saptanmıştır. Bu durum, kütüphanecilerde *soyut kavramsallaştırma* öğrenme biçiminin ağırlık kazandığını göstermektedir (Choi, 1989).

Literatürde Felder ve Solomon Öğrenme Stili Envanterinin (1996) kullanıldığı bazı çalışmalar da vardır. Kolb ve Myers-Briggs'in çalışmalarını temel alan bu envanterde öğrenme stilleri *sıralı/bütüncül* (sequential-global), *aktif/yansıtıcı* (active-reflective), *duyusal/sezgisel* (sensory-intuitive) ve *görsel/sözel* (visual-verbal) olmak üzere dört boyutta ölçülmektedir. Aktif öğrenme biçiminde birşeyler yaparak, örneğin tartışarak ve uygulayarak; yansıtıcı öğrenme biçiminde düşünerek öğrenme söz konusudur. Duyusal öğrenme biçimini tercih eden bireyler gerçekleri öğrenmeyi ve problem çözmeyi tercih ederken, sezgisel öğrenme biçimini tercih eden bireyler olasılıklar ve ilişkileri keşfetmeyi tercih ederler. Görsel öğrenme biçimine yatkın olanlar en iyi resimler ve çizimlerle öğrenirken sözel öğrenme biçimine yatkın olanlar yazılı veya sözlü açıklamaları tercih ederler. Sıralı öğrenme biçimine sahip olanlar adım adım öğrenmeyi tercih ederlerken bütüncül öğrenme biçimine sahip bireyler geniş bir perspektiften resmin tamamını görmeyi tercih ederler.

Ellialtı kütüphanecilik ve bilgibilim öğrencisi üzerinde Felder ve Solomon Öğrenme Stili Envanteri kullanılarak yürütülen bir çalışmanın sonucunda aktif ve yansıtıcı öğrenme biçimleri arasındaki dağılım ile sıralı ve bütüncül öğrenme biçimleri arasındaki dağılımın benzer şekilde neredeyse yarı yarıya olduğu görülmüştür. Ancak, öğrenciler tarafından tercih edilen öğrenme stilleri arasında duyusal öğrenme biçimi sezgiselden; görsel öğrenme biçimi sözelden ağır basmıştır (Adkins ve Brown-Syed, 2002).

Bilgi ve bilgisayar bilimleri öğrencilerinin öğrenme stillerini karşılaştırmak üzere 134 birinci sınıf öğrencisi üzerinde yapılan araştırmanın sonucunda söz konusu iki disiplinden gelen öğrencilerin öğrenme stilleri arasında çok belirgin farklar olmadığı, ancak her iki grupta da çok farklı öğrenme stillerini tercih eden öğrencilerin yer aldığı saptanmıştır. Felder ve Solomon Öğrenme Stili Envanteri'nin kullanıldığı araştırmadan elde edilen bulgulara göre her iki grupta da aktif ve yansıtıcı öğrenme stillerinin dağılımı birbirine yakındır. Bilgibilimciler duyusal ve sezgisel öğrenme biçimlerinde de yakın dağılım gösterirken bilgisayar bilimciler duyusal olmaktan çok sezgiseldir. Bilgibilimcilerde sözel öğrenme stili ağır basarken bilgisayar bilimcilerde iki gruba da dağılım söz konusudur. Bilgisayar bilimciler sıralı öğrenmeyi tercih ederken, bilgibilimciler büyük resmi görmeyi tercih etmektedirler (Wishart, 2005).

Kütüphanecilik ve bilgibilim alanında yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir. Araştırmalardan elde edilen en önemli bulgu öğrenciler arasında farklı yoğunluklarda da olsa her tür öğrenme stiline sahip bireylerin varlığıdır.

H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde Yürütülen Bir Çalışma

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğrencilerinin sahip oldukları öğrenme stillerini ve söz konusu stillerin çeşitlilik gösterip göstermediğini belirlemek bu çalışmanın temel amacıdır. Öğrencilerin öğrenme stillerinin literatürde yer alan çalışmaların bulgularıyla uyuşup uyuşmadığı ve sınıflar arasında öğrenme stilleri açısından fark olup olmadığı da araştırılmıştır.

Yöntem ve Veri Toplama Tekniği

Çalışmada betimsel yöntem ve veri toplama aracı olarak Kolb Öğrenme Stili Envanteri (1984) kullanılmıştır. Bireylerden kendi öğrenme stillerini en iyi tanımlayan dört öğrenme biçimini sıralamalarını isteyen dört seçenekli oniki maddeden oluşan envanter Aşkar ve Akkoyunlu (1993) tarafından Türkçeye çevrilerek, güvenirlik çalışması yapılmıştır. Ölçeğin güvenirliği 0,72 olarak bulunmuştur.

Envanter toplam 273 öğrenciye uygulanmıştır. Deneklerin 62'si (%22,7) birinci sınıf, 107'si (%39,2) ikinci sınıf, 48'i (%17,6) üçüncü sınıf ve 56'sı (%20,5) son sınıf öğrencileridir. Bu çalışmadan elde edilen verilerle de ölçeğin güvenirliğe bakılmış ve güvenirlik 0,68 bulunmuştur.

Bulgular ve Değerlendirme

Araştırmadan elde edilen veriler incelendiğinde 273 öğrencinin büyük bir çoğunluğunun *özümseyen* (%50,2), diğerlerinin de sırasıyla *ayrıştıran* (%24,9), *değiştiren* (%13,6) ve *yerleştiren* (%11,4) öğrenme stillerini tercih ettikleri görülmektedir. Sınıflara göre oranlar ayrı ayrı incelendiğinde de en çok tercih edilen iki öğrenme stilinin (*özümseyen* ve *ayrıştıran*) sıralaması değişmemektedir. Birinci sınıflarda (%62,9) ve son sınıflarda (%51,8) *özümseyen* öğrenme stilinin oranı yarıdan fazladır. Bu oran ikinci sınıflarda %48,6'ya ve üçüncü sınıflarda %35,4'e gerilemektedir. Tüm sınıflarda ikinci sıraya yerleşen *ayrıştıran* öğrenme stilinin oranı yaklaşık %25'dir (birinci sınıflarda %27,4, ikinci sınıflarda %23,4, üçüncü sınıflarda %27,1 ve dördüncü sınıflarda %23,2) (bkz. Tablo 1).

Sınıflara göre bazı farklılıklar görülmekle birlikte *özümseyen* ve *ayrıştıran* öğrenme stillerini tercih eden öğrencilerin oranı toplamda %75'i bulmaktadır. *Ayrıştıran* ve *özümseyen* öğrenme stillerine sahip bireylerin ortak yönü algılamada soyut kavramsallaştırmayı tercih etmeleri, bir başka deyişle düşünerek öğrenmeleri; temel farklılıkları ise birinci grubun bilgiyi işleme aşamasında yansıtıcı gözlemi tercih etmesi, yani izleyerek öğrenmesi; ikinci grubun ise bilgiyi işlemede aktif yaşantıyı tercih etmesi yani yaparak/uygulayarak öğrenmesidir.

Tablo 1. H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğrencilerinin öğrenme stilleri

	1. Sınıf		2. Sınıf		3. Sınıf		4. Sınıf		Toplam	
Öğrenme Stili	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Ayrıştıran	17	27,4	25	23,4	13	27,1	13	23,2	68	24,9
Değiştiren	1	1,6	19	17,8	10	20,8	7	12,5	37	13,6
Özümseyen	39	62,9	52	48,6	17	35,4	29	51,8	137	50,2
Yerleştiren	5	8,1	11	10,3	8	16,7	7	12,5	31	11,4
Toplam	62	100,0	107	100,0	48	100,0	56	100,0	273	100,0

Öğrencilerin toplamda %25'ini oluşturan *değiştiren* (%13,6) ve *yerleştiren* (%11,4) öğrenme stillerini tercih eden bireylerin dağılımı sınıflara göre farklılıklar göstermektedir. *Değiştiren* öğrenme stilini tercih eden öğrenciler üçüncü sınıflarda (%20,8) ve ikinci sınıflarda (%17,8) üçüncü sırayı alırken; dördüncü sınıflarda %12.5 ile *değiştiren* ve *yerleştiren* öğrenme stilini tercih eden öğrencilerin oranı eşittir. Birinci sınıflarda söz konusu iki öğrenme stilini tercih eden öğrencilerin sayısı toplamda %10'u bulmamakta, diğer sınıflardan farklı olarak bu grupta *yerleştiren* (%8,1) öğrenme stili *değiştiren* (%1,6) öğrenme stilinin önüne geçmektedir. *Yerleştiren* öğrenme stili birinci sınıflar dışında son sırada yer almaktadır. Toplamda bu stili tercih eden öğrencilerin oranı yaklaşık %10'dur. *Değiştiren* ve *yerleştiren* öğrenme stillerine sahip bireylerin ortak yönü algılamada somut yaşantıyı tercih etmeleri, bir başka deyişle hissederek öğrenmeleri; temel farklılıkları ise birinci grubun bilgiyi işleme aşamasında yansıtıcı gözlemi tercih etmesi, yani izleyerek öğrenmesi; ikinci grubun ise bilgiyi işlemede aktif yaşantıyı tercih etmesi yani yaparak/uygulayarak öğrenmesidir.

Literatürdeki benzer çalışmalarla karşılaştırıldığında eldeki bulguların Choi'nin (1989) üniversite kütüphanecileri üzerinde yürüttüğü ve Kolb Öğrenme Stili Envanterini kullandığı çalışmanın bulgularıyla büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Söz konusu çalışmada da sırasıyla *özümseyen* ve *ayrıştıran* öğrenme stillerinin kütüphaneciler arasında en yaygın öğrenme stilleri olduğu, bunları *değiştiren* ve *yerleştiren* öğrenme stillerinin izlediği belirlenmiştir. Adkins ve Brown-Syed (2002) ile Wishart'ın (2005) araştırmalarından elde edilen aktif ve yansıtıcı öğrenme stilleri arasındaki dağılımın birbirine yakın olması gibi bazı bulgularla eldeki bulgular arasında parallelikler kurmak da olasıdır.

Sonuç

Öğrenme stillerini bilmek bireylerin öğrenme döngüsündeki güçlü ve zayıf yönlerinin bilinmesine, zayıf yönlerinin geliştirilmesi için önlemler alınmasına, birlikte çalışmaya en uygun bireylerin biraraya getirilmesine (ters özelliklere sahip bireyler hem birbirinin eksiğini tamamlayacak hem de birbirlerinden öğrenecektir), sınıflardaki çeşitliliğin gözetilmesine, öğrencilerin başarı, ilgi ve motivasyonlarını olumlu yönde etkileyecek öğrenme ortamlarının ve eğitim programlarının hazırlanmasına fırsat yaratacaktır.

Öğrenme stilleri bireylerin tercihleri ile oluşan, sonradan kazanılmış özelliklerdir. Sabit ve değişmez unsurlar olmamakla birlikte, değişmeleri zaman alır. Bu nedenle öğretim yöntemleri ve stratejilerinin, öğretim ortamları ve materyallerinin öğrenme stillerine göre seçilmesi ve düzenlenmesi, öğrencilerin düzene ayak uydurmalarını beklemekten daha etkili bir yoldur.

Bu çalışmadan elde edilen en önemli bulgu bazı öğrenme stilleri açık farkla ön plana çıksa da Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü lisans programına devam eden öğrencilerin birbirlerinden farklı öğrenme stillerine sahip olduklarıdır. Bu durum öğrenme ortamları hazırlanırken söz konusu çeşitliliğin gözönünde bulundurulması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak derslerde farklı öğretim yöntem ve teknikleri ile farklı öğretim materyalleri ve araçlarının birarada kullanılması, bir başka deyişle, sözel sunum ile görsel sunumun, bireysel çalışma yanı sıra grup çalışması olanaklarının, düşünsel katılım ile fiziksel katılım (uygulama) olanaklarının birarada sunulması farklı öğrenme stilleri ve öğrenme özelliklerine sahip öğrencilerin gereksinimlerini karşılayabilmek açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça

Adkins, D. ve Brown-Syed, C. (2002). *Accommodating all learners: critical inquiry and learning styles in the LIS classroom.* 68th IFLA General Conference and Council, 18th-24th August 2002, Glasgow, Scotland'da sunulan bildiri.

Aşkar, P. ve Akkoyunlu, B. (1993). Kolb öğrenme stili envanteri. *Eğitim ve Bilim, 87,* 37-47.

Choi, J.M. (1989). Learning styles of academic librarians. *College & Research Libraries, 50,* 691-699.

Canfield, A.A. (1988). *Learning styles inventory manual.* Los Angeles: Western Pshychological Services.

Demirbaş, O.O. ve Demirkan, H. (2003). Focus on architectural design process through learning styles. *Design Studies, 24*(5), 437-456.

Dunn, R. ve Dunn, K. (1979). Learning styles–teaching styles: Should they, can they be matched? *Educational Leadership, 36*(4), 238-244.

Ekici, G. (2003). *Öğrenme stiline dayalı öğretim ve biyoloji dersi öğretimine yönelik ders planı örnekleri.* Ankara: Gazi Kitabevi.

Entwistle, N J., Hanley, M. ve Hounsell, D.J. (1979). Identifying distinctive approaches to studying. *Higher Education, 5,* 365-380.

Ergür, D.O. (1998). *H.Ü. Dört yıllık lisans programlarında öğrenci ve öğretim üyelerinin öğrenme stillerinin karşılaştırılması.* Yayımlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Felder, R.M. (1993). *Learning and teaching styles in college science education.* 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.ncsu.edu/felder-public/Papers/Secondtier.html adresinden erişildi.

Felder, R.M. (1996). Matters of style. *ASEE Prism*, *6*(4), 18-23.

Felder, R.M. ve Solomon, B. (1996). *Index of learning styles.* 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.ncsu.edu/felder-public/ILSdir/styles.htm adresinden erişildi.

Fischer, B.B. ve Fischer, L. (1979). Styles in teaching and learning. *Educational Leadership, 36*(4), 245-254.

Hasırcı, Ö.K. (2006). Sınıf öğretmenliği öğrencilerinin öğrenme stilleri: Çukurova Üniversitesi örneği. *Eğitimde Kuram ve Uygulama, 2*(1), 15-25.

Jensen, G.H. (2003). Learning styles. J.A. Provost ve W.S. Anchors (Ed.), *Using the MBTI instrument in colleges and universities* (Rev. ed.) içinde (s. 123-155). Gainesville, FL: Center for Applications of Psychological Type.

Jonassen, D.H. ve Grabowski, B.L. (1993). *Handbook of individual differences, learning, and instruction.* New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Kılıç, E. (2002). Baskın öğrenme stilinin öğrenme etkinlikleri tercihi ve akademik başarıya etkisi. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama, 1*(1), 1-15.

Kılıç, E. ve Karadeniz, Ş. (2004). Cinsiyet ve öğrenme stilinin gezinme stratejisi ve başarıya etkisi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 24*(3), 129-146.

Kolb, D.A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Kolb, D.A. (1985). *Learning style inventory: Self scoring inventory and interpretation booklet.* Boston, MA: McBer.

Kolb, D.A. (1999). *Learning-style inventory – version 3.* Boston, MA: Hay & McBer Training Resources Group.

Kolb, D.A., Baker, R. ve Dixon, N. (1985). *Personal learning guide: Self study booklet.* Boston, MA: McBer.

Kolb, D.A., Boyatzis, R.E. ve Mainemelis, C. (1999). *Experiential learning theory: Previous research and new directions.* 14 Nisan 2007 tarihinde www.learningfromexperience.com adresinden erişildi.

Loo, R. (2002). A meta-analytic examination of Kolb's learning styles preferences among business majors. *Journal of Education for Business, 77*(5), 252-256.

Newby, T.J., Stepich, D.A., Lehman, J.D. ve Russell, J.D. (2000). *Instructional technology for teaching and learning: Designing instruction, integrating computers, and using media* (2nd ed.). Columbus, OH: Merrill.

Riding, R. ve Rayner, S. (1998). *Cognitive styles and learning strategies: Understanding style differences in learning and behaviour.* London: David Fulton.

Schmeck, R.R. (1983). Learning styles of college students. R.F. Dillion ve R.R. Schmeck (Ed). *Individual differences in cognition* içinde (s. 233-279). New York: Academic Press.

Terrel, S.R. (2005). Supporting different learning styles in an online learning environment: Does it really matter in the long run? *Online Journal of Distance Learning Administration, 8*(2). 16 Temmuz 2007 tarihinde http://www.westga.edu/~distance/ojdla/summer82/terrell82.htm adresinden erişildi.

Wishart, J. (2005). A comparison of preferred learning styles, approaches and methods between information science and computing science undergraduates. *ITALICS, 4*(2). 14 Nisan 2007 tarihinde http://www.ics.heacademy.ac.uk/italics/vol4iss2htm adresinden erişildi.

Wunderlich, R. ve Gjerde, C. (1978). Another look at learning style inventory and medical career choice. *Journal of Medical Education, 53,* 45-54.

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Eğitim Programının Değerlendirilmesi*

Evaluation of the Curriculum of the Department of Information Management of Hacettepe University

Zehra Yanar

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara.
zehrayanar@gmail.com

Öz: Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü 4. sınıf öğrencilerinin ders programı ve Bölümde verilen hizmetler konusunda değerlendirmelerini almak üzere hazırlanmıştır. Bu amaçla bir anket oluşturulmuş, 50 öğrenci üzerinde uygulanmış ve 45 öğrenci tarafından yanıtlanmıştır. Çalışma kapsamında Bölüm tarafından verilen hizmetler ile zorunlu ve seçmeli dersler değerlendirilmiştir. Bulgular öğrencilerin verilen eğitim ve hizmetlerden kısmen memnun olduklarını göstermektedir (eğitim: %53-hizmetler: %67). Öğrencilerin %62'si bilgisayar sayısının azlığı ve çıktı hizmetinin yetersizliği nedeniyle verilen laboratuvar hizmetinin eksik olduğunu belirtmişlerdir. Bölümdeki bilgilendirici pano ve işaretler ise yeterli düzeyde bulunmuştur. Öğrenciler seçmeli dersleri zorunlu derslere tercih etmektedirler. Öğrencilerin üçte biri mezuniyetten sonra eğitimini aldıkları mesleği yapmayı planlarken, yaklaşık yarısı bu konuda kararsız kalmışlardır.

Anahtar sözcükler: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, bilgi ve belge yönetimi eğitimi, program değerlendirme, öğrenci görüşleri

Abstract: This study aims to analyze the curriculum of, and the services provided by, the Department of Information Management of Hacettepe University on the basis of the opinions of its senior students. A questionnaire was used to collect data from students (response rate: 90%). It was found out that students are partly satisfied with the curriculum (53%) and the service quality (67%). Some 62% of students found the laboratory service (the number of PCs and printers) inadequate. Students thought signs and the bulletin boards at the Department are satisfactory. They liked selective courses better than the compulsory ones. One third of students said they plan to practice their profession when graduated while almost half are undecided.

Keywords: Hacettepe University Department of Information Management, education for information management, program evaluation, student opinion surveys

Giriş

Bilinen hemen her şey büyük bir hızla ve sürekli olarak değişmektedir. İvmesi gittikçe artan bu değişim ortamında değişmeyen tek şey, bilginin her geçen gün artan önemi ve gücü olmaktadır. Çok yakın bir süre önce ülkelerin gelişmişlik düzeyleri sanayileşmedeki başarılarıyla değerlendirilirken, günümüzde gelişmişliği belirleyen başlıca öge, ülkelerin bilgi üretimi ile üretilen bilginin teknoloji ve hizmetlere en başarılı şekilde dönüştürülebilme becerisinde aranmaktadır (Çakın, 2000). "Bilgi ve belge yönetimi" kavramı bu bağlamda önemli rol oynamaktadır.

Bilgi ve belge yönetimi eğitiminde temel amaç ve sorumluluk; "öğrencilerine mesleklerinin gerektirdiği bilgi, beceri ve teknik yetkinliği kazandırmak ve karşılaşabilecekleri mesleki sorunlara çözüm üretebilecek nitelikler ile donatılmalarına yardımcı olmak" olarak tanımlanmıştır (Çakın, 1999).

Türkiye'de bilgi ve belge yönetimi eğitimi 2002 yılına kadar "Kütüphanecilik", "Arşivcilik" ve "Dokümantasyon ve Enformasyon" anabilim dalları ile sağlanırken, bu bölümler 29 Ocak 2002 tarihli Yükseköğretim Kurulu Yürütme Toplantısında "Bilgi ve Belge Yönetimi" olarak yeniden adlandırılmıştır (Çakın, 2005). Bu karar ile birlikte bünyesinde sözü geçen anabilim dallarını barındıran bölümler köklü bir değişim yaşamışlardır. Günümüzde

---

* En İyi Öğrenci Bildirisi Üçüncülük Ödülü / Winner of the Best Student Paper Award, Third Place.

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

Türkiye'de bilgi ve belge yönetimi eğitimi devlet üniversitelerinden Hacettepe, Ankara, İstanbul ve Marmara Üniversiteleri ile bir vakıf üniversitesi olan Başkent Üniversitesinde bulunmaktadır. Devlet üniversitelerinde genellikle edebiyat fakülteleri bünyesinde yer alan bölüm, Başkent Üniversitesinde İletişim Fakültesine bağlıdır.

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde, o zamanki adıyla Kütüphanecilik ve Dokümantasyon Enstitüsünde, mesleki öğretim Ekim 1972'de Bilim Uzmanlığı Programı ile uygulamaya konulmuşsa da, gerçekte Bölümün düşünsel alt yapısı, bu tarihten beş yıl kadar önce 1967 yılında Hacettepe Üniversitesinin kuruluş yasasıyla oluşturulmaya başlanmıştır. Enstitünün kurucusu Prof. Dr. İlhan Kum'dur. Bölüm 1972–1973 eğitim-öğretim yılında 16 öğrenci ile eğitime başlamıştır (Hacettepe, 1967, s. 14; aktaran: Çakın, 1997).

Altı profesör, üç doçent, bir doktoralı öğretim görevlisi, bir doktoralı uzman, bir uzman ve altı araştırma görevlisinin bulunduğu H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim verilmektedir. Lisans düzeyinde öğrenciler bir yılı hazırlık olmak üzere toplam beş yıllık bir eğitim-öğretim sürecinden geçmektedirler. Dört yıllık eğitim programının ilk iki yılında mesleki teorik bilgiler verilirken, sonraki iki yılda bu derslere ilaveten uygulamalı ve seçmeli derslere ağırlık verilmektedir. Tüm Hacettepe Üniversitesinde uygulanan kredili sistem bu bölümde de uygulanmaktadır. Zorunlu ve seçmeli dersler 1, 2 ve 3 kredi ile derecelendirilmektedir. Bir öğrencinin mezun olması için 135 krediyi tamamlama zorunluluğu vardır.

Bölüm içinde öğrencilerin kullanımına açık bir bilgisayar laboratuvarı yer almaktadır. Laboratuvar 1993–1995 yılları arasında Millî Kütüphane koleksiyonunun bibliyografik künyelerinin MARC formatında bilgisayar ortamına aktarılması projesinden sağlanan gelir ile kurulmuştur (Çakın, 1997). Öğrenciler her ders yılı başında belirli bir miktar ödeme yaparak laboratuvardan yararlanma hakkını elde etmektedirler. Ayrıca Edebiyat Fakültesi içerisinde yer alan bilgisayar laboratuvarından da bölüm öğrencileri ücretsiz olarak yararlanabilmektedirler. Bölüm laboratuvarı 09.30'dan 16.30'a kadar hizmet vermektedir. Edebiyat Fakültesi laboratuvarı ise 09.00–16.00 arasında öğrenci kullanımına açılmaktadır. Şu anda bölüm laboratuvarında öğrenciler için 25 adet kişisel bilgisayar ve bir adet yazıcı bulunmaktadır.

İlgili Çalışmalar

Herhangi bir eğitim-öğretim kurumunda öğrencilerin memnuniyet düzeyini öğrenmek ya da öğrenci görüşlerini almak üzere çeşitli çalışmaların yapılması ile mevcut eksikliklerin öğrenilmesi ve buna göre iyileştirmelere gidilmesi sağlanabilir. Eğitim kurumlarının hizmetlerinden yararlanan öğrencilerin memnuniyetleri, eğitimde kalite iyileştirme çalışmaları için önemli bir veri kaynağıdır.

Öğrenci memnuniyeti yaklaşımı, öğrencilerin görüşlerinin önem taşıdığı inancından doğmuştur. Öğrenme sürecinde katılımcı olarak yer alan öğrenciler eğitimde gelişim ve güçlenmenin ilk ve en temel noktasını oluşturmaktadırlar. Bu yüzden öğrenciler eğitim süreci içinde anahtar olarak tanımlanmalıdırlar (Harvey, 1996). Öğrencilerin anketler aracılığı ile değerlendirmelerinin alınması sonucu eğitimde zayıf ve güçlü yanlar belirlenebilmekte, memnuniyetsizlik duyulan durumlar ortaya çıkabilmekte ve derslerin uygunluğu saptanabilmektedir (Williams, 2002).

Öğrenci değerlendirmeleri üzerine yapılmış çalışmalardan birkaç örnek aşağıda yer almaktadır.

2001 yılında yapılan bir çalışmada Robert Gordon Üniversitesinde yüksek lisans düzeyinde bilgi yönetimi eğitimi almış ve tamamlamış 24 öğrenci ile henüz bu eğitimi almakta olan 13 öğrencinin dersler hakkındaki görüşleri alınarak sonuçları sunulmuştur (Marcella ve Baxter, 2001). Öğrencilerin %78'i derslerin beklentilerini tam olarak karşıladığını belirtmişlerdir. Ancak mezun olmuş öğrencilerin daha olumlu yanıtlar verdikleri de gözlenmiştir. Bunun yanında mezun olan öğrencilerin geneli (21 öğrenci) kütüphanecilik mesleğine girmek istediklerini belirtirlerken, iki kişinin ne yapmak istediğine karar veremediği, bir kişinin ise laboratuvar teknisyeni olmak istediği gözlenmiştir. Yeni öğrencilerden 11'i kütüphaneci, ikisi medya araştırmacısı olarak görev yapma isteğini dile getirmiştir. Bu çalışmada öğrencilere derslerin zayıf ve güçlü yönleri hakkında sorular yöneltilmiştir. Güçlü yönler mezun olmuş öğrencilere göre bilgi teknolojilerine ayrılan zaman iken, henüz mezun olmamış öğrencilere göre araştırma ve bilgi arama becerileri olarak görülmüştür. Zayıf yönleri teorik olması, kataloglama ve bilgi teknolojilerindeki eksiklikler olarak belirtilmiştir.

Bir diğer araştırmada ise Gana Üniversitesi kütüphanecilik ve arşivcilik öğrencilerinin değişen algı ve motivasyon durumları uygulanan bir anket ile ölçülmüştür (Tiamiyu, Akussah ve Tackie, 1999). Çalışmada arşivcilik ve kütüphanecilik öğrencilerinin eğitim programı ve bu programa yönelik görüşleri karşılaştırılmıştır. Öğrenciler genellikle bilgi mesleğini çekici ve güzel bir kariyer imkânı olarak algıladıklarından motivasyonlarının yüksek olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca arşivcilik ve kütüphanecilik öğrencilerinin kendi alanlarındaki dersler, meslekleri ve kariyerleri konusunda pozitif düşüncelere sahip oldukları görülmüştür.

Uzaktan eğitim yoluyla kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimi almakta olan öğrencilerin görüşlerine yer verilen bir başka araştırmada anket yöntemi kullanılmış olup, sonuçlar tablolaştırılarak sunulmuştur (Wilde ve Epperson, 2006). Öğrencilerin bilgibilim alanını seçme nedenlerinin başında Amerikan Kütüphane Derneği'nin (ALA: American Library Association) akreditasyonu ile yüksek lisans programının ve bilgibilim eğitiminin çekiciliği gelmektedir. Bunun yanında öğrencilerin pek çoğu

eğitimini tamamladıktan sonra akademik kütüphanelerde çalışma isteklerini vurgulamışlardır. Son olarak öğrenciler beklentileri ile mevcut durumu karşılaştırmışlardır. Öğrencilerin en büyük beklentisi danışma ve eğitsel hizmetler yönündedir. Bu beklentilerin bölüm tarafından karşılandığı belirtilmiştir.

Bir çalışmada enformatik öğrencilerinin web tabanlı ders sisteminden memnuniyetleri ölçülmüştür (Johnson, Zhang, Tang, Johnson ve Turley, 2004). Çalışma sonucunda çevrimiçi derslerin öneminin artması ile birlikte bunların kullanılabilirliğinin de arttığı belirtilmiştir. Ancak öğrenen ve öğretenler ders içeriği ve öğrenme nesnelerinin önemli olduğu görüşünde birleşmişler, teknolojinin bunlara oranla ikinci planda olması gerektiği yönünde fikir belirtmişlerdir.

Hazırlanan bir raporda kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimi veren ülkeler karşılaştırılmış ve genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışma kapsamına alınan ülkeler; İskandinav ülkeleri, Avustralya, Çin, İspanya, Türkiye ve İngiltere olmuştur. Raporda Türkiye'deki kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimi ile ilgili 3 nokta önemle vurgulanmıştır. Bunlar, düşük seviyede eğitimsel deneyimlerin öğrencilerde negatif etki yaratması ve bunun motivasyonu etkilemesi, fakülte üyelerinin kaliteli araştırma yapabilmek için yeterli zamana sahip olmamaları ve araştırıcılar arasında işbirliğinin sağlanamamış olması olarak aktarılmıştır (Rochester ve Vakkari, 2003).

Bahşişoğlu (1986) yaptığı çalışmada Türkiye'deki Kütüphanecilik Bölümü öğrencilerinin bölümü seçme nedenleri ve mesleğe yaklaşımlarını konu almıştır. Bahşişoğlu öğrencilere neden bu mesleği seçtikleri, mesleği nasıl tanıdıkları ve öğrencilerin gelecek hakkındaki düşüncelerini öğrenmek amacıyla bir anket uygulamıştır. Öğrencilerin mezun olduktan sonra mesleği yapıp yapmayacaklarına dair bir soru da bu anket içinde yer almıştır. Sonuçta öğrencilerin büyük bir kısmının bölüm hakkında önceden bilgi sahibi olduğu, öğrenime başladıktan sonra bölüm hakkındaki görüşlerinin olumlu yönde değiştiği ve meslekte çalışma isteklerinin arttığı anlaşılmıştır.

Yukarıda sıralanan çalışmalardan da görüldüğü üzere kütüphanecilik ve bilgibilim alanında öğrenci değerlendirmelerini almaya yönelik pek çok çalışma yapılmıştır. Bu ve buna benzer çalışmalar eğitimde kaliteyi yükseltecek ve öğrencilerin motivasyonlarını artıracaktır.

Amaç, Yöntem ve Veri Toplama Tekniği

Çalışmanın amacı, Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde 2006–2007 eğitim-öğretim yılında 4. sınıfta okumakta olan öğrencilerin bölüm müfredatı ve hizmetler hakkındaki değerlendirmelerinin saptanmasıdır.

Çalışmada betimleme yöntemi kullanılmış, veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Veriler toplanırken sorulara verilecek cevaplar için "katılıyorum", "katılmıyorum" ve "kısmen katılıyorum" seçenekleri sunulmuştur.

Ankette öğrencilere üç bölümde toplam 77 soru yöneltilmiştir. Bu üç bölüm "genel değerlendirme", "hizmetlerin değerlendirilmesi" ve "zorunlu ve seçmeli derslerin değerlendirilmesi" olarak adlandırılmıştır. Genel değerlendirme kısmında yer alan iki soru aracılığıyla öğrencilere bölümü seçerken bölüm hakkındaki bilgi düzeyleri ve genel anlamda eğitimden memnuniyet durumları sorulmuştur. Bölümde verilen hizmetlerin kapsamına laboratuvar hizmetleri ile pano ve işaretler alınmıştır. Zorunlu ve seçmeli dersler ile ilgili sorular 1., 2. ve 3. sınıf dersleri olarak gruplandırılmıştır. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde 4. sınıfta verilen dersler çalışma yapılırken halen sürmekte olduğundan ve ilk kez verildiklerinden 4. sınıf dersleri araştırma kapsamına alınmamıştır. Öğrencilere en kapsamlı ve ayrıntılı sorular derslerin değerlendirilmesi kısmında yöneltilmiştir. Derslerin niteliğine uygun olarak, benzer kapsamlı dersler için benzer sorular yöneltilerek dersler arasında karşılaştırma yapma imkânı sağlanmaya çalışılmıştır.

Anket Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü 4. sınıfında öğrenim gören 50 kişi üzerinde uygulanmış, 45 kişiden yanıt alınarak öğrencilerin %90'ının katılımı sağlanmıştır.

Toplanan veriler SPSS 11.5 programı aracılığıyla kodlanmış, gerekli tablo ve grafikler Excel programı yardımı ile oluşturulmuştur.

Çalışmada tüm öğrencilerin laboratuvardan yararlandığı ve zorunlu derslerin tüm öğrenciler tarafından alındığı varsayılmıştır.

Bulgular

Genel Durum ve Hizmetler ile İlgili Bulgular

Ankette yer alan "Bölümü bilerek ve isteyerek seçtim" önermesine öğrencilerin yarısına yakını (%47) "kısmen katılıyorum" cevabı vermiştir. Yüzde 22'si bölümü bilerek ve isteyerek seçtiklerini, %31'i ise bölüm hakkında bilgi ve isteğe sahip olmadan seçim yaptıklarını belirtmişlerdir.

Hizmetlerin değerlendirilmesi amacıyla ilk olarak öğrencilere aldıkları eğitim ve verilen hizmetlerden genel olarak memnun olup olmadıkları sorulmuştur. Elde edilen veriler Şekil 1'de özetlenmektedir.

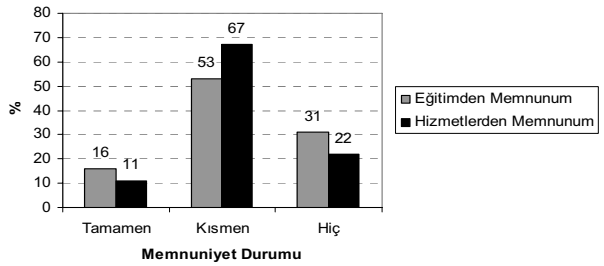

Şekil 1. Eğitim ve hizmetlerden duyulan memnuniyet oranları

Şekilden de görüldüğü üzere öğrencilerin hem eğitim hem de verilen hizmetler konusunda benzer memnuniyet düzeylerine sahip oldukları ortaya çıkmıştır.

Laboratuvar Hizmeti ile İlgili Bulgular

Bölümde verilen laboratuvar hizmetinin yeterliliği konusunda yöneltilen soruya alınan cevaplar doğrultusunda elde edilen bulgular Şekil 2'de yer almaktadır.

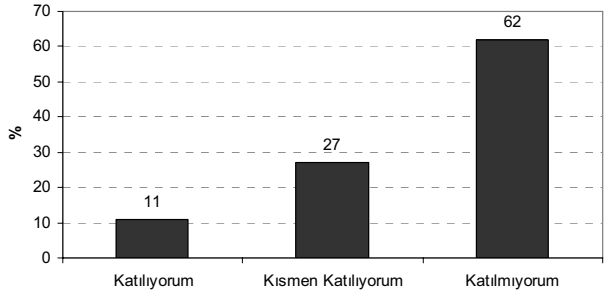

Şekil 2. Verilen laboratuvar hizmeti yeterlidir.

Ankete katılan öğrencilerin yarısından fazlası Laboratuvar hizmetini yetersiz bulmuşlardır. Bu durum daha ayrıntılı olarak incelenmiş ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir (Tablo 1).

Öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun verilen çıktı hizmetinin ve bilgisayar sayısının yetersiz olduğunu düşündükleri saptanmıştır. Diğer sorulara göre kısmen memnuniyet duyulan iki noktanın istenilen her an laboratuvardan yararlanma ve bunun için katkıda bulunulan bedelin uygun olması olarak belirlenmiştir.

Tablo 1. Laboratuvar hizmetlerinin değerlendirilmesi

	1	2	3
Bilgisayar sayısı yeterlidir.	%11	%9	%80
Öğrenciler diledikleri her an laboratuvardan yararlanabilirler.	%13	%40	%47
Ücreti uygundur.	%13	%40	%47
Düzenli çıktı hizmeti verilir.	%7	%16	%78

Not: 1. Katılıyorum, 2. Kısmen Katılıyorum, 3. Katılmıyorum (N=45)

Bilgilendirici Pano ve İşaretler ile İlgili Bulgular

Bölümde bilgilendirici pano ve işaretlerin bulunması ile ilgili olarak yöneltilen soruya %47 oranında olumlu cevap verilmiştir. Kısmen cevabının oranı %40, olumsuz cevapların oranı ise %13'tür.

Zorunlu Dersler ile İlgili Bulgular

Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde verilen zorunlu dersler pek çok yönden değerlendirmeye alınmış ve elde edilen bulgular sunulmuştur. Değerlendirmede derslerin amacına uyun olarak işlenip işlenmediği, devamlılığı olan derslerin bu niteliği taşıyıp taşımadığı, teknik donanım gerektiren derslerde bu ihtiyacın ne ölçüde karşılandığı, uygulamaya yönelik derslerde verilen ödevlerin pekiştirici olup olmadığı ve İngilizce verilen derslerin sorun yaratıp yaratmadığı yöneltilen sorular arasındadır.

Çalışma kapsamında, verilen derslerin amaçlarını ne ölçüde yansıttıkları araştırılmıştır. Bir dersin amacı http://www.bby.hacettepe.edu.tr/ adresinde yer alan ders içerik tanımlarının ders kapsamında ne ölçüde gerçekleştirildiği olarak tanımlanmıştır. Öğrenciler bölümde verilen zorunlu derslerin genellikle amaçlarına uygun olarak işlendiğini belirtmişlerdir. Birinci sınıf dersleri için verilen cevaplar genellikle "kısmen katılıyorum" yönünde olurken, 2. ve 3. sınıfta bu oranlarda artış gözlenmiştir. Birinci sınıfta verilen 4 dersten 2'sinin, 2. sınıfta verilen 8 dersten 5'inin ve 3. sınıfta verilen 8 dersten 6'sının amaçlarına uygun olarak işlendiği belirtilmiştir. En olumlu cevaplara 3. sınıf derslerinde rastlanmıştır.

Bölümde bazı dersler iki dönemlik olup içerik olarak birbirini takip eder ve izleyen dönemlerde verilir. Çalışma kapsamında söz konusu derslerin bu niteliklerini ne ölçüde gerçekleştirdiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Öğrenciler bu dersler konusunda olumlu görüşler bildirmişlerdir. Birinci sınıfta 3 dersten 2'sinin ve 2. sınıfta 4 dersten 2'sinin devam niteliği taşıdığı belirtilmiştir. Üçüncü sınıfta ise birbirinin devamı niteliği taşıyan ders yoktur.

Bazı dersler teknik konular içermektedir. Toplam üç zorunlu ders teknik donanım gerektirmektedir. Öğrenciler bu derslerde donanımın ne ölçüde kullanıldığına dair sorulan soruya 1. sınıfta olumsuz, 2. sınıfta kısmen olumlu ve 3. sınıfta olumlu yanıtlar vermişlerdir.

Bölümde uygulamaya yönelik dersler de vardır ve bu derslerde, dersleri pekiştirmek amacıyla dönemlik ya da haftalık ödevler verilmektedir. İkinci ve 3. sınıfta verilen derslerden 3'ünde ödev uygulaması yapılmıştır. Elde edilen tüm bulguların olumlu yönde olduğu görülmüştür. Öğrenciler ödevlerin ders içeriklerini pekiştirdiği yönünde görüş bildirmişlerdir.

Bölüm derslerinin üçte biri İngilizce olarak verilmektedir. Çalışma kapsamında derslerin İngilizce verilmesinin öğrenciler üzerinde sorun yaratıp yaratmadığı konusu üzerinde durulmuştur. İkinci ve 3. sınıfta İngilizce olarak verilen 3 dersin sorun yaratmadığı öğrencilerin pek çoğu tarafından belirtilmiştir.

Seçmeli Dersler ile İlgili Bulgular

Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde zorunlu derslerin yanında seçmeli dersler de sunulmaktadır. Seçmeli derslerin zorunlu derslerden farkı, öğrencilerin dersleri kendi istek ve beklentileri doğrultusunda seçmeleridir. Öğrencilerin mezun olana kadar almaları gereken seçmeli ders sayıları belirlenmiştir. Bir başka deyişle, hiç seçmeli ders almamış, ya da seçmeli ders kredisini tamamlamamış öğrenciler mezun olamazlar.

Seçmeli dersleri; bölüm tarafından verilen temel seçmeli dersler, öğrencilerin başka bölümlerden ilgileri doğrultusunda aldığı servis dersleri ve yandal programı için sunulan seçmeli dersler olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür. Öğrenciler, kayıt/ekle-sil dönemlerinde danışmanları ile görüşerek ve dersler hakkında temel bilgileri alarak bu dersleri yüklenmektedirler.

Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde seçmeli dersler öğrencilerin mezun olduktan sonra hangi alanlara yönelmeleri gerektiği konusunda da fikir sahibi olmalarını sağlaması açısından büyük önem taşır. Seçmeli dersler öğrencilerin "kütüphanecilik", "arşivcilik" ya da "dokümantasyon ve enformasyon" alanlarından birine yönelmelerine olanak sağlayacak şekilde düzenlenmiştir.

Çalışma kapsamında öğrencilerin seçmeli dersleri hangi kriterler doğrultusunda yüklendikleri, yani ders seçimlerini etkileyen unsurların neler olduğu araştırılmıştır. Yapılan bu araştırma sonucunda öğrencilerin seçmeli dersleri alırken hem ders içeriğine, hem de dersi kimin verdiğine baktıkları görülmüştür. Öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun seçmeli dersleri ya içeriğine bakarak (%87) ya da kimin verdiğine bakarak (%93) seçtikleri ortaya çıkmıştır.

Çalışma kapsamında zorunlu dersler için kullanılan kriterler seçmeli dersler için de kullanılarak bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlar aşağıda listelenmiştir.

İkinci ve 3. sınıfta verilen seçmeli derslerin amacına uygun olarak işlenip işlenmediğine dair soruya tüm seçmeli dersler için olumlu cevaplar alınmıştır. "Katılmıyorum" cevabına rastlanmamıştır.

Seçmeli dersler içinde de devamı olan dersler yer almaktadır. İkinci sınıfta verilen ve devamı olan dersler için öğrencilerin dörtte üçünden fazlası, 3. sınıfta ise tamamı olumlu görüş bildirmişlerdir.

Teknik donanım gerektiren seçmeli derslerde donanım kullanımı ile ilgili soruya 2. sınıf için olumsuz, 3. sınıf için olumlu cevaplar verilmiştir.

Seçmeli derslerde verilen ödevler konusunda 2. sınıf için olumsuz ve ortalama görüşler mevcutken, 3. sınıfta olumlu görüşlerin daha fazla olduğu görülmüştür.

İkinci sınıfta verilen iki seçmeli derste dil eğitimi verilmektedir. Çalışma kapsamında dil derslerinin dil eğitimi verme vizyonlarını ne ölçüde gerçekleştirdikleri araştırılmış, derslerin bu vizyonlarını gerçekleştirdiği sonucuna varılmıştır.

Verilen iki seçmeli ders bilgi merkezlerini tanıtmaktadır. Bu derslerden birinde gezilere yer verilmektedir.

Bazı seçmeli dersler aktif öğrenci katılımı ile işlenmesi gereken derslerdir. Bu derslerde tartışma ortamının ne ölçüde oluşturulduğu ile ilgili soruya öğrenciler genellikle olumlu yanıtlar vermişlerdir.

Mezun Olduktan Sonra Meslekte Çalışmak İsteyen Öğrencilerin Oranı

Öğrencilerin neredeyse yarısı (%49) eğitimini aldıkları mesleği yapıp yapmayacakları ile ilgili soruya "kısmen katılıyorum" cevabını vermişlerdir. Bunun yanında %33 oranında "katılıyorum" ve %18 oranında "katılmıyorum" cevabı alınmıştır. Mesleğini yapmak istemeyen öğrencilerin oranının nispeten düşük olması, bölümde okuyan öğrencilerin genelinin, tamamen ya da kısmen ileride bu mesleği yapmayı düşündükleri sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Değerlendirme, Sonuç ve Öneriler

Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde okumakta olan öğrencilerin bölüm değerlendirmesini almak amacıyla yürütülen bu çalışmada bölümün mevcut durumu, eksiklikleri ve yeterlikleri konusunda pek çok yararlı sonuca ulaşılmıştır.

Öğrencilerin yarısına yakınının bölümü çok fazla bilgi sahibi olmadan seçtikleri görülmüştür. Tanıtım günleri, oryantasyonlar veya bunlar gibi etkinlikler ile potansiyel öğrencilerin bölümü tanımaları, bilmeleri veya öğrenmeleri sağlanabilir. Böylece gelecekte öğrencilerden bölümü tanıdıkları ve bildikleri için daha fazla verim alınması mümkün olabilecektir.

Eğitim ve verilen hizmetler konusunda genellikle ortalama görüşler belirtilmiştir. Bu durumun iyileştirilmesi için çalışılmalı, öğrenci ihtiyaçları dikkate alınarak hizmetlerde ve eğitim programında düzenlemeler yapılmalıdır.

Bölümde verilen laboratuvar hizmeti ile ilgili öğrenci görüşlerinin bilgisayar sayısının azlığı ve çıktı hizmetinin yetersizliği nedeniyle olumsuz yönde olduğu gözlenmiştir. Bu durumun iyileştirilmesi için gerekli çalışmalar yapılmalı, bilgisayar ve yazıcı sayılarında artış sağlanmalıdır.

Öğrencilerin genellikle birinci sınıf dersleri için olumsuz görüşler sergiledikleri, fakat yıllar içinde görüşlerinin değiştiği gözlenmiştir. Bu durum 1. sınıf derslerinde bir sorun bulunduğu ya da öğrencilerin bölüme uyumlarının henüz gerçekleşmemiş olması şeklinde değerlendirilebilir. Bunun nedeni ve çözüm yolları araştırılmalıdır.

Bölümde verilen ve teknik donanım gerektiren derslerde donanım kullanımı konusunda 1. ve 2. sınıfta genel görünümün olumsuz yönde olduğu görülmüştür. Bu dersler gözden geçirilmeli ve dersler teknik donanımlar kullanılarak desteklenmelidir.

Öğrenciler, mezun olunca eğitimini aldıkları mesleği yapıp yapmayacaklarına dair yöneltilen soruya genellikle ortalama yanıtlar vermişlerdir. Mesleğini "kesinlikle" yapacağını belirten öğrencilerin oranının %50'den az olması düşündürücüdür. Öğrencilere mesleği benimsetici düzenlemeler yapıldığı takdirde mesleğini yapmak isteyen öğrencilerin oranı artabilir.

Öğrenci değerlendirmesini almaya ya da öğrenci memnuniyetlerini ölçmeye yönelik çalışmalar sürekli olarak yapılmalı, ders programları düzenlenirken, yeni yöntemler geliştirilirken ya da öğrencileri doğrudan

etkileyebilecek kararlar verilirken öğrenci görüşleri göz önüne alınmalıdır.

Teşekkür

Çalışmamda yardımcı olan Doç. Dr. Nazan Uçak ve Prof. Dr. Yaşar Tonta'ya ve anketimi yanıtlayarak bana yardımcı olan tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Kaynakça

Bahşişoğlu, H. (1986). *Kütüphanecilik öğrencilerinin Kütüphanecilik Bölümünü seçme nedenleri ve kütüphanecilik mesleğine yaklaşımları.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Çakın, İ. (1997). 25. Yılında Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü. B. Yılmaz (Yay. haz.), *Kütüphanecilik Bölümü. 25. Yıl'a Armağan* içinde (s. 7-31). Ankara: H.Ü. Kütüphanecilik Bölümü.

Çakın, İ. (1999). Kütüphanecilik eğitimi ve yeni hedefler. Ö. Bayram, E. Erkan ve E. Yılmaz (Yay. haz.), *21. Yüzyıla Doğru Türk Kütüphaneciliği: 35.Kütüphane Haftası Bildirileri* içinde (s. 135-146). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.

Çakın, İ. (2000). Bilgi profesyonellerinin eğitiminde yeniden yapılanma: Hacettepe Üniversitesi örneği. *Türk Kütüphaneciliği 14*, 3-17. 10 Nisan 2007 tarihinde http://eprints.rclis.org/archive/00005651/01/irfan%C3%A7ak%C4%B1n.pdf adresinden erişildi.

Çakın, İ. (2005). Cumhuriyet'ten günümüze bilgi profesyonellerinin eğitiminde başlıca yönelişler. *Türk Kütüphaneciliği, 19*, 7-24. 17 Mayıs 2007 tarihinde http://www.kutuphaneci.org.tr/web/node.php?action=6&type=6&target=contentShow&id=1453&node_id=192 adresinden erişildi.

Hacettepe Üniversitesi Kurulması Hakkında Kanun. (1967). Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası.

Harvey, L. (1996). *Transforming higher education: students as key stakeholders.* Högskoleverket Conference. 10-11 September 1996, Sweden'da sunulan bildiri. 17 Mayıs 2007 tarihinde http://www.uce.ac.uk/crq/publications/leondahl.pdf adresinden erişildi.

Johnson, T., Zhang, J., Tang, Z., Johnson, C. ve Turley, J. (2004). Assessing informatics students' satisfaction with a web-based courseware system. *International Journal of Medical Informatics 73*(2), 181-187. 16 Mayıs 2007 tarihinde ScienceDirect veri tabanından erişildi.

Marcella, R. ve Baxter, G. (2001). The demand for undergraduate course provision in information and library studies. *Education for Information, 19*, 277-297. 13 Mayıs 2007 tarihinde EbscoHost veri tabanından erişildi.

Rochester, M. ve Vakkari, P. (2003). International Library and Information Science research: A comparison of national trends. *IFLA Professional Reports, 82*. 23 Aralık 2006 tarihinde http://www.ifla.org/VII/s24/pub/iflapr-82-e.pdf adresinden erişildi.

Tiamiyu, M.A., Akkusah, H ve Tackie, S.N.B. (1999). Changes in perceptions and motivation of archives and library students during training at the University of Ghana. *Education for Information, 17*, 295-314. 15 Mayıs 2007 tarihinde EbscoHost veri tabanından erişildi.

Wilde, M. ve Epperson, A. (2006). A survey of alumni of LIS distance education programs: Experiences and implications. *Journal of Academic Librarianship, 32*, 238-250. 10 Mayıs 2007 tarihinde ScienceDirect veri tabanından erişildi.

Williams, J. (2002). *The student satisfaction approach: student feedback and its potentıal role in quality assessment and enhancement.* 24th EAIR Forum, 8-11 September 2002, Prague'da sunulan bildiri. 18 Mayıs 2007 tarihinde http://www.uce.ac.uk/crq/presentations/eairprague2002james.pdf adresinden erişildi.

Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Son Sınıf Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıkları

Reading Habits of the Senior Students of the Department of Turkish Language and Literature of Hacettepe University

Aynur Ersoy

Abant İzzet Baysal Üniversitesi Kütüphanesi, Gölköy Kampusu, 14280 Bolu.
ersoy_aynur@yahoo.com.tr

Öz: Bu araştırmada Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde okuyan son sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıkları incelenmiştir. Bunun için öncelikle öğrenci ailelerinin sosyo-ekonomik durumları, öğrencilerin okul öncesi dönemden başlayarak üniversite eğitimine başlayana kadarki okuma alışkanlıkları ve kitapla olan ilişkileri araştırılmış, öğrencilerin okuma alışkanlıklarında önemli etkisi olan kişi ve dönemler belirlenmiştir. Bu amaçla 29 sorudan oluşan bir anket hazırlanmış ve 40 Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü son sınıf öğrencisine uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin ailelerinin %95'i düşük ve orta gelirlidir. Öğrencilerin %30'unun güçlü okuma alışkanlığına sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Öğrenciler meslekleri açısından güçlü bir okuma alışkanlığına sahip olmaları gerektiğini düşünmektedirler.

Anahtar sözcükler: Okuma alışkanlığı, üniversite öğrencileri, Türk Dili ve Edebiyatı

Abstract: In this research the reading habits of the senior students of the Department of Turkish Language and Literature of Hacettepe University are studied. The socio-economic status of the families, the reading habits of the students from the pre-school years to the beginning of the university, and the impact of their interaction with different people (parents, teachers, friends, etc.) on reading habits are examined by means of a 29-item questionnaire. Some 40 senior students of the Department of Turkish Language and Literature filled out the questionnaire. The overwhelming majority (95%) of students come from families with low or medium incomes. Some 30% of students have strong reading habits. Students generally think that strong reading habits are needed in their professional careers.

Keywords: Reading habits, university students, Turkish Language and Literature

Giriş

Bilgi elde etmenin temel yolu "okuma"dır. En genel anlamı ile okuma çeşitli gelişme aşamalarından oluşan karmaşık bir süreçtir. Her şeyden önce sembollerin tanınmasına ve algılanmasına dayanır (Bamberger, 1990, s. 10). Fakat okumada amaç sadece belli şekillerden belli sesleri çıkarmak değil, bir yazıyı meydana getiren harf ya da işaretleri seslendirerek bunların ifade ettiği düşünceyi anlamaktır (Yılmaz, 1993, s. 22). Alışkanlık ise "iç ve dış etkilerle davranışların tekrarlanması, hep aynı biçimde gerçekleşmesi sonucu beliren şartlanmış davranış"tır (Alışkanlık, 2006). Okumanın hem sürekli ve düzenli olarak tekrarlanması hem de irdeleyici ve eleştirici olması, iyi bir okuma alışkanlığının koşulları arasında sayılmaktadır.

Okumak, okunanlar üzerinde düşünülürse, okunanlar hayata geçirilirse ya da yazma isteğine dönüştürülürse ve en önemlisi düzenli ve sürekli olarak gerçekleştirilmesi sonucu alışkanlık halini alırsa bir anlam kazanır; kişinin hayatında önem kazanmaya ve etkili olmaya başlar (Selvi, 1998, s. 171).

Okuma ve yazması olan, öğrenim görmüş kişiler okuryazar olarak tanımlanan kişilerdir (Okuryazar, 2006). Burada ifade edilen temel okuryazarlık durumunu, okuma alışkanlığına dönüştürmek de bir süreç sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu sürecin en önemli aşaması ise temel okuryazarlığın işlevsel okuryazarlığa dönüştürülmesidir. İşlevsel okuryazarlık; iyi bir okuru ifade eden, okuma eyleminin eleştirel ve irdeleyici olarak sürdürüldüğü bir durumdur (Yılmaz, 1993). İşlevsel okuryazar, okuma eylemini artık bir alışkanlık olarak kazanmaya hazır, okuma eylemini gerektiği gibi en faydalı şekilde yerine getirebilecek, bunu yaşamında kullanacak kişidir.

Okuma Alışkanlığının Önemi

Okumanın öğrenilmesi, okuyucunun amaçları doğrultusunda dünyayı daha iyi kavramak üzere okuma yazma çerçevesinde geliştirilen sosyo kültürel bir değerdir (Bayram, 2001, s. 12). Böyle bir değere sahip olmak ise bireysel ve toplumsal olmak üzere iki temel yarar sağlamaktadır. Okumanın bireysel yararı bireylerin kelime hazinesini zenginleştirerek anlama gücünü geliştirmek ve

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

çevrede meydana gelen değişimlerin ve olayların farkına varmalarını sağlamaktır. Böyle bireylerden oluşan bilinçli toplumların oluşmasıyla ülkelerin ekonomik ve kültürel kalkınmalarının sağlanması da okumanın önemli bir toplumsal yararıdır (Yılmaz, 1993, s. 26).

Aksaçlıoğlu'na (2005, s. 20) göre okumanın bir bireye kazandırdığı en önemli özellikler şunlardır:

- Bireyin zihinsel gelişimine katkıda bulunarak anlama kabiliyetinin gelişmesinde yardımcı olur;
- Bireyin eleştiri ve sentez yapma ve dil becerilerinin gelişmesini sağlar;
- Kişilikleri gelişmiş, daha demokrat, daha çağdaş bireylerin oluşmasında önemli rol oynar.

Yaşamakta olduğumuz çağ en bilinen adıyla "bilgi çağı" olarak adlandırılmaktadır. Bilginin rekabet kaynağı olarak alınıp satılan bir meta olduğu bu çağda toplumların kalkınması ve ayakta kalabilmesi, ülkelerin genç beyinlere ve bilgiye verdiği öneme bağlıdır (Ekici, 1998, s. 48).

Bireyler ve toplumlar için son derece büyük öneme sahip olan okuma, bu eylemin gerçekleştirildiği sürecin niteliğine ve eylemi gerçekleştiren okurun bu sürece verdiği önem ve değere göre nitelik kazanır. Okur, metnin anlaşılması için gerekli çabayı gösteren kişidir ve yazarın metne sindirdiği ifadeyi algılamaya ve anlamaya çalışır (Özen, 2001). Okurun bunu gerçekleştirebilmesi ise eleştirel ve irdeleyici bir okuma sürecine dayanır. Bu da iyi bir okuma alışkanlığı anlamına gelmektedir. Bu alışkanlığı kazanan bir birey bundan sonra tek tip ve tek yönlü kitap okuyan ve basılı gördüğü her şeye inanan biri olmaktan çıkar. Artık dünyaya farklı pencerelerden bakmasını öğrenir, iyiyi kötüyü, doğruyu yanlışı ayırabilen, bunları korkmadan ifade edebilen, olayları ya da fikirleri her yönüyle eleştirebilen bir birey olur.

Bu durumda bireyin iyi bir okuyucu olması ya da okuma alışkanlığı kazanmasında etkili olan etmenleri de incelemek gerekmektedir. Bireyler çeşitli dönemlerde kendi istekleri doğrultusunda ya da başkalarının etkisinde kalarak hoşlanma, zihnini rahatlatma, sakinleşme, zaman geçirme, motivasyon, zevk alma, okuduğu kitapta geçen karakterlerle kendini özdeşleştirme ve eğitim amacıyla kitap okumaktadır (Hughes-Hassel ve Lutz, 2006, s. 40).

Yılmaz (2004) bireyin okuma ilgisini geliştirmesinde çocukluk, gençlik ve yetişkinlik olmak üzere üç dönemin; ebeveyn, öğretmen ve arkadaş olmak üzere de üç grup bireyin etkili olduğunu belirtir.

Bireyin okuma alışkanlığı kazanmasında en önemli dönem olan çocukluk çağında ilk ve en etkili bireyler anne-babalardır. Okul öncesi dönemde çocuğu kitap ile buluşturacak ilk kişi anne ya da babadır. Anne-babaların bu konuda yapmaları gerekenler birkaç maddeyle sıralanabilir:

- Çocuğun erişebileceği, kullanabileceği, kendine göre kitaplar bulabileceği bir kitaplık oluşturmak;
- Okuma alışkanlığı konusunda çocuklarına iyi birer model olmak;
- Çocuklarına, düzeylerine uygun kitaplar okumak ve onlarla kitaplar üzerine konuşmak;
- Çocuklarına kitap hediye etmek, onlara okuma ortamı yaratmak;
- Çocuklarını kitabevi, kütüphane ve fuarlara götürerek okuma konusunda desteklemek ve kitap seçme konusunda onlara yardımcı olmak;
- Çocuklarına kitap almaları için para vermek, onları kütüphane kullanma konusunda desteklemek (Yılmaz, 2004).

Ailede öncelikle bir kütüphanenin oluşturulması ve daha sonra, aile tarafından çocuklara küçük yaştan itibaren yüksek sesle kitap okunması ve hikâye anlatılması onlarda kitaba olan ilgiyi başlatacaktır. İleriki yaşlarda ise onların kitap sergilerine, tartışmalı toplantı, konferans ve diğer bilgi verici faaliyetlere katılmalarının sağlanması da okuma alışkanlıklarını destekleyen önemli etmenlerdir (Bamberger, 1990, s. 65). Bu etkinlikler arkadaş ve öğretmenlerin etkisiyle gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde de devam etmektedir. Bütün bu süreç ve etmenler de dolaylı ya da doğrudan bireyin okuma alışkanlığı kazanmasında önemli rollere sahiptir.

Okuma alışkanlığının ailede ve ilköğretimde kazandırıldığı çeşitli araştırmalarla da ortaya konulmuştur. Bekar (2005, s. 29) 283 öğrenci üzerinde yaptığı araştırma sonucunda öğrencilerin %90'ının ders dışındaki kitapla ilk kez 6-8 yaşları arasında karşılaştıklarını ortaya koymuştur. Bu dönemin hem okul öncesi hem de ilkokul dönemini içermesi, hem ailenin hem de öğretmenin bu konuda ne kadar etkili olduğunu ya da etkili olması gerektiğini göstermektedir. Aileden sonra öğretmenlerin de öğrencilere iyi bir model olmaları, okumayı geliştirmelerinde yardımcı olmaları öğrencilerin okumaya karşı ilgilerini artırır. Öğrencilerin ders dışı kitaplarla tanıştıkları 6-8 yaş dönemi aynı zamanda hayatı tanıma ve gerçeği araştırma isteği duyulan dönemdir. Bu dönemde ders kitapları dışında şiir, roman, hikâye, masal tarzı kitaplara da gereksinim duyulmaktadır. Bireyler daha bu yaşlarda farkında olmadan okuma alışkanlığı kazanmada ilk adımları atmaktadırlar. Önemli olan bu yaşlardan sonra da okuma isteğinin bireyde bir ihtiyaca dönüştürülmesidir.

Hughes-Hassel ve Lutz (2006) ortaokul öğrencileri üzerine yapmış oldukları bir çalışmada öğrencileri okumaya teşvik etmede, onlara bu alışkanlığı kazandırmada üç kişinin etkin rol oynadığını vurgulamaktadırlar. Bunlar aile (%80), öğretmen (%66) ve okul kütüphanecisidir %29).

Bayram (2001, s. 98) 504 kişiye uyguladığı anket sonuçlarına dayanarak okuma alışkanlığının yaşlara göre dağılımını incelemiştir. Buna göre 53-57 yaş grubundaki deneklerin %90'ı, 48-52 ve 18-22 yaş grubundaki deneklerin %43'ü, 23-27 yaş grubundaki deneklerin %40'ı okuma alışkanlığına sahiptir. Yapılan çalışmalar çocukluktan gençlik dönemine geçişte bu alışkanlığın desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Yıldız (2000) *Üniversite Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıklarını Belirleyen Etmenler* başlıklı çalışmasında Boğaziçi, İstanbul, Marmara ve Trakya Üniversiteleri İngilizce öğretmenliği ya da Amerikan/İngiliz dili edebiyatı bölümlerinden 100 ikinci ve üçüncü sınıf öğrencisine anket uygulamıştır. Anket sorularından biri üniversite öğrencilerinin okuma alışkanlıkları ve tutumlarında daha öncesine göre gerçekleşen değişiklerle ilgilidir. Trakya Üniversitesi öğrencilerinin %44'ü, Marmara Üniversitesi öğrencilerinin %24'ü bu soruda "çok okurdum az okumaya başladım" seçeneğini işaretlemişlerdir. Boğaziçi Üniversitesi öğrencilerinin %36'sı, İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin de %28'i ise "bir değişiklik olmadı" seçeneğini işaretlemişlerdir. Gençlerin bu dönemlerde sinema, müzik ve eğlenceye daha fazla vakit ayırmaları, görsel iletişimin daha ilgi çekici olması onların kitap okuma alışkanlıklarını bir dereceye kadar olumsuz yönde etkileyebilir. Hughes-Hassel ve Lutz'un (2006) yapmış olduğu çalışmada da benzer bulgular elde edilmiştir. Söz konusu araştırmaya göre öğrencilerin %56'sı televizyon izlemeyi, %52'si arkadaşlarla vakit geçirmeyi, %45'i Internet'i ve %44'ü video oyunlarını kitap okumaya tercih etmektedirler.

Bu noktada okuma alışkanlığı düzeylerini belirlemede genel olarak kullanılan temel ölçütleri vermek yararlı olacaktır. Yılmaz'ın (1993, s. 44) Amerikan Kütüphanecilik Derneğinin (ALA) geliştirdiği ölçütlerden yararlanarak belirlediği düzeyler şöyledir:

- **Çok okuyan okuyucu**: Yılda 21 ve daha fazla kitap okuyan kişi.
- **Orta düzeyde okuyan okuyucu**: Yılda 6–20 arasında kitap okuyan kişi.
- **Az okuyan okuyucu**: Yılda 1–5 arası kitap okuyan kişi.
- **Okuyucu olmayan**: Hiç kitap okumayan kişidir.

Gençlerde Okuma Alışkanlığı ve Türkiye'de Durum

Okuma eyleminin bireye önce ailede kazandırılıp eğitim hayatı ile desteklenmesi ve özellikle gençlik döneminde bu alışkanlığın üzerinde durulması gerektiğinden daha önce bahsedilmişti. Bayram'ın (2001, s. 98) yaptığı bir araştırmada 18–22 yaş grubunun %38'inin siyasi kitaplar, %27'sinin aşk kitapları okudukları ortaya çıkmıştır. Bilimsel kitapların gençler tarafından az okunduğu ya da hiç okunmadığı görülmektedir. Yıldız'ın (2000, s. 79) yaptığı araştırmada da deneklerin en az okuduğu yayın türünün bilimsel yayınlar olduğu ortaya çıkmıştır.

Dünyada en güçlü ve en ileri ülkeler okuyan, araştıran, yazan, bilen, bilime, sanata, tekniğe önem veren ülkelerdir. Okumayan, araştırmayan, edebiyattan, sanattan, bilimden uzak olan ülkeler ise geçmişte olduğu gibi gelecekte de güçlü ve gelişmiş ülkelerin hizmetçisi ya da sömürgesi olarak kalacaklardır (Ekici, 1998, s. 47). Araştıran, bilim üreten bir toplum olabilmemiz için bizim de önce çocuklara sonra topluma kitabı sevdirmek ve okuma alışkanlığı kazandırmamız gerekmektedir. Oysa ülkemizde yapılan araştırma ve ortaya çıkan istatistiklerde görüldüğü gibi okuma eğitim ve kültür hayatının önemli bir sorunudur.

ABD'de bir yılda 72.500 ayrı kitap basılırken Türkiye'de bu sayı 7000'dir. Ayrıca kişi başına Japonya'da 1, Fransa'da 4 kitap düşerken, Türkiye'de bin kişiye sadece 9 kitap düşmektedir (Ekici, 1998, s. 49). Bu tablo olaya ülke olarak ne kadar önemle yaklaşmamız gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu konu ailede anne-baba, okulda öğretmenler ve ilgili yöneticiler tarafından ele alınmalı ve bireylere temelden okuma alışkanlığının kazandırılması için çalışılmalıdır. Özellikle, bireyin hayatında yaşam boyu etkili bir role sahip olan öğretmenler bu bilinçle hareket ederek eğitim ve öğretimin her seviyesinde okuma alışkanlığı kazandıran etkinliklere yer vermelidirler (Tosunoğlu, 2002, s. 547). Bu konu özellikle "Türkçe" ve "Türk dili ve edebiyatı" derslerinde ele alınmalı ve bu dersler kapsamında öğrenciye okuma alışkanlığını kazandırmak ilk amaç olmalıdır. Bunun için öncelikle öğretmenlerin okuyan, araştıran, mesleğe atıldıktan sonra da kendi alanlarındaki gelişmeleri izleyebilen, etkin ve kendilerini yenileyebilen bireyler olmaları gerekmektedir (Yılmaz, 1996, s. 310).

Öğrencilerin okuma alışkanlığı kazanmalarında en etkili yollardan biri de kütüphanelere ve kaynaklara kolay erişim sağlamaktır. Öğrencilerin ihtiyaç duydukları bilgiye kolay ulaşmaları onların okuma alışkanlığı kazanmalarında önemli rol oynayacaktır (Selvi, 1998, s. 173). Karşılanan bir bilgi ihtiyacı başka bir bilgi ihtiyacını doğuracak, bu da birey ile kitap arasındaki ilişkiyi güçlendirecektir.

Belirtilmesi gereken bir başka nokta da okumanın temelinde merak unsurunun bulunduğudur. Merak eden insan öğrenmek ister ve öğrenmek için okur. Görsel medyanın özellikle televizyonun yoğun olarak ilgi gördüğü toplumumuzda televizyon kanallarında bireyleri öğrenmeye ve okumaya yönlendirecek, bireylerde merak uyandıracak programlara yer verilmesi gerekmektedir. Çünkü, medya bireyin bilincinin yapılanmasında etkin rol oynamaktadır. Reklâm yaparak ya da farklı programlarla bireylerin bilinç altına seslenen medya onları iyi birer tüketici olmaya özendirmektedir (Yıldız, 2000, s. 125). Oysa ülkemizde medya, okuma alışkanlığını daha çok olumsuz yönde etkilemektedir. Bunda medyanın okuma ilgisi yaratmada yeterince etkili olmaması en önemli etkendir (Yılmaz, 1993, s. 57).

Çalışmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Bu çalışma, çocuklara okuma alışkanlığı kazandırmada önemli bir role sahip olan Türkçe-Edebiyat öğretmen adaylarının okuma alışkanlıklarını ve bu konudaki bilgi-bilinç düzeylerini çeşitli boyutlarıyla değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Çalışmada betimleme yöntemi kullanılmıştır. Bu çerçevede, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü son sınıfında okuyan 40 öğrenciye 2006 yılında anket

uygulanmıştır. Ankette yer alan 29 sorudan bazıları birden fazla seçeneğin işaretlendiği, bazıları ise açık uçlu sorulardır. Anket sonuçları SPSS programıyla değerlendirilmiştir.

Bulgular ve Değerlendirme

Öğrenci Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumları

Ankete katılan öğrencilerin ailelerinin eğitim düzeyleri, meslek durumları, aylık gelirleri, okudukları ilkokul, ortaokul ve lise türleri ile yaşamlarının büyük bir kısmını geçirdikleri yer (şehir, köy, vd.) öğrencilerin sosyo-ekonomik durumları hakkında bir fikir vermektedir.

Anne ve babaların büyük bir bölümü ilköğretim (annelerin %45'i, babaların %35'i) ve orta öğretim (annelerin %32,5'i, babaların %42,5'i) mezunudur (Tablo 1). Yükseköğretim mezunu babaların oranı (%20) annelerin oranından (%12,5) daha yüksektir. Eğitim durumlarına bakıldığında babaların annelerden daha eğitimli olduğu ortaya çıkmaktadır. Okuryazar olmayan anne-babaya rastlanmamıştır.

Tablo 1. Öğrenci ailelerinin eğitim düzeyleri (N = 40)

Ailenin eğitim düzeyi	Anne		Baba	
	N	%	N	%
Okuryazar	4	10,0	1	2,5
İlköğretim	18	45,0	14	35,0
Orta öğretim (lise)	13	32,5	17	42,5
Yükseköğretim	5	12,5	8	20,0
Toplam	40	100,0	40	100,0

Ankete katılan öğrenci ailelerinin meslek durumlarına yönelik olarak elde edilen verilere göre annelerin yarıdan fazlası (%60) ev kadını, %10'u da memurdur. Babaların %32,5'i emekli, %27,5'i serbest meslek sahibi, %12,5'i memur ve %12,5'i de işçidir. Öğrencilerin yarısı düşük gelirli (ayda 1000 YTL ve daha az), %45'i orta gelirli (ayda 1001 YTL–2500 YTL arası), %5'i ise yüksek gelirli ailelerden (ayda 2501 YTL ve daha fazla) gelmektedirler.

Ankete katılan öğrencilerden sadece ikisi ilkokul döneminde özel okulda eğitim görmüştür. Öğrencilerin tamamına yakını üniversiteye kadar devlet okullarında eğitim görmüşlerdir.

Öğrencilerin yarısı yaşamlarının büyük bir kısmını büyükşehirlerde, %45'i ise şehirde geçirdiklerini belirtmişlerdir. Köy ya da kasabada yaşayan öğrencilerin oranı ise sadece %5'tir.

Öğrencilerin Okuma Alışkanlıkları

Türk Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin üniversite eğitimine başlamadan önceki ve şu anki okuma alışkanlıkları ile ilgili bilgiler Tablo 2'de verilmektedir. Üniversite eğitimine başlamadan önce öğrencilerin %17,5'i zayıf (yılda 1-5 kitap), %35'i zayıf-orta düzeyde (yılda 6-10 kitap), %27'si orta düzeyde (yılda 11-20 kitap) ve %20'si (yılda 21+ kitap) ise güçlü okuma alışkanlığına sahiptir.

Öğrencilerin şu anki okuma alışkanlıklarında olumlu yönde bir değişme görülmektedir. Zayıf-orta arası okuma alışkanlığına sahip öğrenci oranında bir düşüş görülmüş, güçlü okuma alışkanlığına sahip öğrenci oranı ise %20'den %30'a yükselmiştir. Bu sonuçlar üniversite eğitiminin az da olsa okuma alışkanlığını artırmada etkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Öğrencilerin okudukları yıllık kitap sayısı (N=40)

Okudukları kitap sayısı	Üniversite eğitimine başlamadan önce		Üniversite eğitimi sırasında	
	N	%	N	%
1–5	7	17,5	7	17,5
6–10	14	35,0	10	25,0
11–20	11	27,5	11	27,5
21+	8	20,0	12	30,0
Toplam	40	100,0	40	100,0

Öğrencilerden o anda okumakta oldukları kitabın adını yazmaları istenmiş, bu soruya öğrencilerin %90'ı bir kitap adı yazarak yanıt vermişlerdir. Öğrencilerin tamamına yakını (%95) kitaplık bulunan evlerde büyümüşlerdir. Ayrıca, öğrencilerin önemli bir kısmı üniversite eğitimine başlayana kadar çevrelerinde kitap okuyan kimselerle (anne-babalar, arkadaş ve kardeşler) birlikte bulunmuşlardır (Tablo 3). Kitap okuyan öğrencilerin ailelerini, arkadaşlarını ve akrabalarını model olarak aldıkları söylenebilir.

Öğrencilerin okuma alışkanlığı kazanmalarında okul öncesi dönemde kitapla tanışmalarının da etkisi büyüktür. Okul öncesi dönemde annelerin %50'si, babalarınsa sadece %30'u çocuklarına kitap okumuşlardır. Okul öncesi dönemde ders dışı kitaplarla tanışan öğrencilerin oranı %40'tır. Öğrencilerin yarısından fazlası (%57,5) ise ders dışı kitaplarla ilk kez ilkokul ve ortaokul döneminde tanışmışlardır. Öğrencileri ders dışı kitaplarla buluşturan kişiler genellikle anne-babalardır (%55). Öğretmenlerin bu konudaki etkisi ise daha sınırlıdır (%27,5).

Öğrencilerin %90'ı hoşlandıkları için, %35'i derslere hazırlanmak için kitap okumaktadırlar. Boş zamanlarını değerlendirmek için kitap okuyan öğrenci oranı %22,5'tir. Bakış açılarını geliştirmek, iletişimde etkili olmak ve kültürel gelişim amaçlı kitap okuyan öğrenci sayıları ise sadece birer kişidir. Öğrencilerin %82,5'i ilgi duyduğu konularda (tarih/siyaset/ekonomi/eğitim) güncel kitaplar, %67,5'i edebi eserler, %10'u bilimsel kitaplar okumaktan hoşlanmaktadırlar (birden fazla seçenek işaretlenmiştir).

Öğrenciler okudukları kitapları çoğunlukla arkadaşlarının önerilerine dayanarak (%55) ya da gazetelerin kitap eklerinden ve kitapçılardan (%50) seçmektedirler. Kitap seçimi konusunda öğretmenlerin önerilerinden ya da kütüphanelerden yararlandığını söyleyen öğrenci olmamıştır. Öğrenciler okudukları kitapları büyük ölçüde satın (%95) ya da arkadaşlarından ödünç almaktadırlar (%52,5). Kütüphanelerden ödünç kitap alan öğrencilerin oranı ise %27,5'tir. Öğrencilerin üçte ikisi yeterince kitap

okumadıklarını, ama hemen hemen tamamı (%92,5) okuma alışkanlığına sahip olmaları gerektiğini, bunun mesleki açıdan da gerekli olduğunu (%100) düşünmektedirler. Öğrenciler genellikle derslerin yoğunluğu ve zamansızlık nedeniyle kitap okuyamadıklarını belirtmişlerdir (Tablo 4). Sıkılma, ihmalkârlık ve bir işte çalışıyor olmak kitap okuyamama nedenleri arasında sayılmıştır.

Tablo 3. Üniversite eğitimine başlayana kadar öğrencilerin çevresinde kitap okuyanlar (*N* = 40)

Çevresinde kitap okuyanlar	N	%
Anne-baba	26	65,0
Arkadaş	21	52,5
Kardeş	20	50,0
Akraba	16	40,0
Öğretmen	5	12,5
Diğer	7	17,5

Not: Denekler birden fazla seçenek işaretlemişlerdir.

Tablo 4. Öğrencilerin kitap okumama nedenleri (*N* = 40)

Öğrencilerin kitap okumama nedenleri?	1. Neden		2. Neden	
	N	%	N	%
Derslerin yoğunluğu	9	22,5	4	10,0
Zaman sorunu	7	17,5	2	5,0
Sıkılma	2	5,0	-	-
İhmalkârlık	2	5,0	-	-
İsteksizlik	1	2,5	-	-
Bir işte çalışıyor olmak	1	2,5	2	5,0
İlgi eksikliği	1	2,5	-	-
Maddi durumun yetersizliği	-	-	3	7,5
Okunacak çok kitabın olması	-	-	1	2,5
Vakit kaybı			1	2,5
Yanıt yok	17	42,5	27	67,5
Toplam	40	100,0	40	100,0

Öğrencilerin yaklaşık yarısı (%52,5) okudukları Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün kitap okuma alışkanlığı kazanmalarında tamamen, %20'si ise kısmen etkili olduğunu düşünmektedir. Ancak öğrencilerin %40'ından fazlası zayıf ve zayıf-orta düzeyde okuma alışkanlığına sahiptir (bkz. Tablo 2). Öğrencilerin %47,5'i bölümlerinde okuma alışkanlığı kazandırma konusunda yeterince bilgi verilmediğini vurgulamışlardır. Öğrencilerin yaklaşık %60'ı üniversitede eğitim görmenin okuma alışkanlığına olumlu, %22,5'i ise olumsuz etkisi olduğunu düşünmektedirler.

Kendileri yeterli okuma alışkanlığına sahip olmayan geleceğin Türkçe ve edebiyat öğretmenlerinin bu alışkanlığı öğrencilerine nasıl kazandıracakları üzerinde durulması gereken bir konudur. Örneğin, öğrencilerin gazete okuma sıklıkları okuma alışkanlıklarının bir göstergesidir. Oysa öğrencilerin sadece üçte biri her gün düzenli gazete okumaktadır. Yüzde 60'ı birkaç günde bir, %7,5'i ise haftada bir ya da daha seyrek gazete okumaktadırlar. Sürekli bir dergi takip eden öğrencilerin oranı %27,5'tir. Öğrencilerin %80'i Millî Kütüphane'ye üyedir. Ama son sınıf öğrencisi olmalarına rağmen öğrencilerin dörtte birinin okudukları üniversitenin kütüphanesine üye olmamaları dikkat çekicidir. Beş öğrenci kendi alanlarında önemli bir kütüphane olan Türk Dil Kurumu Kütüphanesini kullanmaktadırlar.

Öğrencilerin Türk Dili ve Edebiyatıyla ilgili en azından bir dergiyi düzenli olarak takip etmemeleri, kendi alanlarındaki bir kütüphaneye üye olmamaları ve son sınıfa gelmelerine rağmen bir kısmının üniversite kütüphanesini kullanmamaları düşündürücüdür.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada elde edilen sonuçlar şöyle sıralanabilir:

1. Öğrenci ailelerinin çoğu ilköğretim ve orta öğretim mezunu olup, düşük ve orta gelirli ailelerdir. Annelerin yarıdan fazlası ev kadını, babaların üçte biri emeklidir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu eğitimlerini devlet okullarında tamamlamışlardır.
2. Öğrencilerin çoğu üniversite eğitimine başlayana kadar anne ve babalarını çevrelerinde kitap okuyan insanlar olarak tanımışlardır. Ailelerin yarısı halen kitap okuma alışkanlıklarını sürdürmektedirler. Anneler çocuklarını kitapla tanıştırmada daha etkindirler.
3. Öğrenciler genelde ders dışı kitapla ilk kez okul döneminde tanışmaktadırlar. Öğrencilerin ders dışı kitapla tanışmalarında en etkili kişiler anne-babalardır. Öğretmenler bu konuda yetersiz kalmaktadırlar.
4. Genel olarak öğrenciler için kitap okumak bir hobidir. Öğrenciler edebi eserler okumaktan hoşlanmaktadırlar. Bu, olumlu bir sonuçtur. Ayrıca, öğrenciler dersleri için de yoğun olarak kitap okumaktadırlar. Öğrenim gördükleri bölümün öğrencilerin okuma alışkanlığı kazanmalarında etkisi olduğu anlaşılmaktadır.
5. Öğrenciler okudukları kitapları arkadaş önerisiyle, gazetelerin kitap eklerinden veya kitabevlerinden seçmekte, hoşlandıkları kitapları satın alarak ya da arkadaşlarından ödünç alarak sağlamaktadırlar. Bu konuda kütüphanelerin pek kullanılmadığı görülmektedir. Öğrencilerin çoğunluğu düşük ve orta gelirli ailelere mensup olmalarına karşın, maddi durumlarını kitap okumama nedeni olarak görmemektedirler.
6. Öğrencilerin tamamına yakını özellikle meslekleri açısından güçlü bir okuma alışkanlığına sahip olmaları gerektiğine inanmakta, ancak "derslerin yoğunluğu" ve "zaman sorunu" nedeniyle yeterince kitap okuyamadıklarını düşünmektedirler.
7. Öğrencilerin kitap okuma alışkanlıklarında öncelikle üniversitenin, daha sonra da Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün olumlu bir etkisinin olduğu anlaşılmıştır.
8. Öğrencilerin yaklaşık üçte biri düzenli gazete ve dergi okumaktadırlar.

9. Öğrencilerin dörtte biri üniversite kütüphanesine üye değildir.

Elde edilen sonuçlara dayanarak şu önerilerde bulunulabilir:

1. Öğretmen adayı yetiştiren Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinin eğitim programlarına okuma alışkanlığı ile ilgili dersler konulmalıdır. Hatta bölümlerde etkin olarak işleyen uygulama kütüphaneleri kurularak hem bölüm öğrencilerinin okuma alışkanlığını öğrencilerine nasıl kazandıracakları öğretilmeli hem de bu konuda kendi öğrencilerine model olmaları gerektiği bilinci aşılanmalıdır. Bu konuda Milli Eğitim Bakanlığının ve Yükseköğretim Kurulu'nun katkıları da sağlanmalıdır.

2. Öğrenciler daha çok kitap okumaları konusunda bölüm tarafından teşvik edilmeli ve kitap okumaya yönelik etkinliklere ders programlarında ağırlık verilmelidir.

3. Öğrenciler üniversite eğitimi boyunca kütüphane kullanımına yönlendirilmelidirler.

Kaynakça

Aksaçlıoğlu, A.G. (2005). *Öğrencilerin televizyon izlemeleri ve bilgisayar kullanmalarının okuma alışkanlıkları üzerine etkisi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Alışkanlık. (2006). 20 Kasım 2006 tarihinde Türk Dil Kurumu Web sitesinden erişildi: http://www.tdk.gov.tr/TR/YazimKlavuzu.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF20FF3F96B01BD67B

Bamberger, R. (1990). *Okuma alışkanlığını geliştirme* (B. Çapar, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Bayram, S. (2001). *Türkiye'de kitap okuma alışkanlığı.* İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Bekar, Ü. (2005). *İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlığı kazanmalarında ailelerin rolü: Kastamonu ili örneği.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Ekici, N. (1998). Cumhuriyetin 75. yılında "bilgi çağı", kitap şuuru ve öğretmen üzerine bir analiz. *Türk Edebiyatı, 11*, 47-49.

Hughes-Hassel, S. ve Lutz, C. (2006). What do you want to tell us about reading? A survey of the habits and attitudes of urban middle scool students toward leisure reading. *Young Adult Library Services, 4*, 39-45.

Okuryazar. (2006). 20 Kasım 2006 tarihinde Türk Dil Kurumu Web sitesinden erişildi: http://www.tdk.gov.tr/TR/YazimKlavuzu.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF20FF3F96B01BD67B

Özen, F. (2001). *Türkiye'de okuma alışkanlığı: Okumak özgürleşmektir*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Selvi, I.İ. (1998). Okuma alışkanlığı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi, 4*, 165-178.

Tosunoğlu, M. (2002). Türkçe öğretiminde okuma alışkanlığı ve çocukların okuma eğilimleri. *Türk Dili (609/Özel Sayı: Dil Bayramının 70. Yılı), 9*, 547-563.

Yıldız, A. (2000). *Üniversite öğrencilerinin okuma alışkanlıklarını belirleyen etmenler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Yılmaz, B. (1993). *Okuma alışkanlığında halk kütüphanelerinin rolü.* Ankara: Kültür Bakanlığı.

Yılmaz, B. (1996). İlk ve orta öğretim öğretmen adaylarının kütüphane kurumuna ilişkin bilinç, tutum ve yaşantıları. "*Modern Öğretmen Yetiştirmede Gelişme ve İlerlemeler": Sempozyum 96' Ankara Programı: 30 Eylül-4 Ekim 1996* içinde (s. 306-326). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Yılmaz, B. (2004). Öğrencilerin okuma ve kütüphane kullanma alışkanlıklarında ebeveynlerin duyarlılığı. *Bilgi Dünyası*, *5*, 115-136.

Türkçe Dergilerde Yayımlanan Makaleler Üzerine Bir İnceleme*

A Study on Articles Published in Turkish Journals

Yaşar Tonta ve **Umut Al**

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara.
{tonta, umutal}@hacettepe.edu.tr

Öz: Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) verilerine göre Türkiye'de halen 2000'den fazla dergi yayımlanmaktadır. Ancak Türkçe dergilerde çıkan makalelerin incelendiği çalışmalara pek rastlanmamaktadır. Bu bildiride 1923-1999 yılları arasında yayımlanan 2509 Türkçe dergide yer alan yaklaşık 518 bin makale hakkında tanımlayıcı bilgiler verilmektedir. Veriler Millî Kütüphane tarafından CD-ROM olarak yayımlanan *Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası 1923-1999* (CDMB) adlı kaynaktan sağlanmıştır. Yayımlanan makalelerin üçte ikisi teknoloji ve sosyal bilimler konularındadır. Tıp konulu makaleler bütün makalelerin beşte birini, ekonomi %12,5'ini, tarım %6,1'ini oluşturmaktadır. Makalelerin büyük bir çoğunluğu tek yazarlıdır. Bütün makalelerin onda biri en çok makale yayımlanan ilk on dergide çıkmıştır. Bu bulgular kütüphanelerde Türkçe dergiler için koleksiyon yönetim politikası geliştirilmesinde kullanılabilir.

Anahtar sözcükler: Türkçe süreli yayınlar, Türkçe makaleler, koleksiyon yönetimi, Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası 1923-1999

Abstract: There are currently more than 2,000 journals published in Turkey. Yet studies dealing with articles published in Turkish journals are scarce. This paper provides descriptive data on approximately 518,000 articles that appeared in 2,509 Turkish journals published between 1923 and 1999. Data comes from the* Bibliography of Articles of the Republican Era 1923-1999 *that was recently published by the Turkish National Library. Two thirds of the articles were on technology and social sciences. Articles in medicine constituted one fifth of all articles followed by economics (12.5%) and agriculture (6.1%). An overwhelming majority of articles were authored by a single author. One tenth of all articles appeared in ten journals. Findings can be used to develop library collection management policies for Turkish journals.

***Keywords: Turkish journals, Turkish articles, collection management,* Bibliography of Articles of the Republican Era 1923-1999**

Giriş

Anglo-Amerikan Kataloglama Kurallarına göre süreli yayın (serial), "Üzerinde sayısal ya da kronolojik belirteçler olan, birbirini izleyen kısımlar halinde çıkan ve sonsuza kadar yayımlanması planlanan her ortamdaki yayın" olarak tanımlanmaktadır (Anglo-American, 2002). Bazen "dergi", "magazin", "periyodik", "mecmua", "mevkute" gibi terimler de "süreli yayın" terimiyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Ülkemizde dergi yayıncılığının kökleri 1700'lü yılların sonlarına dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda yabancı dildeki ilk süreli yayın 1795'te İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliği tarafından yayımlanmıştır (*Bulletin de Nouvelles*). İlk Türkçe derginin (*Vakayi-i Tıbbiye*, 1849) yayımlanması için ise aradan yaklaşık 50 yıl daha geçmesi gerekmiştir. Ülkemizde 1795'ten Cumhuriyet Dönemine kadar 22 ayrı dilde toplam 2046 gazete ve dergi yayımlanmıştır (Karakaşlı, 2001).

Süreli yayınlar bir ülkede bilim düşüncesinin gelişmesine ve bilim kurumlarının oluşmasına önemli katkıda bulunmaktadır (Koloğlu, 1987). Türk yayıncılık tarihi açısından da oldukça önemli bir yer tutan süreli yayınlar konusunda yapılan araştırmaların sayısı ne yazık ki sınırlıdır. Söz konusu araştırmaların genellikle belli konularda (özellikle tıp) yoğunlaştığı görülmektedir. Süreli yayınlarla ilgili bibliyometrik çalışmaların sayısı ise daha da sınırlıdır. Bu çalışmanın amacı Millî Kütüphane tarafından CD ortamında yayımlanan *Cumhuriyet Dönemi*

* Bu çalışma TÜBİTAK Sosyal Bilimler Araştırma Grubu (SOBAG) tarafından desteklenen "Türkiye'nin bilimsel yayın haritası: Türkiye'de dergi yayıncılığı üzerine bir araştırma" başlıklı projenin (Proje no: 105K088) sonuç raporuna dayanarak hazırlanmıştır. Proje raporu için bkz. http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/cdmb-projesi-sonuc-raporu-24ocak.pdf.

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

Makaleler Bibliyografyası'ndaki verilere dayanarak 1923-1999 yılları arasında Türkiye'de yayımlanan süreli yayınlar ve bu süreli yayınlarda yer alan makalelerin kapsamlı bir analizini yapmaktır.

Önceki Çalışmalar

Şimşek (2001) Türk dergicilik tarihindeki ilk girişimlerin Tanzimat Döneminde başladığını, ilk Türk dergilerinin, Avrupa'da olduğu gibi, bilimsel derneklerin yayın organı olarak ortaya çıktığını kaydetmektedir. Türkçe yayımlanan ilk derginin yayın yılı konusunda farklı kaynaklarda farklı bilgilere rastlanmaktadır. Özkan (1982, s. 12) ilk derginin 1849'da yayımlanan *Vakayi-i Tıbbiye* isimli bir sağlık dergisi olduğunu, Şimşek (2001) ise Osmanlı İmparatorluğunda ilk derginin 1862 yılında yayımlanmaya başlanan *Mecmua-i Fünun* olduğunu kaydetmektedirler. Sonraki yıllarda müzik (*Musıkî-i Osmani,* 1863) ve askerlik (*Ceride-i Askeriye*, 1864) konularındaki dergiler yayın hayatına başlamıştır. İlk çocuk dergisi (*Mümeyyiz*) ise 1869 yılında yayımlanmıştır (Şimşek, 2001). Bu tarihten itibaren değişik konularda dergiler (çocuk, mizah, kadın dergileri; bilimsel ve mesleki dergiler; edebiyat dergileri; vd.) yayımlanmaya başlanmıştır.

Dergi yayıncılığı Cumhuriyet Döneminde de devam etmiştir. Türkiye'de, üniversiteler, eğitim kurumları, kamu ve özel kuruluşlar ile özel kişiler tarafından yayımlanan çok sayıda dergi bulunmaktadır. Ancak literatürde gerek Cumhuriyet öncesi gerekse Cumhuriyet sonrası dönemde yayımlanan süreli yayınlarla ilgili çok değişik sayılar göze çarpmaktadır. Bu durum veri toplama yöntemlerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır kanısındayız. Bir fikir vermek üzere aşağıda çeşitli kaynaklarda verilen süreli yayın sayılarına kısaca değinilmektedir. Ancak bu sayılar arasındaki farklılıkların nedenlerini tartışmak bu bildirinin konusu dışındadır.

1831-1993 yılları arasında 2525 gazete ve derginin yayımlandığı saptanmıştır (Bayrak, 1994). 1990 yılında yayımlanan bir rehberde 71 ilin valiliklerinden toplanan verilere dayanarak gazeteler de dahil olmak üzere toplam 2617 süreli yayına ait temel bilgiler (sıklık, yayın yılı, editör, adres vb. gibi) listelenmiştir (*Türkiye'de*, 1990). Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) verilerine dayanılarak yapılan bir araştırmada Türkiye'de 1979-1998 yılları arasında yayımlanan kitap ve dergi sayıları incelenmiş, 1990'lı yıllara dek dergi sayısının 2019'dan 3033'e dek yükseldiği (yaklaşık %50 artış) ancak daha sonra bu sayının giderek düştüğü görülmüştür (B. Yılmaz, 2001). DİE'nin 1999 yılı verilerine göre ise ülkemizde çeşitli konularda toplam 2235 süreli yayın olduğu anlaşılmaktadır (DİE, 2000). 2001 yılı *Türkiye İstatistik Yıllığı*'nda verilen rakam (2251) da buna yakındır (DİE, 2002). Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) Millî Kütüphane'den sağladığı verilere dayanarak hazırladığı tablodan Türkiye'de 2003 yılında toplam 4200 dergi ve gazete yayımlandığı (www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=111) anlaşılmaktadır. Söz konusu dergi ve gazetelerin 2575'i genel konulu yayınlardır. Sosyal bilimlerde yayımlanan dergi ve gazete sayısı 670, uygulamalı bilimlerde ise 375'tir. Yine aynı verilere dayanılarak hazırlanan bir diğer (www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=112) tabloda ise 2003'te yayımlanan dergi sayısı (bültenler dahil) 2542, gazete sayısı 1772 olarak verilmektedir. Dergilerin %22'si belirsiz aralıklarla yayımlanmaktadır.

Bu verilere dayanarak Türkiye'de yayımlanan süreli yayın sayısının 2500 civarında olduğu söylenebilir.

Türkiye'de çıkan süreli yayınlarla ilgili temel bilgileri listeleyen danışma kaynakları (kataloglar, dizinler, rehberler vb. gibi) monografiler, tezler, sempozyum bildiri kitapları ve dergi özel sayıları yayımlanmaktadır (Bayrak, 1994; Bilar, 2006; Duman, 1986; 2000; Kayar, 1994; Kozak, 1999a; 1999b; 2001; 2003a; 2003b; Kutluk ve Yarış, 1996; Türkiye'de, 1990; Günyol, 1986; Kazancıgil ve Solok, 1981; Küyük, 2003; O. Yılmaz, 2003; 2004; 2005). Türk araştırmacıların sağlık bilimleri, mühendislik ve temel bilimler, sosyal bilimler, sanat ve insani bilimler alanlarında yabancı dilde yayımlanan bilimsel dergilerde yaptıkları yayınların uluslararası atıf dizinlerindeki yeri farklı araştırmacılar tarafından incelenmiştir (Yurtsever, Gülgöz, Yedekçioğlu ve Tonta, 2001; 2002; Tonta, 2000; Garfield, 1991; Gülgöz, Yedekçioğlu ve Yurtsever, 2002; Uzun, 1998; Tonta ve İlhan, 1997; Al, Şahiner ve Tonta, 2006). Bu araştırmalardan Türkiye'nin araştırma ve yayın performansıyla ilgili önemli bulgular elde edilmiştir. Fakat Türkçe süreli yayınlarda çıkan makalelerin bibliyometrik özelliklerini inceleyen benzeri çalışmalara pek rastlanmamaktadır.

Yöntem

Türkçe dergiler ve bu dergilerde çıkan makalelerle ilgili veriler Millî Kütüphane tarafından CD ortamında yayımlanan *Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası*'ndan (*CDMB*) alınmış ve bu veriler bir istatistik test yazılımına (SPSS) aktarılmıştır. *CDMB,* 1923 ile 1999 yılları arasında Türkiye'de çıkarılan 4418 dergide ve kongre/konferans/sempozyum bildiri kitaplarında yayımlanan 566.627 makale hakkında bibliyografik bilgi içermektedir. Günlük gazetelerde yayımlanan makaleler bu sayının dışındadır. Kongre/konferans/sempozyum bildiri kitaplarında yayımlanan toplam 48.514 bibliyografik künye (bütün künyelerin %8,6'sı) değerlendirmeye alınmamış, kapsamlı analizler toplam 516.956 makale üzerinden yapılmıştır. *CDMB* veri tabanında yer alan makalelerin konu sınıflaması Dewey Onlu Sınıflama Sistemine göre yapıldığından konulara yönelik olarak yapılan analizlerde makalelere verilen ilk konu kodundan yararlanılmıştır. Dewey'e göre yapılan sınıflamanın ne kadar anlamlı olduğu tartışılabilir. Kanımızca bu husus farklı bir araştırmanın konusudur.

Derleme kaçağı ve Millî Kütüphane'nin derleme yoluyla gelen dergilerde yayımlanan her makaleyi dizinlememesi nedeniyle bu çalışmada verilen toplam makale sayısı, gerçek sayıdan daha düşüktür.

Bulgular ve Yorum

Türkiye'de Yayımlanan Dergiler

CDMB veri tabanında 1923-1999 yılları arasında toplam 2509 farklı dergi yayımlandığı saptanmıştır. Bütün dergiler saptanabilen en yeni adları altında birleştirilmiştir. Bu sayı yukarıda verilen 2003 yılında yayımlanan dergi sayısına (2542) yakındır. Ancak *CDMB*'deki verilerin yaklaşık 80 yıllık bir süreyi kapsadığı unutulmamalıdır. Bu süre içinde bazı dergiler yayınına son vermiş, bazıları başka dergilerle birleşmiş ya da ad değiştirerek yayınına devam etmiş olabilir. Bu açıdan bakıldığında *CDMB* veri tabanına dayanan sayı çok daha düşük gözükmektedir. Aradaki farkın popüler haber bültenlerinin *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*'nda (dolayısıyla *CDMB*'de) dizinlenmemesinden kaynaklandığı kanısındayız.

CDMB'de dizinlenen toplam 2509 dergiden her birine Dewey Onlu Sınıflama Sistemine göre sadece bir konu kodu verilmiştir. Birden fazla konuda makale yayımlanan bir dergi o dergide en çok makale hangi konuda yayımlandıysa o konu altında sınıflandırılmıştır. *CDMB*'de dizinlenen dergilerin %36'sının sosyal bilimler, %33'ünün ise teknoloji (uygulamalı bilimler) alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Dergilerin konularına göre dağılımı

Dewey konu kodu	Konular	Dergi sayısı	%
300	Sosyal bilimler	893	36
600	Teknoloji (uygulamalı bilimler)	832	33
700	Güzel sanatlar	185	7
000	Genel konular	177	7
500	Doğa bilimleri ve matematik	177	7
800	Edebiyat ve retorik	122	5
900	Coğrafya ve tarih	48	2
200	Din	36	1
100	Felsefe ve psikoloji	24	1
400	Dil	15	1
	Toplam	2509	100

Dergilerin yayın yıllarına göre dağılımı Şekil 1'de gösterilmektedir.[1] *CDMB*'de dizinlenen dergi sayısının en yüksek olduğu yıl 1952'dir. Çünkü Millî Kütüphane *CDMB* verilerine temel oluşturan *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*'nı 1952'de yayımlamaya başlamıştır. 1946 yılında fiilen kurulan Millî Kütüphane'ye[2] dergiler Derleme Yasası hükümlerine göre muhtemelen aynı yıllarda gönderilmeye başlanmıştır.[3] 1955 yılında da Millî Kütüphane'de bir Millî Bibliyografya Enstitüsü kurulmuştur. 1970'lerin ortasından itibaren dergi sayısı yükselmiş, ancak bu sayı 1990'ların ilk yarısında düşmüştür.

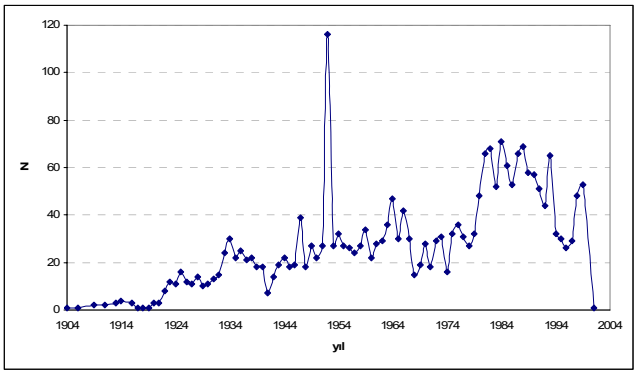

Şekil 1. Dergilerin yayın yıllarına göre dağılımı

Şekil 1'e dayanarak Türkiye'de yayımlanan dergi sayılarıyla ilgili çeşitli değerlendirmeler yapılabilir. Harf Devrimi (1928), 1950'de çok partili döneme geçiş, üniversite sayılarının yıllar içinde artması ve son yıllarda üniversitelerin önemli sayıda dergi yayımlamaya başlamaları, 1970'lerde yaşanan ekonomik zorluklar ve kâğıt sıkıntısı nedeniyle gazete ve dergi basımının güçleşmesi, 1980 sonrası liberalleşme gibi gelişmeler kuşkusuz Türkiye'de dergi yayıncılığını da bir ölçüde etkilemiştir. Ancak sadece *CDMB* verilerine dayanarak söz konusu etkilerle ilgili kapsamlı bir değerlendirme yapmak yanıltıcı olabilir kanısındayız.

CDMB'de dizinlenen ve basım yeri bilgisi bulunan makaleler üzerinden yapılan bir değerlendirmede dergilerin %92,5'inin İstanbul'da ve Ankara'da basıldığı anlaşılmaktadır. İzmir (%3,8) hariç diğer bütün illerde basılan dergilerin oranı sadece %3,7'dir. Dergi yayıncılığının İstanbul ve Ankara'da yoğunlaşmasının temel nedeni üniversitelerin, kamu kuruluşlarının ve özel şirketlerin önemli bir kısmının bu iki şehirde bulunmasıdır. Örneğin, yeni kurulan 15 üniversite de dahil olmak üzere toplam 93 üniversitenin 33'ü İstanbul (23) ve Ankara'dadır (10) (Yükseköğretim Kurulu, 2006b). Matbaaların %45'inin İstanbul ve Ankara'da yerleşik olması,

[1] Bu dağılım bir dergide yayımlanan makalelerin *CDMB*'de dizinlenen yayın yıllarına dayanmaktadır. Bir dergide yayımlanan bir makalenin *CDMB*'de dizinlendiği tarihle o derginin ilk sayısının yayımlandığı tarih aynı olmayabilir.

[2] Millî Kütüphane'nin kuruluş yasası 29.3.1950'de *Resmî Gazete*'de yayımlanmıştır.

[3] Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu 1934 yılında çıkarılmıştır. Yasa hükmüne göre Türkiye'de basılan her eserden içlerinde Millî Kütüphane'nin de bulunduğu beş kütüphaneye (1976'da bu sayı altıya çıkarılmıştır) birer kopya gönderilmesi gerekmektedir.

yayımlanan makalelerin ise %92'sinin İstanbul ve Ankara'da yayımlanan dergilerde basılması diğer illerdeki matbaaların önemli bir kısmının kitap ve yerel gazete basmaları ile açıklanabilir. Yerel gazeteler ve dergiler Millî Kütüphane tarafından derlenmekte, ancak bu yayınların bir kısmında çıkan makaleler *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*'nda dizinlenmemektedir.

Türkiye'de Yayımlanan Makaleler

CDMB'de dizinlenen ve yayın yılları saptanabilen toplam 516.956 makalenin onar yıllık dönemlere göre dağılımı Şekil 2'de verilmektedir.[4] Son on yılda (1990-1999) yayımlanan makalelerin tümünün *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*'nda dizinlenmediği göz önünde bulundurulacak olursa, Türkiye'de yayımlanan makale sayısının sürekli bir artış gösterdiği görülmektedir.[5] En çok makale 1980-1989 döneminde yayımlanmıştır (121.998). Artışın 1990-1999 döneminde de devam ettiği anlaşılmaktadır.

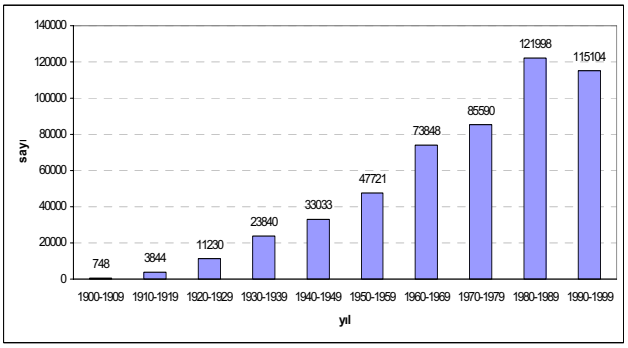

Şekil 2. Onar yıllık dönemler itibariyle Türkiye'de yayımlanan makale sayıları

Türkiye'de yayımlanan makale sayılarına daha yakından bakıldığında kabaca şunlar söylenebilir: Bir önceki döneme göre makale sayısı 1910-1919 döneminde yaklaşık beş kat, 1920-1929 döneminde ise yaklaşık üç kat artmıştır. Ancak bu dönemde yayımlanan makaleler sistematik bir biçimde dizinlenmediğinden bu artışları temkinli yorumlamak gerekmektedir.

1930-1939 döneminde ise makale sayısı %112 artmıştır. Cumhuriyet'in ilanından (1923) sonra ekonomik zorlukların yavaş yavaş aşılarak topyekûn bir kalkınma atağı başlatılmasının, halkevlerinin kurulmasının (1925), Harf Devriminin (1928) etkisiyle okur yazar ve matbaa sayısının hızla artmasının ve Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu (1934) çıkarılarak Türkiye'de yayımlanan her kitap ve dergiden birer kopyasının belirli merkezlerde toplanmasının bu artışta önemli rol oynadığı kanısındayız (Alpay, 1976; Önal, 2006). 1923-1945 yılları arasında yayımlanan makalelerin Millî Kütüphane kurulmadan önce faaliyet gösteren Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü tarafından kaynakçasının hazırlanarak beş cilt halinde yayımlanmasının da bu dönemdeki artışta önemli payı olmuştur.

1940-1949 döneminde makale sayısındaki artış bir önceki on yıla göre %39, 1950-1959'da %44, 1960-1969'da %55, 1970-1979'da %16, 1980-1989'da %43 artmış, 1990-1999 döneminde ise %6 azalmıştır. Son dönemdeki düşüş yayımlanan tüm makalelerin henüz *CDMB*'de dizinlenmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. (*CDMB* CD-ROM'unun 1923-1999 yılları arasındaki verileri içerdiği kaydedilmesine karşın, 1998-1999 yıllarında çıkan dergilerdeki bazı makaleler *CDMB* CD-ROM'unda dizinlenememiştir.) 1970-1979 döneminde makale sayısındaki artış hızı daha düşük (%16) olmasına karşın, 1930-1989 yılları arasındaki 60 yıllık dönemde makale sayısı her on yılda bir ortalama üçte bir artış göstermiştir. Toplam makale sayısı yaklaşık beş kat artarak 121.998'e ulaşmıştır.

CDMB'de dizinlenen makalelerin tümünün araştırma makalesi olduğunu söylemek kuşkusuz mümkün değildir. Ama Türkiye'de yayımlanan araştırma makalelerinin sayısı hakkında genel olarak şunlar söylenebilir: 2005 yılı verilerine göre üniversitelerde yaklaşık 30 bini öğretim üyesi olmak üzere toplam 80.000 civarında öğretim elemanı istihdam edildiği (Yükseköğretim, 2006a, s. 111), 2001-2004 yılları arasında doktoralı eleman sayısının iki katın üzerinde artış gösterdiği (Yükseköğretim, 2006a, s. 129), üniversite dışındaki araştırma merkezlerinde ve yayın kuruluşlarında da önemli sayıda kişinin çalıştığı ve yayın yaptığı düşünülecek olursa, her yıl yayımlanan ortalama 12 bin Türkçe makalenin yeterli olmadığı açıktır. Bu rakamın düşük olmasında Millî Kütüphane'nin yayımlanan tüm makaleleri dizinleyememesinin de payı olduğu kanısındayız. Örneğin, son birkaç yıldır yabancı bilimsel dergilerde yayımlanan ve atıf dizinlerinde yer alan Türkiye adresli yayın sayıları yılda 20.000'e yaklaşmıştır. Türk bilim insanları yabancı dergilerde 2003'te 12.160, 2004'te 13.373, 2005'te 17.188 yayın yapmışlardır (bkz. www.yok.gov.tr/duyuru/duyuru_2006/1996_2005_dunya_siralamasi.doc). 2006'da ise yayın sayısı 19.000'i aşmıştır. Bu yayın sayısıyla Türkiye, dünya ülkeleri arasında 19. sıraya yükselmiştir. Bu bakımdan Türkçe yayımlanan makale sayılarının çok daha yüksek olduğu, makale sayısındaki artışın daha da hızlanarak devam edeceği ve bunun *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*'nda dizinlenen makale sayılarına da yansıyacağı kolayca söylenebilir.

---

[4] Bu sayı yıl bilgisi olmayan ya da hangi yıla ait olduğu belirlenemeyen girişler ile 2000 ve 2001 yıllarına ait toplam 1157 giriş toplam sayıdan (518.113) çıkarılarak elde edilmiştir.

[5] Burada verilen yayımlanan makale sayılarının "Türkiye'de yayımlanan ve *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*'nda dizinlenen" şeklinde anlaşılması gerekmektedir. Daha önce de değinildiği gibi, derleme kaçağı nedeniyle Millî Kütüphane'ye gönderilmeyen ya da gönderildiği halde dizinlenmeyen dergilerde yayımlanan makaleler bu sayılara dahil değildir.

Makalelerin Konuları

Türkiye'de yayımlanan ve Dewey Onlu Sınıflama Sistemine göre konu kodu verilen toplam 518.084 makalenin %36,3'ü teknoloji (uygulamalı bilimler), %34'ü ise sosyal bilimler alanındadır (Tablo 2). Güzel sanatlar (%6,8), coğrafya ve tarih (%6,4), edebiyat ve retorik (%5,1) ve doğa bilimleri ve matematik (%5) dışındaki konularda (genel konular, felsefe ve psikoloji, din, dil) yayımlanan makalelerin sayısı toplam makalelerin %6,4'ünü oluşturmaktadır.

Tablo 2. Makalelerin konularına göre dağılımı
(N = 518.084)

Dewey konu kodu	Konu	Makale sayısı	%
000	Genel konular	7909	1,5
100	Felsefe ve psikoloji	7430	1,4
200	Din	10.551	2,0
300	Sosyal bilimler	175.963	34,0
400	Dil	7894	1,5
500	Doğa bilimleri ve matematik	25.759	5,0
600	Teknoloji (uygulamalı bilimler)	188.059	36,3
700	Güzel sanatlar	35.034	6,8
800	Edebiyat ve retorik	26.195	5,1
900	Coğrafya ve tarih	33.290	6,4
Toplam		518.084	100,0

Makaleler daha spesifik Dewey Onlu Sınıflama Sistemi (ilk) konu kodlarına göre de sınıflandırılmıştır. Tıp (610) konulu makaleler bütün makalelerin beşte birini, teknoloji (uygulamalı bilimler) (600) genel konusu altında yayımlanan makalelerin ise %56'sını oluşturmaktadır. Tıp konusunu ekonomi (%12,5) ve tarım (%6,1) konuları izlemektedir. Çeşitli mühendislik dallarında yayımlanan makaleler ise toplam makalelerin sadece yaklaşık %5'ini (25.384 makale) oluşturmaktadır. Türkiye'de yayımlanan makalelerin yaklaşık yarısını (%51,4) tıp, ekonomi, tarım, mühendislik, hukuk ve Türkçe edebiyat konulu makaleler oluşturmaktadır. Siyasal bilimler, eğitim, Türkiye tarihi gibi alanlarda yayımlanan makale sayıları ise çok daha azdır.

Türkiye'de yayımlanan makalelerin konu dağılımlarıyla ilgili veriler Türkiye'nin bilimsel yayın haritası hakkında kabaca da olsa bir fikir vermektedir. Türkçe yayınların %20,3'ünün tıp, %12,5'inin ekonomi, %6,1'inin tarım konularında olması ülkemizin 1923-1999 yılları arasındaki öncelikleri konusunda bir fikir verebilir kanısındayız. Nitekim 2001-2005 yılları arasında atıf dizinlerine giren yabancı dergilerde yayımlanan Türkiye adresli 52.836 yayının %38'i klinik tıp, %2,4'ü farmakoloji, %2,2'si nöroloji ve %0,5'i immünoloji konularındadır.[6] 1973-1999 yılları arasında temel bilimler, mühendislik ve sağlık bilimleri alanlarında yabancı dergilerde yayımlanan Türkiye adresli yayınların (31.362) %38'ini tıp konulu yayınlar oluşturmaktadır (Yurtsever ve diğerleri, 2002, s. 19). 2000-2002 yılları arasında Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi'nde (ULAKBİM) en çok belge sağlama isteği alan ilk 11 derginin 8'inin tıp, 2'sinin tarım ve gıda, 1'inin çevre mikrobiyolojisi konusunda olduğu gözlenmiştir (Tonta ve Ünal, 2005).

CDMB'de dizinlenen Türkçe dergilerde yayımlanan makalelerin önemli bir kısmının üniversite öğretim üyeleri tarafından yazıldığı söylenebilir. 2005 yılı verilerine göre üniversitelerde görevli 29.418 öğretim üyesinin yaklaşık üçte biri sağlık bilimleri, %27'si sosyal bilimler (ekonomi, hukuk, siyasal bilimler, eğitim vd.), %6'sı tarım alanında çalışmaktadır. Bu oranlar makalelerin konulara göre dağılımıyla bir ölçüde paralellik göstermektedir.

En Çok Makale Yayımlayan Dergiler

CDMB'de dizinlenen makalelerin yayımlandığı toplam 2509 derginin konularına göre dağılımı daha önce verilmişti. Bu dergiler arasında en çok makale yayımlayan dergi *Türkiye İktisat Gazetesi*'dir (Tablo 3). Bunu bir başka ekonomi dergisi (*İstanbul Ticaret*) izlemektedir. İlk on dergi arasında edebiyat, ekonomi ve tıp konulu dergiler bulunmaktadır. Toplam makalelerin yaklaşık onda biri (51.197) en çok makale yayımlayan ilk on dergide yayımlanmıştır.

Tablo 3. En çok makale yayımlayan ilk on dergi

Dergi adı	N
Türkiye İktisat Gazetesi	11.636
İstanbul Ticaret	7194
Varlık	5460
Türk Dili	4741
Türk Yurdu	4277
Sebîlürreşad	4219
Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi	3822
Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası	3421
Bilim ve Teknik	3218
Milliyet Sanat Dergisi	3209

Makalelerin Yazarları

CDMB'de dizinlenen toplam 518.084 makalenin yaklaşık %15'inin yazarı belirsizdir.[7] Yazarı belli olan 438.999 yayının %86,8'i tek yazarlıdır. İki yazarlı yayın sayısı %8,7, üç yazarlı yayın sayısı ise %4,5'tir. Dört ve daha

[6] Yüzdeler *Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi* adlı raporda yer alan 41 no'lu tablodaki rakamlara dayanarak hesaplanmıştır (Yükseköğretim, 2006a, s. 127).

[7] Popüler dergilerde yayımlanan çeviri ya da derleme makalelerde yazar bilgisine daha seyrek rastlanmaktadır.

fazla yazarlı yayın sayısı ise sadece 216'dır (%0,04). Yayın başına düşen ortalama yazar sayısı 1,18'dir. Tek yazarlılık oranları doğa bilimleri ve matematik ile teknoloji (uygulamalı bilimler) dışındaki konularda %95'in üzerindedir. Ortak yazarlığın en yaygın olduğu tıp (610) konusunu da içeren teknoloji (uygulamalı bilimler) alanında ortalama yazar sayısı 1,43, doğa bilimleri ve matematikte ise 1,35'tir.

Bütün konularda en verimli ilk 20 yazarın listesi Tablo 4'te verilmektedir. Haluk Cillov toplam 1665 makale ile *CDMB*'de en fazla makalesi dizinlenen araştırmacıdır. Cillov'u Namık Zeki Aral (829) ve İsmet Giritli (804) izlemektedir. En verimli ilk 10 yazarın sekizi sosyal bilimci, biri edebiyatçı (Muzaffer Uyguner), biri fen bilimcidir (Kemal Tosun). En verimli ilk 20 yazar arasında sosyal bilimcilerin yanı sıra (yukarıdakilere ek olarak) bir edebiyatçı (Mehmet Kaplan), bir güzel sanatlar uzmanı (Metin And) ve bir de tıpçı (A. Süheyl Ünver) bulunmaktadır. Bu listede yer alan her yazarın 300'den fazla makalesi olup bu yazarların birçoğu kendi alanları dışında da tanınmış isimlerdir.

Bazı yazarlar birden fazla konuda yayın yapmışlardır. Örneğin, ünlü sosyolog Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu 474 makaleyle en çok yayın yapan 8. yazar olmasına karşın konulara göre en verimli ilk 10 yazar listesinde hiçbir konu altında yer almamıştır. Aynı durum 12. sıradaki Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu için de geçerlidir. Öte yandan 448 makale ile en çok yayın yapan 9. yazar olan Kemal Tosun teknoloji (uygulamalı bilimler) alanında 272 makaleyle ikinci sırada yer almıştır. Benzeri bir biçimde 319 makaleyle en çok yayın yapan 20. yazar olan A. Süheyl Ünver teknoloji (uygulamalı bilimler) alanında 130 makaleyle 8. sırada yer almıştır. Başka bir deyişle gerek Tosun gerekse Ünver başka konularda sırasıyla 202 ve 189 makaleye daha katkıda bulunmuşlardır. En verimli 3. yazar olan İsmet Giritli hem sosyal bilimlerde hem de genel konularda en verimli ilk 10 yazar arasındadır.

Başlıca ilgi alanlarına göre her konudaki en verimli yazarlar ve katkıda bulundukları yayın sayısı şöyle sıralanmaktadır: Sosyal bilimler: Haluk Cillov (1648); teknoloji (uygulamalı bilimler): Mustafa Bayram (291); din: Abdü'l-aziz Çaviş (239); güzel sanatlar: Metin And (238); edebiyat ve retorik: Muzaffer Uyguner (237); felsefe ve psikoloji: Cemil Sena (132); doğa bilimleri ve matematik: Erdoğan Sakman (131); coğrafya ve tarih: Hüseyin Namık Orkun (111); dil: Ömer Asım Aksoy (110); ve genel konular: Mehmet Türker Acaroğlu (52).

Makale Adlarında En Sık Geçen Sözcükler

Makale adlarında en sık geçen sözcükler "ve" (158.176 kez), "bir" (42.946 kez), ve "ile"dir (20.626 kez). Tüm konular birlikte değerlendirildiğinde "Türkiye" (18.631 kez), "tedavi" (14.655 kez), "tarih" (9285 kez), "ekonomi" (8393 kez) gibi genel sözcükler sıralamada başta gelmektedir.

CDMB'de en çok makale tıp (105.362) ve ekonomi (64.778) konularında dizinlenmiştir. Tıpta "tedavi", "hastalık", "cerrahi", "hasta" gibi genel sözcüklerden sonra "kanser" (2863 kez) ve "tüberküloz" (1898 kez) en sık geçen sözcükler arasında yer almıştır. Ekonomide ise "vergi" (4377 kez), "kooperatif" (3846 kez), "sanayi" (3714 kez) ve "kalkınma" (2513 kez) gibi sözcükler makale adlarında en sık geçen sözcükler arasındadır. Türkiye'deki öncelikli sorunların ve araştırma alanlarının neler olduğu konusunda makale adlarında en sık geçen sözcükler kabaca da olsa bir fikir verebilir kanısındayız. Türkiye'de önem verilen araştırma konularını ortaya çıkarmak ve daha kapsamlı değerlendirmeler yapabilmek için makale adlarında geçen tüm sözcüklerin derinlemesine incelenmesi gerekmektedir.

Sonuç ve Öneriler

1923 ile 1999 yılları arasında Türkiye'de çıkan dergilerde yaklaşık 518.000 makale yayımlanmıştır. Her yıl yayımlanan makale sayılarında sürekli bir artış gözlenmektedir. 1930-1989 yılları arasında yayımlanan toplam makale sayısı yaklaşık beş kat artmıştır. Ancak sadece üniversitelerde yaklaşık 80.000 öğretim elemanının görev yaptığı Türkiye'de her yıl yayımlanan Türkçe makale sayısı (yaklaşık 12.000) çok yetersizdir.

Türkiye'de büyük bir çoğunluğu İstanbul ve Ankara'da basılan 2509 dergide yayımlanan makalelerin yaklaşık üçte ikisi teknoloji (uygulamalı bilimler) ve sosyal bilimler konularındadır. Tıp konulu makaleler bütün makalelerin beşte birini, ekonomi %12,5'ini, tarım %6,1'ini, çeşitli mühendislik dallarında yayımlanan makaleler ise toplam makalelerin sadece %5'ini oluşturmaktadır. *CDMB*'de dizinlenen makalelerin yaklaşık %90'ı tek yazarlıdır (makale başına düşen ortalama yazar sayısı 1,18).

Türkçe dergilerde yayımlanan makalelerin temel bibliyometrik özelliklerinin genel olarak incelendiği bu araştırmanın temel bulgularına dayanan birkaç öneri aşağıda sıralanmaktadır.

- Türkiye'nin bilim ve teknoloji "yol haritası"nı oluşturmak amacıyla Türkçe dergilerde yayımlanan makaleler daha ayrıntılı olarak incelenmeli, her konudaki literatürün gelişimi ve bibliyometrik özellikleri tarihsel açıdan irdelenmelidir.
- Bu tür incelemeler Türkçe dergilerde yayımlanan makalelerin yanı sıra kongre/konferans/sempozyum bildirileri, kitaplar, teknik raporlar, patentler ve yabancı dergilerde yayımlanan Türkiye adresli makaleler için de gerçekleştirilmelidir.
- Yapılan araştırmaların ve yayımlanan makalelerin Türkiye'nin öncelikli sorunları üzerinde yoğunlaşıp yoğunlaşmadığı bibliyometrik araştırmalarla ortaya çıkarılmalıdır.

Tablo 4. En verimli yazarlar (1923-1999)

Sıra no	Yazar adı	N	Sıra no	Yazar adı	N
1	Haluk Cillov	1665	11	Ahmet Kılıçbay	425
2	Namık Zeki Aral	829	12	Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu	419
3	İsmet Giritli	804	13	Feridun Ergin	413
4	Muzaffer Uyguner	738	14	Mehmet Kaplan	394
5	Nefi Kovacı	654	15	Arslan Karabağlı	385
6	Fehamettin Ervardar	634	16	Sadi Abaç	379
7	Celil Vayısoğlu	548	17	Yılmaz Ulusoy	367
8	Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu	474	18	Kenan Gürtan	366
9	Kemal Tosun	448	19	Metin And	345
10	Fadıl Cerrahoğlu	438	20	A. Süheyl Ünver	319

- Dergiler ve makalelerle ilgili bibliyometrik analiz sonuçları üniversite ve araştırma kütüphanelerinde koleksiyon geliştirmek için kullanılmalı, çeşitli konulardaki Türkçe literatürün önemli bir bölümünü kapsayan "çekirdek" dergilere abone olunmalıdır.

Kaynakça

Al, U., Şahiner, M. ve Tonta, Y. (2006). Arts and humanities literature: Bibliometric characteristics of contributions by Turkish authors. *Journal of the American Society for Information Science & Technology, 57*, 1011-1022.

Alpay, M. (1976). *Harf devriminin kütüphanelerde yansıması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Anglo-American Cataloguing Rules (2nd ed.). (2002). Chicago: American Library Association.

Bayrak, M.O. (1994). *Türkiye'de gazeteler ve dergiler sözlüğü (1831-1993)*. İstanbul: Küll.

Bilar, E. (2006). *Edirne'nin basın-yayın tarihi (1361-2006)* (2 cilt). Edirne: Edirne Valiliği Yayınları.

Devlet İstatistik Enstitüsü. (2000). *Türkiye istatistik yıllığı 1999*. Ankara: DİE.

Devlet İstatistik Enstitüsü. (2002). *Türkiye istatistik yıllığı 2001*. Ankara: DİE.

Duman, H. (Haz.). (1986). *İstanbul kütüphaneleri arap harfli süreli yayınlar toplu kataloğu 1828-1928*. İstanbul: IRCICA.

Duman, H. (Haz.). (2000). *Osmanlı-Türk süreli yayınları ve gazeteleri (1828-1928)*. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Garfield, E. (1991). A citationist perspective on science in Turkey. *Tıp alanında bilimsel yayınlar sempozyumu (Symposium on scientific publications in medical sciences)* içinde (s. 8-40). Ankara: TÜBİTAK.

Gülgöz, S., Yedekçioğlu, Ö.A. ve Yurtsever, E. (2002). Turkey's output in social science publications: 1970-1999. *Scientometrics, 55*(1), 71-84.

Günyol, V. (1986). *Sanat ve edebiyat dergileri*. İstanbul: Alan.

Karakaşlı, K. (2001, Ağustos). Gazetelerin satır aralarında. *Görüş,* 66-69.

Kayar, R. (1994). Cumhuriyet dönemi (1928-1994) tıp dergilerimizin kısaltılmış isim indeksi ve analizi. *SSK Tepecik Hastanesi Dergisi, 4*(1-2-3), 69-77.

Kazancıgil, A. ve Solok, V. (1981). Türk tıp dergileri ve süreli yayınları üzerine analitik bir inceleme (1949-1981). *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi, 12*, 373-382.

Koloğlu, O. (1987). *Süreli yayınların bilim fikri ve kurumlarının oluşmasına katkısı*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Kozak, N. (1999a). *Türkiye akademik dergiler rehberi*. Ankara: Özcan Ofset.

Kozak, N. (1999b). Türkiye'de yayınlanmakta olan akademik dergiler üzerinde bir araştırma. Ö. Bayram ve diğerleri (Yay. haz.), *Bilginin Serüveni: Dünü, Bugünü ve Yarını. . . Türk Kütüphaneciler Derneği'nin Kuruluşunun 50. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri 17-21 Kasım 1999, Ankara* içinde (s. 467-492). Ankara: TKD.

Kozak, N. (2001). Sağlık, sosyal ve teknik bilimler alanlarında yayınlanmakta olan akademik dergiler üzerine karşılaştırmalı bir inceleme. *Türk Kütüphaneciliği, 15*, 296-310.

Kozak, N. (2003a). *Türkiye akademik dergiler rehberi-2002*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Kozak, N. (2003b). Türkiye'deki akademik dergiler: "Türkiye Akademik Dergiler Araştırması"nın 1997/1998 ve 2002 dönemlerindeki uygulamalarından elde edilen veriler üzerine bir inceleme. O. Yılmaz (Yay. haz.), *Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık Ulusal Sempozyumu (28 Mart 2003, Ankara)* içinde (s. 71-94). Ankara: TÜBİTAK.

Kutluk, T. ve Yarış, Y. (1996). *Türkiye tıp dergileri kataloğu*. Ankara: Türk Tabipler Birliği.

Küyük, A. (2003). Türkiye'de yayınlanan sağlık bilimleri dergilerinin sayısal analizi. O. Yılmaz (Yay. haz.), *Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık Ulusal Sempozyumu (28 Mart 2003, Ankara)* içinde (s. 57-70). Ankara: TÜBİTAK.

Önal, H.İ. (2006). Türkiye'de basımcılık ve yayıncılığın bilgi hizmetlerine etkisi: Tarihsel araştırma. *Bilgi Dünyası, 7*, 1-22.

Özkan, O. (1982). Sağlık kültürü ve basın-yayın. *I. Milli Kültür Şûrası 23-27 Ekim 1982 Kurum Temsilcisi Bildirileri Kişisel Bildiri Özetleri ve Metinleri (1.10.1982 İtibariyle)* içinde (s. 1-27). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Şimşek, H. (2001). XIX. Yüzyıl çocuk dergiciliği ve eğitsel işlevleri üzerine. *Milli Eğitim Dergisi, 151*. 13 Ekim 2006 tarihinde http://yayim.web.gov.tr/yayimlar/151/simsek.htm adresinden erişildi.

Tonta, Y. (2000). Contribution of Turkish researchers to the world's biomedical literature (1988-1997). *Scientometrics, 48*(1), 71-84.

Tonta, Y. ve Ünal, Y. (2005). Scatter of journals and literature obsolescence reflected in document delivery requests. *Journal of the American Society for Information Science and Technology, 56*(1), 84-94.

Tonta, Y. ve İlhan, M. (1997). Sosyal bilimlerde Türkiye'nin dünyadaki yeri. *Türk Psikoloji Dergisi, 12*(40), 67-75.

Türkiye'de süreli yayınlar. (1990). Ankara: Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü.

Uzun, A. (1998). A scientometric profile of social sciences research in Turkey. *International Information and Library Review, 30*, 169-184.

Yılmaz, B. (2001). Türkiye'de kitap ve dergi üretimi üzerine niceliksel bir değerlendirme. *Cumhuriyet Kitap,* 603 (13 Ekim 2001), 12-13.

Yılmaz, O. (Ed.). (2003). *Sağlık bilimlerinde süreli yayıncılık, (28 Mart 2003, Ankara)*. Ankara: TÜBİTAK.

Yılmaz, O. (Ed.). (2004). *Sağlık bilimlerinde süreli yayıncılık, (28 Mayıs 2004, Ankara)*. Ankara: TÜBİTAK.

Yılmaz, O. (Ed.). (2005). *Sağlık bilimlerinde süreli yayıncılık, – 2005: 3. Ulusal Sempozyum, (8-9 Nisan 2005, Ankara)*. Ankara: TÜBİTAK.

Yurtsever, E., Gülgöz, S., Yedekçioğlu, Ö.A. ve Tonta, M. (2001). *Sosyal Bilimler Atıf Dizini'nde (SSCI) Türkiye: 1970-1999*. Ankara: TÜBA.

Yurtsever, E., Gülgöz, S., Yedekçioğlu, Ö.A. ve Tonta, M. (2002). *Sağlık bilimleri, mühendislik ve temel bilimlerde Türkiye'nin uluslararası atıf dizinindeki yeri: 1973-1999*. Ankara: TÜBA.

Yükseköğretim Kurulu. (2006a). *Türkiye'nin yükseköğretim stratejisi (taslak rapor)*. Ankara. 4 Aralık 2006 tarihinde http://www.yok.gov.tr/duyuru/2006/turkiyeninyuksekogretimstratejisi.pdf adresinden erişildi.

Yükseköğretim Kurulu. (2006b). *Üniversiteler*. 31 Ağustos 2006 tarihinde http://www.yok.gov.tr/universiteler/universiteler.htm adresinden erişildi.

Dergi Kullanım Verilerinin Bibliyometrik Analizi ve Koleksiyon Yönetiminde Kullanımı

Bibliometric Analysis of Journal Usage Data and Its Use in Collection Management

Yaşar Tonta ve **Yurdagül Ünal**

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara.
{tonta, yurdagul}@hacettepe.edu.tr

Öz: Bir kütüphanenin etkin bir koleksiyon geliştirme ve koleksiyon yönetimi politikasının olabilmesi için, koleksiyonun kullanımının izlenmesi ve izleme sonuçlarının politika oluştururken mutlaka dikkate alınması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı; Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM) Belge Sağlama Hizmetleri ve Okuyucu Salonu Referans Hizmetleri Birimine yapılan toplam 884.593 makale isteğini analiz edip ULAKBİM için "çekirdek dergi" koleksiyonu belirlemek ve dergi kullanım sıklıkları ile dergi etki faktörü ve yarı-yaşamı (eskime) arasındaki olası ilişkileri incelemektir. Tüm belge sağlama isteklerinin üçte biri 127 çekirdek dergiden sağlanmıştır. Belge Sağlama Hizmetleri Biriminde isteklerin üçte birinin sağlandığı çekirdek dergi sayısı 184, Okuyucu Salonu Referans Hizmetleri Biriminde ise 97'dir. İki Birimde de kullanılan ortak çekirdek dergi sayısı 87'dir. Belge Sağlama Hizmetleri Biriminde kullanılan tüm dergiler için yarı-yaşam ortalaması 10 yıl, çekirdek dergiler için 10,3 yıl, *Journal Citation Reports*'tan (2004) alınan ve atıf sayısına göre hesaplanan yarı-yaşam ortalaması ise 7,8 yıldır. Okuyucu Salonu Referans Hizmetleri Biriminde kullanılan tüm dergiler için yarı-yaşam ortalaması 9 yıldır. Çekirdek dergiler için hem kullanım sayısına hem de atıf sayısına göre hesaplanan yarı-yaşam ortalaması 7,6 yıldır. Çekirdek dergilerin kullanım sıklığı ile etki faktörü arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki yoktur. Okuyucu Salonu Referans Hizmetleri Biriminde kullanılan çekirdek dergilerin toplam atıf sayısı ile kullanımı arasında ise düşük ama istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki gözlenmiştir (Pearson's r = 0,280, p < 0,01). Bulgular dergilerin yerel kullanım sayısının süreli yayın koleksiyon geliştirme ve yönetiminde etki faktörü ve atıf sayısından daha önemli olduğunu göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Koleksiyon yönetimi, bibliyometrik yasalar, belge sağlama, kütüphane içi kullanım, çekirdek dergiler, TÜBİTAK Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi

Abstract: The use of a library's collection should be monitored and the results should be taken into consideration in order to establish an effective and efficient collection development and collection management policy. This paper analyzes a total of 884,593 document delivery requests submitted to the National Academic Network and Information Center (ULAKBİM) to identify a core journals collection, and to find out if there is a relationship between the frequency of use of a journal and its impact factor and half-life (obsolescence). A total of 127 core journals satisfied one third of all document delivery requests (both remote and in-house requests). The number of core journals satisfying one third of all requests submitted to the Document Delivery Unit (DDU) and Reference Services Reading Room (RDRR) desk (in-library use) was 184 and 97, respectively, and 87 of which were common. The mean half-life of all journals used in DDU was 10 years while it was 10.3 years for core journals only. The corresponding mean half-life for the same journals calculated on the basis of the number of citations taken from the Journal Citation Reports ***(2004) was 7.8 years. The mean half-life for all journals used in RDRR was 10 years while it was 7.6 years for core journals only. The corresponding citation-based mean half-life was also 7.6 years. No statistically meaningful relationship was observed between the frequencies of use of core journals and their impact factors. Yet, a low but statistically significant relationship was observed between the use frequencies and total citation counts of RSRR core journals (Pearson's*** r = ***.280,*** p < ***.01). Findings indicate that the frequencies of the local use of journals are more important than their impact factors and total citation counts when developing and managing a journals collection.***

Keywords: Collection management, bibliometric laws, document delivery, in-library use, core

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

journals, National Academic Network and Information Center (ULAKBİM)

Giriş

Dergi fiyatlarının yüksek olması ve yayın sayısındaki artış kütüphanelerin ihtiyaç duydukları kaynakların tamamını koleksiyonlarına sağlayabilmelerine izin vermemektedir. Bir kütüphanenin uygun bir süreli yayın koleksiyonu geliştirmesi ve koleksiyon yönetim politikası oluşturması için dergilerin kullanımının izlenmesi ve sonuçların politika oluştururken dikkate alınması gerekmektedir. Dergilerde yayımlanan makalelere yapılan belge sağlama isteklerinin ya da dergilerin kütüphane içi kullanım sıklıklarının yıllara ve konulara göre incelenmesi ve koleksiyonda bulundurululacak veya koleksiyondan çıkarılacak dergilere karar verilmesi gerekmektedir.

Kullanım verilerinin analizinde Bradford Yasası, literatür eskimesi (obsolescence), yarı-yaşam (half-life), etki faktörü gibi bibliyometrik yasalardan yararlanılır. Bibliyometri, matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin kitaplar ve diğer yayınlar üzerinde uygulanmasıdır (Pritchard, 1969). Bradford Yasası[1] belirli bir konudaki bilimsel literatürün dergilere dağılımı ile ilgilidir. Yasaya göre, belirli bir konudaki dergiler, eşit sayıda makale içeren bölgelere ayrıldığında, dergiler azalan verimlilikte sıralanmaktadır. İlk bölgede sadece ilgili konuda makale yayımlayan en verimli çekirdek dergi grubu, diğer bölgelerde ise ilk bölgedeki kadar makale içeren fakat sayıca daha fazla olan, daha az verimli dergiler yer almaktadır (Subramanyam, 1979, s. 339-340). Bir disiplindeki makalelerin bilimsel dergilere dağılımı üzerine geliştirilmiş olan Bradford Yasası, belge sağlama ya da kütüphane içi kullanım verileri üzerinde de uygulanarak koleksiyon geliştirme ve koleksiyon yönetimi için kullanılabilir.

Literatür eskimesi herhangi bir bilimsel yayının etkisinin ve kullanım oranının zamanla azalacağını ifade etmektedir. Bir yayının yayımlandıktan sonra ne kadar süre kullanılmaya devam edeceği literatür eskimesi ile ilgili çalışmalarda cevabı aranan bir sorudur (Tsay ve Chen, 2005, s. 18). Eskime ölçümü olarak genellikle "yarı-yaşam" kullanılmaktadır. Herhangi bir literatüre yapılan atıflar yayın yılına göre sıralandığında, yapılan atıfların yarısının (ortanca) en son hangi yılda yayımlanan makalelere yapıldığı yarı-yaşamı vermektedir. Yarı-yaşam disiplinlere ya da tek tek dergilere göre farklılık gösterebilmektedir (Moed, Van Leeuwen ve Reedijk, 1998, s. 392). Geniş dağılımlı bir literatür daha uzun sürede, hızlı gelişen bir literatür ise daha çabuk eskimektedir (Lancaster, 1977, s. 350). Eskime oranı literatürün konusuna ve kullanım oranına bağlı olup, gerçek eskime oranı doğrudan kütüphane kullanımı verileriyle ölçülmelidir (Brookes, 1970). Yaş ile literatür eskimesi arasında doğrudan bir ilişki gözlenmemiştir (Sandison, 1971). Eskime ile dergi dağılımlarının birbiriyle yakından ilişkili olabileceği belirtilmiştir (Buckland, 1972).

Etki faktörü (impact factor), bir derginin önceki iki yılda yayımlanan makalelere bir yıl boyunca aldığı atıf sayısının, o derginin önceki iki yılda yayımladığı makale sayısına bölünmesi ile hesaplanmaktadır (Impact, 2005). Etki faktörü dergileri değerlendirme, karşılaştırma, sınıflandırma, sıralama gibi amaçlar için kullanılmaktadır.

Önceki Çalışmalar

Kütüphane materyallerinin kullanımıyla ilgili ilk önemli çalışma Britanya Ulusal Kütüphanesi Belge Sağlama Merkezi'nin (BLDSC: British Library Document Supply Centre) kurucusu Donald J. Urquhart tarafından yapılmıştır. Urquhart bibliyometrik çalışmalar yapan, kütüphanecilikte matematiksel ve istatistiksel teknikleri uygulayan "ilk" araştırmacıdır. Urquhart bilimsel ve teknik dergi kullanımlarını inceleyerek, bu kullanımlarla ilgili istatistiksel dağılımlara başvurmuştur (Bensman, 2005a).

Urquhart, 1956 yılında Britanya Bilim Müzesi Kütüphanesinden (SML: Science Museum Library) sağlanan ödünç verme isteklerini analiz etmiştir. SML'ye yapılan 53.216 isteğin %80'i, SML'nin sahip olduğu yaklaşık 18.000 derginin sadece 1250'sinden (%7) sağlanmıştır (Bensman, 2001, s. 715). Bu çalışma Britanya Ulusal Ödünç Verme Kütüphanesinin (NLL: National Lending Library) kurulmasındaki ilk adımı oluşturmuştur.

Benzeri bir çalışma Amerikan Ulusal Tıp Kütüphanesinde (NLM: National Library of Medicine) yapılmıştır. 1959 yılında 1780 yerli ve yabancı kütüphane tarafından NLM'ye yapılan 77.698 istek analiz edilmiştir. İsteklerin toplam 37.000 derginin %11,7'sinden (4347) sağlandığı ve bu dergilerin %28,4'ünün sadece bir defa kullanıldığı görülmüştür (Bensman, 2005a).

Maurice Line'ın önderliğinde 1975, 1980 ve 1983'te benzer çalışmalar yapılmıştır. 1975'te üç ay süreyle Britanya Ulusal Kütüphanesi Ödünç Verme Birimine (British Library Lending Division) yapılan 61.333 istek, 1980'de 10 günde gelen 66.430 istek, 1983'te ise 10 günde yapılan 61.946 istek incelenmiş ve Urquhart'ın sonuçlarına benzer sonuçlar elde edilmiştir (Bensman, 2005b).

Bir özel kütüphaneye gelen 48.000'den fazla makale fotokopi isteğinin dergilere dağılımının incelendiği bir çalışmada, isteklerin yarısının toplam 1673 derginin 36'sından sağlandığı ortaya çıkmıştır. Dergilerin kullanım sayıları ile ISI (Institute for Scientific Information: Bilimsel Bilgi Enstitüsü) etki faktörü arasında negatif rastgele bir ilişki bulunmuş, koleksiyon geliştirme için atıf verileri yerine kullanımla ilgili verilerin dikkate alınması gerektiği önerilmiştir (Cooper ve McGregor, 1994). Bir başka araştırmada da dergi kullanım sıklıkları ile etki faktörü arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Scales, 1976).

[1] Bu çalışmada literatürde yaygın olarak kullanılan "Bradford Yasası" terimi tercih edilmiştir.

Fransa'daki belge sağlama kuruluşu INIST'e (l'Institut de l'Information Scientifique et Technique) bir ayda yapılan 50.000 makale isteğinin incelendiği bir çalışmada, isteklerin 20.000 dergiden sağlandığı, dergilerin %52-%55'ine bir, %3-%4'üne ise 10'dan fazla istek yapıldığı görülmüştür. İsteklerin neredeyse tamamı tıp, eczacılık, biyoloji ve kimya ile ilgili dergilere yapılmıştır. İsteklerin %26'sı yeni çalışmalara yapılmıştır. En fazla istek yapılan ilk 50 dergi ile ISI verilerine göre en fazla atıf yapılan ilk 50 dergi karşılaştırılmış ve aralarında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Etki faktörünün hesaplanmasında yeni makalelere yapılan atıfların dikkate alındığı, fakat bir belge sağlama merkezinde sadece yeni makalelere değil bütün koleksiyona istek yapıldığı için, etki faktörü yerine toplam atıf sayısının daha uygun bir kriter olduğu belirtilmiştir (Salaün, Lafouge ve Boukacem, 2000).

Illinois Konsorsiyum Kütüphanelerine yapılan 105.000 belge sağlama isteğinin incelendiği bir çalışmada dergilerin büyük bir kısmının sadece bir defa kullanıldığı, 20.000'den fazla isteğin 470 çekirdek dergiden sağlandığı ve bu dergilerin son yıllara ait olduğu görülmüştür (Wiley ve Chrzastowski, 2002).

ULAKBİM Belge Sağlama Hizmetleri Birimine iki yıllık bir sürede yapılan 137.692 isteğin incelendiği bir araştırmada, belge sağlama isteklerinin önemli bir kısmının az sayıda çekirdek dergiden sağlandığı, isteklerin dergilere dağılımının Bradford Yasasına benzer bir dağılım gösterdiği, çekirdek dergilerin biraz daha geç eskidiği ve etki faktörü, toplam atıf sayısı, eskime vb. gibi unsurlarla dergi kullanım sıklıkları arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişkiler olmadığı gözlenmiştir (Tonta ve Ünal, 2005).

Almanya'daki Subito Belge Sağlama Merkezine yapılan isteklerin bibliyometrik analizinin yapıldığı bir çalışmada yeni makalelere daha çok istek yapıldığı gözlenmiş (yarı-yaşam 8 yıl); belge sağlama verileri ile atıf verileri arasında zayıf bir ilişki bulunmuş ve en çok istek yapılan 100 dergi ile Science Citation Index *Journal Citation Reports*'daki ilk 100 derginin birbirine pek benzemediği görülmüştür (Schloegl ve Gorraiz, 2006).

Bir tıp kütüphanesindeki 835 derginin kullanım verilerinin incelendiği bir başka araştırmada en çok bir yaşındaki dergilerin kullanıldığı, kullanılan dergilerin %50'sinin dört, %82'sinin 10 ya da daha küçük yaşta olduğu, en çok üç yaşındaki çalışmalara atıf yapıldığı gözlenmiş, ancak dergilerin kullanım yaşı dağılımlarıyla atıf yaşı dağılımları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Tsay, 1999).

İngiltere'de 1965 yılında sosyal bilimler literatüründe yapılan atıflardan seçilmiş bir grup örneklem üzerinde bibliyometrik bir çalışma yapılmış ve sonuçlar bilim ve teknoloji literatürü ile karşılaştırılmıştır. Atıf yapılan dergilerin yaşı her iki literatürde de birbirine benzemektedir. Sosyal bilimler alanındaki dergilere yapılan atıfların yaşı Britanya Ulusal Ödünç Verme Kütüphanesi (NLL) sosyal bilimler dergilerine yapılan isteklerin yaşı ile karşılaştırılmış, atıf yarı-yaşının (6 yıl) ödünç verme istekleri yarı-yaşından (3,5 yıl) daha büyük olduğu görülmüştür. İstek yapılan dergilerin daha güncel olduğu ve fakat dergilerdeki eski makalelere daha uzun süreyle atıf yapıldığı sonucuna varılmıştır (Earle ve Vickery, 1969, s. 133).

Britanya Ulusal Ödünç Verme Kütüphanesi dergi kullanım sıklıklarının sıralaması ile aynı dergilerin atıf sıklıklarına göre sıralaması arasında düşük bir ilişki olduğu görülmüş, dergilere yapılan atıfların aynı dergilerin kütüphanelerde kullanımı için iyi bir gösterge olmadığı sonucuna varılmıştır (Scales, 1976, s. 23).

Yöntem

Bu çalışmanın amacı ULAKBİM Belge Sağlama Hizmetleri Birimine yapılan belge sağlama isteklerini ve Okuyucu Salonu Referans Hizmetleri Birimindeki kütüphane içi kullanım verilerini analiz ederek isteklerin sağlandığı dergilerin dağılımını belirlemek, en çok kullanılan çekirdek dergileri saptamak, dergilerin kullanım sıklıkları ile etki faktörleri, toplam atıf sayıları ve yarı-yaşamları arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişkiler olup olmadığını test etmektir. Çalışmada koleksiyon geliştirilirken ve politika oluşturulurken mutlaka bilinmesi gereken şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Kullanıcı isteklerinin büyük bir kısmı ULAKBİM koleksiyonunda yer alan nispeten az sayıda "çekirdek" dergiden mi karşılanmaktadır?
2. Belge Sağlama Hizmetleri Birimi isteklerinin sağlandığı çekirdek dergi listesi ile Okuyucu Salonu Referans Hizmetleri Birimi isteklerinin sağlandığı çekirdek dergi listesi birbirine ne kadar benzemektedir?
3. Belge sağlama ve kütüphane içi kullanım isteklerinin büyük bir kısmı dergilerin son yıllarda yayımlanan güncel sayılarından mı karşılanmaktadır?
4. "Etki faktörü" ve "toplam atıf sayısı" yüksek olan dergiler daha mı sık kullanılmaktadır?

Çalışma için gerekli olan veriler ULAKBİM'den sağlanmıştır. Elektronik olarak metin türü veri formatında sağlanan veriler, değerlendirilmek üzere SPSS programına aktarılmıştır. Verilerle ilgili gerekli düzeltmeler ve veri temizleme işlemi yapıldıktan sonra ULAKBİM Belge Sağlama ve Okuyucu Salonu Referans Hizmetleri birimlerine ait veriler hem ayrı ayrı hem de birleştirilerek değerlendirilmiştir. İstatistik testler ve değerlendirmeler tüm veriler üzerinden yapılmıştır. Metinde p değerleri bir fikir vermek için kullanılmıştır.

Dergi dağılımlarının Bradford Yasasına uygunluğunu test etmek için Egghe'nin önerdiği formül kullanılmıştır. İsteklerin sağlandığı dergiler kullanım sıklıklarına göre çoktan aza doğru sıralanmış ve sağladıkları istek sayısına göre eşit sayıda makale içeren (y_0) alt gruplara (p)

bölünmüştür. Formüle göre ilk grupta r_0 dergi, ikinci grupta $k > 1$ olmak şartıyla r_0k dergi, üçüncü grupta r_0k^2 dergi,…son grupta (p. grup) $r_0\ k^{p-1}$ dergi bulunmalıdır (Egghe ve Rousseau, 1990, s. 295). Sağlanan toplam makale sayısının (A) seçilen alt grup sayısına (p) bölümü y_0'ı verir.

$$y_0 = A / p \qquad (1)$$

Bradford çarpanı (k);

$$k = (e^{\gamma} y_m)^{1/p} \approx (1{,}781\ y_m)^{1/p} \qquad (2)$$

formülü ile hesaplanır.

Formüldeki e^{γ} Euler katsayısını (1,781), y_m en fazla isteği karşılayan dergiden sağlanan istek sayısını ifade eder.

Gruplardaki dergilerin toplamı isteklerin sağlandığı toplam dergi sayısını (T) verdiğinden

$$r_0 + r_0k + r_0k^2 + \ldots + r_0\ k^{p-1} = T \qquad (3)$$

r_0 (ilk gruptaki dergi sayısı) formülü (4) elde edilir:

$$r_0 = (T(k-1) / (k^p - 1)) \qquad (4)$$

Bu formüllere[2] dayanarak istek yapılan makalelerin dergilere dağılımının Bradford Yasasına uygun olup olmadığı test edilmiştir.

Bulgular

ULAKBİM Belge Sağlama Hizmetleri Birimine (BS) 26 Haziran 2000–30 Haziran 2005 tarihleri arasında 389.865, Okuyucu Salonu Referans Hizmetleri Birimine (OSR) 21.05.2002–30.06.2005 tarihleri arasında 494.728 makale isteği yapılmıştır.[3]

BS'ye yapılan isteklerin %71'i, OSR'ye yapılanların ise %92'si sağlanmıştır. ULAKBİM, belge sağlama isteklerinin %78'ini karşılamıştır. Bu isteklerin %76'sı (164.260) basılı, %23'ü (50.468) elektronik dergilerden sağlanmıştır.

İsteklerin sağlandığı dergiler yaklaşık olarak eşit istek içeren üç bölgeye ayrılmıştır. BS'ye yapılan istekler 8080, OSR'ye yapılan istekler 5501, isteklerin tamamı ise 8935 farklı dergiden sağlanmıştır (7528 istekte dergi adı belirtilmemiştir). Sağladıkları istek sayısı aynı olmasına rağmen bölgelerdeki dergi sayıları çok farklıdır. BS için birinci bölgede 184 (%2,3), ikinci bölgede 576 (%7,1), üçüncü bölgede 7320 (%90,6); OSR için ilk bölgede 97 (%1,8), ikinci bölgede 300 (%5,4), üçüncü bölgede 5104 (%92,8); bütün belge sağlama verileri (BS artı OSR) için ise ilk bölgede 127 (%1,4), ikinci bölgede 415 (%4,6), üçüncü bölgede 8393 (%93,9) dergi yer almaktadır. Bölgelerdeki dergi dağılımlarının Bradford Yasasına uygunluğu yöntem bölümünde verilen formülle test edilmiştir. Formülün uygulaması aşağıda gösterilmektedir:

T = 8935 (İsteklerin sağlandığı toplam dergi sayısı)

A = 726.155 (Toplam istek sayısı)

p = 3 (Bölge sayısı)

$y_0 = A / p$

y_0 = 726.155 / 3=242.051,67

y_m = 5038 (En çok kullanılan dergiden sağlanan istek sayısı)

$k = (e^{\gamma} y_m)^{1/p} \approx (1{,}781\ y_m)^{1/p}$

k = (1,781*5038)⅓ = 20,78

$r_0 = (T(k-1) / (k^p - 1))$

r_0 = (8935(20,78 -1) / 20,78³ -1))

r_0 = 19,70 ≈20

r_0k = 19,70*20,78 = 409,37 ≈409

r_0k^2 = 19,70*20,78² = 8506,71 ≈8507

Yasaya göre genel dağılım için birinci bölgede 20, ikinci bölgede 409, üçüncü bölgede 8507 dergi bulunmalıdır. Tablo 1'de Genel, BS ve OSR için Bradford Yasasına göre olması gereken dergi dağılımları ile verilerden elde edilen dağılımlar gösterilmektedir. Verilerden elde edilen ilk bölgedeki çekirdek dergi sayıları Bradford Yasasına göre olması gereken sayılardan daha yüksek, ikinci bölgedeki dergi sayıları ise yasada öngörülen sayılara yakındır. ULAKBİM ülke çapında tüm kullanıcılardan ve çeşitli konularda gelen istekleri karşıladığından isteklerin önemli bir kısmının sağlandığı ilk bölgedeki çekirdek dergi sayısı nispeten daha yüksektir.

İsteklerin sağlandığı dergilerle ilgili dağılım Şekil 1'de gösterilmektedir. Genel değerlendirmede isteklerin %50'si 8935 derginin %3'ünden (271 dergi), %80'i dergilerin %11'inden (993) sağlanmıştır. BS'de isteklerin %50'si 8080 derginin %4,8'inden (390), %80'i dergilerin %17'sinden (1376), OSR'de ise %50'si 5501 derginin %3,7'sinden (206), %80'i dergilerin %13'ünden (702) sağlanmıştır. İsteklerin büyük çoğunluğunun az sayıda "çekirdek" dergiden sağlandığı görülmektedir. OSR'de BS'ye göre daha çok istek daha az dergiden sağlanmıştır. OSR'de isteklerin üçte birini sağlayan çekirdek dergi sayısı BS çekirdek dergi sayısının yarısı kadardır. BS'ye Türkiye'nin her tarafından ve özellikle akademik sektörden istek gelmektedir. ULAKBİM'in zengin ve 1983 yılına kadar geriye giden bir süreli yayın koleksiyonu vardır. Birçok üniversite kütüphanesinin ULAKBİM'inki kadar zengin ve eskiye giden bir dergi koleksiyonu olmadığından ve Belge Sağlama Birimine kullanıcılar kendi kütüphanelerinde bulamadıkları istekler için başvurduklarından BS'de kullanılan dergi sayısı OSR'ninkinden daha yüksektir.

---

[2] Bu kesimdeki bilgiler ve formüller Egghe ve Rousseau'dan (1990, s. 343) alınmıştır.

[3] OSR için 2002 yılı öncesindeki veriler elde edilememiştir.

Tablo 1. ULAKBİM verilerine ve Bradford Yasasına göre dergi dağılımları

	ULAKBİM verilerine göre dergi sayıları						Bradford Yasasına göre dergi sayıları					
	Genel		BS		OSR		Genel		BS		OSR	
Bölge	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1	127	1,4	184	2,3	97	1,8	20	0,2	38	0,5	14	0,3
2	415	4,6	576	7,1	300	5,4	409	4,6	535	6,6	274	5,0
3	8393	93,9	7320	90,6	5104	92,8	8507	95,2	7506	92,9	5213	94,8
Toplam	8935	99,9	8080	100,0	5501	100,0	8936	100,0	8079	100,0	5491	100,1

Not: Bazı toplamlar yuvarlama hatasından dolayı %100'den farklıdır.

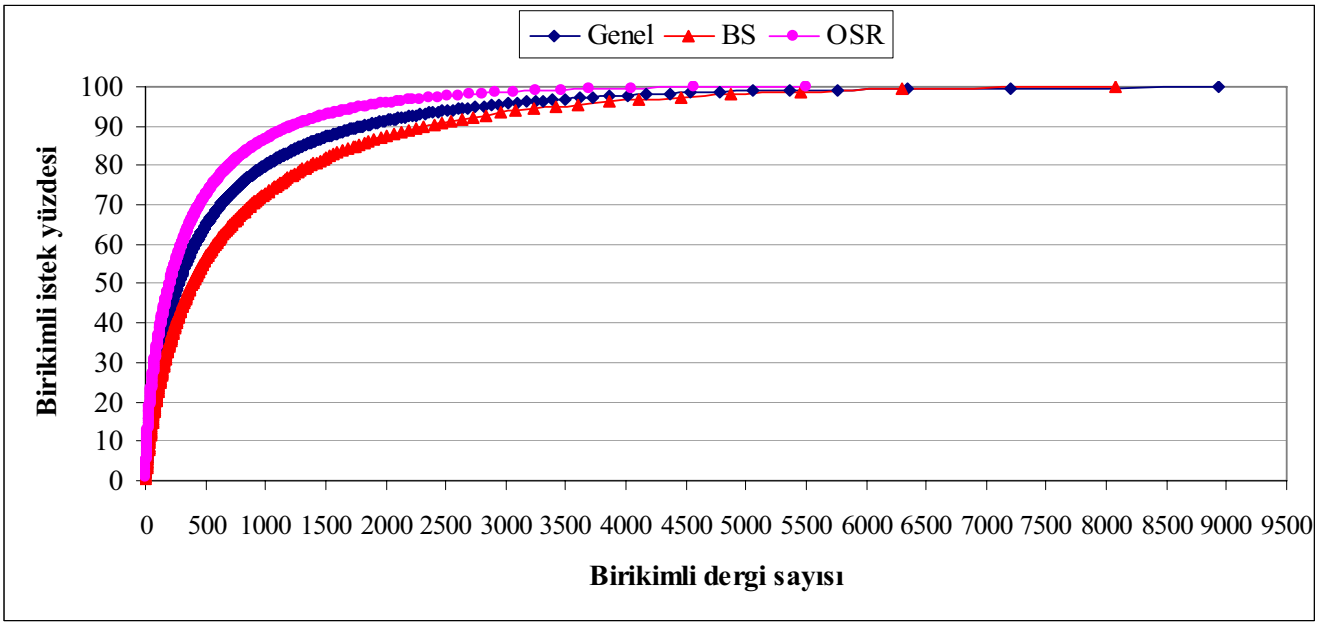

Şekil 1. ULAKBİM Genel, BS ve OSR istekleri Bradford eğrileri (Genel *N*=8935, BS *N*=8080, OSR *N*=5501)

İsteklerin sağlandığı dergilerin, genel değerlendirmede %19,4'ü, BS'de %22'si, OSR'de ise %17'si sadece bir defa kullanılmıştır. Dergilerin büyük bir kısmından BS için beş yıllık sürede, OSR için üç yıllık sürede sadece bir istek sağlanmıştır. Bir ile beş defa arasında kullanılan dergiler BS'de tüm dergilerin %49'unu, OSR'de %41'ini, genel değerlendirmede ise %43'ünü oluşturmaktadır.

Tablo 2'de kullanım sıklığına göre genel değerlendirmede ilk 10'da yer alan dergiler ve bu dergilerin BS ve OSR'de ilk 10'da kaçıncı sırada oldukları gösterilmektedir. Altı dergi her üç sıralamada da ilk 10'da yer almaktadır. Bunlardan *Lancet, New England Journal of Medicine, Cancer* gibi dergiler daha önce yapılmış diğer birçok çalışmada da ilk sıralarda yer almaktadır (Salaün, Lafouge ve Boukacem, 2000; Schloegl ve Gorraiz, 2006; Tsay, 1999; Scales, 1976; Bensman, 2005a).

İsteklerin hangi yıllarda yayımlanan makalelere yapıldığı Tablo 3'te gösterilmektedir. Her iki birim için de en fazla istek %31 ile 1996-2000 yılları arasında yayımlanan çalışmalara yapılmıştır. OSR'de son beş yılda (2001-2005) yayımlanan güncel çalışmalara BS'ye göre daha çok istek yapılmıştır. Bunda, dergi dağılımlarında da belirtildiği gibi, BS'nin belge sağlama, OSR'nin ise kütüphane içi kullanımı yansıtmasının etkisi vardır.

Şekil 2'de dergi yayın yılına göre isteklerin dağılımı gösterilmektedir. BS için yarı-yaşam 10 yıl (1996-2005), OSR ve genel değerlendirme için 9 yıldır (1997-2005). BS'de en fazla istek beş yaşındaki (%7,6), OSR (%11,3) ve genel değerlendirmede (%9,4) dört yaşındaki çalışmalara yapılmıştır. Yapılan istek sayısında BS'de beş yaşa kadar, OSR ve genel değerlendirmede dört yaşa kadar artış, daha sonra düşüş görülmektedir. OSR ve genel değerlendirme için 1995 ve 1998 yılları için yapılan istek sayısının %8'lerden %1-2'lere düştüğü görülmektedir. Bunun sebebi

1995 ve 1998 yıllarında ekonomik krizden ötürü ULAKBİM'de dergi alımının yapılamamış olmasıdır. ULAKBİM koleksiyonu 1983'ten önce yayımlanan dergileri içermediğinden bu dönemlere ait istek oranları %0'lara düşmektedir.

Tablo 2. Genel değerlendirmede ilk 10'da yer alan dergiler ve BS ve OSR'de ilk 10'daki sıraları

	Sıra		
Dergi	Genel	BS	OSR
Plastic & Reconstructive Surgery	1	1	3
Laryngoscope	2	6	1
Journal of Urology	3	4	2
New England Journal of Medicine	4	8	5
Lancet	5	3	7
Clinical Orthopaedics & Related Research	6	2	-
Radiology	7	-	4
Anesthesia and Analgesia	8	-	6
Cancer	9	9	10
American Journal of Roentgenology	10	-	8

Not: Hem BS hem de OSR listesinde ilk 10'da yer alan dergiler koyu dizilmiştir.

Tablo 3. İsteklerin dergi yayın yılına göre dağılımı

	BS		OSR	
Yıl	N	%	N	%
2001-2005	69.843	19	143.216	29
1996-2000	110.408	31	152.057	31
1991-1995	74.183	21	90.628	18
1986-1990	47.841	13	78.840	16
1981-1985	26.791	7	29.869	6
1980 ve öncesi	29.903	8	106	0
Toplam	358.969	99	494.716	100

Not: Yuvarlama hatasından dolayı toplam %100'den farklıdır.

BS istekleri beş döneme, OSR istekleri üç döneme ayrılmış ve istekler dergi dağılımları ve yıl açısından birer yıllık veriler halinde ayrıca değerlendirilmiştir. Her iki birim için de bir yıllık verilerin dergi dağılımları, beş ve üç yıllık BS ve OSR dergi dağılımlarından farklı değildir. Birer yıllık verilerde de az sayıda çekirdek dergiden çok sayıda istek sağlanmıştır. BS isteklerinin üçte biri beş dönemde de dergilerin yaklaşık %4'ü tarafından, diğer üçte biri dergilerin %10-%12'si tarafından, kalan üçte biri ise %84-86'sı tarafından sağlanmıştır. OSR isteklerinin üç dönemde de üçte biri dergilerin sadece %2'lik bir kısmından sağlanmıştır. Diğer bölgelerdeki dergi dağılımları ise yaklaşık olarak %7 ve %91 şeklindedir. Yıl ve yaş açısından da dönemler, beş yıllık BS, üç yıllık OSR verilerine benzer dağılım göstermektedir.

BS isteklerinin sağlandığı çekirdek dergiler ile OSR isteklerinin sağlandığı çekirdek dergiler büyük ölçüde ortaktır. OSR'de kullanılan toplam 97 çekirdek derginin 87'si BS'de kullanılan çekirdek dergilerle aynıdır. BS ve OSR'de kullanılan ortak çekirdek dergilerin kullanım sıklığına göre sıralamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır (Spearman's $R = 0{,}617$, $p < 0{,}01$). BS ve OSR'de istek yapılan çekirdek dergiler için kullanıma göre yarı-yaşam ortalaması ile bu dergilerin *Journal Citation Reports*'dan (2004) alınan atıf sayısına göre yarı-yaşam ortalaması karşılaştırılmıştır. BS'de kullanılan 182 çekirdek dergi için yarı-yaşam ortalaması 10,3 yıl (ortanca = 10 yıl, s.s. = 3,2),[4] bu dergilerin atıfa göre hesaplanan yarı-yaşam ortalaması ise 7,8 yıldır (ortanca = 7,6 yıl, s.s.= 1,7, $N = 182$).[5]

Çekirdek dergiler için atıf sayısı ile kullanım sayısına göre yarı-yaşam uzunluğu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır (Pearson's $r = 0{,}434$, $p < 0{,}01$, $N = 182$). Bu dergilerde yayımlanan makalelere yapılan atıf sayıları azalmaya başladıktan sonra bir süre daha bu makalelerden belge sağlama istekleri karşılanmaktadır.

OSR'de kullanılan 97 çekirdek derginin yarı-yaşam ortalaması (ortalama = 7,6 yıl, ortanca = 7, s.s. = 2,1)[6] ile bu dergilerin atıfa göre hesaplanan yarı-yaşam ortalaması (ortalama = 7,6 yıl, ortanca = 7,5, s.s.= 1,6) birbirine eşittir. OSR'deki çekirdek dergilerin kullanım ve atıf sayılarına göre hesaplanan yarı-yaşam uzunlukları arasında da istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır (Pearson's $r = 0{,}499$, $p < 0{,}01$, $N = 97$). Aynı çekirdek dergilerin kullanım sayısı ile toplam atıf sayısı arasında düşük ama istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır (Pearson's $r = 0{,}280$, $p < 0{,}01$, $N = 97$). OSR'de kullanılan çekirdek dergiler için yarı-yaşam ortalaması BS'dekilere göre yaklaşık üç yıl daha kısadır. Okuyucu Salonunda daha güncel dergiler kullanılırken, Belge Sağlama Biriminde nispeten daha yaşlı makaleler istenmektedir.

BS'de ve OSR'de istek yapılan çekirdek dergilerin kullanım sayısına göre sırası ile aynı dergilerin toplam atıf sayısına göre sırası arasında düşük ama istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır (BS Spearman's $R = 0{,}265$, $p < 0{,}01$, $N = 182$; OSR Spearman's $R = 0{,}303$, $p < 0{,}01$, $N = 97$). Başka bir deyişle, daha çok atıf yapılan dergileri kullanıcılar ULAKBİM'de de daha sık kullanma eğilimi göstermektedirler. Çekirdek dergilerin ULAKBİM'deki kullanım sayıları ile etki faktörleri, toplam atıf sayıları ve bu dergilerin kullanım sayılarına göre sıralaması ile etki faktörlerine göre sıralaması arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki yoktur. Bir derginin etki faktörü ya da aldığı toplam atıf sayısı o derginin ULAKBİM Belge Sağlama Birimindeki ya da Okuyucu Salonundaki potansiyel kullanımı hakkında pek bilgi sağlamamaktadır.

---

[4] BS'de isteklerin sağlandığı tüm dergiler için de yarı-yaşam ortalaması aynıdır.

[5] JCR 2004'de BS çekirdek dergilerinden 35'i, OSR çekirdek dergilerinden 15'i için 10 yıl ve daha fazla olarak verilen yarı-yaşam uzunluğu ortalama 10 yıl olarak kabul edilmiştir.

[6] OSR'de isteklerin sağlandığı tüm dergiler için yarı-yaşam ortalaması dokuz yıldır.

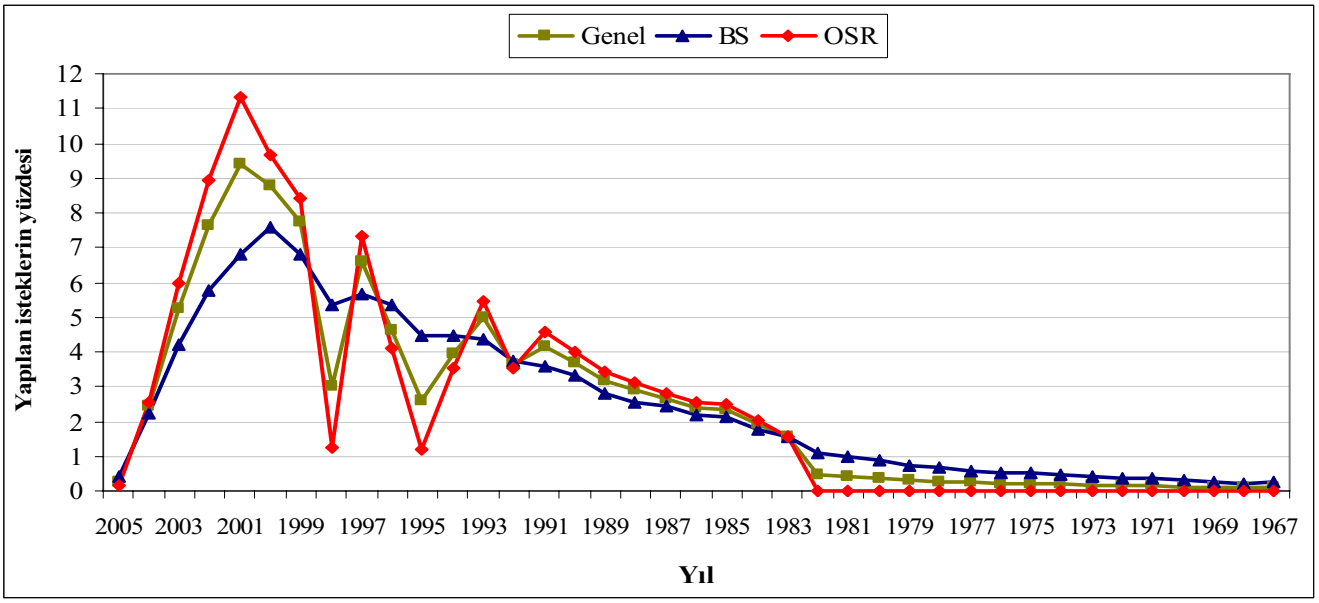

Şekil 2. Dergi yayın yılına göre isteklerin dağılımı (2005-1967) (yılların tamamı gösterilmemiştir).

Yorum

ULAKBİM'de isteklerin sağlandığı dergilerin dağılımı Bradford Yasasına tam olarak uygun değilse de isteklerin önemli bir kısmı nispeten az sayıda çekirdek dergiden sağlanmaktadır. BS'de 184, OSR'de 97, genel değerlendirmede ise 127 dergi isteklerin üçte birini karşılamaktadır. Veriler birer yıllık dönemler halinde ayrı ayrı değerlendirildiğinde de benzer sonuçlar elde edilmiştir. Öte yandan BS için beş, OSR için üç yıllık sürede dergilerin yaklaşık beşte biri sadece bir defa, yaklaşık yarısı ise bir ile beş defa arasında kullanılmıştır. Koleksiyonda bu süreler içinde hiç kullanılmamış dergiler de bulunmaktadır. ULAKBİM koleksiyonundaki az sayıda çekirdek dergiden çok sayıda istek sağlanmakta, pek çok dergi ya çok az kullanılmakta ya da hiç kullanılmamaktadır.

Sayıları farklı olmakla beraber OSR'de kullanılan çekirdek dergilerin %90'ı BS çekirdek dergileri ile aynıdır. BS ve OSR'de kullanılan çekirdek dergilerin kullanım sıklığına göre oluşturulmuş sıralamaları birbirine benzemektedir. Birinde kullanım sıklığına göre ilk sıralarda yer alan bir dergi diğerinde de ilk sıralarda yer almaktadır. Hem genelde hem de BS ve OSR'de en fazla kullanılan ilk 10 derginin 6'sı aynıdır. Bu 10 dergi başka çalışmalarda da kullanım sayısına göre ilk sıralarda yer alan tıp dergileridir.

Daha genç makalelere daha çok istek yapılmaktadır. BS için yarı-yaşam 10, OSR ve genel değerlendirme için 9 yıldır. Aradaki bir yıllık fark ise beklenenden daha azdır. BS'ye kullanıcılar kendi kütüphanelerinde bulamadıkları dergilerde yayımlanan makaleler için başvurmaktadırlar. Oysa OSR'deki kullanım kütüphane içi kullanım olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan Okuyucu Salonunda nispeten daha güncel makalelerin kullanılması olağandır. Nitekim BS'de istek yapılan tüm dergilerin ve çekirdek dergilerin yarı-yaşam ortalaması birbirine eşit iken, OSR'de çekirdek dergilerin yarı-yaşam ortalaması daha kısadır. Bu çalışmanın yarı-yaşam ve atıf verileri ile ilgili bulguları Almanya Belge Sağlama Merkezi Subito'nun verilerinden elde edilen bulgularla paralellik göstermektedir (Schloegl ve Gorraiz, 2006).

Çekirdek dergiler için kullanıma göre hesaplanan yarı-yaşam uzunluğu ile atıfa göre hesaplanan yarı-yaşam uzunluğu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır. Daha yeni makalelere hem daha çok istek hem de daha çok atıf yapılmaktadır. Belge Sağlama biriminde istek yapılan çekirdek dergilerin kullanım sayısı ile etki faktörü ya da toplam atıf sayısı arasında bir ilişki yoktur. Bir derginin etki faktörünün ya da toplam atıf sayısının yüksek olması o derginin ULAKBİM'de çok kullanılan bir dergi olacağı anlamına gelmemektedir. Dergilerle ilgili değerlendirmelerde kullanım sayısının daha belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

ULAKBİM Belge Sağlama ve Okuyucu Salonu Referans Hizmetleri Birimine yapılan makale isteklerinin analiz edildiği bu çalışmada; isteklerin sağlandığı dergilerin dağılımı, bu dağılımın Bradford Yasasına uygun olup olmadığı, çekirdek dergiler, dergilerin yıl dağılımı ve dergilerin kullanım sıklıkları ile etki faktörü, toplam atıf sayısı, yarı-yaşamı arasında ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. İsteklerin büyük bir kısmı çok az sayıda dergiden sağlanmaktadır. Dergiler sağladıkları istek sayısına göre bölgelere ayrıldığında, ilk bölgedeki çekirdek

dergi sayısı Bradford Yasasına göre olması gerekenden fazla, ikinci bölgedeki dergi sayısı ise olması gerekene yakındır. Dergilerin büyük bir kısmı çok seyrek kullanılmaktadır. Daha güncel makalelere daha çok istek yapılmaktadır. OSR'de hem tüm istekler için hem de çekirdek dergilerden sağlanan istekler için yarı-yaşam BS'den daha kısadır. OSR çekirdek dergilerinin neredeyse tamamı BS çekirdek dergileri ile aynıdır. Çekirdek dergilerin kullanıma göre yarı-yaşam uzunluğu ile atıf sayısına göre yarı-yaşam uzunluğu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır. Çekirdek dergiler için kullanım sayısı ile etki faktörü ve toplam atıf sayısı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki yoktur. Ama OSR çekirdek dergileri için kullanım ile toplam atıf sayısı arasında düşük bir ilişki vardır. BS'de ve OSR'de kullanılan çekirdek dergilerin kullanım sayısına göre oluşturulmuş sıraları arasında ilişki vardır.

ULAKBİM'de koleksiyon geliştirme ve politika oluşturmada koleksiyon kullanımı ile ilgili veriler mutlaka dikkate alınmalıdır. Belge sağlama ve kütüphane içi kullanım isteklerinin büyük bir kısmını sağlayan az sayıdaki dergi koleksiyonda bulundurulmalı, az kullanılan ya da hiç kullanılmayan dergiler için ise bu dergileri koleksiyondan çıkarmak, gerektiğinde başka kütüphanelerden sağlamak gibi politikalar oluşturulmalıdır. ULAKBİM için dergileri değerlendirmede etki faktörü, toplam atıf sayısı gibi kriterler belirleyici olmadığı için dergiler değerlendirilirken kullanım verilerine başvurulmalıdır. ULAKBİM'de koleksiyon çok sayıda farklı disiplini içerdiğinden ve belge sağlama hizmeti verildiğinden, dergilerin yarı-yaşamı nispeten uzundur. Dergilerin hangi yıllarına ait ciltlerinin koleksiyonda tutulması gerektiğine karar verilirken yarı-yaşam göz önünde bulundurulmalıdır.

Teşekkür

Bu araştırma TÜBİTAK Sosyal Bilimler Araştırma Grubu (SOBAG) tarafından desteklenmektedir (Proje no: 106K068). Araştırmada kullanılan belge sağlama ve kütüphane içi kullanım verileri için ULAKBİM yetkililerine teşekkür ederiz.

Kaynakça

Bensman, S.J. (2001). Urquhart's and Garfield's Laws: The British controversy over their validity. *Journal of the American Society for Information Science and Technology, 52*, 714-724.

Bensman, S.J. (2005a). Urquhart and probability: The transition from librarianship to library and information science. *Journal of the American Society for Information Science and Technology, 56*, 189-214.

Bensman, S.J. (2005b). Urquhart's Law: Probability and the management of scientific and technical journal collections: Part 2. Probability in the development and management of a central document delivery collection. *Science & Technology Libraries, 26*(2), 5-31.

Brookes, B.C. (1970). The Growth, utility, and obsolescence of scientific periodical literature. *Journal of Documentation, 26*, 283-294.

Buckland, M.K. (1972). Are obsolescence and scattering related? *Journal of Documentation, 28*, 242-246.

Cooper, M.D. ve McGregor, G.F. (1994). Using article photocopy data in bibliographic models for journal collection management. *Library Quarterly, 64*, 386-413.

Earle, P. ve Vickery, B. (1969). Social science literature use in the UK as indicated by citations. *Journal of Documentation, 25*, 123–141.

Egghe, L. ve Rousseau, R. (1990). *Introduction to informetrics: Quantitative methods in library, documentation and information science*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers. 3.02.2007 tarihinde http://hdl.handle.net/1942/587 adresinden erişildi.

The Impact Factor: ISI. (2005). 24.05.2005 tarihinde http://scientific.thompson.com/knowtrend/essays/journalcitation reports/impactfactor adresinden erişildi.

Lancaster, F.W. (1977). *The measurement and evaluation of library services*. Washington, DC: Information Resources Press.

Moed, H.F., Van Leeuwen, Th.N. ve Reedijk, J. (1998). A New classification system to describe the ageing of scientific journals and their impact factors. *Journal of Documentation, 54*, 387-419.

Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics? *Journal of Documentation, 24*, 348-349.

Salaün, J-M., Lafouge, T. ve Boukacem, C. (2000). Demand for scientific articles and citations: An example from the Institut de l'Information Scientifique et Technique (France). *Scientometrics, 47*(3), 561-588.

Sandison A. (1971). The use of older literature and its obsolescence. *Journal of Documentation, 27*, 184-199.

Scales, P.A. (1976). Citation analyses as indicators of the use of serials: A comparison of ranked titles list produced by citation counting and from use data. *Journal of Documentation, 32*, 17-25.

Schloegl, C. ve Gorraiz, J. (2006). Document delivery as a source for bibliometric analyses: The case of Subito. *Journal of Information Science, 32*, 223-237.

Subramanyam, K. (1979). Scattering, Laws of. A. Kent (Ed.) *Encyclopedia of Library and Information Science* (cilt 26). New York: Marcel Dekker.

Tonta, Y. ve Ünal, Y. (2005). Scatter of journals and literature obsolescence reflected in document delivery requests. *Journal of the American Society for Information Science and Technology, 56*, 84-94.

Tsay, M-Y. (1999). Library journal use and citation age in medical science. *Journal of Documentation, 55*, 543-555.

Tsay, M-Y. ve Chen, Y-L.. (2005). Journals of general & internal medicine and surgery: An analysis and comparison of citation. *Scientometrics, 64*(1), 17-30.

Wiley, L. ve Chrzastowski, T.E. (2002). The Illinois interlibrary loan assessment project II: Revisiting statewide article sharing and assessing the impact of electronic full-text journals. *Library Collections, Acquisitions & Technical Services, 26*, 19-33.

Elektronik Dergilerde Kullanım Analizi: ANKOS ve ODTÜ Örneği

Usage Analysis of Electronic Journals: A Case Study of ANKOS and METU

Hacer Özen

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kütüphanesi, İnönü Bulvarı 06531, Ankara. hbati@metu.edu.tr

Öz: Elektronik kaynaklara konsorsiyum kapsamında abonelik sağlanması konsorsiyumun bütün olarak ve üye üniversitelerin kurumsal olarak değerlendirmelerinin yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada elektronik dergi kullanımları kurum ve konsorsiyum düzeyinde değerlendirilmektedir. ANKOS kapsamında abone olunan elektronik dergi veri tabanlarının ele alındığı çalışmada ayrıca ODTÜ'nün konsorsiyum içindeki değerlendirmesi yapılmıştır. Öncelikle veri tabanları toplam kullanım miktarları ve ODTÜ'nün konsorsiyum içindeki kullanım oranları ile ilgili belirlemeler yapılmış ve birim maliyet hesaplanmıştır. Bunun yanında dergi bazında kullanım istatistikleri ANKOS ve ODTÜ açısından değerlendirilmiştir. Yapı ve özellikleri farklı kurumların oluşturduğu ANKOS kapsamında her bir üniversitenin kullanım oranında farklılıklar bulunmakta, bu durum birim maliyet miktarının farklılaşmasına neden olmaktadır. ODTÜ en yüksek kullanım miktarına sahip bir üniversite olarak konsorsiyum içindeki birim maliyeti düşürmektedir. Az sayıda "çekirdek" dergi konsorsiyum kapsamında ve kurumsal olarak kullanımın büyük bir kısmını karşılamaktadır. Konsorsiyum kapsamında kullanımın %80'ini karşılayan dergi oranı veri tabanlarına göre %17 ile %30 arasında değişmektedir. Konsorsiyumun toplamı ile karşılaştırıldığında üniversitelerin dergi kullanım sıraları benzerlik göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Elektronik dergiler, kullanım analizi, konsorsiyumlar, büyük ticaret anlaşmaları, maliyet analizi

Abstract: Because subscriptions to electronic resources are provided through a consortium, it is necessary to evaluate the consortium as a whole, as well as each of its member universities separately. In this study, we analyze electronic journal usage at both the university and consortium levels. An analysis of subscriptions to electronic journals databases through ANKOS as well as METU's usage within the consortium is provided. First, the total usage of these electronic databases and METU's ratio within this usage are identified and unit costs are determined. In addition, title based usage statistics are analyzed for ANKOS and METU. Because ANKOS is the consortium of universities with different structure and properties, each member has very different usage ratio and unit costs. The high usage of electronic resources in METU reduces the unit cost of databases, although METU has the highest cost within the consortium. Within the consortium and institutional level, a small number of "core" journals satisfy the majority of the usage. In particular, approximately 80% of the usage is satisfied by 17% to 30% of all the journals. The ranking of journal usage for individual universities follows similar trends when compared to the total usage of the consortium.

Keywords: Electronic journals, usage analysis, consortia, big deals, cost analysis

Giriş

Günümüzde elektronik kaynak sayısındaki artış sonucunda kullanıma dayalı analiz çalışmalarının yapılması önem kazanmıştır.

Elektronik kaynaklara konsorsiyum kapsamında abonelik çok sayıda yayına sabit ücretlerle erişim olanağı sağlamış, böylece kurumlar tek başlarına sahip olamayacakları yayınlara daha düşük ücretlerle abone olabilmiştir. Konsorsiyal anlaşmalarla farklı özellik ve ölçekteki kurumların elektronik veri tabanlarına birlikte abone olmaları sağlanmıştır. Bu durum konsorsiyum içinde yer alan üniversitelerin farklı maliyet ve kullanım oranlarına sahip olmasına neden olmaktadır. Konsorsiyum kapsamında yapılan "büyük ticaret" anlaşmaları ile bir yayınevine ait tüm yayınlara erişim sağlanması koleksiyonun sayısal olarak artışını sağlamaktadır. Buna karşılık konu alanı dışında ve az kullanılan birçok yayın koleksiyona katılmaktadır. Konsorsiyum anlaşmalarının getirdiği tüm bu özellikler konsorsiyum içinde kullanım,

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

birim maliyet ve dergi bazında değerlendirmelerin yapılmasını gerektirmiştir.

Türkiye'de 2000 yılında ANKOS'un kuruluşundan bu yana elektronik bilgi kaynakları aboneliğinde sayısal artış olmuş ve kullanım açısından önemli gelişmeler görülmüştür. ANKOS bir bütün olarak yapı ve özellikleri farklı birçok kurumu içine almakta, kurumların kullanım sayıları ve birim kullanım maliyetleri de birbirinden farklı olmaktadır.

Konsorsiyum kapsamında ve kurumsal olarak kullanımın birçok yönü ile değerlendirilmesiyle ayrıntılı sonuçlara ulaşılmaktadır. ANKOS, konsorsiyumun bütünü açısından avantajlar sağlamakta, kurumsal olarak değerlendirmelerde farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Kurum ve konsorsiyum bazında dergi kullanım istatistiklerinin incelenmesi, bu konuda üniversitelerin benzerliklerini göstermek açısından önem taşımaktadır.

ANKOS, kısıtlı kaynaklara sahip üniversitelere önemli yararlar sağlamıştır. Kullanımın artması bu yararın göstergesi olmaktadır. Yayınevine ait tüm yayınlara erişimin sağlanması, uzun dönemli olarak bakıldığında koleksiyon geliştirme açısından değerlendirme yapılmasını gerektirmektedir. ANKOS'un kurucu üyesi olan ODTÜ, elektronik kaynaklara harcadığı para ve kullanım sayısı açısından konsorsiyum içinde önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmada ANKOS üyesi kütüphanelerin veri tabanlarına göre toplam kullanım oranları ve birim maliyet araştırılmakta, dergi kullanımları ile ilgili dağılım oranları değerlendirilmektedir. Kurumsal olarak dergi bazında ayrıntılı değerlendirmeler için ODTÜ ele alınmış, çalışmada ODTÜ'nün kullanım sayıları ANKOS ve diğer üniversitelerinkilerle karşılaştırılmıştır.

Literatür Değerlendirmesi

Elektronik kaynaklar kütüphane koleksiyonlarını zenginleştirmektedir. Hawbaker ve Wagner (1996) %15'lik bir ek ödemeyle erişilen elektronik içerik miktarının %112 artırılabileceğini hesaplamışlardır. Özellikle konsorsiyum olanakları elektronik kaynakların koleksiyona katkılarını artırmaktadır. Konsorsiyum bazında yapılan çalışmalarda kütüphanelerin basılı kopyalarına abone olmadıkları dergilerden büyük miktarda makale indirdikleri görülmektedir. OhioLink Konsorsiyumu üzerine yapılan bir çalışmada, kullanılan dergilerin %50'sinden fazlasına konsorsiyum üyelerinin basılı aboneliği olmadığı görülmüştür (Sanville, 1999). İtalya'daki CIBER konsorsiyumu üyesi üniversiteler için bu oran %63 ile %85 arasında değişmektedir (Gargiulo, 2003).

Elektronik bilgi kaynaklarının kullanımı artırdığı ve etkin kullanım sayesinde bilgi merkezlerine maddi yarar sağladığı belirlenmiştir. Yaklaşık 200 biyomedikal derginin elektronik ve basılı kullanımlarının karşılaştırıldığı bir çalışmada, dergilerin elektronik sürümlerinin 27.777 kere, basılı sürümlerinin ise sadece 1814 kere kullanıldığı saptanmıştır (Morse ve Clinworth, 2000). Scigliano (2002), OCUL (Ontario Council of University Libraries) üzerine yaptığı çalışmada elektronik dergilerden sağlanan zaman tasarrufunun üniversiteye yıllık bir milyon Kanada Doları miktarında yarar sağladığını belirlemiştir. Elektronik kaynakların abonelik dışı maliyeti basılı bilgi kaynaklarına oranla çok daha düşüktür (Montgomery ve King, 2002; Schonfeld, King, Okerson ve Fenton, 2004).

Konsorsiyum anlaşmalarının değerlendirildiği kullanıma dayalı çalışmalarda "büyük ticaret" anlaşmalarının fiyatlandırma özellikleri irdelenmiştir. Bu anlaşmalarla konu alanı dışındaki genelde az kullanılan çok sayıda dergi de koleksiyonlara katılmaktadır. OhioLink Konsorsiyumunda toplam kullanımın %80'i dergilerin %30'undan karşılanmaktadır (Gatten ve Sanville, 2004). CBUC'da (The Consortium of University Libraries of Catalonia) toplam kullanımın %75'i dergilerin %35'inden sağlanmaktadır (Urbano ve diğerleri, 2004). North Carolina Üniversitesinde yapılan bir durum değerlendirmesinde ScienceDirect veri tabanında kullanımın %75'inin dergilerin %28'inden elde edildiği ve Emerald Yayınevi dergilerinde kullanımın %83'ünün beş adet dergi ile karşılandığı belirtilmektedir (Ball, 2004). Dergi bazında kullanım analizleri konsorsiyum içindeki dergi kullanım ilişkilerinin değerlendirilmesi açısından da anlamlı veriler sunmaktadır.

Türkiye'de ise genel olarak ANKOS'un gelişimini ve ANKOS üyelerinin dergi kullanımını ele alan çalışmalar yapılmıştır. ANKOS'un kuruluşundan günümüze kadar üniversitelerin elektronik veri tabanı aboneliklerinde önemli artışlar olmuş, buna paralel olarak kullanım miktarları da artmıştır. Elektronik dergi kullanım verilerine dayalı olarak yapılan çalışmalar üniversitelerin "büyük ticaret" anlaşmalarına dayalı konsorsiyum aboneliklerinden yarar sağladıklarını göstermektedir. (Karasözen ve Lindley 2004; Karasözen, Kaygusuz ve Özen, 2007).

Yöntem ve Veri Kaynakları

Bu çalışmada amaç, elektronik dergilerin kurum ve konsorsiyum düzeyinde kullanım analizinin yapılmasıdır. ANKOS konsorsiyumu kapsamında tam metin dergi veri tabanları ele alınmış, veri tabanlarına ait toplam kullanım verileri değerlendirilmiş, kurumsal değerlendirmeler için ise ODTÜ verileri incelenmiştir.

Araştırmamızda aşağıda belirtilen soruların yanıtları aranmıştır:

1. Veri tabanlarının ANKOS genelinde kullanım oranları ile ODTÜ'nün konsorsiyum içindeki kullanım oranları birbirinden farklı mıdır?
2. ODTÜ'nün birim kullanım maliyeti ne kadardır?
3. ANKOS ve ODTÜ'nün dergi kullanım oranları birbirinden farklı mıdır?
4. ANKOS ve ODTÜ'de konu alanlarına göre kullanım miktarları ve oranları birbirinden farklı mıdır?
5. ODTÜ'de en sık kullanılan dergiler hangileridir?

6. ANKOS ve ODTÜ'nün dergi kullanım oranları ANKOS kapsamındaki diğer üniversitelerinkilere benzemekte midir?

Çalışmamızda tam metin veri tabanlarına ait kullanım verileri değerlendirilmiştir. COUNTER elektronik veri tabanlarının türlerine göre çeşitli düzeylerde kullanım istatistiklerinin tutulmasını öngörmektedir (Shepherd, 2004; COUNTER, 2002). Çalışmamızda dergi bazında tam metin kullanım miktarı esasına dayalı olan I. Düzey COUNTER istatistikleri kullanılmıştır.

Dergi bazında kullanım verileri ScienceDirect, Wiley ve Springer yayınevlerinden sağlanmıştır. Spearman korelasyon katsayısı (*rho*) kullanılarak ANKOS üyelerinin ScienceDirect dergileri kullanım sıralamaları birbirleri ile ve konsorsiyumla karşılaştırılmıştır.

ANKOS Veri Tabanlarının Kullanımı

2006 yılı verilerine göre ANKOS kapsamında elektronik dergi veri tabanlarından elde edilen toplam tam metin kullanım miktarı Tablo 1'de belirtildiği gibi 10.029.712'dir. Bu miktar içerik ve üye sayısına bağlı olarak veri tabanlarına göre farklılık göstermektedir. ODTÜ abone olduğu veri tabanları için konsorsiyum içinde oldukça yüksek kullanım oranlarına ulaşmıştır. Konsorsiyum toplam kullanım miktarı içinde ODTÜ'nün kullanım oranı veri tabanlarına göre %30 ile %5 arasında değişmektedir. Buna karşılık ODTÜ'nün çok sayıda basılı dergiye abone olması elektronik dergi veri tabanlarına da yüksek abonelik ücretleri ödemesine neden olmaktadır. Bu çalışmada ele alınan veri tabanları için ODTÜ'nün toplam abonelik maliyeti 1.235.990 dolar olarak belirlenmiştir. ODTÜ'nün kullanım başına birim maliyeti 0,41 dolar ile 7,82 dolar arasında değişmektedir.

Konsorsiyum içinde üyelere göre maliyet ve kullanım oranları arasındaki değişim en fazla üyeye ve en yüksek kullanım miktarına sahip ScienceDirect verilerinde belirgin olarak görülmektedir (Şekil 1). Mevcut abonelik değerine göre fiyatlandırılan ScienceDirect veri tabanının ANKOS kapsamında üyelere maliyeti %9,37 ile %0,61 arasında değişmektedir. ODTÜ, üniversite olarak toplam konsorsiyum maliyetinin %9,37'sini karşılamaktadır. Buna karşılık konsorsiyum içindeki tüm üniversitelerin veri tabanını etkin kullanımları sebebiyle üniversiteler arasında kullanım oranları arasındaki fark çok yüksek değildir. ODTÜ'nün kullanım miktarı açısından dördüncü sırada yer aldığı ve konsorsiyum içinde %5,01'lik kullanım oranına sahip olduğu görülmektedir.

Konsorsiyum içinde mevcut abonelikleri sebebiyle maliyet oranı yüksek ve fakat kullanım oranı düşük üniversitelerin yanında, maliyet oranı düşük ancak kullanım oranı yüksek üniversiteler de bulunmaktadır. Bu durum birim maliyet miktarını farklılaştırmaktadır. Şekil 2'de üniversitelere göre ScienceDirect birim maliyet miktarının 13,13 dolar ile 0,22 dolar arasında değiştiği görülmektedir. ScienceDirect veri tabanı üyelerinin birim kullanım maliyeti ortalama 1,84 dolardır. En yüksek maliyetle konsorsiyuma katılan ODTÜ'nün birim maliyet miktarı ortalamanın altındadır (1,65 dolar). ODTÜ mevcut basılı abonelik ücretleri nedeniyle yüksek maliyetlere katlanmasına rağmen, yüksek kullanım sayısına ulaşarak ödediği maliyeti karşılamış ve maliyet yeterliliğini elde etmiştir.

Tablo 1. ANKOS ve ODTÜ veri tabanları kullanım miktarları (2006)

		ODTÜ Kullanımı		ODTÜ Maliyet ($)	
	ANKOS kullanımı	N	%	Toplam	Birim
ACS	195.870	42.027	21	36.204	0,86
ACM	42.546	12.868	30	5513	0,43
AIP	83.723	18.351	22	43.338	2,36
Blackwell	801.589	43.185	5	71.206	1,65
Cambrige UP	45.828	12.604	28	18.692	1,48
Ebsco	864.198	107.647	12	43.664	0,41
IOP	52.519	9523	18	33.416	3,51
Oxford UP	272.509	18.515	7	17.235	0,93
Ovid	359.439	-	-	-	-
PAO	29.403	3586	12	8289	2,31
Proquest	439.647	-	-	-	-
ScienceDirect	5.694.351	285.651	5	470.267	1,65
Science	20.186	6.090	30	3752	0,62
Springer	423.550	28.262	7	220.955	7,82
T&F	310.927	37.361	12	101.076	2,71
Wiley	393.427	33.724	9	162.383	4,82
Toplam/Ort.	10.029.712	659.394	17	1.235.990	2,16

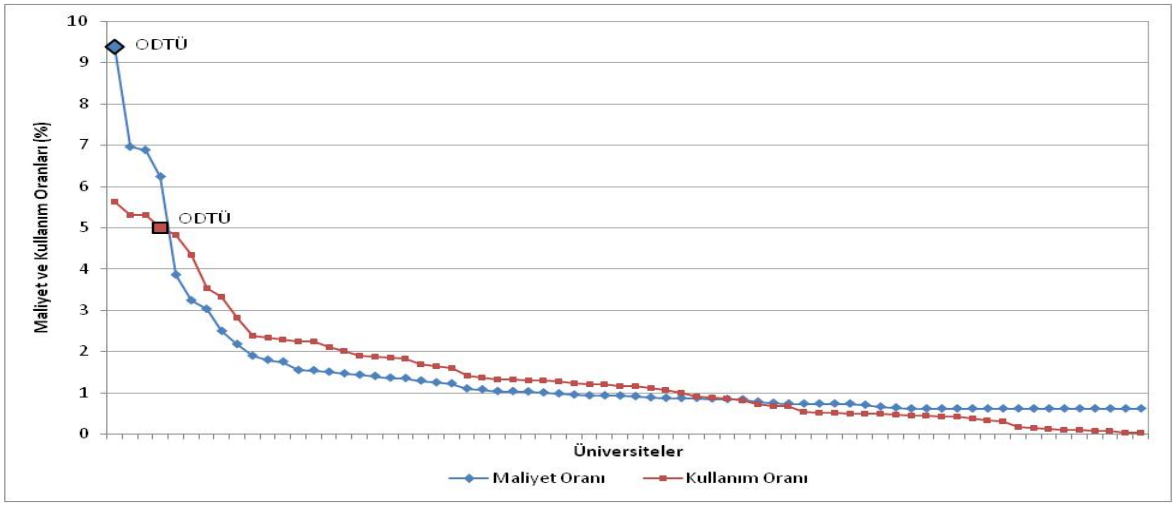

Şekil 1. ScienceDirect üniversitelere göre maliyet ve kullanım oranları

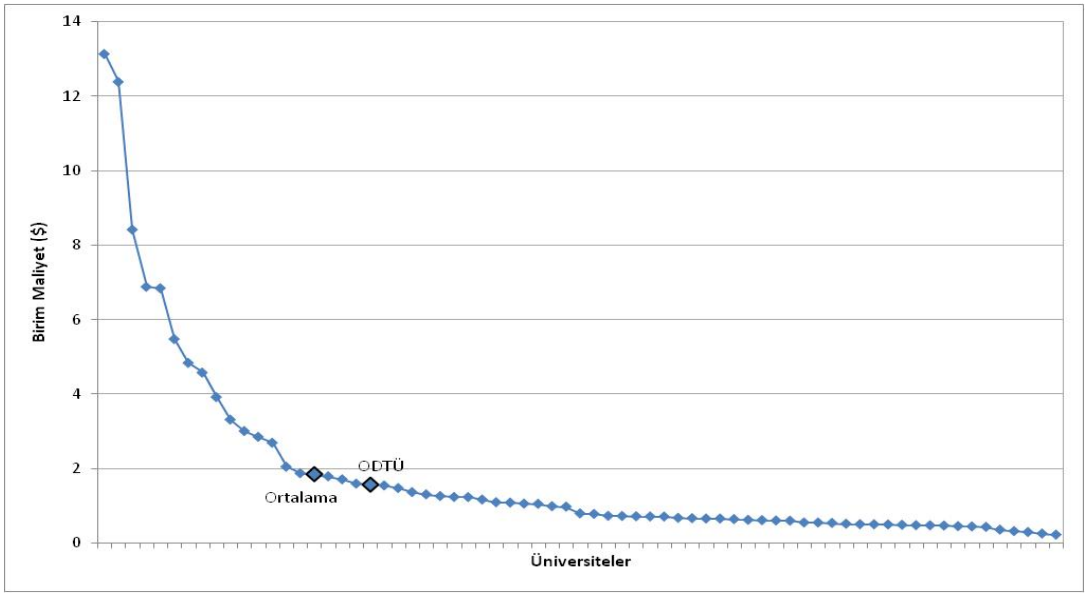

Şekil 2. ANKOS üyelerinin ScienceDirect birim kullanım maliyetleri

Elektronik Dergi Kullanım Dağılımları

ANKOS kapsamında yapılan anlaşmalarda yayınevlerine ait dergilere tüm üyeler tarafından erişim sağlanmaktadır. Bu şekilde konsorsiyum kapsamında ve kurumsal olarak az sayıda dergi kullanımın çoğunu karşılamakta, dergilerin çoğu ise az sayıda kullanılmaktadır. Şekil 3'te ANKOS kapsamında, Şekil 4'te ise ODTÜ'de ScienceDirect, Wiley ve Springer veri tabanları için 2006 birikimli kullanım miktarlarına göre dergi kullanım oranları belirtilmektedir. ANKOS kapsamında kullanımın %80'ini ScienceDirect veri tabanındaki dergilerin %30'u, Springer veri tabanındaki dergilerin %27'si, Wiley veri tabanındaki dergilerin %17'si karşılamaktadır.

Kurumsal değerlendirmelerde ise bu durum daha da belirginleşmektedir. ODTÜ'de kullanımın %80'ini Wiley dergilerinin %10'u, Springer dergilerinin %23'ü, ScienceDirect dergilerinin ise %21'i karşılamaktadır. Bu miktarlar dünyadaki diğer konsorsiyumların ve kütüphanelerin kullanımlarına benzemektedir.

Şekil 6'da ODTÜ'nün aralarında en güçlü ilişki olan İTÜ ile, Şekil 7'de ise en zayıf ilişki olan Şişli Etfal Hastanesi ile dergi kullanım sıralamasının karşılaştırması verilmiştir. ODTÜ kullanımının %50'sini karşılayan 125 derginin bu kurumlardaki kullanım sırası karşılaştırılmaktadır. En güçlü ilişkiye sahip İTÜ ile en zayıf ilişkiye sahip Şişli Etfal Hastanesi arasında önemli değişimler görülmektedir. İTÜ ile karşılaştırmanın gösterildiği Şekil 6'da ODTÜ kullanımını gösteren doğruya yakın ve bu doğru ile kesişen noktalar iki kurum arasında kullanım benzerliğini göstermektedir. Bununla birlikte en güçlü ilişkiye sahip üniversite olmasına rağmen ODTÜ ile İTÜ arasında bazı dergiler için sıralamada önemli değişiklikler bulunmaktadır. Örneğin, ODTÜ kullanımına göre ilk sırada yer alan dergi İTÜ'de 38. sırada yer almaktadır. ODTÜ'de ilk 10 içinde yer alan derginin İTÜ'de 291. sırada yer aldığı bile görülmektedir. En zayıf ilişki oranına sahip kurum ile ODTÜ'nün kullanım doğrusu arasında bir kesişme bulunmamaktadır. ODTÜ'de ilk sırada yer alan dergi Şişli Etfal Hastanesinde 1838. sırada yer almaktadır. Bu bulgular, üniversitelerin kullanım modellerine göre sınıflandırılması, birbirleriyle ilişkili üniversitelerin ve çekirdek dergi koleksiyonlarının belirlenmesinde kullanılabilir.

Konu Alanlarına Göre Kullanım ve Çekirdek Dergi Koleksiyonu

ANKOS kapsamında en çok kullanılan konu başlıkları konsorsiyum içindeki üniversiteler ile karşılaştırıldığında temelde birbirine benzemektedir. Tablo 2'de ScienceDirect veri tabanı konu alanlarına göre ANKOS ve ODTÜ kullanım miktarları ve oranlarının sıralaması verilmektedir. ANKOS kapsamında tıp konusu kullanımın %17,5'ini karşılamakta, bunu biyokimya (%8,66) ve mühendislik (%7,53) takip etmektedir. ODTÜ'de ise materyal bilimleri (%10,88) ve mühendislik (%9,38) konu alanlarının kullanımda öncelikli olduğu görülmektedir. ANKOS ve ODTÜ arasında kullanım sırası açısından temelde benzerlikler görülmektedir. Konu alanlarına göre kullanım miktarları değerlendirildiğinde ODTÜ'de en önemli farklılık tıp konusunda görülmektedir. Gerek ANKOS gerek ODTÜ'de sanat, hemşirelik, işletme, ekonomi, veterinerlik gibi konu başlıklarının son sıralarda yer aldığı görülmektedir. Bu durum; bu konu başlıkları altında az sayıda dergi olması, dergilerin çıkış sıklığı ve bu alanlarda çalışan araştırmacıların az olması gibi çeşitli faktörlere dayandırılabilir.

Elektronik Dergilerde Çekirdek Koleksiyon

Konsorsiyum içinde veya kurumsal olarak az sayıda derginin kullanımın önemli kısmını karşılaması çok sayıda dergi içinden çekirdek koleksiyonun belirlenmesini gerektirmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi kurumsal ve konsorsiyal düzeyde benzerlik oranlarında farklı sonuçlar ile karşılaşılsa bile, kullanım açısından çok önemli temel dergi koleksiyonunun bulunduğu görülmektedir. Tablo 3'te ANKOS ve ODTÜ'de en çok kullanılan 100 dergi içinde yer alan ortak dergiler ile bu dergilerin ODTÜ ve ANKOS içindeki kullanım oranları belirtilmektedir. ODTÜ ve ANKOS'da en çok kullanılan 100 dergiden 47'si ortaktır. Bu dergiler ANKOS üyeleri ve ODTÜ tarafından en çok kullanılan çekirdek koleksiyonu göstermesi açısından önem taşımaktadır. ODTÜ kullanım sırasının esas alındığı tabloda dergilerin ANKOS içinde %18'lik, ODTÜ içinde ise %26'lık kullanım oranını karşıladığı görülmektedir.

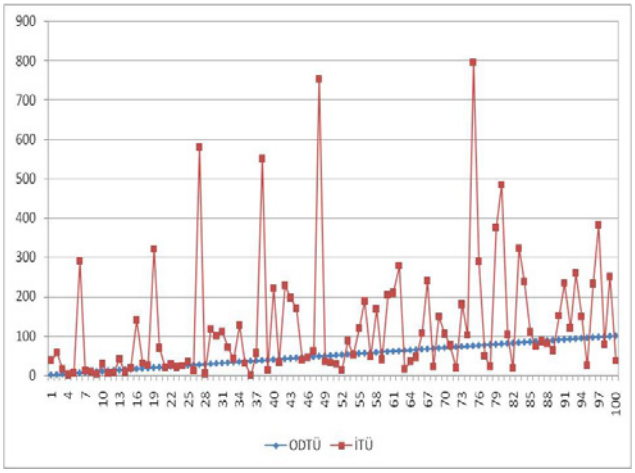

Şekil 6. ODTÜ ve İTÜ dergi kullanım sıralaması

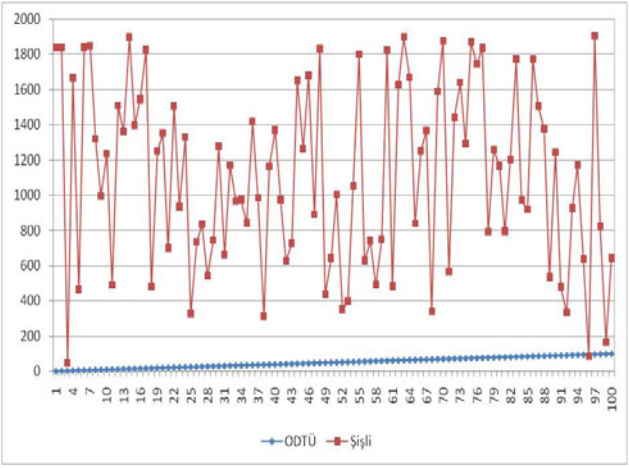

Şekil 7. ODTÜ ve Şişli Etfal Hastanesi dergi kullanım sıralaması

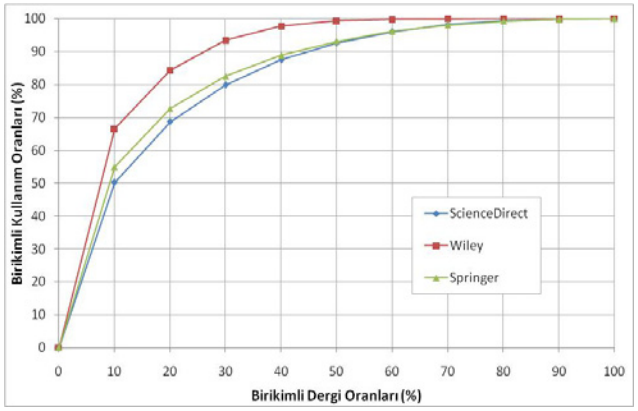

Şekil 3. ANKOS birikimli kullanım sayısına göre dergi oranları (2006)

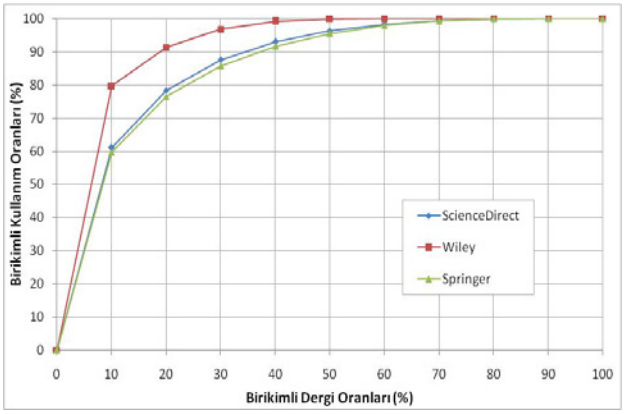

Şekil 4. ODTÜ birikimli kullanım sayısına göre dergi oranları (2006)

Dergi Kullanım İlişkileri

Dergi bazında kullanım ilişkilerinin belirlenmesi kurumsal açıdan koleksiyon geliştirmek, konsorsiyum açısından üniversiteler arasındaki benzerlikleri görmek için önemlidir. Dergilere konsorsiyum kapsamında abone olan üniversitelerin dergi kullanım sıralamaları konsorsiyum toplamı ile benzerlik göstermekte, konsorsiyum içindeki üniversitelerin kullanım sıralamaları arasında daha az benzerlik görülmektedir. Şekil 5'te ODTÜ ve ANKOS baz alındığında ScienceDirect dergi kullanım sıralamalarının diğer üniversiteler ile ilişki katsayıları verilmektedir. Tüm ANKOS üyelerinin kullanım sayılarına göre oluşturulan ScienceDirect dergi sıralaması ile tek tek üniversitelerin kullanım sayılarına göre oluşturulan sıralamalar birbirine benzemektedir. Toplam 41 üniversitenin (%60) dergi sıralamaları ile ANKOS sıralaması arasında güçlü bir ilişki vardır (Spearman's *rho* 0,7 ve üstü). Öte yandan, ODTÜ'nün dergi sıralaması 10 üniversiteninkiyle benzerlik göstermektedir (Spearman's *rho* 0,7 ve üstü). Bu durum her bir üniversite için dergi kullanım sırası açısından benzer üniversitelerin belirlenmesi ve karşılaştırmaların yapılmasını gerektirmektedir. Konsorsiyum anlaşmalarında dergi veya makale bazında kullanımın esas alındığı erişim sistemleri için bu tür verilerden yararlanılabilir.

Konsorsiyum üyesi üniversitelerin konu alanları açısından farklılık göstermeleri dergi kullanım sırasının üniversitelere göre değişim göstermesine neden olmaktadır. Üniversiteler arasında dergi kullanım ilişkileri ile ilgili belirlemelerin yapılması konsorsiyum anlaşmaları ve koleksiyon geliştirme açısından önemli veriler sağlamaktadır. ODTÜ'nün ScienceDirect veri tabanı dergilerinin kullanımı yönünden en güçlü ilişkiye sahip olduğu üniversite ile ilişki oranı 0,850, en zayıf ilişki oranı ise -0,045 olarak belirlenmektedir.

Şekil 5. Dergi kullanım sırasına göre üniversitelerin ODTÜ ve ANKOS ile ilişkileri (2006)

Tablo 2. ScienceDirect 2005 yılı konu alanlarına göre ANKOS ve ODTÜ kullanım miktarları

	ANKOS Kullanımı			ODTÜ Kullanımı	
Konular	N	%	Konular	N	%
Tıp	1.578.706	17,45	Materyal Bilimleri	53.084	10,88
Biyokimya	783.637	8,66	Mühendislik	45.759	9,38
Mühendislik	681.083	7,53	Kimya	42.324	8,68
Materyal Bilimleri	659.057	7,28	Biyokimya	40.400	8,28
Kimya	582.059	6,43	Yer Bilimleri	28.190	5,78
Tarım Bilimleri	538.400	5,95	Tıp	28.087	5,76
Farmakoloji	372.015	4,11	Kimya Müh.	28.050	5,75
Kimya Müh.	368.177	4,07	Fizik	26.113	5,35
Fizik	339.456	3,75	Sosyal Bilimler	23.226	4,76
Çevre Bilimleri	324.561	3,59	Çevre Bilimleri	21.625	4,43
Nöroloji	316.504	3,50	Tarım Bilimleri	21.285	4,36
Sosyal Bilimler	311.065	3,44	Farmakoloji	18.279	3,75
Yer Bilimleri	279.945	3,09	Psikoloji	16.373	3,36
Enerji	263.384	2,91	Enerji	16.299	3,34
Matematik	246.168	2,72	Matematik	14.438	2,96
İmmünoloji	218.491	2,41	Bilgisayar Bilimleri	13.919	2,85
Bilgisayar Bilimleri	212.915	2,35	Karar Bilimleri	9.646	1,98
Karar Bilimleri	202.409	2,24	Ekonomi	9.564	1,96
Psikoloji	185.125	2,05	İşletme	9.244	1,90
İşletme	184.925	2,04	Nöroloji	7.784	1,60
Veterinerlik	127.596	1,41	İmmünoloji	7.062	1,45
Ekonomi	122.824	1,36	Sanat	3.551	0,73
Hemşirelik	115.545	1,28	Hemşirelik	1.728	0,35
Sanat	33.414	0,37	Veterinerlik	1.703	0,35

Tablo 3. ANKOS ve ODTÜ'de en çok kullanılan dergiler

	ODTÜ Kullanım (%)	ANKOS Kullanım (%)		ODTÜ Kullanım (%)	ANKOS Kullanım (%)
Tetrahedron Letters	1,80	0,53	Int. J. of Hyd. Energy	0,44	0,21
Tetrahedron	1,58	0,48	J. of Sound and Vibration	0,38	0,21
Biomaterials	1,46	0,43	Enz. & Microbial Tech.	0,38	0,21
Polymer	1,00	0,47	Int. J. of H. & Mass Tra.	0,37	0,38
Food Chemistry	0,98	0,94	Engineering Structures	0,36	0,39
Thin Solid Films	0,87	0,40	J. of Colloid & Inter. Sci.	0,35	0,24
J. of Food Engineering	0,82	0,66	Process Biochemistry	0,35	0,28
Eur. J. of Op. Research	0,81	0,73	Desalination	0,35	0,24
J. of Alloys and Comp.	0,78	0,28	Applied Surface Science	0,35	0,30
J. of Mat. Pro. Tech.	0,76	0,59	Energy Conv. and Man.	0,34	0,32
Mat. Sci. and Eng. A	0,69	0,45	Talanta	0,34	0,21
J. of Membrane Science	0,68	0,26	Fuel	0,33	0,32
Water Research	0,64	0,42	Chemosphere	0,33	0,22
J. of Power Sources	0,63	0,37	Wear	0,33	0,26
Synthetic Metals	0,61	0,22	Comp. & Op. Research	0,32	0,23
J. of Chromatography A	0,56	0,54	Build. and Environment	0,32	0,21
J. of Mag. & Mag. Mat	0,53	0,26	J. of the Eur. Cer. Society	0,32	0,25
Bioresource Tech.	0,52	0,46	Composite Structures	0,31	0,22
Materials Letters	0,50	0,30	Sens. and Act. B: Che.	0,30	0,37
Electrochimica Acta	0,50	0,26	Int. J. of Pharmaceutics	0,30	0,27
J. of Hazardous Mat.	0,48	0,54	App. Math. and Comp.	0,29	0,49
Analytica Chimica Acta	0,48	0,50	Bioc. & Biop. Res. Com.	0,27	0,25
Cement & Conc. Res.	0,48	0,37	App. Thermal Eng.	0,26	0,27
Surf. & Coatings Tech.	0,46	0,45			
			Toplam	26,26	17,80

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada veri tabanı ve dergi bazında ANKOS ve ODTÜ verilerine dayalı olarak kullanım değerlendirmesi yapılmıştır. Farklı yapı ve büyüklükteki kurumların oluşturduğu ANKOS kapsamında farklı kullanım oranları bulunmakta ve bu durum da birim maliyet miktarlarını etkilemektedir. ODTÜ konsorsiyum içinde ortalamanın çok üstünde kullanım oranlarına sahiptir. Bu durum yüksek maliyetlerle konsorsiyuma katılan ODTÜ için elektronik veri tabanlarının birim maliyetlerini düşürmektedir.

Dünyadaki diğer konsorsiyum ve kütüphanelerde olduğu gibi, gerek konsorsiyum düzeyinde gerek kurumsal olarak az sayıda dergi yüksek kullanım oranlarını karşılamaktadır. Bunun yanında korelasyon katsayıları üniversitelerin bireysel dergi kullanımları ile ANKOS üyesi tüm üniversitelerin dergi kullanımları arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Üniversitelerin benzer üniversitelerle ilişki oranlarını ve dergi kullanım miktarlarını değerlendirmeleri gerekmektedir. Ayrıca "çekirdek dergi koleksiyonu" içinde yer alacak dergilerin belirlenmesi önem taşımaktadır.

ODTÜ'de kullanımın önemli miktarını karşılayan "çekirdek dergi" koleksiyonu açısından konsorsiyumla ortak birçok derginin var olduğu görülmektedir. Bu tür değerlendirmeler kurumun konsorsiyum içindeki yeri hakkında bir fikir vermektedir.

Tüm üniversiteler elektronik kaynak kullanımlarını kurumsal olarak ve konsorsiyum içindeki kurumlarla karşılaştırmalı olarak değerlendirmelidir. Birim maliyet analizi, dergi kullanım analizleri gibi ölçümler kurumların kendi belirleyeceği ölçütler ışığında ele alınmalı, konsorsiyum bazında ve diğer üniversiteler ile karşılaştırmalar yapılmalıdır. Kullanım modeli açısından üniversiteler arasında benzerlik ve farklılıkların belirlenmesi gelecek yıllarda yapılacak konsorsiyum anlaşmaları açısından önemli veriler sağlayacaktır. İstatistiki tekniklere dayalı olarak yapılan analizler ayrıca koleksiyon geliştirme ve yönetimi açısından da büyük bir önem taşımaktadır.

Kaynakça

Ball, D. (2004). What's the big deal, and why is it bad deal for univerities? *Interlending & Document Supply, 32*, 117-125.

COUNTER. (2002). *Counting online Usage of Networked Electronic Resources* 20 Ocak 2007 tarihinde http://www.projectcounter.org/articles.html adresinden erişildi.

Gargiulo, P. (2003). Electronic journals and users: The CIBER experience in Italy. *Serials*, *16*, 293-298.

Gatten, J.N. ve Sanville, T. (2004). An orderly retreat from the big deal: Is it possible for consortia? *D-Lib Magazine*, *10*(10). 22 Ocak 2007 tarihinde http://www.dlib.org/dlib/october04/gatten/10gatten.html adresinden erişildi.

Hawbaker, A.C. ve Wagner, C.K. (1996). Periodical ownership versus fulltext online access: A cost-benefit analysis. *The Journal of Academic Librarianship*, *22*, 105-109.

Karasözen, B., Kaygusuz, A. ve Özen H. (2007). Patterns of e-journal use within the Anatolian University Library Consortium. *Serials*, *20,* 37-42.

Karasözen, B. ve Lindley, J. (2004). The impact of ANKOS: Consortium development in Turkey. *The Journal of Academic Librarianship*, *30*, 402-409.

Montgomery, C.H.ve King, D.W. (2002). Comparing library and user related costs of print and electronic journal collections: A first step towards a comprehensive analysis. *D-Lib Magazine*, *8*(10). 25 Ocak 2007 tarihinde http://www.dlib.org/dlib/october02/montgomery/10montgomery.html adresinden erişildi.

Morse, D. ve Clintworth, W.A. (2000). Comparing patterns of print and electronic journal use in an academic health science library. *Issues in Science & Technology Libraries*, *28*. 15 Ocak 2007 tarihinde http://www.library.ucsb.edu./istl/00-fall/refereed.html adresinden erişildi.

Sanville, T. (1999). Use level and new models for consortial purchasing of electronic journals. *Library Consortium Management: An International Journal*, *1*, 47-58.

Schonfeld, R.C., King, D.W. Okerson, A. ve Fenton, E.G. (2004). Library periodicals expenses: comparison of non-subscription costs of print and electronic formats on a life-cycle basis. *D-Lib Magazine*, *10*(1). 16 Ocak 2007 tarihinde http://dlib.org/dlib/january04/schonfeld/01schonfeld.html adresinden erişildi.

Scigliano, M. (2002). Consortium purchases: Case study for a cost-benefit analysis. *The Journal of Academic Librarianship, 28*, 393-399.

Shepherd, P. (2004). COUNTER: Towards reliable vendor usage statistics. *VINE: The Journal of Information and Knowledge Management Systems*, *34*, 184-189.

Urbano, C., Anglada, L.M., Borrego, A., Cantos, C., Cosculluela, A. ve Comellas, N. (2004). The use of consortially purchased electronic journals by the CBUC (2000-2003). *D-Lib Magazine*, *10*(6). 20 Ocak 2007 tarihinde http://www.dlib.org/dlib/june04/anglada/06anglada.html adresinden erişildi.

Tam Metin Makale Kullanım Verilerinin Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Full-text Article Use Data

Umut Al ve **Yaşar Tonta**

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara.
{umutal, tonta}@hacettepe.edu.tr

Öz: Kütüphanelerde koleksiyon yönetiminin temel amacı kullanıcıların ihtiyaç duydukları bilgi kaynaklarını hizmete sunmaktır. Koleksiyonlarda yer alan ve en çok yararlanılan bilgi kaynakları kullanım analizi yapılarak saptanır. Bu çalışmanın amacı; Hacettepe Üniversitesi kullanıcılarının ScienceDirect elektronik dergi veri tabanından indirdikleri makalelere dayanarak en sık kullanılan dergileri, bu dergilerin konularını ve en yoğun kullanıldıkları yılları saptamak ve bir dergiden indirilen makale sayısıyla o derginin etki faktörü arasında bir ilişki olup olmadığını incelemektir. Bu amaçla Hacettepe Üniversitesinin beş yıllık (2002-2006) ScienceDirect kullanım verileri analiz edilmiştir. Bir milyondan fazla makaleye ilişkin kullanım verileri (dergi adı, yayın yılı, vd.) COUNTER (Counting Online Usage of Networked Information Resources) aracılığıyla toplanmıştır. Sağlık bilimleriyle ilgili dergilerden daha çok makale indirilmiştir. Kimya, farmakoloji, kimya mühendisliği, tıp ve nöroloji konularında dergi başına indirilen ortalama makale sayıları daha yüksektir. Etki faktörü yüksek olan dergiler nispeten biraz daha fazla kullanılmaktadır (Pearson's *r* = 0,194, *p* < 0,01). Her konuda yayımlanan az sayıda çekirdek dergi indirilen makalelerin önemli bir kısmını karşılamaktadır. ScienceDirect elektronik dergi veri tabanı kullanımıyla ilgili bulgular Hacettepe Üniversitesi Kütüphanelerinin dergi koleksiyonunu daha iyi yönetmesine yardımcı olabilir. ScienceDirect veri tabanının nispeten daha az kullanıldığı disiplinlere yönelik eğitim çalışmaları artırılabilir. Lisans anlaşması imzalanırken kullanım verileri dayanak olarak kullanılabilir.

Anahtar sözcükler: Kullanım analizi, kullanım istatistikleri, ScienceDirect, veri tabanlarının kullanımı, koleksiyon yönetimi

Abstract: The main objective of collection management in libraries is to provide information sources needed by library users. The most frequently used information sources in collections are determined by carrying out usage analysis studies. This paper aims to investigate the most frequently used journal titles along with their subjects and years, and the relationship between journal use and impact factors. Transaction logs of more than one million articles that were downloaded from ScienceDirect electronic journals database by the users of Hacettepe University Libraries during 2002-2006 were used for analysis. Each record contained COUNTER-based (Counting Online Usage of Networked Information Resources) data about downloaded article (such as journal name, year, and so on). More articles were downloaded in health sciences. The average number of downloaded articles per journal were higher in chemistry, pharmacology, chemical engineering, medicine and neurology. Journals with high impact factors were also used more often (Pearson's r = .194, p < .01). A small number of core journals in each subject satisfied one third of all downloaded articles. These findings will help Hacettepe University Libraries better manage its licensed journals collection. Training sessions can be increased for ScienceDirect journals (and subjects) that were less-frequently used. Use data can be used to support license agreements.

Keywords: Usage analysis, usage statistics, ScienceDirect, usage of databases, collection management

Giriş

Günümüzde, bilgi merkezlerinin koleksiyonlarında veri tabanları giderek artan oranlarda yer almaktadır. Genellikle bibliyografik ve tam metin olmak üzere ikiye ayrılan veri tabanları kullanıcıların gereksinim duydukları bilgiye kısa sürede erişim sağlayabilmelerine yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda tam metin veri tabanları, kaynaklara doğrudan erişim sağlamaları açısından bibliyografik veri tabanlarına oranla daha çok tercih edilmektedir.

Özellikle son zamanlarda artan bilgi kaynağı çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda, bilgi merkezlerinin seçim yapma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Seçim yapma zorunluluğunun önemli bir nedeni de, bilgi kaynağı miktarındaki artışa karşın bütçelerde istenen düzeyde

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

gelişme kaydedilmemesidir. Türkiye'de son beş yılda üniversite bütçeleri %143 oranında artarken üniversite kütüphanelerinin bütçeleri sadece %17 oranında artmıştır (Kaygusuz ve Benek, 2006). Bu durum, bilgi merkezlerinin çeşitli işbirliği çalışmaları içinde yer almalarını olmazsa olmaz bir koşul haline getirmektedir. Bu nedenle bilgi merkezleri veri tabanlarını genellikle konsorsiyumlar aracılığıyla sağlama yoluna gitmektedirler.

Bilgi kaynakları bilgi merkezleri tarafından ister konsorsiyum aracılığıyla, isterse kendi fonlarından elde edilsin, iyi bir koleksiyon geliştirme ve koleksiyon yönetim politikasına gereksinim duyulmaktadır. Koleksiyon yönetiminde nihai amaç, kullanıcıların gereksinimleri doğrultusunda kaynakların bilgi merkezi aracılığıyla hizmete sunulmasını sağlamaktır. Kaynakların kapsamı, içeriği, işlevselliği ve maliyeti kadar bu kaynakların kullanılma potansiyeli de seçim kararı verilirken etkili olmaktadır. Koleksiyon yönetiminde seçim ne denli önemli ise ayıklama işlemi de o denli önemlidir. Bu işlemlerin sağlıklı bir biçimde yapılabilmesi için belirli aralıklarla kaynakların kullanım analizlerinin yapılması gerekmektedir.

Bir bilgi merkezinin etkin bir koleksiyon yönetim politikası oluşturabilmesi için hem potansiyel kullanıcılarının gereksinimlerini anlaması hem de elindeki bilgi kaynaklarının ne şekilde kullanıldığını bilmesi gerekmektedir. Bu nedenle gerçekleştirilecek olan kullanım analizi çalışmaları koleksiyon geliştirme ve yönetimi açısından önem taşımaktadır.

Bu araştırmada, Hacettepe Üniversitesi Kütüphanelerinin koleksiyonunda bulunan elektronik veri tabanları içinde, kullanım düzeyi en yüksek olan ScienceDirect elektronik dergi veri tabanı incelenmektedir. Söz konusu veri tabanı içinde en sık kullanılan dergilerin hangileri olduğu saptanmakta, bu dergilerin kullanımlarının yıldan yıla farklılık gösterip göstermediği incelenmektedir. İndirilen makalelerin dergilere göre dağılımının eşit olup olmadığı test edilmekte ve hangi konularda daha yoğun kullanım olduğu araştırılmaktadır.

Önceki Çalışmalar

Son zamanlarda elektronik bilgi kaynaklarına olan talep giderek artmaktadır. Kullanıcılar elektronik ortamı, zaman ve mekân sorunlarını çözmesi, güncel olması ve erişim kolaylığı gibi nedenlerle tercih etmektedirler. Bu durum bir yandan bilgi merkezi bütçelerinin önemli kısmının elektronik kaynaklara ayrılmasına neden olurken diğer yandan basılı kaynak aboneliklerinin önemli ölçüde iptal edilmesine yol açmaktadır (Case, 2004; Jaguszewski ve Probst, 2000; Montgomery, 2002).

Elektronik bilgi kaynakları ile ilgili kullanım analizi çalışmalarından koleksiyon yönetiminde yararlanılmaktadır (Davis, 2002; Galbraith, 2002). Özellikle maliyet-yarar analizi çalışmaları dikkati çekmektedir (Batı, 2006; Chrzastowski, 2003; Wiley ve Chrzastowski, 2002).

Türkiye'de elektronik bilgi kaynaklarında maliyet-yarar analizini Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) özelinde inceleyen bir çalışmada ScienceDirect, EbscoHost ve Web of Science veri tabanları değerlendirilmiştir. Çalışmanın bulguları, tam metin veri tabanlarında kullanımın büyük miktarının az sayıdaki çekirdek dergiden karşılandığını ve dergilerin çoğunun nadiren kullanıldığını ya da hiç kullanılmadığını göstermektedir (Batı, 2006). Örneğin, ScienceDirect elektronik dergi veri tabanında kullanımın %50'si 136 çekirdek dergiden karşılanmaktadır. Ortalama kullanım miktarlarına dayalı incelemede de kimya ve kimya mühendisliği konularında kullanım miktarlarının yüksek olduğu görülmektedir (Batı, 2006, s. 78).

ScienceDirect elektronik dergi veri tabanına yönelik kullanım analizi çalışmalarının sayısı ise pek fazla değildir (Hamaker, 2003; Ke, Kwakkelaar, Tai ve Chen, 2002; Rusch-Feja ve Siebky, 1999; Vaughan, 2003). Genel olarak ScienceDirect elektronik dergi veri tabanının kullanılmaya başlanmasıyla birlikte basılı dergilerin kullanımının azaldığı (bkz. Vaughan, 2003, s. 1149), az sayıda çekirdek derginin kullanımın büyük bir kısmını karşıladığı gözlenmiştir (Ke ve diğerleri, 2002; Hamaker, 2003). ODTÜ'de yapılan ScienceDirect kullanım analizinde de benzer sonuçlar elde edilmiş, dergilerin %33'ünün toplam kullanımın %86'sını karşıladığı gözlenmiştir (Batı, 2006, s. 73).

Literatürde çeşitli bibliyometrik göstergelerle (yarı yaşam, toplam atıf sayısı, etki faktörü vb. gibi) dergilerin kullanım sıklıkları arasında ilişki olup olmadığını test eden çalışmalar da bulunmaktadır (Cooper ve McGregor, 1994; McDonald, 2007; Moed, Van Leeuwen ve Reedijk, 1998; Pan, 1978; Scales, 1976; Schloegl ve Gorraiz, 2006; Tonta ve Ünal, 2005; Tsay, 1998b; 1998a; 1999; Wulff ve Nixon, 2004). Bu çalışmaların bir kısmında etki faktörü yüksek olan dergilerin daha sık kullanıldığı gözlenmiş (örneğin, Tsay, 1998b, s. 36; Wulff ve Nixon, 2004, s. 319), bir kısmında ise etki faktörüyle kullanım sıklığı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (örneğin, Scales, 1976; Cooper ve McGregor, 1994; Tonta ve Ünal, 2005). Bu ve benzeri bulgular koleksiyon yönetiminde kullanılabilir. Ancak kütüphane koleksiyonlarının kullanımının tek bir değişken ile açıklanamayacak kadar çok boyutluluğa sahip olduğu unutulmamalıdır.

Büyük ticari yayıncıların kârlarını daha da artıracak yöntemler geliştirdikleri görülmektedir. Kütüphaneler sık sık "kârlı iş" ya da "büyük ticaret" (big deal) olarak adlandırılabilecek sorun ile karşı karşıya kalmaktadır. Yayınevleri kütüphanelere koleksiyon içinde seçim yapma şansı tanımaksızın sahip oldukları dergileri tek bir paket haline getirerek pazarlama stratejisini benimsemektedir. Önceleri elektronik ortamda erişilen dergi sayısının fazlalığı ve muhatap alınan tek bir firma olması açısından kütüphanelere çekici gelen "kârlı iş" yaklaşımı, kütüphanelerin gereksinimleri doğrultusunda koleksiyon

oluşturma olanağının ortadan kalkması, yüksek fiyatlandırma ve kullanılmayan materyallere de ücret ödeme zorunluluğu gibi nedenlerle yoğun eleştirilere hedef olmaktadır (Dilek-Kayaoğlu, 2006; Frazier, 2001; Johnson, 2004, s. 109). Öte yandan ABD'deki Cornell, Duke, Harvard, Maryland gibi bazı üniversiteler yayınevleri tarafından oluşturulmuş bu paketleri reddetmekte, kendi dermelerini kendileri seçmeyi istemektedirler (Johnson, 2004, s. 109). Örneğin Cornell Üniversitesi Elsevier Yayınevi tarafından sağlanan dergiler için dergi bazında seçim yapma yoluna gitmiştir (Duranceau, 2004, s. 127). Dergi bazında aboneliğin yanı sıra makale bazında aboneliğin de tercih edildiği görülmektedir. Kullanım analizi çalışmaları sonucunda kimi dergilerin hiç kullanılmadığı ya da oldukça seyrek kullanıldığı tespit edilerek gereksinim duyulduğunda dergi içindeki makalenin sağlanmasının daha ekonomik olduğu görülmüştür (Ball, 2004). Bu yönde yapılan çalışmalardan biri PEAK (Pricing Electronic Access to Knowledge) projesidir. Vanderbilt Üniversitesinde yapılan çalışmada Elsevier dergilerinin PEAK maliyeti düşükken aynı dergilere abonelik ücreti olarak ödenen miktarın oldukça yüksek olduğu saptanmıştır. (Haar, 2000; Hunter, 2000). Kullanım oranları düşük kütüphaneler için her kullanım başına önceden belirlenmiş bir ücret ödenmesi toplu yapılan alımlardan daha uygun olmaktadır.

Yöntem

Bu araştırmada Hacettepe Üniversitesinde en yoğun kullanılan ScienceDirect elektronik dergi veri tabanının kullanım verileri analiz edilmektedir. Veriler COUNTER[1] yazılımı aracılığıyla elde edilmiştir. COUNTER tarafından sunulan istatistikler bilgi kaynağı türlerine (tam metin ve bibliyografik veri tabanları) göre farklılık göstermekte ve kullanıma yönelik istatistiksel bilgiler iki düzeyde ele alınmaktadır. Birinci düzey istatistikleri içeren verilerde her derginin aylık kullanım sayısı verilmektedir. Bibliyografik veri tabanlarına ilişkin bilgilerde ise oturum sayısı ve tarama sayısı gösterilmektedir. İkinci düzey istatistikler, veri tabanları ile ilgili daha detaylı kullanım bilgilerini kapsamaktadır. Burada her derginin kullanımı ile ilgili ayrıntılı bilgiler (dergi adı, derginin ISSN'i, aylık indirilen makale sayısı, makalelerin hangi formatlarda indirildiği gibi) sunulmakta ve taramalara yönelik bilgiler verilmektedir (COUNTER, 2006; Shepherd, 2004, s. 186).

Çalışmada Hacettepe Üniversitesinin beş yıllık (2002-2006) ScienceDirect kullanım verileri incelenmektedir. (Aralık 2006'ya ait kullanım verileri elde edilememiştir.) Araştırmada şu sorulara yanıt aranmaktadır:

- ScienceDirect veri tabanında en sık kullanılan dergiler hangileridir?
- En sık kullanılan dergiler hangi alanlara aittir?
- Alanlar arasında kullanım farklılığı var mıdır?
- İndirilen makalelerin dergilere dağılımı yıllara göre farklılık göstermekte midir?
- Kullanıcılar makaleleri hangi dosya formatında (PDF, HTML) bilgisayarlarına indirmeyi tercih etmektedirler?
- Bir dergide yayımlanan makalelerin indirilme sayıları ile o derginin etki faktörü arasında bir ilişki var mıdır?

Yukarıdaki sorulara verilecek cevaplar ve bu cevaplara bağlı olarak yapılacak yorumlar doğrultusunda Hacettepe Üniversitesi kütüphanelerinde daha etkin bir koleksiyon yönetimi gerçekleştirilebilir.

Araştırmamız beş yıllık bir dönemi kapsamakla birlikte, tek bir kütüphanedeki tek bir veri tabanına yöneliktir. Çalışmanın daha genellenebilir olması açısından farklı kütüphanelerin ve farklı veri tabanlarının da çalışmaya dâhil edilmesi yerinde olacaktır. Bu tip çalışmalar sonucu elde edilecek bulgular ile ülke çapında gerçekleştirilebilecek işbirliği çalışmalarına ışık tutacak bilgiler elde etmek olasıdır. Çünkü genellikle ülkemizde veri tabanları konsorsiyumlar aracılığıyla satın alınmaktadır. Kütüphaneler elektronik dergi kullanımlarına ilişkin verileri analiz ederek özellikle konsorsiyumlar aracılığıyla imzaladıkları lisans anlaşmalarında bu verilere dayalı olarak pazarlık yapabilirler.

Çalışmamızda Elsevier Yayınevinin ScienceDirect veri tabanından indirilen makalelerin dergilere dağılımının Bradford ve Price Yasalarına uygun olup olmadığı test edilmiştir. Bradford Yasası "belirli bir konudaki literatürün dergilere saçılımını ya da dağılımını tanımlamaktadır" (Garfield, 1980, s. 476). Bradford Yasasını yorumlayan Garfield, belirli bir konuda bir kaynakça derlenmek istendiğinde, küçük bir çekirdek grup derginin o konuda ya da disiplinde yayımlanan makalelerin her zaman önemli bir kısmını (üçte birini) içereceğini, ikinci ve daha fazla sayıda dergi içeren bir grubun bütün makalelerin diğer üçte birini, çok daha fazla sayıda dergi içeren çok daha büyük bir dergi grubunun da son üçte birlik bölümü oluşturacağını ifade etmektedir (Garfield, 1980, s. 477). Price Yasası da Bradford Yasasına benzer nitelikte bibliyometrik bir uyum yasasıdır. Price Yasası, toplam dergi sayısının karekökü kadar derginin toplam makalelerin yarısını içereceğini öngörmektedir (Egghe ve Rousseau, 1990, s. 362). Bradford ve Price Yasalarından koleksiyon yönetiminde yararlanılmaktadır.

Dergilere yönelik değerlendirme aracı olarak kullanılan etki faktörü, bir dergide, önceki iki yılda yayımlanan makalelere o yıl içerisinde yapılan atıf sayısının, o derginin önceki iki yılda yayımladığı makale sayısına bölünmesiyle hesaplanmaktadır (Garfield, 1994). Çalışmamızda dergilere ait 2004 yılı etki faktörü değerleri kullanılırken, *Journal Citation Reports*'un iki ayrı sürümünden (Science Edition

[1]COUNTER hakkında detaylı bilgi http://www.projectcounter.org adresinden elde edilebilir.

ve Social Science Edition) yararlanılmıştır (Institute for Scientific Information [ISI], 2004a; 2004b).

Bulgular ve Yorum

Hacettepe Üniversitesinde ilk kütüphane 1958 yılında "Çocuk Hastanesi Kütüphanesi" adıyla kurulmuştur. Günümüzde Hacettepe Üniversitesi Kütüphaneleri, Beytepe Kütüphanesi ve Hacettepe Kütüphanesi olmak üzere iki kütüphane olarak hizmet vermektedir. Elektronik ortamda ise kütüphane hizmetleri tek bir kütüphane web sitesi üzerinden sunulmaktadır (Hacettepe, 2006).

Hacettepe Üniversitesi Kütüphaneleri aralarında Blackwell, Ebsco, Thomson, Elsevier gibi büyük yayınevleri tarafından sağlanan birçok bibliyografik ve tam metin veri tabanına abonedir. Çalışmada ilk olarak Hacettepe Üniversitesi Kütüphanelerindeki tam metin veri tabanlarının 2005 yılı kullanım verileri incelenmiş ve en sık kullanılan (286.624 kez) veri tabanının ScienceDirect olduğu saptanmıştır. ScienceDirect'i Blackwell-Synergy (41.249), Oxford University Press (21.458), MetaPress[2] (18.563), IEEE Xplore (15.628), Wiley Interscience (14.285) ve Health & Medical Complete Proquest (11.882) veri tabanları izlemektedir. ScienceDirect veri tabanından indirilen makale sayısı ile onu izleyen en yakın veri tabanı olan Blackwell-Synergy'den indirilen makale sayısı arasında yaklaşık yedi katlık bir fark bulunmaktadır. ScienceDirect veri tabanı 2004 yılı istatistiklerinden elde edilen verilere göre, ODTÜ Kütüphanesi koleksiyonu içinde yer alan tam metin veri tabanları içinde de en yüksek kullanım oranına sahip veri tabanı olarak göze çarpmaktadır (Batı, 2006, s. 67). Türkiye'de 2005 yılında üniversitelerdeki kullanıcılar çeşitli veri tabanlarından yaklaşık 10 milyon tam metin makale indirmişlerdir. Bu makalelerin yaklaşık yarısı ScienceDirect elektronik dergi veri tabanından indirilmiştir (Kaygusuz ve Benek, 2006).

Hacettepe Üniversitesi ScienceDirect veri tabanına 2001 yılında abone olmuştur. Veri tabanında 17 Aralık 2006 tarihi itibariyle 2000'den fazla dergi ve bu dergilerde yayımlanan sekiz milyona yakın tam metin makale bulunmaktadır. ScienceDirect veri tabanında yer alan dergiler 24 konu başlığı altında sınıflanmaktadır (ScienceDirect, 2006).

Hacettepe Üniversitesi kullanıcılarının ScienceDirect aracılığıyla yararlandıkları (en az bir makale indirdikleri) dergi sayısı her geçen yıl artmaktadır. Veri tabanından indirilen makale sayısı da yararlanılan dergi sayısına paralel olarak yaklaşık dört kat artmıştır (2002'de 71.896, 2006'da 283.929).

ScienceDirect elektronik dergi veri tabanındaki dergilerin kullanımının yıllara göre değişiklik gösterip göstermediği araştırılmıştır. Bunun için dergiler en sık makale indirilenden en az makale indirilene doğru sıralanmış ve yıllara göre dergi sıralamalarının birbirinden farklı olup olmadığı Spearman sıra-ilişki katsayısı kullanılarak test edilmiştir. Yıllara göre en sık kullanılan 100 dergi arasında genellikle orta düzeyde ve istatistiksel açıdan anlamlı ($p < 0,01$) ilişkiler gözlenmiştir (Tablo 1).[3]

Çekirdek dergi olarak kabul edilebilecek 100 dergi dışında tüm yıllardaki dergi sıralamaları da karşılaştırılmıştır. Dergi sıralamaları arasında yüksek düzeyde ve istatistiksel açıdan anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Özellikle birbirine yakın yıllar arasında daha yüksek korelasyon katsayıları elde edilmiştir. Yıllara göre en sık kullanılan dergilerin sıralaması birbirine benzemektedir.

Tablo 1. Yıllara göre en sık kullanılan 100 derginin sıralamaları için Spearman korelasyon katsayıları

Yıl	2002	2003	2004	2005	2006
2002	1,000	0,495	0,469	0,439	0,411
2003	0,390	1,000	0,418	0,385	0,374
2004	0,479	0,597	1,000	0,683	0,632
2005	0,383	0,537	0,734	1,000	0,698
2006	0,370	0,421	0,638	0,717	1,000

2005 yılında indirilen makalelerin %72'si (205.726 makale) PDF (Portable Document Format), %28'i (80.898 makale) HTML (Hypertext Markup Language) formatındadır. Kullanıcılar makalelerin orijinal görünümlerini daha fazla tercih etmektedirler.

Kullanılan Dergiler

Hacettepe Üniversitesi Kütüphaneleri 2006 yılı itibariyle ScienceDirect veri tabanındaki 1818 adet dergiye abonedir. ScienceDirect koleksiyonu içinde bulunup da Hacettepe Üniversitesi Kütüphaneleri tarafından tam metin olarak erişim sağlanmayan *Acta Ecologica Sinica*, *Behavioral Neuroscience*, *Canadian Journal of Behavioural Science Chinese Journal of Chemical Engineering* gibi bazı dergiler de bulunmaktadır. Tüm yıllar birlikte değerlendirildiğinde en sık kullanılan dergi *Lancet*'tir (toplam 17.731 makale, indirilen makalelerin %1,6'sı). Tablo 2'de Hacettepe Üniversitesi kullanıcılarınca ScienceDirect elektronik dergi veri tabanında en sık kullanılan 30 dergi ve kullanım sayıları verilmektedir. Söz konusu 30 dergiden indirilen makale sayısı (221.912), indirilen toplam makale sayısının beşte birine (%20,4) karşılık gelmektedir. Toplam 90 dergiden (ScienceDirect veri tabanındaki tüm dergilerin %5'i) 2006 yılında hiç makale indirilmemiştir. En sık kullanılan dergiler

[2] Taylor & Francis ve Springer Link veri tabanlarına ait istatistikler tek bir ad altında (MetaPress) verilmektedir.

[3] Korelasyon testi sonuçları ve p değerleri yıllara göre en sık kullanılan ilk 100 derginin birbirine benzediğini vurgulamak için kullanılmıştır.

sıralamasındaki ilk 30 derginin 15'i tıp, yedisi kimya, altısı biyokimya konularındadır.

Tablo 2. ScienceDirect elektronik dergi veri tabanında en sık kullanılan dergiler

Sıra	Dergi adı	N
1	Lancet, The	17.731
2	Annals of Thoracic Surgery, The	13.106
3	Journal of Chromatography A	11.165
4	Biomaterials	11.007
5	Fertility and Sterility	10.520
6	Amer. J. of Obst. and Gyn.	10.403
7	Food Chemistry	9910
8	Gynecologic Oncology	9809
9	J. of the Amer. College of Cardiology	9039
10	International Journal of Pharmaceutics	7811
11	Journal of Controlled Release	7769
12	Analytica Chimica Acta	7543
13	American Journal of Cardiology, The	7396
14	Int'l J. Rad. Oncology*Biol. *Physics	7222
15	Polymer	6336
16	Int'l J. of Food Microbiology	6179
17	Journal of Food Engineering	5767
18	J. of the American Dietetic Association	5530
19	J. of Pharm. And Biomed. Analysis	5438
20	Eur. J. of Obst. & Gyn. and Repr. Biol.	5360
21	Archives of Phys. Med. and Rehab.	5176
22	Journal of Chromatography B	5030
23	Minerals Engineering	4989
24	Radiation Physics and Chemistry	4703
25	Journal of Prosthetic Dentistry, The	4605
26	Tetrahedron Letters	4604
27	American Journal of Medicine, The	4564
28	Phytochemistry	4475
29	Biological Psychiatry	4370
30	Journal of Pediatrics, The	4355

Hacettepe Üniversitesi kullanıcıları, 2002-2006 yılları arasında ScienceDirect elektronik veri tabanında yer alan toplam 1875 dergiden yararlanmışlardır. Zaman içinde bazı dergilerin ScienceDirect elektronik dergi veri tabanı ile olan ilişkisi sona ermiş, bu dergiler başka yayınevlerinin koleksiyonlarına aktarılmıştır. Bir başka deyişle Hacettepe Üniversitesi kullanıcıları tarafından daha önceki yıllarda erişilen bazı dergilere daha sonraki yıllarda ScienceDirect aracılığıyla erişilememektedir. Söz konusu 1875 dergiden bu süre zarfında kullanıcılar toplam 1.089.217 makale indirmiştir. İndirilen makaleleri yaklaşık olarak üç eşit gruba ayırdığımızda makalelerin ilk üçte biri 70, ikinci üçte biri 212, son üçte biri ise 1593 dergiden sağlanmıştır (Tablo 3). Dergilerin %15'i kullanımın üçte ikisini karşılamaktadır.

ScienceDirect veri tabanından indirilen makalelerin dergilere dağılımı Bradford Yasasına pek uymamaktadır. Yasaya göre ilk bölgedeki iki çekirdek derginin toplam makalelerin üçte birini, ikinci bölgedeki 57 derginin ikinci üçte birini ve son bölgedeki 1816 derginin ise son üçte birini içermesi gerekmektedir. Buna karşın makalelerin önemli bir kısmının az sayıda çekirdek dergiden indirildiği göz ardı edilmemelidir.

Tablo 3. Dergi ve kullanım sayıları

	Dergi sayısı		Kullanım sayısı	
Grup	N	%	N	%
1	70	3,7	362.790	33,3
2	212	11,3	362.906	33,3
3	1593	85,0	363.521	33,4
Toplam	1875	100,0	1.089.217	100,0

Makalelerin dergilere dağılımı Price Yasasına da uymamaktadır. Yasaya göre toplam dergi sayısının karekökü kadar dergi toplam makalelerin yarısını içermelidir. Elimizdeki verilere göre en sık makale indirilen 43 dergi (1875'in karekökü) tüm makalelerin ancak %25'ini karşılamaktadır.

ScienceDirect elektronik dergi veri tabanındaki toplam 31 dergiden sadece birer kez, 18 dergiden ikişer kez makale indirilmiştir. On ya da daha az sayıda makale indirilen toplam dergi sayısı 168'dir (toplam dergi sayısının %9'u). Bu dergilerden sadece 825 makale indirilmiştir (indirilen toplam makale sayısının %0,08'i). ScienceDirect'ten 1501 ve daha fazla sayıda makale indirilen dergi sayısı ise 185'dir (toplam dergi sayısının %9,9'u) (Tablo 4). İndirilen makalelerin %55,7'si en çok kullanılan bu 185 dergide yayımlanmıştır. İndirilen makale sayısını (1.089.217) kabaca iki eşit parçaya böldüğümüzde, makale isteklerinin yarısının (544.679) 147 dergiden, diğer yarısının (544.538) ise 1728 dergiden karşılandığı saptanmıştır. Bulgular, ScienceDirect veri tabanındaki az sayıda çekirdek derginin kullanımın önemli bir kısmını karşıladığını göstermektedir (bkz. Şekil 1).

Konular

Veri tabanında konular arasında kullanım farklılığı bulunup bulunmadığını görmek amacıyla 24 alandaki toplam dergi sayısı, bu dergilerin kaç tanesinin kullanıldığı, kullanılan dergilerden kaç makale indirildiği ve dergi başına indirilen makale sayısı saptanmıştır. Buna göre en fazla dergi tıp (514 dergi) altında sınıflandırılmaktadır (Tablo 5). Tıp konusunu biyokimya (307), mühendislik (190) ve sosyal bilimler (158) takip etmektedir. (Bir dergi birden fazla konu altında sınıflandırılabilmektedir.)

Tüm dergiler birlikte değerlendirildiğinde dergi başına kullanım sayısı ortalama 574'tür. Dergi başına en yoğun kullanım kimya, farmakoloji, kimya mühendisliği, tıp, nöroloji ve biyokimya alanlarındadır.

Tablo 4. Kullanım sıklığına göre dergi sayıları ve kullanım miktarları

	Dergi		Birikimli dergi		Kullanım		Birikimli kullanım	
İstek sayısı	N	%	N	%	N	%	N	%
1-100	721	38,5	721	38,5	26.490	2,4	26.490	2,4
101-200	271	14,5	992	52,9	39.118	3,6	65.608	6,0
201-300	152	8,1	1144	61,0	37.911	3,5	103.519	9,5
301-400	108	5,8	1252	66,8	37.448	3,4	140.967	12,9
401-500	93	5,0	1345	71,7	41.574	3,8	182.541	16,8
501-750	144	7,7	1489	79,4	88.634	8,1	271.175	24,9
751-1000	96	5,1	1585	84,5	84.244	7,7	355.419	32,6
1001-1500	105	5,6	1690	90,1	126.659	11,6	482.078	44,3
1501 ve üzeri	185	9,9	1875	100,0	607.139	55,7	1.089.217	100,0
Toplam	1875	100,2			1.089.217	99,8		

Not: Yuvarlama hatasından dolayı toplam %100'den farklıdır.

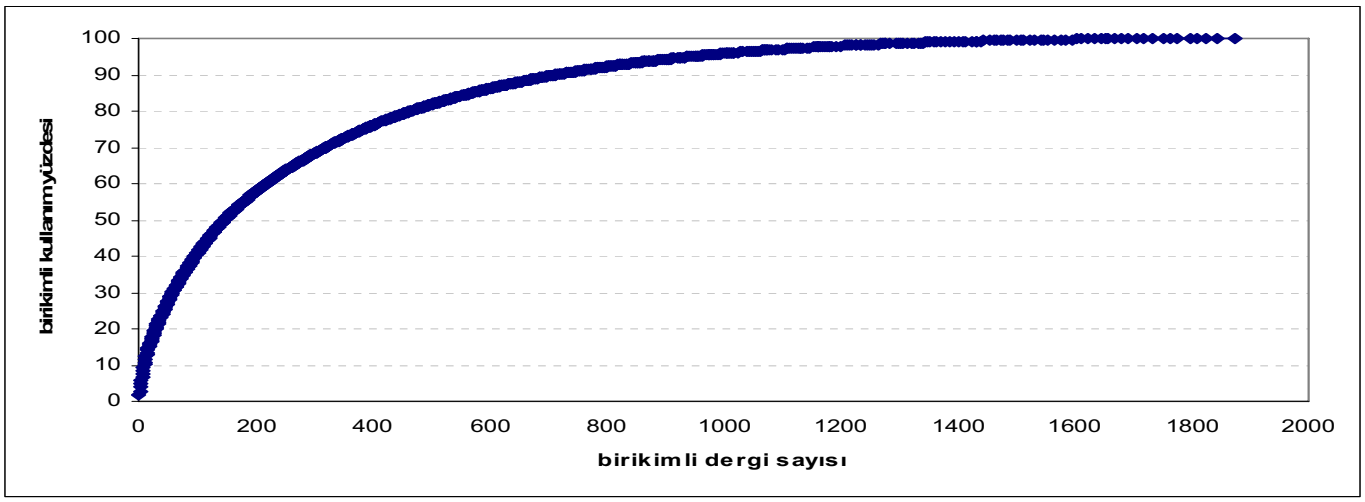

Şekil 1. Makalelerin dergi sayısına göre dağılımı

Tablo 5 alanlara göre kullanıcı gruplarının elektronik bilgi kaynaklarına olan yaklaşımını da ortaya koymaktadır. Araştırmacıların bağlı oldukları disiplin elektronik bilgi kaynaklarını kullanım düzeylerini de belirlemektedir (Tomney ve Burton, 1998, s. 423; Pullinger, 1999, s. 164). Çalışmamızda dergi başına kullanım sayısının az olduğu alanlar olan işletme, sanat, ekonomi, sosyal bilimler gibi alanlar disiplin etkisinin önemli ölçüde hissedildiği alanlardır. Örneğin, sanat alanında dergiler, bu alandaki araştırmacıların bilgi gereksinimlerinin giderilmesindeki öncelikli bilgi kaynağı türü değildir. Sosyal bilimlerin birçok alanında monografi türü bilgi kaynakları daha yoğun olarak kullanılmaktadır (Hicks, 2004; Lindholm-Romantschuk ve Warner, 1996; Stern, 1983).

Çeşitli konularda indirilen makalelerin dergilere dağılımı Price Yasasına bazı alanlarda uyum göstermektedir. Örneğin enerji konusunda alandaki dergi sayısının (43 dergi) karekökü kadar dergi (7 dergi) toplam makalelerin yarısını içermektedir. Bilgisayar bilimleri, çevre bilimleri, ekonomi, farmakoloji, fizik, immünoloji, karar bilimleri, kimya, kimya mühendisliği, matematik, materyal bilimleri, sanat, tarım, veterinerlik ve yer bilimleri konularında makalelerin dergilere dağılımı genellikle Price Yasasına uymaktadır. Diğer alanlar için Price Yasasına uyumun söz konusu olmadığı görülmektedir. En çok derginin bulunduğu tıp alanında toplam dergi sayısının karekökü kadar dergi (23) tüm makalelerin %34,5'ini içermektedir. Tıp alanında indirilen makalelerin yarısı 46 dergiye aittir.

Konu alanlarındaki kullanım oranlarına göre dergi sayıları Tablo 6'da sunulmaktadır. Bütün alanlarda indirilen makalelerin üçte biri ya da yarısı az sayıdaki dergiden karşılanmaktadır. Örneğin en çok derginin yer aldığı alan olan tıpta %33 oranındaki kullanım 21 dergiden, %50 oranındaki kullanım 46 dergiden karşılanmaktadır. Tıptaki kullanımın üçte ikisinin ise makale indirilen toplam dergi sayısının %18'inden (508 dergiden 90'ı) karşılandığı görülmektedir. Veterinerlik alanında üç dergi, hemşirelik alanında dört dergi, sanat ve karar bilimleri alanlarında altışar dergi, çevre bilimleri, enerji ve matematik alanlarında yedişer dergi, fizik alanında sekiz dergi, kimya

mühendisliği, mühendislik ve yer bilimleri alanlarında dokuzar dergi kullanımın yarısını karşılamaktadır. Alanlara göre en sık makale indirilen dergiler o alanlarda çekirdek dergi koleksiyonu oluşturmak için kullanılabilir.

Tablo 5. ScienceDirect'teki konu alanları ve kullanım sayıları

Alanlar	Top. dergi sayısı	Kullanılan dergi sayısı	Top. kullanım sayısı	Dergi başına kullanım sayısı
Kimya	104	104	123.745	1189,9
Farmakoloji	90	89	103.794	1153,3
Kimya Müh.	77	76	66.017	857,4
Tıp	514	508	436.890	850,0
Nöroloji	114	114	96.011	842,2
Biyokimya	307	306	251.783	820,1
Materyal Bil.	122	120	85.574	701,4
Yer Bilimleri	91	90	60.210	661,6
Tarım	154	151	101.411	658,5
Çevre Bil.	79	78	43.860	555,2
Hemşirelik	75	75	39.006	520,1
Fizik	103	102	53.185	516,4
Enerji	43	43	21.354	496,6
İmmünoloji	95	92	46.098	485,2
Psikoloji	102	102	42.924	420,8
Veterinerlik	35	33	14.236	406,7
Karar Bil.	47	47	17.281	367,7
Mühendislik	190	190	56.768	298,8
Matematik	87	85	22.693	260,8
Sosyal Bil.	158	156	40.443	256,0
Ekonomi	81	80	17.084	210,9
İşletme	83	80	15.059	181,4
Bilgisayar Bil.	121	120	20.678	170,9
Sanat	38	37	4533	119,3
Tüm alanlar	1898	1875	1.089.217	573,9

Yıllara göre yapılan değerlendirmede de kullanımın önemli miktarının az sayıda dergiden karşılandığı görülmektedir. İndirilen makalelerin yarısı 2002 yılında 105 dergiden karşılanırken; 2003, 2004, 2005 ve 2006 yıllarında sırasıyla 116, 123, 146 ve 140 dergiden karşılanmıştır. 2006'da kullanımın %75'i dergilerin %20'sinden sağlanmıştır.

Dergilerin Etki Faktörleri ve Kullanım Sayıları

ScienceDirect elektronik dergi veri tabanında yer alan dergilerin etki faktörleri ile indirilen makale sayıları arasında düşük düzeyde ve fakat istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir (Pearson's $r = 0{,}194$, $p < 0{,}01$). Aynı test ScienceDirect veri tabanındaki 24 alan için ayrı ayrı yapılmıştır. Bulgular bazı alanlarda kullanıcıların etki faktörü yüksek olan dergilerden daha fazla makale indirdiklerini ortaya çıkarmıştır. Örneğin hemşirelik alanında tüm alanlarda saptanmış olanlardan daha yüksek bir korelasyon katsayısı elde edilmiştir (Pearson's $r = 0{,}844$, $p < 0{,}01$). Psikoloji, mühendislik ve tıp gibi alanlarda da dergilerin etki faktörü ile kullanımı arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişkiler gözlenmiştir (sırasıyla Pearson's $r = 0{,}432$, $p < 0{,}01$; Pearson's $r = 0{,}412$, $p < 0{,}01$; Pearson's $r = 0{,}291$, $p < 0{,}01$). Ayrıca Tablo 2'de yer alan ve en sık makale indirilen 30 dergi için yapılan testte etki faktörü ile indirilen makale sayısı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunduğu saptanmıştır (Pearson's $r = 0{,}626$, $p < 0{,}01$). *Lancet, Journal of the American College of Cardiology, International Journal of Radiation Oncology*Biology*Physics* ve *Biological Psychiatry* gibi etki faktörü yüksek dergiler, kullanım sayılarına göre yapılan değerlendirmelerde de üst sıralarda yer alan dergilerdir. Bu sonuçlara göre veri tabanı seçim işlemlerinde etki faktörü yüksek dergileri bulunduran elektronik dergi paketlerinin tercih edilmesi gerekmektedir. En azından ScienceDirect veri tabanına ait bulgular kullanıcıların etki faktörü yüksek dergileri daha fazla kullandıklarını göstermektedir. Öte yandan dergiye ait etki faktörü değerinin koleksiyon yönetiminde tek başına kullanılacak bir araç olmadığı da bilinmelidir.

Tablo 6. Konu alanlarındaki kullanım oranlarına göre dergi sayıları

Alanlar	%33	%50	%67	%100
Bilgisayar Bilimleri	5	12	23	120
Biyokimya	19	37	66	306
Çevre Bilimleri	3	7	13	78
Ekonomi	6	12	21	80
Enerji	4	7	11	43
Farmakoloji	6	12	20	89
Fizik	4	8	15	102
Hemşirelik	2	4	8	75
İmmünoloji	7	13	22	92
İşletme	9	15	26	80
Karar Bilimleri	3	6	10	47
Kimya	7	12	21	104
Kimya Mühendisliği	5	9	16	76
Matematik	4	7	11	85
Materyal Bilimleri	6	12	21	120
Mühendislik	4	9	22	190
Nöroloji	10	18	33	114
Psikoloji	7	15	26	102
Sanat	3	6	10	37
Sosyal Bilimler	9	18	33	156
Tarım	6	11	19	151
Tıp	21	46	90	508
Veterinerlik	2	3	5	33
Yer Bilimleri	5	9	17	90

Sonuç ve Öneriler

Hacettepe Üniversitesi Kütüphanelerinin abone olduğu tam metin veri tabanları içinde kullanımı en yoğun olan veri tabanı ScienceDirect'tir. Bu veri tabanından indirilen makale sayısında her geçen yıl artış kaydedilmektedir. İndirilen makaleler az sayıda çekirdek dergiye aittir ve yıllara göre dergi kullanımlarında benzerlik görülmektedir.

Alanlar arasında kullanım farklılığı dikkat çekicidir. Dergi başına indirilen makale sayıları açısından en yüksek ortalamaya sahip olan alan (kimya) ile en düşük ortalamaya sahip olan alan (sanat) arasında on katlık bir fark bulunmaktadır. Bu durum bazı alanlar için kütüphane tarafından veri tabanlarını tanıtıcı faaliyetlerin gerçekleştirilmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Çalışmamızda, etki faktörü yüksek olan dergilerin nispeten daha çok kullanıldığı saptanmıştır. Koleksiyon geliştirme açısından bakıldığında, iki dergi arasında seçim yapılması gerektiğinde ve diğer seçim ölçütlerinin karar verme açısından yardımcı olmadığı durumlarda etki faktörü yüksek olan dergilerin koleksiyonlara katılması yoluna gidilebilir.

Bu çalışma sonucu getirilecek öneriler ve gelecekte yapılacak kullanım analizi çalışmalarında dikkat edilmesi gereken noktalar şu şekilde özetlenebilir:

- Üniversitelerin konsorsiyum aracılığıyla satın aldıkları veri tabanlarının kullanım düzeyleri incelenmelidir.
- Kullanım analizi çalışmaları ile konsorsiyuma üye olmak isteyen üniversitelerin elektronik bilgi kaynaklarını kullanımları arasında benzerlik bulunup bulunmadığı araştırılmalıdır.
- Derinlemesine yapılacak kullanım analizi çalışmalarından elde edilecek bulgulardan veri tabanı sağlayıcıları ile yapılacak anlaşmalarda yararlanılmalıdır.
- Kullanım istatistiklerinin yanı sıra kullanıcılardan farklı yollarla (anket, görüşme vb. gibi) da geribildirim alınmalıdır.
- Kullanılmayan ya da seyrek kullanılan dergilere yönelik olarak dergilerin neden kullanılmadığı ya da seyrek kullanıldığı araştırılmalıdır. Yapılabildiği ölçüde kullanılmayan koleksiyonun ayıklanmasına çalışılmalıdır.
- Kullanıcıların gereksinimlerinin zaman içinde değişebileceği düşüncesinden hareketle, kullanım analizi çalışmaları düzenli aralıklarla tekrarlanmalıdır.
- Yayınevlerine bağımlı olmaktan kurtulma yolları aranmalı (açık erişim dergileri ya da açık erişim arşivleri gibi), bilgi merkezlerinin yayınevlerine değil, yayınevlerinin bilgi merkezlerine bağımlı olduğu unutulmamalıdır.
- Konsorsiyum yoluyla sağlanan veri tabanlarına yönelik olarak konsorsiyumun tüm üyeleri arasında görüş birliği sağlanmalıdır.

Konuyla ilgili gelecekte yapılabilecek araştırmalar; elektronik bilgi kaynaklarına yönelik maliyet-yarar analizi çalışmaları, dergilere yönelik olarak ayıklama çalışmaları, elektronik bilgi kaynaklarının farklı kütüphanelerdeki kullanımının karşılaştırıldığı ve konsorsiyumlara olan etkisinin araştırıldığı çalışmalar ile veri tabanlarını değerlendirme çalışmaları şeklinde sayılabilir.

Teşekkür

Çalışmada kullanılan verilerin elde edilmesine yardımcı olan Tonta Eğitim ve Danışmanlık Hizmetleri Genel Müdürü Münevver Tonta ve Hacettepe Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi Başkanı Prof. Dr. Ahmet Çelik'e teşekkür ederiz.

Kaynakça

Ball, D. (2004). What's the "big deal", and why is it a bad deal for universities? *Interlending & Document Supply, 32*(2), 117-125.

Batı, H. (2006). *Elektronik bilgi kaynaklarında maliyet-yarar analizi: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kütüphanesi üzerinde bir değerlendirme.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Case, M.M. (2004). A snapshot in time: ARL libraries and electronic journal resources. *ARL Bimonthly Report, 235*. 14 Ocak 2007 tarihinde http://www.arl.org/newsltr/235/snapshot.html adresinden erişildi.

Chrzastowski, T.E. (2003). Making the transition from print to electronic serial collections: A new model for academic chemistry libraries? *Journal of the American Society for Information Science and Technology, 54*, 1141-1148.

Cooper, M.D. ve McGregor, G.F. (1994). Using article photocopy data in bibliographic models for journal collection management. *Library Quarterly, 64*, 386-413.

COUNTER. (2006). About COUNTER. 27 Ocak 2007 tarihinde http://www.projectcounter.org/about.html adresinden erişildi.

Davis, P.M. (2002). Patterns in electronic journal usage: Challenging the composition of geographic consortia. *College & Research Libraries, 63*, 484-497.

Dilek-Kayaoğlu, H. (2006). Açık erişim kavramı ve gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye için anlamı. *Türk Kütüphaneciliği, 20*, 29-60.

Duranceau, E.F. (2004). Cornell and the future of the big deal: An interview with Ross Atkinson. *Serials Review, 30*(2), 127-130.

Egghe, L. ve Rousseau, R. (1990). *Introduction to informetrics: Quantitative methods in library, documentation and information science.* Amsterdam: Elsevier. 6 Şubat 2007 tarihinde http://hdl.handle.net/1942/587 adresinden erişildi.

Frazier, K. (2001). The librarians' dilemma: Contemplating the costs of the "big deal". *D-Lib Magazine, 7*(3). 6 Şubat 2007 tarihinde http://www.dlib.org/dlib/march01/frazier/03frazier.html adresinden erişildi.

Galbraith, B. (2002). Journal retention decisions incorporating use-statistics as a measure of value. *Collection Management, 27*(1), 79-90.

Garfield, E. (1994). The impact factor: ISI. *Current Contents, 25*, 3-7. 14 Ocak 2007 tarihinde http://thomsonscientific.com/knowtrend/essays/journalcitationreports/impactfactor/ adresinden erişildi.

Garfield, E. (1980). Bradford's Law and related statistical patterns. *Current Contents, 19*, 5-12. 6 Şubat 2007 tarihinde http://www.garfield.library.upenn.edu/essays/v4p476y1979-80.pdf adresinden erişildi.

Haar, J. (2000). Project PEAK: Vanderbilt's experience with articles on demand. *Serials Librarian, 38*(1/2), 91-99.

Hacettepe Üniversitesi Kütüphaneleri. (2006). 14 Ocak 2007 tarihinde http://www.library.hacettepe.edu.tr adresinden erişildi.

Hamaker, C. (2003). Quantity, quality and the role of consortia. What's the Big Deal? Journal purchasing – bulk buying or cherry picking? Strategic issues for librarians, publishers, agents and intermediaries. *Association of Subscription Agents and Intermediaries (ASA) Conference (24-25 February 2003)*. 14 Ocak 2007 tarihinde http://www.subscription-agents.org/conference/200302/chuck.hamaker.pps adresinden erişildi.

Hicks, D. (2004). The four literatures of social science. H.F. Moed, W. Glänzel ve U. Schmoch (Ed.) *Handbook of quantitative social science and technology research* içinde (s. 473-496). Dordrecht: Kluwer Academic. 7 Şubat 2007 tarihinde http://www.tpac.gatech.edu/papers/4lit.PDF adresinden erişildi

Hunter, K. (2000). PEAK and Elsevier Science. *PEAK Conference, Ann Arbor, 23 March 2000.* 6 Şubat 2007 tarihinde http://www.si.umich.edu/PEAK-2000/hunter.pdf adresinden erişildi.

Institute for Scientific Information. (2004a). *Journal Citation Reports Science Edition*. 10 Şubat 2006 tarihinde http://jcrweb.com adresinden erişildi.

Institute for Scientific Information. (2004b). *Journal Citation Reports Social Science Edition.* 10 Şubat 2006 tarihinde http://jcrweb.com adresinden erişildi.

Jaguszewski, J.M. ve Probst, L.K. (2000). The impact of electronic resources on serial cancellations and remote storage decisions in academic research libraries. *Library Trends, 48*(4), 799-820.

Johnson, R.K. (2004). Open access: Unclocking the value of scientific research. *Journal of Library Administration, 42*(2), 107-124.

Kaygusuz, A. ve Benek, B. (2006). *Elektronik ortamda konsorsiyum yönetimi.* XI. "Türkiye'de Internet" Konferansı 21-23 Aralık 2006 TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara'da sunulan bildiri. 5 Şubat 2007 tarihinde http://inet-tr.org.tr/inetconf11/sunum/50.ppt adresinden erişildi.

Ke, H-R., Kwakkelaar, R., Tai, Y-M. ve Chen, L-C. (2002). Exploring behavior of E-journal users in science and technology: Transaction log analysis of Elsevier's ScienceDirect OnSite in Taiwan. *Library & Information Science Research, 24*, 265-291.

Lindholm-Romantschuk, Y. ve Warner, J. (1996). The role of monographs in scholarly communication: an empirical study of philosophy, sociology and economics. *Journal of Documentation, 52*, 389-404.

McDonald, J.D. (2007). Understanding journal usage: A statistical analysis of citation and use. *Journal of the American Society for Information Science and Technology, 58*, 39-50.

Moed, H.F., Van Leeuwen, Th.N. ve Reedijk, J. (1998). A new classification system to describe the ageing of scientific journals and their impact factors. *Journal of Documentation, 54*, 387-419.

Montgomery, C.H. (2002). An electronic journal impact study: The factors that change when an academic library migrates from print. *23rd Annual IATUL Conference, 2-6 June 2002, Kansas City*. 14 Ocak 2007 tarihinde http://www.iatul.org/conference/proceedings/vol12/papers/Montgomery.pdf adresinden erişildi.

Pan, E. (1978). Journal citation as a predictor of journal usage in libraries. *Collection Management, 2*(1), 29-38.

Pullinger, D. (1999). Academics and new information environment: the impact of local factors on use of electronic journals. *Journal of Information Science, 25*, 164-172.

Rusch-Feja, D. ve Siebky, U. (1999). Evaluation of usage and acceptance of electronic journals: Results of an electronic survey of Max Planck society researchers including usage statistics from Elsevier, Springer and Academic Press (Full report). *D-Lib Magazine, 5*(10). 14 Ocak 2007 tarihinde http://www.dlib.org/dlib/october99/rusch-feja/10rusch-feja-full-report.html adresinden erişildi.

Scales, P.A. (1976). Citation analyses as indicators of the use of serials: A comparison of ranked title lists produced by citation counting and from use data. *Journal of Documentation, 32*, 17-25.

Schloegl, C. ve Gorraiz, J. (2006). Document delivery as a source for bibliometric analyses: the case of Subito. *Journal of Information Science, 32*(3), 223-237.

ScienceDirect Info. (2006). 17 Aralık 2006 tarihinde http://info.sciencedirect.com/ adresinden erişildi.

Shepherd, P.T. (2004). COUNTER: towards reliable vendor usage statistics. *VINE: The Journal of Information and Knowledge Management Systems, 34*(4), 184-189.

Stern, M. (1983). Characteristics of the literature of literary scholarship. *College & Research Libraries, 44*, 199-209.

Tomney, H. ve Burton, P.F. (1998). Electronic journals: a study of usage and attitudes among academics. *Journal of Information Science, 24*, 419-429.

Tonta, Y. ve Ünal, Y. (2005). Scatter of journals and literature obsolescence reflected in document delivery requests. *Journal of the American Society for Information Science and Technology, 56*, 84-94.

Tsay, M-Y. (1998a). Library journal use and citation half-life in medical science. *Journal of the American Society for Information Science, 49*, 1283-1292.

Tsay, M-Y. (1998b). The relationship between journal use in a medical library and citation use. *Bulletin of the Medical Library Association, 86*, 31-39.

Tsay, M-Y. (1999). Library journal use and citation age in medical science. *Journal of Documentation, 55*, 543-555.

Vaughan, K.T.L. (2003). Changing use patterns of print journals in the digital age: Impacts of electronic equivalents on print chemistry journal use. *Journal of the American Society for Information Science and Technology, 54*, 1149-1152.

Wiley, L. ve Chrzastowski, T.E. (2002). The Illinois Interlibrary Loan Assesment Project II: revisiting statewide article sharing and assessing the impact of electronic full-text journals. *Library Collections, Acquisitions, & Technical Services, 26*(1), 19-33.

Wulff, J.L. ve Nixon, N.D. (2004). Quality markers and use of electronic journals in an academic health sciences library. *Journal of the Medical Library Association, 92*, 315-322.

Türkçe Makalelerin Dergilere Dağılımı ve Bradford Yasası*

Scatter of Turkish Articles to Journals and the Bradford Law

Yaşar Tonta ve **Umut Al**

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara.
{tonta, umutal}@hacettepe.edu.tr

Öz: Dergilerde yayımlanan makalelerle ilgili bibliyometrik bulgular bilim ve teknoloji yol haritalarının oluşturulmasında ve kütüphanelerde koleksiyon yönetim politikalarının geliştirilmesinde kullanılmaktadır. Türkçe makalelerin bibliyometrik özelliklerini inceleyen analitik çalışmalara pek rastlanmamaktadır. Bu çalışmada *Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası 1923-1999 (CDMB)* adlı kaynakçada dizinlenen yaklaşık 518.000 Türkçe makalenin dergilere dağılımının Bradford Yasasına uyup uymadığı test edilmiştir. Nispeten az sayıdaki çekirdek dergilerin her konudaki makalelerin önemli bir kısmını içerdiği gözlenmiş, ancak dağılımların Bradford Yasasına pek uymadığı anlaşılmıştır. Toplam dergi sayısının sadece %3,2'sini oluşturan 80 "çekirdek" dergi bütün makalelerin üçte birini, toplam dergi sayısının yaklaşık %7'sini oluşturan 182 dergi bütün makalelerin yarısını, bütün dergilerin yaklaşık %15'ini oluşturan 358 dergi ise bütün makalelerin üçte ikisini içermektedir. Toplam dergilerin yaklaşık %86'sını oluşturan 2151 verimsiz dergi ise bütün makalelerin sadece üçte birini içermektedir. Her konuda en fazla makale yayımlanan ilk gruptaki "çekirdek" dergi sayıları Bradford Yasasının öngördüğünden daha yüksek gerçekleşmiştir. Makalelerin dergilere dağılımı Bradford Yasasına en çok uyan konu dil, en az uyanlar ise teknoloji (uygulamalı bilimler), tıp, sosyal bilimler, doğa bilimleri ve matematiktir. Konu bakımından homojen kaynakçalar klasik Bradford Yasasına daha çok uymaktadır. Türkiye'nin bilim ve araştırma performansını ölçmek ve "yol haritası" oluşturmak amacıyla bibliyometrik araştırmaların sonuçlarından yararlanılmalı, bibliyometrik bulgulara dayanan çekirdek Türkçe dergiler kütüphane koleksiyonlarına kazandırılmalıdır.

Anahtar sözcükler: Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası 1923-1999, Türkçe dergiler, Bradford Yasası, makalelerin dergilere dağılımı

Abstract: Bibliometric findings obtained through the analyses of articles published in journals are used to create scientific and technological road maps and to develop collection management policies in libraries. Yet such analytical studies reviewing the bibliometric characteristics of Turkish articles are scarce. This paper tests if the distribution of some 518,000 Turkish articles to journals conforms to the Bradford Law. Data comes from the* Bibliography of Articles of the Republican Era 1923-1999 (BARE) that was recently *published on CD-ROM by the Turkish National Library. Although a significant percentage of all articles in a given subject appeared in a relatively few numbers of journals, the distribution of articles to journals did not quite fit the Bradford Law. Eighty "core" journals constituting only 3.2% of all journals contained one third of all published articles while 182 journals contained half, and 358 journals contained two thirds of all articles. A library collection containing the core Turkish journals will likely satisfy the significant percentage of the information needs of users in scientific subjects. Some 2,151 journals constituting 86% of all journals contained a mere one third of all articles. The number of the most productive core journals in each subject was higher than that predicted by the Bradford Law. Articles in linguistics fitted the law best while articles in technology, medicine, social and natural sciences and mathematics fitted the least. Bibliographies with homogeneous

* Bu çalışma TÜBİTAK Sosyal Bilimler Araştırma Grubu (SOBAG) tarafından desteklenen "Türkiye'nin bilimsel yayın haritası: Türkiye'de dergi yayıncılığı üzerine bir araştırma" başlıklı projenin (Proje no: 105K088) sonuç raporuna dayanarak hazırlanmıştır. Proje raporu için bkz. http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/cdmb-projesi-sonuc-raporu-24ocak.pdf

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

subjects seem to fit the classical Bradford Law better. Findings of bibliometric studies should be used to measure the performance of Turkish science and research, and to develop a science and technology "road map". Core Turkish journals based on bibliometric findings should be acquired by libraries.

Keywords: **Bibliography of Articles of the Republican Era 1923-1999,** ***Turkish journals, Bradford Law, scatter of articles to journals***

Giriş

Süreli yayınlar bir ülkede bilim düşüncesinin gelişmesine ve bilim kurumlarının oluşmasına önemli katkıda bulunmaktadır (Koloğlu, 1987). Türk yayıncılık tarihi açısından da oldukça önemli bir yer tutan süreli yayınlarda çıkan makalelerin bibliyometrik özellikleri konusunda yapılan araştırmaların sayısı ne yazık ki sınırlıdır.

"Bibliyometri" terimi, kısaca, "matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin kitaplar ve diğer iletişim ortamlarına uygulanması" olarak tanımlanır (Pritchard, 1969). Bibliyometrik araştırmalarda belgelerin ya da yayınların belirli özellikleri analiz edilerek bilimsel iletişim ve yayıncılığa ilişkin çeşitli bulgular elde edilmektedir. Bibliyometrik veriler büyük oylumlu verilerin kullanılmasını gerektirdiğinden, bilimsel disiplinlerin uzunlamasına (longitudinal) araştırılmasında büyük kolaylık sağlamaktadır. Bibliyometri, bilginin saçılımı, büyümesi ve yaşlanması ile ilgili araştırmalarda da kullanılmaktadır. Prof. Dr. Hasan Işın Dener'in de vurguladığı gibi "bibliyometristlerin, istatistikçilerin, ekonometristlerin, sosyometristlerin ve diğer akademisyenlerin" süreli yayınlarla ilgili bibliyometrik araştırmalara ilgi göstermeleri gerekmektedir (Kozak, 2003, s. viii).

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de 1923-1999 yılları arasında çıkan süreli yayınlarda yer alan ve Millî Kütüphane tarafından CD-ROM olarak yayımlanan *Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası 1923-1999*'da (CDMB) dizinlenen yaklaşık 518.000 makalenin bibliyometrik özelliklerini incelemek ve Türkçe makalelerin dergilere dağılımının Bradford Yasasına uyup uymadığını test etmektir.

Literatür Değerlendirmesi

Bradford'un Saçılım Yasası "belirli bir konudaki literatürün dergilere saçılımını ya da dağılımını tanımlamaktadır" (Garfield, 1980, s. 476). İlk olarak 1934 yılında formüle edilen Bradford Yasasına göre "bilimsel dergiler belirli bir konuda yayımlanan makalelerin azalan verimlilik sırasına göre düzenlenirse, dergiler özelde sadece bu konuda makaleler yayımlayan çekirdek bir dergi grubuna ve çekirdek grupla aynı sayıda makale içeren birçok gruba ya da bölgeye bölünebilir" (Bradford, 1934; aktaran: Hertzel, 1987, s. 175). Garfield'a göre Bradford Yasası "evrenselliğini temelde bilimin bütünlüğünden alır – yani her bilimsel alan ne kadar uzak da olsa bir diğer alanla ilgilidir." Garfield (1980, s. 477) bu hususu şöyle yorumlamaktadır: "Belirli bir konuda bir kaynakça derlemek isterseniz, küçük bir çekirdek grup derginin o konu ya da disiplinde yayımlanan makalelerin her zaman önemli bir kısmını (üçte birini) içerdiğini bulursunuz. Daha sonra ikinci ve daha fazla sayıda dergi içeren bir grubun bütün makalelerin diğer üçte birini, çok daha fazla sayıda dergi içeren çok daha büyük bir dergi grubunun da son üçte birini içerdiğini görürsünüz." Bradford Yasası kütüphanelerde koleksiyon yönetiminden atıf analizine kadar birçok alanda kullanılmaktadır.

Bradford Yasasındakine benzeyen bir yoğunlaşma literatürde atıf yapılan makalelerin dergilere dağılımında da gözlenmiştir. Garfield, 1969 yılının son çeyreğinde *Science Citation Index* tarafından dizinlenen 2200 dergide yayımlanan makalelerin kaynakçalarında yer alan yaklaşık bir milyon atfı incelemiş, tüm atıfların yarısının 152 dergide yayımlanan makalelere, %70'inin yaklaşık 500 dergide yayımlanan makalelere yapıldığını saptamıştır (Garfield, 1972, s. 476). Bu bulgular sonucunda Garfield, yaklaşık 1000 çekirdek dergiden oluşan bir koleksiyonun bütün bilimsel disiplinlerin ihtiyacını karşılamaya yeteceğini öne sürmüştür. Garfield, Yoğunlaşma Kuramını (Garfield's Law of Concentration) açıklarken kuyruklu yıldız benzetmesini kullanmakta, kuyruklu yıldızın merkezinde belli bir konudaki çekirdek dergilerin (ilk üçte birlik kısım) yer aldığına, kuyruk kısmında ise (son üçte birlik kısım) zaman zaman ilgili konuda makaleler yayımlayan ek dergilerin bulunduğuna ve kuyrukta yer alan dergilerin başka bir konunun çekirdek dergileri olabileceğine dikkat çekmiştir (Garfield, 1983, s. 21, 160).

Benzer bir olguya ekonomide (Pareto Yasası) ve diğer disiplinlerde de rastlanmaktadır. Örneğin, Trueswell'in 80/20 kuralı bir kütüphanede ödünç verilen kitapların %80'inin kütüphane koleksiyonunun sadece %20'sinden geldiğine dikkati çekmektedir (Trueswell, 1969; Burrell, 1985; Egghe, 1986). Bradford Saçılım Yasasının dayandığı varsayımlar doğruysa belirli bir konudaki literatür ihtiyacının o konuda yayımlanan az sayıda çekirdek dergi ile karşılanabileceği ortaya çıkmakta, bu durum koleksiyon geliştirme ve yönetimi konusunda karar verilirken önemli bir ölçüt olarak dikkate alınmaktadır.

Brookes (1968, s. 256), Bradford Yasasının sadece belli bir konuda yayınlar içeren koleksiyonlara değil, bütün konularda yayınlar içeren koleksiyonlara da uygulanıp uygulanamayacağını sorgulamıştır. Başka bir deyişle Brookes, olasılık kuramına göre, çeşitli konulardaki ilişkili ya da ilişkisiz Bradford dağılımlarının birleştirilmesiyle yeni bir Bradford dağılımı elde edilip edilemeyeceğini merak etmiştir. Brookes, bir süre sonra Bradford Yasasının kuramsal olarak Poisson modeliyle araştırılabileceğini, dergilerin kullanımı rastgele bir olay olarak

görülebileceğinden, Bradford türü dağılımların Poisson dağılımına benzetilebileceğini öne sürmüştür (Brookes, 1977, s. 180): "Böylece, çeşitli konularda dergiler içeren bir koleksiyon ve bu koleksiyondaki her konudaki dergilerin kullanımı farklı aritmetik ortalamalara sahip Poisson dağılımları sergiliyorsa, o zaman koleksiyondaki bütün dergilerin kullanımı da bir Poisson dağılımı (dolayısıyla bir Bradford dağılımı) sergilemelidir" (Brookes, 1977, s. 181-182). Bradford Yasası ve diğer bibliyometrik yasalar çeşitli yazarlar tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir (bkz. Bensman, 2005a; 2005b; 2005c; 2005d; 2001; De Solla Price, 1976; Drott, 1981; Egghe ve Rousseau, 1990; Heine, 1998).

Bradford ve Poisson türü dağılımlar yoğunlaşma ve eşitlik ölçüleriyle de araştırılabilir. Rousseau (2000, s. 2) yoğunlaşmayı "maddelerin mevcut kaynaklar arasında göreli olarak tahsis edilmesi" olarak tanımlamaktadır. Başka bir deyişle, örneğin, kullanıcıların istek yaptıkları makalelerin (maddeler) bir koleksiyonda mevcut dergilere (kaynaklar) dağılımı eşit olmayıp, genellikle, istek yapılan makaleler belirli dergiler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ekonomide gelir eşitsizliğini araştırmak için kullanılan Lorenz eğrileri ve Gini katsayıları, atıf yapılan makalelerin belirli dergilerde yoğunlaşmasını araştırmak için de kullanılmaktadır (Rousseau, 1998, 2000; Jacobson, Milman ve Kammen, 2005; Tonta ve Al, 2006). Benzeri bir biçimde bir kütüphane koleksiyonundaki bilimsel dergilerde yayımlanan makalelere yapılan isteklerin belli dergiler üzerinde yoğunlaşmasını ya da dergiler arasındaki eşit olmayan dağılımı ortaya çıkarmak için de Lorenz eğrileri ve Gini katsayıları kullanılmaktadır. Lorenz eğrisi, yayımlanan makalelerin yer aldığı dergilerin yığılımlı (kümülatif) yüzdesinin x ekseninde, makalelerin yığılımlı yüzdesinin y ekseninde gösterildiği bir sıralı dağılımdır. Gini katsayısı ise tekbiçim bir dağılımla kaynakların gerçek dağılımı arasındaki farkı gösteren eşitsizliğin sayısal bir ölçüsüdür. Gini katsayısı 0 ile 1 arasında değişmekte, 0 mükemmel eşitliği, 1 ise bunun tersini göstermektedir (Jacobson, Milman ve Kammen, 2005, s. 1826). Gini katsayısı aşağıdaki formüle göre hesaplanmaktadır:

$$G_e = 1 - \sum_i (Y_{i+1} + Y_i)(X_{i+1} - X_i), \qquad (1)$$

Formül 1'deki X_i, örneğin, dergi grubu i'de yayımlanan makalelerin bulunduğu dergi sayısının toplam dergi sayısına bölümünü, Y_i *ise* grup i'deki makale sayısının toplam makale sayısına bölümünü ifade eder ve makale sayıları en küçükten en büyüğe doğru sıralanır (Jacobson, Milman ve Kammen, 2005, s. 1826). (Lorenz eğrisi ve Gini katsayısı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Egghe, 2005.)

Bradford ve Garfield Yasaları ile Lorenz eğrileri ve Gini katsayısı bir alandaki makalelerin bilimsel dergilere dağılımının yanı sıra, bilimsel dergi kullanım verilerinin analizinde ve koleksiyon yönetiminde de başvurulabilecek önemli bibliyometrik yasalardır. Örneğin, Lorenz eğrileri ve Gini katsayısı bir kütüphane koleksiyonundaki bilimsel dergilerde yayımlanan makalelere yapılan isteklerin belli dergiler üzerinde yoğunlaşmasını ya da dergiler arasındaki eşit olmayan dağılımı ortaya çıkarmak için kullanılmaktadır.

Ülkemizde de son yıllarda bibliyometrik araştırmalara ilgi gösterilmeye başlanmıştır (bkz. Bayram (Gökkurt), 1998; Gökkurt, 1997a; 1997b; 1994a; 1994b; Yılmaz, 2005; 2002; 1999). Örneğin, kütüphanecilik bölümlerinde yapılan doktora tezlerinde dergilere yapılan atıfların Bradford Yasasına uygun olduğu bulunmuştur (Bayram (Gökkurt), 1998; Gökkurt, 1997a). Türkçe dergilerde yapılan yayınlar ise birkaç istisna dışında (örneğin, bkz. Tonta, 2002) henüz benzeri araştırmalara konu olmamıştır. Oysaki Bradford Yasasının *CDMB*'de listelenen makalelerin dağılımına uygulanması ve yoğunlaşma katsayılarının (Gini) bulunmasıyla elde edilen bibliyometrik göstergeler kütüphanelerde Türkçe süreli yayınlar için koleksiyon geliştirilmesinde ve Türkiye'nin bilim ve teknoloji yol haritasının oluşturulmasında önemli veriler sağlayabilir.

Yöntem

Araştırmada veri kaynağı olarak Millî Kütüphane'nin yayımladığı *Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası 1923-1999* CD-ROM'u kullanılmıştır (Cumhuriyet, 2001). Bu kaynakta 4418 Türkçe süreli yayında ve bildiri kitaplarında yayımlanan 566.627 makalenin bibliyografik bilgileri dizinlenmektedir. Bu bilgiler önce bir istatistik yazılım (SPSS) programına aktarılmış ve temizlenmiştir. Hatalı girilen dergi adları düzeltildikten ve birleştirildikten sonra dergi sayısı 2509'a; kongre, konferans ve sempozyumlarda sunulan bildiriler çıkarıldıktan sonra toplam makale sayısı 518.113'e düşmüştür. Daha sonra makalelerin dergilere dağılımı Bradford ve Price yasalarına ve 80/20 kuralına göre analiz edilmiş, çeşitli konulardaki literatürün yoğunlaşma özellikleri ise Lorenz eğrileri ve Gini katsayılarıyla test edilmiştir. İzlenen yöntem ve varsayımlar aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası'nda her makaleye Millî Kütüphane'deki dizinleme uzmanları tarafından Dewey Onlu Sınıflama Sistemine göre bir ile üç arasında konu kodu verilmiştir. Böylece, bir bakıma, Dewey Onlu Sınıflama Sisteminde yer verilen her konuda genel (örneğin, sosyal bilimler) ya da spesifik (örneğin, tıp) kaynakçalar hazırlanmış olmaktadır. Çalışmamızda her Dewey ana konu kodu altında sınıflanmış olan tüm makaleler birer konu kaynakçası olarak kabul edilmiş ve kaynakçada yer alan makalelerin dergilere dağılımının Bradford Yasasına uygun olup olmadığı test edilmiştir. Nispeten daha fazla makalenin yayımlandığı Tıp (610) ve Ekonomi (330) gibi alt konular için de makalelerin dergilere dağılımı incelenmiştir.

Bradford Yasası için Egghe tarafından önerilen formül kullanılmıştır. Test süreci ve formül aşağıda açıklanmaktadır.

Bir kaynakçadaki dergiler içerdikleri makale sayılarına göre çoktan aza doğru sıralanır. Dergiler bu sıraya göre her biri eşit sayıda makale içeren (y_0) alt gruplara (p) bölünür. İlk grupta r_0 dergi, ikinci grupta $k > 1$ olmak şartıyla r_0k dergi, üçüncü grupta r_0k^2 dergi,. . . son grupta (p. grup) ise r_0k^{p-1} dergi bulunur (Egghe ve Rousseau, 1990, s. 295). Bir kaynakçadaki dergilerin dağılımının Bradford Yasasına uygunluğunu test etmek için p, y_0, r_0 *ve* k değerlerinin bilinmesi gerekmektedir. Alt grup sayısı (p) kolayca seçilebilir. y_0, kaynakçadaki toplam makale sayısının (A) seçilen alt grup sayısına (p) bölümüdür.

$$y_0 = A / p \qquad (2)$$

Aşağıdaki Bradford çarpanı (k) formülünde (6) yer alan e^y Euler katsayısını (1,781), y_m en fazla makale yayımlanan dergideki makale sayısını ifade eder.

$$k = (e^y y_m)^{1/p} \approx (1{,}781\ y_m)^{1/p} \qquad (3)$$

Dahası, gruplardaki dergilerin toplamı kaynakçadaki toplam dergi sayısı (T) olan 2509'u verdiğinden

$$r_0 + r_0k + r_0k^2 + \ldots + r_0k^{p-1} = T \qquad (4)$$

r_0 formülü (5) elde edilir.

$$r_0 = (T(k-1) / (k^p-1)) \qquad (5)$$

Bu formüllere[1] dayanarak önce *CDMB*'de dizinlenen toplam 518.113 makalenin, daha sonra 10 ana konu ile bazı alt konulardaki makalelerin dergilere dağılımının Bradford Yasasına uygunluğu test edilmiştir. Literatür yoğunlaşması için bir önceki kısımda verilen Gini katsayısı formülü ve Lorenz eğrileri kullanılmıştır.

Bulgular ve Yorum

CDMB'deki makalelerin dergilere dağılımı Bradford Yasasına uymamaktadır (Tablo 1). Yasaya göre ilk bölgedeki üç çekirdek derginin toplam makalelerin üçte birini, ikinci bölgedeki 88 derginin ikinci üçte birini ve son bölgedeki 2418 derginin son üçte birini içermesi gerekirken, *CDMB* verilerine göre bu bölgelerdeki dergiler toplam makalelerin sırasıyla %4,7'sini, %31'ini ve %64,3'ünü karşılamaktadır. Bir başka açıdan değerlendirilecek olursa, toplam makalelerin üçte birini sağlayan çekirdek dergi sayısı üç değil, gerçekte 80'dir. Aynı şekilde ikinci bölgedeki dergi sayısı 278, üçüncü bölgedeki ise 2151'dir.

Makalelerin dergilere dağılımı 80/20 kuralına ve Price Yasasına da uymamaktadır (Egghe ve Rousseau, 1990, s. 361-362). En verimli dergilerin %20'si (502 dergi) toplam makalelerin %74,7'sini içermektedir. Price Yasasına göre toplam dergi sayısının karekökü kadar dergi toplam makalelerin yarısını içerir. *CDMB* verilerine göre en verimli 50 dergi (2509'un karekökü) tüm makalelerin %25,7'sini içermektedir.

Bradford Yasasına uymamasına karşın, yine de bütün dergilerin sadece %3,2'sini oluşturan 80 "çekirdek" derginin bütün makalelerin üçte birini, bütün dergilerin %14,3'ünü oluşturan 358 derginin bütün makalelerin üçte ikisini içerdiği gözden uzak tutulmamalıdır. Toplam dergilerin %85,7'sini oluşturan 2151 verimsiz dergi ise bütün makalelerin sadece üçte birini içermektedir. Makalelerin az sayıda dergide yoğunlaştığı görülmektedir. Toplam makalelerin yarısı 182 dergide yayımlanmıştır (bütün dergilerin %7,3'ü).

Dewey Onlu Sınıflama Sistemine göre *CDMB*'de 10 ana ve iki alt konu başlığı (Tıp ve Ekonomi) altında dizinlenen makalelerin dergilere dağılımlarının Bradford Yasasına uyup uymadığı ayrı ayrı test edilmiştir. Konu alanlarıyla ilgili tanımlayıcı bilgiler (makale sayısı, dergi sayısı, yoğunluk) ve bir konudaki tüm makaleler üç eşit bölgeye (p) ayrıldığında elde edilen bibliyometrik dağılım özellikleri (her konu için grup başına düşen makale sayısı y_0; Bradford çarpanı k; Bradford Yasasına göre ilk grupta yer alması gereken dergi sayısı r_0) Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2'de dikkati çeken ilk nokta çeşitli konulardaki kaynakçalarda yer alan toplam makale ve dergi sayılarıdır. Örneğin, Din (200) konusundaki 10.551 makale 467 dergiye dağılmıştır. Oysaki en az makalenin (7430) yayımlandığı Felsefe ve psikolojide (100) makaleler 732 farklı dergiye dağılmıştır. Öte yandan, yaklaşık aynı sayıda (772) Edebiyat ve retorik (800) dergisinde toplam 26.195 makale yayımlanmıştır (Felsefe ve psikolojidekinin yaklaşık üç katı). Bu sayılar çeşitli konulardaki literatürün birbirinden farklı özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim bu husus yoğunluk (dergi başına düşen ortalama makale sayısı) katsayılarından da gözlenebilmektedir. Teknoloji (uygulamalı bilimler) (600) ve Teknolojinin bir alt konusu olarak sınıflanan Tıp (610) ve Sosyal bilimlerde (300) bir dergide o konuyla ilgili, sırasıyla ortalama 101, 97 ve 90 makale yayımlanırken, bu sayı Felsefe ve psikoloji (100) ile Genel konular (000) için 10, Dil (400) için 14, Din (200) için ise 22'dir.

Dünyada bilim, teknoloji ve tıp konularında yayımlanan makale sayısı her zaman sosyal ve insani bilimlerdekinden daha yüksektir. Çünkü fen bilimlerindeki bilimsel iletişim süreci sosyal ve insani bilimlerdekinden farklıdır. Fen bilimlerinde yapılan yayınların %90'dan fazlası bilimsel dergilerde yayımlanan makalelerden oluşurken, sosyal bilimlerde makale dışındaki yayınlar (kitap, monografi, vd.) bütün yayınların yaklaşık %40'ını oluşturmaktadır (Suber, 2004). Fen bilimlerinde yapılan araştırmalara daha fazla talep olmakta, dolayısıyla bu tür araştırmalara daha çok kaynak ayrılmaktadır. Sosyal bilimlerde ise daha az araştırma desteklenmekte ve dolayısıyla daha az yayın yapılmaktadır (Tonta, 2006).

[1] Bu kesimdeki bilgiler ve formüller Egghe ve Rousseau'dan (1990, s. 343) alınmıştır.

Tablo 1. *CDMB*'de makalelerin dergilere dağılımı ile Bradford Yasasına göre olması gereken dağılımın karşılaştırılması

	CDMB verilerine göre				Bradford Yasasına göre			
	dergi sayısı		makale sayısı		dergi sayısı		makale sayısı	
Grup	N	%	N	%	N	%	N	%
1	80	3,2	172.902	33,4	3	0,1	24.290	4,7
2	278	11,1	172.743	33,3	88	3,5	160.794	31,0
3	2151	85,7	172.468	33,3	2418	96,4	333.029	64,3
Toplam	2509	100,0	518.113	100,0	2509	100,0	518.113	100,0

Tablo 2. *CDMB*'de farklı konular altında dizinlenen makalelerin tanımlayıcı ve bibliyometrik özellikleri

Konular	Toplam makale sayısı (*A*)	Toplam dergi sayısı (*T*)	Yoğunluk (dergi başına düşen ortalama makale sayısı)	$p = 3$ için bir gruba düşen dergi sayısı (y_0)	Bradford çarpanı (*k*)	İlk gruba düşen dergi sayısı (r_0)
000 Genel konular	7909	827	10	2636	11,5	6
100 Felsefe ve psikoloji	7430	732	10	2477	7,7	11
200 Din	10.551	467	22	3517	17,8	1
300 Sosyal bilimler	175.963	1964	90	58.654	27,0	3
400 Dil	7894	568	14	2631	14,3	3
500 Doğa bilimleri ve matematik	25.759	1083	24	8586	13,5	5
600 Teknoloji (uygulamalı bilimler)	188.059	1868	101	62.686	18,9	5
700 Güzel sanatlar	35.034	1076	33	11.678	15,3	4
800 Edebiyat ve retorik	26.195	772	34	8732	17,0	3
900 Coğrafya ve tarih	33.290	1167	29	11.097	14,0	6
610 Tıp	105.362	1088	97	35.121	18,8	3
330 Ekonomi	64.778	1255	52	21.593	25,3	2

Not: r_0 değerleri tam sayıya yuvarlanmıştır.

Tablo 2'deki her konu için verilen toplam dergi sayısı, *k* ve r_0 değerleri formül 5'e yerleştirilerek Bradford Yasasına göre ikinci ve üçüncü gruplara düşen dergi sayıları hesaplanmıştır. Tablo 3'te Bradford Yasasına göre her gruba düşen dergi sayısı, bu dergilerin *CDMB* verileri temel alındığında içerdiği makale sayısının toplam makale sayısına oranı, *CDMB* verilerine göre o grupta yer alan dergi sayıları (parantez içinde) verilmektedir. Yukarıda işaret edilen çeşitli konuların birbirinden farklı özellikler göstermesi hususu bibliyometrik dağılım verileriyle de desteklenmektedir (Tablo 3). Örneğin, Din (200) konusunda yayımlanan toplam makalelerin üçte biri konuyla ilgili sadece iki (çekirdek) dergide yayımlanmıştır. Bu sayı Dil (400) konusu için beştir. Oysaki Teknoloji (uygulamalı bilimler) (600) ve Sosyal bilimlerde (300) çekirdek dergi sayıları sırasıyla 45 ve 28'dir. Yani, belli konulardaki makaleler daha fazla dergiye dağılmaktadır.

Bradford Yasasına göre her grup için öngörülen dergi sayısı ve bu dergilerin içerdiği makale yüzdesi ile *CDMB*'deki gerçek verilere dayanan dergi sayısı ve makale yüzdesi ne kadar birbirine yakınsa gerçek verilerin dağılımının Bradford Yasasına o kadar uyduğu söylenebilir. Örneğin, yasaya göre "000 Genel konular"da en fazla makale yayımlanan ilk 6 derginin toplam makalelerin üçte birini içermesi gerekirken, bu oran %24,4'de kalmıştır. *CDMB* verilerine göre "Genel konular"da en fazla makale yayımlanan ilk 11 dergi toplam makalelerin üçte birini içermektedir.

Tablo 3'deki veriler Bradford Yasasına göre her grup için öngörülen dergi sayısının bütün makalelerin üçte birini karşılamadığını göstermektedir. *CDMB* verilerine göre her konuda en fazla makale yayımlanan ilk gruptaki "çekirdek" dergi sayıları Bradford Yasasının öngördüğünden her zaman daha yüksek gerçekleşmiştir. Bradford Yasasının ikinci grupta öngördüğü (daha az verimli) dergilerin sayısı her konu için toplam makalelerin üçte birinden daha fazlasını içermiştir.

Çeşitli konularda yayımlanan makalelerin dergilere dağılımları Bradford Yasasına pek uymamaktadır. Bradford Yasasına en uygun dağılımı Dil (400) konulu makalelerde gözlenmektedir. Dil konusu için Bradford Yasasının öngördüğü 1., 2. ve 3. gruptaki dergi sayıları sırasıyla 3, 37, 526; bu dergilerde yayımlanan makale sayıları (yüzdeleri) ise sırasıyla 2221 (%28,1), 2994 (%38) ve 2679'dur (%33,9). Dil konusu için öngörülen makale yüzdesinden (%33,3) sapmaların mutlak değeri ilk grup

dergiler için %5,2, ikinci grup için %4,7, üçüncü grup için ise %0,6 olmuştur. Başka bir deyişle üç gruptaki sapmaların toplam mutlak değeri %10,5'dir. Makalelerin dergilere dağılımı Bradford Yasasına en az uyan konular ise Teknoloji (uygulamalı bilimler), Tıp, Sosyal bilimler ve Doğa bilimleri ve matematik olmuştur (sapmaların toplam mutlak değerleri sırasıyla %51,1, %47,8, %43,9 ve %33,7).

Çeşitli konularda yayımlanan makalelerin dergilere dağılımları Bradford Yasasına pek uymamaktadır. Bradford Yasasına en uygun dağılımı Dil (400) konulu makalelerde gözlenmektedir. Dil konusu için Bradford Yasasının öngördüğü 1., 2. ve 3. gruptaki dergi sayıları sırasıyla 3, 37, 526; bu dergilerde yayımlanan makale sayıları (yüzdeleri) ise sırasıyla 2221 (%28,1), 2994 (%38) ve 2679'dur (%33,9). Dil konusu için öngörülen makale yüzdesinden (%33,3) sapmaların mutlak değeri ilk grup dergiler için %5,2, ikinci grup için %4,7, üçüncü grup için ise %0,6 olmuştur. Başka bir deyişle üç gruptaki sapmaların toplam mutlak değeri %10,5'dir. Makalelerin dergilere dağılımı Bradford Yasasına en az uyan konular ise Teknoloji (uygulamalı bilimler), Tıp, Sosyal bilimler ve Doğa bilimleri ve matematik olmuştur (sapmaların toplam mutlak değerleri sırasıyla %51,1, %47,8, %43,9 ve %33,7).

Tablo 3. Bradford Yasasına göre gruplarda olması gereken dergi sayısı ve bu dergilerin içerdiği makale yüzdelerinin *CDMB* verileriyle karşılaştırılması

Konular	1. grup		2. grup		3. grup	
	N	%	N	%	N	%
000 Genel konular	6 (11)	24,4	66 (79)	38,7	755 (737)	36,9
100 Felsefe ve psikoloji	11 (22)	20,6	83 (79)	44,5	638 (631)	34,9
200 Din	1 (2)	29,8	25 (17)	41,5	441 (448)	28,7
300 Sosyal bilimler	3 (28)	11,4	70 (132)	39,5	1891 (1894)	49,1
400 Dil	3 (5)	28,1	37 (37)	38,0	528 (526)	33,9
500 Doğa bilimleri ve matematik	5 (17)	16,5	74 (70)	48,6	1004 (996)	34,9
600 Teknoloji (uygulamalı bilimler)	5 (45)	7,8	95 (140)	42,9	1768 (1683)	49,3
700 Güzel sanatlar	4 (8)	20,3	66 (54)	48,7	1006 (1014)	31,0
800 Edebiyat ve retorik	3 (7)	21,6	43 (44)	43,0	726 (721)	35,4
900 Coğrafya ve tarih	6 (22)	16,6	77 (89)	44,1	1084 (1056)	39,3
610 Tıp	3 (21)	9,4	55 (64)	47,9	1030 (1003)	42,7
330 Ekonomi	2 (7)	20,3	48 (59)	41,9	1205 (1189)	37,8

Not: Parantez içindeki sayılar *CDMB* verilerine göre gruplarda bulunan dergi sayılarını vermektedir. Her grupta parantez içinde verilen dergi sayıları toplam makalelerin yaklaşık üçte birini (%33,3) içermektedir.

CDMB verilerinin Bradford Yasasına uygunluğu hem tüm makale sayısı hem de her konudaki toplam makale sayıları (p) beş ve yedi eşit gruba bölünerek test edilmiş, ancak dağılımların yasaya uymadığı görülmüştür. Tek tek konu kaynakçalarındaki makalelerin dergilere dağılımı Bradford Yasasına uymadığından, bütün konuların birleşiminden oluşan *CDMB* verilerinin tamamı da beklendiği gibi Bradford Yasasına uymamaktadır (Brookes, 1977).

CDMB kaynakçalarının Bradford Yasasına uymaması birkaç nedene bağlı olabilir. Öncelikle *CDMB*'de Dewey Onlu Sınıflama sistemine göre oluşturulan kaynakçalar çok genel konulardadır. Örneğin, 600 altında sınıflanan Teknoloji (uygulamalı bilimler) konulu kaynakçayı her biri çok sayıda bibliyografik girişten oluşan Tıp (105.362), Tarım (31.484) ve Mühendislik (25.384) gibi ayrı kaynakçalara bölmek mümkündür. Aynı durum Sosyal bilimler için de geçerlidir. Sosyal bilimler altında sınıflanan Ekonomi (64.778), Hukuk (22.430), Siyasal bilimler (16.896) ve Eğitim (14.999) gibi konular her biri başlı başına kapsamlı bir kaynakça oluşturacak büyüklüktedir. Başka bir deyişle, kaynakçaların kapsamlı olması konuların homojenliğini azaltmakta, bu da verilerin dağılımının Bradford Yasasına uymasını güçleştirmektedir.

CDMB verilerine dayanan kaynakçalar yaklaşık 80 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Bu süre belirli bir konudaki literatürün genişlemesi (diffusion) ve tarihsel süreçlerden etkilenmesi için yeterli bir süredir (Coleman, 1994, s. 68). Seksen yıl içinde yeni araştırma konuları ortaya çıkmış, mevcutlar bölünmüş ya da bazı konulara ilgi azalmıştır. Bu süre içinde hemen hemen her konuda yeni dergiler yayımlanmaya başlamış, mevcutlardan bir kısmı ise diğerleriyle birleşmiş ya da kesilmiştir. Dergi sayısının artması dergi başına düşen ortalama makale sayısını (yoğunluk) ve kaynakçaların homojenliğini azaltmaktadır.

Öte yandan *CDMB* dizinleme politikaları da dağılımların Bradford Yasasına uymasını engellemiş olabilir. Örneğin, birçok konuda olduğu gibi Teknoloji, Tıp ve Doğa bilimleri altında popüler dergilerde yayımlanan makaleler de dizinlenmektedir. Makalelerin uzmanlık dergileri dışındaki dergilere dağılımı homojenliğin azalmasına yol açmıştır. Bu husus Sosyal bilimler açısından daha da

önemlidir. Çünkü Millî Kütüphane'ye derlemeyle gelen dergilerin %60'ını Sosyal ve insani bilimler dergileri oluşturmaktadır. Dewey Onlu Sınıflama Sisteminde Fen bilimlerine ayrılan ana konu sayısı (Teknoloji, Doğa bilimleri ve matematik) Sosyal bilimlerden çok daha azdır (Dewey, 1993).

CDMB kaynakçalarının Bradford Yasasına uymamasının bir diğer nedeni de çeşitli konuların zaman içinde geçirdiği değişikliklerdir (osmosis). Örneğin, Sosyal bilimler altında sınıflanan "Askerlik bilimi" (355) giderek daha teknik bir alan haline gelmiştir. Öte yandan yıllar geçtikçe Millî Kütüphane'deki dizinleme uygulamaları büyük olasılıkla önemli değişiklikler geçirmiştir. Literatürün nispeten daha kısıtlı olduğu ilk yıllarda makalelere daha genel konularda Dewey Onlu Sınıflama numaraları verilmiş olmalıdır. Oysaki daha sonraki yıllarda daha ayrıntılı konu numaraları verilmeye başlanmıştır. Örneğin, Dewey Onlu Sınıflama Sistemindeki İslam dini ve İslam bilimleriyle ilgili şema (297) eksik ve hatalı olduğundan yeniden geliştirilmiştir (Mercanlıgil Gündoğdu, 1993; 1997). Bu nedenle bu konulardaki makaleler daha genel ya da başka konular altında dizinlenmiş olmalıdır. İlgili şema yaratıldıktan sonra ise yeni gelen yayınlar yeni konu numaraları altında sınıflanmış, eskiden konu numarası verilenler ise değiştirilmemiştir. Bu durum ilk yıllarda hazırlanan kayıtların daha genel konular altında sınıflanmasına, politika değişikliği yapılan konular için ise literatürün bölünmesine yol açmıştır.

Kısaca değindiğimiz bu hususlar *CDMB* kaynakçalarının Bradford Yasasına uymamasını etkilemiş olabilir. Öte yandan, olasılık kuramına göre olayların aynı koşullar altında yinelenebilir olması gerektiği, yaklaşık 80 yıllık bir sürede her şeyin değiştiği, bu nedenle verilerin dağılımının aynı olasılık yasalarından çıktığının savunulamayacağı da öne sürülebilir. Ancak dağılımları Bradford Yasasına uyan çeşitli konularda yapılmış 23 araştırmanın verileri üzerinde gerçekleştirilen bir meta-analiz çalışmasında Bradford Yasasını açıklayan eğim ve kesme noktasının verilerin toplandığı konunun genel ya da spesifik olması, literatürün büyüme hızı, veri toplama süresi ya da veri toplamada kullanılan arama teknikleri gibi dışsal (extrinsic) özelliklerle ilgisinin olmadığı ortaya çıkarılmıştır (Drott ve Griffith, 1978).[2] Yazarlar Bradford Yasasının temelini oluşturan içsel (intrinsic) bir olasılıksal ilişki olabileceğini, bu ilişkinin yoğunluk fonksiyonunun (density function) kullanılan veri kümesinde yer alan toplam makale sayısı ve toplam dergi sayısıyla açıklanabileceğini öne sürmektedirler (s. 242). Bu nedenle daha kapsamlı değerlendirmelerin yapılabilmesi için kaynakçaların titizlikle analiz edilmesi ve bulguların Millî Kütüphane'nin dizinleme politikalarının tarihsel gelişimiyle ve Dewey Onlu Sınıflandırma Sistemiyle ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Böylece ülkemizde çeşitli disiplinlerin tarihsel gelişimine ışık tutacak bilgiler elde etmek de mümkün olabilir. Ülkemizde Dewey Onlu Sınıflandırma Sistemiyle ve Millî Kütüphane'nin kataloglama, sınıflama ve dizinleme politikalarıyla ilgili çalışmalar son derecede azdır (Mercanlıgil Gündoğdu, 1993; 1997; 1998; Atılgan, 1988). Millî Kütüphane tarafından yayımlanan *Türkiye Bibliyografyası*'nı kataloglama, sınıflama ve tutarlılık açısından değerlendiren bazı çalışmalar yapılmıştır (Atılgan, 1998, 1996; Baydur, 1983). Ama bu tür çalışmalar *Türkiye Makaleler Bibliyografyası* için henüz gerçekleştirilememiştir.

Öte yandan, literatürde daha geniş kapsamlı ve uzun süredir yayımlanan ulusal kaynakçalar üzerinde gerçekleştirilmiş Bradford Yasası testlerine rastlanmamıştır. Kısa süreleri kapsayan kaynakçalar yoğunluğu daha düşük ve eğimi daha pozitif (kavisli) Bradford eğrileri üretmektedir (Coleman, 1994, s. 70). Ancak bir kaynakçada uzun yıllara yayılmış kaynakların yer almasıyla uzun süre yayımlanan ulusal kaynakçalarda yer alan kaynaklar birbirinden farklıdır. İlkinde son yıllara ait nispeten daha çok kaynak bulunabilir. Oysaki ulusal bir kaynakçada yer alan yayın sayıları yıllara göre daha dengeli dağılır. Bu bakımdan Bradford Yasasının yoğun (homojen) ve kısa süreleri kapsayan kaynakçalar üzerinde daha uygun sonuçlar verme olasılığı da gözden uzak tutulmamalıdır.

Konu kaynakçalarındaki toplam makale sayılarının dergilere dağılımı Bradford Yasasına uymamasına karşın, her konudaki makalelerin önemli bir kısmı az sayıda "çekirdek" dergide yayımlanmaktadır. Örneğin, daha önce de vurgulandığı gibi, Din konusundaki makalelerin üçte biri sadece 2 çekirdek dergide, yarısı 6, üçte ikisi 18, yüzde 80'i 48 dergide yayımlanmaktadır. Bu oranlara karşılık gelen dergi sayıları Dil konusu için sırasıyla 5, 16, 41 ve 93'tür. Bazı konularda çekirdek dergi sayıları daha yüksektir. Teknoloji (uygulamalı bilimler) konulu makalelerin üçte biri 44 çekirdek dergide, yarısı 95, üçte ikisi 193, yüzde 80'i 328 dergide yayımlanmaktadır. Bu oranlara karşılık gelen dergi sayıları Sosyal bilimler için sırasıyla 27, 69, 158 ve 296'dır. Belli bir konudaki makalelerin üçte biri o konudaki toplam dergilerin %0,4'ü ile %3,8'inde, yarısı %1,3'ü ile %7'sinde, üçte ikisi %3,9 ile %13,8'inde, yüzde 80'i %10,3 ile %25'4'ünde yayımlanmaktadır. Din ve Dil konularında çekirdek dergilerin toplam dergi sayısına oranı en düşük, Felsefe ve psikoloji ile Teknolojide (uygulamalı bilimler) en yüksektir. Başka bir deyişle, bazı konulardaki makaleler sadece o konudaki az sayıda dergide yayımlanırken, bazı konularda ise literatür daha fazla dergiye dağılmaktadır. Makalelerin daha büyük bir oranı konu dışındaki dergilerde yayımlanmaktadır.

[2] Anılan meta-analiz çalışmasında incelenen 23 araştırmanın büyük bir çoğunluğunda toplam makale sayısı ve toplam dergi sayısı bizim araştırmamızdaki kaynakçalardakinden çok daha düşüktür.

Çeşitli konulardaki makalelerin dergilere dağılımı tam olarak 80/20 kuralına uymamaktadır. Teknoloji (uygulamalı bilimler) konusundaki toplam dergilerin %17,6'sı, Genel konulardaki toplam dergilerin ise %22,9'u o konudaki toplam makalelerin %80'ini karşılamaktadır. Diğer konularda bu oranlar 80/20 kuralına pek uymamaktadır. Örneğin, Din konusundaki dergilerin %10,3'ü, Güzel sanatlar konulu dergilerin ise 12,2'si o konudaki makalelerin %80'ini karşılamaktadır. Konu kaynakçalarında yer alan makalelerin dergilere dağılımı Price Yasasına da uymamaktadır. Gerek 80/20 kuralının gerekse Price Yasasının çok basit yasalar olduğuna dikkat çekilmektedir (Egghe ve Rousseau, 1990, s. 362).

Makalelerin dergilere eşit olmayan dağılımı yoğunlaşma (concentration) kuramı ile açıklanmaktadır. Lorenz eğrilerinin ve ekonomide gelir dağılımındaki eşitsizliği ortaya çıkarmak için kullanılan Gini katsayısının yoğunlaşma analizleri için kullanıldığına daha önce değinilmiş ve ilgili formül verilmişti. Gini katsayısının 0 (sıfır) olması makalelerin dergilere eşit sayıda dağıldığını, 1 olması ise bütün makalelerin sadece bir dergide yayımlandığını gösterir. Kuşkusuz gelir dağılımında olduğu gibi makalelerin dergilere dağılımında da mükemmel eşitlik söz konusu değildir.

Şekil 1'de her ana konu için Lorenz eğrisi ve bu eğriye karşılık gelen Gini katsayısı verilmektedir. Çok sayıda makalenin az sayıda çekirdek dergide yayımlanmasını vurgulayan Bradford dağılımlarının tersine, Lorenz eğrilerinde çok sayıda dergide belli bir konuyla ilgili az sayıda makale yayımlanması öne çıkarılmaktadır. Örneğin, Şekil 1'deki *x* ekseninde hemen hemen her konu için dergilerin yaklaşık %80'inde o konudaki toplam makalelerin yaklaşık %20'sinin yayımlandığı anlaşılmaktadır. Öte yandan, çizgiler *x* ekseninin sonuna gelindiğinde hızla yükselmeye başlamaktadır. Başka bir deyişle, belli bir konudaki makalelerin %80'i toplam dergilerin sadece %20'sinde yayımlanmaktadır. Şekil 1'de Din konusundaki makalelerin o konuda yayımlanan az sayıda dergide yoğunlaştığı (Gini katsayısı 0,85), Felsefe ve psikoloji konusunda ise makalelerin dergilere nispeten daha eşit dağıldığı (Gini katsayısı 0,70) gözlenmektedir.

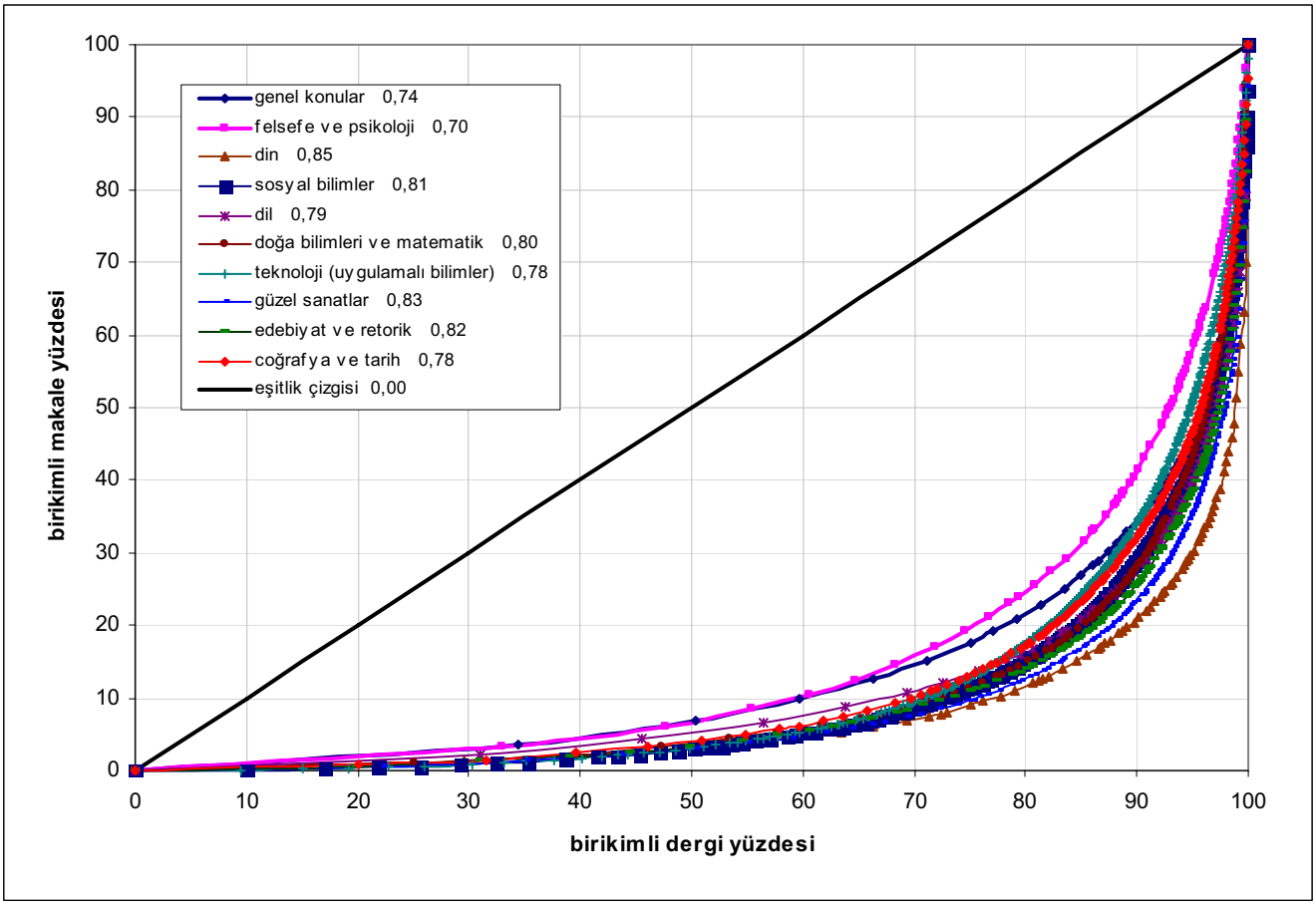

Şekil 1. Lorenz eğrileri ve Gini katsayıları

Not: Gini katsayısı konu adından sonra verilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

CDMB veri tabanında dizinlenen hem tüm makalelerin hem de çeşitli konulardaki makalelerin dergilere dağılımı Bradford Yasasına pek uymamaktadır. *CDMB* verilerine göre her konuda en fazla makale yayımlanan ilk gruptaki "çekirdek" dergi sayıları ve ikinci gruptaki daha az verimli dergi sayıları Bradford Yasasının öngördüğünden daha yüksek gerçekleşmiştir. Fakat 80 "çekirdek" dergi (bütün dergilerin sadece %3,2'si) bütün makalelerin üçte birini, 182 dergi bütün makalelerin yarısını, 358 dergi bütün makalelerin üçte ikisini içermektedir. Makalelerin dergilere dağılımı Bradford Yasasına en çok uyan konu Dil, en az uyanlar ise Teknoloji (uygulamalı bilimler), Tıp, Sosyal bilimler, ve Doğa bilimleri ve matematiktir.

Homojen konulardaki kaynakçalar klasik Bradford Yasasına daha çok uymaktadır. Oysaki *CDMB*'de dizinlenen makalelere çok genel konu kodları verilmekte, her genel konu kodu altında 10 alt konu bulunmaktadır. Örneğin, Teknoloji (uygulamalı bilimler) (600) altında yer alan ve çok sayıda kayıttan oluşan genel kaynakçayı Tıp, Tarım ve Mühendislik gibi daha homojen kaynakçalara bölmek mümkündür. Kaynakçalar ne kadar genel olursa o kadar heterojen olmakta, bu durum verilerin dağılımının Bradford Yasasına uymasını güçleştirmektedir.

Zamanla belirli bir konudaki literatür genişlemekte ya da değişmektedir. Yaklaşık 80 yıllık bir süreyi kapsayan *CDMB* verileri benzeri genişleme ve değişimleri kuşkusuz içermektedir. Aynı dönemde Millî Kütüphane'deki dizinleme uygulamaları da büyük bir olasılıkla önemli değişiklikler geçirmiştir. Dewey Onlu Sınıflama Sistemindeki şemalar da sürekli geliştirilmekte ve daha ayrıntılı konu numaraları yaratılmaktadır. Bu durum çeşitli zamanlarda dizinlenen makalelere farklı kurallar uygulanmasına ve belirli bir konudaki literatürün bölünerek kaynakçaların homojenliğinin azalmasına yol açmaktadır. Literatürde Bradford Yasasının ulusal kaynakçalar üzerinde test edildiği çalışmalara rastlanmamıştır. Bradford Yasasının yoğun (homojen) ve kısa süreleri kapsayan kaynakçalar üzerinde daha uygun sonuçlar verme olasılığı da gözden uzak tutulmamalıdır.

Konu kaynakçalarındaki toplam makale sayılarının dergilere dağılımı Bradford Yasasına uymamasına karşın, her konudaki makalelerin önemli bir kısmı az sayıda "çekirdek" dergide yayımlanmaktadır.

CDMB verileri dergilerin en verimli %20'lik bölümünün belirli bir konudaki bütün literatürün %80'ini karşıladığını öngören 80/20 kuralına ve toplam dergi sayısının karekökü kadar derginin bütün makalelerin yarısını içerdiğini öngören Price Yasasına da tam olarak uymamaktadır.

Bu çalışmaya dayanan bazı öneriler aşağıda sıralanmaktadır:

- Türkiye'nin bilim ve teknoloji yol haritasını oluşturmak amacıyla üniversiteler ya da TÜBİTAK bünyesinde bir "Bilim ve Teknoloji Araştırmaları" birimi kurulmalıdır. Bu birimde Türkiye'nin ulusal bilim ve araştırma performansını ölçmek için bibliyometrik verilere dayanan araştırmalar da yapılmalıdır.
- Türkiye'de bilimsel iletişimin ortaya çıkmasını ve gelişmesini araştırmak için *CDMB* verileri daha ayrıntılı olarak analiz edilmeli, her konudaki literatürün gelişimi ve bibliyometrik özellikleri tarihsel açıdan irdelenmelidir.
- Bibliyometrik analizler Türkçe dergilerde yayımlanan makalelerin yanı sıra daha zor ve zahmetli olan kongre/konferans/sempozyum bildirileri, kitaplar, teknik raporlar, patentler ve yabancı dergilerde yayımlanan Türkiye adresli makaleler için de gerçekleştirilmelidir.
- Yapılan araştırmaların ve yayımlanan makalelerin Türkiye'nin öncelikli sorunları üzerinde yoğunlaşıp yoğunlaşmadığı bibliyometrik araştırmalarla ortaya çıkarılmalıdır.
- Dergiler ve makalelerle ilgili bibliyometrik analiz sonuçları üniversite ve araştırma kütüphanelerinde koleksiyon geliştirmek için kullanılmalı, çeşitli konulardaki Türkçe literatürün önemli bir bölümünü kapsayan "çekirdek" dergilere abone olunmalıdır.[3]

Kaynakça

Atılgan, D. (1998). Türkiye Bibliyografyası'nın başlangıcından bugüne kataloglama ve sınıflama açısından değerlendirilmesi. *50. Kuruluş Yılında Ulusaldan Evrensele Türk Milli Kütüphanesi (1946-1996), Sempozyum (Bildiriler), 19-21 Haziran 1996. Ankara* içinde (s. 64-72). Ankara: Millî Kütüphane Başkanlığı.

Atılgan, D. (1996). *Kataloglamada tutarlılık açısından Türkiye Bibliyografyası: (1985–1990)*. Ankara: Millî Kütüphane Başkanlığı.

[3] Bildiriyi değerlendiren hakemlerden biri elektronik dergiler genellikle paket halinde kütüphanelere sunulduğundan, en sık kullanılan çekirdek dergiler saptansa bile bu bilgilerin koleksiyon geliştirmede kullanılmasının zorluğuna haklı olarak işaret etmiştir. Bilindiği gibi bu tür paketlerde genellikle sık kullanılan dergilerle pek sık kullanılmayanlar birlikte "bohçalanmaktadır". Ancak son yıllarda Cornell, MIT ve Harvard gibi belli başlı bazı Amerikan üniversite kütüphaneleri ilgili yayıncılarla pazarlık yaparak "big deal" (büyük ticaret, kârlı iş) adı verilen bu tür anlaşmaların dışına çıkarak belli bir paketin içinden kendi üniversitelerinde en çok kullanılan dergileri seçme yoluna gitmişlerdir. Konsorsiyum bazında lisans anlaşması imzalanan bu tür dergi paketlerinde dergiler arasından seçim yapmak daha da zordur. Çünkü bir kütüphanede kullanılmayan bir dergi bir diğerinde sık kullanılabilir. Fakat konsorsiyum üyeleri tarafından seyrek kullanılan ya da hiç kullanılmayan dergi başlıkları için bir sonraki yılın lisans ücretinden %2-%3 oranlarında düzenli olarak indirim yapılması yönünde çalışmalar bulunmaktadır (Gatten ve Sanville, 2004). Bu çalışmalar bir paketteki dergilerden indirilen makale sayılarına dayanmaktadır. Bu bakımdan bibliyometrik analizlerin hem tek tek kütüphanelerde hem de konsorsiyumlarda koleksiyon geliştirmek için kullanılabileceği kanısındayız.

Atılgan, D. (1988). Kataloglamanın standartlaşmasında Millî Kütüphane'nin rolü. *Türk Kütüphaneciliği, 2*, 42-47.

Baydur, K.G. (1983). *Evrensel Bibliyografik Denetim (UBC) ve Türkiye Bibliyografyası.* Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Bayram (Gökkurt), Ö. (1998). Atıf verisi (citation data) ve enformetrik yasalar: Türk kütüphanecilik literatüründeki doktora tezleri üzerinde bir uygulama. *Türk Kütüphaneciliği, 12*, 21-32.

Bensman, S.J. (2001). Urquhart's and Garfield's Laws: The British controversy over their validity. *Journal of the American Society for Information Science and Technology, 52*, 714-724.

Bensman, S.J. (2005a). Urquhart's Law, probability and the management of scientific and technical journal collections: Part 1, The Law's initial formulation and statistical bases. *Science & Technology Libraries, 26*(1) 31-68.

Bensman, S.J. (2005b). Urquhart's Law, probability and the management of scientific and technical journal collections: Part 2. Probability in the development and management of a central document delivery collection. *Science & Technology Libraries, 26*(2) 5-31.

Bensman, S.J. (2005c). Urquhart's Law, probability and the management of scientific and technical journal collections: Part 3, The Law's final formulation and implications for library systems. *Science & Technology Libraries, 26*(2) 33-69.

Bensman, S.J. (2005d). Urquhart and probability: The transition from librarianship to library and information science. *Journal of the American Society for Information Science and Technology, 56*, 189-214.

Bradford, S.C. (1934). Sources on information on specific subjects. *Engineering, 137*, 85-86. (*Journal of Information Science, 10*, 176-180, 1985'te yeniden basıldı.)

Brookes, B.C. (1968). The derivation and application of the Bradford-Zipf distribution. *Journal of Documentation, 24*, 247-265.

Brookes, B.C. (1977). Theory of the Bradford Law. *Journal of Documentation, 33*, 180-209.

Burrell, Q.L. (1985). The 80/20 rule: library lore or statistical law? *Journal of Documentation, 41*, 24-39.

Coleman, S.R. (1994). Disciplinary variables that affect the shape of Bradford's bibliograph. *Scientometrics, 29*(1), 59-81.

Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası 1923-1999. (2001). [CD-ROM]. Ankara: Nüvis Beşeri Araştırmalar ve Yayıncılık Ltd. Şti.

De Solla Price, D. (1976). A general theory of bibliometric and other cumulative advantage processes. *Journal of the American Society for Information Science, 27*, 292-306.

Dewey, M. (1993). *Dewey onlu sınıflama ve bağıntılı dizin* (4 cilt). Ankara: Millî Kütüphane Başkanlığı.

Drott, M.C. (1981). Bradford's Law: Theory, empiricism and the gaps between. *Library Trends, 30*(1), 41-52.

Drott, M.C. ve Griffith, B.C. (1978). An empirical examination of Bradford's Law and the scattering of scientific literature. *Journal of the American Society for Information Science, 29*, 238-243.

Egghe, L. (1986). On the 80/20 rule. *Scientometrics, 10*(1), 55-68.

Egghe, L. (2005). *Power laws in the information production process: Lotkaian informetrics*. Amsterdam: Elsevier.

Egghe, L. ve Rousseau, R. (1990). *Introduction to informetrics: Quantitative methods in library, documentation and information science*. Amsterdam: Elsevier. 6 Şubat 2007 tarihinde http://hdl.handle.net/1942/587 adresinden erişildi.

Garfield, E. (1983). *Citation indexing—its theory and application in science, technology, and humanities*. Philadelphia: ISI Press. 25 Ocak 2007 tarihinde http://www.garfield.library.upenn.edu/ci/title.pdf adresinden erişildi.

Garfield. E. (1980). Bradford's Law and related statistical patterns. *Essays of an Information Scientist, 4*, 476-483. 25 Ocak 2007 tarihinde http://www.garfield.library.upenn.edu/essays/v4p476y1979-80.pdf adresinden erişildi.

Garfield, E. (1972). Citation analysis as a tool in journal evaluation. *Science, 178*(4060), 471-479.

Gatten, J.N. ve Sanville, T. (2004). An orderly retreat from the Big Deal: is it possible for consortia? *D-Lib Magazine, 10*(10). 21 Mayıs 2007 tarihinde http://www.dlib.org/dlib/october04/gatten/10gatten.html adresinden erişildi.

Gökkurt, Ö. (1994a). Bilginin dört metrisi: Bibliyometri (bibliometrics), enformetri (informetrics), bilimetri (scientometrics) ve librametri (librametrics). F. Özdemirci ve Y. Kayan (Yay. haz.), *Prof. Dr. Berin Yurdadoğ'a Armağan* içinde (s. 54-59). Ankara: TKD.

Gökkurt, Ö. (1994b). Enformetri, Bradford Yasası ve citation indeks. *Türk Kütüphaneciliği, 8*, 26-30.

Gökkurt, Ö. (1997a). *"Citation" indeks ve citation analizi: Enformetrik bir model çalışması.* Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Gökkurt, Ö. (1997b). Yoğunlaşma Teorisi ve atıf analizinde kullanımı. B. Yılmaz, (Yay. haz.), *Kütüphanecilik Bölümü 25. Yıl'a Armağan* içinde (s. 153-160). Ankara: H.Ü. Kütüphanecilik Bölümü.

Heine, M.H. (1998). Bradford ranking conventions and their application to a growing literature. *Journal of Documentation, 54*, 303-331

Hertzel, D.H. (1987). Bibliometrics, history of the development of ideas in. A. Kent, (Ed.), *Encyclopedia of Library and Information Science* içinde (s. 144-219). New York: Marcel Dekker.

Jacobson, A., Milman, A.D. ve Kammen, D.M. (2005). Letting the (energy) Gini out of the bottle: Lorenz curves of cumulative electricity consumption and Gini coefficients as metrics of energy distribution and equity. *Energy Policy, 33*, 1825-1832. 25 Ocak 2007 tarihinde http://www.sciencedirect.com adresinden erişildi.

Koloğlu, O. (1987). *Süreli yayınların bilim fikri ve kurumlarının oluşmasına katkısı*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Kozak, N. (2003). *Türkiye akademik dergiler rehberi-2002*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Mercanlıgil Gündoğdu, F. (1998). *DOS 20 üzerine*. Ankara: Millî Kütüphane Başkanlığı.

Mercanlıgil Gündoğdu, F. (Haz.) (1997). *297 İslâm dini ve İslâm ilimleri sınıflama cetveli*. Ankara: Millî Kütüphane Başkanlığı.

Mercanlıgil Gündoğdu, F. (1993). Dewey Onlu Sınıflandırması ve İslâm literatürünün sınıflandırma sorunları. *Türk Kütüphaneciliği, 7*, 21-32.

Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics? *Journal of Documentation, 24*, 348-349.

Rousseau, R. (2000). *Concentration and evenness measures as macro-level scientometric indicators.* Second International

Seminar on Quantitative Evaluation of Research Performance - Shanghai, 23-25 October 2000'de sunulan bildiri. 25 Ocak 2007 tarihinde http://users.pandora.be/ronald.rousseau/Rousseau_Shanghai_2000.pdf adresinden erişildi.

Rousseau, R. (1998). Evenness as a descriptive parameter for department or faculty evaluation studies. E. De Smet (Ed.), *Informatiewetenschap* içinde (s. 135-145). Antwerp: Werkgemeenschap Informatiewetenschap. 25 Ocak 2007 tarihinde ttp://users.pandora.be/ronald.rousseau/Even_conf.pdf adresinden erişildi.

Suber, P. (2004). *Promoting open access in the humanities.* [Working paper]. 25 Ocak 2007 tarihinde www.earlham.edu/~peters/writing/apa.htm adresinden erişildi.

Tonta, Y. (2002). *Türk Kütüphaneciliği* dergisi, 1987-2001. *Türk Kütüphaneciliği, 16*, 282-320.

Tonta, Y. (2006). Açık erişim: Bilimsel iletişim ve sosyal bilimlerde süreli yayıncılık üzerine etkisi. K. Karakütük, (Ed.), *Sosyal bilimlerde süreli yayıncılık - 2006. I. Ulusal kurultay bildirileri* içinde (s. 23-32). Ankara: TÜBİTAK.

Tonta, Y. ve Al, U. (2006). Scatter and obsolescence of journals cited in theses and dissertations of librarianship. *Library and Information Science Research, 28*, 281-296.

Trueswell, R.L. (1969). Some behavioral patterns of library users: the 80/20 rule. *Wilson Library Bulletin, 43*, 458-461.

Yılmaz, M. (1999). *Kütüphane ve bilgibilimi açısından bibliyometrinin önemi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Yılmaz, M. (2002). Lotka Yasası ve Türkiye'de kütüphane ve bilgi bilimleri literatürü. *Türk Kütüphaneciliği, 16*, 61-69.

Yılmaz, M. (2005). 80/20 Kuralı. *Türk Kütüphaneciliği, 19*, 308-320.

Karma Kütüphane: Dijital ve Geleneksel Kütüphanelerin Odak Noktası

The Hybrid Library: The Focal Point of Traditional and Digital Libraries

Mehdi Afzali

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara.
afzali@hacettepe.edu.tr

Öz: Günümüzde kütüphaneler geleneksel basılı dermelerden hem basılı hem de dijital kaynakları içeren "karma kütüphaneler"e dönüşmektedir. Bu aşamada karşılaşılan en temel sorun karma kütüphanelerin tanım, amaç ve görevlerinde ortak bir anlayış geliştirilmemiş olmasıdır. Modern kütüphanelerin iki türü olarak dijital ve karma kütüphaneler farklı şekillerde tanımlanmakta, ancak birçok ortak özellikler taşımaktadır. Bu makalede karma kütüphanelerin tanıtımı, özellikleri ve görevleri, dijital ve karma kütüphaneler arasındaki ilişkiler ve karma hizmetler incelenmektedir.

Anahtar sözcükler: Karma kütüphane, dijital kütüphane, geleneksel kütüphane

Abstract: Many libraries are currently experiencing a transition from traditional print-based collections to one that holds a mix of print and digital resources. This has led to the existence of so called hybrid libraries. A hybrid library conjugates elements of the traditional and the digital library. The most basic challenge is to acquire a common understanding of their definitions, aims, and missions. Digital and hybrid libraries are two kinds of modern libraries, defined as different entities. Definitions of these libraries show some overlap. So, it is not possible to separate them as two completely different types of libraries. The aim of this paper is to investigate the practices of and challenges confronting hybrid and digital libraries.

Keywords: Hybrid library, digital library, traditional library

Giriş

Değişen dünya ve gelişen teknoloji birey ve kurumları da etkileyerek değişime zorlamaktadır. Günümüzde bilginin bir kısmı kâğıt baskıdan çıkarak sanal ve saydam yapılı materyallere aktarılmakta, elektronik kitap ve dergi sürümleri haline dönüştürülmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler kütüphane hizmetlerinin gelişmesinde de etkili olmuştur. Rusbridge (1998) gelişmelerin bilgi hizmetlerine yansımasını; elektronik dergi yayıncılığı, son baskı dergilere erişim, gri yayınlara erişim, kaynakların dijital ortama aktarılması, bilgi ağlarındaki kaynaklara erişim, kullanıcı eğitimi ve bilgi yayımında teknoloji kullanımı, çevrimiçi kataloglar, Web temelli belgeler, elektronik kitaplar ve tam metin hizmetler olarak sıralamaktadır. Bu değişim ve gelişmeyle beraber kütüphaneler de elektronik ortama doğru hızlı bir şekilde ilerleyerek, bilginin elektronik olarak üretilip depolandığı, saklandığı ve kullanıma sunulduğu yerler olarak değişmektedir.

Geleneksel kütüphanelerin en olumsuz yönlerinden biri bu kütüphanedeki kaynakların kullanımının çoğunlukla kütüphaneye gelen okuyucuların kullanımı ile sınırlı kalmasıdır. Oysaki günümüzde bilgi teknolojilerindeki gelişmeler ve bilgi ağlarının etkin kullanımı ile kütüphane hizmetleri de değişime uğramıştır. Artık yeni nesil kütüphaneler, fiziksel sınırlarının dışına çıkmayı ve değişik formatlarda, çok daha zengin koleksiyonları, daha bütünleşik bir ortamdan etkin ve hızlı bir biçimde zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın kullanıcılarına ulaştırmayı hedeflemektedir. Bu da yeni bir kütüphane anlayışının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Literatürde bu anlayışı yansıtan "elektronik kütüphane", "sanal kütüphane", "dijital kütüphane", "duvarsız kütüphane", "yeni kütüphane", "geleceğin kütüphanesi", "çok dilli kütüphane" (polyglot library), "portal kütüphane", "masaüstü kütüphane" (desktop library), "çevrimiçi kütüphane" (online library) ve "karma kütüphane" (hybrid library) gibi eş anlamlı veya birbirine benzer terimler kullanılmakta ve farklı kişiler ve meslek grupları tarafından farklı yaklaşımlar sergilenmektedir (Gopal, 2003, s. 51-52; Deegan ve Tanner, 2004, s. 20). Bunun temel nedeni dijital kütüphane ve arşivlerle hemen hemen herkesin şu ya da bu şekilde ilgilenmesidir. Bu ilginin sebeplerinden biri dijital bilgilere Internet aracılığıyla kolayca erişim sağlanmasıdır.

Bilimsel literatürde kütüphaneler değişik türlere ayrılmaktadır. Bu konuda en önemli parametrelerden biri kütüphaneler tarafından sunulan değişik hizmetler ve kaynaklardır. Kütüphanelerde bilgisayar uygulamalarını değerlendirdiğimizde söz konusu uygulamalar ışığında kütüphaneler geleneksel, otomatik ve elektronik olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır:

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

- *Geleneksel kütüphane*: Bu tür kütüphanelerde kaynaklar, teknik hizmetler ve bütün işlemler (satın alma, ödünç verme, denetim, kataloglama, sınıflandırma, dağıtım v.s.) kâğıda dayanmaktadır. Bu tür kütüphaneler kâğıt kütüphanesi (paper library) veya kâğıda dayalı kütüphaneler (paper-based library) olarak da tanımlanır. Bu kütüphanelerde her zaman kâğıt olmayan bazı kaynaklar (örneğin, levhalar, film, mikrofiş v.s.) da bulunmaktadır. Ancak bu kaynakların sayısı az olduğundan kütüphanelerin amaç ve işlemlerini fazla etkilememektedir. Geleneksel kütüphaneler materyal için yayıncılara bağlıdırlar ve ikinci dağıtımcı konumundadırlar. Güçleri yerel dağıtımın hızına bağlıdır. Kullanıcılar kütüphaneye gitmek zorundadır (Buckland, 1997; Subaşıoğlu, 2001, s. 45).

- *Otomatik kütüphane (automated library)*: 1990'lardan itibaren kütüphanelerin teknik işlemleri genellikle bilgisayara bağlı olarak yapılmaktadır. Söz konusu kütüphanelerde bilgiler kâğıt üzerindedir ancak bilgisayar, değişik işlemlerde kullanılmaktadır (Buckland, 1997). Otomatik kütüphane kavramı basılı kaynaklara sahip, ancak işlemleri bilgisayar ortamında yapılan kütüphaneler olarak tanımlanır. Bu tür kütüphanelerde basılı kaynakların kullanımının yanı sıra elektronik ortamda üretilmiş kaynakların sayısı da çoğalmaktadır. Bazı araştırmacılar bu tür kütüphaneler için "karma" terimini kullanmaktadırlar (Deegan ve Tanner, 2004, s. 21).

- *Elektronik kütüphane*: Hem kütüphane işlemlerinin bilgisayar ortamında gerçekleştirildiği hem de kütüphane materyallerinin elektronik ortamda olduğu ve yeni nesil olarak ortaya çıkan bu tür kütüphanelerde artık basılı kaynaklar bulunmamaktadır. Elektronik kütüphaneler genellikle hizmetlerini bilgisayar kullanarak sunmaktadırlar. Bütün işlemler bilgisayar ve Internet aracılığıyla yapılmaktadır. Bu kütüphanelerde diğer iki kütüphane türünden farklı olarak bütün bilgiler sadece dijital bir ortamda yer almakta ve bilgi, elektronik bellek ya da optik disk gibi farklı bir depolama ortamında bulunmaktadır (Buckland, 1997; Subaşıoğlu, 2001, s. 45).

Karma Terimi

"Karma" terimi genellikle iki veya daha fazla çalışma veya servisin birleştirilmesi için kullanılmaktadır (örneğin, karma bilgisayar, karma denetim, karma sistem, karma arayüz vs.). 1970 ve 1980'li yıllarda karma yönetici (hybrid manager) terimi geniş çapta kullanılmış ve bu ad şirketlerde bilgi teknolojisini kişisel ve insani kaynaklarla birleştiren yöneticilere verilmiştir (Oppenheim ve Smithson, 1999, s. 99). Karma terimi birçok terim gibi yeni kütüphanelere isim olarak verilmektedir. Bu terim gelişim ve yaşam teorisine dayanarak biyoloji biliminden alıntıdır. Biyoloji alanında "melez" olarak adlandırılan bu kavram iki ya da daha fazla farklı kökenden oluşan sistemin (hayvanın veya bitkinin) birleşmesinden ortaya çıkan yeni tür olarak tanımlanmaktadır (Karol, 2004, s. 435). Kütüphanecilik ve bilgibilimde karma terimi basılı ve elektronik ortamların birbiriyle uyum sağlamasını göstermek için kullanılmaktadır.

Van House ve Sutton'a (1996) göre türlerde değişim ve diğer türlerle karışarak yeni türler meydana getirme hayatta kalmak için izlenen önemli bir stratejidir. Ranganathan'ın beşinci yasasında da belirtildiği gibi kütüphane yaşayan bir organizmadır. Kütüphane yaşayan bir sistem olarak düşünülürse, kaynak türlerinin değişim sürecinde kütüphanelerin yaşamaya devam etmesi yeni ve eski kaynaklar arasında uyum sağlamalarına bağlıdır. Kütüphanelerde karma hizmetlerin sunulması 1980'lerin sonlarından itibaren akademik kuruluşlar ve üniversite kütüphanelerinde başlatılmıştır (Garrod, 1999, s. 189). Battin (1984) kütüphaneler ve bilgi merkezlerini birleştirerek "bilimsel bilgi merkezleri"nin kurulmasını önermiştir. Daha sonra Cimbala (1987, s. 394) Battin'in karma sözcüğüne dayanarak "bilgisayarcı kütüphaneci" terimini kullanmıştır. Oppenheim ve Smithson (1999, s. 99) bu terimin tarihsel gelişimini incelemişler ve "karma kütüphane" teriminin ilk olarak Sutton (1996) tarafından kullanıldığını saptamışlardır.

Son zamanlarda karma terimi bilgibilimin başka konularında da kullanılmaktadır. Paralı dergilerde yazar tarafından bedeli ödenerek açık erişime sunulan elektronik dergi türlerine karma dergiler (hybrid journals) adı verilmektedir. Bunun yanı sıra bu tür dergileri yayımlayan yayıncılara da "karma yayıncı" adı verilmektedir (Suber, 2006).

Karma Kütüphane Projeleri

1990'ların başında İngiltere'de üniversitelerin kurduğu Ortak Bilgi Sistemleri Komitesi (JISC) de eLib (Electronic Library[1]) projesini başlattı. İlk aşamada eLib projesi için üç yıllık bir destek sağlandı. Proje çerçevesinde dijital kütüphanelerle ilgili birçok rapor hazırlandı. Bu programın birinci aşamasıyla ilgili rapor 1994'te, ikincisi ise 1995'te yayımlandı (JISC, 1994, 1995; Raitt, 2000, s. 26). E-Lib programının üçüncü ve son aşaması 1998 ile 2000 arasında dört kategoride gerçekleştirildi: 1) Karma kütüphaneler; 2) Clump (yüksek çapta bilgi keşfi); 3) Arşivleme ve 4) Önceki planların hizmete sunulması. Üçüncü aşamanın ilk kategorisinde beş karma kütüphanenin kurulması planlanmıştı (Rusbridge, 1998).

- *Agora*: Doğu Anglia Üniversitesindeki konsorsiyumda başlatılan projede geniş alanda bilgi hizmetlerinin verilmesi ve aynı zamanda karma kütüphanelerin yönetimiyle ilgili kütüphanelerin becerileri ve deneyimlerinin geliştirilmesi araştırılmaktaydı (Agora, 2003).

- *BUILDER:* Ocak 1998 ile Aralık 2000 arasında gerçekleştirilen BUILDER (Birmingham University Integrated Library Development and Electronic Resource) projesinde eğitim ve araştırma alanlarında Birmingham Üniversitesinde bir karma kütüphanenin oluşturulması amaçlanmıştır. Projede eğitimle ilgili bazı alanlar örneğin, eğitim programlarının birleştirilmesi, öğretim görevlilerinin desteklenmesi, üniversitelerde kaynakları dijitalleştirerek bütün kaynaklar için ortak bir üst verinin (metadata)

[1] http://www.ukoln.ac.uk/elib/

kullanılması ve hizmetlere entegre edilmesi ele alınmıştır (Pinfield ve diğerleri, 1998; BUILDER, 2003).

- *HEADLINE:* Londra Ekonomi Koleji tarafından desteklenen HEADLINE (Hybrid Electronic Access and Delivery in the Library Networked Environment) projesinin amacı karma kütüphanelerdeki teknik sorunların çözülebilmesiydi (Pinfield ve diğerleri, 1998; HEADLINE, 2003).
- *HyLiFe* (Hybrid Library of the Future): Northumbria Üniversitesi tarafından desteklenen projede akademik kütüphanelerde kullanıcıların farklı istekleri, eğitim programları ve kurumsal destekler ele alınarak elektronik ve geleneksel hizmetlerin incelenmesi amaçlanmıştır (HyLiFe, 2003).
- *MALIBU:* MALIBU (MAnaging the hybrid LIbrary for the Benefit of Users) projesinde Londra Kraliyet Kolejindeki bir karma kütüphanenin kurulması amaçlanmıştır (Oppenheim ve Smithson, 1999, s. 101). MALIBU ve HyLiFe daha çok organizasyon yönetiminin geliştirilmesi ve kullanıcıların bilgi gereksinimlerine yönelik projeler idi (Pinfield ve diğerleri, 1998; MALIBU, 2003).

E-Lib projelerinde genel olarak kütüphane hizmetlerinin dijital kaynaklara entegre edilmesi ele alınmıştır. Projeler birbirinden farklı olmalarına rağmen hepsinin temel amacı kütüphane hizmetlerinde yeni yöntemlerin kullanılması ve güncel bilgi hizmetlerinin kişiselleştirilmesidir (Breaks, 2001).

1998'de "karma kütüphane" projelerinin başlatılmasıyla birlikte bilimsel literatürde bu terimin kullanılması yaygınlaştı (Pinfield ve diğerleri, 1998). 21. yüzyılın başlarından itibaren başka projeler de gerçekleşti. Bu kütüphanelerin ilk örnekleri üniversite ve eğitim merkezlerinde hizmete sunulmuştur. 2001'de Leeds Üniversitesi ve Otago Üniversitesinde başlatılan projeler, elektronik ve geleneksel kaynaklar arasındaki ilişkiyi sağlamayı amaçlayan modellerdendir.

Karma Kütüphanelerin Özellikleri ve Görevleri

21. yüzyılda basılı ve elektronik kaynaklarla ilgili hizmetlerin birleştirilmesi vurgulanırken, karma kütüphane, geleneksel ve dijital kütüphaneler arasında bir bağ olarak gösterilmiştir (Smithson, 1999, s. 98). Gelişen teknoloji ile birlikte ortaya konan yeni kütüphaneciliğin ana unsuru, birden çok kütüphanenin birbiriyle çevrimiçi bağlantılı olmalarıdır. Bu tür kütüphaneler zengin hizmetler sunmak amacıyla değişik kaynaklar ve güncel teknolojileri kullanmaktadırlar. Bu tür hizmetleri veren kütüphaneler Crawford (1999) tarafından karmaşık kütüphane (Complex Library), Oppenheim ve Smithson (1999, s. 99) ve Robinson (2001) tarafından kapı kütüphane (Gateway Library) olarak adlandırılmıştır.

Karma ortam kaynakların basılı ve elektronik sürümlerini ve yerel veya uzaktan desteklenen hizmetleri içermektedir. Kaynakların nerede arşivlendiklerini göze almadan tarama, istek, kullanım, dağıtım vs. gibi işlemlerin bazıları veya hepsi sağlanmaktadır. Böyle bir ortamın çalışma alanları kütüphaneler, arşivler ve müzeler olabilir (Russell, Gardner ve Miller, 1999). Rusbridge'e (1998) göre karma kütüphane geleneksel ve dijital kütüphaneleri birbirine bağlayan, basılı kaynakların elektronik ortama aktarıldığı ve elektronik kaynaklarla birarada yer aldığı bir kütüphanedir. Smithson'a (1999, s. 98) göre karma kütüphane, dijital kütüphanelere giden yolun tam ortasındadır. Breaks'e (2002, s. 105) göre basılı ve elektronik kaynaklara erişim sağlayan her kütüphane bir karma kütüphanedir.

Karma kütüphanenin görevi yerel, ulusal ve uluslararası çevrelerdeki dijital veya geleneksel bilgileri bütünleşik olarak tarama imkânı sağlamaktır. Bu kütüphaneler fiziksel ve sanal hizmetlerin verildiği bir ortam olarak düşünülmekte ve kullanıcıların profesyonel çalışmaları (bilgi taramadan bilgiye erişime kadar) iş yerlerinde desteklenmektedir (Pinfield ve diğerleri, 1998). Bütünleşik bilgi hizmetleri çerçevesinde kütüphanedeki bütün kaynaklar biraraya toplanmış ve elektronik kapı (gateway) yoluyla erişilebilir hale getirilmiştir. Bu kapılara geleneksel kütüphaneler gibi hem yerel ağlar hem de Internet aracılığıyla uzaktan erişilebilmektedir (Breaks, 2001).

Karma kütüphaneler kurma düşüncesi, kullanıcıların bütün bilgi gereksinimlerini karşılamak için geleneksel veya elektronik kaynakların tek başlarına yeterli olmamasından kaynaklanmıştır. Geleneksel işlemlerin bilgi edinme sürecinde yetersiz olduğu ve dijital kütüphanelerin de bu konuda tam olarak (en azından şimdilik) başarılı olmadıkları bilinmektedir. Geleneksel kütüphaneler sanat, bilim, tarih, kültür ve ekonomi alanlarında değerli ve önemli kaynaklara sahiptir. Ancak basılı ortamda bilginin taranması ve sağlanması zorunludur. Araştırmacılar genellikle bilgi gereksinimlerini kolayca karşılayan kaynakları kullanmaktadırlar. Bu nedenle kullanıcılar ilk önce web aracılığıyla kolaylıkla erişilebilen kaynakları seçmektedirler.

Karma kütüphaneler elektronik kütüphanelerden farklıdır. Bu kütüphaneler elektronik ortamdan kolaylıkla erişilen kaynakların yanı sıra elektronik ortamda olmayan bilgi kaynaklarına da erişmeyi öngörmektedir.

Rusbridge'e (1998) göre karma kütüphaneler gelişmiş teknolojiler kullanarak değişik bilgi kaynaklarından yararlanmak amacıyla çalışan kütüphanelerdir. Bu kütüphanelerde kullanıcılara sunulan hizmetler basılı kaynakların ödünç verilmesinden elektronik kaynakların tam metinlerine erişilebilmesine kadar uzanmaktadır.

Bir diğer önemli konu ise özelleştirilmiş sistemlerdir (tailored systems). Başka bir ifadeyle bir karma kütüphanede kullanıcıların bilgi gereksinimlerini karşılamak amacıyla özel kullanım gruplarının planlanması ve her kullanıcının profiliyle ilgili bilgiye erişme önceliklerinin sağlanmasıdır. Karma bilgi ortamında hazırlanan karşılıklı taramalar ve bütünleşik hizmetler, istediğimiz bilgiye erişme fırsatı sağlar (Russell, Gardner ve Miller, 1999).

Karma kütüphanelerin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz (Raitt, 2000, s. 26; Rowlands ve Bawden, 1999, s. 198-199):

- Geleneksel ve dijital kaynakların birlikte yaşadığı bir ortamdır;
- Daha önce kurulmuş ve çalışan bir kütüphanenin temelinde kurulmaktadır;
- Derme hem fiziksel kaynaklar hem de Internet üzerindeki dijital kaynakları kapsar;
- Diğer kütüphanelerde olduğu gibi bilginin üretimi, toplanması, organizasyonu ve sunulmasıyla ilgili işlemler desteklenmektedir;
- Fiziksel dermelerin geliştirilmesi ve depolanması fiziksel bir ortamda gerçekleşmektedir;
- Basılı ve elektronik kaynaklara erişim fiziksel bir yerle sınırlı değildir;
- Değişik sürümlerdeki kaynakların taraması birleşik veya tek bir araç yoluyla gerçekleşmektedir;
- Kullanıcıların bilgi gereksinimlerine göre kaynak, araç, hizmet ve teknoloji seçilmektedir. Bu sebeple özelleşmiş ve kişisel hizmetler ve özel profiller karma kütüphaneler tarafından sunulan hizmetlerden biridir;
- Kullanıcıların bilgi gereksinimleri göz önüne alınarak yüksek teknolojiler ve değişik materyallerden yararlanılmaktadır.

Karma kütüphanelerin kurulması çok zordur. Çünkü bu kütüphanelerin ortam ve hizmetlerinin bir kısmı fiziksel, bir kısmı sanaldır. Bu nedenle hem geleneksel kütüphanelerin hem de dijital kütüphanelerin karşılaştığı bütün sorunlarla karşılaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle bilgi hizmetleriyle ilgili olarak genellikle iki kaynak türü ve bu kaynaklara bağlı olarak iki farklı hizmet ortamıyla karşı karşıyayız.

Karma ve Dijital Kütüphaneler Arasındaki İlişkiler

Kütüphanelerdeki kaynakları üç gruba ayrılabiliriz:

- *Dijital olmayan kaynaklar:* Dijital sürümleri olmayan ve yakın dönemde dijital olma ihtimali az olan kaynaklar;
- *Dijitalleştirilmiş kaynaklar*: Geleneksel bilgi kaynaklarının dijital ortama kaydedilmiş biçimleri;
- *Dijital kaynaklar*: Dijital olarak yaratılmış ve orijinali dijital olan kaynaklardır.

1990'ların başında dijital kütüphanelerle ilgili çalışmalar ilk olarak ABD Kongre Kütüphanesi'nde "American Memory" adlı bir çalışmayla başlatıldı. 1994-1998 yılları arasında Amerikan Ulusal Bilim Vakfı'nın (NSF) Dijital Kütüphaneler Girişimi'ni (DLI-Digital Libraries Initiative) destekleme kararı alarak ilk aşamada altı üniversiteye parasal destek sağlamasıyla birlikte bu alandaki çalışmalar hız kazandı. 1998 sonrası girişim farklı projelerin de katılımı ile gelişmiş ve çalışmalar bu büyük projenin ikinci devresi (DLI2) üzerine yoğunlaşmıştır. Söz konusu projeler, dijital formda bilginin elde edilmesi, depolanması, düzenlenmesi, yönetilmesi, iletişim ağları aracılığı ile taranması ve bilgi erişim üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Dijital kütüphanelerin karma kütüphanelere göre hem çok farklı hem de çok benzer özellikleri bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar yeni teknolojilerle desteklenen yeni kütüphaneler için karma terimini kullanmaktadırlar. Deakin Üniversitesindeki karma kütüphane projesinde karma ve dijital kütüphanelerin her birinin ayrı bir kütüphane türü olduğu vurgulanmış ve ikisi arasındaki bağlantının sağlanmasının sadece teknolojiyle olabileceği bildirilmiştir (Gregory, 2000, s. 82). Bakeri, Bakar ve Abdoulaye (2002) Malezya üniversitelerindeki karma kütüphaneleri incelediklerinde aynı görüşü savunmuşlardır. Deegan ve Taner'e (2004, s. 21) göre karma terimi gerçeklere daha yakın ve uygundur. Çünkü anlamı dijitale göre daha geniştir ve elektronik ortamda olmayan birçok kaynak türünü de kapsamaktadır.

Dijital terimi şimdiye kadar birçok araştırmacı tarafından kapsamlı olarak kullanılmıştır. Ancak konuyla ilgili yapılan araştırmaları incelediğimizde dijital teriminin değişik tanımlarıyla karşılaşmaktayız. Dijital kütüphanelerin tanımlamalarında dijital koleksiyonlarla ilgili iki değişik görüş vardır. Bazı araştırmacılar dijital kütüphanelerde hem dijital koleksiyonun hem de geleneksel kaynakların olabileceğini belirtmişlerdir. Dijital ve karma kütüphanelerin birçok özelliği ortaktır. Birçok dijital kütüphane daha önce kurulmuş bir kütüphanenin temelinde işe başlamıştır ve mevcut geleneksel kütüphanelerin yapısından uzak değildir.

Cleveland (1998), dijital kütüphaneleri geleneksel kütüphanelerin dijitalleştirilmiş şekli olarak görmekte ve bu tür kütüphanelerde dijital kaynakların yanı sıra geleneksel kaynakların da olabileceğini söylemektedir. Bu görüşe karşı olan bazı araştırmacılar dijital kütüphanelerde sadece dijital kaynakların bulunduğunu öne sürmüşlerdir (Odlyzko, 1997).

Bazı araştırmacılara göre kütüphanelerin gelişmesinin son noktası dijital kütüphanelerdir. Bu durumda karma kütüphaneler geleneksel kütüphaneden dijital kütüphaneye geçiş aşamasıdır (Rusbridge, 1998).

Farklı görüşlerin ortak noktası geleneksel kaynakların dijitalleştirilmesi gerektiğidir.

Birkaç nokta dışında karma kütüphanelerin özellikleri ile dijital kütüphanelerinkiler çakışmaktadır. Dijital kütüphanelerin temel işlemlerinden biri uzun dönemde yazılı kültürün korunmasıdır. Buradaki korumadan amaç fiziksel olarak yaratılan kaynakların uygun ve güncel teknolojiler kullanılarak kullanıcılara sunulmasıdır. Aynı zamanda yok olma tehlikesi olan kaynakların sürümlerini değiştirerek korunmalarının sağlanmasıdır (Deegan ve Tanner, 2004, s. 180).

Geleneksel kütüphaneler, özellikle milli kütüphaneler insanlığın kültür tarihinin en önemli kaynaklarına sahiptir.

Bu kaynaklar arasında nadir eserler nesilden nesile aktarılan en değerli hazinelerdir. Bu kaynakların dijital ortamda hizmete sunulması geleneksel kütüphanelerde proje halinde başlatılmıştır. ABD Kongre Kütüphanesi 1990'ların başında "American Memory" adlı bir çalışma başlatarak Amerikan tarihi açısından önem taşıyan bazı belgeleri (içlerinde çoklu ortam türü belgeler de var) dijital ortama aktardı. Yine aynı yıllarda en çok kullanılan 5000 kitabın 2000 yılına kadar dijital ortama aktarılarak Internet aracılığıyla bütün kütüphanelerin kullanımına açılması planlandı. Aynı yıllarda Fransız Ulusal Kütüphanesi de belli başlı kaynakları dijital ortama aktarmak için önemli miktarlarda bütçe ayırmaya başladı. Bu projelerin yanı sıra bir çok milli kütüphane (örneğin İskoçya ve Yeni Zelanda) gelecekteki gelişmeleri göze alarak karma modeli en uygun model olarak görmektedirler (Guy, 2000; National Library of New Zealand, 2002). Milli kütüphanelerde bilgi kaynaklarının hepsine erişim sağlamak ve ülkedeki bütün kullanıcılara geleneksel ve fiziksel kaynakların yanı sıra elektronik kaynaklar konusunda da hizmet vermek amacıyla özel karma hizmetler planlanmıştır.

Sonuç

Yeni ve gelişmiş kütüphanelerin birçok ortak özelliklerinin yanı sıra farklı yönleri de vardır. Bu kütüphaneler arasındaki farklı özellikler sınırların belirlenmesini zorlaştırmıştır. Bu farklılıkların her biri kendi başına önemlidir ve özellikle geleneksel kütüphanelerin stratejilerini etkilemektedir.

Dijital ortamdaki kaynakları kullanmak ve bu tür kaynakları hizmete sunmak giderek kütüphanelerin kaçınılmaz görevlerinden biri olmuştur. Bu kaynakların geleneksel kaynaklardan bağımsız olarak kullanılması, karma hizmetlerin kapsamlı bir biçimde sunulması için yeni bir ortam yaratmaktadır. Geleneksel kaynaklarda farklı bağlantıların olması bu kaynakların elektronik ortamda hizmete sunulmasını zorlaştırmaktadır.

Karma kütüphane yeni bir kütüphane türü olarak kurulmamaktadır. Bu kütüphaneler hizmet veren ve çalışmakta olan bir geleneksel kütüphaneye dayanmaktadır. Geleneksel kütüphanelerde olan sorunlar karma kütüphanelerin yapısında kolaylıkla olumsuz etkiler bırakabilir. Basılı kaynakların hepsinin dijital bir ortamda sunulması kolaylıkla gerçekleşemez. Ancak yakın gelecekte birçok alanda özellikle teknoloji, ekonomi, hukuk ve sosyoloji alanlarında büyük yatırımlarla bu işin gerçekleştirilmesi mümkündür. Karma kütüphanelerin yöneticileri teknolojilerden yararlanarak geleneksel sistemin geliştirilmesine çalışmaktadırlar. Aynı zamanda geleneksel sistemin, dijital sistemin gelişmiş teknolojisiyle birleşmesi ve iki değişik ortamın bir yerde bütünleştirilmesi yöneticilerin ele aldığı en önemli konulardır.

Dijital kütüphanelerin kurulması için bütçe sıkıntısı en eski problemlerden biridir. Şimdiye kadar dijital kütüphanelerin kurulması için milyonlarca dolar harcanmıştır. Kütüphaneler bu konuda yeterince finansman kaynağı olmamasından dolayı sıkıntı çekmektedirler. Bu nedenle dijital olmayan kaynaklar uzun yıllar dijital ortamın dışında kalmak zorundadırlar. Geleneksel kütüphaneler bu sorunlar aşılıncaya kadar değerlerini koruyacaklardır.

Gelecekte dijital kütüphanelerin akıbetinin ne olacağı tam olarak bilinmese de bu tür kütüphaneler hızla gelişmektedir. Ancak bugünkü kütüphaneler insanlık tarihinin binlerce yıllık kültür ve uygarlığının temelidir ve tarih boyunca yapılan yatırımlar sonucunda ortaya çıkmışlardır. Bu kütüphanelerin içinde milli kütüphanelerin önemi daha fazladır. Bugün milli kütüphaneler kuruluş amaçları doğrultusunda her tür kaynağın biraraya toplandığı ve her tür hizmetin sunulduğu kütüphaneler olmak zorundadırlar.

Sonuç olarak bugün birçok kütüphane hem geleneksel hem de elektronik ortamda hizmet vermektedir. Bu kütüphaneler geleneksel ortamdan çıkma çabasındadırlar, ancak dijital ortama hâlâ tam olarak geçememişlerdir. Söz konusu durumu bir geçiş süreci olarak gördüğümüz zaman "karma kütüphane" yeni kütüphaneler için kullanılacak en uygun ad olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü karma kütüphaneler geleneksel ve dijital kütüphanelerin odak noktasıdır ve her iki ortamın birleştirildiği yerlerdir.

Kaynakça

Agora. (2003). 3 Ekim 2005 tarihinde http://hosted.ukoln.uk.ac/agora/scope.html adresinden erişildi.

Battin, P. (1984 Summer). The electronic library: a vision for the future. *EDUCOM Bulletin, 19*(2), 12-17, 34.

Bakeri, A., Bakar, A. ve Abdoulaye, K. (2002). Collection development for the digital age: The case of Malaysia. *Lecture Notes in Computer Science* içinde (cilt 2555, s. 366-378). Berlin: Springer-Verlag.

Breaks, M. (2001). The eLib hybrid library projects. *Ariadne*, *28*. 24 Ekim 2006 tarihinde http://www.ariadne.ac.uk/issue28/hybrid/intro.html adresinden erişildi.

Breaks, M. (2002). Building the hybrid library: a review of UK activities. *Learned Publishing (Association of Learned and Professional Society Publishers), 15*(2): 99-107.

Buckland, M. (1997). *Redesigning library services: a manifesto*. 10 Ekim 2006 tarihinde http://sunsite.berkeley.edu/Literature/Library/Redesigning.html adresinden erişildi.

BUILDER. (2003). 14 Ekim 2006 tarihinde http://builder.bham.ac.uk/ adresinden erişildi.

Cimbala, D. (1987). The scholarly information center: an organizational model. *College & Research Libraries*, *48*, 393-398.

Cleveland, G. (1998). Digital libraries: Definitions, issues and challenges. *IFLA UDT Core Programme Occasional Paper.* 20 Ekim 2006 tarihinde http://www.ifla.org/VI/5/op/udtop8/udt-op8.pdf adresinden erişildi.

Crawford, W. (1999). *Being analog: creating tomorrow's libraries.* Chicago: American Library Association.

Deegan, M. ve Tanner, S. (2004). *Ayendeye dijitaliyi ketabkhaneha* (A. Gilvari, Çev.) [Digital futures: strategies for the information age]. Tahran: Debizeş, Çapar.

Garrod, P. (1999). Survival strategics in the learning age: hybrid staff and hybrid libraries. *Aslib Proceedings*, *51*(6): 187-194.

Gopal, K. (2003). *Kitabkhanehai dijital der asre etelaat elektroniki* (A. Radbaveh, Çev.). [*Digital library in electronic information era*]. Tahran: Engineering Research Institute.

Gregory, L. (2000). Technologies for the hybrid library. *Serials Rewiew, 26*(3): 80-82.

Guy, R. (2000). Developing the hybrid library: progress to date in The National Library of Scotland, *The Electronic Library, 18*(1): 40-50.

HEADLINE. (2003). 4 Ekim 2006 tarihinde http://www.headline.ac.uk/ adresinden erişildi.

HyLiFe. (2003). 5 Ekim 2006 tarihinde http://www.unn.ac.uk/~xcu/hylife adresinden erişildi.

JISC. (1994). *Circular 4/94 FIGIT Framework*. Bristol: JISC, 1994. 20 Ekim 2006 tarihinde http://www.jisc.ac.uk/pub/c4_94.html adresinden erişildi.

JISC. (1995). *Circular 11/95 Electronics Library Programme (eLib): targeted call for new proposals*. Bristol: JISC. 20 Ekim 2006 tarihinde http://www.jisc.ac.uk/pub/c11_95.html adresinden erişildi.

Karol, S. (2004). *Biyoloji terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

MALIBU. (2003). 17 Ekim 2006 tarihinde http://www.kclac.uk/humaities/cch/malibu/ adresinden erişildi.

National Library of New Zealand. (2002). *Briefing for the incoming minister National Library of New Zealand.* 24 Nisan 2006 tarihinde http://www.natlib.govt.nz/files/1pubbim.pdf adresinden erişildi.

Odlyzko, A. (1997). Silicon dreams and silicon bricks: continuing evolution of libraries. *Library Trends, 46*(1), 152-167.

Oppenheim, C. ve Smithson, D. (1999). What is the hybrid library? *Journal of Information Science*, *25*(2), 97-112.

Pinfield S., Eaton, J., Edwards, C., Russell, R., Wissenburg, A. ve Wynne, P. (1998). Realizing the hybrid library. *D-Lib Magazine, 4*(9). 20 Ekim 2006 tarihinde http://www.dlib.org/dlib/october98/10pinfield.html adresinden erişildi.

Raitt, D. (2000). Digital library initiatives across Europe. *Mark Computers in Libraries*, *20*(10), 26-35.

Robinson, K. (2001). The future is hybrid: libraries in the 21st century: a one day workshop. *Ariadne, 26*, 4 Ekim 2006 tarihinde http://www.ariadne.ac.uk/issue26/kate-robinson/intro.html adresinden erişildi.

Rowlands, I. ve Bawden, D. (1999). Digital libraries: a conceptual framework. *Libri*, *49*, 192-202.

Rusbridge, C. (1998). Towards the hybrid library. *D-Lib Magazine, 7*(7/8). 14 Ekim 2006 tarihinde http://www.dlib.org/dlib/july98/rusbridge/07rusbridge.html adresinden erişildi.

Russell, R., Gardner, T. ve Miller, P. (1999). Models Information Architecture (MIA). *Requirements analysis study of hybrid library environments*. 25 Eylül 2006 tarihinde http://www.ukoln.ac.uk/dlis/models/requirements/overview/ adresinden erişildi.

Smithson, C.D. (1999). What is the hybrid library. *Journal of Information Science, 25*, 97- 112.

Subaşıoğlu, F. (2001). Dijital kütüphaneler: tanımlama sorunu. *Türk Kütüphaneciliği*, *15*, 45-54.

Suber, P. (2006). Nine questions for hybrid journal programs. *SPARC Open Access Newsletter, 101.* 25 Aralık 2006 http://www.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/09-02-06.htm adresinden erişildi.

Sutton, S.A. (1996). Future service models and the convergence of functions: the reference librarian as technician, author and consultant. K. Low (Ed.), *The roles of reference librarians: today and tomorrow* içinde (s. 125-143). New York: The Haworth Press.

Van House, N. ve Sutton, S. (1996). The Panda Syndrome: an ecology of LIS education. *Journal of Education for Library and Information Science, 37,* 131-147.

Dosya Tasnif Planlarında Fonksiyonun Gücü

The Power of Function in the File Classification Plans

Niyazi Çiçek

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 34722 Kadıköy, İstanbul.
ncicek@marmara.edu.tr

Öz: Bilgi Edinme Hakkı Kanunuyla birlikte son dönemde Türkiye'de dosya tasnif planlarının önemi artmıştır. Birçok organizasyon, kurumsal bilgiye erişim sağlayacak bir tasnif planı yapma çabasındadır. Ancak çoğu yerde plan, bir belge yönetimi programı kapsamında geliştirilmediği gibi mevcut dosya ve birimlerin adlarının sıralandığı basit bir listeden ileriye gidememektedir. Plan adıyla ortaya konan bu listelerin, gerçek amaca yeteri kadar hizmet etmeyecekleri açıktır. Bu olumsuz durumun esas kaynağı, planın bir program dahilinde yürütülmemesidir. Ayrıca, bu olumsuzluğun, organizasyonun sorumlu olduğu fonksiyon ve faaliyetlerin tanımlanmasıyla ilgili yapılan yanlışlıklardan kaynaklanabileceği de anlaşılmaktadır. Bu sebeple bir tasnif planı geliştirirken iş süreci adımlarının neler olduğu, bu süreçte özellikle fonksiyonların ortaya çıkarılması sırasında ne tür hatalara düşüldüğü incelenmesi gereken bir konudur. Bu çalışmanın amacı, kâğıt ve elektronik belgelerin yönetiminde tasnif planlarının önemini vurgulamak, plan yapan arşivcilere fonksiyonun kullanılması konusunda yardımcı olmaktır.

Anahtar kelimeler: Belge yönetimi, dosya tasnif planı, dosya planı, dosyalama, kurumsal bilgi yönetimi, kurumsal fonksiyon

Abstract: Recently, the significance of file classification plans in Turkey has considerably grown with the enforcement of the Right to Information Act. Many organizations are spending immense efforts in achieving a classification plan which will enable them to get access to institutional information easily. However, classification plans in various places are carried out in the form of a simple list created with the labelling of available files and units, even without adequately making use of the functional sources of an organization. It is hence obvious that serious problems like constant interruptions are to be encountered in implementing the plan. It can be concluded that such an unfavourable situation stems not only from the mistakes made while defining the functions and activities from which an organization is responsible, but also from not being able to carry out the plan within a specific programme. Therefore, it is of considerable importance to carefully examine the steps to be involved in developing a classification plan, and the mistakes that are made in establishing the functions in this process. This article aims to emphasize the importance of file classification plans in the management of the paper and electronic records and help archivists develop such a plan more efficiently.

Keywords: Records management, file classification plan, file plan, filing, institutional information management, institutional function

Giriş

Organizasyonlarda kurumsal bilgiyi yönetebilmek için geliştirilen dosya tasnif planlarının uygulanması sırasında, önceden beri çeşitli güçlüklerle karşılaşılmaktadır. Bu güçlüklerin kaynağı, personelin isteksiz davranması, yeterli eğitimin verilmemesi, yönetimin yeterince kararlılık göstermemesi ve kontrol eksikliği gibi farklı sebeplerde aranırken, planda organizasyonun fonksiyon, faaliyet, seri ve dosyalarının doğru yansıtılıp yansıtılmadığına pek bakılmamaktadır. Oysa belgelerin düzenlenmesinde "fonksiyonel sınıflandırmanın" (*functional classification*) uygulanması, önceden beri kabul gören bir anlayıştır. Bu yüzden, belge yönetiminde tasnif planı geliştirilirken kurumun yürüttüğü fonksiyonların temel alınması gerektiği teoride açıkça ortaya konulmuş olmasına rağmen (International Organization for Standardization [ISO], 2001a, s. 14; Records, 2006, s. 10), uygulamada bunun ne kadar gerçekleştirildiği tartışılması gereken bir konudur. "Dosya tasnif planı hazırlanırken kurumun fonksiyonlarının kullanılmaması durumunda, uygulamada problem yaşanır" hipotezine dayanan bu çalışmanın amacı, uygulanabilir bir planın geliştirilmesinde fonksiyonun gücünü incelemektedir. Çalışmada, dosya tasnif planının belge yönetimi programındaki yerine kısaca değinildikten sonra konu, "kurumsal yapının doğru anlaşılması", "fonksiyon-faaliyet-işlem sürecinin tespiti" ile "dosya ve serilerin tanımlanması" başlıkları altında ele alınmaktadır.

Türkiye'de desimal (ondalık) dosyalama sistemi gibi farklı dönemlerde uygulanmaya çalışılan planlar (Desimal,

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

1976) bulunsa da çoğu kurum, bilgi kaynaklarını herhangi bir tasnif planı yapmadan tutmaktaydı (3473 Sayılı, 1996, s. 70). Durum böyle olunca, bir belge yönetimi programından söz etmek de mümkün değildi. Son yıllarda belge yönetimi uygulamalarına duyulan ilgi artmış, özel sektör başta olmak üzere belediyeler (İstanbul, 2001) gibi bazı kamu kurumlarında, mesleğin profesyonelce yapıldığının farkına varılarak, belge yönetimi ve arşiv uygulamaları konusunda çeşitli projeler geliştirilmiştir. Bilgi Edinme Kanununun çıkmasının ardından, kamu kurumlarındaki bilgi ve belgelere erişim konusunda yapılan yeni atılımlar, ileriye dönük umut verici gelişmelerdir. Söz konusu kanun organizasynlara kurumsal bilginin yönetimi konusunda yeni sorumluluklar getirmektedir (Anameriç, 2004). Kanunla birlikte bilgi ve belgeye erişimin, kurum dışındaki bilgi kullanıcıları tarafından da sorgulanmaya başlandığı, bu sorgulamanın da bir "dosya tasnif planı" yapmayı zorunlu kıldığı anlaşılmaktadır. Başbakanlığa bağlı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünün geliştirip örnek bir model olarak kurumların yararına sunduğu Standart Dosya Planı (Standart, 2005) ve bu plana dayalı veya bağımsız olarak kurumlarda yapılmaya çalışılan dosya planları, bunu açıkça göstermektedir. Basılı ve elektronik ortamda yayınlanan bazı örneklerden anlaşıldığı kadarıyla, geliştirilen bu planların, belge yönetimi prensiplerine uygun olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Bu planların bazıları (İçişleri, 2006; T.C. Sağlık, 2005) Başbakanlığın standart dosya planı örnek alınarak geliştirilmiş olsa da, çoğunluğunun belirtilen standart formata uymadığı görülmüştür. Dosya planı adı altında sunulan bu çalışmaların bir kısmı, mevcut dosyaları sıralayıp bunların hangi birimlerde bulunduğunu gösteren listeleri verirken (Karayolları, 2007), diğer kısmının sadece kurumda yapılan işleri açıklayan konu başlıklarıyla yetindiği anlaşılmıştır (Mersin, 2007). Bu bilgiler ışığında kamu kurumlarının dosya tasnif planı konusundaki durumu, genel olarak dört başlık altında özetlenebilir:

1. Birim arşivlerini kurup, belge yönetimi programı yürütmeye çalışanlar;
2. Standart dosya planı geliştirenler;
3. Dosya planı yapmaya çalışanlar; ve
4. Herhangi bir planı bulunmayanlar.

Bu gruplama, öznel bir değerlendirme olarak görülebilir. Ancak manzaranın pek de parlak olmadığı açıktır. Bütün bu olumsuz durum, kurumsal bilginin yönetilmesi konusunda, hem teoriye hem de uygulamaya dönük yeni çalışmaların yapılması gerektiğini göstermektedir. Avrupa Birliği'ne uyum ve e-devlet olma sürecinde yaşanan hızlı değişim, belge yönetimi çalışmalarına olan gereksinimi gün geçtikçe artırmaktadır.

Bu konuda yaşanan diğer bir gelişme de elektronik belgeler hakkındadır. Kurumlar henüz kâğıt belgelerle ilgili problemi tam çözemeden, elektronik belgelerin nasıl yönetileceği sorusuyla karşı karşıya kalmışlardır. Bilginin taşındığı ortam, ister kağıt olsun isterse elektronik, disiplin altına alınıp yönetilemiyorsa kullanılır bilgi değildir. Bu durumda elektronik belgelerin de bir program dahilinde yönetilmeye ihtiyacı vardır. Bu yüzden dosya tasnif planlarında bu belgelerin durumu açıklığa kavuşturulmalıdır. Baştan bir dosyalama ve tasnif planı geliştirilmeyen elektronik belgenin yönetim ve kontrolü, kâğıttan daha karmaşıktır. Yapılan çalışmalar bu düşüncenin haklılığını ortaya koymaktadır. Bir istatistiğe göre

- bir personel zamanının %10'undan daha fazlasını bilgi ve belge aramaya harcamaktadır;
- belgelerin %45'i birden fazla yerde kaydedilmektedir;
- belgelerin %85'i bir başkası tarafından tekrar erişilemeyecek şekilde dosyalanmaktadır (Parker, 1999, s. 22).

Durum böyle olunca, kâğıt belgelerde olduğu gibi elektronik belgelerin yönetilebilmesi için de bir dosya tasnif planının gerekli olduğu görülmektedir. Burada savunulan görüş, elektronik evrakı içine alacak şekilde geliştirilecek tasnif planının, kurumun fonksiyonlarından bağımsız değil, aksine kâğıt evrakta olduğu gibi kurumsal yapıyı ve fonksiyonları ortaya koyacak şekilde oluşturulması gerektiğidir (Kandur, 2006, s. 10). Aynı şekilde uygulanan bir tasnif sistemi var ise ona entegre edilmeli ve uyumlu çalışması sağlanmalıdır. Dolayısıyla kurumlar, kendi ana faaliyetleriyle alâkalı tasnif planı geliştirirken, elektronik ortamda üretilecek dokümanları da mutlaka göz önünde bulundurmalıdır.

Dosya Tasnif Planı

İster bir program dahilinde, isterse geleneksel usullerle geliştirilmiş olsun, bir dosya tasnif planıyla amaçlanan, bürolarda kullanılan ve üretilen her türlü belgeyi tekrar erişilebilir şekilde sınıflandırarak düzenlemektir.

Planların tanımlanması ve amaçları hakkındaki görüşlerde çoğunlukla bir birlik sağlanmış olmasına rağmen, adlandırılması konusunda standart bir terminolojinin oluşmadığını görüyoruz. Arşivcilik ve belge yönetimi alanındaki literatür taramasında, planlarla ilgili olarak "dosya planı" (*file plan*) (Federal, 1993, s. 14; Özdemirci ve Odabaş, 2005, s. 147), dosyalama planı (*filing plan*), dosyalama sistemi (*filing system*) (Ataman, 1995, s. 29), sınıflama şeması (*classification scheme*) (ISO, 2001a; Ellis, 1993, s. 177) ve "dosya tasnif planı" (Kandur, 2006, s. 17) gibi farklı terimler kullanılmaktadır.

Terimlerin anlamlarına bakıldığında, bu farklılığın içerikten daha çok kelimelerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Hepsinde amaç aynıdır. Sadece planı adlandırma biçimleri farklıdır.

Bu kısımda, tasnif planları konusunda terminolojik bir tartışmaya girilmeden, "dosya tasnif planı" teriminin kullanılmasıyla ilgili gerekçe açıklanacaktır. Belirtilen terimler içerisinde "dosya planı" deyimi, diğerlerine göre

biraz daha yaygın bir kullanıma sahiptir. Ancak plan, ne sadece dosya adlarının sıralandığı basit bir liste, ne de kodlar ve konu başlıklarını hiyerarşik olarak şablonlarla bölünmüş şekilde sunan bir şemadır. Bunların da ötesinde, plan üzerinde entellektüel çaba vardır. Belge yöneticisi, plan geliştirmek için alfabetik, nümerik, alfa-nümerik vb. gibi tasnif sistemlerini uygularken, aynı zamanda mesleki, kültürel, kurumsal ve fonksiyona ait bilgi birikimini kullanır. Ayrıca "sistem analizi", "iş akışı yönetimi" ile "kütüphanecilik ve dokümantasyon" uygulamalarından yararlanır. Çünkü planın hazırlanma aşamasında, farklı ve yakın sahaların teorik ve uygulamalı yönlerini kullanmak gerekir. Bu durum, uygulanabilir bir sistem kurmak için doğal bir yaklaşımdır. Bu yüzden güncel ve yarı güncel belgelerin entellektüel kontrolü anlamına gelen bu uygulamayı, "dosya planı" gibi yalın bir terim yerine "sınıflandırma" veya "tasnif" kelimesini de katarak kullanmak, yerinde bir tercih gibi gözükmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada "dosya planı" yerine çoğunlukla "dosya tasnif planı" kullanılmıştır. Anlatım sırasında, gereksiz tekrarlara düşmemek için "plan" "dosya planı" "tasnif planı" gibi terimlerin, zaman zaman "dosya tasnif planı" ifadesinin yerini aldığını belirtmek gerekir.

Geliştirilen plan, *kodlar, konu başlıkları*, *tanımlar*, *saklama süreleri, işlem* ve *notlar* gibi alanlardan meydana gelir. Tasnif planında, kodlar ve konu başlıkları ve saklama süreleri en temel alanları oluştururken, diğerleri ek donanımlardır.

Plandaki konu başlıkları, fonksiyonel sınıflandırmayla hiyerarşik bir yapıda ortaya konan tanımlama seviyelerinden oluşur (ISO, 2001b, s. 9). Bu seviyeler, "kurumsal fonksiyon", "faaliyet" ve "işlemi" içerir. Plandaki seviye sayısı her ne kadar üç düzey olarak açıklansa da bu sayı çoğaltılabilir. Bu artış, en üstte kurumsal fonksiyonları toplayan "ana konu" başlığı şeklinde olabileceği gibi en alt düzeydeki bölünmeler biçiminde de gerçekleşebilir.

Kabul edilen konu başlıkları ve kodlar, kurumdaki dokümanları karşılar. Planın uygulanmasıyla kontrollü ve standart hale getirilmiş olan bu başlıklar, bürolarda üretilen dosya ve belgelerin adlarını oluşturur. Planda belgeleri tanımlayan konu başlıklarından sonra gelen *tanımlama*, başlıkların açıklama notlarını içerir. Bu alan, özellikle anlaşılmasında zorluk çekilebilecek başlıkları açıklar.

Saklama süreleri, dosya ve belgelerin işlemi bittikten sonra büroda ve birim arşivinde ne kadar süreyle tutulacağını ifade eder. *İşlem* kısmı, belgelerin belirtilen saklama sürelerini doldurduktan sonra "imha", "değerlendirme" veya "sürekli saklanmasıyla" ilgili olarak yapılacak tasfiye işlemini gösterir. Son alan olan *notlar* kısmı ise planda yapılan revizyon, güncelleme ve göndermelerin belirtildiği yerdir.

Dosya tasnif planını açıklamak için Şekil 1 örnek olarak verilmiştir. Kaynaklarda planı ifade eden bu şekil konusunda, standart bir yapıya rastlamak zordur. Temel alanlar dışında diğer kısımlar, farklı örneklerde aynı şekilde verilmeyebilir. Hatta saklama süreleriyle ilgili olarak "saklama planı" adıyla ayrı bir tablonun verildiği örnekler görmek de mümkündür.

Tasnif planı, farklı biçimlerde ve ayrıntı düzeylerinde yapılabilir. Ancak plan yapılırken kullanışlı bir modelin ortaya konulması, her zaman esas amaç olmalıdır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için uzun vadeli çözümler düşünülüyorsa, planın öncelikle bir belge yönetimi programı kapsamında ve bilgi-belge uzmanı yönetiminde yapılması gerektiği bilinmelidir.

Tasnif Planının Belge Yönetimindeki Yeri

Yaşam döngüsü anlayışı içerisinde, üretilmesinden tasfiyesine kadar belgelerin sistematik kontrolünü sağlayan belge yönetimi (Parker, 1999, s. 19), bir dizi fonksiyonun yürütüldüğü bir programdır. Sistem anlayışıyla ele alındığında bu fonksiyonlar, belge yönetimi sistemi içerisinde birer alt sistemi oluşturur.

Bu alt sistemlerden biri olan dosya tasnif planı, başarılı bir belge yönetimi programının anahtarıdır. İyi bir tasnif planı, adım olarak nitelendirilebilecek bir dizi faaliyeti barındıran bir iş süreci sonunda gerçekleştirilir. Bu iş sürecinde, önceleri "verilerin toplanması", "analiz", "planın geliştirilmesi" ve "uygulama" gibi faaliyetler bulunmaktaydı (Parker, 1989, s. 24-39). Bu faaliyetler altında kısmen uygulanan bazı çalışmaların, belge yönetimindeki gelişmelerden dolayı kapsam ve uygulanma metodu yeniden tasarlanarak "problemin tespiti ve planlama", "prosedür hazırlama ve eğitim" biçiminde ayrı başlıklar altında uygulamaya konulduğu görülür (U.S. Environment Protection Agency, 2007). Bu faaliyetler, geliştirilecek tasnif planının kapsamına, bir bütçe ayrılmasına ve teknolojik imkânların kullanılmasına bağlı olarak yeniden şekillendirilebilir. Aslında kapsamlı bir çalışma olan dosya tasnif planı hazırlama işi, burada kısaca özetlenmiştir. Belge yönetimi kapsamındaki bir tasnif planının geliştirilme süreci şu adımları içerir:

Problemin tespiti ve projelendirme: Tasnif plan çalışması, ilgili organizasyonda durum tespiti yapılıp problemin ortaya konulmasıyla başlar. Bu tespitin ardından, dosya planıyla ilgili yapılacak çalışmalar projelendirilir. Böylece gerekli finansman, personel ve donanım ihtiyacı belirlenerek, proje bütçesi oluşturulur. Bu bütçe, işin profesyonelce yürütülmesinde önemli bir motivasyon aracıdır. Projeye başlamadan, istenmesi durumunda bir olurluk (fizibilite) çalışması da yapılabilir (Ricks ve Gov, 1988, s. 31-39).

Çalışma planı: Projenin kabulünün ardından çalışacak ekip belirlenip çalışma plan ve takvimi oluşturulur. Projede ne tür işlerin, nasıl ve hangi zaman aralığında yapılacağı, bu plana göre belirlenir.

Verilerin toplanması: Üçüncü adım, tasnif planı için gerekli olan verilerin elde edilmesidir. Öncelikle kurum hakkında bilgi toplanır. Kurumun teşkilat şeması ve iş tanımı bilgilerini içeren dokümantasyon, bu bilgilerin derlenmesi için ilk başvurulacak kaynaktır. Kurumsal

yapının tanınmasının ardından fonksiyon ve belge envanter çalışmalarına geçilir (Kandur, 1998, s. 9-13). Bürolarda yapılacak bu çalışmayla, kurumun yürüttüğü fonksiyonlar belirlenirken, bürolarda bulunan seriler tanımlanıp dosya ve belge potansiyeli ortaya çıkarılır.

Analiz: Envanter çalışmasıyla belirlenen fonksiyon, seri ve dosyalar analiz edilir. Yeni dosya tasnif planında kullanılacak ana ve alt konu başlıkları tespit edilmeye çalışılır. Bu işlemde bazı seri ve dosyalar olduğu gibi kullanılırken, bir kısmı birleştirilir veya ayrılır. Bu çalışma, bürolardaki dosyalamanın düzenli ve kurallara uygun yapılıp yapılmadığını, serilerin fonksiyonları karşılayıp karşılamadığını, önceki seri ve dosya tanımlarının doğru olup olmadığını belirleyebilmek için yapılır.

Tasnif planının geliştirilmesi: Bu safhada uygulanacak sistem ile kullanılacak kodlar tespit edilir. Buna göre ana ve alt konular belirlenir. Bu bölümlemeye göre de kodlar geliştirilir. Seçilen başlıklar, kullanılan terminoloji, terimlerin taşıdığı anlam ile kurumun fonksiyon ve faaliyetlerini yansıtmaları bakımından incelenir. Çok genel ve çok özel başlıklar olmaması, standart hale getirilmiş terimlerden oluşması, genel konu başlığından en alt terime kadar hiyerarşik yapıda bulunması gibi çeşitli kriterler (Kandur, 1998, s. 26) göz önünde bulundurularak uygunluğuna karar verilen bu ana ve alt konu başlıkları, listeler halinde düzenlenir. Büro çalışanlarıyla görüşülüp, başlıkların kullanılabilirliği test edilir.

Uygulama el kitabının hazırlanması: Planın nasıl kullanılacağını gösteren bir prosedür hazırlanır. Tasnif planıyla ilgili kuralların, tüm büro çalışanları tarafından, aynı şekilde uygulanmasına imkân sağlanır. Böylece planın kişilere olan bağımlılığı ortadan kaldırılır.

Eğitim: Son şeklini alan tasnif planı çalışanlara anlatılır, bürolardaki dosya ve seriler üzerinde nasıl uygulanacağı gösterilir. Karşılaşılan problemler tespit edilerek giderilmeye çalışılır.

Görüldüğü gibi tasnif planı bir belge yönetimi programında odak noktayı teşkil eder. Planın, belgelerin üretilmesinden tasfiyesine kadar, belge yönetiminin tüm fonksiyonlarına etki eden bir yönü bulunmaktadır. Belgeler üretilirken verilen konu kodu, tasnif planında ait olduğu konu başlığına bakılarak tespit edilir. İşlemi biten belgeler, bu koda bakılarak belirlenen dosyalarda tutulur. Dosyalar fonksiyona göre oluşan seride düzenlenir. Güncelliğini kaybeden dosyaların ara depoya transferi ve arşiv uygulamalarının da tasnif sistemindeki mantığa göre yürütüldüğünü söylemek mümkündür. Bu yüzden dosya tasnif planı, bir belge yönetimi programının belkemiği olarak görülebilir. Başka bir deyişle plan, programı ayakta tutup, onun devamlılığını sağlayacak olan en önemli taşıyıcıdır.

Bu sebeple bir belge yönetimi programı kapsamında ya da bağımsız olarak düşünülsün, dosya tasnif planı hazırlanırken kurumun sahip olduğu fonksiyonel kaynakların nasıl tespit edilip kullanılacağı, bu tespit sırasında yapılan hataların neler olduğu, var olan dosya ve serilerin ne şekilde değerlendirileceği ve bilgi uzmanının karşılaşabileceği zorluklar, titizlikle ele alınmalıdır.

KOD	KONU BAŞLIKLARI	TANIMLAR	SAKLAMA SÜRELERİ		İŞLEM	NOTLAR
			BÜRO	ARŞİV		

500	**EĞİTİM-ÖĞRETİM**					
510	**Lisans eğitimi**					

600	**ARAŞTIRMA-GELİŞTİRME**					
610	**Araştırma**					
611	Proje teklifi					
612	Kabulü					
613	Malzeme alımı					
613.1	Fiyat teklifi					
613.2	Satın alma					
617	Sonuç raporu					
620	**Yayın Destekleri**					
621	Talep					

Şekil 1. Dosya tasnif planı

Dosya Tasnif Planı Geliştirirken Fonksiyonun Kullanılması

Kurumsal Yapıyı Doğru Anlamak

Planın hazırlanmasına geçilmeden önce yapılacak ilk çalışmalardan biri, organizasyonun kurumsal yapısını tanımaktır. Böylece kurumun sahip olduğu belgelerin hangi şartlarda, hangi amaç için, ne zaman ve kim tarafından üretildiği, hangi kaynaktan geldiği gibi farklı nitelikteki karmaşık konuları anlamak kolaylaşır (Duchein, 1985, s. 89). Bu bilgilerin sağlanmasında, fonksiyon ve dosya envanter formalarından önce ilk başvurulacak yer, kurumun

birimlerini gösteren teşkilat şeması ile görev ve sorumlulukları ortaya koyan dokümantasyondur. Teşkilat şeması, kurumun büyüklüğü, birimleri ve bunlar arasındaki organik ilişkiyi gösterirken; görev ve iş tanımlarının olduğu dokümantasyon da yürütülen fonksiyon ve faaliyetleri açıklar.

Bir kurumda en üst yönetimden en alt kademeye kadar idari basamakları gösteren teşkilat şeması, belgeyi üreten kaynakları işaret eder. Bu kaynakların ast üst ilişkisi ve aralarındaki fonksiyonel bağlantı, organizasyon şemasından takip edilerek, bir fonksiyonun nerede başlayıp hangi basamaklardan geçtiği ve nerede bittiği belirlenebilir. Bu bilgi, fonksiyona dayalı tasnif planında doğru tanımlamalar yapmaya imkân verirken, hangi fonksiyonun hangi ana konu başlığı altında değerlendirilmesi gerektiğinin de görülmesini sağlar.

Birimler, hatta kurumlar arasında kurulacak fonksiyonel ilişki, geliştirilecek planın kapsamının belirlenmesine yardımcı olur. Bir tasnif sistemi, kurum içerisinde şube müdürlüğü, daire başkanlığı veya genel müdürlük için planlanıyor olabilir. Ancak, örgütün yürüttüğü ve tasnif planında kullanılacak olan fonksiyonların, sadece o yerde başlayıp bittiği düşünülemez. Taşrada başlayan bir faaliyet, duruma göre merkez birimlerinin de faaliyet ve fonksiyonları arasında yer alabilir. Merkez dışında, taşra ve bölge örgütleri bulunan kurumlarda, çoğu fonksiyonun birlikte yürütüldüğü düşünülürse, daha küçük bir alan için tasarlanan dosyalama sisteminin, aslında kurumun merkezi başta olmak üzere, tüm bölge birimlerini ilgilendirdiği görülür.

Bu fonksiyonel bağlantı, özellikle bakanlıklar ile onların taşra birimleri arasında açıkça görülmektedir. Örneğin, Millî Eğitim Bakanlığı çoğu fonksiyonunu, Türkiye'nin tüm il ve ilçelerinde bulunan taşra birimleriyle birlikte yürütür. "Okul içi beden eğitimi, spor ve izcilik çalışmalarıyla" ilgili bir fonksiyon, Bakanlığın teşkilat yapısına göre merkezde bir Daire Başkanlığı (Millî Eğitim Bakanlığı, 2007), taşra birimlerinde ise İl Millî Eğitim Müdürlüğüne bağlı Şube Müdürlüğü (İzmir İl Millî Eğitim Müdürlüğü, 2007) marifetiyle yürütülmektedir. Belirtilen konuyla ilgili iki kurum arasındaki fonksiyonel ilişki devam ettiği için aynı dosya serisi her iki yerde de bulunmaktadır. Bu durumda Bakanlık için tek bir dosya tasnif planından mı söz etmeli, yoksa her bir genel müdürlük, daire başkanlığı ya da il müdürlüğüne göre ayrı ayrı planlar mı oluşturulmalıdır. Fonksiyonel ilişkinin kurulması ve üretilen dosya serilerinde bütünlüğün sağlanabilmesi için aynı fonksiyonun bütün birimlerde aynı başlık ve kodla ifade edilmesi gerekir. Bu sebeple geliştirilecek tasnif planı, örgütün merkezi başta olmak üzere, taşra ve bölge müdürlükleri gibi bütün teşkilatı içine alacak şekilde tasarlanmalıdır. Birbirinden bağımsız hareket ederek, her birimin kendi planını yapmaya kalkması durumunda, fonksiyonel ilişki kurulamayacağı gibi aynı tür ve içeriğe sahip dosya ve serilerin, birbirinden farklı tanımlanma riskiyle karşı karşıya kalınacaktır.

Millî Eğitim Bakanlığı ve diğer birçok bakanlıkta olduğu gibi hem merkez hem de taşrada yürütülen fonksiyonların çoğunun aynı olduğu diğer bir kurum da Sağlık Bakanlığıdır. Fonksiyona dayalı bu birlikteliğe rağmen, taşra ve merkez örgütlerinin farklı dosya planlarına sahip olduklarını görmekteyiz. Sağlık Bakanlığının daha önce, tüm merkez ve taşra birimlerinin fonksiyonlarını içine alacak şekilde geliştirilmiş olan kurumun dosya planının bulunduğu *Sağlık Bakanlığı Arşiv Mevzuatı Usul ve Esasları* (1998) ile en son 2005 yılında yayınladığı *Sağlık Bakanlığı Standart Dosya Planı* (T.C. Sağlık, 2005) bulunmasına rağmen, Konya İl Sağlık Müdürlüğü gibi bazı taşra örgütlerinin bu plandan habersizmiş gibi hareket ettikleri, böylece kendi dosya planlarını (Konya, 2006) çıkardıkları görülmektedir. Oysa taşra örgütünün, merkezden bağımsız bir plan yapmak yerine, merkezin geliştirdiği planı kullanması gerekir. Bu yüzden önceden üzerinde çalışılacak bir teşkilat şeması, birim ve kurumların birbirinden bağımsız mı, yoksa birlikte mi tasnif planı geliştirmeleri gerektiğine karar verilmesinde arşivcilere yardımcı olacaktır.

Kurumların organizasyon yapılarının değişmesi, şüphesiz fonksiyonların da değişmesine sebep olur. Buna bağlı olarak birim-fonksiyon, fonksiyon-seri, seri-dosya ilişkisinin daha dikkatli analizi gerekir. Özellikle karar mekanizmasının seçim yoluyla belirlendiği belediye gibi kurumlarda oldukça sık yaşanan bir durum, ana fonksiyonlar değişmese de yürütücü birimlerin idari bağlantılarının her seçim sonrası dönemde yeniden yapılanmasıdır. Kurumlarda bir birim kapatılıp, yeni bir birim açılabilir. Aynı şekilde birimler birleştirilip, bölünebilir. Bu durum, aynı zamanda fonksiyonların açılıp kapandığına veya bölünüp birleştirildiğine işaret eder. Yeni bir birimin açılmış olması, o dönemden itibaren kurumda yürütülen faaliyet ve işlemlerin arttığını ve çeşitlendiğini gösterir. Bu durum yeni dosya ve serilerin oluşmaya başladığına işaret eder. Dolayısıyla tasnif planları yapılırken mevcut fonksiyonların zaman içerisinde uğradığı değişimler, eski ile yeni teşkilat şemaları karşılaştırılarak anlaşılmaya çalışılmalıdır.

Değişen, kapanan veya birleştirilen birimlerin olduğu yerlerde, tasnif planının birimlere göre değil de fonksiyona göre yapılmasının önemi, daha belirgin olarak ortaya çıkar. Fonksiyona göre geliştirilen plandaki konu başlıkları, fonksiyon var olduğu sürece kullanılacaktır. Burada o işi hangi birimin yürüttüğünün çok da önemi yoktur. İyi bir sistem kurulup kontrol ve takip doğru bir şekilde yapılabiliyorsa, yürütücü değişse de fonksiyon ve onu temsil eden başlık ile kod numarası bundan etkilenmez. Fonksiyon, aynı başlık ve kod numarasıyla, başka bir birimin altında varlığını sürdürmeye devam eder. Böylece aynı fonksiyona ait olup farklı birimlerde bulunan seriler arasındaki organik bağ, her durumda korunup devam ettirilmiş olur.

Teşkilat şemalarının tasnif planı için sağlayacağı başka bir yarar da geçici olan ve devredilen fonksiyonların

tespitidir. Arşiv deposunda veya bürolarda bulunan bir serinin üreticisi olan birim, eğer teşkilat şemasında görülmüyorsa, fonksiyon ya geçicidir ya da başka birimden alınarak yürütülmektedir (Duchein, 1985, s. 94). Bu durumun önceden tespit edilmesi, tasnif planında geliştirilen alt konu başlıkları için önemlidir. Böylece, geçici olup devamlılığı bulunmayan fonksiyonun bir konu başlığını işgal etmesi engellenmiş olacaktır. Fonksiyon başka bir kuruma devredilmiş veya başka bir kurumdan devralınmış ise bu durumun planın notlar kısmında yazılacak bir bilgiyle açıklanması gerekir.

Organizasyonun Fonksiyon ve Faaliyetlerinin Tespiti

Belge yönetiminde düzenlemenin fonksiyona göre yapılması, mantıklı bir dosyalama ve sınıflandırmanın anahtarıdır. Bunu yapabilmek için organizasyonun üstlendiği "fonksiyon" (*function*), "faaliyet" (*activity*) ve "işlemlerin" (*transaction*) ortaya çıkarılması gerekir (National Archives Australia, 2007).

Organizasyonlarda dosyalama ve sınıflandırma sistemleri kurulurken arşivcileri yanılgıya düşüren bir durum, fonksiyon, faaliyet ve işlem uygulamalarını net bir şekilde birbirinden ayıramamaktır. Birçok yerde bu üç terimin birbirinin yerine kullanıldığı düşünülürse, bu ayrımın çok da kolay olmadığı görülür. *Fonksiyon*, organizasyonun varoluş amacını gerçekleştirmek için yapması gereken işler olarak tanımlanabilir (Parker, 1999, s. 26). Bu durumda bir kurumun esas veya yardımcı hizmetlerinden her biri fonksiyondur. Bu fonksiyonları gerçekleştirmek için yürütülen çalışmalar birer *faaliyet*tir. Her bir faaliyet için yapılan daha küçük çaplı uygulamalar ise *işlem*dir. Bir organizasyon, ister mal isterse hizmet üretsin, üstlendiği işleri bu hiyerarşik uygulamalar çerçevesinde gerçekleştirir.

Örneğin üniversiteler, eğitim-öğretim, araştırma, akademik çalışmalar vb. gibi farklı fonksiyonlara sahiptir (Şekil 2). Araştırma fonksiyonu, proje teklifi, projenin kabulü, malzeme alımı, deneysel çalışmalar biçimindeki faaliyetlerden meydana gelir. Bunlar içerisinde malzeme alım faaliyeti, malzemeyle ilgili teklifin alınması, malzemenin temini ve teslimi gibi işlemlerden oluşur. Birbirinden farklı uygulama gibi gözüken bu süreç, aslında aynı çalışmanın parçalarını oluşturur. Her parça, işlev bakımından farklı konuları içerse de aynı vaka için gerçekleştirilen uygulamadır. Görüldüğü gibi fonksiyondan işleme doğru, büyükten küçüğe olmak üzere, hiyerarşik bir ilişki vardır.

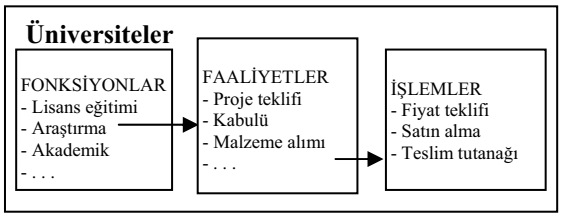

Şekil 2. Fonksiyon-faaliyet-işlem süreci

Araştırma-geliştirme fonksiyonu içerisinde her projeye bir klasör açılır. O klasörde önerilen araştırmanın gerekçesi, kaynakları, muhtemel sonuçları, yararları, proje maliyeti vb. gibi bilgileri içeren "proje teklifi", kabul işlemleri için üretilen "komisyon kararı", proje kapsamında alınacak malzemeyle ilgili "evrak" ve tüm diğer dokümanlar aynı dosya içerisinde muhafaza edilir. Bazı durumlarda yapılan işlemlerin farklı birimler tarafından yürütülmesi, malzemenin hacmi veya biçimsel yapısı sebebiyle, aynı fonksiyon kapsamındaki faaliyetlere ait belgeleri tek klasörde toplamak, mümkün olamayabilir. Bu durumda tek klasör yerine birkaç dosya açılmış olsa dahi parçalar arasındaki fonksiyona dayalı bu organik bağ, tasnif sisteminde aynı konu başlığı ve koduyla ortaya konulmalıdır. Böylece fonksiyon içerisindeki faaliyet ve işlemler arasındaki bütünlük korunmuş olur. Her bir proje için oluşacak dosya, "araştırma fonksiyonu" kapsamında "proje dosyaları serisi" veya "araştırma dosyaları serisi"ni meydana getirecektir.

Bir fonksiyonun idari, mali ve hukuki faaliyetlerle ilgili boyutları olabilir. Bu boyutlar, farklı uygulamaları gerektirdiğinden, birden fazla büroyu ilgilendirebilir. Büroların her birinde birbirinden bağımsız dosya ve seriler oluşur. Tasnif planı üzerinde çalışan kişi, bu durumda her büro için ayrı bir seri tanımı mı yapmalı, yoksa birbiriyle ilişkili bu serileri fonksiyon başlığı altında mı birleştirmelidir. Fonksiyon göz ardı ediliyorsa, ayrı ayrı tanımlar yapılıp birbirinden kopuk konu başlıkları belirlenecektir. Oysa aynı fonksiyon kapsamında ama farklı adlarla yürütülen faaliyetler tespit edilerek, sistem içerisinde tek fonksiyon başlığı altında toplanmalıdır. Zaten kurumlarda uygulanan belge yönetimi sisteminin öncelikli işlevlerinden bir tanesi, farklı birimlerde birbirine benzer veya birbirini tamamlayıcı nitelikteki fonksiyon ve faaliyetlerin biraraya getirilmesidir. Örneğin, belediyelerde yapılacak bir belge yönetimi uygulamasında "çevreyle" ilgili çalışmalarda Çevre Koruma Müdürlüğü, Fen İşleri Müdürlüğü, Park ve Bahçeler Müdürlüğü ve Temizlik İşleri Müdürlüğünün çeşitli sorumlulukları bulunduğu görülecektir. Bu sorumluluklar yerine getirilirken birimlerin birbiriyle çakışan görevlerinin tespit edilmesi ve dosyalama sisteminde bunların tek konu başlığı altında toplanması gerekir (Kandur, 1998, s. 25).

Organizasyonlarda aynı vakaya ait belgelerin farklı bürolarda ve dosyalarda tutulduğu durumlar olduğu gibi, farklı fonksiyon ve faaliyetlere ait belgelerin de aynı fonksiyon kapsamında üretilmiş gibi tek klasörde muhafaza edildiği uygulamalarla da karşılaşılmaktadır. Bunun en belirgin örneğini, belgeleri kuruma geliş ve kurumdan çıkış tarihlerine göre sıralamaktan başka her hangi bir mantığı bulunmayan, "gelen giden dosyası" oluşturur. Bu uygulamada çok çeşitli fonksiyon ve konuya ait evrakın tek dosyada tutulduğu görülür. Bunun yerine belgeler, konu ve fonksiyonlarına göre ayrı dosyalarda düzenlenmelidir.

Bir belgenin aidiyetini belirleyebilmek için onun üretimine sebep olan durumu açıklayan ipuçlarını, belge

profilinde görmek gerekir. Her belge, vaka veya konuyla ilgili olarak bir fonksiyon kapsamında üretilir. Bu yüzden belgeler, üretilmelerine kaynaklık eden ilgili vakanın izlerini taşır. Bu izler, belgenin içeriğinde kişi, olay, durum şeklinde ortaya konulduğu gibi üreten kaynağın gösterildiği antette yer alan ilgili kurum adı ve adresi, sayı alanında sahip olduğu birim ve konu kodu, imza kısmında sorumlunun temsil edildiği makam unvanı gibi birçok form elemanında görülür. Tespit edilen bu izler, belgenin aidiyetini açıklar. Ancak belgelerin farklı türlere, form ve fiziksel özelliklere, aynı zamanda içerik yapılarına sahip oldukları göz önünde bulundurulursa, bu tespitin entellektüel boyutunun olduğu anlaşılır. Bunun için belge yöneticisinin, mesleki bilgi ve tecrübe yanı sıra biraz da diplomatik ve idare hukuku gibi ek donanımlara sahip olması gerektiği anlaşılmaktadır. Böylece bir belge, vakadan dolayı ilişkili olduğu diğer belgelerle birlikte aynı dosyada tutulurken, bu dosya da o fonksiyonun oluşturduğu seri içerisindeki yerini alır.

Belgelerin ait oldukları kaynağı belirleyip, doğru yerde bulunmalarını sağlayabilmek için yürütülen bu işlem süreci, bir yerde büroda belgelerle ilgili yapılan işlerin "fonksiyonel uygunluğunu" (*functional pertinence*) kontrol etmektir. (Glossary, 2005). Bu kontrol, belgelerin ait oldukları dosya, seri ve fonksiyona göre düzenlenmelerinin denetimi anlamına gelir.

Belgelerle ilgili açığa çıkartılan bu ilişki ağı, dağılmış belgelerin ait olduğu vaka başlığı altında toplanmasına yardımcı olduğu gibi parçalanmış serilerin de tek fonksiyon altında birleşmelerini sağlayan en temel etkendir. Bu süreçte fonksiyonun birleştirici bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden bürolarda bulunan parçalanmış dosya ve serilerin, fonksiyon ışığında bütünlüğü sağlandıktan sonra tanımlaması yapılmalıdır. Bu tanıma göre de tasnif planında ana ve alt konu başlıkları oluşturulmalıdır. Aksi halde parçalanmış dosyalara göre yapılacak tanımlamayla oluşacak bir plan, kullanım safhasında çok da uzun ömürlü olmayacaktır.

Dosya ve Serilerin Tanımlanması

İşlemi bitmiş belgelerin dosyalara yerleştirilmesi işi ile bu dosyaların düzenlenmesi, genellikle "dosyalama" olarak bilinir. Tek başlık altında tanımlanmalarına rağmen, uygulamada bu iki çalışma kısmen birbirinden bağımsız yürütülür. Ancak, aynı süreç içerisinde bulunup tek bir amaca hizmet ettiklerinden, sebep sonuç ilişkisiyle birbirlerine son derece bağlıdırlar.

Buna göre bürolarda bulunan belgeleri ait oldukları konu veya vaka (iş, olay, şahıs) başlığı altında, dosya gömlekleri ya da klasörlere yerleştirmek olan "dosyalama" ile usulüne uygun oluşturulmuş bu dosyaları, raflarda düzenleyerek tekrar erişime mümkün halde muhafaza etmek olan "sınıflandırma", belge yönetiminde bir bütünün ayrılmaz iki parçasıdır. Belgeye erişim sürecinde bu iki parça birbirini tamamlar. Tasnif planı, aranan dosyanın en kısa zamanda bulunmasını sağlarken, düzenli yapılmış bir dosyalama, hem aranan belgeyi hem de belgeyle ilgili diğer dokümanları birlikte sunar. Bu yüzden iyi bir dosya tasnif planı geliştirmek kadar kullanışlı bir dosyalama yapmak da önemlidir.

Dosya tasnif planı hazırlarken dosyalamanın, özellikle iki boyutta planla doğrudan ilişkili olduğu görülür. Bunlardan biri dosyaların sahip olduğu başlıklar, diğeri ise dosya içeriğidir.

Bir tasnif planında, üzerinde önceden düşünülerek mantıklı bir şekilde tanımlanmış konu başlıkları kullanılmalıdır. Bu başlıklar tespit edilirken her ne kadar belgelerin üretildiği fonksiyonun belirleyici olduğu bilinse de, çoğu zaman mevcut dosyaların ve dosya serilerinin taşıdığı adların, yeni oluşacak plandaki konu başlıklarını adlandırdığı görülür. Daha önce geleneksel usullerle belirlenmiş dosya adları kullanışlı veriler sunabilir. Fakat belgelerin üretildiği fonksiyonu değerlendirmeksizin, sadece dosya adlarına bağlı kalarak plan geliştirmeye kalkışmanın yanıltıcı sonuçlar doğurabileceğinin de farkında olmak gerekir. Bu yüzden var olan dosya adları, yeni başlıkların üretilmesinde kullanılacaksa, bulunduğu seri ve ait olduğu dosyayla olan fonksiyonel ilişkisi çok iyi analiz edilmelidir. Çünkü hem terminoloji hem de anlam bakımından gayet uygun olan bir başlık, ait olduğu dosyayı tam karşılamıyor olabilir. Aynı şekilde dosya içeriğinin bu başlığa göre düzenlenmemiş olması da mümkündür. Oldukça kötü düzenlenmiş bir dosyaya iyi bir başlık verilebileceği gibi iyi bir dosyaya da uygun olmayan bir başlık verilebilir. Bu yüzden bürolarda geleneksel yöntemlerle üretilmiş dosyalar ve bunların sahip olduğu başlıklar olduğu gibi kullanılmamalı; mutlaka dosyaların içerik analizi yapılıp var olan belge profili incelenmelidir. Ayrıca içerik ile dosya adı, dosya ile de seri ilişkisi gözden geçirilmelidir.

Mevcut dosya, ait olduğu vaka/konuyla ilgili belgeleri bir bütün olarak sunmayabilir. Belgeler farklı yerlerde dosyalanmış veya farklı dosyada bulunması gerekenler o dosyaya girmiş olabilir. Dosya, doğal olarak bu yapıya göre bir isim alacaktır. Bu yüzden baştan gerekli sorgulama yapılmadan olduğu gibi kullanılacak dosya adları, emek verilerek geliştirilecek bir tasnif planını, sonraki dönemde uygulanamaz hale getirebilir. Belirlenecek konu başlığı, temsil ettiği dosya ve seriyi olabildiğince kapsayıcı olmalı ve anlamlı terimlerden oluşmalıdır. Aynı zamanda belgeye erişimde bir anahtar kelime gibi kullanılabilmelidir.

Bir konu başlığı, dosyanın içeriğini en iyi şekilde tanımlayan bir terim olabilir. Ancak bu terim, dosyada bulunan belgelerin düzeniyle ilgili olarak içeriğe müdahale etme imkânı vermez. Dosyalama işindeki kalite, büro çalışanlarının konuyu önemsemelerine ve düzenlemeyi ciddi yapıp yapmamalarına bağlıdır. Bu sebeple dosya planındaki konu başlığı gayet uygun bir terim olsa da dosya içeriği iyi düzenlenmemiş ise dosyaya erişilmesine rağmen aranan belge bulunamayabilir. Dolayısıyla en doğru terimlerle geliştirilecek bir dosya planının verimli bir şekilde kullanılabilmesi düzenli bir dosyalamaya bağlıdır.

Dosya adları kadar dosyaların içeriği de tasnif planının kullanılmasında etkili bir role sahiptir. Üretilme ortamları, iletilmeleri ve işlem görmeleri farklı şekillerde olsa da bürolarda biriken belgeler, iki kaynaktan doğar. Bir belge ya farklı kurumlardan gelmiştir ya da kurum bu belgeyi kendisi üretmiştir. Dolayısıyla kurum, büroda işlem gören belgenin üreticisi veya kullanıcısıdır. Kaynağı ne olursa olsun, aynı fonksiyon kapsamında işlem görmüş olan belgeler, biraraya getirilip bilgi ve belge bütünlüğü sağlanarak dosyalanmalıdır. Düzenli bir dosya, birbiriyle ilişkili belgeleri organik bağı kurulmuş halde birarada tutup bütünlük içerisinde muhafaza eder. Böylece bilgi kullanıcısı, aradığı belgeye ulaşmanın yanı sıra o konuyla ilgili daha önceki yazışmaları görerek, yapılan işlemleri takip etme imkânı bulur. Bu durum, kullanıcıya konuyu baştan sona izleme imkânı verir.

Bilgi bütünlüğü sağlanmış bir dosyalama, başarılı bir iş yapılmasından dolayı hiç şüphesiz büro çalışanlarının moral ve motivasyonlarını artıracağı gibi yönetimin isabetli kararlar almasına da yardımcı olacaktır.

Görüldüğü gibi dosyalama, sadece işlemi bitmiş belgeleri dosyalara kaldırmak değil, onlar üzerinde entellektüel düşünce geliştirerek, içerik ve işlem itibariyle birbiriyle ilişkili belgeleri fonksiyon ışığında biraraya getirmektir. Bu yüzden tasnif planının geliştirilmesi sırasında dosyalamada problemli taraflar var ise uygulamaya müdahale kaçınılmazdır. Önceki uygulama fonksiyonel anlayışa uygun değilse, büro çalışanlarına da gerekli eğitim verilerek, yeni baştan bir yapılanmaya gitmek gerekecektir.

Bürolardaki dosya türlerinin belirli olmaması, geliştirilecek planı olumsuz yönde etkileyen bir faktördür. Başka bir deyişle, ilişkili belgeleri biraraya getirmek için oluşturulan dosyanın konu veya vaka dosyası mı, yoksa gölge ya da geçici dosya mı olduğunun belirlenememesi, tasnif planı için sorun teşkil edebilir. Bu yüzden türün öngördüğü şartlara göre usulünce yapılan bir dosyalama, tasnif planının başarısına çok önemli katkı sağlar.

"Konu dosyası" (*subject file*), bir konuyla ilgili belgelerin o konu başlığı altında dosyalanmasıdır. Vaka/iş dosyası (*case file*) ise doğrudan bir olay, durum, şahıs veya projeyle ilgili olarak başlangıçtan vakanın sonuna kadar üretilen tüm belgeleri biraraya getirmektir. Bir vaka dosyasındaki belgeler ait olduğu vakayla veya şahısla ilgili farklı konuları içeriyor olabilir. Burada belgeler farklı konuları barındırsa da önemli olan aynı işle ilgili olmalarıdır (File and filing, 2006, s. 1-3).

Bir antlaşma, sözleşme veya protokol bir konu dosyası gibi düşünülüp, bu başlıklar altında mı dosyalanmalı, yoksa bir fonksiyon kapsamında yürütülen faaliyetlerle ilgili olduğu görülüp, o fonksiyon için açılacak vaka dosyasında mı muhafaza edilmelidir. Başbakanlık standart dosya planına göre vaka dosyasında tutulması gerektiği belirtilmektedir (Dosyalama, 2006, s. 68). Daha açık bir ifadeyle, dosya bütünlüğünü korumak için kaçınılmaz olarak varılacak sonuç, "sözleşmeler" başlığı altında bir konu dosyasında değil, sözleşmenin yapıldığı işin adına göre oluşacak olan vaka dosyasında korunmasıdır. Bu durumda kurumlar, kendi planlarını geliştirirken özellikle konu ve vaka dosyalarına dikkat etmelidirler. Fonksiyon göz önünde bulundurularak, o işe ait tüm belgeler tek dosyada toplanmalıdır. Böylece tek fonksiyona ait dokümanlar içerisinden, örneğin ihale komisyonu kararı şeklinde bir belgeyi ayrı bir dosyada muhafaza etmek dosyalama mantığıyla uyuşmayacağı gibi bu uygulamadan hareketle yapılacak bir tasnif planı da sağlıklı olmayacaktır.

Büro çalışanlarının durumu doğru algılayıp uygulamaları, biraz da dosya türlerini doğru kullanmalarına bağlıdır. Böyle bir durumda yapılacak ilk iş, öncelikle asıl dosyalar ile "gölge" dosyaları birbirinden ayırmaktır. Asıl dosyalar, fonksiyonun yürütülmesi sürecinde doğal olarak oluşan vaka veya konu dosyalarıdır. Gölge dosyalar ise asıl dosyaların kopyasıdır. Kullanım kolaylığından dolayı bürolarda çeşitli gölge dosyaların oluşturulduğu bilinmektedir. Ancak, tabii bir uygulama olarak ortaya çıkan bu gölge dosyaların tasnif planındaki durumu, asıl dosyalar gibi değildir. Asıl dosyalar belirli saklama sürelerine sahip olup, kurumunda saklanması uygun olanlar ile arşive devredilmesi gerekenler bulunurken, gölge dosyalar güncellikleri bittiği zaman imha edilebilir. Bu yüzden geçici ve gölge dosyaların belge yönetimi uygulamaları ile arşive devir işlemleri açıklığa kavuşturulmalı, bu durum dosya tasnif planında da açıklanmalıdır.

Dolayısıyla tasnif planları tasarlanırken kurumdaki mevcut dosyalama mantığı ve seri anlayışı mutlaka gözden geçirilmelidir. Çünkü kurumda kullanılan dosyalama metodunda bir problem varsa, bu durum planı hazırlayan uzmanı yanlış yönlendirebilir.

Bugün çoğu kurumda standartlara göre bir dosyalamanın yapıldığını söylemek pek mümkün değildir. Kurumlarda gelen giden dosyalarının yoğun olarak üretilmesi, gölge dosyalara asıl dosyaymış gibi işlem yapılması, dosya kimlik bilgisi alanlarının standart olmaması, sorumluluk altında kalma korkusuyla dosyalanacak evrak tespiti yapılmadan her belgeyi dosyalama gayreti ve büroda kişisel becerilere göre gelişen dosyalama anlayışı, bu düşüncenin haklılığını ortaya koyan delillerdir. Bu durumda, mevcut uygulamalardan hareket edilerek yapılacak bir tasnif planı, uzun vadede çok da verimli olmayacaktır.

Sonuç

Bir organizasyon, sahip olduğu kurumsal bilgiyi taşıyan belgeleri, üretiminden tasfiyesine kadar bilimsel metod ışığında yönetebilmek için mutlaka kullanılabilir bir belge yönetimi programı kurmalıdır. Uygulanmak istenen dosya tasnif planı da bu program içerisinde geliştirilmelidir. Planın hazırlanmasında iş süreci adımlarına uyulmalı, yapılacak işler sırasıyla yerine getirilmelidir.

Fonksiyona dayalı bir dosya tasnif planı geliştirilirken şu hususların göz önünde bulundurulması gerektiği anlaşılmıştır:

- Plan için öncelikle fonksiyonel tasnif anlayışı benimsenmelidir;
- Birim adlarına göre yapılacak tasniften kaçınılmalıdır;
- Kurumsal yapı, teşkilat şeması başta olmak üzere birimlerin görev ve sorumluluklarını gösteren dokümantasyon incelenerek çok iyi tanınmalıdır;
- Bürolardaki dosya ve seriler analiz edilip, dosyalamanın türlere göre yapılıp yapılmadığına bakılmalıdır;
- Dosya bütünlükleri kontrol edilmeli; var ise bölünmüş dosyalar birleştirilmeli, ayrılması gerekenler de bölünmelidir;
- Asıl dosyalar ile gölge ve geçici dosyalar belirlenmelidir;
- Dosya serilerinin fonksiyon ışığında oluşup oluşmadığına dikkat edilmelidir;
- Planda yer alan hiyerarşik bölünmedeki ana ve alt konu başlıkları, organizasyonun fonksiyonlarını, bürolarda üretilen dosya ve serileri karşılamalıdır;
- Bu ilişkinin kurulmasında doğru tespitler yapabilmek için plan üzerinde çalışanlar, bir sistem analisti gibi çaba göstermelidirler;
- Geliştirilecek plan, kurumsal bilginin kayıtlı bulunduğu kâğıt, elektronik vb. her türlü belgeyi kapsamalıdır.

Bir dosya tasnif sisteminin temeli, dosyalama işine, dosyaların oluşturduğu düzenli serilere ve bu serileri karşılayan fonksiyonlara dayanmaktadır. Bu yüzden serilerin doğuşuna kaynaklık eden fonksiyonlar ne ölçüde plana yansıtılmışsa, plan da uygulamada o denli başarılı olacaktır. Sonuçta bir organizasyon, kurumsal bilgi kaynaklarının yönetimine kalıcı bir çözüm bulmak istiyorsa, dosya tasnif planının fonksiyon odaklı olmasını sağlamalıdır.

Belgeye erişim sürecinde, dosyalama ile dosya tasnif planı birbirinden ayrı uygulamalar gibi gözükse de, "en kısa zamanda ve bütünlük içerisinde bilgiye erişmek" isteniyorsa, bu iki uygulama ayrılmaz bir bütün olarak görülmeli, belirli kurallar ışığında titizlikle yürütülmelidir.

Kaynakça

3473 sayılı muhafazasına lüzum kalmayan evrak ve malzemenin yok edilmesi hakkında kanun kapsamında yer alan kurum ve kuruluşlarda ayıklama ve imha komisyonlarına ait çalışma rehberi ve Devlet Arşivi'ne arşiv malzemesinin devir işlemleri. (1996). Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Anameriç, H. (2004). Bilgi edinme hakkı kanunu ve kurumsal bilgi yönetimi ilişkisi. *Bilgi Dünyası, 5*, 168-186.

Ataman, B.K. (1995). *Arşivcilik terimleri sözlüğü*. İstanbul: Librariri de Péra.

Desimal sisteme göre dosya usulü ve tatbikatına dair dosya yönetmeliği. (1976). Ankara: Başbakanlık.

Dosyalama ve standart dosya planı. (2006). Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Duchein, M. (1985). The principle of provenance in archives administration: Theoretical principles and practical problems. *Modern archives administration and records management: A RAMP reader* içinde (s. 85-110). Paris: UNESCO.

Ellis, J. (Ed.). (1993). *Keeping archives* (2nd ed.). Melbourne: The Australian Society of Archivists.

A federal records management glossary (2nd ed.). (1993). Washington, DC: National Archives and Records Administration.

File and filing. (2002). *Records Management Information Bulletin*, *2*(6), 07 Aralık 2006 tarihinde http://igskmncngs030.cr.usgs.gov/government/records/August_2002.doc adresinden erişildi.

A glossary of archival and records terminology. (2005). 13 Ocak 2007 tarihinde The Society of American Archivists Web sitesinden erişildi: http://www.archivists.org/glossary/list.asp?letter=f.

International Organization for Standardization. (2001a). *International standard: Information and documentation – Records management. Part 1: General.* (Reference number: ISO 15489-1:2001(E)). Cenevre: ISO.

International Organization for Standardization. (2001b). *International standard: Information and documentation – Records management. Part 2: Guidelines.* (Reference number: ISO/TR 15489-2:2001(E)). Cenevre: ISO.

İçişleri Bakanlığı. (2006). *Standart dosya planı*. 25 Aralık 2006 tarihinde http://www.icisleri.gov.tr/_Icisleri/Web/Gozlem.aspx?sayfaNo=1 adresinden erişildi.

İstanbul Büyük Şehir Belediyesi evrak üretim-dosyalama ve arşivleme mevzuatı. (2001). İstanbul: Belediye.

İzmir İl Millî Eğitim Müdürlüğü. (2007). *Yönetim*. 11 Ocak 2007 tarihinde http://izmir.meb.gov.tr/hiyerarsi/hiyerarsi.htm adresinden erişildi.

Kandur, H. (1998). *Belediyelerde arşiv yönetimi*. İstanbul: REMAK.

Kandur, H. (2006). *Elektronik belge yönetimi sistem kriterleri referans modeli (V.2.0)* (2. bs.). Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Karayolları Genel Müdürlüğü. (2007). *Dosya planı*. 13 Ocak 2007 tarihinde http://www.kgm.gov.tr/asps/bilgiedinme/kurumdosyaplan.htm adresinden erişildi.

Konya Sağlık Müdürlüğü. (2006). *Kurum dosya planı*. 14 Aralık 2006 tarihinde http://www.konyasm.gov.tr/bilgi/ ksmdplan.htm adresinden erişildi.

Mersin Üniversitesi. (2007). *Dosya planı*. 12 Ocak 2007 tarihinde http://www.mersin.edu.tr/bilgiedinme/icerik.php?sid=5 adresinden erişildi.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2007). *Teşkilat şeması*. 11 Ocak 2007 tarihinde http://www.meb.gov.tr/meb/teskilat.html adresinden erişildi.

National Archives Australia. (2007). 2 Ocak 2007 tarihinde http://www.naa.gov.au/recordkeeping/dirks/dirksman/step_B.html adresinden erişildi.

Özdemirci, F. ve Odabaş, H. (2005). *Yazışma yönetimi ve dosyalama işlemleri*. Ankara: Alter.

Parker, E. (1989). Developing the programme. P. Emmerson (Ed.), *How to manage your records: A guide to effective practice* içinde (s. 24-39). Cambridge: ICSA.

Parker, E. (1999). *Managing your organization's records*. London: Library Association.

Records management handbook. (2006). 23 Kasım 2006 tarihinde http://cio.energy.gov/documents/RM_Handbook.pdf adresinden erişildi.

Ricks B.R. ve Gov, K.F. (1988). *Information resource management: A records systems approach*. Cincinnati, OH: South-Western.

Sağlık Bakanlığı arşiv mevzuatı usul ve esasları. (1998). Ankara: Bakanlık.

Standart Dosya Planı'yla ilgili 2005/7 sayılı Başbakanlık genelgesi. (2005, 25 Mart). *Resmî Gazete*, Sayı 2736. 6 Kasım 2005 tarihinde http://www. devletarsivleri.gov.tr.02005-0320-03802.pdf adresinden erişildi.

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2006). *Standart dosya planı*. 13 Aralık 2006 tarihinde http://www.saglik.gov.tr adresinden erişildi.

U.S. Environment Protection Agency. (2007). *Six steps to better files*. 12 Aralık 2007 tarihinde http://www.epa.gov/records/tools/toolkits/6step/index.htm adresinden erişildi.

Değişen Koşullarda Kurumsal Belge ve Arşiv Hizmetleri: Bir Uygulama Örneği Olarak Türkiye Kızılay Derneği

Institutional Records and Archival Services in Changing Conditions: The Case of the Turkish Red Crescent Society

Özgür Külcü

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü 06800, Beytepe, Ankara
kulcu@hacettepe.edu.tr

Hande Uzun Külcü

Türkiye Kızılay Derneği, Ankara. handeuzun@kizilay.org.tr

Öz: Belge ve arşiv hizmetleri tanımlanırken, sadece kurum içi idari ve yasal beklentiler değil, ulusal ve uluslararası gelişmelerde göz önüne alınır. Çalışmada bu çerçevede ülkemizde belge ve arşiv hizmetlerini etkileyen çevresel koşullar değerlendirilmektedir. Bir uygulama örneği olarak Türkiye Kızılay Derneği'nin belge ve arşiv programlarının geliştirilmesine dönük girişimleri tanıtılmakta ve bu girişimlerin hizmetlere etkileri tartışılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Belge yönetimi, arşiv yönetimi, program geliştirme, idari ve yasal analiz, Türkiye Kızılay Derneği

Abstract: While describing the records and archival services, not only the legal and administrative expectations of the institutions but also national and international developments should be considered. In that context this study evaluates the environmental conditions that may affect to records and archival services in Turkey. As a case study, the Turkish Red Crescent Society, which has a record and archival program, developed especially after the beginning of 21st century is overviewed and the effect of the program is discussed.

Keywords: Records management, archival management, program development, administrative and legal analysis, the Turkish Red Crescent Society

Giriş

Genel olarak belge ve arşiv hizmetlerini etkileyen koşulları idari, yasal ve çevresel etkenler başlıkları altında değerlendirmek mümkündür. Kurumsal çalışmalar önceden tanımlanmış bürokratik işleyiş modellerine dayanılarak yürütülmek durumundadır. Belgeler bürokratik işleyişin bir parçası olarak iletişimi sağlayan araçlar oldukları kadar, işleyişin denetimi için gerekli bilgiyi de sağlar. Bu çerçevede resmi iletişim ve denetim çalışmalarına yönelik koşullar, belgelere yönelik işlemleri de belirlemektedir. Kurum teşkilat yapısı, üst ve alt birimler arasındaki hiyerarşik düzen, birimlerin yapısı, işleyişi ve işlevleri, kurumun bağlı olduğu ya da hizmet vermekle yükümlü olduğu çevre ile ilişkileri vb. gibi idari koşullar, gerçekleştirilecek her türlü belge işlemini de etkileyecektir. Kurumsal bürokrasiye dayalı olarak gerçekleştirilmesi öngörülen uygulamaların yasal dayanağa sahip olması, pek çok yönden önemli görülmektedir. Tanımlanmış yasal koşullar, işlemlerin uyumlu ve eşgüdümlü yürütülmesi yanında, sınırları önceden belirlenmiş alanlarda hizmet beklentilerinin karşılanmasına da olanak sağlayacaktır. Kurumsal işlemleri belirleyen yasal koşullar, aynı zamanda bu işlemler için gereken belgelere yönelik bir yol haritası da çizmektedir. Belge işlemlerinin tanımlanmasında idari ve yasal koşullar kadar çevresel etkenlerin de göz önüne alınması gerekmektedir. Amacı ne olursa olsun her kurum, var olma koşullarını ortaya koyan hizmet ya da ürünü, alıcı konumundaki diğer kurum ya da kişilerin beklentileri çerçevesinde hazırlamak durumundadır. Hizmetlerden yararlanan kesimin beklentileri hız, etkililik ve kalite kavramları çerçevesinde tanımlanabilir.

Kurumsal hizmet politikalarını etkileyen ulusal ve uluslararası sistemler, düzenlemeler ve gelişmeler ayrı bir boyutta ele alınmak durumundadır. Günümüzde 1990'lı yıllarla ivme kazanan ve 21. yüzyıla damgasını vuran, standartlaşma olgusu ve bu çerçevede geliştirilen düzenlemeler, giderek etkisini artıran küresel koşullar,

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

teknolojik gelişmeler ve e-devlet uygulamalarıyla hız kazanan elektronik belge yönetimi çalışmaları, farklı formatlardaki belgelere yönelik özgünlük ve güvenilirlik ölçütleri, elektronik imza olgusu, bilgi edinme hakkı ve buna yönelik düzenlemeler vb. gibi unsurlar göz önüne alınmadan kurumsal belge ve arşiv politikalarının geliştirilmesi mümkün görülmemektedir. Ülkemizde sıraladığımız gelişmelerin de etkisiyle özellikle son 10 yıllık süreçte pek çok düzenleme gerçekleştirilmiş ve gerçekleştirilmeye devam etmektedir. Ancak bu düzenlemelerin kurumsal düzeyde uygulamaya geçirilişinde çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Öte yandan uygulama örneklerinin sınırlı oluşu, benzer koşullarda hizmet politikaları geliştirmeye yönelen kurumlar için sıkıntı yaratabilmektedir. Çalışmada bu çerçevede bir yandan belge ve arşivcilik alanında hizmet politikalarını etkileyen ulusal ve uluslararası koşullar tanımlanırken, öte yandan Türkiye Kızılay Derneği örneğinde ilgili alanda geliştirilen uygulamalar değerlendirilmektedir.

Bu çalışma kapsamında bir uygulama örneği olarak Türkiye Kızılay Derneği'nin ele alınmasındaki nedenler arasında, ülkemizin en önemli sivil toplum kuruluşlarından biri olmasının yanında, haberleşmeye, resmi iletişime ve dolayısıyla belge ve arşiv çalışmalarına verdiği önem yatmaktadır. Türkiye Kızılay Derneği'nin yürüttüğü çalışmalarda hız ve etkililik gerekli olmanın da ötesinde bir zorunluluk oluşturmaktadır. Türkiye Kızılay Derneği Genel Müdürlüğünce yayımlanan, Standart Dosya Planı çerçevesinde kendi belge serilerini tanımlayan ve elektronik ortamda dosyalama uygulamalarıyla uyumlu kodlama standartlarına geçen, ülkemizdeki sayılı kurumsal örneklerden birini oluşturmaktadır. Ocak 2006'da standart dosya planını uygulamaya başlayan Türkiye Kızılay Derneği, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünün desteği ile saklama planlarının oluşturulması çalışmalarına başlamış ve bildirinin ilgili bölümlerinde örnekleri verilen saklama şemalarını geliştirmiştir.

Kurumlarda Belge Yönetimi Kavramının Gelişimi

Belge yönetimi, bir kurumsal yönetim unsuru olarak 20. yüzyılın ortalarından itibaren literatürdeki yerini almıştır. Belge yönetimi 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, kurumsal işleyişi denetim altına almak için geliştirilen yöntem ve tekniklerin bir uzantısı olarak gelişme şansı bulmuştur. Belge yönetimi çalışmaları, kurumsal bilginin etkin denetimini ve bu bilginin kurumsal kararlarda etkili olarak kullanımını amaçlamaktadır. Modern kurumsal yapıların ortaya çıkmasıyla birlikte, belge ve arşivlerde nitel ve nicel artışların gözlenmesi, arşivciliğin tüm yönleriyle bağımsız bir disiplin olarak gelişimini sağlamakla kalmamış, belge yönetimi gibi yeni bir profesyonel alanın doğmasına da yol açmıştır. Günümüzde belge yönetimi, 1934 yılında ortaya atılan "yaşam döngüsü" (life cycle) kavramı ile belgelerin üretimi, kullanımı, saklanması, korunması ve ayıklanması çalışmalarını içine almaktadır. Belge yönetimi bir kurum tarafından üretilen ya da o kurumla ilgili olduğu için sağlanan her türlü dokümanter kaynağın, geçirdiği her aşamada denetimi ve bu denetimin gerçekleştirilebilmesi için gerekli işlem ve uygulamaları ele alan bir disiplini tanımlamaktadır (Penn, Mordel ve Pennix 1994, s. 5). Raporlar, talimatlar, yazışmalar ve formlar belge yönetiminin çalışma kapsamının dört ana unsurunu oluşturmaktadır. Bu unsurların her biri kendi içerisinde bağımsız bir yönetim birimidir. Belgelerin analizi, tasarımı, üretimi, düzenlenmesi, saklanması, kullanımı, korunması ve ayıklanması çalışmalarını içeren belge yönetimi programları, belgelere, hızlı ve doğru, gerektiği yerde ve gerektiği zamanda erişim sağlamayı amaçlar (Hare ve McLeod, 1997, s. 3; Penn, Mordel ve Pennix, 1994, s. 5; Smith ve Kallaus, 1997, s. 4).

Kurumlarda belge yönetimi aşağıda listelenen işlem ve uygulamaları kapsar: Belge envanterlerinin oluşturulması; belge üretiminin yönetimi; form yönetimi; raporlar, talimatlar ve yazışmaların yönetimi; hayati belgelerin güvenliğini sağlama; belge saklama şemaları ve alıkoyma uygulamalarının yönetimi; mikrografik uygulamaları ve otomasyon çalışmalarının yönetimi, belge merkezlerinin oluşturulması ve yönetimi; dosya yönetimi; yönetsel ve mali etkililik sağlamaya dönük bilgi teknolojisi uygulamalarının entegrasyonu ve arşiv yönetimi (Brumm, 1995, s. 262).

Araştırmalar kurumlarda üretilen belgelerin %95'inin ömrünün 1-5 yıl arasında olduğunu göstermektedir (Skupsky, 1994, s. 1). Brumm'un (1995, s. 30) çalışması, kurumlarda üretilen ya da kullanılan belgelerin %90'ının üretimlerini takip eden süreçte bir daha hiç kullanılmadığını; Sanders'in (1994, s. 47) çalışması da belgelerin ancak %5'inin kurumlar için hayati önem taşıdığını ortaya koymuştur. Bu saptamalar, kurumlarda saklanan belgelerin önemli bir çoğunluğunun güncel dosyalardan ya da depolardan düzenli olarak ayıklanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Günümüzde Belge Yönetimi Uygulamalarını Etkileyen Unsurlar

Kurumlarda günlük iş akışı sürecinde üretilen belgelerin miktarı her geçen yıl katlanarak artmaktadır. 1989'da yapılan bir araştırmada, ABD iş sektöründe üretilen bilginin %95'inin kâğıt formunda saklandığı ortaya konulmuştur. Yine aynı araştırmada dakikada bir milyon doküman üretildiği saptanmıştır (Black, 1989, s. 9). Kâğıda dayalı belge üretimi 1990'larda da katlanarak artışını sürdürmüştür (Skupsky, 1994, s. ix). Sadece ABD'de bir yıl içerisinde üretilen belgelerin saklandığı çekmece uzunluğunun, her yıl 1838 mil arttığından söz edilmektedir. Günümüzde elektronik araç gereçlerin de etkisiyle, iş sürecinde üretilen kâğıt belgelerin artışı devam etmektedir (West, 2002, s. 5). Bir yandan kâğıt belgelerin üretimi

artarken öte yandan elektronik ortamda belge üretimi inanılmaz boyutlara ulaşmaktadır. Kanada'da yapılan bir çalışmaya göre kurumlarda bilginin yarıdan fazlası elektronik ortamda üretilmektedir (Spratt, 2004, s. 8). Ülkeler ve kurumlar bu değişime seyirci kalmamaktadır. Örneğin İngiltere'de 2005 yılı sonuna kadar tüm kamu iş ve işlemlerinin elektronik ortamda gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir (Cain, 2002, s. 15). Gelişen teknolojilerin de etkisiyle kâğıt ya da elektronik ortamda artan bilgi ve giderek karmaşıklaşan kurumsal ilişkiler karşısında, gerekli ve doğru bilgiyi sağlayacak olanaklara duyulan gereksinim giderek artmaktadır (Eiring, 2002, s. 21). Bu gelişmeler doğrultusunda üretilen ve sağlanan belgelere yönelik değerlendirme çalışmalarının yapılması ve bu çerçevede belge yönetim programlarının geliştirilmesi oldukça önemli görülmektedir.

Belge Yönetim Programlarını Etkileyen Uluslararası Düzenlemeler

Küreselleşen dünyada farklı ortamlarda geliştirilen belge yönetim programlarının, sadece bölgesel olarak değil, uluslararası olarak da düşünülmesi söz konusudur. Uluslararası ticaretin sınır tanımayışı ve kültürlerin giderek daha fazla birbirlerinin içerisinde tanımlanışı, kurumların küreselleşmesine önemli etki yapmaktadır. Kurumsal belge yönetimi çalışmalarını etkileme potansiyeli taşıyan, uluslararası düzenlemeler aşağıda sıralanmaktadır:

- ISAAR (CPF): (International Standard Archival Authority Records for Corporate Bodies, Persons and Families: Tüzel Kuruluşlar, Kişiler ve Aileler İçin Uluslararası Standart Arşiv Yetke Belgeleri) (ISAAR, 1996);
- EAD (Encoded Archival Finding Aids ya da Encoded Arhival Description; Arşiv Erişim Araçlarına Yönelik Kodlama Standardı) (ICA and UNESCO, 2006);.
- ISO 15489 Uluslararası Belge Yönetim Standardı (International Organization for Standardization [ISO], 2001);
- ANSI/ARMA Standartları (American, 2005); ve
- MoReq (Model Requirements for Electronic Records Management; Elektronik Belge Yönetimi Model Gereklilikleri) (European Union, 2001).

Bu uluslararası standartlar belge ve arşiv yönetimi alanında ülkelere ve kurumlara yol göstermektedir. Ülkemizde de ilgili alanda programlar geliştirilirken söz konusu standartlar göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim ISO 15489 Türk Standardları Enstitüsü (TSE, 2007) tarafından standart taslağı olarak hazırlanmıştır.

Belge Yönetim Programlarını Etkileyen Ulusal Düzenlemeler

Ülkemizde kamu kurumlarında belge işlemlerinde yetkili birim olarak idari ve mali işler daire başkanlıkları gösterilmektedir (Başbakanlık, 1984). 1984 tarihinde Başbakanlığa bağlı bir birim olarak kurulan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ülkemizde arşivcilik uygulamalarını yönlendirme görevini üstlenmiştir. 1988 tarihinde kabul edilen 3473 sayılı Kanun ile (Muhafazasına, 1988) tüm kamu kurumlarında belgelere dayalı olarak gerçekleştirilecek uygulamalarda göz önünde bulundurulacak esaslar tekrar düzenlenmiştir. Kanun çerçevesinde tüm kurumlar yasaya uygun olarak belge ve arşiv yönetmeliklerini hazırlamışlardır. Tüm bu hukuki düzenlemelerin gerçekleştirilebilmesine yönelik olarak Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik 1988 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Devlet, 1988). Öte yandan 2001 ve 2005 tarihlerinde Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelikte çeşitli değişiklikler yapılmıştır (Devlet, 2001; 2005). Bu çerçevede elektronik belgelerin yönetmelik içerisinde tanımlanması sağlanmış ve Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmeliğin tüm kamu kuruluşlarında uygulanması hükme bağlanmıştır.

Gerçekleştirilen bu düzenlemelerin ardından süreç içerisinde belge ve arşiv hizmetlerinden beklentilerin artışı ve değişen koşullar, aşağıdaki uygulamaların geliştirilmesine yol açmıştır:

- Ayıklama ve İmha İşlemlerine Yönelik Genelge (1998);
- Bilgi Edinme Hakkı Kanunu (2003);
- Elektronik İmza Kanunu (2004);
- Resmi Yazışmalarda Uygulanacak Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik (2004);
- Standart Dosya Planı İle İlgili Başbakanlık Genelgesi (2005); ve
- Elektronik Belge Yönetimi Sistem Kriterleri Referans Modeli II (Kandur, 2006).

Ayrıca Türk Standardları Enstitüsüne bağlı Bilgi Teknolojileri ve İletişim İhtisas Grubu tarafından ISO 15489 Uluslararası Belge Yönetimi Standardı ve teknik raporu Türkçeye çevrilmiş ve standart tasarısı olarak hazırlanmıştır. Tasarı içerisinde Standardın amacı, özel sektör ve kamu sektöründeki iç ve dış kullanıcılar tarafından üretilen belgelerin yönetilmesine rehberlik edecek bilgileri sağlamak olarak özetlenmektedir (TSE, 2007).

Türkiye Kızılay Derneği'nin Kuruluşu ve Görevleri

Türkiye Kızılay Derneği; 11 Haziran 1868 yılında "Mecruhin ve Marda-yı Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti" adıyla kurulmuştur. 14 Nisan 1877'de Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti", 1923'te Cumhuriyet'in ilanından sonra "Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti" ve 1947'de "Türkiye Kızılay Derneği" adını almıştır. Kısaca "KIZILAY" veya "Türk Kızılayı" olarak da bilinir. Tüzel

kişiliğe sahip ve özel hukuk hükümlerine tabi bir kurumdur. Kızılay, Uluslararası Kızılay-Kızılhaç temel ilkeleri olan insaniyetçilik, ayrım gözetmemek, tarafsızlık, bağımsızlık, hayır kurumu niteliği, birlik ve evrensellik ilkelerine bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedir.

Türkiye Kızılay Derneği'nin misyonu; "toplumun güç ve kaynaklarını harekete geçirerek, insan saygınlığının korunması doğrultusunda her koşulda, yerde ve zamanda muhtaç ve korunmasız insanlara yardım etmek ve toplumun afetlerle mücadele kapasitesinin geliştirilmesini desteklemektir". Bu misyonu gerçekleştirmek için vizyonunu "tüm toplumu kucaklayan ve tüm toplumun kucakladığı, ulusal ve uluslararası düzeyde saygınlığını ve hizmet kalitesini sürekli geliştiren bir insani yardım kuruluşu olmak" şeklinde ortaya koymuştur (Türkiye, 2006a; 2006b).

Türkiye Kızılay Derneği'nde Belge Hizmetlerine Yönelik Uygulamalar

Türkiye Kızılay Derneği'nin en önemli misyonlarından biri, hizmetlerini elden geldiğince zamanında ve etkin biçimde gerçekleştirmektir. Hizmetlerin zamanında ve etkin olarak gerçekleştirilmesinde iletişim faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. Bu noktada Türkiye Kızılay Derneği Genel Müdürlüğüne bağlı Haberleşme ve Arşiv Bölümü kilit rol oynamaktadır. Kurum içerisinde ve kurumun hizmet vermekle yükümlü olduğu, hizmet alış verişi içinde bulunduğu yakın ve uzak çevre ile iletişiminde vazgeçilmez öneme sahip olan Bölümün faaliyetleri içerisinde, belge hizmetlerine yönelik uygulamalar önemli bir yer tutmaktadır.

Kurumsal belge işlemlerine yönelik olarak geliştirilen ulusal ve uluslararası düzenlemeler bir yandan belge işlemlerinde belirli bir düzen ve eşgüdümü sağlamayı hedeflerken, öte yandan kurumsal etkililiği ve verimliliği artırma amacı gütmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, ortaya konulan düzenlemeler belge üretiminin denetim altına alınmasını, belgelerin elden geldiğince hızlı ve doğru biçimde ulaştırılmasını, belge dosyalama ve kodlama işlemlerinde gereksinimler ve geliştirilen uygulama örneklerine uyumlu çalışmaların yürütülmesini, belge saklama şemalarının geliştirilmesini, saklamaya gerek olmayan belgelere yönelik ayıklama ve imha planlarının hazırlanmasını ve gerekli alanlarda arşivcilik uygulamalarının geliştirilmesini hedeflemektedir. Uluslararası düzenlemelerde kurumsal belge yönetimi programlarının idari ve yasal gerekliliklerle çevresel etkiler göz önüne alınarak geliştirilmesi ve bu programların yasal statüye kavuşturulması üzerinde durulmaktadır. Türkiye Kızılay Derneği içerisinde son yıllarda gerçekleştirilen atılımlarla, kurum içerisinde belge işlemlerine yönelik ulusal ve uluslararası düzenlemelerde dile getirilen unsurların büyük bir bölümü gerçekleştirilmiştir.

Standart dosya planı uygulamasına geçiş: Türkiye Kızılay Derneği 24 Mart 2005 tarihinde Başbakanlık Genelgesi olarak yayımlanan (Standart, 2005), kurumsal belge işlemlerinde ve dosyalama uygulamalarında hız, verimlilik ve eşgüdümü hedefleyen "Standart Dosya Planı" uygulamasına 2006 yılı içerisinde geçiş yapmıştır. Hazırlanan plan çerçevesinde Türkiye Kızılay Derneği'nde dosyalama işlerinde, Onlu Dosyalama Sistemi'ne göre hazırlanan Standart Dosya Planı kullanılmaya başlanmıştır. Standart Dosya Planı; Derneğin iş akışı esnasında ürettiği belgelerin belli bir düzen içerisinde dosyalanarak ve iş verimliliğine engel olan karmaşıklık önlenerek belgelere daha kısa sürede erişim sağlamak amacını gütmektedir (Uğurluoğlu, Aköz ve Uzun, 2006, s. 11).

Standart Dosya Planının kullanılmasındaki temel amaç, Türkiye Kızılay Derneği'nin tüm bölümlerinde standart bir dosyalama sisteminin uygulanmasını sağlamaktır. Standart Dosya Planı sayesinde;

1. Aynı konudaki belgelerin Derneğin tamamında aynı numaralarla kodlanmasının sağlanması;
2. Standart dosya numaraları Derneğin tüm bölümlerinde aynı konuyu ifade edeceğinden, aranılan bilgi ve belgeye kolay, doğru ve hızlı bir şekilde ulaşılabilmesi;
3. Bölümler arasında düzenli, süratli, etkili ve verimli bir evrak, dosya ve haberleşme sisteminin kurulmasında bütünlük ve kolaylık sağlanması;
4. Bölümler arasında evrak ve yazışmaların otomasyonu ve bilgi ağlarının oluşturulması çalışmalarına alt yapı oluşturulması;
5. Kurum içi ve kurumlar arası evrak akışı ve bilgi alış verişinin düzenli ve hızlı bir şekilde yapılması ve verimliliğin artırılması hedeflenmiştir (Uğurluoğlu, Aköz ve Uzun, 2006, s. 11).

Dosya Planı çerçevesinde "Genel Konular Çizelgesi"nde her bölümde muhtemelen var olan dosyalar (tamimler, sözleşmeler, faaliyet raporları, yönetmelikler, yönetim kurulu kararları vb. gibi) tanımlanmıştır. Dosyalar 000-099 arasında numaralandırılmış, ana konulara ait başlıklara üç haneli, alt konulara ait başlıklara iki haneli numaralar verilmiştir. Dosyalama işlemleri sadece ana başlıklar kullanılarak daha genel ya da gerektiğinde, alt başlıklar kullanılarak daha detaylı hale getirilmiştir. Ana ve alt konu başlıkları birbirlerinden nokta ile ayrılmıştır.

Resmi Yazışma ve İletişim Talimatı: Tüm kamu kurum ve kuruluşları ile tüzel kişiliklerin tabi olduğu 2 Aralık 2004 tarihinde yürürlüğe giren Resmi Yazışmalarda Uygulanacak Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik çerçevesinde Türkiye Kızılay Derneği kendi talimatını hazırlamıştır. "Türkiye Kızılay Derneği Resmi Yazışma ve İletişim Talimatı" (Uğurluoğlu, Aköz ve Uzun, 2006, s. 121-199) Şubat 2006'da yürürlüğe girmiştir. Talimatın amacı, kurum içi yazılı (resmi) ve sözlü haberleşme

kurallarını belirlemek, bilgi ve belge alış verişinin sağlıklı, hızlı, güvenli bir biçimde yürütülmesi için kurum yazışmalarında birörnekliği sağlamak ve oluşan kayıtların muhafazası için bir yöntem belirlemektir. Türkiye Kızılay Derneği'nce hazırlanan Talimatın içeriği Resmi Yazışmalarda Uygulanacak Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik ile aynı nitelikte olduğu için ayrıntıya girilmeyecektir.

Arşiv Tespit ve Değerlendirme Raporu: "Türk Kızılayı Arşiv Tespit ve Değerlendirme Raporu", Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünden gelen iki uzman ile birlikte, Haberleşme ve Arşiv Bölümü tarafından tüm bölümler ziyaret edilerek hazırlanmıştır. Bölümlerde müdür ve birim yöneticisi seviyesinde görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde bölümlerde ne tür evrak ve dosyaların oluştuğu ve bu evraka ait saklama ve imha işlemlerinin ne şekilde yürütüleceği konularında görüş alınmıştır. Görüşmeler sona erdikten sonra, her bölüm için resmi kurumlarda kullanılan saklama ve imha süreleri de göz önüne alınarak, her belge türü için saklama ve imha süreleri belirlenmiştir. Bu değerlendirmeler, kontrol amacıyla bölümlere gönderilmiş ve "uygundur" görüşü alınmıştır. Bu raporda belirtilen saklama ve imha sürelerinin, Genel Müdürlüğe bağlı bölümlerle birlikte, şubeler, kan merkezleri, lojistik merkezler, işletmeler gibi tüm birimlerde kullanılacak olması nedeniyle, Teftiş Kurulundan da "uygundur" görüşü alınmıştır. Türkiye Kızılay Derneği'nde yapılan "Arşiv Malzemesi Tespit Çalışması"nda belirlenen arşiv malzemesi ve arşivlik malzemeyle ilgili kıstaslar listeler halinde hazırlanmıştır (Türk, 2006).

Türkiye Kızılay Derneği'ne bağlı birimler altında gerçekleştirilen iş ve işlemleri tanımlamak üzere oluşturulan 759 belge serisi (birimlerde üretilen belgelerin seri ve alt seri başlıkları altında toplanması ile oluşturulmuştur) altında belge saklama dönemleri belirlenmiştir. Belge Saklama Planında her bir belge serisinin geçireceği aşamalar tanımlanmış, buna göre, daha belgeler üretilmeden arşiv belgesi mi yoksa arşivlik belge mi olduğu, uzun süre saklanmasına gerek görülüp görülmediği, Ayıklama ve İmha Komisyonu'nun değerlendirmesine gerek olup olmadığı tespit edilmiştir. Kapsamlı olarak hazırlanan bu çalışmayı örnekleyen bilgileri Ek 1'de yer alan tabloda görmek mümkündür.

Türkiye Kızılay Derneği Arşiv Yönetmeliği: Daha önce dile getirilen "Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik" çerçevesinde "Türkiye Kızılay Derneği Arşiv Yönetmeliği" (Uğurluoğlu, Aköz ve Uzun, 2006, s. 19-35) hazırlanmıştır. Yönetmelik, Türkiye Kızılay Derneği Genel Müdürlüğü ile Türkiye Kızılay Derneği şubeleri ve bağlı birimlerinin (tıp merkezleri, yurtlar, huzur evleri, bölgesel kan merkezleri/kan merkezleri ve kan istasyonlarının, bölge afet müdahale ve lojistik merkezleri ve işletmelerinin) arşiv hizmet ve faaliyetlerini düzenlemek ve yürütmek, tasnif usul ve esaslarını göstermek amacıyla hazırlanmıştır. Türkiye Kızılay Derneği'nce hazırlanan yönetmelik, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünce hazırlanan yönetmelikle aynı içeriğe sahiptir.

Türkiye Kızılay Derneği'nde ayrıca, belge ve arşiv uygulamalarına yönelik olarak geliştirilen, belgelerin birarada toplandığı bir "Arşiv ve Dosyalama El Kitabı" da hazırlanmıştır (Uğurluoğlu, Aköz ve Uzun, 2006). Uluslararası düzenlemelerde üzerinde ısrarla durulan bu konu geliştirilen uygulamaların tüm birim ve bölümlerde doğru ve eşgüdümlü olarak yürütülmesi açısından önemli görülmektedir. El kitabı genel olarak iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kurum içerisinde gerçekleştirilen belge ve arşiv işlemleri, ikinci bölümde de standart dosya planı ile ilgili bilgiler yer almaktadır. El kitabının 64 sayfası saklama planına ayrılmıştır. Saklama planında yaklaşık 1200 konu başlığı (belge serisi) altında, belgelerin birim ve bölümlerde ne kadar süre saklanacağı ve daha sonra bu belgelere yönelik olarak yürütülmesi öngörülen çalışmalar ortaya konulmaktadır. El kitabı Türkiye Kızılay Derneği'nin tüm kan merkezleri, tıp merkezleri, lojistik merkezleri, şubeler, vd. bağlı kuruluşlarına gönderilmiştir. Kitapta her merkezin belgeleri arşivleme, saklama, imha işlemlerinin nasıl yapılacağı, yazışma kuralları, saklama planları detaylı olarak belirtilmiştir.

Türkiye Kızılay Derneği'nde belgelere yönelik imha işlemleri: Türkiye Kızılay Derneği'nin, Başbakanlık Devlet Arşivleri ile çalışmaları sonucunda üretilen tüm belgeler için "İmha Planları" oluşturulmuştur. İmha planlarında belgenin ne kadar süre ile saklanacağı, bu süre sonunda imha edilip edilmeyeceği bilgileri bölümlere göre listelenerek hazırlanmıştır. İmha işlemlerine başlanabilmesi için öncelikle İmha Komisyonu kurulması gerekmektedir. İmha Komisyonu oluşturulması Genel Merkez, kan merkezleri, şubeler, bölge afet müdahale ve lojistik merkezleri ve işletmeler açısından farklılık gösterdiği için, nasıl bir komisyon kurulacağı her bölüm için ayrı ayrı belirlenmiştir. Komisyon kurulduktan sonra, imha edilecek, bölümde saklanacak ve Genel Merkez arşivine gönderilecek belgelerin ayrılması gerekmektedir. İmha listelerinin bir kopyası imha işlemleri yapılan bölümde, diğer kopyası ise Haberleşme Arşiv Bölümünde 10 yıl boyunca saklanmaktadır. Genel Müdürlüğe bağlı bölüm imha işlemlerine her yılın nisan ayında Ayıklama ve İmha Komisyonu kurulmasıyla başlanmaktadır. Komisyon Haberleşme ve Arşiv Bölümü Müdürünün sorumluluğunda, kurum arşivinden üç, ayıklama ve imha işlemlerinin yapılacağı bölümlerden iki temsilciden oluşmaktadır. İmha tutanakları Yönetim Kurulu veya Kurulun yetki verdiği en üst düzey personel tarafından onaylandıktan sonra kesinlik kazanmaktadır (Uğurluoğlu, Aköz ve Uzun, 2006, s. 22-24).

Türkiye Kızılay Derneği Arşiv Projesi: Türkiye Kızılay Derneği'nin Etimesgut Yerleşkesinde yer alan, sadece Kızılay için değil ülkemiz için de oldukça değerli olan arşivinin düzenlenmesi ve yeni binasında hizmete açılmasına dönük çalışmalar sürmektedir. Arşiv çalışmaları 29.5.2003 tarih ve 25 sayılı Yönetim Kurulu Kararı ile elverişsiz koşullar yüzünden araştırmaya kapatılan Kızılay Arşivinin, 2006 yılında başlayan ve 2007 yılında da sürecek olan "Osmanlıca Belgelerin Düzenlemesi Projesi" ile araştırmacılara açılması planlanmaktadır.

Bu kapsamda modern anlamda arşivcilik çalışmalarına ve tarihi nitelik taşıyan belgelerin korunmasına uygun, araştırmacılara hizmet sunumuna elverişli yeni arşiv binası yapılmıştır. Binada Osmanlıca belgelerin korunmasına uygun belirli sıcaklık ve nem koşullarının sağlandığı, koleksiyonun büyüme eğilimi doğrultusunda hazırlanan iki kattan oluşan özel depo, kullanıcıların ve personelin çalışmasına elverişli odalar, Türkiye Kızılay Derneği'nin tarihine ışık tutacak nitelikte müzelik malzemelerin sergilendiği bölümler bulunmaktadır.

Türkiye Kızılay Derneği arşivi, Kızılay için olduğu kadar ülkemiz için de oldukça değerli arşiv malzemelerini içermektedir. Bu kapsamda ODTÜ Tarih Bölümü tarafından Osmanlıca belgelerin tercümeleri yapılmaktadır. Türkiye Kızılay Derneği Kütüphane ve Arşiv biriminde görevli kütüphanecilik ve arşivcilik anabilim dallarından mezun iki personel arşivde yer alan belgeleri düzenlenmekte, tanımlamakta ve özel arşiv kutularına yerleştirerek araştırmacıların erişimine hazırlamaktadırlar. Haberleşme ve Arşiv Birimi tarafından gerçekleştirilen ve elektronik ortama aktarılan katalog kayıtlarının 2007 yılı içerisinde kurumun Internet sayfasından hizmete açılması planlanmaktadır.

Türkiye Kızılay Derneği'nde Belge İşlemlerine Yönelik Mevcut Durum ve Beklentiler

Türkiye Kızılay Derneği içerisinde belge ve arşiv uygulamalarının geliştirilmesine yönelik olarak son yıllarda yoğunlaşan çalışmalar ile Dernek, ilgili alanda ulusal ve uluslararası beklentilerin önemli bir bölümünü karşılamaktadır. Bu çerçevede kurum içerisinde yürütülmekte olan belge işlemlerini aşağıdaki başlıklarda toplamak mümkündür:

- Belge kayıt işlemleri;
- Gönderim işlemleri;
- Dosyalama işlemleri;
- Arşiv çalışmaları;
- Basım işlemleri; ve
- Arşiv Yönetmeliği ve yazışma kurallarının hazırlanması ve eğitimler.

Türkiye Kızılay Derneği'nde gelen ve giden belgelerin ilk uğrak yerini Haberleşme ve Arşiv Müdürlüğü oluşturmaktadır. Belgeler Müdürlüğe dört kanaldan gelmektedir. Bunlar kurum içi kurye personel, kargo, posta ya da APS şeklinde sıralanmaktadır. Müdürlükte belgeler evrak kayıt defterlerine işlenmekte, içerikleri incelenmekte ve hangi birim ya da birimlere dağıtımı yapılacaksa gerekli dağıtımlar gerçekleştirilmektedir. Belge işlemlerinde herhangi bir sorun yaşanmaması için tutulan defterlerdeki kayıtların düzenli olarak kontrolü gerçekleştirilmektedir. Bu çerçevede 2006 yılı itibariyle bir yıl içerisinde Haberleşme ve Arşiv Müdürlüğüne diğer şube servis ya da kurum dışı kanallarla toplam 27.984 adet belge girişi yapılmıştır.

Haberleşme ve Arşiv Müdürlüğünden Genel Merkez dışına gidecek evrak, dosya, tanıtım afişi, davetiye, tanıtım malzemesi, bilgisayar vb. gibi tüm gönderilerin zamanında ve yıpranmadan gidecekleri noktaya ulaşması için, posta, kargo gibi ulaştırma araçlarından en uygun olanı seçilerek gönderim işlemi gerçekleştirilmektedir. Müdürlük içerisinde 2006 yılı itibariyle toplam 18.700 belge dağıtım işlemi yapılmıştır.

Kurum içerisinde şubeler, birimler ya da dışarıdan gelen faksların dağıtımı yine Haberleşme ve Arşiv Müdürlüğünce gerçekleştirilmektedir. Bu çerçevede 2006 yılı itibariyle gelen toplam faks miktarı 4346'dır. Faks gönderim işlemlerinde ise mutlaka alıcının teyidi alınmaktadır. Müdürlük bünyesinde 2006 yılında toplam 2228 adet faks çekilmiştir.

Genel Merkeze ait giden evrak ile iç yazışmalar, ayrıca Teftiş Kurulu, Şube Hizmetleri Yönetimi ve Gençlik Gönüllü Bölümünün evrakları, konu bütünlüğü içerisinde Standart Dosya Planına uygun olarak dosyalanmaktadır. Bu çerçevede belge ve arşiv çalışmalarını yürüten ya da bu işlemlerde sorumluluğu olan personele düzenli aralıklarla hizmet içi eğitim verilmektedir.

Kurumlarda belge ve arşiv programlarının çok yönlü analiz ve incelemeler doğrultusunda tüm unsurlar göz önüne alınarak geliştirilmesi önemli görülmektedir. Bu kapsamda gerçekleştirilmekte olan çalışmalara ek olarak, Türkiye Kızılay Derneği içerisinde uygulanmakta olan belge sistemine yönelik kapsamlı bir kapasite değerlendirme çalışmasının yapılması düşünülmektedir. Bir yüksek lisans tezi olarak ele alınması öngörülen çalışmada, Dernek bünyesinde belge işlemlerine yönelik koşullar tüm yönleriyle ortaya konulacaktır. Belge yönetimi kapasite değerlendirme çalışması ile gerçekleştirilecek analizler, kurumun idari sistemi ve bu sistemin bir parçası olan belge işlemleriyle ilgili koşulları tanımlamaya yönelik olacaktır. Böylece kurumda belge işlemlerinin mevcut durumu ve sorunları tüm yönleriyle ortaya konulabilmektedir. Kurumlarda belge işlemlerinin yürütüldüğü hangi alanlarda yeniden yapılanmaya gereksinim olduğunun tespit edilmesi için, ilgili alanlarda ulusal ve uluslararası düzenlemeler ve uygulama örneklerinde tanımlanan beklentiler ile kurumsal

koşulların tanımlanması önemli görülmektedir. Bu çerçevede Uluslararası Belge Yönetimi Vakfı (International Records Management Trust; IRMT) ve Dünya Bankası'nın 4 yıl süren çalışmalarının sonucu ortaya çıkan Belge Yönetimi Kapasite Değerlendirme Sistemi (Records Management Capacity Assessment System) önemli görülmektedir. Beş yüzün üzerinde analiz sorusuna verilen yanıtların ücretsiz olarak sağlanabilen bir yazılım programına aktarılması, elde edilen verilerin değerlendirilmesi ve raporlanmasına dayanan sistem (Records, 2004) belge ve arşiv uygulamalarının değerlendirilebilmesi ve geliştirilebilmesine olanak sağlamaktadır. İlgili yazılım programında yer alan değerlendirme kriterleri, raporlama ve üç boyutlu grafikler; uluslararası belge yönetimi standartları (ISO 15489, MoReq, ANSI/ARMA vb. gibi) ve uygulama örnekleri çerçevesinde geliştirilmiştir. Belge Yönetimi Kapasite Değerlendirme Sistemi farklı ülkelerde değişik alanlarda faaliyetlerini yürüten birçok kurumda test edilmiş, alanında uzman akademisyen ve uygulayıcıların değerlendirmeleri ile son halini almıştır. Türkiye Kızılay Derneği içerisinde belge ve arşiv çalışmalarının, ulusal ve uluslararası beklentiler ile kurumsal gereksinimler doğrultusunda gelecekte daha da geliştirilebileceği düşünülmektedir.

Sonuç

Türkiye Kızılay Derneği içerisinde belge ve arşiv hizmetlerinin geliştirilmesine yönelik olarak gerçekleştirilen çalışmalarda önemli bir mesafe alındığı düşünülmektedir. Dernek belge ve arşiv çalışmalarında ulusal ve uluslararası beklentileri tanımlayan düzenlemelere paralel uygulamalarıyla, ilgili alanda yaşanan iletişim ve eşgüdüm problemini büyük ölçüde gidermiştir. Dernek içerisinde ilgili çalışmaların geliştirilmesinde mesleki formasyona sahip personelin çabalarının önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir. Belge ve arşiv programlarının geliştirilmesi sürecinde yaşanan problemlerin aşılmasında kurum personelinin ve Türkiye Kızılay Derneği idarecilerinin katkıları azımsanamayacak düzeyde gerçekleşmiştir. Kurum içerisinde belge ve arşiv yönetimi alanında programlar tanımlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Dernek belge ve arşiv sisteminin elektronik ortama aktarılmasını ve kurumsal yazışmaların elektronik ortamda yürütülmesini planlamaktadır. Ancak bunun için öncelikle elektronik belgelerin yasal koşullarına yönelik tereddütlerin aşılması gerekmektedir. Her ne kadar Elektronik İmza Kanunu 2004 yılı içerisinde yasallaştıysa da (Elektronik, 2004, s. 1-8), ülkemizde kurum resmi yazışmalarını elektronik ortama aktaran kuruluş sayısı son derecede sınırlıdır. Belgelerin en temel özelliklerinden biri olan kanıt niteliğinin yasalar karşısında tüm yönleriyle güvence altına alınması ve elektronik belgeler konusunda ulusal standartların oluşturulması için çalışmaların bir süre daha devam edeceği düşünülmektedir. Bu koşullara karşın Dernek, 2006 yılı içerisinde elektronik belge yönetimi uygulamalarına kısa sürede geçiş yapmaya dönük olarak; yazılım ve donanım gereksinimleri ile yasal koşulları tanımlamaya başlamıştır. Bu konu ile ilgili olarak çeşitli kişi ve kuruluşlarla görüşmeler sürdürülmektedir.

Türkiye Kızılay Derneği belge ve arşiv hizmetlerinin geliştirilmesine dönük olarak şimdiye kadar gerçekleştirdiği ve ileride gerçekleştirmeyi planladığı çalışmalarıyla, belge işlemlerinde etkin bir sistem oluşturmayı hedeflemektedir. Bu çalışmalar, ülkemizde belge yönetimi ve arşivcilik alanının gelişimine katkı sağlayacak ve ilgili alanda sorunlar yaşayan kurumlara yol gösterebilecektir kanısındayız.

Kaynakça

American National Standards Institute. (2005). *ANSI/ARMA*. 18 Nisan 2006 tarihinde http://webstore.ansi.org/ansidocstore/product.asp?sku=ANSI%2FARMA+8%2D2005 adresinden erişildi.

Ayıklama ve İmha İşlemlerine Yönelik Genelge. (1998*). Başbakanlık Genelgesi*, Sayı: 18975, 20 Ekim 1998.

Başbakanlık Teşkilatı Hakkında KHK'nin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun. (1984). *Resmî Gazete*, Sayı: 19841: 1-11

Bilgi Edinme Hakkı Kanunu. (2003). *Resmî Gazete*, Sayı: 25269, 24 Ekim 2003.

Black, D. (1989). The new breed of mixed-media image management systems. *IMC Journal*, *24*, 9-13.

Brumm, E. (1995). *Managing records for ISO 9000 compliance.* Wisconsin: ASQC Quality Press.

Cain, P. (2002). Model requirement for the management of electronic records (MoReq): a critical evaluation. *Records Management Journal, 12*(1): 14-18.

Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik. (1988). *Resmi Gazete*, Sayı: 19816, 16 Mayıs 1988.

Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik Değişikliği (2001). *Resmî Gazete*, Sayı: 24487, 8 Ağustos 2001.

Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik Değişikliği. (2005). *Resmî Gazete,* Sayı: 25735, 22 Şubat 2005

Eiring, L.H. (2002) The evolving information world. *The Information Management Journal, 36*(1): 20-24.

Elektronik İmza Kanunu. (2004). *Resmî Gazete*, Sayı: 25355, 23 Ocak 2004.

European Union Interchange of Data Between Administration (IDA). (2001). *Model requirements for the management of electronic records* (MoReq). 16 Mart 2006 tarihinde http://europa.eu.int/ISPO/ida/jsps/index.jsp?fuseAction=show.Document&parent=whatsnew&documentID=413 adresinden erişildi.

Hare, C.E. ve McLeod, J. (1997). *Developing a record management programme.* London: Aslib.

ICA and UNESCO. (2006). *Encoded Archival Finding Aids. (EAD).* 8 Mart 2006 tarihinde http://portal.unesco.org/ci/ev.php?URL_ID=1505&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201&reload=1039093025 adresinden erişildi.

ISAAR (CPF). (1996). *International standard archival authority record for corporate bodies, persons and families*. ICA: Ottawa 10 Mart 2006 tarihinde http://www.ica.org/biblio.php?pdocid=2;http://www.ica.org/biblio/isaar_eng.html adresinden erişildi.

International Organization for Standardization. (2001). *International Records Management Standard* (ISO 15489-1-ISO/TC 46 Technical Committee: 1-11). Switzerland:.ISO. 17.Şubat.2007 tarihinde http//www.arxiversvalecians.org/ document/ISO_TR_15489-1pdf adresinden erişildi.

Kandur, H. (2006). *Elektronik belge yönetimi sistem kriterleri referans modeli II.* Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. 10 Mayıs 2007 tarihinde http://www.devletarsivleri.gov.tr/EBYS_v_2_0.pdf adresinden erişildi.

Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin Yok Edilmesi Hakkında KHK'nin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun. (1988). *Resmî Gazete*, Sayı, 19949: 2-4.

Penn, I.A., Mordel, A. ve Pennix, G. (1994). *Record management handbook.* Kelvin Smith: Gower.

Records Management Capacity Assessment System. (2004). International Records Management Trust. 9 Şubat 2007 tarihinde http://www.nationalarchives.gov.uk/RMCAS/ adresinden erişildi.

Resmi Yazışmalarda Uygulanacak Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik. (2004). *Resmî Gazete*, Sayı: 25658, 2 Aralık 2004.

Sanders R.L. (1994, October). Will ISO 9000 improve my records management program?. *Records Management Quarterly*, 47-53.

Skupsky, D.S. (1994). *Records retention procedures: your guide to determine how long to keep your records and how to safely destroy them.* Englewood, NJ: Information Requirement Clearinghouse.

Smith, R.J. ve Kallaus N.F. (1997). *Records management* Cincinnati, OH: South Western Education Publishing.

Spratt, R. (2004). *Records management: the next ten years*. RDIMS (Records, Documents and Image Management Systems). Canadian Federal Government Shared System Initiative. 17 Mart 2006 tarihinde: www.rdims.com/Documents/WhitePaper-Records Management-The NextTenYears.doc adresinden erişildi.

Standart Dosya Planı. (2005). *Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü Genelge*, Sayı: 320-3802, 24 Mart 2005.

Türk Standardları Enstitüsü. (2007). *Bilgi ve dokümantasyon - belge yönetimi standart tasarısı.* (TS ISO 15489-1.) 5 Mart 2007 tarihinde https://www.tse.org.tr/turkish/abone/StandardDetay.asp?STDNO=45399&sira=0 adresinden erişildi.

Türk Kızılayı arşiv tespit ve değerlendirme raporu. (2006). Ankara: Türkiye Kızılay Derneği.

Türkiye Kızılay Derneği. (2006a). *Hizmetlerimiz* 7 Şubat 2007 tarihinde http://www.kizilay.org.tr/index.php?menu1=2 adresinden erişildi.

Türkiye Kızılay Derneği. (2006b). *Kızılay.* 7 Şubat 2007 tarihinde http://www.kizilay.org.tr/index.php?menu1=1 adresinden erişildi.

Uğurluoğlu, G., Aköz, A. ve Uzun, H. (2006). *Türk Kızılayı arşiv ve dosyalama el kitabı.* Ankara: Türkiye Kızılay Derneği

West, D. (2002). *Records management.* Tennessee: EMC Paradigm.

Ek 1. Türkiye Kızılay Derneği Evrak Saklama Planından örnekler

Malzemenin adı ve konusu	Saklama süresi (yıl)		İmha durumu
	Birim arşivinde	Kurum arşivinde	
Bilânçolar	5	10	Arşiv belgesi
Bilgi dosyası	5	–	Saklanmasına gerek görülmeyen belge
Bağışlanan gayrimenkul dosyaları	Süresiz	_	Arşivlik belge*
Çeşitli alımlara ait tediye fişleri ve faturaları	2	13	Saklanmasına gerek görülmeyen belge
Ekipman takip klasörleri	3	6	Saklanmasına gerek görülmeyen belge
Genel Merkez Kurulu ses kayıtları	5	10	Arşiv belgesi**
Genel Müdürlükle yapılan yazışmalar Gelen – Giden	10	–	Saklanmasına gerek görülmeyen belge
İç yazışmalar	5	10	Saklanmasına gerek görülmeyen belge
İnsan kaynakları dosyası (görev alacak personelin özgeçmişleriyle ilgili bilgi ve yazışmalar)	Emekli oluncaya kadar	101 yılını tamamlayıncaya kadar	Ayıklama ve İmha Komisyonunca değerlendirilir.
Nakdi yardımlar	10	Süresiz	Arşiv belgesi
Potasyum (Kızılay dağıtıyor)	5	10	Ayıklama ve İmha Komisyonunca değerlendirilir
Protokoller dosyası (faaliyetlerle ilgili diğer kurumlarla yapılan) protokoller MEB, belediyeler vb.)	10	40	Saklanmasına gerek görülmeyen belge (Asılları Mali İşlerde)
Stratejik planlama	Süresiz	-	Stratejik planın bitiş süresine kadar
Süreli tamimler	2	13	Arşiv belgesi (Birim tarafından çıkarılan tamimler)
Şubeler seçim tutanakları (ciltli)	30	_	Arşivlik belge
Tamimler (Genel merkezden gelen tamimler)	5- 10	–	Arşivlik belge (gündemden düşenler imha edilir)
Tediye dosyaları	5	10	Saklanmasına gerek görülmeyen belge
Teşekkür ve takdir yazıları (operasyona katılan personel için)	1	2	Saklanmasına gerek görülmeyen belge
Yönetim Kurulu karar ve ekleri	5	10	Arşiv belgesi

Kaynak: *Türk Kızılayı* (2006, s. 41-104)

* Arşivlik belge: Güncel kullanım sürelerinde ve güncelliğini kaybettikleri dönemde birimlerde sürekli saklanacak belgeler

** Arşiv belgesi: Güncel kullanım sürelerinin ardından kurumun merkezi arşivine gönderilecek belgeler

Belge Yönetiminde Afet Planlaması

Disaster Planning in Records Management

Hüseyin Odabaş

Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Erzurum
odabas@humanity.ankara.edu.tr

Yonca Odabaş

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Sıhhiye, Ankara
yoncaodabas@gmail.com

Öz: Afet planlaması toplumu oluşturan tüm birimlerde afetin yol açacağı zararların en düşük seviyede kalmasını ve sahip olunan her türlü kaynağın en iyi koşullar içinde muhafaza edilmesini sağlamak amacı ile yapılması gereken eylemleri kapsamaktadır. Belge yönetimi programının önemli iki unsuru olan yaşamsal belge programı ve afet planı, bilgi merkezlerinde afet planlama sürecinde yararlanılabilecek önemli araçlardır. Bu çalışmada söz konusu iki aracın özellikleri ve bilgi merkezlerine sağlayacağı yararlılıklara değinildikten sonra, Türkiye'de bilgi merkezlerine ilişkin afet planlaması konusunda genel bir değerlendirme yapılmakta ve bu doğrultuda öneriler sunulmaktadır.

Anahtar sözcükler: Belge yönetimi, afet planlama, afet planı, yaşamsal belge programı

Abstract: Disaster planning covers all actions which aim to keep the negative effects of disasters in minimum and to protect whole resources of the society against disasters. A vital records program and a disaster plan, the two basic elements of records management, are important tools which can be used at information centers during disaster planning process. In this paper, after examining characteristics of these tools and their benefits for information centers, a general evaluation of disaster planning in information centers in Turkey is provided and suggestions are offered.

Keywords: Records management, disaster planning, disaster plan, vital records program

Giriş

Sosyal bilimler literatüründe sıklıkla karşımıza çıkan kavramlardan bir tanesi risk toplumudur. Beck (1998, s. 10) ve Giddens'a (2000) göre, doğanın ve geleneğin bittiği yerde risk toplumu ortaya çıkmaktadır. Söz konusu riskler arasında çevre kirliliği, nükleer ve kimyasal üretim güçleri ve ekolojik tahribat yer almakta ve gün geçtikçe yeni risk türleri ortaya çıkmaktadır. Afet kavramı da risk kavramı ile zaman zaman eş anlamlı olarak kabul edilmektedir (Odabaş, 2006). Giddens'ın (2000) doğal riskler ile imal edilmiş riskler arasında yaptığı ayrımı afetlerin sınıflandırmasında da görmek mümkündür. Bu ikili gruplandırmaya ek olarak, doğal olan ile insan ürünü olan arasındaki sınırın giderek bulanıklaştığı gerçeğinden hareketle bu iki gruba hem doğal hem de imal edilmiş risk/afet çeşidini de eklemek mümkündür. Örneğin, ozon tabakasının delinmesi bir doğa olayı olarak kabul edilmesine rağmen, buna yol açan faktörler açısından değerlendirildiğinde (kapitalizmin aşırı tüketim eğilimi) bunun aynı zamanda sosyal (imal edilmiş) bir olay olarak ortaya çıktığı görülmektedir (Kumar, 2000; Kasapoğlu ve Ecevit, 2001, s. 2).

Afet, bir toplumda ya da onun göreli olarak kendine yeten bir alt bölümünde, şiddetli bir tehlikenin, hem fiziksel hem de sosyal olarak, toplumsal yapının temel işlevlerinin tümünü ya da bir kısmını yerine getiremez biçimde kesintiye uğratması ve dışarıdan yardıma bağımlı hale getirmesi ile sonuçlanan, belli bir zamanda ve mekânda yoğunlaşan bir olaydır (Fritz, 1961).

Afet Sorunu ve Bilgi Merkezleri

Bu çalışmanın amacı, afetlerin organizasyonlarda meydana getirebileceği aksaklıkları ve bu aksaklıkların önlenmesinde belge yönetimi afet planının önemini vurgulamaktır. Örneğin, su taşkınları eskimiş ve ihtiyacı karşılamayan gereçler ile idare edilen organizasyonlarda yaşanan en yaygın afet türlerinden biridir. Bunun dışında yapısal veya çevresel faktörlerden kaynaklanan yangın, patlama, deprem ve fırtına gibi pek çok afet türü organizasyonların faaliyetlerinin engellenmesi ya da son bulmasına neden olabilmektedir (Smith ve Kallaus, 1997, s. 329). Bu tür afetler organizasyonlarda daha çok belgeler ya da belgesel işlemler üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Çünkü afetlere karşı herhangi bir güvenlik ya da yedekleme önlemi olmayan organizasyonlarda zarar

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

gören araç-gerecin yerine konması mümkünken, kaybedilen kurumsal belgelerin telafisi mümkün olamamaktadır. Günümüzde bilgi merkezlerinin doğal ve yapay kaynaklı afetlerin yıkıcı etkilerinden zarar gördüğü çok sayıda örnek bulunmaktadır. 26 Aralık 2004 tarihinde Pasifik Okyanusunda meydana gelen deprem ve depremin etkisiyle oluşan tsunamide özellikle Endonezya, Sri Lanka, Hindistan, Tayland, Malezya, Myanmar, Maldivler ve Bangladeş büyük kayıplar vermiştir (Amarasiri, 2005, s. 2). Sri Lanka'da hizmet veren 177 okul, 53 halk ve 68 manastır kütüphanesinin zarar görmesi söz konusu kayıplara örnek olarak verilebilir (South, 2005). Benzer yıkımlar tsunamiden etkilenen diğer ülkelerin bilgi merkezlerinde de yaşanmıştır. İmal edilmiş risk/afetler arasında yer alan savaş, Irak'ta onlarca kütüphane ve arşivin yok olmasına neden olmuştur.

Türkiye'de de yaşanan çeşitli afetler, meydana geldiği coğrafi alanda hizmet veren çeşitli bilgi merkezlerinin işleyişinde aksaklıklara neden olmuştur. Örneğin 17 Ağustos 1999 Marmara Depremi ve 12 Kasım 1999 Düzce Depremi sırasında çoğunluğu halk kütüphaneleri olmak üzere çok sayıda bilgi merkezi önemli oranda zarar görmüştür. Benzer şekilde 25 Ağustos 2000 tarihinde Ankara'da Sayıştay binasında çıkan yangın önemli arşiv malzemelerinin yok olmasına neden olmuştur. 2002 yılında Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kuruluna devredilen bazı özel bankaların elektronik arşivlerinde yaşanan sorunlar nedeniyle, çok sayıda vatandaşın geçmiş döneme ait ödeme kayıtları yok olmuş ve vatandaşlar mağdur edilmiştir.

Belge Yönetimi Programı ve Afet Planlama

Bilgi merkezlerinde afetin etkilerini azaltmak ancak etkili bir afet planlaması ile mümkün olabilir. Özellikle arşivler başta olmak üzere her türlü bilgi merkezlerinde muhafaza edilen bilgi ve belge kaynaklarını afete karşı koruma, belge yönetimi disiplininin önemli alanlarından birini oluşturmaktadır. Belge yönetimi; belge üretimi, muhafazası, kullanımı, dosyalanması, ayıklanması ve düzenlenmesi işlemlerinin sistematik bir yapı içinde denetlenmesidir (Bellardo ve Ballardo, 1992, s. 29). Diğer bir ifade ile belge yönetimi, organizasyonlarda her türlü işlem ve iletişimin uygun ve etkin olarak yürütülmesini sağlamak amacıyla belge üretimi, muhafazası, kullanımı ve ayıklamasına yönelik her türlü ilke ve uygulama üzerinde planlama, denetleme, yönetme, düzenleme, eğitme, geliştirme ve diğer idari faaliyetleri uygulama sürecidir. Belge yönetimi, organizasyonların yazılı kaynakları olan belgelerin daha etkin, doğru ve ekonomik olarak işleme konmasında ve orijinal, kalıcı ve güvenilir bir biçimde muhafaza edilmesinde yararlanılan önemli bir disiplindir. Söz konusu disiplini oluşturan her türlü ilke ve uygulama belge yönetimi programı altında sistematize edilir. Belge yönetimi programı,

- her türlü kurumsal belgenin üretim öncesi tasarımı, üretimi, kullanımı, dağıtımı;
- belgelere ve içerdikleri bilgiye hızlı erişimi sağlamak amacıyla dosyalanması ve indekslenmesi;
- güncel olmayan belgelerin yönetilmesi ve/veya sistemden çekilmesi;
- kaynakların farklı kayıt ortamlarına aktarılması; ve
- bilgisayar, optik tarayıcılar ve modern enformasyon teknolojilerinin diğer unsurları ile uyum içinde çalışması

gibi belge yönetimi sistemi içinde yer alan pek çok konuya ayrıntılı olarak yer verilen kayıtlı ilkeler bütünüdür. Belge yönetimi programı, belli bir sistem içinde tasarlanır, oluşturulur ve uygulamaya konur. Bu sistem, belge yönetimi uygulamaları için gereksinim duyulan disiplin içi veya disiplin dışı her türlü unsurun birbiriyle bütünleştirildiği bir yapıyı ifade eder. Buna göre belge yönetimi sistemi, belgelerin üretim öncesi tasarımı, üretimi, dağıtımı, kullanımı, dosyalanması, kopyalanması, çoğaltılması, postalanması, saklanması, korunması, bakımı, değerlendirilmesi, ayıklanması, imha edilmesi, arşivlere devredilmesi, sınıflandırılması ve düzenlenmesinden oluşan belge yaşam döngüsünün her evresine ilişkin ilke ve uygulamaları; belge işleme metodolojileri, personel, çalışma ve depolama yerleri, bilişim sistemi ve teknolojileri, güvenlik, bütçe, yasal düzenlemeler ve standartlar gibi her türlü işletme unsurunu içeren geniş bir mimariyi ifade eder.

Özellikle elektronik belge kullanımı ile birlikte belge yönetimi programının organizasyonlarda yararlanılması gereken önemli bir yönetim aracı olduğu gerçeği kamu yöneticileri tarafından da kabul edilmeye başlanmıştır. Elektronik belgelerle birlikte belge üretimi artışı son derece hızlanmış ve üretilen belgelerin belli bir sistem içinde yönetilmeleri zorunluluk halini almıştır. Belge yönetimi yaklaşımının etkin olarak işletilebilmesi, bu yaklaşımın kurumun üst yönetimi tarafından onanması ve bütün birimlerde kabul ve destek görmesi ile mümkün olabilir (National Archives of Scotland [NAS], 2006, s. 15). Belge yönetimi yaklaşımının asıl amacı, belgeleri nitelik artırma amacıyla hazırlanan denetimli bir süreç içinden geçirmek ve belgelerin kalıcılıklarını sağlamaktır. Belgelerin kalıcılığı, her yönüyle güvenli bir ortamda muhafaza edilmeleri ile sağlanabilir. Güvenli ortam oluşturma ise belge yönetimi programının önemli bileşenlerinden yaşamsal belge programı ve afet planlarının hayata geçirilmesi ile elde edilir.

Yaşamsal Belge Programı

Yaşamsal belge programı (vital records program), belge yönetimi programının önemli bileşenlerinden biridir.[1] Daha

[1] Yaşamsal belge programı belge yönetimi konusunda hazırlanan Türkçe kaynaklarda aynı zamanda hayati ya da önemli belge programı olarak da ifade edilmektedir.

çok belge güvenliğini sağlama işlevinin önemli adımlarından biri olan bu program, aynı zamanda afet planı oluşturma sürecinde dikkate alınması gereken önemli bir unsurdur.

Yaşamsal belge, kurumsal ve/veya bireysel hakları belgeleyen ve yok olması durumunda önemli kayıplara neden olabilen belgedir. Bu tür belgeler diğer belgelerden ayrı değerlendirilmeli, daha güvenli ve denetimli bir ortam içinde muhafaza edilmelidir. Bu işlev belge yönetimi programı içinde yaşamsal belge programı ile sağlanır. Yaşamsal belge programı, kurumsal ve/veya bireysel yaşam içinde özel bir değeri olan, kaybolması, bozulması ya da yetkisi olmayan üçüncü tarafların eline geçmesi durumunda önemli zararlara neden olabilecek belgelerin, diğer belgelere göre daha güvenli ve denetimli bir ortam içinde yönetilmesine olanak sağlayan ilke ve uygulamalardan oluşur (Design, 2002, s. 20; Digital, 2004a, s. 53-54). Özellikleri nedeniyle yaşamsal öneme sahip belgeler, afet planı çalışmalarında öncelikli kaynaklar içinde değerlendirilmelidir. Kurumlarda oluşturulan yaşamsal belge programları ile afet planları arasında eşgüdümün sağlanması kurumsal bilgi ve belge kaynaklarının daha güvenli bir biçimde muhafaza edilmesini sağlayacaktır.

Yaşamsal belge programı, üretimden arşivlerde düzenlemeye kadar yaşam döngüsü[2] içinde geçen bütün evreler boyunca yaşamsal öneme sahip belgeleri afet riski en az olan koşullar içinde saklama, afet sırasında kurtarma ve afetten sonra kullanıma sunma işlevini yerine getirmek için oluşturulur. Bu bakımdan yaşamsal belge programının içeriğini söz konusu programın amaçlarına bakarak belirlemek mümkündür. Bu amaçlar:

- Kayıtlı olduğu ortama ve türüne bakılmaksızın her türlü yaşamsal belgeyi saptama, önem derecelerine göre gruplandırma ve bu işlevi sürekli olarak güncelleme;
- Yaşamsal öneme sahip belgeler ile bunların kayıtlı olduğu ortamları tehdit eden riskleri belirleme;
- Söz konusu riskleri azaltıcı, riskin etkilerinden koruyucu ve güvenliği artırıcı politikalar geliştirme;
- Afet öncesinde, sırasında ve sonrasında yaşamsal belgeler üzerinde yürütülmesi gereken uygulamaların işletimini sağlama; ve
- Söz konusu uygulamalar üzerinde dağıtılan rol ve sorumluluklar ile yeni düzenlemeleri yönergeler ve/veya rehberler aracılığıyla duyurma (Developing, 2005; Vital, 1996).

Yaşamsal belge programının amaçlarına bakıldığında görüleceği gibi, söz konusu programa sahip olan her organizasyon bütün bilgi kaynaklarını ve belgeleri afete karşı korumada önemli bir güce sahip olmaktadır. Çünkü yaşamsal belge programında daha çok yaşamsal belge grubu üzerine odaklanma söz konusu ise de program kapsamında yürütülen çalışmalar afetin etkilerini azaltmakta ya da yok etmektedir. Bu durum aynı zamanda afet sonrası kurtarma ve onarma işlemlerinin de kolay ve ucuz olmasını sağlamaktadır.

Afet Planı

Bilgi kaynaklarının ve belgelerin afete karşı korunmasında ve afet sonrasında iyileştirme çalışmalarının etkin bir biçimde sürdürülebilmesinde yararlanılan en yaygın araç afet planıdır.[3] Afet planı, doğal veya yapay kaynaklı afetler sırasında uygulanmaya konulmak üzere herhangi bir organizasyon veya arşiv kurumu tarafından geliştirilen politikalar, işlemler ve düzenlemelerdir (Arşivcilik, 1995, s. 2). Afet planları organizasyonlarda yaşanabilecek her türlü olağan dışı zararlı olayı ortadan kaldırmak veya etkisini azaltmak için hazırlanan önemli araçlardır. Genel bir afet planı, ulusal, bölgesel, yerel ve/veya kurumsal düzeyde her unsuru kapsayacak şekilde hazırlanır.

Afet planı dokümanında, olası bir afeti önlemek, afetin olumsuz etkilerine karşı hazırlıklı olmak, bir afetin yaşanması durumunda alınan önlemleri hayata geçirmek ve afetten sonra kısa sürede normal koşullara yeniden dönmek için geliştirilen ilke ve uygulamalar yer alır. Kapsamlı bir afet planı birbirinden ayrı, fakat pek çok açıdan birbiriyle ilgili alt planlardan oluşur. Örneğin, afet öncesinde riskleri azaltmaya yönelik olarak alınması gereken önleyici tedbirler, afet anında afete müdahale edebilmek için yapılması gerekenler ve afet sonrasında afetin olumsuz etkilerini azaltma çalışmaları üç ayrı alt plan içinde ele alınabilir. Bu planların her biri için birbiriyle bağlantılı olan çeşitli uygulamalar yapılır.

Risk azaltma ya da hazırlıklı olma çalışmaları, afet öncesi faaliyetler olarak bilinir. Bu çalışmalar, afetin ve zararlı etkilerinin yaşanma olasılığını azaltacak eylemlerden oluşur. Afete karşı hazırlıklı olma çalışmaları, ortaya çıkabilecek her türlü felaketin yaratacağı riski en az kayıpla kapatabilmek için yapılan ön hazırlıklardır. Örneğin sahip olunan kaynakları önem derecelerine göre gruplara ayırma ya da personeli her türlü afete cevap verebilecek şekilde eğitme, bu tür çalışmalar arasındadır.

İlk yardım gerektiren ya da acil durumlar, geçici bir süre güç kaybından herhangi bir ofisin ve çalışanların bütünüyle zarar görmesine kadar farklı türlerde yaşanabilmektedir.

[2] Yaşam döngüsü, belgelerin üretimi, kullanımı, dağıtımı, dosyalanması, ayıklanması, arşivlere devredilmesi ve düzenlenmesi adımlarından oluşan süreci ifade eder.

[3] Genel olarak afet planları, afet öncesi, anı ve sonrasında yapılan her türlü risk, felaket ve iyileştirme uygulamalarını içeren programlar olarak değerlendirilir. Gerek yurt dışında gerekse yurt içinde bu alanda yapılan çalışmalarda afet planları içinde değerlendirilen konular aynı zamanda risk, felaket ve iyileştirme planları adı altında yayımlanan çalışmalarla ifade edilir. Diğer bir ifade ile literatürde afet planı konusunda tam bir kavram birliğinin sağlanamadığı görülmektedir. Bu çalışmada ise afet planı kavramı risk, felaket ve iyileştirme planlarının her üçünü de ifade etmek için kullanılmaktadır.

Her kurum, yaşanabilecek acil olayların engellenmesi ve normale çevrilmesi için olasılıklar üzerine kurulu bir eylem planına sahip olmalıdır. Olasılıklar üzerine kurulu söz konusu plan, en küçüğünden en büyüğüne kadar bütün acil durumlara cevap verebilecek çözüm seçenekleri içermelidir.

Afet stratejisi, afete karşı hazırlıklı olma ve afeti önleme becerisini geliştirmek için oluşturulan politikadır ve afet planlarının temelini oluşturur. Olası bir afete karşı elektronik belge koruma stratejisi içinde kuruluşların alabileceği önlemler, Avustralya Ulusal Arşivi tarafından şu şekilde listelenmektedir (Digital, 2004, s. 50):

- Yaşamsal öneme sahip belgeler, birkaç kopya halinde çoğaltılmalı ve farklı yerlerde muhafaza edilmelidir;
- Kurumsal gereksinimler nedeniyle saklanmasına gerek kalmayan belgeler en kısa sürede ulusal arşivlere devredilmelidir;
- Yedekleme sistemlerinden düzenli olarak yararlanılmalıdır;
- Belgeler her türlü doğal ve yapay etkenlere karşı uygun koşullar içinde depolanmalıdır;
- Isı ve nem gibi zararlı doğal etkenlere karşı güvenli depolama araçlarından yararlanılmalıdır;
- Yasal yetki dışında yapılabilecek değişiklikler ya da silintilere ve her türlü virüs tehlikesine karşı dijital belgeleri korumak için yüksek standartlı güvenlik sistemlerinden yararlanılmalıdır.

Afet sırasında yerine getirilmesi gereken faaliyetler ise afetin zararlı etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik tepki çalışmalarıdır. Afete gösterilen tepki, hazırlıklı olma çalışmalarının niteliğine bağlı olarak değişiklik gösterir. Örneğin, afet sırasında yerine getirilmesi gereken rol ve sorumluluklar, personelin hazırlıklı olma çalışmaları içinde görev dağılımı yapılmış olmasını gerektirir. Görev dağılımı, çalışanların bilgi ve becerilerine göre yapılmalıdır. Yaşanan her türlü afete anında müdahale edilebilmeli ve afet önlemleri hemen uygulamaya konulmalıdır. Afet önlemlerine öncelikli olarak insanların güvenliğini sağlamak ile başlanmalıdır. Bu amaç doğrultusunda alınması gereken öncelikli önlemleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Mağdurlara ilk yardımın ulaştırılması; insanların afet alanından uzaklaştırılması; kurtarma çalışmalarına başlanması; afetin yıkıcı etkilerine müdahale edilmesi; yiyecek ve barınma ihtiyacının karşılanması. İkinci düzey önlemler ise, ihtiyaç duyulan hizmetlerin bakım ve onarımını içermektedir. Örneğin, elektrik, telefon ve su alt yapı hizmetlerinin onarılması, personel ve gönüllülerin koordinasyonunun sağlanması, yardım ve fonların yönetilmesi, diğer kayıp ya da zararların en alt düzeye indirilmesi.

Afeti iyileştirmeye yönelik planlama ise afetlerin, belgelerin bütünlüğünü, doğruluğunu ve erişilebilirliğini nasıl tehdit edebileceğini öngörmeli ve bu doğrultuda iyileştirme çözümleri geliştirmelidir (California, 2002, s. 23).

Herhangi bir organizasyonun iyileştirme faaliyetlerinde olabildiğince hızlı olması ve iyileştirme çalışmalarını açık bir biçimde aksatmadan sürdürmesi olasılık planlarının varlığı ve/veya niteliği ile doğrudan orantılıdır. Olasılık planları, acil durumlarda hızlı davranma, geçici hizmet sağlama, elektronik belge kayıt ve bilgi işlem fonksiyonlarını normale çevirme gibi pek çok farklı konuyu içeren ve bu fonksiyonların en kısa sürede normale dönmesi için yöntemler ileri süren kaynaklardır.

Elektronik belge ve kurumsal belge sistemlerini her türlü afet riskine karşı korumak ve afetlerden sonra devamlılığı sağlamak günümüz organizasyonlarının üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Özellikle e-devlet uygulamaları ile birlikte elektronik işlem miktarının her geçen gün artarak büyüdüğü günümüzde organizasyonların uygulamaya koydukları afet planlarında elektronik belge ve elektronik belge sistemlerine daha fazla yer verilmelidir.

Organizasyonlarda afet planını oluşturma ve uygulamaya koymadan önce birtakım alt yapı çalışmalarının tamamlanması gerekmektedir. Genel olarak bunlar, bir afet planının oluşturulması ve düzenli olarak işletilebilmesi için gerekli olan faaliyetlerden oluşmaktadır. Buna göre bir afet planı için gereksinim duyulan ön hazırlık çalışmaları şu şekilde sıralanabilir (Smith ve Kallaus, 1997, s. 329-331):

- Herhangi bir afet karşısında rol ve sorumlulukları saptama;
- Afet karşısında yararlanılacak kurtarma tekniklerini ve iyileştirmeye yönelik atılması gereken adımları belirleme;
- Olası afetlerin neden olabileceği engelleme süresini ve afet türüne göre ortaya çıkabilecek maliyeti tespit etme;
- Önemli belgeleri ve elektronik bilgi kaynaklarının yedekleme ünitelerini kuruluş dışında daha uygun bir yerde depolama;
- Kritik durumlarda bilgisayar ve bilgisayarla ilgili olan diğer donanımların kullanılabileceği ve faaliyetlerin sürdürülebileceği alternatif yerleşim yerleri tespit etme;
- Oluşturulan planı kurum içinde duyurmak ve bu konuda yapılan bütün çalışmaları doğrudan yararlanmaya sunabilmek için çeşitli iletişim yöntemleri oluşturma,
- Periyodik olarak afete hazırlık planını canlı tatbikatlarla test etme ve plana uygun değişiklikler yapma.

Afet planı, afetin olumsuz etkilerini önlemek ya da azaltmak için geliştirilen önlemlerden, yaşamsal öneme sahip belgeler için oluşturulan koruma stratejilerinden, yaşanan bir afetin yaralarını iyileştirmeye ve onarmaya yönelik eylemlerden oluşur. Bu tanım ışığında bir afet planında bulunması gereken temel unsurlar ve özellikler şu şekilde sıralanabilir (Oregon, 1994):

- Sahip olunan bilgi kaynaklarının ve belgelerin özelliklerine göre tasarlanan genel bir afet politikası;

- Genel acil durum ve afet müdahale ekibi ile eşgüdüm içinde hazırlanan bilgi kaynaklarının ve belgeleri korumaya yönelik rol ve sorumluluklar;
- En yükseğinden en düşüğüne kadar yaşanabilecek bütün potansiyel risklerin analizi;
- Afet öncesinde, sırasında ve sonrasında uygulamaya konmak için geliştirilen hazırlıklı olma, tepki verme ve iyileştirme adımları;
- Afeti saptama ve alarm durumuna geçme için belirlenen işlemler;
- Yaşamsal öneme sahip belgelerin saptanması ve kayıt altına alınması;
- Afet sırasında öncelikli olarak kurtarılacak kaynakların belirlenmesi ve bunların öncelik sırasına göre gruplandırılması;
- Afet sırasında ve sonrasında kullanılmak üzere belirlenen her türlü araç ve gerecin envanterinin oluşturulması;
- Afet olgusu içinde değerlendirilen her türlü konu hakkında personelin belli aralıklarla eğitilmesi.

Organizasyonlar, afete hazırlık ve iyileştirme planlarını sürdürülebilir bir anlayış içinde gözden geçirmelidir. Afet literatüründe de sık kullanılan bir kavram olan sürdürülebilirlik, Mileti'nin (1999) de ifade ettiği gibi toplumun ya da toplumu oluşturan alt birimlerin, kendi dışında yer alan faktörlerden kaynaklanan ve söz konusu birimlerde üretkenliğin azalması, yaşam kalitesinin düşmesi gibi olumsuz durumlara yola açan olayların olumsuz etkilerinin üstesinden gelme ya da bu sorunlar ile baş edebilme kapasitesine sahip olmayı ifade etmektedir. Sürdürülebilir afet planlaması, yukarıda maddeler halinde sıralanan unsurların doğru, düzenli ve zamanında işletilmesi ile hayata geçirilebilir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan biri de söz konusu unsurların yaşanan gelişmeler ve değişen koşullara karşı sürekli olarak gözden geçirilmesi ve güncellenmesi gereksinimidir (Patkus ve Motylewski, 2007).

Kurumsal faaliyetler sırasında ortaya çıkan her sorun ya da ilk yardım durumu, bir afet olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü her sorunun bir afet olayı olarak görülmesi, olağanüstü önlemlerin her olayda devreye girmesine ve kurumsal iş akışının sık sık olağan düzenin dışına çıkmasına neden olur. Bu durum, kurumsal iş sürecine olumsuz yönde etki edecektir. Bu nedenle, öncelikli afet tanımının çerçevesi tam olarak belirlenmeli, işlemler sırasında yaşanabilecek en düşük ve en yüksek afet olasılıkları ile acil durumlarda alınacak önlemler ve iyileştirme için yapılması gereken çalışmalar sorumluları ile birlikte ayrıntılı olarak ortaya konulmalıdır. Personelin, yaşanabilecek herhangi bir afete hazırlıklı olması, acil durumlarda yapılması gereken faaliyetlerin hızlı, başarılı ve az emek harcanarak yapılmasını sağlar (Standard, 2000).

Türkiye'de Afet Planlaması

Ülkemizde afet öncesi ve sonrası müdahale çalışmalarında rol ve sorumluluk birden fazla kuruluş tarafından yürütülmektedir. Türkiye'de afete hazırlıklı olma, risk azaltma, müdahale etme, iyileştirme ve yeniden yapılandırma çalışmaları konusunda rol ve sorumlulukları olan kamu kuruluşları şu şekilde sıralanabilir: Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi, Başbakanlık Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü, İçişleri Bakanlığı Sivil Savunma Genel Müdürlüğü, Bayındırlık Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü, Türkiye Kızılay Derneği (Akça, 2007).

Bu kurumların dışında Türk Silahlı Kuvvetleri gerek planlama gerekse müdahale sürecinde her türlü doğal afet çalışmasına destek sağlamaktadır.

Yaşanabilecek afetlerden en az kayıpla kurtulabilmek, müdahale ve iyileştirme çalışmalarını öncesi ve sonrasıyla bir bütün olarak etkin bir biçimde yerine getirebilmekle mümkündür. Yaşanan her türlü afeti kayıt altına almak ve afet planlama konusunda hazırlanan her türlü yayını derleyerek hizmete sunmak gerekir. Bunun için ülkemizde yaşanan afet kayıtlarını arşivleyecek ve afet konusunda her türlü kaynağı hizmete sunacak bir bilgi merkezine gereksinim vardır. Bayındırlık Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü dışında, ulusal afet çalışmaları konusunda rol ve sorumluluğu olan kurumların hiçbirinde, kendi kurumsal faaliyetlerini kayıt altına aldıkları arşivler dışında genel bir afet arşivi ve/veya bilgi merkezi bulunmamaktadır. Afet İşleri Genel Müdürlüğü tarafından uzun süreden beri üzerinde çalışmalar yürütülen Afet Bilgi Sistemi ve Ulusal Afet Arşivi Sistemi projeleri ise ülkemizde afet çalışmalarını koordine etme ve düzenlemeye yönelik önemli adımlar olarak değerlendirilebilir. Bu projeler ile, öncesi ve sonrasında bir bütün olarak her türlü afet hizmet ve sorumluluğunun bütünleştirilmesi gerçekleşebilecektir. Her yerleşim yerinin afet risklerini analiz ederek afet haritası hazırlamak, yerel ve merkezi yönetim birimleri ile ortak koordinasyon ortamı oluşturmak ve yaşanan afet verilerini kayıt altına almak bu projelerin temel hedefleridir. Söz konusu projeler tamamlandıktan sonra ülkemize ait doğal afet verileri, gelecekte yapılacak çalışmalara kaynak olarak kullanılabilecektir (Hamzaçebi, Koç, Velioğlu ve Erdem, 2004, s. 1; Türkiye, 2007). Projelerin bir yararı da afete karşı rol ve sorumluluğu olan bütün kamu kuruluşlarını aynı sistem üzerinde biraraya getirilmesi ve derlenen afet verilerinin bütün kamu kuruluşlarının kullanımına sunulmasıdır. Ancak bu çalışmalar yalnızca doğal afetler üzerinde yürütülmektedir. Söz konusu projeler henüz tamamlanamadığı için Türkiye'de ulusal afet verilerini arşivleme konusunda yaşanan eksiklik günümüzde halen devam etmektedir. Devam eden projeler tamamlandığında doğal afet verileri kayıt altına alınabilecek ve ulusal afet bilgi bankası oluşturulabilecektir. Bu yönüyle söz konusu projelerin Türkiye açısından önemi büyüktür. Ancak bilgi merkezlerinin ve arşivlerin afetlere karşı korunması bu projelerin öncelikli amaçları arasında değildir.

Sonuç ve Öneriler

Ülkemizde bilgi merkezlerinde yaşanabilecek afet risklerini azaltabilmek, bu alanda somut ve kalıcı adımların atılması ile mümkün olabilir. Diğer bir ifade ile bilgi merkezlerinde yaşanabilecek her türlü afetin olumsuz etkilerinin azaltılması ve afet sonrasında iyileştirme çalışmalarında başarı elde edilmesi, afet işlevinin doğru, zamanında ve etkili bir politikaya bağlı olarak sürdürülmesini ve afet yönetiminin kurumsallaştırılmasını gerekli kılar. Afet, bu alanda bilgi ve deneyim sahibi bir ekip çalışmasının müdahalesi ile önlenebilecek ve/veya zararlı etkileri azaltılabilecek yıkıcı bir olaydır.

Türkiye'de sadece bilgi merkezlerine özel çalışmalar yürüten bir afet merkezine gereksinim vardır. Bu nedenle ülkemizde ulusal bilgi merkezleri afet koordinasyon merkezinin kurulması bu alanda yürütülecek öncelikli çalışmalar arasında yer almalıdır. Ülkemizde farklı bakanlık ve kuruluşlar altında hizmet veren her türlü bilgi merkezi üzerinde rol ve sorumluluğunu etkin olarak yerine getirebilmesi için bilgi merkezi afet koordinasyon merkezine özerk bir statü kazandırılmalıdır. Bu merkez, kuruluş amaçları, özellikleri ve sahip olduğu bilgi kaynaklarının türlerini dikkate alarak Türkiye'de hizmet veren her türlü bilgi merkezi için afet planlarını oluşturma ve uygulanmasını sağlama görevini yerine getirmelidir. Bu doğrultuda söz konusu merkez, bilgi merkezlerinde afet olasılığını sürekli olarak denetleme ve bilgi merkezlerini yönlendirme sorumluluğunu da taşımalıdır. Bilgi merkezi afet koordinasyon merkezi aynı zamanda afet için hazırlık, afete tepki verme ve iyileştirme çalışmaları konularında bilgi ve belge yöneticileri için eğitim ve yayıncılık hizmeti vermeli ve bu alanda her türlü yerli ve yabancı bilgi kaynaklarını içeren bir koleksiyonu araştırmacıların hizmetine sunmalıdır.

Bu merkez tarafından yapılması gereken diğer bir önemli çalışma da afet bilgi bankasının oluşturulmasıdır. Bilgi merkezlerinde yaşanan her türlü afetin bütün özelliklerini kayıt altına alan bir bilgi bankası gelecekte yaşanabilecek afetler karşısında kararlı adımlar atmada önemli bir araç olacaktır. Örneğin, ülkemizde geçmişte bilgi merkezlerinde yaşanan çoğu afete ilişkin bilgi ve belgelere ulaşılamamaktadır. Afet İşleri Genel Müdürlüğü tarafından Ulusal Afet Arşivi Projesi adıyla Türkiye'de günümüze kadar yaşanmış çeşitli afetlere ilişkin ulaşılabilen her türlü harita, rapor, fotoğraf ve benzeri kaynakları arşivleme amacıyla bir çalışma yürütülmektedir. Ancak bu çalışma henüz tamamlanmamıştır ve bu nedenle Türkiye'de yaşanmış afetlere ilişkin bütün verilerin toplandığı bir kaynak henüz oluşturulamamıştır. Bu projenin en kısa sürede tamamlanması gerekmektedir.

Bu merkez tarafından yerine getirilmesi gereken bir başka sorumluluk ise oluşturulan bir afet ekibi ile afet sırasında ve/veya sonrasında bilgi merkezlerine teknik destek sağlamaktır. Söz konusu afet ekibi, afet konusunda sahip olduğu bilgi ve deneyimle afetin olumsuz etkilerini azaltma ve iyileştirme çalışmalarına destek sağlama görevini yerine getirmelidir.

Öte yandan, her bilgi merkezinde afet koordinasyon merkezinin eşgüdümünde bir afet ekibi oluşturulmalıdır. Ülkemizde kurum ve kuruluşlarda acil durum yönetimi merkezlerinin kurulmasını sağlamak, Başbakanlık Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğünün görev ve sorumluluk alanı içinde yer almaktadır. Kamu kuruluşlarında afet ekipleri oluşturma işlevi, söz konusu kuruluşlarda oluşturulan acil durum yönetimi merkezlerinin yetki alanına girmektedir. Bu nedenle bilgi merkezleri afet koordinasyon merkezi tarafından yürütülecek çalışmalar, Başbakanlık çatısı altında kurulan Türkiye Acil Durum Yönetimi Başkanlığı ile eşgüdüm içinde yürütülmelidir.

Kaynakça

Akça, N. (2007). *Türkiye'de afet yönetiminin merkezi yapısı ve bu yapıda yer alan organ ve kuruluşların oluşum ve görevleri*. 12 Mayıs 2007 tarihinde http://www.bayindirlik.gov.tr/turkce/makaledetay.php?ID=14 adresinden erişildi.

Amarasiri, U. (2005). *Tsunami affected libraries in Sri Lanka: Rebuilding process and challenges*. Open seminar on the documentary heritage damaged by the Indian Ocean Tsunami 6th December 2005. Tokyo: National Diet Library. 02 Ocak 2007 tarihinde http://www.ndl.go.jp/en/iflapac/pdf/amarasiri.pdf adresinden erişildi.

Ataman, B.K. (Haz.). (1995). *Arşivcilik terimleri sözlüğü*. İstanbul: Librairie de Péra.

Beck, U. (1998). Politics of risk society. J. Franklin (Ed.), *The politics of risk society* içinde (s. 9-22). Malden: Blackwell.

Bellardo, L. ve Ballardo, L.L. (Haz.). (1992). *A glossary for archivists, manuscript curators, and records managers*. Chicago: Society of American Archivists.

California records and information management. (2002). *Electronic records management handbook: State of California records management program.* 11 Aralık 2003 tarihinde http://www.documents.dgs.ca.gov/osp/recs/ERMHbkall.pdf adresinden erişildi.

Design criteria standard for electronic records management software applications. (2002). Washington, DC: Department of Defense Records Management Program.

Developing and maintaining a vital records program. (2005). 7 Ocak 2007 tarihinde U.S. Environmental Protection Agency Web sitesinden erişildi: http://www.epa.gov/records/tools/toolkits/vital/index.htm

Digital recordkeeping: Guidelines for creating, managing and preserving digital records. (2004). Canberra: National Archives of Australia. 2 Kasım 2006 tarihinde http://www.naa.gov.au/recordkeeping/er/guidelines/DigitalRecordkeeping.pdf adresinden erişildi.

Fritz, C. (1961). Disasters. R. Merton ve R. Nisbet (Ed.), *Contemporary social problems* içinde (s. 651-694). Beverly Hills, CA: Sage.

Giddens, A. (2000). *Elimizden kaçıp giden dünya* (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Alfa.

Guidelines on disaster prevention and control in archives. (1997). Paris: ICA Committee on Disaster Prevention. 1 Şubat 2007 tarihinde

http://www.ica.org/sites/default/files/Study11E%20Final.pdf adresinden erişildi.

Hamzaçebi, G., Koç, N., Velioğlu, Ö. ve Erdem, N.A. (2004). *Ulusal afet arşiv sistemi*. 3. Coğrafi Bilgi Sistemleri Bilişim Günleri, 6-9 Ekim 2004'te sunulan bildiri. 10 Mayıs 2007 tarihinde http://cbs2004.fatih.edu.tr/download/file488.pdf adresinden erişildi.

Kasapoğlu, A. ve Ecevit, M. (2001). *Depremin sosyolojik araştırması*. Ankara: Sosyoloji Derneği.

Kumar, G.S.J. (2000). Disaster management and social development. *International Journal of Sociology and Social Policy, 20* (7), 66-81.

Lyall, J. (1993). *Disaster planning for libraries and archives: Understanding the essential issues*. 3 Mart 2007 tarihinde http://www.nla.gov.au/nla/staffpaper/lyall1.html adresinden erişildi.

Mileti, D.S. (1999). *Disaster by design: A reassessment of natural hazards in the United States*. New York: National Academy of Sciences.

The National Archives of Scotland Government Records Branch. (2006). *Complying with the records management code: Evaluation workbook*. Edinburgh: NAS. 15 Ocak 2007 tarihinde http://www.nas.gov.uk/documents/RM%20Code%20-%20evaluation%20workbook2.pdf adresinden erişildi.

Odabaş, Z.Y. (2006). Zorunlu göç mağduru kadınlar. A. Kasapoğlu (Ed.), *Yeni toplumsal travmalar: Günümüz Türkiye'sinde öyküleşen mağduriyetler* içinde (s. 155-172). Ankara: Referans.

Oregon State Archives: Introduction to records disaster planning. (1994). 17 Mart 2006 tarihinde http://osulibrary.oregonstate.edu/archives/handbook/chapter3/record_5.1.html adresinden erişildi.

Patkus, B.L. ve Motylewski, K. (2007). *Emergency management*. 17 Nisan 2007 tarihinde http://www.nedcc.org/resources/leaflets/3Emergency_Management/03DisasterPlanning.php adresinden erişildi.

Smith, J.R. ve Kallaus, N.F. (1997). *Records management*. Cincinnati, OH: South-Western Educational Publishing.

South Asian libraries hit hard by tsunami. (2005). 12 Ocak 2007 tarihinde American Library Association Web sitesinden erişildi: http://www.ala.org/ala/alonline/currentnews/newsarchive/2005abc/january2005ab/tsunami.cfm

Standard sets out requirements for the storage of New Zealand public records and archives. (2000). Archives New Zealand. 2 Mayıs 2003 tarihinde http://www.archives.govt.nz/continuum/dls/HTMLDocs/S2-storage-standard/S2-standard-storage-8.shtml adresinden erişildi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı. (2007, 6 Mart). 10 Mayıs 2007 tarihinde http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic_yazici?P4=19862&P5=B&page1=10&page2=10 adresinden erişildi.

Vital records and records disaster mitigation and recovery: An instructional guide. (1996). 05 Aralık 2006 tarihinde http://palimpsest.stanford.edu/bytopic/disasters/misc/vitalrec adresinden erişildi.

How to Catalog Karamanlidika Works? Samples of Bibliographic Descriptions of Karamanlidika Works from Academic Library Online Catalogs

Karamanlıca Eserleri Nasıl Kataloglamalıyız? Çevrimiçi Kütüphane Kataloglarından Bibliyografik Kayıt Örnekleri

Selenay Aytaç

Işık University Library, Istanbul. selenay.aytac@gmail.com

Abstract: This study addresses the current problems with cataloging and classification of Karamanli (Karamanlidika) works, and seeks to provide guidance on how to improve existing bibliographic records of these unique works, which are already in many academic libraries all over the world. The Karamanli works, also known as Karamanlidika, refer to those works written in Turkish language but printed in Greek characters according to the usage of Karamanli language or Karamania in Asia Minor (Anatoli) during the Ottoman Empire. Qualitative analysis through academic library online catalogs and the OCLC's WorldCat indicates that there is no consistency among bibliographic descriptions of Karamanlidika works due to lack of standards relating to the description of these special works. In order to provide seamless access to this indigenous literature: (1) one should use new subject headings and a Library of Congress call number, (2) assign a new ISO639-2 language code for Karamanli language, and (3) digitally preserve such resources.

Keywords: Karamanlidika, special collections, cataloging special collections, Turkish Literature written with Greek script

Öz: Bu çalışma Karamanlıca eserlerin kataloglanması ve sınıflanması sırasında karşılaşılan problemlere değinmekte ve dünyadaki birçok üniversite kütüphanesinin çevrimiçi kataloglarında mevcut Karamanlıca eserlere ait bibliyografik kayıtların iyileştirilmesi için önerilerde bulunmaktadır. Karamanlıca eserler, ya da literatürde bilindiği adıyla Karamanlidika, Osmanlı İmparatorluğu zamanında Karamanlı diliyle, çoğunlukla Türkçe fakat Yunan harfleriyle yazılmış eserleri ifade etmektedir. Metindeki örneklerden de görüleceği gibi birçok kütüphane bu eserleri kataloglarken belli bir standart olmamasından dolayı farklı ifadeler kullanmıştır. Bu çalışmada: (1) Karamanlıcaya özel Kongre Kütüphanesi yeni konu baslıklarının kullanılması, (2) Karamanlıca için yeni ISO639-2 dil kodu oluşturulması, ve (3) bu eserlerin dijitalleştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar sözcükler: Karamanlıca, nadir eserler, nadir eserlerin kataloglanması, Yunan harfleriyle yazılmış Türkçe literatür

Introduction

Have you ever seen a book in your library written in Greek script but not of the Greek language? Although you are the cataloger for Greek books, you could not understand what the book title said? Finally, you obtained assistance from the Turkish language cataloger. You transcribed the text and the Turkish cataloger translated the meaning into English. However, you could find neither a subject heading from the Library of Congress nor a classification number? This article is written for you and for the sake of Karamanli works (Karamanlidika) which were lost in the library online catalogs due to lack of appropriate bibliographic descriptions.

Background

The relationship between the Greeks and the Turks extended over 700 years when the entire Balkan region was under the Ottoman Empire. The Ottoman Empire was one of the largest multi-ethnic empires lasting from the 14th century to the 20th century. It had territories from North Africa to Europe, Central Asia in the east, and the Balkans in the west. Although Ottoman Turkish was the official government language of the Ottoman Empire and the widely spoken language, there were also minority languages in use. Until the population exchange in 1922-1923 and some other population migrations, there were areas of concentrated Greek population in various parts of Anatolia such as the Aegean coast, Cappadocia, on the Trebizond region around the Black Sea, Izmir (Smyrna), and in Istanbul (Konstantinopoulis). Due to this close geographical contact, Greeks and Turks shared their

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

customs, traditions, culture, as well as language (Kappler, 2002).

ΓΕΝΗ ΣΕΒΔΑΛΗ
ΣΑΡΚΗ

ΜΑΥΡΟΜΑΤΟΥ ΜΑΤΙΟΦΡΥΔΟΥ

ΡΕΤΖΕΜΠΙΜ ΣΑΡΚΙΣΙ

Figure 1. An example of a Karamanlidika work: *Yeni Sevdalı Şarkı* (Courtesy of Professor Evangelia Balta from her work *Karamanlidika*, 1997)

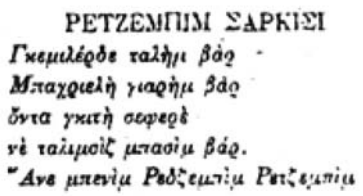
ΡΕΤΖΕΜΠΙΜ ΣΑΡΚΙΣΙ
Γκεμιλέρδε ταλὴμ βάρ
Μπαχριελὴ γιαρὴμ βάρ
ὄντα γκιτὴ σεφερὲ
νὲ ταλιμοὶζ μπασὶμ βάρ.
Ἄνε μπενὶμ Ρεδζεμπὶμ Ρετζεμπὶμ

Figure 1.1. Macro focus on "Recebim Şarkısı"

In the introduction of his recent book Matthias Kappler pointed out that "no individual is perfectly monolingual, no society is purely monocultural, [and] no human expression of art or communication is free from external influence" (Kappler 2002, p. 1). He focused on Turkish language contacts in Southeast Europe by grounding the idea that "the contacts between languages reflect the contacts between peoples and cultures." This is especially true in the case of the Greeks and Turks. Language, one of the most important elements of any culture, is often encoded with particular nuances that enrich the understanding of the spoken word.

Works that were published in Ottoman Turkish using Greek script are called Karamanlidika or Karamanli Turkish (Fig. 1 and Fig. 1.1). This reveals another cross-cultural concern for these two languages. Despite the fact that the official government language was Ottoman Turkish written in Arabic script, the Anatolian Orthodox Christian community (also known as Turkish speaking Orthodox people) published many works in Karamanlidika, some of them published by Evangelinos Misailidis, by the Anatoli or Misailidis publishing house (Misailidis 1986, p. 134).

Karamanli works represent unique cultural and historical nuances of the period that Karamanli people existed. Unfortunately, neither Karamanli people nor the Karamanli language exist anymore. The only evidence of their past history is the works they published. The purpose of this paper is to identify problems that need solutions regarding bibliographic descriptions of the Karamanli works, which are in libraries all over the world, and to recommend some ideas about cooperation and the pooling of our intellectual resources to provide access to these indigenous works. The Karamanli works or Karamanlidika or Karamanlica works are used interchangeably in this paper to refer to the works published by the Karamanli people or Karamanlides who were the Turkish speaking Orthodoxes of Asia Minor (Clogg, 1999).

Literature Review

Smiraglia (2001, p. 82) stresses that "works have a significant meaning for the cultures that produce them." It is essential for librarians to preserve all those recorded memories of humanity. For this purpose, cataloging principles and rules have been developed to describe works effectively. The goal of these enormous efforts was the dissemination of knowledge without difficulty in regarding the nature of a work for the benefit of society.

The core element in this organization of knowledge efforts is a bibliographic record (Smiraglia, 2001). According to Svenonius (2000, p. 62), "A bibliographic record is a unique description of a bibliographic entity that is formatted and inscribed on a specific medium such as a book, a slide, a video recording, etc." Most of the cataloging practices employ the standard, the Anglo American Cataloging Rules (AACR), because it is one of the most sophisticated languages, which was developed to give meaning to bibliographic records (towards their bibliographic entities). Therefore, AACR used for decades in the libraries.

Bibliographic description of the works written in other languages has been debated over decades from cataloging standpoint. First of all, the AACR was basically compiled for books and mainly for the English books. However, with the increasing number of non-English works in library catalogs, some significant efforts have been made in order to provide standards to describe these works. The 61st International Federation of Library Association (IFLA) conference proceedings were dealing with multilingual and multi-script issues regarding cataloging and classification

of non-English works (Byrum & Madison, 1998). Today, AACR2 and the Library of Congress (LC) provide enormous support for cataloging non-Western languages.

Although most of the first cataloging practices seem focused on western works, Charles Ammi Cutter's 1876 Rules for a Printed Dictionary Catalogue dealt with "Oriental authors" in rule 13. Rule 52 of the 1908 Catalog Rules: Author and Title Entries mentioned that main entries should be standardized for "Turkish Writers." Cutter (1876) also provided a fuller discussion of the elements of Muslim names (Maccaferri, 1990; Blake, 2002). In the same vein, the Anglo-American Cataloging Rules were changed as a result of the International Conference on Cataloging Principles, known as "Paris Principles", held in Paris in 1961. Moreover, the Library of Congress Subject Heading (LCSH) language, an internationally accepted thesaurus was originally begun to be developed in 1898 and revised to meet this crucial need for description of works.

Furthermore, individual researchers focused on specific languages and their bibliographic description problems. Cataloging practices of Ottoman Turkish personal names were examined by Maccaferri (1990). He stated that Ottoman Turkish personal names were inadequately treated in American cataloging codes. Standardized Romanization of Ottoman names and some guiding principles were recommended in this study. Maccaferri also highlighted that library catalogs and bibliographic records facilitate studying of other peoples and cultures, but they can do so only "if they provide full access to materials in languages such as Ottoman Turkish." This is a very important point, since the Karamanli works are not treated very well in library catalogs as well. For instance, Romanization of Karamanli works is not done consistently in many cases. This is a significant problem when one seeks information regarding Karamanli works in library catalogs due to special characteristics of Karamanli language.

The Greek script is one of the most widely known scripts in the world and has a long history. For example, Greek mathematical symbols have been used for centuries by numerous societies. Although Karamanli Turkish is written with mutated form of Greek script, the ALA-LC Romanization table for Greek script (also for Coptic) is not very appropriate in terms of Romanization of these works. For example, Karamanli Turkish uses some special dots on the Greek characters often such as dotted pi and tau, as well as a iota. These special characters like dotted pi correspond to a "p" pronunciation of Arabic letter "bi" (Haralambous, 1999). Such a solution is possible since the Karamanli Turkish alphabet and its script and phonology was studied by Miller (1974) and a new transliteration schema proposed in his doctoral thesis.

Romanization of Karamanli works require special effort because of its linguistic nature of discourse. Although there are some rules to follow to Romanize the Ottoman Turkish or Greek words according to AACR2 and LC (http://www.loc.gov/catdir/cpso/roman.html), no standard exists to Romanize Karamanli language. This inconsistency among different transcribing practices causes a significant information loss during the library online catalog searches.

The discourses for Ottoman Turkish, Greek, and Karamanli Turkish can be seen in Table 1. Karamanli Turkish represents unique characteristics in terms of spoken and the written discourse. Although there is no information loss in terms of meaning during this discourse, the usage of Greek script and Karamanli culture attributes precious value to the works produced in this discourse.

Table 1. Discourses of Ottoman Turkish, Greek, and Karamanli Turkish

Discourses	Spoken	Written
Ottoman Turkish	Ottoman Turkish	Arabic
Karamanli	Ottoman Turkish	Greek
Greek	Greek	Greek

Kramsch (1998, p. 61) states that, "Discourses are more than just languages, they are ways of being in the world, or forms of life that integrate words, acts, values, beliefs, attitudes, and social identities." Furthermore, it is clear that Karamanli culture is an oral culture and represents cultural nuances of its spoken community. Kramsch (1998) also underlines that orality acquires naturally and literacy is learned in schools, which clearly addresses the complexity of Karamanli language. A similar case in terms of using different languages in speaking and written discourse has been observed at Sofia. Professor Trendafil Krastanov presented another manuscript, which has the same characteristics, during the Digital Preservation of Medieval Manuscripts and Early Printed Books Summer School at the Church History Museum in Sofia, Bulgaria (Digital, 1999). The text alphabet consisted of Greek and Cyrillic alphabets with the Ottoman Turkish. This "work" spoke clear Ottoman Turkish in phonetic, but written with Cyrillic and Greek alphabet. Dissemination of this work requires the reading knowledge of Greek and Cyrillic alphabets and speaking of Ottoman Turkish.

Methodology

In this paper, a qualitative content analysis was conducted to collect data from library online catalogs. OCLC's WorldCat is the largest and most comprehensive worldwide union catalog, which embraces millions of online bibliographic records from more than 9,000 member institutions. First of all, WorldCat catalog was searched to retrieve bibliographic records of Karamanli works by using keywords "Karamanlı" "Karamanli" "Karamanlidika" or Karamanlidhika". We used two different versions of the search term: "Karamanli," and "Karamanlı" because some

catalogs allow keying in six Turkish non-ASCII characters ("ç", "ğ", "ı", "ö", "ş", and "ü") and create bibliographic records with the accented versions of the same Turkish characters such as “c”, “g”, “i”, “o”, “s”, and “u”. This issue is still problematic for Turkish catalogers, who use international library automation systems or the OCLC cataloging module CAT ME. They not only experience difficulties when keying in the Turkish characters to the system, but also when displaying and printing bibliographic records (Çelenkoğlu, 1998; Aytaç, 2005).

OCLC’s WorldCat informs the user about the home institute of a particular bibliographic record, so the names of institutions which contributed to WorldCat in terms of Karamanli bibliographic records is listed for the second search through local library online catalogs. Then to do the second follow-up in the library catalogs, individual visits to each university’s library catalog was performed.

The online catalogs of the Library of Congress, Dumbarton Oaks Research Library, National Library of Turkey, Bogazici University Library (TR), Oxford University Library (UK), and Cambridge University Library were analyzed with regard to bibliographic descriptions of Karamanli works or the manifestations of Karamanli works.

Some of those aforementioned records were selected from the library catalogs in order to display the current cataloging practices of Karamanli works. As seen in Figure 2, the first record from the Library of Congress (lcweb.loc.gov/z3950) is the manifestation of an original Karamanli work published in 1871-1872. This work was transliterated into Turkish and republished by a new publisher in 1986. Unfortunately, there is no specific description of the bibliographic record except the 500 notes area, nor there is a reference to the original Karamanli Turkish language.

The next MARC record was captured from the Bogazici University library online catalog (www.boun.edu.tr) (Figure 3). This is the Karamanli translation of the work written by “Gontra Buri.” The MARC 008 control field states that it is written in Turkish, which makes this record lost among other Turkish works while the 650 Subject Added Entry field describes the work as Karamanli dialect and Karamanli literature.

Another record from the Bogazici University library catalog displays the difficulties of transliterating Karamanli Turkish into Turkish (Figure 4). This time the MARC 008 control field states that this work is written in Greek due to lack of appropriate language code for Karamanli language.

On the other hand, “Karamanlidika” is the most commonly used description in the literature. Because of the famous bibliographies of Salaville and Dallegio (1958; 1966; 1974), Salaville, Dallegio and Balta (1987), Balta (1987a; 1987b) and Balta and Sallaville (1997) Karamanlidika is the only evidence of this multilingual and multicultural era and the people. Neither the Karamanli community nor the Karamanli language exists anymore.

```
LDR 01257nam  2200313 a 4500
001 2435449
005 19880609114044.9
008 871027s1986    tu ah    b    000 0 tur
035   $9(DLC)   87968361
906   $a7$bcbc$corignew$d2$encip$f19$gy-gencatlg
955   $afc21 4-27-88
955   $a bx87 to bc00 11-02-87
010   $a   87968361
040   $aDLC$cDLC$dDLC
043   $aa-tu---
050 00$aPL248.M52$bT46 1986
100 1 $aMisa¯elidis, Euangelinos,$d1820-1890.
240 10$aTemaðsa-i dünya ve cefakâr-u cefakeðs
245 10$aSeyreyle dünyay˛ :$b(Temaðsa-i dünya ve cefakâr-u
cefakeðs) /
   $cEvangelinos Misaildis ; haz˛rlayanlar, Robert
Anhegger, Vedat Günyol.
260   $a[Istanbul] :$bCem Yay˛nevi,$c[1986]
300   $axxxii, 840 p.:$bill., facsims. ;$c20 cm.
500   $aFiction.
500   $aRoman transcription of the orignial Turkish in
Greek script published as: Temaðsa-i dünya ve cefakâr-u
cefakeðs. Istanbul, 1871-872.
504   $aIncludes bibliographical references.
651  0$aTurkey$xCivilization$y19th century$xFiction.
700 1 $aAnhegger, Robert.
700 1 $aGünyol, Vedat.
740 0 $aTemaðsa-i dünya ve cefakâr-u cefakeðs.
991   $bc-AMED$hPL248.M52$iT46 1986$tCopy 1$mTurk$wBOOKS
```

Figure 2. A MARC record from the Library of Congress

```
LEADER 00000cam  2200000 a 4500
008    050323s1885    tu a          000 0 tur d
040    BGZ
049    BGZA
090    PL198.K37|bB87 1885
092    494.357-B85S-1885-Rare
100 1  Burinin, Gontra.
245 10 Seitanin amoudja Dzadesi, Gontra Burinin
hikiayesi olup, Evangelinos Misailidis Efendi
tarafindan olunarak mearif hazareti dzelilesinin
1301 Dremazi-ul evvel ve 5 numeroli ruhsati ile
tappu nesr olunmiştir /|cGontra Burinin.
246 3  Şeytanın amcazadesi
260    İstanbul :|bEvangelinos Misailidis
Matpaasindan,|c1885.
300    807 p. :|bill. ;|c23 cm.
650  0 Turkish language|xKaramanlı.
650  0 Karamanlı literature.
700 1  Misanaides, Evangelinos.
```

Figure 3. A MARC record from Bogazici University Library

Findings and Recommendations

Results show that published works representing of the Karamanli literature are dispersed all over the world in a variety of libraries and repositories. Unfortunately, due to the lack of subject headings and Library of Congress call numbers, retrieving Karamanli works from library catalogs is very problematic. Some of these works are in Classical Greek sections of libraries; some of them are in the Turkish literature division of repositories. There is no specific bibliographic description used for any of these Karamanli works in most of the aforementioned library catalogs, besides the “notes” area of the bibliographic records. This

is the consequence of the multilingual and multicultural nature of these Karamanli works.

Unfortunately, even the specific description of the Karamanli literature is not consistent and differs from one researcher or institution to another (Figure 5).

Some of the MARC cataloging records retrieved from the aforementioned library OPACS show that, these Karamanli works described with Turkish International Organization for Standardization (ISO) language code (tur), with Ottoman Turkish (ota), or with Greek language code (gr). According to ISO 639 (http://www.loc.gov/standards/iso639-2/englangn_ascii.html) a specific MARC record one should use the code (tur) for Turkish, and (ota) for Ottoman Turkish in order to refer to the language. However, we should acknowledge the fact that very unique characteristics of Karamanli Turkish require a new language code. In this study, a new language code, "krm" for Turkish Karamanli, is recommended for the Karamanli language. This should be added to the ISO639-2 code list.

```
LEADER 00000cam  2200000 a 4500
008    050222s1894    gr           000 0 gre d
040    BGZ
049    BGZA
090    PQ2366.M77|bT9 1894
092    843.8-M76T-1894-Rare
100  1 Montépin, Xavier de,|d1826?-1902.
245 10 Tzinkiane Kizi /|cyayet meshur fetzi ve
merakli roman oloup moutevefa pederimiz
Evaggelinos Misailidis tarafından tarafindan
terdzeme olounmousdir
260    Dersaadet :|bAnatoli Matpaasından,|c1894.
300    1003 p. ;|c23 cm.
650  0 French fiction.
650  0 Turkish language|xKaramanlı.
700 1  Misa¯elid¯es, Euangelinos,|d1820-1890.
```

Figure 4. A MARC record from Bogazici University Library

We need to create bibliographic descriptions of, and build catalogs that adequately represent, the works that will function as convenient guides to retrieval of cultural artifacts over the online catalogs. The following statement of Smiraglia (2001, p. 118) highlights the importance of bibliographic description of derivations which is very common in our case: "how important it is to document that two works are related and also how they are related, that nature of the relationships between works is important to readers as well." So, the derivation of an original Karamanli work as seen Figure 2 should be treated properly in our library catalogs.

We have to appreciate the fact that we have all the rules, principles, and technology to describe world's diverse works. Cataloging is a pretty much consistent work, which was shaped by international rules and principles. However, one of the other essential questions to be considered (when cataloging a book) is "for whom is the catalogue to be prepared?" (Bennett, 1972). For instance, there should be some additional "notes area" for Karamanli works such as MARC 500 descriptions to help the information seeker and give the precise description to the work via bibliographic record.

Digitization of these unique Karamanli works from this multilingual era will contribute to cultural and scientific research on the World Wide Web. It will also contribute to the preservation of cultural diversity and multilingualism by fostering cross-cultural communication amongst these two countries: Turkey and Greece. Most of the Karamanli literature is dispersed all over the world and some of these works are also available from the National Library of Turkey according to the recently released CD version of "the Turkish works printed in non-roman characters" (Eski., 2001). Although 803 Karamanli records found in this CD, there is no doubt that there are thousands of Karamanli works being cataloged in many libraries all over the world.

Long term survival of these records are possible by the leadership of one academic library by establishing a web-based interface to access all the Karamanli works such as the MASTER project (http://xml.coverpages.org/masterDRH99.html). In such a project, all the Karamanli records will be mounted on a single networked catalog, available to everyone via Web.

To sum up, following recommendations can be made in this study in order to provide seamless access to this indigenous literature: (1) using new subject headings and a Library of Congress call number, (2) assigning a new ISO639-2 language code for Karamanli language, and (3) digital preservation of these works.

Author	Language description of the Works
Miller	Karamanli-Turkish texts
Clogg	Karamanli Books, Karamanlidika
Dumbarton	Karamanli, Turkish (Karamanlidi), or Karamanlidi Turkish
Oaks Res Lib, Salaville & Dallegio	Karamanlidika
Balta	Karamanlidika
Univ. of Oxford	Karamanlidika
Cambridge Univ.	Karamanlidika
Iordanoglou	Karamanlidic
Library of Congress	no specific description, only "Turkish in Greek script published"
Bogazici Univ.	Karamanli
National Lib. of Turkey	no specific description, only "Turkish in Greek script published"

Figure 5. Language description of the Karamanli works

Conclusion

Every culture is heterogeneous and is composed of a variety of subcultures. In today's world, language and

cultural contacts are more strongly appreciated than ever before. Language evolves from its social and historical heritage; it is not just a simple vehicle for the communication of information. Librarianship is basically a science of communication and language, and, particularly, language is the first concern of librarians (Shera, 1966). Thus, this is an opportune time to disseminate the cultural information, preserved by individual libraries, to the entire world.

The Karamanli language was basically the spoken Ottoman language; works written in this language represent cultural memories of one of the minorities from the Ottoman Empire that no longer exists. Some bibliographies of these works are published by Salaville and Dalleggio (1958; 1966; 1974), Dalleggio and Balta, Balta and Salaville (1987), and Balta (1987). Today's technology allows us to reach many library catalogs online and retrieve information. Unfortunately, lack of consistency among different libraries' bibliographic descriptions for Karamanli works creates a barrier between information seekers and these unique Karamanli works which are lost in the bibliographic universe.

Karamanli bibliographic records reveal great examples of the complexities associated with bibliographic relationships in terms of manifestations or derivations of the original work in Turkish language with the mutated Greek script.

Furthermore, we believe there are many multicultural and multilingual works out there that need special attention and, presumably, that they share the same fate as the Karamanli works. At this point, it is very important that librarians should acknowledge the fact that they can save the memories of those forgotten cultures by giving them a chance to survive in our modern web-based information repositories. The vision, which will protect all those irreplaceable works from the past centuries, should be shared by all of us.

In conclusion, our paper aims to raise some awareness of these precious Karamanli collections which are currently sealed in their caves, and recommends a worldwide Karamanli literature Appreciation Week. Although these highlights do not cover all the requirements to organize recorded knowledge of Karamanli cultural heritage, the hope is that this exploratory study will start the comprehensive review of these requirements.

References

Aytaç, S. (2005). Multilingual information retrieval on the Internet: A case study of Turkish users. *International Information & Library Review, 37*, 275-284

Balta, E. (1987a). *Karamanlidika additions (1584-1900): bibliographie analytique.* Athens.

Balta, E. (1987b). *Karamanlidika: XXe siécle: bibliographie analytique*. Athens.

Balta, E., & Salaville, S. (1997). *Karamanlidika: nouvelles additions et compléments.* Athens.

Bennett, F. (1972). *Cataloguing in practice: the organization of book acquisition in libraries*. Connecticut: Linnet Books & Clive Bingley.

Blake, V.L.P. (2002). Forging the Anglo-American Cataloging alliance: Descriptive cataloging, 1830-1908. *Cataloging & Classification Quarterly, 35*, 3-22.

Byrum, Jr., J.D., & Madison, O. (Eds.) (1998). *Multi-script, multilingual, multi-character issues for the online environment: proceedings of a workshop sponsored by the IFLA Section on Cataloguing, Istanbul, Turkey, August 24, 1995.* (IFLA Publications: 85) München: Saur.

Clogg, R. (1999). A millet within a millet: the Karamanlides. D. Gondicas & C. Issawi (Eds.), In *Ottoman Greeks in the age of nationalism: politics, economy, and society in the nineteenth century* (pp. 115-142). Princeton: The Darwin Press.

Çelenkoğlu, A. (1998). Turkish experience with multi-script, multi-character, and multilingual cataloguing issues. In J.D. Byrum, Jr. & O. Madison (Ed.), *Multi-script, multilingual, multi-character issues for the online environment: proceedings of a workshop sponsored by the IFLA section on cataloguing, Istanbul, Turkey, August 24, 1995* (pp. 14-20). München: Saur.

Digital Preservation of Medieval Manuscripts and Early Printed Books Summer School, Sofia, July 26-August 13, 1999. (1999). Retrieved August 22, 2007, from http://www.math.bas.bg/~dpm/index.html

Eski harfli Türkçe basma eserler bibliografyası 1584-1986. (2001). [CD-ROM]. Ankara: Nuvis.

Haralambous, Y. (1999). From Unicode to typography, a case study: the Greek script. Actes de *International Unicode Conference XIV*, Boston, 1999, pp. B.10.1-- B.10.36 Retrieved July 15, 2007 from http://omega.enstb.org/yannis/pdf/boston99.pdf

Kappler, M. (2002). *Turkish language contacts in South-Eastern Europe*. Istanbul: Isis Press.

Kramsch, C. (2005). *Language and culture. Oxford introduction to language study*. Oxford: OUP.

Maccaferri, J. (1990). Cataloging Ottoman Turkish personal names. *Library Resources & Technical Services, 34*, 62-78.

Miller, M.G. (1974). *The Karamanli-Turkish texts: the historical changes in their script and phonology*. Unpublished PhD thesis. Indiana University, Indiana.

Misailidis, E. (1986). *Seyreyle dünyayı: temaşa-i dünya ve cefakar-u cefakeş* (R. Anhegger & V. Günyol, Eds.). İstanbul: Cem.

Salaville, S., & Dalleggio, E. (1958). *Karamanlidika: bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs. I, 1584-1850.* Athens: Center for Asia Minor Studies.

Salaville, S., & Dalleggio, E. (1966). *Karamanlidika: bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs. II, 1851-1865.* Athens: Center for Asia Minor Studies.

Salaville, S., & Dalleggio, E. (1974). *Karamanlidika: bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs. III, 1866-1900.* Athens: Center for Asia Minor Studies.

Salaville, S., Dalleggio, E., & Balta, E. (1987). *Karamanlidika: bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs. 1958-1987.* Athens: Center for Asia Minor Studies.

Shera, J.H. (1966). *Documentation and the organization of knowledge.* Hamden, Conn.: Archon Books.

Smiraglia, R.P. (2001). *The nature of a work: Implications for the organization of knowledge*. Lanham, MD: Scarecrow Press.

Svenonius, E. (2000). *The intellectual foundation of information organization.* Cambridge, MA: MIT Press.

Posterler

Tıp Alanında Çalışan Akademisyenlerin Elektronik Veri Tabanı ve Elektronik Dergi Kullanımları*

Medical Faculty's Use of Electronic Databases and Electronic Journals

Selahattin Cihan Doğan

Hacettepe Üniversitesi Kütüphaneleri, 06800 Beytepe, Ankara. scdogan@hacettepe.edu.tr

Öz: Bu çalışmada tıp akademisyenlerinin elektronik veri tabanı ve elektronik dergi kullanım özellikleri araştırılmaktadır. Kullanım yönünden farklı kullanıcı grupları (profesör, araştırma görevlisi, vd.) arasındaki benzer ve farklı yönler incelenmektedir.

Anahtar sözcükler: Elektronik veri tabanları, elektronik dergiler, tıp akademisyenleri, tıp kütüphaneleri, kullanıcı çalışmaları

Abstract: This paper examines the characteristics of use of electronic databases and journals by the medical faculty. It compares the similarities and differences between different user groups (i.e., professors, research assistants) in terms of use patterns.

Keywords: Electronic databases, electronic journals, medical faculty, medical libraries, user studies

Giriş

Internet'in ve Internet araçlarının yaygınlaşmasından sonra kullanıcıların bilgi gereksinimlerini karşılamak konusunda sahip oldukları seçenekler artmıştır. Günümüzde kullanıcılar Internet aracılığıyla mekân ve zamandan bağımsız olarak gereksinim duydukları birçok kaynağa erişebilmektedirler (Renwick, 2005, s. 21). Gerek tam metin gerekse bibliyografik veri tabanlarının web üzerinden erişime açılması özellikle akademisyenler tarafından büyük bir ilgi ile karşılanmış ve bu durum söz konusu kaynakların kullanımının artmasına neden olmuştur. Güncel bilgiye duydukları gereksinimin kaçınılmaz bir sonucu olarak, elektronik veri tabanları kısa sürede tıp akademisyenleri için en önemli ve en sık kullanılan bilgi kaynakları arasında yerlerini almıştır. Bu gelişmelerin sonucunda tıp akademisyenlerinin de içinde bulunduğu sağlık çalışanlarının elektronik kaynak, özellikle elektronik dergi ve elektronik veri tabanı kullanımları üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır (Curtis, Weller ve Hurd, 1997; 1993; De Groote ve Dorsh, 2003; 2001; Morse ve Clintworth, 2000; Renwick, 2005; Tenopir, King ve Bush, 2002).

Söz konusu çalışmalardan elde edilen bulgular tıp kütüphanelerinde elektronik kaynaklara yönelik koleksiyon geliştirme ve hizmet planlama amacıyla kullanılmaktadır. Türkiye'de de benzer çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesinde yürütülen bu çalışma söz konusu boşluğu dolduracak çalışmalara bir başlangıç olarak görülebilir.

Yöntem

Çalışmada betimleme yöntemi kullanılmış, veriler tabakalı örnekleme yöntemi ile seçilen 142 öğretim üyesine dağıtılan ve 20 sorudan oluşan bir anket yoluyla elde edilmiştir (Tablo 1). Bazı sorular için deneklere birden fazla seçenek işaretleme olanağı sunulmuştur.

Tablo 1. Öğretim üyelerinin unvanlarına göre dağılımı

Akademik unvan	N	n	%
Prof. Dr.	300	32	11
Doç. Dr.	113	20	18
Y. Doç. Dr.	33	4	12
Öğr. Gör. Dr.	81	13	16
Uzman	25	4	16
Araş. Gör.	539	69	13
Toplam	1091	142	13

Bulgular

Ankete katılan akademisyenlerin büyük çoğunluğu (%97) elektronik veri tabanlarını ve elektronik dergileri kişisel olarak kullandıklarını belirtmişlerdir. Elektronik veri tabanlarını ve elektronik dergileri kullanmadığını belirten yedi akademisyenin üçü tarama için zamanım yok seçeneğini, dördü ise elektronik veri tabanlarında ve/veya

* Bu çalışma yazarın yüksek lisans tezine dayanmaktadır (Doğan, 2007).

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

elektronik dergilerde tarama yapmayı bilmiyorum seçeneğini işaretlemiştir.

Tıp akademisyenlerinin elektronik veri tabanlarını ve elektronik dergileri kullanım amaçları sırasıyla araştırma (%93), eğitim (%85), son gelişmelerden haberdar olma (%76), yayın yapma (%72) ve ön araştırmadır (%61).

Tıp akademisyenlerinin bibliyografik veri tabanlarını kullanım sıklıkları incelendiğinde MEDLINE en sık kullanılan veri tabanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu sırasıyla EMBASE + MEDLINE ve Web of Science veri tabanları izlemekte, Türk Tıp Veri Tabanının ise az kullanıldığı görülmektedir (Tablo 2).

MEDLINE veri tabanlarının kullanılmasında tercih edilen arayüz de araştırılmıştır. Veriler katılımcıların en çok ScienceDirect/MEDLINE arayüzünü (%58) tercih ettiklerini göstermektedir. Bunu sırasıyla Proquest (%15), OVID (%10) ve First Search (%3) arayüzleri izlemektedir.

Araştırmada Index Medicus'u kullananların oranı %10, PubMED'inki ise %97 olarak saptanmıştır. Bulgular basılı ortamda veri tabanı kullanımının düşük olduğunu, elektronik ortamda serbest erişimin kullanım oranını artırdığını göstermektedir.

Tıp akademisyenlerinin tam metin veri tabanı kullanım sıklıkları incelendiğinde ise günlük ve haftalık kullanım oranları %25'in üzerine çıkan veri tabanları sırasıyla ScienceDirect (%61), Springer Link (%47), Blackwell Synergy (%37), Wiley Interscience (%32) ve Taylor and Francis Journals'dır (%27). Bunları %23 ile Ovid, %18 ile Oxford Journals Online izlemektedir (Tablo 3).

Tıp akademisyenleri bilimsel makalelere erişmek için sırasıyla elektronik dergileri kütüphaneden sağlamak (%92), basılı dergileri kütüphaneden sağlamak (%56), elektronik dergilere kişisel olarak abone olmak (%14) ve basılı dergilere kişisel olarak abone olmak (%7) yollarını tercih etmektedirler.

Tablo 2. Tıp akademisyenlerinin bibliyografik veri tabanı kullanım sıklıkları

	EMBASE+MEDLINE		MEDLINE		Web of Science		Türk Tıp Veri Tabanı	
Kullanım sıklığı	n	%	n	%	n	%	n	%
Hergün	24	16,9	46	32,4	13	9,2	1	0,7
Haftalık	26	18,3	63	44,4	32	22,5	5	3,5
Aylık	16	11,3	14	9,9	19	13,4	16	11,3
Nadiren	9	6,3	8	5,6	13	9,2	32	22,5
Hiçbir zaman	6	4,2	1	0,7	4	2,8	17	12,0
Tanımıyorum	54	38,0	3	2,1	54	38,0	64	45,1

Tablo 3. Tıp akademisyenlerinin tam metin veri tabanı kullanım sıklıkları

	Hergün		Haftalık		Aylık		Nadiren		Hiçbir zaman		Tanımıyorum	
Veri tabanları	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Academic Search Prem.	-	-	5	3,5	4	2,8	10	7,0	10	7,0	109	77
Article First	-	-	9	6,3	7	4,9	9	6,3	7	4,9	103	73
Blackwell-Synergy	11	7,7	41	28,9	15	11,0	12	8,5	3	2,1	53	37
Cochrane Library	-	-	5	3,5	8	5,6	12	8,5	9	6,3	101	71
Expanded Ac. ASAP	-	-	5	3,5	7	4,9	10	7,0	7	4,9	106	75
Health & Medical Com.	-	-	2	1,4	9	6,3	13	9,2	8	5,6	103	73
Health & Wellness R.C.	-	-	3	2,1	5	3,5	6	4,2	12	8,5	109	77
Health So. Nursing / A.E.	-	-	1	0,7	4	2,8	5	3,5	19	13,4	106	75
Oxford Journals Online	3	2,1	22	15,5	7	4,9	14	9,9	10	7,0	79	56
Ovid (LWW)	9	6,3	24	16,9	7	4,9	9	6,3	8	5,6	78	55
Psychology & Behav.S.C.	1	0,7	7	4,9	4	2,8	12	8,5	7	4,9	104	73
ScienceDirect	29	20,4	60	40,2	17	12,0	10	7,0	1	0,7	18	13
SpringerLink	15	10,6	52	36,6	16	12,0	10	7,0	2	1,4	40	28
Taylor & Francis Journals	6	4,2	33	23,2	8	5,6	7	4,9	6	4,2	75	53
Wiley Interscience J.	13	9,2	33	23,2	13	9,2	8	5,6	4	2,8	64	45

Tıp akademisyenleri hem elektronik hem basılı sürümü olan dergilerin elektronik sürümünü kullanmayı (%82) tercih etmektedirler. Dergilerin elektronik sürümünü tercih edenler erişim süresi ve istedikleri yerden erişimi bu seçimlerinin başlıca nedeni olarak gösterirken, dergilerin basılı sürümünü tercih edenler e-dergilerden çıktı almak için çok zaman harcadıklarını, basılı dergilerde resim ve şekillerin daha net ve kaliteli olduğunu belirtmişlerdir.

Tıp akademisyenlerinin %80'i elektronik veri tabanlarını ve elektronik dergileri kullanmayı kendi kendine, %45'i meslektaşlarından, %22'si ise kütüphane tarafından verilen eğitimden öğrendiğini belirtmiştir.

Ankete katılan tıp akademisyenleri elektronik veri tabanları ve elektronik dergiler hakkında sırasıyla çevrimiçi eğitimler (%40), gruplar için düzenlenmiş uygulamalı eğitim programları (%34), broşürler (%32), gereksinim anında verilecek eğitim programları (%27), bireysel olarak geliştirmiş uygulamalı eğitim programları (%22), seminerler (%19) yoluyla bilgilendirilmek istemektedirler.

Sonuç

Tıp akademisyenlerinin büyük bir bölümü elektronik dergileri ve elektronik veri tabanlarını doğrudan kullanmaktadır. Dergilerde elektronik sürüm tercih edilmektedir. Bibliyografik veri tabanlarından PubMED ve MEDLINE, tam metin veri tabanlarından ScienceDirect, SpringerLINK ve Blackwell-Synergy diğer veri tabanlarına göre daha sık kullanılmaktadır. Elektronik veri tabanları ve elektronik dergilerin bir kısmının hiç tanınmıyor olması duyuru ve tanıtım hizmetleri ile ilgili sorunlar olduğunu göstermektedir. Bu alanda bilgilendirilmeye ihtiyaç duymadığını belirtenlerin sayısının azlığı (%3) katılımcıların tanıtım ve eğitim programlarına ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Ancak, katılımcıların bilgilendirilmek için tercih ettikleri yolların (seminerler, uygulamalı eğitim programları, broşürler, vb. gibi) birbirinden farklı olması, kütüphanenin tanıtım ve eğitim faaliyetlerinde çeşitliliğe önem verilmesi gerektiğini göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgular Hacettepe Üniversitesi Tıp Kütüphanesinin koleksiyon ve hizmet geliştirme politikaları oluşturulurken göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynakça

Curtis, K.L., Weller, A.C. ve Hurd, J.M. (1993). Information-seeking behavior of health sciences faculty: a survey of health sciences faculty use of indexes and databases. *Bulletin of Medical Libraries Association, 81*(4), 383-392. 10 Ocak 2005 tarihinde PubMed Central veri tabanından erişildi.

Curtis, K.L., Weller, A.C. ve Hurd, J.M. (1997). Information-seeking behavior of health sciences faculty: the impact of new information technologies. *Bulletin of Medical Libraries Association, 85*(4), 402-410. 12 Ocak 2005 tarihinde PubMed Central veri tabanından erişildi.

Doğan, S.C. (2007). *Tıp akademisyenlerinin elektronik veri tabanı ve elektronik dergi kullanımları: Hacettepe Üniversitesi örneği.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

De Groote, S.L. ve Dorsch, J.L. (2001). Online journals: impact on print journal usage. *Journal of Medical Libraries Association, 89*(4), 372-378. 8 Şubat 2005 tarihinde PubMed Central veri tabanından erişildi.

De Groote, S.L. ve Dorsch, J.L. (2003). Measuring use patterns of online journals and databases. *Journal of Medical Libraries Association, 91*(2), 231-240. 10 Ocak 2005 tarihinde PubMed Central veri tabanından erişildi.

Morse, D.H. ve Clintworth, W.A. (2000). Comparing patterns of print and electronic journal use in a academic health science library. *Issues in Science and Technology Librarianship, 28.* 12 Mart 2005 tarihinde http://www.istl.org/00-fall/refereed.html adresinden erişildi.

Renwick, S. (2005). Knowledge and use of electronic information resources by medical sciences faculty at The University of the West Indies. *Journal of Medical Libraries Association, 93*(1), 21-31. 15 Mayıs 2005 tarihinde PubMed Central veri tabanından erişildi.

Tenopir, C., King, D.W., Bush, A. (2002). Medical faculty's use of print and electronic journals: changes over time and in comparison with scientists. *Journal of Medical Library Association, 92*(2), 233-241. 9 Ağustos 2005 tarihinde PubMed Central veri tabanından erişildi.

Yarının Potansiyelini Değerlendirebilmek İçin Bugünden Bilgiyi Yönetmek

Managing Information Today to Get Benefit from Tomorrow's Potential

Ömer Kılıç

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Enformatik Bölümü, İnönü Bulvarı, 06531 Ankara. okilic@turksat.com.tr

Öz: Bugünün düşüncesi ve iş planı, yarının potansiyelinden nasıl etkilenir? Bu posterde mevcut bilgi ve iletişim teknolojilerinin bilgi yönetimine sunduğu imkânları kamu kurumları arası bir yapıda nasıl kullanabiliriz sorusuna yanıt aranmakta ve E-devlet Kapısı Projesi kısaca tanıtılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Bilgi ve iletişim teknolojileri, E-devlet Kapısı, içerik yönetimi

Abstract: How does today's thinking and working plan get impacted by tomorrow's potential? This paper starts with an investigation about the current information and communication technologies used in knowledge management in public agencies and then concludes with a brief introduction of eGovernment Gateway Project.

Keywords: Information and communication technologies, e-Gateway, content management

Giriş

Dönüşümün hızlandığı bir zaman diliminde yaşamaktayız. Guillermo Marconi'nin 1901 yılında tasarladığı radyo ülkemizde 6 Mayıs 1927'de yayına başlamıştır. BBC, 2 Kasım 1936'da ilk düzenli televizyon yayıncılığına başlarken TRT 30 Ocak 1968'de yayın hayatına başlamıştır. Dünyada Internet konusunda ARPANET ile 1960'larda başlatılan çalışmaların ülkemize ilk yansıması, 12 Nisan 1993 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) bir projesi çerçevesinde TÜBİTAK-ODTÜ (TR-NET) işbirliği ile küresel Internet'e erişimin 64 kbit/sn. hızında bir bağlantı üzerinden sağlanmasıyla olmuştur (Tosun ve diğerleri, 2006) Bu verileri matbaa örneği ile karşılaştırabilir ve şu sonuçlara varabiliriz: Yeni teknoloji uygulamalarının ülkemize giriş tarih aralığı yüzyıllardan yıllara inmiş ve ilk adımlar devlet tarafından veya devlet desteği ile atılmıştır.

Kamuda Bilgi Yönetimi

Bilgi yönetiminin dört ana adımını bir kamu örneği üzerinden inceleyebiliriz. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan kişilerin nüfus verileri T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri (NVİ) Genel Müdürlüğü tarafından Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi (MERNİS) üzerinde tutulmaktadır. Doğum, ölüm, evlenme ve boşanma gibi olaylar ile kişinin oluşan veya değişen bilgileri MERNİS sistemine girilmektedir. Veri tabanına giriş yapılırken bilgi tasnif edilmekte, her veri ilişkili olduğu veri yapısına uygun bir şekilde saklanmaktadır. Bilginin paylaşılması aşamasına 23 Şubat 2005 tarihinde başlatılan Kimlik Paylaşım Sistemi (KPS) ile geçilmiştir. KPS, MERNİS ile aynı güvenlik düzeyine sahiptir ve KPS veri tabanı MERNİS'teki verilerle sürekli güncelleştirilmektedir. Protokol imzalayan kurumlar yetkileri dahilinde sistemde tanımlı 17 farklı web servisini kullanmaktadırlar. Sistem 7x24 kesintisiz hizmet vermektedir. 13 Mart 2007 tarihi itibariyle 70'i kamu kurumu (ücretsiz) ve 50'si özel sektörden (ücreti karşılığı) olmak üzere 120 kurum sistemden faydalanmıştır. Mayıs 2007'de protokol imzalayarak KPS sistemine entegre olan kamu kurum sayısı 144 iken, Temmuz 2007 itibari ile bu sayı 212'ye yükselmiştir (Protokol, 2007) (Şekil 1).

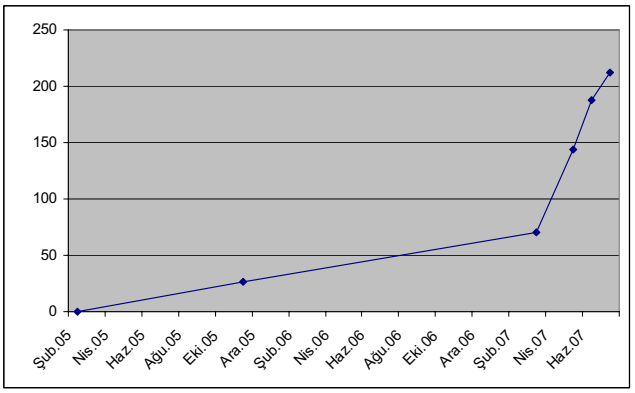

Şekil 1. Kimlik Paylaşım Sistemi bağlantısı yapan kamu kurumu sayısındaki artış

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

Yüz binin üzerinde çalışanı bulunan Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) Personel Daire Başkanlığı tarafından geliştirilen Personel Bilgi Sistemi bilginin etkin kullanımına örnek olarak verilebilir. Her yıl on binlerce atama yapılan bu kurumun yönetmelikleri kişilerin kendisinin ya da eşinin doğum yerine atanmasına izin vermemektedir. Bu maddenin gereğini gerçek anlamda yerine getirmek için kurum iç takip mekanizmaları geliştirmenin mükerrer yatırım olacağı ortadadır. Çünkü yaşayan bir veri olan nüfus verisi yukarıda da belirtildiği gibi NVİ Genel Müdürlüğü tarafından tutulmaktadır. EGM bilgi sistemleri KPS sistemi ile belirli aralıklarla veri transferi yapmakta ve personelinin en güncel nüfus verisi doğrultusunda atama işlemini gerçekleştirmektedir (Kılıç ve Kumaş, 2006).

Bilgiyi etkin kullanarak somut faydaya dönüştürmenin bir başka örneği Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Gümrük Müsteşarlığı tarafından gerçekleştirilen Dahilde İşleme Rejimi (DİR) projesidir. Nitelikli elektronik imzanın da kullanıldığı bu proje çerçevesinde 400 civarında kamu çalışanının Kamu Sertifikasyon Merkezinden, 3500 şirketi temsilen 4000'den fazla kişinin ise Elektronik Sertifika Hizmet Sağlayıcılardan (ESHS) elektronik imza aldığı belirtilmektedir. Proje hayata geçmeden önce sadece dahilde işleme belgesinin düzenlenmesi, gözden geçirilmesi ve kapatma işlemleri için ortalama 450 adet kâğıt kullanılmaktaydı. Bu kapsamda, 2004 yılında sadece dahilde işleme izin belgeleri için 2,3 milyon civarında kâğıt kullanıldığı ve bunun da yaklaşık olarak 1127 ton veya 112 kamyon kâğıt anlamına geldiği bildirilmektedir (Sağıroğlu, 2004). Sanal ortamda kimlik doğrulamanın ve ıslak imzaya eş değer nitelikli elektronik imzanın kullanıldığı bu projenin tarafları Dış Ticaret Müsteşarlığı, Gümrük Müsteşarlığı, İhracatçı Birlikleri, TÜBİTAK, TOBB, Bankalar Birliği, ESHS firmaları ve tüm ihracatçılardır (Dahilde, 2005).

Günümüzde kamu kurumlarının bilgi ve iletişim teknolojileri imkânları çerçevesinde bilgiyi yöneterek sağladıkları başarı örneklerinin sayısı artırılabilir. Bilgi teknolojileri yatırımlarının ortak bir çatı altında toplanması ve planlanması amacıyla DPT Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, Yüksek Planlama Kurulu kararıyla 28 Temmuz 2006'da *Resmî Gazete*'de yayımlanan "Bilgi Toplumu Stratejisi" yürürlüğe girmiştir. Stratejinin ekindeki Eylem Planında tanımlanan 111 eylem, belirtilen kamu kurumlarının eşgüdümlü çalışması ile tamamlanacaktır (Bilgi, 2006). Nihai hedef 2010 yılında bilgi toplumuna dönüşümün büyük oranda gerçekleştirilmesidir. Devlet, vatandaş ve iş dünyası arasındaki etkileşimlerin bilgi ve iletişim teknolojileri olanakları ile modernize edilmesi ile oluşacak ağ etkisinin katalizör rolü görerek dönüşüme hız kazandırması planlanmaktadır.

Bilgi Yönetimi Konusunda Kamuda Yaşanan Değişimler

e-Dönüşüm Türkiye Projesi kapsamında 27 Şubat 2003'ten bu yana artan kamuda bilgi ve iletişim teknolojisi kullanım faaliyetlerinin ortak bir çerçeve içinde yürütülmesi adına aşağıdaki kanunlar, projeler ve raporlar üretilmiştir:

- 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (10 Aralık 2003);
- 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu (23 Ocak 2004);
- Birlikte Çalışabilirlik Esasları Rehberi (05 Ağustos 2005);
- E-devlet Kapısı Projesi (27 Ekim 2005);
- Kamu Bilgi ve İletişim Teknolojisi Projeleri Hazırlama Kılavuzu (27 Temmuz 2006);
- Elektronik Belge Yönetimi Sistem Kriterleri Referans Modeli (18 Kasım 2006).

Bu eylemlerin gerçekleştirilmesinde belki de en önemli faktör veri transferinin güvenli bir şekilde sağlanmasıdır. Bahsi geçen veri trafiği öngörülerek, 2003 yılında e-Dönüşüm Türkiye Projesinin Kısa Dönem Eylem Planının 40 no'lu "Kamu hizmetlerinin ortak platformda –tek kapıdan (portal)- sunumu ve sunulacak hizmetlerin geliştirilmesine yönelik stratejinin belirlenmesi" ve 41 no'lu "Kamu hizmetlerinin geliştirilmesi ve ortak platformda sunumu için proje oluşturulması" eylemleri doğrultusunda E-devlet Kapısının kurulması çalışmaları DPT ve Türk Telekom koordinasyonunda başlatılmıştır. Açılan ihaleyi Oyak Teknoloji Bilişim ve Kart Hizmetleri A.Ş. (OYTEK)-Crimson Logic Global Pte. Ltd. Ortak Girişimi kazanmış ve 27 Ekim 2005 tarihinde imzalanan sözleşme ile çalışmalar resmen başlatılmıştır. İlerleyen süreçte Türk Telekom'un özelleştirilmesi üzerine projenin sürdürülmesi görevi, 20 Nisan 2006 tarihli ve 26145 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe giren 2006/10316 sayılı E-devlet kapısının kurulması, işletilmesi ve yönetilmesine ilişkin Bakanlar Kurulu kararnamesi ile Başbakanlık adına Ulaştırma Bakanlığı koordinasyonunda Türksat Uydu Haberleşme Kablo TV ve İşletme A.Ş.'ye verilmiştir.

E-devlet Kapısı projesinin ve diğer çalışmaların stratejik hedefleri oluşturulurken ve gözden geçirilirken bu çalışmaların sonuçlarından doğrudan olarak etkilenecek olan vatandaşların ve iş dünyasının gereksinimleri göz önüne alınmalıdır. Kurulacak bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı sistemlerin yönetişime katacağı katma değer bireyin ve toplumun bugün ve gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Mevcut durumda Başbakanlık Bilgi İşlem Merkezi (BİMER) tarafından bir halkla ilişkiler projesi olarak yürütülen "Direkt-Başbakanlık" uygulamasında Nisan 2007'ye kadar 241 bin 782 başvuru

alınmıştır. Şekil 2'de Nisan 2007'de yapılan 18 bin 42 adet başvurunun kategorilere göre dağılımı gösterilmektedir.

BİMER verilerinin analizinin ardından ortaya çıkacak olan öncelikli alanlardaki mevcut bilgi ve iletişim alt yapısını ve bilgi yönetim tarzını değiştirirken kamu sektörünün dikkat etmesi gereken hedefleri etkinlik, etkililik, gizlilik, ve bütünlük olarak sıralayabiliriz. Gerekli kaynaklar ise en genel anlamda teknik alt yapı, insan gücü ve bilginin kendisidir.

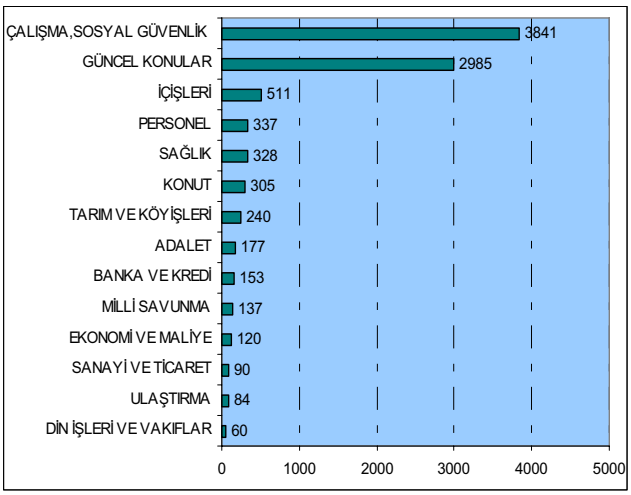

Şekil 2. Nisan 2007'de BİMER'e yapılan başvuruların önemli kategorilere göre dağılımı

Yarının potansiyelini etkin kullanabilmek için doğanın değişmez kuralı olan sürekli gelişme aşağıdaki üç kavramın etkileşimi ile sağlanabilir:

1. Değişimin yönetilmesi;
2. Mevcut süreçlerin ihtiyaçları en etkin şekilde karşılayacak şekilde iyileştirilmesi; ve
3. Teknolojinin sunduğu olanakların değerlendirilmesi.

Ayrıca, kamu bilgi ve iletişim teknolojileri yapısının bir platformlar bütünü olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Ağ alt yapısında IPv4'den IPv6'ya geçilmesi, güvenli iletişim gerekliliği, iletilen verinin üst verisinin (metadata) oluşturulması, iletilen ve alınan girdi ve çıktıların süreçlerin işleyişinde ciddi faydalar sağlaması göz önünde bulundurulmalıdır. Sürekli geri beslemenin konulan hedeflere ne kadar ulaşıldığını gösteren parametreler ile ölçüldüğü bu tarz çalışmalarda yarının potensiyeli iyi analiz edilerek ulaşılabilir stratejik hedefler ve uygulanabilir taktik planlar geliştirilmelidir.

E-devlet Kapısı'nda Kimlik Doğrulama ve Kurumlar Arası Veri Paylaşımı

E-devlet Kapısı, vatandaş ve firma kullanıcılarının kimlik doğrulaması yapmasının yanı sıra kamu kurumları arası veri paylaşımına uygun alt yapı oluşturması açısından da stratejik öneme sahiptir. e-Kapıya kimlik doğrulaması yapılmaksızın girildiğinde genel içerik ve kişisel bilgilerin korunması yasa tasarısına uygun olarak verilen bilgilere erişilmektedir. Bir sonraki güvenlik aşamasına geçmek için TC kimlik numarası ve NVİ'den sorgulanacak nüfus verileri doğrulandıktan sonra kullanıcıdan parola tanımlaması istenmektedir. Parola ile giriş yapılarak gizlilik seviyesi görece düşük kamu bilgilerine erişim sağlanmaktadır. Bir sonraki aşama için kullanıcı şifre başvurusunda bulunmaktadır. Banka kart şifreleri örneğinde olduğu gibi kapalı zarflara tek yönlü şifreleme algoritması ile basılan şifreler kişinin verdiği adrese iletilerek, fotoğraflı kimlik ibrazı sonrasında E-devlet Kapısı kullanım sözleşmesi imzalatılmak suretiyle teslim edilmektedir. Yanlış teslimlerin sorun yaratmaması için şifre ile sisteme ilk giriş yapılırken kullanıcının parolası da sorulmaktadır. Şifresi ile sisteme giren bir kullanıcı sanal ortamda kimliği tanımlanmış bir vatandaş olarak kamu hizmetlerinden faydalanabilecektir. Kullanıcılar kapıya bağlı diğer E-devlet hizmetlerine farklı bir giriş yapmalarına gerek kalmadan erişebilecek, işlemlerin takibi konusunda bilgilendirilecek, tüm bunları güvenli bir kapıda olmanın rahatlığı ile sürdürebilecektir. Islak imza atılması gereken bir işlemde nitelikli elektronik imza atılmasına olanak sağlayacak teknik alt yapı sistemde bulunmaktadır.

E-devlet Kapısı kamu içerisindeki birlikte çalışabilirliğin teknik iletişim boyutunu üzerine alarak kurumlar arası bağlantıları sağlamakta; böylece vatandaşın karşısına "Tek Devlet" imajı ile çıkılmaktadır. Ayrıca bu sistem dünyanın en güvenli ve çok yönlü sistemlerinden biri olarak yapılandırılmaktadır. Sadece Internet üzerinden değil başka iletişim kanalları üzerinden de vatandaşa ulaşmak sayısal uçurumu azaltmak adına devletin görevidir. Bu proje kapsamında kurulacak olan çağrı merkezi ile Internet'e erişimi bulunmayan kesimlerin de elektronik hizmetlere erişim sağlaması amaçlanmaktadır. Devlet içerisinde kurumlar arası bilgi iletişiminde oluşturulacak standartlar aracılığı ile bilgi paylaşımı sağlanması, böylece her kurumun kendi uzmanlık alanındaki verinin sahibi olarak kendi bilgilerini tutması, gerektiği hallerde güncel bilginin ilgili kurum ile doğrudan E-devlet Kapısı üzerinden sağlanması ile kurumlar arası kâğıt kullanımının kalkması amaçlanmaktadır. Örneğin, Sürücü Belgesi Başvurusu yapılırken gereken nüfus kayıt örneği NVİ'den, ilgili sınav sonucu ÖSYM'den elektronik ortamda arka planda EGM'ye ulaştırıldığı zaman vatandaşın bu işlem için harcadığı zaman önemli oranda azalacaktır.

Teşekkür

Bu posteri hazırlamaya yardımcı olan tüm kamu çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

Kaynakça

Bilgi Toplumu Stratejisi ve eki Eylem Planı. (2006). Ankara: DPT Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı.

Dahilde İşleme Rejiminin Elektronik Ortama Taşınması Projesi. (2005). 1 Mayıs 2007 tarihinde www.e-imza.gen.tr/templates/resimler/File/sunumlar/DTM_Dir_Projesi_01_ Agustos_2005.ppt adresinden erişildi.

Kılıç, Ö. ve Kumaş, E. (2006) *E-kapı çalışmaları ışığında e-imza'nın değerlendirilmesi.* Ulusal Elektronik e-İmza Sempozyumu, 7-8 Aralık 2006, Ankara'da sunulan bildiri.

Protokol yapılan kurumlar. (2007). 1 Mayıs 2007 tarihinde http://www.nvi.gov.tr/Attached/NVI/kps/protokol_liste.doc adresinden erişildi.

Sağıroğlu, Ş. ve Alkan, M.(2005). *Her yönüyle elektronik imza (e-imza).* Ankara: Grafiker Yayınları.

T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü. (2007). 21 Temmuz 2007 tarihinde http://www.nvi.gov.tr/Attached/NVI/kps/protokol_liste.doc adresinden erişildi.

Tosun, G., Vural, Z.B.A., Yurdakul, N.B., Çelik, T., Köseoğlu, Ö. ve Yakın, M. (2006). *Bilgi iletişim teknolojileri ve yansımaları* (Z.B.A. Vural, Ed.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Türkiye'de 1928-2005 Yılları Arasında Yayımlanan Biyografik Danışma Kaynakları: Nicel Bir Analiz

Biographical Reference Sources Published Between 1928-2005 in Turkey: A Quantitative Analysis

Dilek Köprülü

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara.
dilek@hacettepe.edu.tr.

Öz: Çalışmanın amacı Türkiye'de 1928-2005 yılları arasında yayımlanan biyografik danışma kaynağı çeşitliliğini ortaya çıkarmaktır. Çalışmada betimleme yöntemi ve veri kaynağı olarak *Türkiye Bibliyografyası* kullanılmıştır. Araştırmanın sonunda söz konusu yıllar arasında 3925 bibliyografik künye bulunmuştur. Bunların 642'si doğrudan bilgi veren (direkt) çeşitli biyografik danışma kaynakları (Ulusal konu biyografyası: 364, evrensel biyografya: 109, konu biyografyası: 87, ulusal biyografya: 82), 3283'ü ise tek kişi biyografyalarıdır. Ülkemizde biyografik danışma kaynaklarının çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Bu durum biyografik danışma hizmetlerini olumlu yönde etkileyecektir.

Anahtar sözcükler: Biyografya, biyografik danışma hizmetleri, direkt biyografik danışma kaynakları, indirekt biyografik danışma kaynakları

Abstract: The aim of this study is to investigate the variation of biographical reference sources published between 1928-2005 in Turkey. The survey method was used. The data source used for the study is* Türkiye Bibliyografyası*. Some 3,925 biographical sources have been found, 642 of them were various direct biographical reference sources (national subject biographies: 364, universal biographies: 109, subject biographies: 87, national biographies: 82). Results show that various direct biographical reference sources have been published in that period and national subject biographies have reached the highest number. The rest (3,283) are subject biographies about Turkish individuals. The variety of biographical reference sources published in Turkey should be increased. This will positively effect the biographical reference services.

Keywords: Biography, biographical reference services, biographical reference sources (direct), biographical reference sources (indirect).

Giriş

Asırlardır insanlar evrensel ve kaçınılmaz bir olgu olan ünlü kişilerin hayatlarına ait merakını gidermek ve onlarla ilgili bilgi edinmek için kitap, makale ve ansiklopedi, sözlük, almanak, yıllık, rehber gibi bilgi kaynaklarına başvurmuşlardır (Olle, 1984, s. 81). Kütüphanelerin iyi bir biyografik danışma hizmeti verebilmeleri için biyografik danışma kaynağı dermesinin çekirdeğini oluşturan çeşitli temel kaynaklara sahip olmaları gerekmektedir (Sader, 1991, s. 155). Bunlar bilgileri doğrudan veren (direkt) ve biyografik bilgilerin bulunduğu kaynaklar hakkında bilgi veren (indirekt) kaynaklar yani biyografik indeksler olmak üzere ikiye ayrılır (Katz, 1991, s. 338). Doğrudan bilgi veren kaynaklar evrensel, uluslararası, ulusal biyografyalar ve konu biyografyalarıdır. Hem güncel hem de geriye dönük olabilen doğrudan bilgi veren kaynaklar form olarak da ikiye ayrılmaktadır: Kişiler hakkında kısa, rehber tarzında bilgi veren (kim kimdir tipi) kaynaklar ve kişilerin hayatlarına ait uzun ve detaylı bilgi veren (biyografik sözlük tipi) kaynaklar (Bopp ve Smith, 2001, s. 381). Doğrudan bilgi veren biyografik kaynaklar kısaca şöyle tanımlanabilir:

- Evrensel biyografyalar: Hem yaşayan hem ölmüş kişilere ait bilgileri ülke, zaman, dil sınırlaması yapmadan veren kaynaklardır (örneğin, *Webster's Biographical Dictionary*)
- Uluslararası biyografyalar: Hayatta olup hem kendi ülkesinde hem de ülkesi dışında ünlü olan kişiler hakkında bilgi veren kaynaklardır (örneğin, *International Who's Who*?).

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

- Ulusal biyografyalar: Belli bir ülkenin yaşayan veya ölmüş ünlü ve değerli kişilerine ait biyografik bilgi içeren kaynaklardır (örneğin, *Who's Who in America, Who was Who in America*).
- Konu biyografyaları: Bir konu veya meslekte ün kazanmış yaşayan veya ölmüş kişilere ait bilgi veren ulusal veya uluslararası kapsamlı kaynaklardır (örneğin, *American Men and Women of Science*).

Biyografik sorular kütüphanelerde bu kaynak çeşitliliği sayesinde kolayca cevaplanabilmektedir. Biyografik danışma hizmetinin etkin bir biçimde verilebilmesi bu kaynak çeşitliliğinin yanında, hem deneyimli ve kaynaklar hakkında bilgi sahibi hem de mesleki bilgi ve beceriye sahip danışma kütüphanecilerinin varlığını gerektirmektedir (McDonald, 1980, s. 102).

Bu çalışmada amacımız Türkiye'de 1928-2005 yılları arasında yayımlanan biyografik kaynakların biyografik danışma kaynağı çeşitliliğine ne kadar uyduğunu ortaya çıkarmak, bu çeşitliliğin gerekliliğini ve bunun biyografik bilgiye erişimdeki önemini vurgulamaktır. Konuyla ilgili olarak yapılan literatür taramasında ülkemizde yapılmış bu tür bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Yöntem

Çalışmada Türkiye'de 1928-2005 yılları arasında yayımlanmış doğrudan bilgi veren biyografik danışma kaynakları ve tek kişi biyografyalarıyla ilgili nicel bir analiz yapılmıştır. Kaynak olarak *Türkiye Bibliyografyası* (TB) kullanılmıştır. Dewey Onlu Sınıflandırma Sistemine göre düzenlenmiş olan *TB*'de biyografyalar, "920 Biyografya" bölümünde yer almaktadır. Burada biyografik danışma kaynağı türlerine göre bir düzenleme olmadığından, kaynak isimleri esas alınarak yapılan tarama sonucu elde edilen eserler türlerine göre onar yıllık gruplar halinde listelenmiştir.

Çalışma kapsamında biyografik kaynaklar şu kategoriler altında toplanmıştır: Evrensel, ulusal, konu ve ulusal konu biyografyaları. Ayrıca, genelde danışma kaynağı olarak değerlendirilmemekle birlikte, ünlü kişiler hakkında yazılmış kitaplar da tek kişi biyografyaları başlığı altında sınıflandırılmıştır.

Bulgular

TB'nin 1928-2005 senelerinin taranması sonucunda toplam 3925 biyografik kaynak elde edilmiştir. Doğrudan bilgi veren biyografik danışma kaynağı sayısı 642'dir. Bu sayının kaynak çeşitlerine göre dağılımı şöyledir: 364 ulusal konu biyografyası, 109 evrensel biyografya, 87 konu biyografyası ve 82 ulusal biyografya.

Doğrudan bilgi veren biyografik danışma kaynağı çeşitleriyle ilgili bulgular onar yıllık dönemlere ayrılarak karşılaştırılmıştır (Tablo 1).

Daha önce de verildiği gibi 1928-2005 yılları arasında 364 ulusal konu biyografyası yayımlanmıştır. 1928-1959 yılları arasında onar yıllık dönemlerde sırasıyla 23, 29 ve 27 adet yayımlanan ulusal konu biyografyaları 1960'larda artış göstermiş, bunu izleyen dönemlerde inişler ve çıkışlar göstermiştir.

Tablo 1. Dönemlere göre doğrudan bilgi veren biyografik danışma kaynakları (1928-2005)

Dönem	Evrensel	Konu	Ulusal	Ulusal konu
1928-1938	6	3	-	23
1939-1948	9	4	4	29
1949-1959	36	11	9	27
1960-1969	17	16	16	75
1970-1979	12	16	12	52
1980-1989	13	12	12	72
1990-1999	3	12	11	65
2000-2005	3	13	18	21

1928-2005 arasında 109 evrensel biyografya yayımlanmıştır. Onar yıllık dönemler içinde en çok yayın 1949-1959 yılları arasında yapıldığı (36 adet), 2005'e doğru yayın sayısının giderek azaldığı görülmektedir.

Konu biyografyalarının yayın sayısı 1960-1979 yılları arasındaki dönemlerde en yüksek sayıya ulaşmış, izleyen yıllarda nispeten azalmıştır.

1960'a kadar az sayıda yayımlanan ulusal biyografyaların sayısı 1960-1969 arasında artarak 16'ya ulaşmıştır. Daha sonraki yıllarda düşüş gösteren bu sayı 2000-2005 yılları arasında 18'e yükselmiştir. Bunlar güncel ve geriye dönük olarak hem kısa hem de uzun bilgiler içeren kaynakların tamamına ait sayılardır.

Toplam sayısı 3283'ü bulan tek kişi biyografyaları 1980-1989 yılları arasında 617'ye ulaşmıştır (Şekil 1). Tarama sırasındaki gözlemlerimize göre, Atatürk'ün doğumunun 100. yılının bu döneme rastlamış olması bu sayının yüksek olmasının en başta gelen nedenidir. 1949-1959 arasındaki önemli yayın artışının (468 adet) nedeni de yine gözlemlerimize göre İstanbul'un fethinin 500. yılının bu döneme rastlaması ve Fatih Sultan Mehmet ile ilgili çok sayıda yayın yapılmış olmasıdır. Tek kişi biyografyalarının yayın sayıları diğer onar yıllık dönemlerde de tüm biyografik danışma kaynağı türlerine göre daha yüksektir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de 1928-2005 yılları arasında yayımlanan biyografik danışma kaynaklarıyla ilgili olarak yapılan nicel analiz sonunda 3925 eser yayımlandığı ortaya çıkmıştır. Ülkemizde Derleme Yasası uzun zamandır gerektiği gibi işlemediğinden konuyla ilgili tam sayıya ulaşılamamış olunabilir.

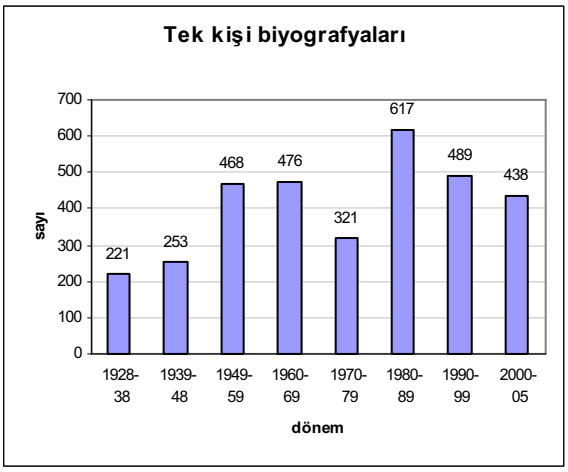

Şekil 1. Dönemlere göre tek kişi biyografyası yayın sayıları (1928-2005)

1928-2005 yılları arasında yayımlanan doğrudan bilgi veren biyografik kaynaklar arasında ulusal konu biyografyalarının sayısının diğer türlerden yüksek olması, bir bilgi kaynağı olarak bu tür eserlere gereksinim duyulduğunu göstermektedir.

Yapılan analiz çalışmasından elde edilen önemli bir sonuç da tek kişiye ait yazılmış kitap sayısının tüm biyografik danışma kaynağı sayısından fazla olmasıdır (3283 adet). Bu sonuç Türkiye'de ünlü ve değerli insanların hayat hikâyelerine ilgi olduğunu göstermektedir. Bu konuda kütüphanecilere ve kullanıcılara büyük kolaylık sağlayacak, kişiler hakkında yazılmış kitap ve makalelerin bibliyografik künyelerini içeren biyografik indekslere gereksinim vardır (Sheehy, 1986, s. 280). Bu kaynakların ülkemizde ulusal biyografik bilgiye ulaşmada kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

Türkiye'de biyografya konusu danışma eseri kapsamında pek ele alınmadığı, bilinçli olarak biyografik danışma kaynağı oluşturacak bir otorite ve bu kaynakların yayımlanması ile ilgili kural ve yaptırımlar olmadığı için mesleğimizin bu konudaki eksikliği uzun zamandan beri devam etmektedir. Mesleki bilgi ve özen gerektiren bu kaynaklar kütüphanecilerin danışmanlığında, kütüphanecilik dernekleri ve/veya Bilgi ve Belge Yönetimi bölümleriyle işbirliği içinde hazırlanmalıdır. Biyografik kaynakların hazırlanması ve yayımlanması ulusal bilgi politikaları içine alınmalıdır.

Biyografik kaynaklar değerli, örnek ve önder olarak ün kazanmış kişilerin sadece hayatlarını ve başarılarını değil, yaşadıkları zaman dilimlerinin özelliklerini gelecek nesillere aktaran bir bilgi kaynağı olarak da ayrı bir önem taşır. Biyografik danışma kaynakları biyografik bilgileri değişik form ve şekillerde kullanıcılara sunarak biyografik bilgiye erişimi, dolayısıyla biyografik danışma hizmetlerini kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle ülkemizde de evrensel mesleki standartlar ölçüsünde çeşitli biyografik danışma kaynakları yayımlanmalıdır.

Kaynakça

Bopp, R.E. ve Smith, L.C. (2001). *Reference and information services*. New York: Libraries Unlimited.

Katz, W.A. (1992). *Introduction to reference work: Vol. 1. Basic information sources* (6th ed). New York: McGraw-Hill.

McDonald, B.I. (1980). Biographical reference works. H. Garvin (Ed.), *Printed reference materials: Handbook on library practica* içinde (s. 102-110). London: Library Association.

Olle, J.G. (1984). *A guide to sources information in libraries*. London: Gover.

Sader, M. (Ed.). (1991). *Topical reference books*. New York: Bowker.

Sheehy, E. (1986). *Guide to reference books* (10th ed.). New York: ALA.

Türkiye Bibliyografyası. (1928-2005). Ankara: Millî Kütüphane.

Üniversite Kütüphanelerinde Pazarlama: Başkent Üniversitesi Kütüphanesi Örneği*

Marketing in University Libraries: The Case of the Başkent University Library

Ziya Kutluoğlu

TBMM Kütüphane Tercüme ve Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı, Bakanlıklar, Ankara.
z_kutlu2@yahoo.com

Öz: Bu çalışmada Başkent Üniversitesi Kütüphanesinin pazarlama karması unsurları açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Betimleme yöntemi kullanılan çalışmada 791 öğrenciye 5'li Likert tipi anket uygulanmıştır. Ankette katılımcılara Başkent Üniversitesi Kütüphanesinin pazarlama karması unsurları (kullanıcıya sunulan değer, kullanıcıya uygunluk, kullanıcıyla iletişim) ile ilgili 27 ifade yöneltilmiş ve söz konusu ifadeleri "hiç katılmıyorum" ile "tamamen katılıyorum" arasında değerlendirmeleri istenmiştir. Araştırmadan elde edilen veriler incelendiğinde pazarlama karması ile ilgili genel ortalamanın katılmıyorum ve kararsızım seçenekleri arasında kararsızım seçeneğine yakın bir değere işaret ettiği görülmektedir. Bu sonuç Başkent Üniversitesi Kütüphanesinin öğrencilere yönelik olarak pazarlama karması unsurlarını gözden geçirmesi ve önlemler alması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar sözcükler: Kütüphaneler ve pazarlama, hizmet kalitesi, üniversite kütüphaneleri ve pazarlama, üniversite kütüphanelerinde hizmet kalitesi

Abstract: The purpose of this study is to evaluate Başkent University Library in terms of marketing mix components. In this descriptive study, 791 students were administered a 5-point Likert Scale type questionnaire. The respondents were asked to evaluate 27 statements about marketing mix components related with Başkent University Library (value provided to users, the user convenience, communication with the user). Findings point out that the mean value of marketing mix is "undecided". This result puts forward that Başkent University Library must revise marketing mix components and take necessary precautions.

Keywords: Libraries and marketing, university libraries and marketing, service quality, service quality in university libraries

Giriş

Kütüphanelerin amacı kullanıcılarına kaliteli hizmet sunmaktır. Geçmişte sadece standartlara uygunluk olarak tanımlanan kalite kavramı günümüzde gereklilik olarak kabul edilmekte ve kullanıcıların beklentilerine uygunluk olarak algılanmaktadır (Önal, 1997, s. 116). Kütüphanelerin kullanıcılarına kaliteli hizmet sunmak için yararlandığı alanlardan biri de pazarlamadır. Pazarlama, kütüphanelerin kullanıcılarının bilgi gereksinimlerini anlamada, kullanıcı olmayan kişilerin bilgi gereksinimlerini belirlemede, kullanıcıların faaliyetlerini kütüphane olmadan etkili bir şekilde yapamayacaklarını göstermede ve kütüphanecilik mesleğinin imajının olumlu yönde gelişmesinde yardımcı olmaktadır (Ojiambo, 1994, s. 48).

Kütüphane hizmetlerinin pazarlanmasında pazarlama disiplininin temel unsurlarından biri olan pazarlama karması unsurları kullanılmaktadır. Bunlardan *kullanıcıya sunulan değer* (ürün/hizmet) kütüphane koleksiyonu, hizmetleri ve programlarının kullanıcı beklentilerine göre tasarlanmasını; *kullanıcıya uygunluk* kütüphanenin fiziksel ortamının, açık olduğu gün ve saatlerin, web sitesinin ve personel davranışlarının yine kullanıcıların beklentilerine göre olmasını; *kullanıcı maliyeti* hizmetlerin maliyetini ve *kullanıcıyla iletişim* (tutundurma/tanıtım) kütüphane tanıtımını içermektedir (De Saez, 2002; Walters, 1992). Kütüphaneler kâr amaçlı kuruluşlar olmadıkları için kullanıcı maliyeti unsurunu genellikle kullanmamaktadırlar. Pazarlama karması unsurlarından kullanıcıyla iletişim kütüphanelerin en çok kullandığı

* Bu çalışma yazarın yüksek lisans tezine dayanmaktadır (Kutluoğlu, 2007).

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

unsurdur. Bu unsur kapsamında kütüphaneler hizmetlerini posterler, web sitesi, broşürler, bültenler vb. gibi yollarla tanıtmaktadır. Kullanıcıya uygunluk unsurunda ise kütüphaneler fiziksel ortamlarını (masa, sandalye, ortamın çekiciliği, vb. gibi) kullanıcılarının ilgisini çekebilecek şekilde düzenlemektedirler. Bu unsur kapsamında hizmetlerin üreticisi olan personelin davranışları, bilgi ve donanımı da kullanıcıların kütüphane ile ilgili değerlendirmelerinde büyük önem taşımaktadır. Kullanıcıya sunulan ürünler kapsamında da kütüphaneler basılı ve elektronik koleksiyonlarını ve hizmetlerini kullanıcılarının gereksinimlerine göre düzenlemektedirler.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada Başkent Üniversitesi Kütüphanesini pazarlama karması unsurları açısından değerlendirmek amaçlanmıştır. Başkent Üniversitesi kâr amaçlı bir kuruluş olmadığı için pazarlama karması unsurlarından kullanıcı maliyeti çalışmada kapsam dışı bırakılmıştır. Çalışma Kasım 2006–Ocak 2007 tarihleri arasında yapılmıştır. Betimleme yöntemi kullanılan çalışmada 791 öğrenciye 5'li Likert tipi anket uygulanmıştır. Ankette katılımcılara Başkent Üniversitesi Kütüphanesinin pazarlama karması unsurları (kullanıcıya sunulan değer, kullanıcıya uygunluk, kullanıcıyla iletişim) ile ilgili 27 ifade yöneltilmiş ve söz konusu ifadeleri *hiç katılmıyorum* ile *tamamen katılıyorum* arasında değerlendirmeleri istenmiştir. Ankette kullanılan seçeneklerin sayısal değerleri şu şekildedir: 1= Hiç katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5= Tamamen katılıyorum.

Bulgular ve Değerlendirme

Araştırma verileri incelendiğinde pazarlama karması ile ilgili genel ortalamanın 2,9 olduğu görülmektedir. Genel ortalamanın *katılmıyorum* ile *karasızım* seçenekleri arasında *kararsızım* seçeneğine yakın bir değere işaret etmesi düşündürücüdür (Tablo 1).

Tablo 1. Öğrencilerin pazarlama karması elemanları ile ilgili değerlendirmeleri (*N*=791)

Pazarlama karması elemanları	**X**	**SS**
Kullanıcıya sunulan değerler		
Kütüphanenin çalışmalarımla ilgili basılı kitap ve dergi koleksiyonu yeterlidir.	2,8	1,0
Kütüphanenin çalışmalarımla ilgili elektronik koleksiyonu yeterlidir.	2,7	1,1
Çalışmalarımla ilgili referans kaynakları yeterlidir.	3.0	1,1
Kütüphanenin güncel roman, hikaye v.b. koleksiyonu yeterlidir.	2,9	1,1
Kütüphanede hizmetler hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir.	3,4	1,1
Ödünç verme süresi ve ödünç verilen materyal sayısı yeterlidir.	3,1	1,2
Kütüphane personelinin yaptığı taramalar bilgi gereksinimimi karşılamaktadır.	3,1	1,0
Ortalama	*3,0*	*1,1*
Kullanıcıya uygunluk		
Kütüphane personeli nazik, saygılı ve güler yüzlüdür.	3,7	1,2
Personel yardım etmeye hazırdır.	3,7	1,1
Personel verilen hizmetler için yeterli bilgi ve donanıma sahiptir.	3,6	1,0
Kütüphanenin açık olduğu gün ve saatler yeterlidir.	3,5	1,2
Kütüphane yeterince sessizdir.	3,4	1,2
Kütüphane ortamı çalışmaya uygun, hoş ve çekicidir.	2,6	1,2
Kütüphanedeki çalışma alanları yeterlidir.	2,4	1,2
Kütüphanede ısıtma ve havalandırma yeterlidir.	3,2	1,2
Kütüphanede tarama yapılabilen bilgisayar sayısı yeterlidir.	2,5	1,2
Kütüphane kataloğuna dışarıdan rahatça erişebilmekteyim.	2,5	1,1
Kütüphane kataloğu (BLISS'de) aradığımı kolayca bulabiliyorum.	2,8	1,0
Kütüphane web sitesinde aradığımı kolayca bulabiliyorum.	2,8	1,1
Kütüphane içinde aradığımı kolayca bulmamı sağlayacak yönlendirmeler vardır.	2,9	1,1
Ortalama	*3,0*	*1,1*
Kullanıcıyla iletişim		
Kütüphaneyi tanıtıcı broşürlerde gereksinim duyduğum bilgiler yer almaktadır.	2,8	1,1
Kütüphane web sitesi kütüphane ve hizmetleri hakkında yeterli bilgi vermektedir.	2,9	1,0
Kütüphane yeni hizmetleri hızlı bir şekilde duyurmakta ve tanıtmaktadır.	2,5	1,1
Kütüphane ile ilgili değişiklikler zamanında ve hızlı bir şekilde duyurulmaktadır.	2,6	1,1
Kütüphaneye yeni gelen yayınlar ve abone olunan veri tabanları hızlı bir şekilde duyurulmakta ve tanıtılmaktadır.	2,5	1,0
Kütüphanenin genel kullanımı konusunda verilen eğitim kaynakları ve hizmetleri tanıtmada yeterlidir.	2,7	1,1
Elektronik kaynakların kullanımı konusunda verilen eğitim yeterlidir.	2,6	1,1
Ortalama	*2,6*	*1,1*
Genel ortalama	***2,9***	***1,1***

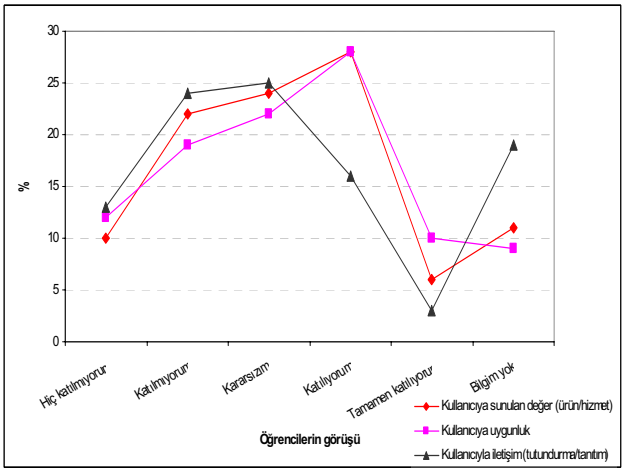

Şekil 1. Öğrencilerin pazarlama karması elemanları ile ilgili değerlendirmeleri

Kullanıcıların pazarlama karması elemanları (kullanıcıya sunulan değer, kullanıcıya uygunluk, kullanıcıyla iletişim) ile ilgili değerlendirmeleri ayrı ayrı incelendiğinde kullanıcıya sunulan ürünler ve kullanıcıyla iletişim unsurlarının genel ortalamasının *kararsızım* ile *katılmıyorum* seçenekleri arasında *kararsızım* dilimine; kullanıcıya uygunluk unsurunun ise *kararsızım* ile *katılıyorum* seçenekleri arasında *kararsızım* dilimine yakın bir yere işaret ettiği görülmektedir.

Ortalama değerlerin yanı sıra öğrencilerin ölçekte sunulan seçenekleri tercih durumları yüzdeleri hesaplanarak da ayrıca incelenmiştir. Öğrencilerin bazı sorularla ilgili olarak herhangi bir değerlendirme yapmayıp "fikrim/bilgim yok" seçeneğini işaretledikleri de görülmektedir. "Fikrim yok" seçeneği öğrencinin bu konudan hiç haberi olmadığı veya söz konusu hizmeti hiç kullanmadığı şeklinde yorumlanabilir. Pazarlama karması elemanları ile ilgili toplu yüzdeler (kullanıcıya sunulan değer, kullanıcıya uygunluk, ve kullanıcıyla iletişim) ve her karma elemanı için fikrim yok seçeneğini işaretleyenlerin yüzdeleri Şekil 1'de sunulmuştur.

Sonuç

Pazarlama karması elemanları ile ilgili değerlendirme yüzdeleri ayrı ayrı incelendiğinde olumsuz görüşlerin yanında olumlu görüşlerin de olduğu görülmekle beraber gerek ortalamaların "katılmıyorum" ve "kararsızım" seçenekleri arasını göstermesi gerek fikrim yok seçeneğinin işaretlenme oranı (yaklaşık %10 ile %20 arasında değişmektedir) Başkent Üniversitesi Kütüphanesinin öğrencilere yönelik olarak pazarlama karması elemanlarını gözden geçirmesi ve önlemler alması gerektiğini ortaya koymaktadır. Başkent Üniversitesi Kütüphanesi pazarlama stratejilerini oluştururken öğrencilerden gelen geribildirimi göz önünde bulundurmalıdır.

Kaynakça

De Saez, E.E. (2002). *Marketing concepts for libraries and information services.* London: Facet

Kutluoğlu, Z. (2007). *Üniversite kütüphanelerinde pazarlama: Başkent Üniversitesi Kütüphanesi örneği.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Ojiambo, J.B. (1994). Application of marketing principles and techniques to libraries and information centers. *Library Review, 43*, 46-51. 17 Temmuz 2007 tarihinde Emerald Insight veri tabanından erişildi.

Önal, H.İ. (1997). Hizmette kaliteye ulaşmak. B. Yılmaz (Yay. haz.), *Kütüphanecilik Bölümü 25. yıla armağan* içinde (s.115-123). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü.

Walters, S. (1992). *Marketing: a how to do it manual for librarians.* New York: Neal-Schuman.

Kütüphanecilik ve Bilgibilim Eğitiminde Uluslararası İşbirliği: Avrupa Birliği Faaliyetleri

International Cooperation in Library and Information Science Education: The European Union Activities

Esin Sultan Oğuz

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara
esino@hacettepe.edu.tr

Öz: Yirmi birinci yüzyıl tüm dünyada teknoloji, küreselleşme ve rekabetin yükseköğretim kurumlarında yarattığı değişimlere sahne olmuştur. Bu değişim, yükseköğretimde ulusal sınırları reddeden, herkesçe kabul görmüş gelenekleri ve söylemleri sorgulayan bir paradigma değişimi olarak kabul edilmektedir. Buna en belirgin örnek, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin 1999 yılında imzaladığı Bolonya Deklârasyonu'dur. Bolonya Deklârasyonu 2010 yılına kadar "Avrupa Yükseköğretim Alanı" oluşturma hedefine yönelik bir dizi faaliyet içermektedir. Bu faaliyetler içinde AB ülkelerindeki öğretim kurumları arasında bir örnek uygulamaların teşvik edilmesi ve böylece öğrenci ve öğretim üyesi değişiminin işlevselleştirilmesi yer almaktadır. Avrupa'da kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimi veren yükseköğretim kurumları arasında da Bolonya Süreci kapsamında çeşitli işbirliği çalışmaları yürütülmektedir. Bu çalışmada, kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimi alanında yürütülen işbirliği çalışmaları tanıtılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Kütüphanecilik eğitimi, bilgibilim eğitimi, Avrupa Birliği, AB, işbirliği

Abstract: The twenty first century has witnessed radical changes created by the technological advances, globalisation and competition on the higher education. The undeniable technological changes that have occurred in higher education have not only transcended national boundaries and changed formerly-held assumptions, but also facilitated the paradigmatic shifts. Ratified by the European Union (EU) nations in 1999, the Bologna Declaration is probably the best example of such a paradigmatic shift. One of the goals of this Declaration is to standardize education in the EU nations by 2010. It hopes to accomplish this through its "European Higher Education Area" which will not only encourage dialogue between the EU nations, but also function as a liaison for student-faculty exchanges among universities. The Bologna Program also hopes to encourage collaboration between European Library and Information Science (LIS) Schools. The purpose of this study is to introduce this on-going collaboration between the EU LIS schools.

Keywords: Library science education, information science education, LIS education, European Union, EU, Cooperation

Giriş

Yükseköğretim alanında gerçekleşecek uluslararası işbirliği girişimlerinin önündeki engellerden biri, yapılacak işbirliğinin ulusal kültürün ve kimliğin kaybedilmesi riskini taşıdığına dair varsayımlardır. Ancak, uluslararası işbirliği küreselleşmenin yarattığı ulusallaşma karşıtı hareketlere karşı bir hamle olarak görüldüğü takdirde, ulusal kimliğin tanıtımı ve güçlendirilmesinde bir araç olarak kullanılabilir. Bu bakış açısından hareketle yükseköğretim kurumları arasındaki uluslararası işbirliği hareketlerini "eğitime, araştırmaya ve kurumun hizmet alanlarına uluslararası ve kültürler arası boyutun entegre edilmesi süreci" olarak tanımlamak mümkündür (OECD, 1999). Bu tanımda uluslararası ve kültürler arası boyut birarada ele alınmaktadır; çünkü uluslararası işbirliği etkinlikleri farklı etnik grupların kültürler arası ilişkilerinde etkilidir.

Yükseköğretimde Uluslararası İşbirliği

Avrupa Komisyonu 1998 yılında yayımladığı Sorbon Deklârasyonu ile "Avrupa Yükseköğretim Alanı" yaratma amacını dile getirmiştir. Buna göre; AB üyesi ülkeler ile diğer Avrupa ülkeleri birleşmeye davet edilerek, bütün Avrupa üniversiteleri mensupları için sürekli güncelleştirilen ve geliştirilen bir eğitim sisteminin kurulması hedeflenmiştir (Sorbonne Joint Declaration, 1998). Bunu izleyen dönemde yayımlanan Bolonya Deklârasyonu'nun hedefi ise yükseköğretim öğrencilerinin hareketliliklerini ve iş bulma imkânlarını genişleterek Avrupa üniversiteleri mezunlarının dünya genelinde rekabet gücünü artırmak olarak ifade edilmiştir. Bu hedef

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

içinde Avrupa Yükseköğretim Alanı'nın 2010 yılında tamamlanması planlanmıştır (Bologna Declaration, 1999).

Yükseköğretim kurumlarının AB'nin bütünleşme süreci içindeki önemi tartışılmazdır. AB'nin sahip olduğu çok kültürlü yapı; yabancı kültürleri tanımak, birarada çalışmak, proje üretmek gibi yükseköğretim faaliyetleri ile daha heterojen bir yapıya kavuşabilir (Yükseköğretim Kurulu, 2003, s. 6). Bu amaçla, Avrupa'da öğretimin kalitesini artırmak ve yükseköğretimin Avrupa boyutunu güçlendirmek amacıyla Socrates eğitim programının eylem planlarından biri olan Erasmus uygulamaya konmuştur. Erasmus programı ile belirtilen amaçların; üniversiteler arasında uluslararası işbirliğini teşvik ederek, Avrupa'da karşılıklı öğrenci ve öğretim üyesi değişimini sağlayarak ve AB ülkelerindeki çalışmaların, alınan derecelerin akademik olarak tanınmasına katkıda bulunarak gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir (What is Erasmus, 2007).

Kütüphanecilik ve Bilgibilim Eğitiminde Akademik İşbirliği

Avrupa'da kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimi veren yükseköğretim kurumları arasındaki işbirliği girişimleri gözle görülür miktarda artmıştır. Akademik alanda uluslararası işbirliğine yönelik bu ilgi; küreselleşmenin beraberinde getirdiği zorluklara karşı koyma, kütüphanecilik ve bilgibilim öğretim programlarını güçlendirme ve geliştirme, eğitim ve araştırma faaliyetlerinin kalitesini yükseltme isteğinden ileri gelmektedir (Virkus ve Wood, 2004, s. 325). Yükseköğretim sisteminde işbirliği, öğrencilerin bireysel bilgi ve becerilerini geliştirmelerinin yanı sıra ulusal kütüphanecilik ve bilgibilim eğitiminde kalitenin yükselmesini sağlayacaktır (Kajberg, 2002, s. 170).

Alanımızda yükseköğretim kurumları arasında uygulanan farklı yaklaşımlara dayalı işbirliği çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalar; ortaklaşa düzenlenen toplantılar, konferanslar, yükseköğretim kurumları arasındaki görüş alış verişi, ortaklaşa araştırma ve geliştirme projeleri, ortak öğretim programı geliştirme girişimleri, öğrenci ve öğretim üyesi değişimi, öğretim materyali değişimi gibi çok farklı faaliyetleri içermektedir.

Kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimi alanında öğrenci ve öğretim üyesi değişimi, uluslararası toplantılara katılım, uluslararası derneklere üyelik gibi araştırma ve öğretim programlarına uluslararası boyut kazandırma odaklı çalışmalar 1990'lı yılların başından bu yana süregelmektedir (Virkus ve Tammaro, 2005). Alanımızda, kütüphanecilik ve bilgibilim öğretim programlarına uluslararası boyut kazandırmaya yönelik olarak yükseköğretim kurumları arasında uygulanmış ilk girişim 1981´de UNESCO (1981) tarafından gerçekleştirilmiştir.

Uluslararası Dernekler

Kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimine uluslararası boyutun kazandırılması Avrupa'daki çeşitli örgütler ve ağlar tarafından desteklenen bir yaklaşımdır. Uluslararası Kütüphane Dernekleri ve Kurumları Federasyonu, (International Federation of Library Associations and Institutions, IFLA) kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimi alanında uluslararası öğretim programlarının geliştirilmesini, projeler hazırlanmasını ve politikalar oluşturulmasını her zaman teşvik etmekte ve desteklemektedir (Dalton ve Levinson, 2000).

Bir diğer uluslararası dernek, Avrupa Kütüphanecilik ve Bilgibilim Eğitim ve Araştırma Derneği (European Association for Library and Information Education and Research, EUCLID), yükseköğretim kurumlarını Bolonya sürecinin nihai amacı olan "Avrupa Yükseköğretim Alanı 2010"un oluşturulması hedefine yönelik olarak kurumsal düzeyde işbirliği yapmaya teşvik etmektedir (EUCLID, 2005). EUCLID, Avrupa'daki farklı ülkelerin öğretim programlarının planlanması aşamasında bilgi değişiminin sağlanması ve ülkeler arasında uzmanlıkların karşılıklı olarak tanınmasına yönelik olanakları araştırmaktadır. EUCLID; üyeleri arasında öğretim üyesi ve öğrenci değişimini gerçekleştirmek, araştırma projelerinde işbirliğini geliştirmek, bu alanda daha az gelişmiş ülkelere ileri düzeydeki ülkelerin katkıda bulunmasını sağlamak, öğretim programlarının karşılıklı tanınmasını teşvik etmek yönünde faaliyetler yürütmek amacıyla kurulmuştur (Harbo, 1994).

Uluslararası Toplantılar

Kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimine uluslararası boyut kazandıran etkinlikler arasında uluslararası toplantılar da yer alır. Buna en iyi örnek; BOBCATSSS sempozyumudur. Organizasyonu öğrenciler tarafından yapılan BOBCATSSS'in amacı; Orta, Doğu ve Batı Avrupa'da öğrenciler ve profesyoneller arasındaki işbirliğini artırmak olarak tanımlanmaktadır (Kajberg, 2003, s. 32). 1993 yılından bu yana EUCLID desteğiyle düzenlenen sempozyuma her yıl farklı bir Avrupa ülkesi ev sahipliği yapmaktadır.

Akademik Kurumlar Arası Ortaklıklar

Kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimindeki uluslararası çalışmalardan biri de Kuzey ve Baltık ülkeleri arasında gerçekleştirilmiştir. The Nordic Research School in Library and Information Science (NORSLIS) Kuzey ülkelerinde kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimi alanında doktora eğitimi ve araştırma faaliyetlerine yönelik akademik çalışmaları içermektedir. Amacı; bilgi toplumunun gereksinimlerini karşılamak üzere kütüphanecilik ve bilgibilim alanında doktora düzeyinde verilen eğitimin kalitesini yükseltmek olarak tanımlanan NORSLIS, doktora programına sahip Kuzey ve Baltık ülkelerinden 15 yükseköğretim kurumunun biraraya gelmesiyle oluşturulmuştur (Nordic Research School, 2007). Bu işbirliği modeli, kütüphanecilik ve bilgibilim okullarındaki dağıtık durumdaki bilimsel uzmanlıkları, ufak çaplı eğitim ve araştırma birimlerini biraraya getirerek doktora eğitimini

ve araştırma faaliyetlerini daha etkili ve verimli bir şekilde yürütmeyi hedeflemektedir (Virkus ve Harbo, 2002). Halihazırda alanında uzman 30 araştırmacı ve akademisyen ile yürütülen programda doktora programına kayıtlı öğrenci sayısı 170 ve doktora sonrası öğretim programına kayıtlı öğrenci sayısı 20'dir (Nordic Research School, 2007).

Avrupa'da kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimi veren yükseköğretim kurumları arasında yapılmış bir diğer işbirliği örneği de Macaristan ve Almanya arasında gerçekleştirilmiştir. Szombathely Üniversitesi ve Stuttgart Üniversitesi arasında öğretim programları geliştirme, öğrenci ve öğretim üyesi değişimi, çalışma gezileri ve eğitim materyalleri alanlarında işbirliği yapılmaktadır (Kajberg, 2003, s. 31).

Bolonya sürecinin en önemli gelişmelerinden biri olarak değerlendirilen ortak dersler (joint courses), üniversitelerin ders düzeyindeki işbirliği çalışmaları arasında yer alır. Kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimi alanında ilk örneğine 1994 yılında İngiltere ve Portekiz arasında yüksek lisans dersi düzeyinde rastlanmıştır. İzleyen dönemde Parma-Northumbria Ortak Dersler girişimi ile sayısal kütüphanelere yönelik Parma-Talinn-Oslo Ortak Dersi girişimi gerçekleştirilmiştir (Kajberg, 2003, s. 30).

Öğretim Programı Geliştirme Çalışmaları

Son yıllarda yapılmış olan Avrupa öğretim programı geliştirme projesi kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimi alanındaki önemli işbirliği çalışmaları arasında yer alır. 2004 yılında başlayan proje AB'nin Socrates programı tarafından finanse edilmiştir. Alanın uzmanlarınca gerçekleştirilen geniş çaplı değerlendimeler sonucunda kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimi için önemli 12 tema belirlenmiş ve bu temalara yönelik bilgilere *European Curriculum Reflections on Library and Information Science Education* isimli elektronik kitapta yer verilmiştir (Kajberg ve Lørring, 2005).

Türkiye'nin İşbirliği Faaliyetleri

Türkiye'de kütüphanecilik ve bilgibilim eğitiminde uluslararası ölçekli işbirliği çalışmaları AB yükseköğretim programı Erasmus ile birlikte yükselişe geçmiştir. Zaman zaman öğretim üyesi ziyaretlerinin gözlendiği kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimi adına Türkiye'de son yıllardaki en önemli gelişmenin Erasmus programı çerçevesinde başlayan işbirliği hareketleri olduğunu söylemek mümkündür. Ülkemizde lisans ve lisans üstü düzeyde öğretim programı olan bölümlerimiz Avrupa'nın çeşitli üniversiteleri ile karşılıklı anlaşmalar yapmışlardır. Bu anlaşmaların ilki 2004 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü ile Polonya Nicolaus Copernicus Üniversitesi Bilgibilim ve Kitapbilim Enstitüsü arasında imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde Ankara Üniversitesinden üç öğretim elemanı ve Nicolaus Copernicus Üniversitesinden de iki öğretim elemanı karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlardır. Nicolaus Copernicus Üniversitesinden bir öğrenci bir yarı yıl süresince öğrenimini Ankara Üniversitesinde sürdürecektir. Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü ise 2006 ve 2007 yıllarında Avrupa'da yedi üniversite ile lisans ve lisans üstü düzeylerde karşılıklı anlaşmalar imzalamıştır. Bu anlaşmalara göre Hacettepe Üniversitesinden iki ve Amsterdam Üniversitesinden bir öğretim üyesi karşılıklı ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca, 2007-2008 akademik yılında Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünden beş lisans ve bir doktora öğrencisi Avrupa'daki anlaşmalı üniversitelerde öğrenim göreceklerdir.

Sonuç ve Öneriler

Yukarıda ele alınan örnekler kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimi alanındaki işbirliği faaliyetlerinin ulusal (bölgesel) düzeyde, üniversiteler ile kütüphanecilik ve bilgibilim programları düzeylerinde gerçekleştiğini göstermektedir. "Avrupa Yükseköğretim Alanı" oluşturma hedefine yönelik yapılacak tüm faaliyetler uluslararası, ulusal ve kurumsal düzeyde bütünleşik bir çaba gerektirmektedir. Bu bağlamda kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimindeki ulusal politikalar ve kurumsal hedefler oluşturulurken alanımızın uluslararası boyutu dikkate alınmalıdır. Kuşkusuz eğitim programlarına uluslararası nitelik kazandırma süreci bürokratik engeller, öğrenim biçimlerindeki farklılıklar, değişime direnme vb. gibi bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte ortaklaşa yaşanan bu sorunlara yine ortaklaşa yapılan çalışmalarla çözüm yolları aranmaktadır. Değişen dünya koşullarına uyum sağlama aşamasında ciddi sorunlarla karşı karşıya olan Bilgi ve Belge Yönetimi bölümlerimizin uluslararası işbirliği faaliyetlerine aktif olarak katılması geleceğin bilgi profesyonelleri için büyük önem taşımaktadır. Çünkü akademik öğretim programları profesyonel niteliklerin kazandırıldığı temel programlardır. Bu nedenle Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de Bilgi ve Belge Yönetimi eğitimi veren bölümler kültürel çeşitliliği ve uluslararası bakış açısını kendi öğretim programlarına kazandırmak adına öğrencilerini ve öğretim üyelerini değişim programlarına katılmak konusunda teşvik etmelidir. Bu değişim programları sayesinde öğrenciler değişen dünya koşullarına daha kolay uyum sağlayacaklardır. Öğretim üyeleri aracılığıyla kazanılan deneyimler ise ulusal eğitim kurumlarında uluslararası öğrencilere yönelik hazırlanan programları geliştirme olanağı sağlayacaktır. Erasmus programı kapsamında karşılıklı anlaşma yapılan bölüm sayılarındaki artış daha çok öğrenci ve öğretim üyesinin bu programlardan yararlanmasını sağlayacaktır. Bunun yanı sıra programın amacı ve içeriği konusunda yapılacak bilgilendirme çalışmaları ve katılımcılardan neler beklendiği konusunda farkındalık yaratılması programın amacına ulaşması bakımından önem taşımaktadır.

Kaynakça

About BOBCATSSS. (2005). 7 Mayıs 2007 tarihinde http://www.tlu.ee/konverents/2006bobcatsss adresinden erişildi.

The Bologna Declaration. (1999). 10 Ocak 2007 tarihinde http://ec.europa.eu/education/policies/educ/bologna/bologna.pdf adresinden erişildi.

Dalton, P. ve Levinson, K. (2000). *An investigation of LIS qualifications throughout the world.* 66th IFLA Council and General Conference, 13-18 August 2000, Jerusalem, Israel'de sunulan bildiri. 7 Mayıs 2007 tarihinde http://www.ifla.org/IV/ifla66/papers/061-161e.htm adresinden erişildi.

EUCLID. (2005). *Position paper on the process towards establishing a European Area of Higher Education adopted by EUCLID – The European Association for Education and Research in Library and Information Science.* 5 Şubat 2007 tarihinde http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/03-Pos_pap-05/050321_EUCLID.pdf adresinden erişildi.

Harbo, O. (1994). *Library and Information Science Education (LIS) in Europe. The role of EUCLID in curriculum development and equivalence of qualifications.* 60th IFLA General Conference, 21-27 August 1994, Havana, Cuba'da sunulan bildiri. 1 Şubat 2007 tarihinde http://www.ifla.org/IV/ifla60/60-haro.htm adresinden erişildi.

Kajberg, L. (2002). Cross-country partnerships in European library and information science: education at the crossroads. *Library Review, 51*, 164-170.

Kajberg, L. (2003). A survey of internationalisation activities in European Library and Information Science schools. *Journal of Studies in International Education, 8*, 352-376.

Kajberg, L. ve Lørring, L. (Ed.). (2005). *European curriculum reflections on library and information science education.* Copenhagen: The Royal School of Library and Information Science. 1 Şubat 2007 tarihinde http://www.asis.org/Bulletin/Dec-06/EuropeanLIS.pdf adresinden erişildi.

Nordic Research School in Library and Information Science. (2007). 7 Mayıs 2007 tarihinde http://www.norslis.net/ adresinden erişildi.

OECD. (1999). *Quality and internationalisation in higher education.* Paris: OECD. 18 Ocak 2007 tarihinde http://www.oecd.org/publications/ebook/8999101E.PDF adresinden erişildi.

Sorbonne Joint Declaration: Joint declaration on harmonization of the architecture of the European higher education system. (1998). 10 Ocak 2007 tarihinde http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/Sorbonne_declaration.pdf adresinden erişildi.

UNESCO. (1981). *World guide to library schools and training courses in documentation.* London: Clive Bingley.

Virkus, S. ve Harbo, O. (2002). The internationalisation of Baltic library and information science education with emphasis on the cooperation with Nordic partners. *Education for Information, 20*, 217-235.

Virkus, S. ve Tammaro, M. (2005). *Models of academic cooperation in European LIS education.* The European Association of Distance Teaching Universities Working Conference, 10-11 November 2005, Rome, Italy'de sunulan bildiri. 1 Şubat 2007 tarihinde http://www.eadtu.nl/proceedings/2005/papers/EADTU-Rome%20Sirje%20Virkus%20and%20Anna%20Maria%20Tammaro.pdf adresinden erişildi.

Virkus, S. ve Wood, L. (2004). Change and innovation in European LIS education. *New Library World, 105*, 320-329.

What is Erasmus? (2007). 1 Şubat 2007 tarihinde http://ec.europa.eu/education/programmes/llp/erasmus/what_en.html adresinden erişildi.

Yükseköğretim Kurulu. (2003). *Avrupa Birliği ülkelerinde yükseköğretim: Yeni gelişmeler.* Ankara: Yükseköğretim Kurulu.

Öğretim Üyesi-Kütüphaneci İşbirliği: Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi Örneği

Faculty Member-Librarian Cooperation: The Case of the Koç University Suna Kıraç Library

Muhteşem Önder ve **Tuba Akbaytürk Çanak**

Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi, 34450 Sarıyer, İstanbul. {monder, takbayturk}@ku.edu.tr

Öz: Akademik kütüphaneler bağlı bulundukları üniversitelerin ayrılmaz birer parçasıdır. Bu kütüphaneler üniversitelerin yüklendikleri eğitim ve araştırma görevlerini desteklemek üzere yapılandırılmışlardır. Kütüphanelerin bulundukları yerleşkede varlıklarını hissettirebilmeleri için kullanıcıları, özellikle de öğretim üyeleri ile sıkı bir iletişim içinde olmaları gerekmektedir. Bu poster böyle bir iletişimin kurulması için bazı öneriler ve uygulama örnekleri içermektedir.

Anahtar sözcükler: Tanıtım hizmetleri, işbirliği, öğretim üyesi, kütüphaneciler

Abstract: Academic libraries are inseparable components of university campuses. They are meant to support the education and research mission that the universities undertake. To increase their visibility on campus, libraries have to establish strong communication with their users, especially with the faculty members. This poster puts forward some suggestions and best practices to favor such a relationship between librarians and faculty members.

Keywords: Outreach services, Cooperation, faculty members, librarians

Giriş

Akademik kütüphaneler eğitimin ve araştırmanın iç içe geçtiği üniversite yerleşkelerinde, varlık nedenleri gereği, geliştirdikleri basılı ve elektronik koleksiyonları ve yürüttükleri çeşitli hizmetleriyle farklı kullanıcı gruplarına, özellikle de öğretim üyelerine destek verirler.

Kütüphanelerin üniversite kavramının ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamak, yerleşke genelinde görünürlüğünü artırmak ve kütüphaneleri bir araştırma merkezi haline getirmek ancak ciddi ve planlı bir çalışmanın eseri olabilir. Kütüphanecilerin bu yönde atabilecekleri en önemli adımlardan biri kullanıcıları ile gerekli iletişim kanallarını kurmak, bunları açık tutmak ve bu iletişimi zaman içinde geliştirebilmek için iyi birer iletişimci olmayı öğrenmektir.

Bu posterde özellikle öğretim üyelerine odaklanılarak, onlarla yukarıda söz edilen türde bir iletişimin kurulabilmesi için dikkat edilmesi gereken dört kural ele alınmış, Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi (SKK) bu kurallar kapsamında incelenerek uygulama örnekleri verilmiştir. Ele alınan kurallar oluşturulurken Louisville Üniversitesinde danışma kütüphanecisi olarak görev yapan Terri L. Holtze'un (2001; 2002) oluşturduğu kapsamlı listelerden faydalanılmıştır.

Her kütüphane kendi kurum kültürüne, imkân ve özelliklerine göre bu uygulamalardan en azından bir kısmını uyarlayabilir ya da farklı uygulamalar yaratabilir.

Öğretim Üyesi–Kütüphaneci İşbirliğini Geliştirme Kuralları

Kural 1: Tanış, İlişkileri Canlı Tut

Bu adımda amaç; üniversite bünyesine yeni katılan öğretim üyeleri ile tanışmak ve eskileri ile ilişkileri canlı tutmaktır. Bu amaca yönelik olarak yapılabilecek çalışmaları ve uygulama örneklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. *Yeni öğretim üyelerine ulaşın*: Suna Kıraç Kütüphanesi (SKK) yeni gelen öğretim üyeleri için bir "Hoş Geldiniz Paketi" hazırlar. Bu pakette kütüphane müdürünün bir yazısı, veri tabanlarını tanıtan kısa bir metin, iletişim bilgilerini içeren özel olarak tasarlanmış bir kitap ayracı, kalem, kütüphaneyi tanıtan broşür, kütüphanelerin koleksiyon geliştirme ve rezerv gibi hizmetlerini tanıtan metinler yer almaktadır.
2. *Yeni öğretim üyelerini kütüphaneye davet edin ve kendileri için kütüphane turu düzenleyin*: Öğretim üyelerinin ofislerine yapılan ziyaretler kadar kütüphaneye davet edilerek yapılan tanıtım da danışma kütüphanecilerinin başvurduğu etkin bir yöntemdir. Tur

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

süresi ve kapsamı tamamıyla öğretim üyesinin ayırabildiği zamana göre belirlenir.

3. *Öğretim üyelerinizi de davet edeceğiniz bir resepsiyon ya da toplantı yapın*: SKK her sene "Infofest" adıyla düzenlediği etkinliğin son gününde verdiği bir davetle kütüphane personeli ile öğretim üyelerini biraraya getirir.

4. *Akademik bölümlere yeni katılacak ya da terfi edecek öğretim üyelerinin araştırmalarına destek olmak amacıyla yayın gereksinimlerini öğrenin*: SKK koleksiyon geliştirmenin yanı sıra, yerleşkede hazırlanan projelere de kaynak sağlamaktadır. Bu amaçla öğretim üyelerinin çalışma alanları düzenli olarak ilgili danışma kütüphanecisi tarafından takip edilir.

5. *Öğretim üyelerine belli aralıklarla resmi olmayan ziyaretlerde bulunun*: Araştırma ya da yardım istekleri olmadığı zamanlarda kısa süreli ziyaretler ilişkileri canlı tutar ve akılda kalmanızı sağlar. SKK danışma kütüphanecileri her akademik yıl en az bir ziyaret gerçekleştirmeye çalışırlar.

6. *Teşvik ödülü aldıklarında ya da yeni yayınları çıktığında kutlama e-postası gönderin.*

7. *Öğretim üyelerinin kendilerine ait kitap, makale gibi yayınlarını takip edin ve satın alın*: SKK "Öğretim Üyesi Yayınları" başlığı altında yürüttüğü çalışmayla hem elektronik hem de basılı ortamda öğretim üyelerinin yayınlarını takip eder; kitapları çıktığında satın alarak özel bir alanda sergiler, makalelerini kataloglar.

8. *Yeni öğretim üyelerinin hangi dergileri takip ettiklerini belirleyin, yeni sayıları çıkınca onlara haber verin*: Elektronik dergi yayıncılığındaki gelişmeler sayesinde bugün SKK isteyen öğretim üyelerine takip ettikleri dergiler için elektronik haber alma hizmeti (alert) oluşturur ve yeni sayılar çıktığında e-posta yoluyla dergilerin içindekiler sayfaları otomatik olarak kendilerine ulaştırılır.

9. *Kütüphaneye ilişkin konuların görüşüldüğü, içinde öğretim üyelerinin de yer aldığı bir komite kurun*: SKK yılda üç kere aralarında öğretim üyelerinin ve öğrenci temsilcilerinin de bulunduğu "Kütüphane Danışma Komitesi" toplantıları düzenleyerek komite üyelerini gelişmeler hakkında bilgilendirir; onların isteklerini dinler.

Kural 2: Öne Çıkar

Bu adımda amaç; yerleşke genelinde yapılan etkinlik, yayın vb. çalışmalara katılarak kütüphanenin görünürlüğünü artırmaktır.

1. *Yeni öğretim üyeleri için üniversite çapında düzenlenen tanıtım programı varsa buna katılın*: Tanışmak istediğiniz kişileri birarada bulabilmeniz için bu önemli bir fırsattır. Üniversite öğretim üyeleri uyum programları bu tür görüşmeler için uygun ortamlardır. Böylece onları örneğin kütüphane turuna yüz yüze davet edebilirsiniz.

2. *Öğretim üyelerinin katıldığı seminer ve konferanslarda yer alın*: SKK personeli fakültelerin düzenlediği seminer ve konferanslara ufak bir sergi masası açarak olabildiğince katılır. Sergi masasında seminerin konusuna uygun kütüphane kaynakları tanıtılır; kimi zaman semineri veren kişinin yayınları da sergilenerek katılımcılar şaşırtılabilir. Yine bu şekilde öğretim üyeleri ile konu alanları hakkında konuşma imkânı yakalanır.

3. *Fakülte toplantılarına katılın*: SKK kütüphanecileri zaman zaman fakültelerin dekan başkanlığında yapılan olağan toplantılarına katılıp kütüphane ile ilgili haberleri aktarır ve gelen soruları cevaplarlar.

4. *Yerleşke genelinde yayın yapan yazılı ya da basılı medya araçlarını kullanın*: SKK, Koç Üniversitesinin düzenli yayını olan "Kule" dergisinin her sayısına kütüphaneyi ve çalışmalarını anlatan en az bir yazı ile katkıda bulunur. Öğrenci Merkezinde yer alan TV ekranları aracılığıyla duyurularını yayınlar.

5. *Kütüphanenin başarılarının rektör ve dekanlara duyurulduğundan emin olun*: SKK Müdürü yapılan çalışmaları ya da çalışanlara ait başarıları aylık kurul toplantılarında üniversite rektörü ve dekanlarla paylaşır.

6. *Üniversite genelinde yapılan değerlendirme programlarına katılın*: Her yılın mezunlarına uygulanan ankette SKK ile ilgili bir bölüm yer almakta ve Kütüphane diğer birimlerle aynı platformda değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Anket sonuçları yine tüm birimlere dağıtılmaktadır.

7. *Yerleşke genelinde yapılan sosyal etkinliklere katılın*: SKK personeli sadece akademik etkinliklere değil, organizasyonun yapıldığı alanda bir sergi masası açarak sanat ve eğlence etkinliklerine de katılır.

8. *Öğretim üyelerinin ofislerinin bulunduğu binalardaki duyuru panolarına kendi duyurularınızı asın*: SKK bu amaçla bölüm sekreterleriyle iletişime geçerek, duyurularının panolarda yer almasını sağlar.

9. *Varsa kütüphane bülteni ve web sayfasında kütüphaneye katkıları olan öğretim üyeleri ve katkıları ile ilgili yazılar yayınlayın*. Özellikle aylık yayımlanan kütüphane bülteni bu amaç için çok uygun bir iletişim aracı olup sıkça kullanılmaktadır.

10. *Kütüphanenin tanıtımı için en çok çalışan öğretim üyesine her yıl düzenlenecek olan bir törenle ödül verin*: SKK "Infofest" adı altında her yıl düzenlediği hafta çerçevesinde kütüphane kullanımı ve tanıtımı gibi farklı alanlarda öne çıkan öğretim üyelerine ödüller verir.

Kural 3: Kendini Geliştir

Öğretim üyelerine verilen hizmetin kalitesini artırmak ve kütüphanenin imajını olumlu yönde geliştirmek için personel kendisini sürekli yenilemelidir.

1. *Konu alanınıza özel yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapın*: Şu ana kadar SKK personeli sadece Bilgi ve Belge Yönetimi alanında lisansüstü eğitim almışlardır. Sosyoloji, hukuk ve işletme alanlarında lisansüstü eğitimi almak isteyen danışma kütüphanecileri de bulunmaktadır.

2. *Konu alanınızla ilgili derslere katılın*: SKK personeli konu alanları ile ilgili temel derslere katılarak (hukuk gibi) bilgi düzeylerini artırır, terminoloji bilgilerini geliştirir. Ayrıca okul çapında düzenlenen dil eğitimlerine de (Osmanlıca, İngilizce gibi) katılırlar.
3. *Öğretim üyelerinin araştırma yöntem ve alanlarını belirlemek için çalışmalar yapın*: SKK personeli kaynak seçiminde ya da önerisinde bulunurken öncelikli olarak öğretim üyesinin tercih ettiği araştırma yöntemlerini ve alanını tanımaya çalışır, kişi hakkında belli bir birikim oluşturmaya gayret eder.
4. *Yeni açılacak bölümler ve/veya dersler için koleksiyonun nasıl geliştirilmesi gerektiğini araştırın*: SKK açılacak yeni bölüm ve derslere yönelik olarak mevcut koleksiyonu değerlendirir ve eksik olduğu tespit edilen kaynakları sağlama yoluna gider.
5. *Kütüphane eğitimi vermeden önce muhakkak hazırlanın*: Eğitmenlik yapmak kişinin konusuna hâkimiyeti kadar, öğretim ve sunum tekniklerine de hâkimiyetini gerektirir. SKK eğitmenleri her bir saat eğitime karşılık 2–3 saat hazırlık süreci geçirir. Eğitim talebinde bulunan kişi ya da grupları tanımaya, gereksinimlerini belirlemeye ve uygun örneklerle bezenmiş eğitim programları hazırlamaya çalışırlar. Kendi aralarında düzenledikleri egzersizlerle eğitmenlik alt yapılarını güçlendirirler. Özellikle sunum teknikleriyle ilgili kurslara katılırlar.

Kural 4: Hizmet Ver

Bu adımda amaç; kütüphanenin öğretim üyelerine sağladığı hizmetlerin kalite ve çeşitliliğinin önemini vurgulamak ve örnekler vermektir.

1. *Yeni kaynakları duyurun*: SKK, koleksiyonuna kattığı basılı ya da elektronik tüm yeni kaynakları web sitesinde, e-posta yoluyla, aylık çıkardığı Kütüphane Bülteni'nde ve konu uzmanı kütüphanecilerinin öğretim üyeleriyle kurduğu birebir iletişim ile duyurur.
2. *Kütüphanede öğretim üyelerinin araştırma alanlarına göre sergiler düzenleyin*: SKK akademik yıl boyunca çeşitli konularda genelde iki haftalık tanıtıcı sergiler düzenler.
3. *Öğretim üyeleriyle alanlarındaki kütüphane koleksiyonunun sayısal gelişimini gösteren ve harcanan bütçe ile ilgili bilgileri de içeren bir raporu paylaşın:* Bu rapor özellikle elektronik kaynaklar için kullanım istatistiklerini ve kaynak talep karşılama oranlarını içerebilir.
4. *Öğretim üyelerine (ve öğrencilere) konu alanlarına özel araştırma asistanlığı yapın; bu hizmeti duyurun:* SKK "Randevu ile Eğitim" uygulamasıyla kişiye özel araştırma desteği programını devreye sokmuştur.
5. *Konu rehberleri hazırlayın:* SKK öne çıkan konu alanlarına ait özel rehberler hazırlar. Bu rehberlerde danışma kaynaklarını, kitapları, veri tabanlarını, basılı ya da elektronik dergileri, bilimsel Internet kaynaklarını listeler.
6. *Ofis saatlerinizin bir kısmını fakültelerde geçirin*: Üniversitenin uygun mekân sağlaması durumunda kütüphaneciler, kullanıcıların vakitlerinin büyük kısmını geçirdiği fakülte binalarında hizmet verme yoluna gidebilirler.
7. *Öğretim üyeleri için konu başlıklarına göre kısa eğitimler düzenleyin*: SKK yeni veri tabanlarının tanıtımı ile ilgili eğitimlere konu alanları uyan öğretim üyelerini ve öğrencileri özellikle davet eder.
8. *Öğrenciler için öğretim üyeleriyle beraber test hazırlayın*: SKK hazırlık sınıfı öğrencilerine kütüphane eğitimleri sonunda verilecek olan test için örnek sorular hazırlamak üzere öğretim üyeleriyle ortak çalışır.
9. *Rezerv hizmeti vererek kaynak desteği sağlayıp öğretim üyesine zaman kazandırın*: SKK sunulan rezerv hizmetini öğretim üyelerine tanıtır. Öğretim üyeleri tüm kaynakların öğrenci için ulaşılabilir olduğundan emin olur ya da kaynak araştırmaları için kendi zamanını harcamak yerine konu uzmanı kütüphaneciyle çalışırlar.
10. *İstek ve şikâyetleri anında yanıtlayın*: SKK sanal ortamda çalışma saatleri içinde verdiği "Kütüphaneciye Sor" hizmeti ile kütüphaneye gelmeye gerek kalmadan yöneltilen danışma sorularını yanıtlar. Ayrıca, kütüphaneyle ilintili sorunlar elektronik ortamda iletilebilir ve bu sorunlara kısa sürede çözüm bulunur.

Sonuç

SKK'nın kurulduğu 1993 yılından beri sürdürmeyi prensip edindiği yüksek hizmet kalitesi, geçen yıllar içinde teknolojinin ve hizmet türlerinin gösterdiği çeşitlenmeye rağmen her zaman kullanıcı ile güçlü iletişim ve dinamizm temeline dayanmıştır. Yukarıda örneklenmeye çalışılan uygulamaların benzerleri diğer kullanıcı grupları için de yürütülmektedir. Öğretim üyelerine yönelik çalışmalar yerleşkede kısa ve uzun vadede etkisini göstermiş, SKK üniversitede eğitim ve araştırmanın ayrılmaz bir parçası olarak kabul görmüştür.

Kaynakça

Holtze, T.L. (2002). *100 ways to reach your faculty.* 22 Ocak 2007 tarihinde http://www.ala.org/ala/pio/campaign/academicresearch/reach_faculty.pdf adresinden erişildi.

Holtze, T.L. (2001). *50+ ways to reach your faculty.* 22 Ocak 2007 tarihinde http://louisville.edu/~tlholt02/present/acrl2001.htm adresinden erişildi.

Havacılık Bilgi Yönetimi

Aeronautical Information Management

F. Dilek Türkoğlu

Havacılık Bilgi Yönetimi Çalışanları Derneği, Adnan Menderes Cad. No. 25/99, Çubuk, Ankara.
f.dilek.turkoglu@dhmi.gov.tr

Öz: Uluslararası son gelişmelere ve artan hava trafiğine bağlı olarak havacılık bilgi servisleri, havacılık bilgi yönetimi olarak yapılanmaya başlamıştır. Amaç uçak işleticilerinin, pilot ve diğer kullanıcıların anında Internet üzerinden web tabanlı havacılık bilgilerine ulaşmalarıdır. Ülkemizde bu alandaki çalışmalar takip edilerek proje bazında uygulamalara başlanmıştır. Bilgi yönetimi görevini yerine getirecek eğitimli uzman personel ile uluslararası sivil havacılık sektöründeki çalışma gruplarında veya uluslararası sivil havacılık örgütlerinde görev alacak nitelikte elemanların yetiştirilmesi hedeflenmelidir. Bu amaçla ulusal bir stratejinin ve stratejiye bağlı havacılık politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar sözcükler: Havacılık bilgi yönetimi, havacılık bilgi hizmetleri

Abstract: Aeronautical information services are restructured as aeronautical information management services due to the current international developments and increased air traffic. The purpose is to make the web-based aeronautical information instantaneously available for the access of aircraft operators, pilots and other users via the Internet. Although these studies are pursued by our country and project based implementations are commenced, training of experts who will fulfill the aeronautical management tasks is required. Moreover, a strategy aiming at training well-qualified personnel who would participate in the working groups of the international civil aviation sector or who would work for the international civil aviation organizations, needs to be developed.

Keywords: Auronautical information management, aeronautical information services

Giriş

Uçuş güvenliği, etkinliği ve verimliliği için; havacılık bilgilerinde güvenliği, kaliteyi, etkinliği ve verimliliği sağlamak ve ülkeler arası havacılık bilgilerinin toplanmasında, yönetiminde ve dağıtımında standart bir yapı oluşturulması gerekliliği doğmuştur.

Havacılıkta Bilgi

Uluslararası sivil havacılığın bir gereği olarak, Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatına (International Civil Aviation Organization [ICAO], 2003) üye olan her devlet, kendi hava sahası ile hava trafik hizmetlerinden sorumlu olduğu sahalara ilişkin havacılık bilgilerini belirli formatlara uygun olarak toplamak, değerlendirmek, hazırlamak ve zamanında yayımlamaktan sorumludur. Devletler söz konusu hizmetleri yürütecek birimleri de oluşturmak zorundadır. Uluslararası Hava Seyrüseferi'nin güven, düzen, kalite, verimlilik ve etkinliği için gerekli olan bilgi akışını sağlamak amacıyla; uçak işleticileri, sivil ve askeri havacılık otoriteleri ile havacılıkla ilgili firmaların uçuş öncesinde, uçuş esnasında ve sonrasında ihtiyaç duyacağı verilerin tamamının bilgisayar ortamında, Türkçe ve İngilizce, belirli formatlara uygun olarak hazırlanması ve dağıtılması gerekmektedir. Ülkemizde bu görevi Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ) Seyrüsefer Daire Başkanlığına bağlı Havacılık Bilgi Yönetimi birimleri yerine getirmektedir. Bilgi olmazsa uçuşun da yapılamayacağı gerçeğiyle hareket eden Havacılık Bilgi Yönetimi birimlerimiz, havacılıkta bir bilgi bankası özelliği taşımakta olup, gerek uçuş personeline gerekse uçuşu yerden yönlendiren personele uçuş güvenliğine etki edebilecek her tür bilgiyi temin etmekle yükümlüdür.

Havacılıkta Bilgi Yönetimi

Ülkemizin de üye olduğu Avrupa Havacılık Güvenliği Teşkilatı'nın (Eurocontrol, 2003) Hava Trafik Yönetimi Stratejisinde; havacılık bilgilerinin uçuşun tüm aşamalarını desteklemesi, uçuş sonrasında verilerin saklanması ile Avrupa Hava Sahasındaki operasyonların güvenilirliğinin artırılması esas alınmıştır. Değişim ve standardizasyonun geliştirilmesi, ortak değerlerin kullanımı, teknolojik yenilikler ve entegrasyon gibi faktörler havacılık bilgilerinin akışına hız, kalite ve güvenilirlik kazandırmıştır. Son yıllarda, Tek Avrupa Hava Sahası Stratejisinde havacılık bilgi kalitesini artırmak, dijital ve entegre bilgi sistemleri geliştirmek için "sistem genelinde bilgi yönetimine" dayalı çalışmalar başlatılmış olup; ülkemiz bu çalışmalara Avrupa Havacılık Bilgi Hizmetleri Veri Tabanı (European AIS Database [EAD], 2007) gibi

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

projelerle iştirak etmiştir. "Güvenli uçuş için geçerli veri" sloganını benimseyen Avrupa Havacılık Bilgi Hizmetleri Veri Tabanı (EAD); Avrupa Birliği hedefine ve yapılanmasına uygun olarak üye devletlerin havacılık yayınlarını tek bir merkezde toplayarak değerlendirmekte ve söz konusu yayınları kullanıcılara zamanında, doğru ve standart bir formatta ulaştırmaktadır. Böylece üye devletler için hem havacılık verilerinin kalitesi yükselmekte hem de maliyeti azaltılarak uçuş güvenliği ve verimliliği sağlanmaktadır.

Havacılık bilgi yönetimi kavramı ile havacılık bilgi servisinin görev alanı genişlemiş olup, uçuşun her safhasında gerekli havacılık bilgilerine elektronik ortamda daha kaliteli olarak doğru zamanda ve doğru yerde ulaşılması sağlanmıştır. Kâğıda dayalı çalışmalar yürüten havacılık enformasyon hizmetleri kavramından; sistemler düzeyinde bilgisayar ortamında doğru, kapsamlı, kaliteli ve global havacılık bilgisini temin edecek havacılık bilgi yönetimine geçiş faaliyetleri tüm ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de başlatılmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye olarak; havacılıkta bilgi yönetimini uluslararası standartlarda gerçekleştirebilmek için; global havacılık bilgi yönetimine ayak uydurabilecek, genel havacılık bilgi yönetimi çalışanı (Common AIS Staff Profiling [CASP], 2007) profiline uygun uzman personelin eğitilmesi ve istihdamı gerekmektedir. Ayrıca, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü ve Avrupa Havacılık Güvenliği (Eurocontrol) Teşkilatı'nın konsepti ve stratejisi doğrultusunda havacılık bilgi yönetimi çalışma ve forum gruplarında yer alarak sorunları tartışabilecek, uluslararası kararlara katılabilecek akademik bir kadronun yetiştirilmesi önem taşımaktadır. En önemlisi de; havacılık bilgi yönetiminde uluslararası platformda söz sahibi olabilmek için uzun vadeli hedeflerinin belirlenmesi, bir strateji oluşturulması ve bu stratejiye göre yapılanmanın en kısa zamanda gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Common AIS Staff Profiling. (2007). 20 Temmuz 2007 tarihinde http://www.eurocontrol.int/aim/public/standard_page/qm_casp.html adresinden erişildi.

Eurocontrol: Air traffic management strategy for the years 2000+. (2003). (2 cilt). 20 Temmuz 2007 tarihinde http://www.eurocontrol.int/eatm/gallery/content/public/library/ATM2000-EN-V1-2003.pdf adresinden erişildi.

European AIS Database. (2007). 17 Temmuz 2007 tarihinde http://www.eurocontrol.int/ead/ adresinden erişildi.

International Civil Aviation Organization. (2003). *Standards and recommended practices. Annex 15- Aeronautical Information Service*. Chapter 3-1.

Okul Öncesi Çocuklara Yönelik Kütüphane Hizmetlerinin Önemi: Başarılı Bir Kütüphane Örneği

The Importance of Library Services for Preschool Children: An Exemplary Library

Arif Yılmaz

Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara.
arif@hacettepe.edu.tr

Öz: Bu çalışma ile erken çocukluk döneminde kitaplara erişimin önemi ortaya konmakta ve bu bağlamda halk kütüphaneleri çocuk bölümlerinin ne kadar önemli bir misyona sahip oldukları vurgulanmaktadır. Tanımlayıcı bir çalışma olan bu posterde nitel yöntem kullanılmıştır. Monroe County Halk Kütüphanesi (MCHK), IFLA'nın "Çocuklara Yönelik Kütüphane Hizmetleri Rehberi"nde ele alınan on ana başlık altında değerlendirilmiş ve Kütüphane'nin IFLA standartlarına göre okul öncesi çocuklara başarılı hizmetler verdiği belirlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Erken çocukluk dönemi, okul öncesi eğitim, okul öncesi çocuklar, çocuklara verilen kütüphane hizmetleri, çocuk kütüphaneleri, Monroe County Halk Kütüphanesi Çocuk Bölümü

Abstract: This study emphasizes that access to books during the early childhood stage has a vital importance, and, in that context, public libraries' children departments have an essential mission to accomplish. This is a descriptive study that used the qualitative method. The Monroe County Public Library (MCPL) was evaluated within the framework of IFLA's "Guidelines for Children's Libraries Services". Findings indicate that, MCPL is successful in regard to accomplishing the terms of IFLA's guidelines to support preschool children.

Keywords: Early childhood education, preschool education, preschool children, library services to preschool children, children's libraries, Monroe County Public Library Children's Department

Giriş

Eğitim alanında yapılan çalışmalar yaşadıkları deneyimlerin okul öncesi çocuklarının öğrenimlerini etkilediğini göstermektedir. Çocukların yaşadıkları çevre de gelişimlerini etkilemektedir (Neuman, 1999; Roskos ve Neuman, 2001; Smith ve Dickinson, 1994).

Araştırmalara göre, çocuklarının geleceği için benzer planları olmakla birlikte, alt ve orta gelir grubundaki aileler ellerindeki olanaklar yüzünden çocuklarının eğitimlerini desteklemekte büyük faklılıklar göstermektedirler (Celano ve Neumann, 2001). Özellikle erken çocukluk döneminde gelir düzeyi düşük ailelerin çocuklarını kreş ve gündüz bakımevlerine göndermede çektikleri zorluk göz önüne alındığında; farklı ekonomik çevrelerden gelen bu çocuklara kaliteli kitaplar ve birarada iletişim kurabilme ortamı sağlayan çocuk kütüphaneleri bu alandaki boşluğu doldurmaktadır.

Çocuk Kütüphaneleri ve Çocuklara Verilen Kütüphane Hizmetleri

William Teale'ye (1999) göre çocuk kütüphanelerinin sunacağı üç temel etkinlik çocukların gelişimi için kaçınılmazdır: Sesli okuma, çocukların zevk alacağı bir ortam yaratma ve okuma-yazmayı oyunlarının bir parçası haline getirmek. Çocukların okuma ve yazma eylemlerini birarada yürütebilecekleri drama ve tiyatro oyunlarının düzenlenmesi de başka bir önemli etkinliktir. Günlük yaşamdan seçilmiş giysi ve malzemelerden oluşturulacak köşeler uygun yazılı ve görsel materyaller ile desteklendiğinde, kütüphaneler çocuklar için hem eğlence hem de öğrenme yeri olacaktır (Roskos, 1995). Özetle, halk kütüphanelerinin çocuk bölümleri kullanıcılarına materyallere erişim, destekleyici bir çevre, deneyimli personel, nitelik ve nicelik bakımından zengin kaynaklar, kurumlarla ortaklık ve işbirliği sunabilme özelliğine sahip olmalıdır.

Amaç, Kapsam ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı erken çocukluk döneminde çocuklara verilen kütüphane hizmetlerinin ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmek ve örnek bir kütüphane tanıtımı

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

ile bu yaş grubuna yönelik olarak verilen hizmetleri tanıtmaktır

Bu bağlamda IFLA'nın (2006) yayımlamış olduğu "Çocuklara Yönelik Kütüphane Hizmetleri Rehberi" konunun teorik çerçevesinin belirlenmesinde kullanılmış ve bu kaynakta bahsedilen on ana başlık altında Monroe County Halk Kütüphanesi (MCHK) Çocuk Bölümünün vermiş olduğu hizmetler incelenmiştir. Bu başlıklar şu şekildedir: amaçlar, bütçe, materyaller, seçim kriterleri, yer, hizmetler, sosyal çevre ile işbirliği, insan kaynakları ve yönetim, halkla ilişkiler ve değerlendirme.

Yaklaşık 150 bin kişiye hizmet veren MCHK, ABD'nin Orta Batı bölgesinde yer almaktadır. Bu kütüphane araştırmacının yaşadığı yere yakınlığı nedeni ile seçilmiştir. Bu çalışma nitel bir araştırma olup, veriler gözlem, görüşme ve belge toplama tekniği ile elde edilmiştir. Gözlem için kütüphanenin çocuk bölümü değişik zamanlarda ziyaret edilmiş ve bu ziyaretler sonucunda kullanıcı profili ve uygulanan programlar hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Çocuk bölümü müdür yardımcısı (Lisa Champelli) ile yaklaşık bir saatlik bir görüşme yapılmıştır. Çocuk bölümünün resimleri çekilmiş ve bu resimler diğer belgeler ile birlikte (tanıtım broşürleri, programlara dair bilgilendirici metinler, vs.) belge analizi için kullanılmıştır.

Bulgular

Bulgular IFLA'nın çocuk kütüphaneleri için hazırlamış olduğu rehberdeki başlıklar altında aşağıda sunulmuştur.

Amaçlar

MCHK sisteminin görev tanımına göre, kütüphane yaşam boyu okuma için fırsatlar sağlamalı ve okuyucular her türlü bilgi kaynağına eşit erişim imkânına sahip olmalıdır. Buna ek olarak, görev tanımına göre dört anahtar kavram (erişim, hizmet, toplum ve üretim) MCHK sisteminin hizmet politikasının temelinde yatan ana görüşleri oluşturmaktadır (Monroe County Public Library, 2007).

Bütçe

MCHK sisteminin 2005 bütçesi 6.053.087 milyon dolardır. Bu paranın %90'ı bölgeden alınan vergilerden, %10'u ise hizmet gelirlerinden sağlanmaktadır. 2005 giderleri ise 6.185.876 dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu giderlerin büyük bir kısmı personele harcanmıştır (4.311.923 dolar). Materyal alımına harcanan para toplam bütçenin yaklaşık %16'sına denk gelmektedir. Personel gideri ve materyal alım kalemi toplam bütçenin yaklaşık %87'sini oluşturmaktadır. Çocuk bölümü için kesin rakamlar elde edilememekle beraber yapılan röportajda 2007 yılı için 170.000 dolarlık paranın yalnızca kitap alımı için ayrıldığı bilgisi elde edilmiştir (L. Champelli, kişisel iletişim, 26 Aralık 2006). Kitap dışı materyaller de düşünüldüğünde çocuk bölümüne ayrılan miktarın azımsanmayacak nitelikte olduğu görülmektedir.

Materyaller

Kütüphanenin 0 yaştan başlayıp 13 yaşına kadar olan çocuklara hitap eden bir koleksiyonu vardır ve bunlar üç ana bölümde yer almaktadır. Bunlar, sarı, yeşil ve mavi renklerle belirtilen alanlardır. Sarı renkli raflar okul öncesi çocuklara yönelik koleksiyonu göstermektedir. Yeşil renkli raflar ilkokul çağındaki çocuklara uygun görülen kitap ve diğer bilgi kaynaklarının tutulduğu raflardır. Mavi renkli raflarda ise ortaokul çocukları için gerekli olan yayınlar bulunmaktadır.

Çocuk kütüphanelerinde yeterli bilgi kaynaklarını bulundurmanın yanında bunların okuyucuya sunuluşu da önemli bir konudur. MCHK'nin raflarda bulunan materyalleri düzgün ve her an erişime hazır konumdadır. Raflar yaş gruplarına göre hazırlanmıştır. Örneğin, 2-3 yaş çocukları istedikleri kitapları boyları hizasında bulunan raflardan çekip alabilmekte ve yine kendi boyları için hazırlanan masa ve sandalyelerde bu kitapları rahatlıkla okuyabilmektedirler.

Gelişen teknoloji doğrultusunda daha önce koleksiyonun çoğunluğunu oluşturan video-kaset veya sesli kitaplar yerlerini daha güncel olan ve koleksiyonun büyük çoğunluğunu oluşturan CD ve DVD'lere bırakmıştır (L. Champelli, kişisel iletişim, 26 Aralık 2006).

Özetle, gerek bilgi kaynağı sayısı ve güncelliği gerekse tür çeşitliliği açısından MCHK çocuk bölümü oldukça zengin bir koleksiyona sahiptir.

Seçim Kriterleri

MCHK çocuk bölümü personeli bilgi kaynaklarının seçiminde öncelikle okuyucularının ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaktadır. Okuyucularından gelen istekleri MCHK çalışanları kendi aralarında değerlendirmekte ve sonrasında istenen materyalleri satın almaktadır. Ayrıca çeşitli çevrimiçi (online) kaynaklar da yayın seçimi için başvuru kaynağı olarak kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları, İndiana Eyaleti Eğitim Bakanlığı okuma listesi, AIME'nin (Association for Indiana Media Educators) sesli okunan kitaplar listesi ve iki ulusal kitap yarışmasında (Newbery Medal and Honor Books ve Caldecott Medal and Honor Books) ödül almış kitaplardan oluşan listedir. Bu ve benzeri kaynaklardan seçilen eserler hem güncel bilgi içermekte hem de yerel topluluğun kültürel değerlerini ve geleneklerini yansıtmaktadır.

Yer

Kütüphane binasının giriş katının bir kısmı tamamen çocuk bölümüne ayrılmıştır. Bu bölümün girişinde ödünç verme bankosu, ödünç verme bölümünde çalışanların kullandığı bir oda, onun yanında anne-baba, öğretmen ve diğer kullanıcılar için oluşturulmuş "Ebeveyn Kaynak Odası" bulunmaktadır. Burada çocuk gelişimi ve eğitimi ile ilgili kaynaklar yer almaktadır. Bu kaynaklar arasında çocuk edebiyatı ve matematik-fen müfredatı ile ilgili

kaynaklar, oyun-bilmece kitapları, süreli yayınlar, video-kasetler bulunmaktadır. Bu odanın yanında bulunan "Okul öncesi Çocuklar Keşif Merkezi"nde ise anne-babaların çocukları ile birlikte oyun oynayabilecekleri bir ortam oluşturulmuştur. Burada çeşitli oyuncaklar, bilmeceler ve oyun alanları bulunmaktadır.

Referans masası, çocuk bölümüne hâkim bir yere yerleştirilmiştir. Bölüme giren herkesin görebileceği çok merkezi bir noktada yer alan bu masada bulunan görevliler her an okuyucuya yardım edebilmekte, böylece okuyucular kendilerini daha rahat hissetmektedirler. Bölümün en sonunda kütüphanecilerin kullandığı bir ofis ve yanında ise bir depo yer almaktadır. Genel olarak kütüphanenin dörtte biri çocuk bölümü için ayrılmıştır.

Hizmetler

MCHK Çocuk Bölümü sürekli programlar, aylık programlar ve kütüphane dışında sunulan programlar hazırlamaktadır. Kütüphanenin verdiği hizmetlerin büyük çoğunluğunu sürekli programlar oluşturmaktadır. Hali hazırda altı sürekli program yürütülmektedir. Bunlar; okul öncesi çocuklar keşif merkezi, bebeklere yönelik programlar, salı hikâyeleri, aile hikâye zamanı, kukla gösterisi ve hikâye saatidir. Okul Öncesi Çocuklar Keşif Merkezinde anne-babalar buraya çocukları ile gelip kitap okuyabilir, bilmece çözebilir, oyun oynayabilirler. Ayrıca, anne-babalar kukla ve benzeri oyuncaklar ile çocuklarını eğlendirebilirler. Ayrıca belirli saatlerde kütüphaneciler tarafından yapılandırılmış programlar da sunulmaktadır. Aylık programların içerikleri sürekli güncellenmekte ve kullanıcılara duyurulmaktadır.

Sosyal Çevre ile İşbirliği

MCHK Çocuk Bölümü dış erişim programları aracılığı ile çevrede bulunan okul öncesi kurumlar ile devamlı bir iletişim halindedir. Gerek bu kurumların kütüphaneye yaptığı ziyaretler gerekse kütüphane personelinin bu kurumlara giderek yapmış olduğu programlar çocuk bölümünün yıllık olağan işleri arasındadır. Ayrıca gezici kütüphane aracılığı ile gelir düzeyi düşük semtlerde bulunan ve kütüphaneye erişimi olmayan çocuklar da kütüphane hizmetlerinden yararlanabilmekte ve istedikleri kitapları ödünç alabilmektedirler.

Halkla İlişkiler

Kütüphanelerin tanıtımının yapılması ve çevredeki çocuklar tarafından bilinmesi kullanım açısından önemlidir. Bu bağlamda MCHK bir halkla ilişkiler görevlisini kütüphane hizmetlerinin tanıtımı için istihdam etmiştir. Bu kişi kütüphanenin yapacak olduğu programların tanıtımı, ilânı, duyurularının yapılması, basın açıklamaları ve broşürlerin hazırlanması gibi işlerden sorumludur.

Kütüphane binasında bir yerel televizyon kanalı bulunmakta ve kanalın yönetimi kütüphaneyle ortak olarak yürütülmektedir. Kütüphane personeli tarafından hazırlanan programlar, kütüphane hizmetleriyle ilgili duyurular, yerel haberler, olaylar ve toplantılar bu kanal aracılığı ile ekrana getirilmektedir.

İnsan Kaynakları

Nitelikli hizmet nitelikli personel gerektirir. Özellikle hitap edilen kitle göz önüne alındığında çocuk kütüphanelerinde hizmet veren personelin niteliğinin önemi daha da artmaktadır. Bölümde görevli bütün kütüphaneciler kütüphanecilik bölümü mezunu olup hepsi uzmanlıklarını çocuk kütüphaneleri ve çocuk kütüphaneciliği üzerine yapmışlardır. Kütüphaneci olmayan personel ise üniversite mezunu olup, psikoloji ve İngiliz dili gibi bölümleri bitirmişlerdir. Yapılan görüşmede kütüphaneci olmayan personel alımında öncelikle çocuk sevgisi ve çocuklarla birlikte zaman geçirmekten zevk alma koşullarının arandığı belirtilmiştir (L. Champelli, kişisel iletişim, 26 Aralık 2006).

Yönetim ve Değerlendirme

MCHK Çocuk Bölümü müdürü ve diğer müdürler (yani, Yetişkin Bölümü, Birim Kütüphanesi ve Dış Erişim Servisi müdürleri) kütüphanenin plan ve bütçesiyle ilgili toplantılar yapmaktadırlar. Bu toplantılar her 15 günde yapılmakta, sorunlar tartışılmakta ve alınan kararlar kütüphane müdürü tarafından onaylanmaktadır. Değerlendirme için çeşitli istatistikler tutulmaktadır. Ayrıca çocuk bölümü kendi vermiş olduğu okuyucu grubuna özel istatistikleri tutmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Kitap sevgisinin toplumun geneline yayılabilmesi için halkın her kesiminden, her yaş grubundan insanların rahatça erişim sağlayabileceği halk kütüphaneleri gibi kurumların toplum içinde rollerinin artması gerekmektedir. Bunu sağlamak için bu tip kurumların halkın ilgisini çekecek şekilde yapılandırılması gerekmektedir. Diğer bir deyişle, halk kütüphanelerinin kullanılabilmesi için fiziki ve teknolojik alt yapılarının günlük ihtiyaçlara cevap verecek kapasitede olması ve personelin ve hizmet kalitesinin yeterli nitelikte olması gerekir. Bunun hayata geçirilebilmesi için kütüphaneler MCHK örneğinde olduğu gibi yeterli bütçelere sahip olmalıdır. MCHK yerel kaynaklardan gelen vergi gelirleri ile oldukça güçlü bir yapıya sahiptir. Bütçenin doğru şekilde kullanılması ve bu kullanımın sıkı bir şekilde denetlenmesi de önemlidir.

Öte yandan, kaliteli hizmet kaliteli personel ile verilebilir anlayışından hareketle üçü meslek uzmanı olmak üzere beş tam zamanlı ve yine üçü meslek uzmanı olmak üzere 5 yarı zamanlı personelin sadece çocuk bölümünde görev yaptığı bir kütüphanenin okuyucularına sağladığı kalite standardının IFLA rehberinde bahsi geçen standartların üstünde olduğu açıktır.

Başka bir önemli gösterge de toplumun o kuruma olan desteğidir. Eğer, içinde bulunduğu toplumdan yeterli desteği görebilirse, kütüphaneler -MCHK örneğinde olduğu gibi- ait olduğu toplumun ihtiyacı olan her türlü hizmeti kolaylıkla yerine getirebilir. Yüzde 65'nin halk kütüphanesine üye olduğu bir toplumun o kuruma verdiği destek kurum için yadsınamayacak bir güçtür.

IFLA rehberinde belirtilen standartlar gözönüne alındığında, MCHK kütüphanesinin yukarıda bahsi gecen bütün kriterler açısından yüksek bir hizmet kalitesine ve bu hizmet kalitesini saglayacak fiziki bir yapıya, teknolojik alt yapıya ve personel kalitesine sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Monroe County Halk Kütüphanesi, yaptığı programlar ve yarattığı ortam ile çocuklarda kitap sevgisinin gelişmesine ve bu sevginin yaşam boyu sürecek şekilde yerleşmesine önem verdiğini göstermektedir.

Kaynakça

Celano, D. ve Neumann, S.B. (2001). *The role of public libraries in children's literacy development*. Pennsylvania, PA: Pennsylvania Library Association.

IFLA. (2006). *Guidelines for children's libraries services*. 18 Ocak 2007 tarihinde http://www.ifla.org/VII/s10/pubs/ChildrensGuidelines.pdf adresinden erişildi.

Monroe County Public Library mission, vision and values. (2007). 26 Aralık 2006 tarihinde http://www.monroe.lib.in.us/general_info/mission_statement.html adresinden erişildi.

Neuman, S.B. (1999). Books make a difference: A study of access to literacy. *Reading Research Quarterly, 34*(3), 286-311.

Roskos, K. (1995). *Linking literacy and play*. Newark, NJ: International Reading Association.

Roskos, K. ve Neuman, S.B. (2001). Environment and its influences for early literacy teaching and learning. S.B. Neuman ve D.K. Dickinson (Ed.), *Handbook of early literacy research* içinde (s. 281-292). New York, NY: The Guilford Press.

Smith, M.W. ve Dickinson, D.K. (1994). Describing oral language opportunities and environments in head start and other preschool classrooms. *Early Childhood Research Quarterly, 9*(3-4), 345-366.

Teale, W. (1999). Libraries promote early literacy learning: ideas from current research and early childhood programs. *Journal of Youth Services in Libraries, 12*(2), 9-16.

Panel

Bilgi Mesleğinin En Değerli Kaynağı Olan İnsanı Geleceğe Hazırlamak

The Information Profession's Most Valuable Resource: Preparing People for the Future

Yönetici:

H. Lea Wells

Jordan Wells Associates, ABD. leawells2003@yahoo.com

Panelistler:

Sheila D. Creth

Progressive Solutions Consulting, ABD. sdcreth@aol.com

Jordan M. Scepanski

Jordan Wells Associates, ABD. jordans@email.unc.edu

Barbara von Wahlde

University at Buffalo (State University of New York), ABD. bvw@buffalo.edu

Özet: Bilgibilim ve kütüphanecilik alanında on yıllarca deneyime sahip dört Amerikan kütüphanecisi 21. yüzyılda bilgi profesyonellerinin eğitimi ve öğrenimi konusunda bir panel sunumu gerçekleştireceklerdir. ABD'nin en seçkin yüksek öğretim kurumlarındaki çalışmalarına dayanarak, gelecek kuşaklardaki uygulamacılar için temel oluşturacak beceri, yetenek ve öğrenme deneyimleri hakkında yöneticilerin görüşlerini aktaracaklardır. Bilgi denklemindeki en kritik ögenin insan olduğu ve sürekli eğitim ve öğrenme konularını ele almadan ne zengin basılı materyal miras koleksiyonlarının ne de yeni teknolojilerin değişen bir bilgi yönetimi çevresinde bilimi geliştirmek ve eğitimi ilerletmek için yeterli olmayacağı inancını temel alarak, sunuşlarında, kütüphanecilik ve bilgibilim eğitimcilerinin derslerinde ve dersliklerde vurgulamaları gereken konular ve uygulamacı profesyoneller için sürekli eğitimin içeriği üzerinde odaklanacaklardır.

Panel Konuları

- Gelecekte bilgi profesyonellerinden neler beklenecektir?
- Bilgi profesyonelleri nerede çalışacaklardır?
- Kütüphaneciler niçin bilgi yönetimi işlevinin temeli

Summary: *Four American librarians with decades of experience in the information and library science field will conduct a panel presentation on education and learning for information professionals in the 21st century. Drawing upon their work at a number of the United States' most distinguished institutions of higher education, they will convey managers' views of the skills, abilities, and learning experiences essential for future generations of practitioners. Grounded in a conviction that the most critical element in the information equation is human, and that without addressing continuing education and learning issues neither vast legacy collections of printed materials nor new technologies will be sufficient for advancing scholarship and furthering education in a changing information environment, their presentations will focus on topics library and information science educators should emphasize in their courses and classrooms and on continuing education content for practicing professionals.*

Panel Topics

- *What will be expected of information professionals in the future?*
- *Where will they work?*
- *Why will librarians remain essential to the*

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

olarak kalacaklardır?

- Bilgi yönetimi mesleğine giren bireylerin eğitimi için neler gerekmektedir?
- Bilgi yönetimi eğiticilerini eğiteceklerin sahip olması gereken arka plan bilgi, eğitim ve deneyimler nelerdir?
- Bilgi yönetimi eğitim programları bilgi profesyonellerinin kariyerleri boyunca eğitim ve gelişmelerine nasıl katkıda bulunabilir?

Özgeçmişler: *H. Lea Wells* öğretim üyesi geliştirme ve öğrenci öğrenme değerlendirme konusunda uzmandır. En son olarak Zayed Üniversitesindeki (Birleşik Arap Emirlikleri) Öğretim, Öğrenme ve Değerlendirme Merkezinin kuruluşunu koordine etti. Bundan önce Kuzey Karolina Eyalet Üniversitesinde Öğretim Üyeleri İçin Öğretme ve Öğrenme Merkezinin kurulmasında yardımcı oldu ve bu merkezin müdür yardımcısı olarak görev yaptı. Knoxwille'deki Tennessee Üniversitesinde çalıştı ve Duke Üniversitesi, Kuzey Karolina Eyalet Üniversitesi ve Chapel Hill'deki Kuzey Karolina Üniversitesine danışmanlık yaptı. *Wells* 1980'lerde Türkiye'de yaşadı ve 1993'te Koç Üniversitesinin kuruluşu sırasında danışmanlık yaptı.

Sheila D. Creth Iowa Üniversitesi eski kütüphane müdürüdür. Kütüphane personelinden yararlanma, personel geliştirme ve bilgisayar teknolojisinin kütüphane hizmetlerinde kullanımı konularnda uluslararası üne sahip bir uzmandır. Birleşik Krallık'ta Follet Seminer Dizisinin bir parçası olarak teknolojik bir çevrede kütüphane personelinin sahip olması gereken özellikler hakkında konferans verdi, benzeri konularda Avustralya'da çalıştaylar düzenledi ve sunuşlar yaptı. Columbia, Connecticut ve Michigan Üniversitelerinde yönetici olarak görev yaptı. Halen Progressive Solutions adlı danışmanlık firmasının müdürü olup, aralarında Bill ve Melinda Gates Vakfı'nın da bulunduğu bir dizi kuruma danışmanlık yapmaktadır.

Long Beach'teki Kaliforniya Eyalet Üniversitesi Emekli Dekanı olan *Jordan M. Scepanski* uzun yıllardır Türkiye, Türk kütüphaneciliği ve bilgi meslekleriyle aşinadır. Hacettepe Üniversitesinde Kıdemli Fulbright Öğretim Üyesi olarak çalıştı, Ankara, İstanbul, Trabzon ve diğer şehirlerde sunuşlar yaptı, dersler verdi. Koç Üniversitesine danışmanlık yaptı. Duke, Kuzey Karolina Eyalet, Vanderbilt ve Chapel Hill'deki Kuzey Karolina Üniversitelerinde yöneticilik yaptı. Chapel Hill'deki Kuzey Karolina Üniversitesi Bilgi ve Kütüphane Bilimi Okulunda bilgi merkezlerinin yönetimi dersini verdi. ABD Dışişleri Bakanlığı adına Brezilya'da ve Endonezya'da dersler verdi ve danışmanlık yaptı.

Barbara von Wahlde New York Eyalet

information management function?

- *The training individuals entering the information management profession will require.*
- *The backgrounds, educations, and experiences those educating information management educators will have to have.*
- *How education for information management programs can contribute to the training and development of information professionals throughout their careers.*

Biographies: H. Lea Wells *is a specialist in faculty development and student learning assessment. She most recently coordinated the establishment of the Center for Teaching, Learning, and Assessment at Zayed University in the United Arab Emirates, prior to which she helped create the Faculty Center for Teaching and Learning at North Carolina State University, where she was the center's assistant director. She has worked at the University of Tennessee at Knoxville and has been a consultant for the libraries at Duke and NC State Universities and for the University of North Carolina at Chapel Hill, among others.* Ms. Wells *lived in Turkey in the 1980's and consulted on the establishment of the Koç University library in 1993.*

Sheila D. Creth *is former university librarian at the University of Iowa and an internationally recognized expert in library personnel utilization, staff development, and application of computer technology into library services. She has spoken on future requirements for library personnel in a technological environment as part of the Follet Lecture Series in the United Kingdom and conducted workshops and presentations in Australia on similar topics. She has held administrative positions at Columbia University, the University of Connecticut, and the University of Michigan and is principal in the consulting firm Progressive Solutions, providing advice and direction to a range of institutions including the Bill and Melinda Gates Foundation.*

Jordan M. Scepanski, *Dean Emeritus, California State University, Long Beach, has long acquaintance with Turkey and its library and information professions. He has taught in the Department of Librarianship at Hacettepe University as a Fulbright Senior Lecturer, made presentations and lectured in Ankara, Istanbul, Trabzon, and elsewhere in the country, and consulted at Koç University. He has been an administrator for Duke, North Carolina State, and Vanderbilt Universities, among other institutions, and at the University of North Carolina at Chapel Hill, where he also taught management of information agencies in its School of Information and Library Science. He has lectured*

Üniversitesindeki dört araştırma merkezinden biri olan Buffalo'daki Üniversitede kütüphanelerden sorumlu rektör yardımcılığından emekli oldu. 2005 yılının güz sömestresinde İstanbul Teknik Üniversitesinde misafir kütüphaneci ve danışman olarak görev yaptı. 2006'da Bilkent Üniversitesinde önce danışman, daha sonra kütüphane müdür vekili olarak çalıştı. Son yıllarda sık sık Türkiye'yi ziyaret etti. Mesleki iş tecrübeleri arasında Tennessee, Yale ve Michigan Üniversitelerindeki görevleri yer almaktadır. Bu üniversitelerde teknik hizmetlerin yönetiminden ve denetiminden sorumlu olarak çalışmıştır.

Creth, Scepanski ve *von Wahlde* Los Angeles'taki Kütüphane ve Bilgibilim Yüksek Lisans Okulunda kıdemli öğretim üyesi olarak görev yaptılar; *Scepanski* ve *von Wahlde* ABD'deki Kütüphane Kaynakları Yönetimi Konseyinde intern olarak çalıştılar; ve *Scepanski, von Wahlde* ve *Wells* Amerikan Araştırma Kütüphanecileri Derneği danışmanlık programına katıldılar. *Creth* 1999'da Gaylord/LITA'nın Kütüphane ve Bilgi Teknolojisi Başarı Ödülünü kazandı.

and consulted in Brazil and Indonesia on behalf of the U.S. Department of State.

Barbara von Wahlde *is the retired associate vice president for libraries at the University at Buffalo, one of four research centers of the State University of New York. During the fall semester of 2005 she served as visiting librarian and advisor at Istanbul Technical University and in 2006 as advisor, then acting university librarian at Bilkent University in Ankara. She has been a frequent visitor to Turkey over the past dozen years. Her professional work experience includes tours of duty at the University of Tennessee, Yale University, and the University of Michigan, where she has overseen a range of technical service operations.*

Ms. Creth, Mr. Scepanski, *and* Ms. von Wahlde *were Senior Fellows at the Graduate School of Library and Information Science, University of California, Los Angeles;* Mr. Scepanski *and* Ms. von Wahlde *have held Council on Library Resources Management internships; and* Mr. Scepanski, Ms. von Wahlde, *and* Ms. Wells *were participants in the Association of Research Libraries consulting program.* Ms. Creth *was the 1999 recipient of the Gaylord/LITA Achievement in Library and Information Technology award.*

Çalıştaylar

Halk Tarafından, Halk İçin: Kamuya Açık ABD Devlet Yayınları ve ABD Hükûmetinin Açık Erişimdeki Rolü

By the People, For the People: U.S. Government Publications in the Public Domain and the U.S. Government's Role in Open Access

Michael P. Huff

United States Department of State, American Embassy Vienna, Austria. HuffMP@state.gov

Özet: Amerika Birleşik Devletleri federal hükûmeti ABD Devlet Basımevi (GPO) aracılığıyla dünyanın en büyük yayıncısıdır. Yayınlarının çoğunun telif haklarına tabi olmaması nedeniyle istisnai bir yayıncıdır. Dijital formatta bilginin yayılmasının gerek ABD'de gerekse diğer ülkelerde entellektüel mülkiyet yasalarını etkilemeye devam etmesi nedeniyle, ABD federal hükûmetinin açık erişim ve kamuya açık yayınlarla ilgili rolü de evrilmeye devam etmektedir. Bu çalıştayda Birleşik Devletler hükûmetinin ülkenin tarihi boyunca telif hakkı yasasının yaratılması ile ilgili rolü incelenmektedir. Daha da önemlisi, çalıştay katılımcıları vatandaşların vergileriyle desteklenen bilgilere erişilmesine izin veren politikaların, düzenlemelerin ve yasaların yaratılması için vatandaş gruplarının ABD federal hükûmetini nasıl ikna ettiklerini öğreneceklerdir.

Çalıştay Konuları

- Entellektüel Mülkiyette Kamuya Açık Yayınların Başlangıç Tarihi
  - Jefferson ve Madison, ve Amerikan Tarihinde Entellektüel Mülkiyet Tartışması
  - 1886 Bern Konvansiyonu
  - 1909 Telif Hakkı Yasası
  - 1976 Telif Hakkı Yasası
- Amerikan Anayasası 105. Bölümün İstisnaları
  - Ticaret Bakanlığı
  - Ulusal Bilim Vakfı
  - Uluslararası Bölüm 105
  - Özel Şirketler Tarafından Üretilen Eserler
- Amerikan Sağlık Enstitüsü ve Açık Erişim
- Amerikan Hukukunda Geleceğe Yönelik Gelişmeler
  - Federal Araştırmalara Kamunun Erişimi Yasası (FRPAA).

Summary: *The United States federal government, through the United States Government Printing Office (GPO), is the world's largest publisher, and as a publisher it is exceptional in that most of its publications are without copyright protection. The role of the U.S. federal government in open access and public domain publications continues evolve as the dissemination of information in digital format continues to impact intellectual property law, both in the U.S. and internationally. This session examines the role of the U.S. Government in the creation of copyright law throughout the country's history. More importantly, session participants will learn how citizen's groups have persuaded the federal government in the U.S. to create policies, regulations, and laws that allow for access to information that is funded by the tax payers' dollars.*

Workshop Topics

- *Early History of Public Domain Publications in Intellectual Property*
  - *Jefferson and Madison, and the Debate on Intellectual Property in Early U.S. History*
  - *Berne Convention of 1886*
  - *The Copyright Act of 1909*
  - *The Copyright Act of 1976*
- *Exceptions to Section 105*
  - *The Department of Commerce*
  - *The National Science Foundation*
  - *Section 105 Internationally*
  - *Works by Private Contractors*
- *The National Institutes of Health and Open Access*
- *Future Directions in U.S. Law*
  - *Federal Research Public Access Act (FRPAA).*

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

Özgeçmiş: *Michael P. Huff* 1999'dan beri Amerikan Dışişleri Bakanlığında çalışmakta ve Japonya, Güney Kore, Tayvan, Çin Halk Cumhuriyeti, Hong Kong, Moğolistan ve son zamanlarda Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki büyükelçilik ve konsolosluk bilgi kaynakları merkezlerine hizmet vermektedir. Dışişleri Bakanlığında çalışmaya başlamadan önce Filipinler'de ve Viyetnam'da Amerikan Bilgi Hizmetlerinde (USIS) kütüphaneci olarak çalıştı. Daha önce Virginia'da büyük bir bölgesel kütüphane sisteminde hukuk kütüphanecisi ve kamuya açık Internet hizmetlerinin kurucusu olarak çalıştı. Profesyonel kütüphaneci olarak çalışmaya başlamadan önce bir eğitimci olan Huff, okuma yazma öğrenen yetişkinlerle ve okuma güçlüğü çeken çocuklarla çalıştı. Profesyonel kütüphaneci olarak hukuk araştırmaları, veri tabanı tasarımı ve otomasyon sistemlerinde uzmandır.

Biography: Michael P. Huff *has been working with the U.S. Department of State since 1999, serving Embassy and Consulate Information Resource Centers in Japan, South Korea, Taiwan, the People's Republic of China, Hong Kong, Mongolia, and most recently in Central and Eastern Europe. Before coming to the Department of State, he was a USIS Library Fellow in Vietnam, and had worked with libraries in the Philippines as well. For over a decade before his international experience, he worked with a large regional library system in Virginia, where he was both a law librarian and the implementer of public Internet services. Prior to working as a professional librarian, he was an educator, working with adults who were learning to read for the first time and with children who had reading disabilities. As a professional librarian, his strengths are in legal research, database design, and automation systems.*

Web Temelli Öğretim Yönetim Sistemleri ve İçerik Yönetim Sistemlerinin Bilginin Yönetilmesi ve Sunumu Açısından Değerlendirilmesi

The Evaluation of Web-based Learning Management Systems and Content Management Systems in Providing and Managing Information

R. Orçun Madran ve **Yasemin Gülbahar**

Başkent Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, Bağlıca Kampusu, 06530 Ankara. {orcun, gulbahar}@baskent.edu.tr

Özet: Internet ve buna bağlı olarak gelişen Web teknolojileri birçok alanda olduğu gibi eğitimde de bilginin sunumu, yayınlanması ve paylaşımında önemli çözümler sağlamaktadır. Özellikle Öğretim Yönetim Sistemleri (ÖYS) öğretim ortamlarında sıkça kullanılmaktadır. Buna paralel olarak dosya paylaşımının da İçerik Yönetim Sistemleri (İYS) aracılığı ile yürütülmesi gereksinimi, bu iki sistemi biraraya getiren yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çalıştayın amacı öğretim ve içerik yönetim sistemlerinde olması beklenen özelliklerin ortaya konulması ve böylece sistemin etkililiğini değerlendiren kriterlerin belirlenmesidir. Bir Öğretim ve İçerik Yönetim Sisteminde (ÖİYS) bulunması beklenen belli başlı bileşenler (örneğin, ders notları, iletişim, etkileşimli alıştırmalar, dosya yönetimi, dosya paylaşımı vb. gibi) dünya üzerinde yaygın şekilde kullanılan örnekler üzerinde uygulamalı olarak gösterilecektir.

Çalıştay Konuları

- Öğretim Yönetim Sistemleri
- İçerik Yönetim Sistemleri
- Öğretim ve İçerik Yönetim Sistemleri
- ÖİYS'de Kullanılan Teknolojiler

Özgeçmişler: *R. Orçun Madran* ve *Yasemin Gülbahar* Başkent Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümünde çalışmaktadırlar. *Madran* Web tabanlı eğitim sistemleri ve mobil e-öğrenme teknolojileri, *Gülbahar* teknoloji entegrasyonu ve uzaktan eğitim sistemleri üzerinde uzmandır.

Summary: *As is the case in other fields, Internet and related Web technologies provide solutions in education in the presentation, dissemination and sharing of information. Especially, Learning Management Systems (LMS) are often used in learning environments. Paralel with this, the need to share files by means of Content Management Systems (CMS) have engendered products that combine both LMS and CMS systems. This workshop reviews the characteristics of learning and content management systems and thus identifies the criteria to evaluate the effectiveness thereof. Major components of Learning and Content Management Systems (LCMS) such as lecture notes, communication, interactive exercises, file management and file sharing, will be presented using well-known examples used in the world.*

Workshop Topics

- *Learning Management Systems*
- *Content Management Systems*
- *Learning and Content Management Systems*
- *Technologies Used in LCMS*

Biographies: R. Orçun Madran *and* Yasemin Gülbahar *are with the Department of Computer and Instructional Technology Education of Başkent University in Ankara.* Madran *is an expert on web-based educational systems and mobile e-learning technologies.* Gülbahar *is an expert on technology integration and distance education systems.*

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

Bilgi ve Belge Yönetiminde Etik Yaklaşım ve Sorunlar

Ethical Approach and Ethical Issues in Information and Records Management

Bülent Yılmaz

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara.
byilmaz@hacettepe.edu.tr

Özet: Bu çalıştayın amacı etik, meslek etiği ve kütüphanecilik etiği kavramlarına kuramsal bir çerçeve çizerek bilgi ve belge yönetimi alanında etik yaklaşım ve etik sorunları irdelemektir. Kütüphanecilikte meslek kavramı ve profesyonellik, kütüphanecilik etiğinde temel ilke/işlev, kütüphanecilik ile ilgili mesleki ilkeler (ALA, IFLA, TKD ilkeleri), kütüphanecilik etiği bağlamında mesleki derneklerin sorumlulukları, düşünce özgürlüğü ve telif hakları gibi konular tartışılacaktır.

Çalıştay Konuları

- Etik
- Meslek Etiği
  - Meslek kavramı ve profesyonellik
  - Mesleki etikte ilkeler, normlar ve temel işlevler
  - Meslekte etik davranmanın koşulları ve gerekliliği
- Kütüphanecilik Etiği
  - Kütüphanecilikte meslek kavramı ve profesyonellik
  - Kütüphanecilik etiğinde temel ilke/işlev
  - Kütüphanecilik ile ilgili mesleki ilkeler
  - ALA, IFLA, TKD mesleki ilkeleri
  - Kütüphanecilik etiği ve mesleki derneklerin sorumlulukları
  - Düşünce özgürlüğü
  - Telif hakları

Özgeçmiş: *Bülent Yılmaz* Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğretim üyesidir. Halk kütüphaneleri, toplum ve mesleki etik, iletişim ve toplum, bilgi politikası, okuma alışkanlığı ve bilginin organizasyonu gibi alanlarda dersler vermekte ve araştırma yapmaktadır.

Summary: *The aim of this workshop is to review ethical approach and ethical issues in informaton and records management on the basis of a theoretical framework of ethics and professional ethics. Among the topics to be discussed are the concept of profession in librarianship and professionalism, basic principle/function in ethics in librarianship, professional principles in librarianship (ALA, IFLA, Turkish Librarians' Association principles), responsibilities of professional associations in the context of ethics in librarianship, freedom of thought and copyright.*

Workshop Topics

- *Ethics*
- *Professional ethics*
  - *The concept of profession and professionalism,*
  - *Principles, norms and basic functions in professional ethics*
  - *Conditions and necessity of ethical behavior in professions*
- *Ethics in librarianship*
  - *The concept of profession in librarianship and professionalism*
  - *The basic principle/function in ethics in librarianship*
  - *Professional principles in librarianship*
  - *The professional principles of ALA, IFLA, Turkish Librarians' Association*
  - *Responsibilities of professional associations*
  - *Freedom of thought*
  - *Copyright.*

Biography: Bülent Yılmaz *is with the Department of Information Management at Hacettepe University. He lectures and carries out research on public libraries, society and professional ethics, communication and society, information policies, reading habits, and organization of information.*

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

KOHA Kütüphane Yazılımı

KOHA Library Software

Tümer Garip

Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa, KKTC. tgarip@neu.edu.tr

Özet: Çalıştayın amacı açık kaynak kodlu bir kütüphane otomasyon yazılımı olan KOHA'nın tanıtımını yapmak, güçlü ve zayıf yönlerini tartışmaktır. Bu amaçla KOHA'nın gelişimi, kurulumu, Yakın Doğu Üniversitesi tarafından tercih edilme nedenleri ve modülleri incelenecektir. Çalıştayda KOHA'nın Windows sistemi üzerine kurulumu uygulamalı olarak gösterilecek ve katılımcıların kendi kütüphanelerinde sistemi nasıl kurmaları gerektiği açıklanacaktır.

Çalıştay Konuları

- Açık kaynak kod ücretsiz mi, ucuz mu, güvenilir mi?
- KOHA bütünleşik kütüphane sistemi nasıl doğdu, gelişti ve gelişiyor?
- Yakın Doğu Üniversitesi (YDÜ) KOHA'yı niye seçti?
- KOHA için gerekli yazılım-donanım ve KOHA'nın kurulumu (tümü açık kaynak kodlu MySQL, Perl, Windows ve Unix kurulumu)
- YDÜ'de geliştirilip eklenmiş modüller: SMS servisi, Z39.50-ZOOM, Windows entegrasyonu, UTF-8 karakter seti, toplu katalog, diğer elektronik veri tabanlarına erişim, çeşitli raporlama seçenekleri, MARCXML, MODS, OAI-DC uyumu.
- Genel tartışma, uygulama soruları

Özgeçmiş: *Tümer Garip* öğrenimini Sussex Üniversitesi (İngiltere) Uygulamalı Bilimler Fakültesinde tamamlamış (1979), uzun yıllar İngiltere'de bilişim sektöründe çeşitli görevler yapmıştır. 2004 yılından beri YDÜ kütüphane müdürü olarak çalışmaktadır.

Summary: *This workshop aims to introduce KOHA, an open source library automation software, and to discuss its strengths and weaknesses. The development of KOHA, its modules, and the reasons why the Near East University (NEU) selected KOHA will be reviewed. KOHA will be implemented on Windows operating system during the workshop and participants will be trained as to how to set up KOHA in their own libraries.*

Workshop Topics

- *Is open source software free, cheap, reliable?*
- *How was KOHA, an integrated library system, was developed?*
- *Why did NEU selected KOHA?*
- *Hardware-software requirements for implementing KOHA (open source MySQL, Perl, Windows and Unix implementations)*
- *KOHA modules developed at NEU: SMS service, Z39.50-ZOOM, integration to Windows, UTF-8 character set, union catalog, access to other electronic databases, various reporting options, MARCXML, MODS, OAI-DC compatibility.*
- *General discussion, Q/A session*

Biography: Tümer Garip *graduated from the Faculty of Applied Sceinces of Sussex University (England) in 1979 and worked a number of years in the informatics sector in England. He has been the NEU Library Director since 2004.*

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

Açık Kaynak Kodlu Yazılım Kullanarak Kurumsal Arşiv Kurma: DSpace Örneği

Setting Up Institutional Archives Using Open Source Software: The Case of DSpace

Levent Ertürk

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara.
korhan71@hacettepe.edu.tr

Özet: Bu çalıştayın amacı açık kaynak kodlu yazılım kullanılarak kurumsal arşiv yapılandırılması için gereken ögeleri gözden geçirmek ve DSpace örneğinden hareketle kurumsal arşiv işleyiş sürecini incelemektir. Ayrıca katılımcıların beraberlerinde getirdikleri entellektüel eserlerin üstverilerinin kurumsal arşivlerde yer alması için uygulamalı çalışma yapılacaktır.

Çalıştay Konuları

- Açık Erişim
- Kurumsal Arşivler
  - Yazılım Alt Yapısı
  - Standart: OpenURL
  - Protokol: Üst Veri Hasatlama (OAI)
  - Arama Motorları
- Kurumsal Arşiv Yazılımı – DSpace
- Kurumsal Arşiv İşleyiş Süreci

Özgeçmiş: *Levent Ertürk* Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü doktora öğrencisidir.

Summary: *This workshop aims to review the needed components to set up an institutional archive using open source software packages. Using DSpace as an example, the process of creating and maintaining institutional archives will be examined. Also, practical examples of placing metadata of intellectual works that participants will bring to the workshop, will be carried out.*

Workshop Topics

- *Open Access*
- *Institutional Archives*
  - *Software Infrastructure*
  - *The OpenURL Standard*
  - *Open Archives Initiative (OAI) Protocol for Metadata Harvesting (PMH)*
  - *Search Engines*
- *DSpace: A Software Package to Set Up Institutional Archives*
- *The Process of Creating and Maintaining an Institutional Archive*

Biography: Levent Ertürk *is a PhD student at the Department of Information Management at Hacettepe University.*

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

Elektronik Koleksiyon Yönetimi ve Elektronik Bilgi Kaynaklarında Ölçme-Değerlendirme

Electronic Collection Management and Evaluation-Measurement of Electronic Information Resources

Hacer Özen

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kütüphanesi, İnönü Bulvarı, 06531 Ankara. hbati@metu.edu.tr

Özet: Bu çalıştayın amacı; elektronik bilgi kaynaklarında ölçme ve değerlendirmenin elektronik koleksiyon yönetimi açısından önemini ortaya koymaktır. Elektronik koleksiyon yönetiminin önemli aşamaları olan seçme, değerlendirme ve politika geliştirme konularında uygulanacak ölçüm teknikleri, standartlar ve değerlendirme kriterleri hakkında bilgi verilecektir. Elektronik koleksiyon ile ilgili nicel ve nitel verilerin elde edilmesi, yorumlanması ve koleksiyon yönetimi için kullanımı konularında değerlendirmeler yapılacaktır.

Çalıştay Konuları

- Elektronik koleksiyon yönetimi aşamaları ve değerlendirme kriterleri
- Ölçme ve değerlendirme ile ilgili kriterlerin belirlenmesi
  - Kurumlara göre
  - Elektronik bilgi kaynaklarına göre
- Ölçme ve değerlendirmede uygulanabilir teknikler
  - Standartlar
  - İstatistiki teknikler

Özgeçmiş: *Hacer Batı* Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kütüphanesinde süreli yayın kütüphanecisidir. Elektronik koleksiyon yönetimi, kullanım istatistikleri, maliyet-yarar analizi başlıca ilgi alanlarıdır. "Elektronik Bilgi Kaynaklarında Maliyet-Yarar Analizi: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kütüphanesi Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı tez çalışmasıyla Hacettepe Üniversitesinden yüksek lisans derecesi almıştır.

Summary: *This workshop aims to underline the importance of evaluation and measurement of electronic information sources in electronic collection management. Measurement techniques, standards, and evaluation criteria to be applied in the stages of selection, evaluation and policy development of electronic collection management will be reviewed. The provision of qualitative and quantitative data, interpretation of this data and its use for collection management will be assessed.*

Workshop Topics

- *Stages of electronic collection management and evaluation criteria*
- *Identification of measurement and evaluation criteria*
  - *By institutions*
  - *By types of electronic resources*
- *Techniques used in measurement and evaluation*
  - *Standards*
  - *Statistical techniques*

Biography: Hacer Batı *is serials librarian at the Middle East Technical University Library. Electronic collection management, usage statistics and cost-benefit analysis are among her research interests. She obtained her master's degree from Hacettepe University with her dissertation on "The Cost-Benefit Analysis of Electronic Information Resources: An Evaluation on the Middle East Technical University Library".*

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

Firma Sunumları Listesi

List of Company Presentations

3M

3M Kütüphane Çözümlerinde RFID Teknolojisi Nasıl Kullanılıyor?
EBRU DOYURAN, 3M

Bordo Doküman Sistemleri Tic. ve San. A.Ş.

Dijital Arşivleme Teknolojileri ile Bilgi / Belge Erişim Hizmetlerinde Yeni Yaklaşımlar: Elektronik Doküman Paylaşımında Zeutschel Kitap Tarayıcı Çözümlerimiz
TÜRKAN TÜZÜN, Bordo Doküman Sistemleri Tic. ve San. A.Ş.

EBSCO

Süreli Yayınların Elektronik Erişimleri ve Son Kullanıcıya Sunumları: Son Gelişmeler
NİLÜFER SAROS, EBSCO Türkiye

EBSCO Publishing

Derleyici Veri Tabanları Konsorsiyumlarda Yer Almalı Mıdır?
EROL GÖKDUMAN, EBSCO Publishing

Elsevier

ScienceDirect'te Kitaplar Artıyor!
TAYFUN BAŞAL, Elsevier, Hollanda

Emerald

Bilgi Yönetimi Yayıncılığının Değişen Dünyası
BRIAN BERRY, Emerald Group Publishing Ltd., İngiltere

Info Technology Supply Ltd.

'Onelog' Elektronik Bilgi Kaynakları Yönetim Sistemi
EMRE BİLİNÇ, Info Technology Supply Ltd.; MUHAMMET KIZIL, Selçuk Üniversitesi

Mikro Bilgi Kayıt ve Dağıtım A.Ş.

Teknik ve Akademik Bilgi Sağlama Hizmetlerinde Elektronik Veri Tabanları: Mikro Bilgi Kayıt ve Dağıtım A.Ş.'nin Sağladığı Elektronik Veri Tabanı Hizmetleri
DİLEK BAYIR, Mikro Bilgi Kayıt ve Dağıtım A.Ş.

Swets Information Services

THOMAS SNYDER, Swets Information Services, Hollanda

Westlaw

Profesyonel Hukuk ve İşletme Veri Tabanları: Westlaw Çevrimiçi Hukuk ve İşletme Bilgi Hizmetleri
NICK MOLE, Thomson Sweet & Maxwell Group

3M

How is RFID Technology Being Used in 3M's Library Solutions?
EBRU DOYURAN, 3M

Bordo Doküman Sistemleri Tic. ve San. A.Ş.

New Approaches in Digital Archiving Technologies and Information/Document Retrieval Services: Zeutschel Book Scanning Solutions in Sharing Electronic Documents
TÜRKAN TÜZÜN, Bordo Doküman Sist. Tic. ve San. A.Ş.

EBSCO

Electronic Access to Periodicals and Their Presentation to End Users: Recent Developments
NİLÜFER SAROS, EBSCO Türkiye

EBSCO Publishing

Should the Aggregator Databases be Included in Consortia?
EROL GÖKDUMAN, EBSCO Publishing

Elsevier

Books on ScienceDirect are Expanding!
TAYFUN BAŞAL, Elsevier, The Netherlands

Emerald

Changing World of Information Management Publishing
BRIAN BERRY, Emerald Group Publishing Ltd., UK.

Info Technology Supply Ltd.

'Onelog': An Electronic Information Resource Management System
EMRE BİLİNÇ, Info Technology Supply Ltd.; MUHAMMET KIZIL, Selçuk University

Mikro Bilgi Kayıt ve Dağıtım A.Ş.

Electronic Databases in Technical and Academic Information Services: Electronic Database Services Provided by Mikro Bilgi Kayıt ve Dağıtım A.Ş.
DİLEK BAYIR, Mikro Bilgi Kayıt ve Dağıtım A.Ş.

Swets Information Services

THOMAS SNYDER, Swets Information Services, The Netherlands

Westlaw

Professional Legal and Business Information Services: Westlaw Online Legal and Business Information Services
NICK MOLE, Thomson Sweet & Maxwell Group

S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara. Bildiriler.* Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007.

Dizin

açık erişim, 7; 144
Afzali, Mehdi, 229
Akkoyunlu, Buket, 167
Al, Umut, 105; 144; 185; 209; 218
Alır, Gülten, 158
Altın, Esin, 150
anahtar resim, 32
arama motorları, 92; 99
arşiv yönetimi, 245
arşivcilik eğitimi, 24; 73; 82
arşivcilik tarihi, 82
arşivlerde afet planlama, 254
Ataman, Bekir Kemal, 73
Avrupa Birliği, 284
Aytaç, Selenay, 261
Bağlıoğlu, Özgür, 50
Baydur, Gülbün, 24
belge sağlama, 193
belge yönetimi, 235; 245; 254
bibliyometrik yasalar, 193; 218
bilgi arama davranışları, 121
Bilgi Dünyası, 113
bilgi erişim, 50; 92
bilgi gereksinimi, 129
bilgi kullanımı, 129
bilgi profesyonellerinin eğitimi, 19
bilgi teknolojileri, 121
bilgi ve belge yönetimi eğitimi, 173
bilgi ve iletişim teknolojileri, 274
bilgibilim eğitimi, 73; 284
bilimsel dergiler, 144
bilimsel elektronik dergiler, 144
bilimsel iletişim, 121; 144
bilimsel iletişim davranışları, 121
Birinci, Hatice Gülşen, 129
Bitirim, Yıltan, 99
biyografik danışma hizmetleri, 278
biyografik danışma kaynakları, 278
biyografyalar, 278
Bradford Yasası, 218
büyük ticaret anlaşmaları, 7; 201
Can, Fazlı, 281
Creth, Sheila D., 299
Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası 1923-1999, 105; 185; 218
Çakın, İrfan, 19
Çanak, Tuba Akbaytürk, 288
çekirdek dergiler, 193
Çiçek, Niyazi, 235
çocuk kütüphaneleri, 293
derleme yasası, 136
dijital kütüphaneler, 136; 229
Doğan, Selahattin Cihan, 271
dosya tasnif planı, 235
dosyalama, 235
duyarlılık, 99
e-belge yönetimi, 150
e-devlet, 158
e-devlet Kapısı, 274
eğitim ve arşiv, 60
eğitim ve kütüphane, 60
e-imza, 150
e-kitap, 136
elektronik dergiler, 144; 201; 271
elektronik veri tabanları, 271
elektronik yayıncılık, 136; 144
Emirzade, Erkan, 99
enformasyon bilimleri, 73
e-öğrenme, 7
erken çocukluk dönemi, 293
Ersoy, Aynur, 179
Ertürk, Levent, 310
etiketleme, 32
Garip, Tümer, 309
geleneksel kütüphaneler, 229
Google Scholar, 92
Gülbahar, Yasemin, 307
Güven, Esra Nergis, 42
haber portalı, 50
Hacettepe Üniversitesi Arşivcilik Anabilim Dalı, 24
Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 19; 173
Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü, 13; 19
havacılık bilgi yönetimi, 291
hizmet kalitesi, 281
Huff, Michael P., 305
içerik sınıflandırma, 42
içerik yönetimi, 274
idari ve yasal analiz, 245
İlkçağ arşivleri, 60
İlkçağ kütüphaneleri, 60
işbirliği, 284; 288
Karamanlıca, 261
Kardaş, Süleyman, 50
karma kütüphane, 229
Kesen, Seda, 92
Keskin, İshak, 82
Kılıç, Ömer, 274
Koçberber, Seyit, 50
Kolb öğrenme stili, 167
koleksiyon yönetimi, 185; 193; 209
konsorsiyal lisanslar, 7
konsorsiyumlar, 201
Köprülü, Dilek, 278
kullanıcı araştırmaları, 113; 271
kullanıcı arayüzü, 105
kullanım analizi, 201; 209
Kurbanoğlu, Serap, 167
kurumsal arşivler, 7
kurumsal bilgi yönetimi, 235
Kutluoğlu, Ziya, 281
Küçük, Mehmet Emin, 144
Külcü, Hande Uzun, 245
Külcü, Özgür, 24; 245
kültür ve arşiv, 60
kültür ve kütüphane, 60
kütüphane içi kullanım, 193
kütüphanecilerin öğrenme stilleri, 167

kütüphanecilik eğitimi, 13; 19; 284
kütüphaneler ve pazarlama, 281
Mac an Airchinnigh, Mícheál, 32
maliyet analizi, 201
Madran, R. Orçun, 307
metin gruplama, 42
Mittler, Elmar, 7
Monroe County Halk Kütüphanesi Çocuk Bölümü, 293
mühendisler, 121
nadir eserler, 261
normalize sıralama, 99
Odabaş, Hüseyin, 254
Odabaş, Yonca, 254
Oğuz, Esin Sultan, 284
okul öncesi eğitim, 293
okuma alışkanlığı, 179
Olcay, N. Erol, 144
ontoloji, 32
Onur, Hakan, 42
Öcalan, H. Çağdaş, 50
öğrenme stilleri, 167
Önder, Muhteşem, 288
Özen, Hacer, 201; 311
Öztürk, Özgür, 158
performans değerlendirme, 99
program değerlendirme, 173
program geliştirme, 245
Regazzi, John J., 1
resim arama motorları, 99
Sağıroğlu, Şeref, 42
sanat, 32
sayısal adli bilimler, 73
sayısal arşivler, 73
Scepanski, Jordan M., 299
ScienceDirect, 209
Scirus, 92
Sotirova, Kalina, 32
Soydal, İrem, 158
Şenol, Canan, 92
tanıtım hizmetleri, 288
Tanrıkulu, Burcu, 121
tarihçiler, 129
teknik bilgi, 121
telif hakkı, 136
tıp akademisyenleri, 271
tıp kütüphaneleri, 271
Tonta, Yaşar, 105; 185; 193; 209; 218
Tuncer, Nilüfer, 13
TÜBİTAK Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi, 193
Türk Dili ve Edebiyatı, 179
Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, 113
Türk Kütüphaneciliği, 113
Türkçe, 92
Türkçe makaleler, 185
Türkçe süreli yayınlar, 185; 218
Türkiye Kızılay Derneği, 245
Türkiye-Kamu Web Sayfaları, 158
Türkoğlu, F. Dilek, 291
Uçak, Nazan Özenç, 113
Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi, 193
Uyar, Erkan, 50
Ünal, Yurdagül, 193
üniversite kütüphaneleri ve pazarlama, 281
üniversite kütüphanelerinde hizmet kalitesi, 281
üniversite öğrencileri, 179
veri kalitesi, 105
veri tabanı tasarımı, 105
veri tabanlarının kullanımı, 209; 271
von Wahlde, Barbara, 299
W3C, 158
web değerlendirme, 158
web sayfası kategorizasyonu, 42
Webxact Watchfire, 158
Wells, H. Lea, 299
Whittaker, Steve, 5
Yanar, Zehra, 92; 173
yapay sinir ağları, 42
yaşamsal belge programı, 254
yeni olay belirleme ve izleme (YOBİ), 50
Yılmaz, Arif, 293
Yılmaz, Bülent, 60; 308
Yunan harfleriyle yazılmış Türkçe literatür, 261
Živković, Daniela, 136